

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

**BIBLIOTHEEK
SNELLAERT.**

01	0000
02	0000
03	0000
04	0000
05	0000
06	0000
07	0000
08	0000
09	0000
10	0000
11	0000
12	0000
13	0000
14	0000
15	0000
16	0000
17	0000
18	0000
19	0000
20	0000
21	0000
22	0000
23	0000
24	0000
25	0000
26	0000
27	0000
28	0000
29	0000
30	0000
31	0000
32	0000
33	0000
34	0000
35	0000
36	0000
37	0000
38	0000
39	0000
40	0000
41	0000
42	0000
43	0000
44	0000
45	0000
46	0000
47	0000
48	0000
49	0000
50	0000
51	0000
52	0000
53	0000
54	0000
55	0000
56	0000
57	0000
58	0000
59	0000
60	0000
61	0000
62	0000
63	0000
64	0000
65	0000
66	0000
67	0000
68	0000
69	0000
70	0000
71	0000
72	0000
73	0000
74	0000
75	0000
76	0000
77	0000
78	0000
79	0000
80	0000
81	0000
82	0000
83	0000
84	0000
85	0000
86	0000
87	0000
88	0000
89	0000
90	0000
91	0000
92	0000
93	0000
94	0000
95	0000
96	0000
97	0000
98	0000
99	0000
00	0000

U

K GENT

A. Ypey.
Profr. d. m. d. c. l. x. v. i.

H. Lubben, ad viv. del. J. Comkens, Exc. C. C. Fuchs, fec.

BBKNOPTB

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TALE;

DOOR

A. IJPEIJ,

LID VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUN-
DE, TE LEIJDEN, EN KORRESPONDEREND LID VAN HET
HOLLANDSCH INSTITUUT VAN WETENSCHAPPEN, LET-
TEREN EN SCHONE KUNSTEN.

TE UTRECHT

BY O. J. VAN PADDENBURG,

1812.

A A N D E
M A A T S C H A P P I J
D E R
N E D E R L A N D S C H E L E T T E R K U N D E
T E
L E I J D E N.

Welëdele heeren!

Aan Ulieden gevoel ik mij verpligt, dit boek, als een blijk mijner erkentenis, opdedragen. Niet alleen behoort deszelfs inhoud onmiddellijk tot het letterkundig vak, welks luister het edel doel is van al uw pogen, maar ook Gijlieden zijt het, die mij het eerst op de hier bewerkte stof oplettend gemaakt, en om er de hand aan te slaan, hebt opgewekt. Overbelangrijk was in mijn oog het voorstel, 't welk Gijlieden, in uwe jaarlijksche vergadering, gehouden den twaalfden van hooimaand des jaars 1809, witschreeft ter bearbeiding tener „ Beknopte, maar tot „ den waren grond en eigenlijken aard der tale „ indringende, geschiedenis der Nederduitsche taal, „ met aanwijzing, bijzonder van den invloed, dien „ de talen van andere volken, door onderscheidene „ tijd-

„tijdsperken, op de onze gehad hebben.“ Dit voorstel, opgegeven, om beantwoord te worden, voor den eersten van louwmaand des jaars 1811, was mij natuurlijks onder de aandacht gekomen. of er rees dadelijk eene neiging bij mij op, om er mijne krachten aan te beproeven. Het uitzigt op aangename nasporingen van gewigtige zaken, die in de donkerheid eener reeks van weggerolde eeuwen bedolven lagen, hield mijne opgewektheid gaande. Wel eens werd ik door de allenthalvige moeijelijkheid, welke ik vooraf bevroedde, dat met de bewerking van dit onderwerp verzeld zoude gaan, afgeschrikt. Doch het, telkens zich weder vernieuwend, denkbeeld, dat ik, in het vak der nederlandsche letterkunde, mischien over de onderscheidene wegen, langs welke onze taal, al gaande voors, zoo gevormd is geworden, als zij thans is, voor velen eenig verhelderend licht zoude kunnen verspreiden, deed het mij eindelijk wagen, om, ware het mogelijk, over alle de mij ontmoetende zwaarigheden heen te streven, ter bereiking van het beoogde doel. Ik begon derhalve, en werkte, met zijner voort, tot in de vierde afdeeling van mijn historisch verloop. Maar hier deed zich onverwachts eene onoverkomelijke zwaarigheid op, die mij allen moed benam. Zij was deze. Volgens de wetten der Maatschappij, moest ik, als derzelver lid, mijne

ver-

O P D R A C T.

verhandeling, met eene duidelijke hand, door iemand, die geen lid was, doen afschrijven. Dit, zag ik nu, was, wegens de menigvuldige voorbeelden der oude taal, waarin het dikwerf op ééne letter aankomt, voor iemand, die in dezelve niet bedreven was, volstrekt ondoenlijk. En waar zoude ik een' loontrekkenden afschrijver aantreffen, die er genoeg in te huis ware, om alles met de verëischte naauwkeurigheid op papier te brengen? Ik kende er geen' één. Door deze tussehen ingevallen zwaarigheid vond ik alzoo mij genoodzaakt, den meer dan half gevorderden arbeid in ééns aftebreken. In de handelingen der jaarlijksche vergadering van den 3 van hooimaand des jaars 1811 verwachtte ik eene bekroonende uitspraak over het een of ander wel bearbeid verhoog, dat op het gedane voorstel mogt ingezonden zijn, door iemand, die, geen lid der Maatschappij zijnde, of zoo al, in dezen, minder, dan ik, belemmerd ware geworden. Doch niet alleen werd mijne verwachting te dien aanzien te leur gesteld, maar de Maatschappij scheen goed gevonden te hebben, het geheele voorstel in te trekken, welligt ook nu de redenen bezelfende, die het moeilijk maakten, een voldoende antwoord in handschrift voor haar te vervaardigen. Terstond nam ik nu weder de pen op; om mijne opgezette taak aftewerken, en door den druk zelf gemeen

*men te maken. Dit laatste geschiedt mids de-
zen.*

*Geen mensch, welëdele heeren! zal het derhalve
vreemd vinden, dat ik dit geschrift aan Ulieden toe-
wijde, als zijnde de stof van hetzelfde geheel uw eigen-
dom, en slechts de vorm de mijne. Op dezen grond
ook, zij het mij vergund, Ulieden eerbiedigs te
verzoeken, dat Gij mijnen arbeid onder uwe bescher-
ming nemen, en, gevalt u die, langs den geschiks-
ten weg, wils medewerken ter bereiking van het ver-
heven doekwit, 't welk ik, door u opgewakkerd, met
denzelve mij heb voorgesteld, den bloei namelijk on-
zer nederlandsche letterkunde.*

*Deze bijzondere bede ter bevordering van iets, dat
aan de algemeene belangen van uwe Maatschappij
allerëngst verknocht is, twijfel ik geenszins, of zal door
Ulieden gaarn worden ingewilligd. Mij hier van
verzekerd houdende, heb ik de eer, met bestendige ge-
voelens eener onbegrensde hoogächting, mij te noemen,*

*Harderwijk den
28 van Slagtmaand
1812.*

*Welëdele Heeren!
Uwen dankschuldigen dienaar*

A. IJ P E IJ.

OVER-

OVERZIGT

VAN DEN

I N H O U D.

I nleiding.	Bl.	1-7
Eerste afdeeling, bevattende het tijdperk der oudste geschiedenis voor en na den zondvloed, tot omstreeks den aanvang onzer gewone eeuwrekening.		7-116
Tweede afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis van de Duitschers, sedert den aanvang onzer gewone eeuwrekening tot aan de zesde eeuw, of de invoering van den christelijken godsdienst.		116-200
Derde afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis sedert de invoering van den christelijken godsdienst, tot het midden der dertiende eeuw, den leeftijd van Jakob van Maerlant.		200-312
Vierde afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis, sedert den leeftijd van van Maerlant tot even voor het midden der vijftiende eeuw, toen de boekdrukkunst werd uitgevonden.		312-375
		Vijf.

VIII. OVERZICHT VAN DEN INHOUD.

Vijfde afdeeling, bevattende het tijdperk
der geschiedenis, sedert de uitvinding
van de boekdrukkunst tot den tijd van
Hooft en van den Vondel. Bl. 375-428

Zesde afdeeling, bevattende het tijdperk
der geschiedenis, sedert den tijd van
Hooft en van den Vondel tot
op den tegenwoordigen dag. . . 428-574

B E.

B E K N O P T E
G E S C H I E D E N I S
D E R
N E D E R L A N D S C H E
T A A L E.

I N L E I D I N G.

Ik onderneem het voor het algemeen te schrijven eené beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale. Dit historisch onderwerp, door niemand, voor zoo verre mij bekend is, bearbeid, zal velen, des twijfel ik niet, aangenaam zijn. Hier van genoegzaam overtuigd, voel ik mij opgewekt, om aan derzelver verlangen te voldoen, door de moeilijkheid van het werk, daarāan verknocht, geenszins afgeschrikt. Bereik ik mijn doel, dan wilde ik gaarn uit de geschiedenis de echte gronden opdelven, waaröp de Nederlandsche taal van ouds her rust, en tevens den eigenlijken aard doen kennen, waardoor dezelve van zoo vele andere talen onderscheid-

A fchei-

scheiden is. Zal dit plan naar eisch ontwikkeld worden, dan moet de geschiedenis der Nederlandsche tale uit de vroegste oudheid opgehaald, en met vele andere, zoo vreemde, als verwante, talen vergeleken worden. Ecne taak voorzeker, die niet zeer gemakkelijk is, te meer, daar zij, van eenen grooten omvang zijnde, met eene voegelijke beknópthed, dient afgewerkt te worden, zal de belangstelling des lezers worden levendig gehouden. Evenwel ik hoop aan het gene te dezen aanzien van mij gevorderd wordt zoo te beantwoorden, dat mijne werkzaamheden niet geheel onnuttig zullen zijn, voorál, daar het mij alzo gaande weg niet zwaar zal vallen, tot bijzonder genoegen, naar ik meene, van allen, die mijn geschrift met hunne aandacht vereeren willen, den invloed aan te wijzen, welken de talen van andere volken, door onderscheiden tijdperken, op de Nederlandsche gehad hebben.

Ik noem de taal, welker geschiedenis ik wilde leveren, met voordacht, de *Nederlandsche*, en niet, gelijk sommigen welligt denken zullen, dat behoorde te geschieden, de *Nederduitsche*. Zij wordt, ik beken het, doorgaans zoo geheeten. Maar te onregt. De *Nederduitsche* taal, als overstaande tegen de *Hoogduitsche* taal, waarvan zij sedert lang onderscheiden is geweest, is tweeledig. Door haar moet men verstaan de

Ne.

Nederfakfische en de *Nederlandsche* taal; welke even zeer bijkans van elkanderen verschillen als de *Nederfakfische* van de *Hoogduitsche* (*). Wat den aard dezer onderscheidene talen aangaat, zoo mag de *Nederfakfische* beschouwd worden als een middendialekt tusschen de *Hoogduitsche* en de *Nederlandsche*. Alſchoon zij dus allen oorspronkelijk voor niets meer, dan slechts onderscheidene dialekten moeten gehouden worden, die allernaauwst aan elkanderen zijn vermaagſchapt, zijn zij echter, door verloop van eeuwen, langzamerhand even zoo vele bijzondere talen geworden, die elke hare bijzonder eigenschappen hebben. Van hier is het dan ook, dat wij de geſchiedenis der *Nederlandsche* tale niet wel kunnen ontwikkelen, ten zij wij tevens die der beide andere genoemde talen voordragen. In de vroegſte tijden is de geſchiedenis van alle die talen ééne en dezelfde geſchiedenis. Langzamerhand ſcheidt zich de ééne van de andere. En ten laaſten ſtaat elke derzelve volkomen alleen. Met regt meenen wij dat de taal, welker geſchiedenis wij leveren

wil

(*) Knippenbergh maakt in zijne *Historia Eccl. Gelviae* p. 10. ook een onderscheid tusschen de *Nederduitsche* en de *Nederlandsche taal*. Maar hierin veſgigt hij zich, dat hij door de *Nederduitsche* alléén de *Nederfakfische* verſtaan wil hebben, en de *Nederlandsche* als ij hare ſoort daar van geheel onderscheiden beschouwt.

A 3

willen, de *Nederlandsche* taal genoemd mag worden, als zijnde meerendeels de volkstaal van die landen, welke, van ouds, onder den naam van de *Nederlanden*, zijn bekend geweest (*).

Na deze voorloopige aanmerkingen openen wij hier het ontwerp, waarnaar wij de geschiedenis der *Nederlandsche* tale beërbeiden willen, met die beknoptheid, welke het belang der zake vordert. In zes bijzondere tijdperken laat zich de geschiedenis, dunkt ons, het best verdeelen. Zij zijn deze volgende. Het eerste tijdperk ontwikkelt zich uit de grijze geschiedenis van het mensdrom na den Zondvloed, tot omstreeks onze gewone eeuwrekening, toen de Duitschers met de Romeinen zijn bekend geworden. Van daar loopt het tweede tijdperk, waarin wij de Duitschers, als een afgezonderd volk, uit de geschiedenis leeren kennen, tot in de zesde eeuw, of de invoering van den Christelijken godsdienst. Het derde tijdperk loopt van daar tot het midden der dertiende eeuw, den leeftijd van Jakob van Maerlant en Melis Stoke. Het vierde tijdperk loopt van daar tot even voor het midden der vijftiende eeuw, toen de Boekdrukkunst, nieuwlings

(*) Meerendeels schrijf ik, want in eenige van deze *Nederlanden*, weet men, wordt oud Fransch of Waalsch gesproken; zoo als in *Artois*, *Henegouwen*, enz.

ings uitgevonden, den heilzaamsten invloed op de beoefening der wetenschappen begon te verspreiden. Het vijfde tijdperk loopt van dien tijd tot straks na de hervorming van een groot gedeelte der Christelijke kerk, of tot den tijd van Hooft en van Vondel. Het zesde eindelijk loopt van toen af tot op den tegenwoordigen dag.

Het overzigt van de geschiedenis der Nederlandsche taal niet alleen, maar ook van de geschiedenis der beschaving van het Nederlandsche volk heeft mij het oog op deze zeer onderscheidene tijdperken doen vestigen. Immers blijkens de geschiedenis van vroeger en later volken, welker talen ons bekend zijn, wordt de bijzondere taal van elk volk steeds gewijzigd naar deszelfs aard en karakter, naar deszelfs voor of achter uit gaan in zedelijkheid, in verlichting en beschaving. Naar gelang hierin een volk achterlijk toont te zijn, ziet men, dat ook deszelfs taal min gepolijst, ongevormd en ruw is. En, omgekeerd, begint een volk hierin reeds eenige merkbare voortgangen te maken, zoo krijgt ook even daardoor allengs de taal een beter voorkomen. Zij wordt fijner, zachter, malscher, zoetvloeiender en keuriger; zij wordt voller, buigzamer, ronder, regelmatig; zij wordt eigenaardiger, krachtiger, duidelijker en meer eenvoudig. Deze aanmerking zullen wij ook door de geschiedenis van onze

Nederlandsche tale, welke wij toch niet wel ontwikkelen kunnen, zonder haar met de geschiedenis des Nederlandschen volks te verbinden, ter onze volkomenste overtuiging bevestigd zien. Elk der opgemelde tijdperken zal ons hiervan de klaarste bewijzen opleveren. Wij gaan alzoo dadelijk over tot de geschiedenis van het eerste tijdperk.

EERS-

E E R S T E A F D E E L I N G .

*Het tijdperk der oudste geschiedenis voor en na
den Zondvloed tot omstreeks den aan-
vang onzer gewone eeuwrekening.*

De oorsprong der volkstalen ligt met den oorsprong der volken diep verholen in de achterste schuilhoeken des grijzen tijds. Om daarin met onze navorschingen door te dringen, ontbreken ons noodzakelijke bescheiden, die er mischien in schrift nooit geweest zijn. Gelijk elk mensch zich niet herinnert, wat er met hem, in zijne tederste kindschheid, zij voorgevallen, weet ook het opgegroeide menschedom, in rijper eeuwen, niet meer, welke de geschiedenis zij geweest van zijne eerste ontwikkeling. Al die leeftijd van het menschedom is als met den Zondvloed uit het geheugen verdwenen, gelijk de eerste kindschheid van elken mensch in een' stroom van vergetelheid als verzwolgen ligt. Eénmaal was er slechts één volk op den aardbodem. Deze historische waarheid is zoo ontwijfelbaar, als eenvoudig. Zij is bekend uit de oudste oorkonden der geschiedenis, en wordt door het denkbeeld bevestigd, dat alles uit de kleinste beginselen zijne opkomst heeft. Ook dit ééne volk had ééne en

8 *Geschiedenis der Nederlandsche tale.*

dezelfde taal. Dit is eene even min weder-spreekbare waarheid. Geen mensch zal haar durven betwisten, wanneer hij zich slechts met zijne gedachten achteruit plaatst in het eerste huisgezin van dat ééne volk. Aanvankelijk kan toch dat ééne volk niets anders geweest zijn, dan slechts één stam, slechts ééne familie.

Maar welke taal mag het wel geweest zijn, die in dat eerste huisgezin van het gansche geslacht der menschen gesproken werd? Op deze vraag zal niemand ons eenig antwoord geven, dat boven alle wederpraak volkomen verheven is. Zoude het ook de *Duitsche* taal geweest zijn? Belagchelijke vraag voorzeker naar het oordeel van verstandigen! Maar ik kon haar niet wel voorbijgaan, om dat er geleerden zijn geweest, die zulks in vollen ernst beweerd hebben. Johannes Goropius Becanus, Adrianus Schriek, en anderen twijfelden niet, of onze eerste ouders in het Paradijs hadden *Duitsch* gesproken, waarin zelf de Schep- per hun zoude zijn voorgegaan. *Duitsche taal* was, in kracht van beteekenis, naar hun oor- deel, *d'oudste taal* (*). Dus ziet men, dat, hoe

(*) De Hebreuwfche naam van God אלהים was hetzelfde met *heelhoed*, „altes behoedende, albehoeder“, צריה (regtvaardig) was hetzelfde met *stadig*, en מרבך (eene woestijn) hetzelfde met *met vaar*, of *met geaar*. Men leze de *Orig. Anty.* en hier en daar de *Opera*

hoe ongerijmd ook eene stelling zijn moge, zij nogtans geleerde verdedigers aantreft. Op eene meer eigenaardige wijze, moet hier de gedachte van velen vallen op het, Hebreeuwsch, gelijk dan ook groote geleeterden hetzelfde als den stamboom van alle talen beschouwd willen hebben. Onder dezen zijn geweest Casaubonus (†), Muhl (§), en anderen. Die taal immers is de oudste, waarvan wij merkwaardige overblijffelen hebben. Evenwel hieruit te besluiten, dat zij de oudste taal is geweest van het oudste volk, is, naar het mij toefchijnt, iers, dat met den aard der zake geheel niet overëen gebragt kan worden. Het te rugge zigt uit de tijden van Mozes, wiens schriften, als de oudste, welke wij kennen, in die taal voor handen zijn, tot die van den aanvang der volkenverspreiding, toen de verscheidenheid van talen een' aanvang heeft genomen, is te uitgestrekt, om zulks met goeden grond te kunnen stellen. Die afstand begrijpt in zich ten minste een tijdperk van ongeveer zeven eeuwen, waarin de, door verschillende tongvalen allengs verdeelde, taal der zich heinde en ver.

ra hactenus non edita van Goropius Becanus, en de *Origin. rerum. celticarum* van Schrieck.

(†) *In Comment. de lingua Sax. p. 160.*

(§) *In disertatione de origine linguarum variarum stirpe matreque Graecae Lat. & Germ. Hebraeae.*

verre verfpreadende volken onwederfprekelijk een vrij groot verloop moet ondergaan hebben. Uit den aard der Hebreuwsche tale zelven blijkt het ook alleröogenshijnlijkst, dat zij de oudste of eerste taal der menschen niet geweest is. Immers zij bevat eene menigte van woorden, die buiten bedenking in later tijden zijn uitgedacht en ingevoerd. Zij bevat eene menigte van werkwoorden, die wel als wortelwoorden worden opgegeven, maar in de eerste taal niet kunnen geweest zijn, om dat zij eenen te hoogen graad van gevorderde verlichting veronderstellen; — ook eene menigte van afgeleide en zamengevoegde woorden, waar van de wortelwoorden niet bij haar zelve, maar in andere Oosterfche talen te vinden zijn; — ook eindelijk eene menigte van woorden, welke, zo als zij zijn, zigbaarlijk ontleend zijn uit de taal van naburige volken. Kan nu zulk eene taal gehouden worden voor de oudste taal der eerste menschenfamiliën, terftond na den zondvloed? Indien iemand hieraan mogt twifelen, die herinnere zich slechts de gefchiedenis van Josef met deszelfs broederen, waaruit het alerklaarlijkst blijkt, dat de talen toen al aanmerkelijk verloopen waren. Immers de *Hebreuwen* worden *Gen. XLII: 23, 24*, verhaald; ten dien tijde reeds eene taal gesproken te hebben, die van de *Egijptenaren* niet verstaan

staan werd. Zeker is het, dat de *Egiptenaren*, als een toen al beschaafd volk, zich op de vorming hunner tale meer hadden toegelegd, dan de *Hebreeuwen*. En van daar wel voornamelijk, naar het schijnt, het groote onderscheid in de taal van deze beide volken. Maar ook is het zeer waarschijnlijk, dat naderhand Mozes, als een geleerd man, bedreven in de wetenschappen der *Egiptenaren*, naar derzelver taal ook de taal zijns volks ganschelijk hervormd, gekuischt, vermeerderd, geregeld zal hebben. Welk eene verandering moest dus die taal ondergaan? En hoe zal men dan nog willen beweren, dat deze taal de oudste taal geweest zij? Zij was het ja in zoo verre het ook de *Egiptische* taal was, en gelijk het alle hoe ook genoemde talen van dien tijd waren, om dat zij allen met elkanderen op éénen stam waren gegroeid, en als zoo vele onderscheidene takken zich wijd en zijd van elkanderen verspreid hadden (*).

Om-

(*) Ik heb het noodig geoordeeld, hierbij wat langer stil te staan, om dat er niet alleen in vroeger tijden, gelijk wij aanmerkten, geweest zijn, maar nog tegenwoordig geleerden zijn, zelfs van gevestigden roem, die het Hebreeuwsch als de zoogenoemde *lingua primæva*, of de taal der eerste menschen willen hebben aangezien. Zoo iemand begeerig is, deze gedachte uitvoeriger wedertegd te hebben, die leze de uitmuntende Verhandeling van den schrandereren We-

ren-

Omstreeks zeven eeuwen hadden de menschen roen reeds, allerwege, in onderscheiden stam-
men,

renfels, *de Loquels*; *Opp.* T. II. p. 382-390, en het werk van den geleerden P. D. Huët, *Demonstratio Evangelica* p. 283-297. Heel anders was het met dezelfde Hebreeuwſche taal, toen zij door een gansch afgezonderd volk gesproken werd, en derwijze reeds gevormd was, dat men zich in geschrift van haar bedienen konde. Nu had zij eene vastheid bekomen, die tot aan de Babelſche ballingschap, me een zeer gering, naauwelijks noemenswaardig, verloop, heeft stand gehouden. Ook dit wordt van de geleerden, die de Hebreeuwſche taal voor de taal der vroegſte menschen houden, als een onwraakbaar bewijs voor hun gevoelen, aangevoerd. Doch met zulken bewijs zouden zij even goed er voor kunnen pleiten, dat de Arabiſche taal de eerste taal der menschen geweest zij, wyl deze, als eene zuster der Hebreeuwſche, in dit opzigt, met haar hetzelfde lot gehad heeft, en even lang, als zij, onverändert is gebleven. De oorzaken van dit bewonderenswaardig verschijnsel, in beide die talen, vindt men oordeelkundiglijk opgegeven door Robertson, in zijne *Disfertatio de Antiquitate lingue Arabice* voor zijne *Clavis Pentateuchi*; p. 21 en 22. Men leze ook de gezonde aanmerkingen van den geleerden Schrijver eener *Verhandeling over de echtheid der vijf boeken van Mozes* in de *Bibl. van Theol. Letterkunde* 1811 bl. 673-688. Adelung spreekt dit gevoelen ronduit tegen, maar op zoodanige gronden, die den onbevooroordeelden beoefenaar der Oosterſche letterkunde niet voldoen zullen. Zie zijn werkje *Über die geschichte der Deutsche sprache*; bl. 11. Het gering verloop van het Hebreeuwſch, gedurende het gemelde tijdvak, is zeker vreemd. Maar heeft hetzelfde niet even zeer plaats gehad, behalve met het Arabiſch, ook met het Griekſch? Deze taal is door Homerus beſchaaft, die het kiefchō met
het

men, op den aardbodem omgezworven. De stammen, geslachten en familiën hadden zich verdeeld. Trapswijze hadden zij zich, in onbewoonde landstrecken, verder van of digter bij elkanderen, tot bijzondere volken gevormd, die elk zijne eigen taal hadden gekregen, en daardoor van elkanderen onderkend konden worden. Het denkbeeld, dat wij aan hetgene een volk wordt genoemd, gewoon zijn te hechten, is trouwens geen ander, dan dat van eene menigte menschen, die bij eene gemeenschappelijke afkomst uit éenen stam, om elkanderen hunne gedachten mede te deelen, zich van éene en dezelfde taal bedienen, en daardoor van andere menigten van menschen, die ook elke haren bijzonderen stam met hare eigen taal hebben, onderscheiden worden. De taal is ten allen tijde het wezenlijkste kenmerk eenes volks geweest.

het krachtige wist te verbinden, hoewel zij voor 's mans tijd reeds goede beoefenaars van hare vorming schijnt gehad te hebben; want niet wel, dan na eenen voorafgeganen letterarbeid van velen, had zij zulken trap van volkomenheid kunnen bereiken. Verg. *Millets Alg. Gesch.* II. bl. 114. Dan van *Homerus* tijden af, dat is, ongeveer duizend jaren voor onze gewone eeuwtelling, tot op de tijden van *Prokopius* van *Caesarea*, die in de tweede helft der zesde eeuw van onze jaarrekening leefde, heeft de Grieksche taal, zoo met betrekking tot haren vorm, als aard, eenen bestendigen voet gehouden, en is zij schier geheel dezelfde gebleven.

14 *Geschiedenis der Nederlandsche tale.*

weest. Een volk kan van wetten en van burgerbestuur, van zeden en godsdienst veranderen, en nogtans hetzelfde volk blijven. Maar neemt het eene vreemde taal aan, zoo houdt het op hetzelfde volk te zijn; het wordt een gansch ander volk.

Ook was het geheel overëenkomstig den aard der zake, dat, bij zulk eene verspreiding van onderscheiden stammen, die allengs volken werden, van zelf een onderscheid van taal ontstaan moest. De vaders der stammen hadden, als broeders van één bed, in het huis van hunnen gemeenschappelijken vader, ééne en dezelfde taal gesproken. Maar met hunne vrouwen en kinderen van elkanderen afgescheiden, werden zij in hunne verstrooiingen geheel verwijderd van, en gheheel vreemd aan elkanderen. De eerste achterkindskinderen van deze onderscheiden stamvaderen maakten reeds eene mengeling uit van menschen, die in kleine, op zich zelve staande, volken verdeeld waren. Wat was nu natuurlijker, dan dat er door dien weg allerspoe digst eene even zoo in het oog loopende verdeling van de oude voorvaderlijke taal plaats greep? Hierbij neme men in aanmerking, dat de oude voorvaderlijke taal nog geheel ongevormd was, en daarēnboven zeer arm. Voor de dagelijksche behoeften had men slechts uitdrukkingen. Maar hoe weinig waren die behoeft-

hoeften? Gaande weg moest dus de taal verrijkt worden, doch op eene, bij de onderscheiden stammen, ongelijke manier. Wel is waar, dat de behoeften der menschen niet zeer vermeerderd werden; de menschen bleven in hun zwerfziek leven met weinige dingen te vrede. Maar de behoeften werden toch anders gewijzigd. Hunne bedrijven kregen eene vreemde rigting. Hun vernuft vond werktuigen uit, die gansch nieuw waren. Hun oog zag voorwerpen, welke zij voorheen niet kenden. Het rijk der natuur ontsloot zich in een ruimer verschiet voor hunne waarnemingen. Zeer vele verschijnselen deden zich voor op eene wijze, zoo als zij dezelve nog niet hadden gadegeslagen. Stellen wij ons nu eenige, in zoodanige betrekking, van elkäer onderscheiden, hoopen van menschen voor, die voormaals allernaauwst vereenigd waren, maar met den tijd van elkänderen afzwierven, zoo dat alle gemeenschap afgesneden is, mogen wij niet veilig denken, dat, eer er vier of vijf eeuwen verlopen zijn, allen van elkäer niet slechts in tongval verschillen, maar gedeeltelijk reeds eene andere taal spreken? Zoo mogen wij ja denken, dat uit de verstrooiing der eerste volken, met een heerschend onderscheid van gelaatstrekken, van karakter, van gezindheden, van denkwijze enz., ook een doorgaand onderscheid van talen zijnen

oor-

oorsprong had. Er ontstond natuurlijker wijze in den beginne een onderscheid van tongval (*). Dat onderscheid werd van lieverlede grooter; en de onderscheiden tongval werd ten laatste eene onderscheidene taal, welke van haare oorspronkelijkheid niets meer had óvergehouden, dan de eerste wortelwoorden. Bij het eene volk geraakte een woord in onbruik, dat bij het andere niet alleen in gebruik bleef, maar de wortel werd van ontelbare nieuwe afgeleide woorden. Dikwerf ook gebeurde het, dat, althoön een woord bij onderscheiden volken zijne waarde behield, het evenwel bij het eene volk allengs eene vreemde beteekenis aannam, waarin het voor het andere niet verstaanbaar was. Van zulk eene vreemde beteekenis ontsproten, in de afgeleide woorden, weder beteekenissen, die van anderen nog minder gevat en begrepen konden worden. Alzoo ontstond er bij onderscheidene volken, die oorspronkelijk voorheen ééne en dezelfde taal spraken, in hunne van elkáér afwijkende talen, langzamerhand eene
zeer

(*) Wat onderscheid van tongval is, wordt nauwkeuriglijk aangetoond door den geleerden L. Meijer, in zijne *Toegift op Scheuchzers Bijbel der Natuur*; IV. bl. 258. Ook leze men de Verhandeling des Hoogleeraars G. J. Nahuys, *over de oorzaken van de verscheidenheid der tongvallen*, in de *Proeve van Oudheid- Taal- en Dichtkunde*, door het Genootschap; D. A. O. M., I. bl. 21 - 33.

zeer groote verscheidenheid van overdragt der zinsbetekenisse, die hen voor elkanderen volstrekt onverstaanbaar maakte. Hier kwam nog bij, dat zoo door het vormen van nieuwe denkbeelden, als door het ontdekken van zaken, die voormaals onbekend waren, een ruime vloed van vreemde woorden in alle talen, in de eene meer, in de andere minder, moest inbreken. Die vreemde woorden werden niet zelden wortelwoorden, welke weder éene menigte andere woorden uitdrukkingen en spreekwijzen voortbragten. Welk eene verbazend groote verandering moest hieruit in elke taal geboren worden! En welk een verschil moest daardoor ontstaan tuschen talen, die, op éénen stam gegroeid, in haren oorsprong ééns dezelfden waren geweest!

Eindelijk, of in waarheid, het groote onderscheid van klimaat, van luchtgesteldheid en landstreck onmiddellijk zulk een' algemeenen invloed op de taal der volken hebbe, als aan hetzelfde doorgaans wordt toegekend, is bij mij nog zeer twijfelachtig. Voor het naast geloof ik zulks niet (*): Maar wel houd ik voor genoegzaam zeker, dat dit onderscheid middellijker wijze op de taal der vol-

(*) Men leze de hiervoor aangehaalde Verhandeling van den geleerden Nahujs in de *Proeve van T. en D. door het Genootschap D. A. O. M.*

volken eenen niet geringen invloed heeft. Immers het gemelde onderscheid heeft buiten twist invloed op de levenswijze, op het voedsel en de bezigheden der menschen, op hunne gansche ligchaamsgesteldheid, op de scherpte en stomphheid hunner zinnen, op hun gevoel en gebrek aan gevoel voor het schoone, op hunne beschaafdheid en ruwheid. En dit alles draagt gewis niet weinig bij ter vorming der talen. Dan vooräl denke men hier aan eenen invloed op de spraakorganen der menschen. Die invloed blijkt bijzonderlijk daar uit, dat het gene het eene volk gemakkelijk valt uit te spreken, voor een ander volk daarentegen zeer moeilijk is. De inwoners der Noorderlandschappen van *Europa* spreken zonder de minste moeite niet alleen, maar zelfs zeer gaarn woorden uit, die schier alleen uit medeklinkers bestaan, terwijl den overigen volken van dat werelddeel zulks allerbezwaarlijkst, ja ondoenlijk is (*). Zelfs immers zijn er gansche volken, die volstrekt niet in staat zijn den medeklinker R uittespreken, als daar zijn de *Chinezen*, de inwoners van *Mexiko* en *Nieuw Engeland* (†). Dit beweerde evenwel moet niet

(*) Conf. Werenfelsi *Dissert. de Loquela*; Opp. T. II. p. 387, en Kinderlings *Geschichte der Niederf. Sprache* bl. 46.

(†) Zie Weiland's *Niederdeutsch Taalkundig Woorden-*

niet te verre gedreven worden! Dan mijn be-
 stek verbiedt mij hier de grenzen aantewij-
 zen. Voor het overige heeft het onderscheid
 van klimaat en landstreek een' alleröogenschijn-
 lijksten invloed op de karakters, op de zeden,
 gewoonten en gebruiken der volken. En te
 dezen aanzien kan het niet misfen, of ook der-
 zelve bijzonderere talen moeten hierdoor nog
 meer van elkanderen onderscheiden worden.
 Allerblijkbaarst toch is het, dat een hardvocht-
 tig, trotsch, volk gewoon is zijne taal in
 een' gansch anderen vorm te gieten, dan een
 volk, dat zacht van aard, heusch en beschei-
 den is. Het eene volk geeft aan zijne woor-
 den een' scherpen toon, spreekt met een' stou-
 ten tongslag, en is meer of min ruw in zijne
 manier van uitdrukken. Het ander volk daar-
 entegen legt er zich op toe, om aan zijne taal
 eene vloeibaarheid te bezorgen, welke streelt
 en inneemt (*). Welk een onderscheid is er,
 te dezen aanzien, bij voorbeeld tusfchen de
 taal der *Engelfchen* en die der *Franschen*!
 Geene taal is in uitdrukkingen van 't gene teder,
 zacht,

denboek P. R. bl. 134, en Meijers *Toegift op*
Scheuchzers Bijbel der Natuur; IV. bl. 257.

(*) Lezenswaardig zijn hieröver de oordeelkundige
 aanmerkingen van den Advokaat Mest ingh in zijne
*Verhandeling over den oorsprong en de natuur der ta-
 len*, bl. 24 en volgg.

zacht, en sijn aandoenlijk is, zoo rijk, als de *Franfche*, maar geene taal is daarin armer, dan de *Engelfche*, welke daarëntegen overvloedig van woorden, die heftige gemoedsaandoeningen te kennen geven, waarāan de andere weder groot gebrek heeft (*).

Dit zij genoeg aangaande den, over het algemeen genomen, oorsprong der talen, uit een wijsgeerig oogpunt beschouwd. Meer opzettelijk willen wij nu onze bijzondere aandacht vesten op de geschiedenis van de herkomst der onderscheidene talen, waarāan wij eenige kennis hebben. In het Oosten vinden wij de wieg van het menschedom. Hier moeten wij derhalve ook deszelfs opvoeding stellen, hier deszelfs taalvorming zoeken. In het Oosten hebben zich de menschen het eerst uitgebreid over den aardbodem, het eerst verdeeld in stammen, in zwervende horden, in gevestigde volken. In het Oosten zijn dus ook de eerste onderscheidene tongvallen, spraken, talen ontstaan. Bij het overzigt van de meeste oude talen, die van onderscheidene volken nog tegenwoordig in het Oosten gesproken worden, ontdekt men allerduidelijkst een' algemeenen oorsprong. Dit is zoo in het oog loopend, dat men zich zeer verwonderen moet, hoe er geleerden hebben kunnen

(*) Zie Blairs *Lessen over de Redekunst*; I. bl. 217, 218.

nen zijn, die deze gemeenschap der Oosterfche talen niet slechts betwijfelden, maar volftrekkelijk ontkenden (*). Het verschil dezer talen is, naar het oordeel der genen, die haar kennen, zoo gering, dat zij dezelve meer als bijzondere dialekten of tongvallen, dan als op zich zelve staande talen willen beschouwd hebben. Dit trouwens is reeds door alle onbevooroordeelde beoefenaars der Oosterfche talen volkomen uitgemaakt, zoo dat het niet noodig zij, ter nadere betooging daar bij langer stil te staan.

Aan deze talen van het Oosten is het ontegenzeggelijk zeker, dat alle overige talen des aardbodems, ten minste in *Afrika* en *Europa*, haren oorsprong verschuldigd zijn. Maar hoe? Hier kunnen wij slechts het oudste gefchrift, dat ons bekend is, raadplegen. Voor het overige kan weinig met volkomen gewisheid bepaald, maar eeniglijk op bloot vermoeden gegist worden. In het eerste gefchrift van Mozes, *Gen. XI.* wordt ons het volgende verhaald. Ruim ééne eeuw na den zondvloed fprak het gansche, toen reeds aanmerkelijk ver-

(*) Deskundigen zullen zich hier wel herfneren Böhle, Gusset, Hutchinson en eenige anderen. De beroemde Albert Schultens heeft, schoon langs eenen geheel nieuwen, daaroe ingeflagen weg, echter weinig moeite gehad, om het ongerijmde gevoelen van deze geleerden te wederleggen in zijne *Origin. Hebr.* Vol. II. p. 80-89.

vermenigvuldigde, menschdom nog ééne taal, waarschijnlijk ook met één' en denzelfden tongval. Na vele omzwervingen sloeg hetzelfde zich eindelijk neder in eene vlakte van het land *Sinear*, en kwam op het denkbeeld, om aldaar eene stad, met een' hoogen toren, te bouwen, op dat men alzoo bij elkanderen blijven, en niet over den aardbodem verstrooid mogte geraken. In deze stad wilden de menschen hunne bijzondere huisgezinnen vestigen, en bij elkanderen blijven wonen. De hooge toren konde hun in het herderlijke leven, dat zij leidden, wanneer zij, met hunne kudden, wat te verre van huis waren afgezworven, dan ten opgericht teeken verstrekken van wegwijzing, en hen voor verdwalen beveiligen. Ik weet wel, dat sommige geleerden hier niet aan de gansche maatschappij der menschen, maar slechts aan eenige stammen willen gedacht hebben. Dan ik voor mij twijfel er niet aan; of het geheele toenmalige menschdom, dat, alchoon reeds sterk vermenigvuldigd, evenwel op zich zelf nog maar een klein volk uitmaakte, heeft aan het smeden van dit merkwaardig plan deel gehad. Indien al de oudsten des volks, die wijzer kunnen geweest zijn, er geen genoegen in namen, was het nogtans dezen mischien niet wel mogelijk, hetzelfde tegen te gaan. De geestdrift der jonger lieden, die de ouden in

ge-

getal verre overtroffen, was te sterk, om door dezen tot rede]gebragt te worden. Trouwens hoe veel misdadigs vele geleerden in deze onderneming ook meenen te vinden, naar het mij voorkomt, was er toch niets in, dat zoo zeer eene strenge berisping van menschen verdiende. Geen roem en heerschzucht altoos, zoo in het burgerlijke, als godsdienstige, kan, gelijk eenigen willen, de drijfveer van een werk zijn geweest, waaraan het geheele geslacht der menschen de hand had. Want bij wien zouden zij een' grooten naam maken? bij wien roem behalen? Over wien zouden zij heerschen? Wij ontmoeten hier het geslacht der menschen in *zijn*en kindschen staat. Dezelfde langzame ontwikkeling van denkvermogens, welke bij een kind wordt waargenomen, had plaats bij de vroege menschheid der wereld. Hare denkbeelden, overleggingen, voornemens, bedoeelingen, uitzigten en werkzaamheden waren natuurlijk dus ook kindermatig. Het geheele bedrijf met het bouwen van eene stad en toren ten gemelden einde kwam derhalve zeer wel overeen met de kinderächtige begrippen der menschheid, maar juist uit dien hoofde geheel niet overeen met de onëindige wijsheid des hoogen Albestuurders, die de aarde van de wateren had doen opdroogen, om haar door menschen te doen bewonen, welke zich wijd en

zijd in gansche volken verdeelen en verspreiden zouden. De hemelsche Voorzienigheid verijdelde, om die redenen, wel haast dit dwaaze werk der menschen, bijzonderlijk zoo het schijnt, door een geducht onweder, het welk te midden van hunnen verstandeloozen ijver boven hen op het onverwachtst losbrak. Door dit onweder, waarin zij de duidlijkste sporen van Gods ongenoegen over hun doen en doel meenden te kunnen ontdekken, verschrikt, lieten zij hunne onderneming varen. Van toen af aan stelden zij ook hun ontwerp, om zamen te blijven wonen, uit de gedachte. Geen middenpunt van verëeniging nu meer in het oog houdende, verwijderden zich de stammen van elkanderen, en verbreidden zij zich alom over den aardbodem. En het eigenaardig gevolg daarvan was, dat de bijzondere stammen, van welken velen te verre van elkanderen gescheiden werden, om gemeenschap met elkanderen te onderhouden, ook bijzondere talen aannamen en vormden (*).

Dit

(*) Het woord $\square$ Gen. XI: 4, vertale men niet door *naam*, maar door *opgerigt teeken*. Over de verstrooiing der volken, die in de vlakte van het land *Sinear* begon, leze men *Perizonii Orig. Babyl. Diss. C. X et XI*, *Bonnets Dissert. de fida mirabili ad turrim Babelicam linguarum confusione*, *Bibl. Brem. Nov. Cl. III. Vitringæ Observ. sac. Lib. I. Diss. I. Wesfelingii Notæ ad Simfonii Chronicon p. 66. Werenfelsi*

Dit is het gene wij in het oudste geschrift, waarvan wij de geloofwaardigheid niet betwijfelen, aangaande den oorsprong der, over den aardbodem verspreide, volken en talen lezen. Van dit punt moeten wij in onze onderzoekingen uitgaan. De taal van den eersten stam der menschen, hebben wij gezegd, was arm, zeer arm. Zulks schijnt wel niet te stroken met den aard der zake, om dat zij de taal was, welke Noach, met zijn huisgezin, uit de eerste wereld had overgebracht. De taal immers, welke, gedurende den loop van ruim zestien eeuwen, gevormd was geworden, zoude men meenen, moest rijk zijn geweest. Deze gedachte, oppervlakkiglijk beschouwd, heeft een voorkomen, dat allen twijfel uitfluit. Maar
men

si *Opuscula Theol. Philos. & Philol.* II. p. 388, 389. — *Hetzels Gedanken über den Babijlonischen Stad und turmbau*; — en de aanmerkingen van den Hoogleraar Van Hamelsveld over *Gen. XI.* Aan een eigenlijk gezegd wonderwerk, waardoor God dadelijk de menschen onder elkanderen ontelbare vreemde talen deed spreken, gelijk men het verhaal van Mozes zoo heeft meenen te moeten verklaren, staat hier volstrekt niet te denken. Vitringa heeft dit, in vele opzichten ongerijmde, gevoelen reeds zeer oordeelkundiglijk wedertegd, in zijne aangehaalde *Dissertatio*; cap. VI. Maar vooräl leze men over dit onderwerp de uitmuntende gedachten van den Hoogleraar H. Muntinghe in zijne *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel* I, d. in de Aanmerkingen bl. 109-123.

men neme in aanmerking, dat het de taal was van één huisgezin. En kon die rijk zijn? of liever kon die, rijk zijnde, rijk blijven? Men vertegenwoordige zich eens, in eene woestenis, of waar het ook wezen moge, één huisgezin, dat, afgezonderd, zeer weinige behoeften kent, of, indien het die kent, dezelve niet vervuld kan krijgen, en zich met eene schrale bedee-ling vergenoegen moet. Dat huisgezin leeft daar, in eenen, van de maatschappij der menschen afgesloten, staat, slechts één douzijn jaren. Hoe vele woorden zal deszelfs taal dan niet reeds zijn kwijt geraakt, welke het, gedurende al dien tijd, niet in den mond zijn geweest, welke het geheel vergeten zijn, welke het ten minste nooit meer invallen. Indien anders de oorspronkelijke taal der ouderen rijk mogt zijn, arm moet zij door dien weg zeker bij de kinderen worden. Had nu met zulk een huisgezin ook Noach's huisgezin niet eenige, niet vele, niet eene groote overëenkomst? Bevond toch dit eerste huisgezin, zoo dra het de arke der behoudenis was uitgestapt, zich niet ook, in eene woestijn, geheel éenzaam? Was de aarde voor het zelve niet woest en ledig? Waren de behoeften, die bevredigd konden worden, niet weinig? Waren alle de voorwerpen niet van gedaante veranderd? Waren de bemoeijingen des levens niet geheel nieuw? Hier komt nog bij, dat

dat de taal een voortbrengsel is van het maatschappelijk bestaan der menschen, het welk onderhouden moet worden door den omgang met menschen van onderscheidene geëardheid, karakter, stand en werkzaamheden, maar het welk ook, zal het wezenlijk opgroeijen, volmaakt moet worden zoo door eene beschaafdheid in de levenswijze der menschen, als door eene dadelijke beoefening van kunsten en wetenschappen. Zoo lang de mensch in den staat der natuur is, onbeschaafd in zijne zeden, ongeoeffend in kunsten en wetenschappen, heeft hij weinige benoedigdheden, en dus ook weinige woorden van doen, om zijne benoedigdheden uitdrukken. Men ziet het nog heden aan de *Amerikaansche* volken en talen. Alle *Amerikaansche* talen, zegt men, zijn zoo arm, dat er geene onder dezelve is, waarin men boven drie tellen kan (*). Na deze gemaakte bedenkingen zal het, geloof ik, verder niet noodig zijn, met andere redenen, de waarheid dier stelling te staven, dat de taal van het oudste stamhuis der menschen na den zondvloed niet zeer rijk kan geweest zijn, of zoo al, dan evenwel met den tijd in de eerste jaren zeer arm worden moest.

Ruim

(*) V. *Recherches Philosophiques sur les Americains* T. II. p. 162. Verg. Muntinghe's *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel*, I. in de Aanm. bl. 16.

Ruim honderd jaren stond dit eerste stamhuis, waarin zulk eene armoedige taal gesproken werd. Middelerwijl was hetzelfde zeer talrijk geworden, zoo dat het reeds een klein volk uitmaakte. Drie zeer uitgebreide stamhuizen waren er reeds uit voortgekomen. Dezen waren de stamhuizen van Noach's zonen, Sem, Cham en Jafeth. Maar nu geraakte dit zoo naatw aan elkander verwante volk in het land *Sinear*, waar het zich gevestigd had, uit elkanderen, begon zich te verspreiden over den aardbodem, en scheidde zich in afzonderlijke troepen of horden. Men meent, dat het stamhuis van Sem zich in zijne, daaruit voortgesproten, stammen verspreidde in het zuidelijk deel van *Azië*, van *Sijrië* af tot de *Indiën* toe, — dat het stamhuis van Cham, met zijne heinde en verre uit elkander gegane stammen, heen trok door *Arabië*, *Palestina*, *Egipte*, en gansch *Afrika*, — en dat het stamhuis van Jafeth, met zijne zeven bijzondere stammen, zich verbreidde uit het noordelijkst gedeelte van *Azië* door geheel *Europa*. Deze gedachte, welke van vele geleerden, ook bijzonderlijk van onzen beroemden landgenoot, Lambert ten Kate, Hermansz. (*) omhelsd is, komt mij, uit aanmerking van verschei-

(*) Zie 's mans *Aanleiding tot de kennis van het verheven deel der Nederduitsche sprake*; I. bl. 21, 22.

scheidene, meest uit Mozes eerste boek, H. X, ontleende, redenen, welke mijn bestek niet medebrengr, hier uit één te zetten, vrij gegrond voor.

Intuschen vinden wij, bij de historiefchrijvers, zelfs bij Mozes, *Gen. X*, nopens de opkomst der volken, geen enkel woord van de verstrooijing der stammen naar *Amerika*. Dit zoo genoemde vierde gedeelte des aardbodems schijnt dus in Mozes tijden niet bekend te zijn geweest. Ook bij de oudste ongewijde geschiedschrijvers is er een algemeen stilzwijgen van. Ten minste het gemeen er bij Plato (*), bij Diodorus Siculus (†) en anderen, van meent te ontdekken, is zoo onbepaald, dat men er aan twifelen moet, of zij wel juist *Amerika* bedoeld hebben. Algemeen wordt wel gedacht, dat de *Amerikanen* herkomstig zijn uit het noordelijkste gedeelte van *Azië* (§). Maar op welken grond rust dat gevoelen? Ik voor mij ben niet vreemd van te vermoeden, dat de bevolking van dat werelddeel, altoos wat deszelfs uitgestrekte landen, tuschen de zuide en noordelijke hoeken gelegen, betreft, veel ouder is, dan die

(*) In *Timaeo* T. III. p. 24. edit. H. Stephani.

(†) *Lib. V.*

(§) *Conf. St. Morini Exercit. de Ung. prim*
p. 17.

die van de drie overige werelddeelen, en dezelve, als door den anders algemeenen zondvloed niet verdelgd, goacht moet worden van de verstrooiing der volken, voor die gedenkwaardige gebeurtenis voorgevallen, herkomstig te zijn. In deze gedachte wordt ik gesterkt door eene algemeene beschouwing van de *Amerikaansche* spraken, die immers geene de minste verwantschap met de bekende spraken van andere deelen der aarde hebben, maar daarentegen allen met elkanderen verwant zijn, en ééne en dezelfde wet van taalbouw volgen. Ondanks derzelve verscheidenheid straalt er in allen door éénerlei beginsel, waaruit zij ontstonden. Indien men anders denkt, dan verklare men, hoe alle deze talen gezamenlijk aan één' menschenstam kunnen behooren, die uit zich zelve, onafhankelijk, in de nieuwe wereld is opgewassen, en uit de oude wereld bijkans geene andere woorden schijnt mede genomen te hebben, dan *Appa* (Vader) en *Mama* (Moeder) (*). Hier bij komen ten betogte meer andere redenen, doch welke ontwikkeling met het doel mijns schrijvens, ter deze plaats, minder bestaanbaar is (†).

Vol-

(*) Slechts deze twee woorden, behalve het woord *Nisfon*, d. i. *Neus*, heb ik gevonden, als met woorden in de meest bekende talen der drie overige deelen der aarde overëenkomstig. *Appa* is *Singalisch*, *Mama* is *Peruaansch*.

(†) Mogelijk komt' deze gedachte velen lezers even

Volgens de vermelde verdeeling zoo der volken, als der landen, waar in de afstammelingen van

even wonderpreukig voor, als die van La Tour D' Auverge, welke in zijne *Origines Gauloises*, ten jare 1797 uitgekomen, beweert, dat bijna alle volken der aarde uit *Amerika* oorspronkelijk zijn. Dan ik twijfel niet, of men zal, bij een naauwkeurig onderzoek, de gronden, voor mijne gissing bijgebragt, niet geheel verwerpelijk vinden. Zelfs meen ik, dat men mij zal bijvallen, na het lezen der aanmerkingen, welke de geleerde H. Reland in zijne *Dissertatio de linguis Americanis* (*Dissert. Miscell. P. III. Diss. XII.*) gemaakt heeft over de *Amerikaansche* taal, vergeleken met die der overige volken van den bekenden aardbodem. Dat verschil zal men zien, is zoo groot, dat, hoe zeer Reland ook zijn best heeft gedaan, om den gemeenschappelijken oorsprong der *Amerikaansche* taal met die van de overige volken van den aardbodem tot in Noachs huis te rugge te brengen, hij nogthans, tegen zijn doel, met zijne aangevoerde redenen, veelmeer voor onbevooroordeelden het tegendeel schijnt bewezen te hebben. Misschien mag hetzelfde aangemerkt worden van andere volken, zoo als de eilanders der *Zuidzee*, en diergelijken. Het gevoelen, dat de zondvloed algemeen zij geweest, grondt zich voornamelijk op het verhaal van Mozes, *Gen. VII: 19-24*. Dan dit verhaal is niet volledig genoeg, om hetzelfde boven alle tegenspraak te verheffen, gelijk zeer juist is aangemerkt geworden door den Hoogleerär van Hamelsveld, in zijne *Korte aanmerkingen over het O. T.* ter deze plaats. Lezenswaardig zijn te dezen aanzien de aanmerkingen van den geleerden Meiners, in zijne *Grundriss der geschichte der Menschheit*; bl. 2, en in het bijzonder de *Untersuchungen über Amerikas bevölkerung durch Vater*, onlangs, ten jare 1810, te Leipzig uitgekomen.

van Noachs drie zonen zich hebben uitgebreid, splitst zich de taal der menschen, op den, van ouds her algemeen bekenden, aardbodem, in drie onderscheiden groote taaltammen, den *Semietischen*, namelijk, den *Chamietischen* en *Jafethischen*. De eerste heeft zich gevestigd in *Azië*, de tweede in *Afrika*, de derde in *Europa*. Deze verdeeling rust op echte historische gronden. Uit dien hoofde prijst zich dan ook niet weinig aan de gedachte van den geleerden Andreas Muller, die meent (*), dat, bij de veritrooiing der volken, van eersten aan de taal der menschen zich gaande weg in drie hoofdtalen verdeeld hebbe, waartoe alle vervolgens ontstane bijzondere talen en dialecten, sommigen uit deze, anderen uit gene oorspronkelijk, moeten gebragt worden, overëenkomstig de verdeeling der drie huisgezinnen van Noach's drie zonen. Tot de *Semietische* taal zouden dus behooren alle eigenlijk gezegde Oostersehe dialecten in *Azië*, het *Hebreeuwsch*, *Chaldeeuwsch*, *Arabisch*, enz.; tot het *Chamietisch* de dialecten of talen van *Afrika*; tot het *Jafethisch* de talen, die in *Europa* geproken worden.

Tot hiertoe betraden wij eenen vrij effen weg; maar nu zullen ons voortaan vele hoogten

(*) In *Exercit. Philol.* I. § VII. Conf. *Vitrinæ Disf. Sacr. de Conf. ling.* Lib. I. C. VI.

ten ontmoeten van onöverkomelijke zwarigheden, waar wij telkens eenen omweg zullen dienen te maken. Wij trekken eene woestijn in, waar de sporen van vroeger reizigers verdwenen zijn, en waar wij, omgeven van donkere wolken, die het licht der geschiedenis meestendeels voor ons verbergen, veelal naar het kompas van waarschijnlijke vermoedens onzen koers zullen moeten rigten. Het gene altoos de verspreiding van *Jafeths* zeven aftammelingen, met hume geslachten, in het noordelijkste gedeelte van *Azië*, en vandaar door gansch *Europa* betreft, dit ligt voor het grootste deel verholen in een ondoordringbaar donker. Moeijelijk wordt daardoor de bijzondere aanwijzing zoo der landen, welke zij bezet hebben, als der volken, welke zij geplant hebben. Somwijlen is de geschiedenis vrij opgeklaard; maar weldra kronkelt weder de weg door een' donkeren gang, waar het fakkellicht der oordeelkunde al spoedig uitgaat, en indien het gelukt, hetzelfde andermaal te ontsteken, zoo flauw brandt, dat men de voortwerpen niet behoorlijk onderscheiden kan. Voor veelvuldige omdwalingen kan hier derhalve zelfs de scherpstziende historiekenners zich niet genoegzaam beveiligd zien. Van belang zijn 't is waar niet weinige getuigenissen der Ouden, die op gronden van geloofwaardigheid rusten. Dan ook zijn er zulke getuigenissen der oudheid, die,

zoo wij er op vertrouwden, nog meer ons in onzekerheden zouden doen gewikkeld worden. Dat wij dan, dezen van genen wel zoekende te schiften, ons aan den éénen kant niet los verlaten op het gene onvast is, maar aan den anderen kant ons wachten voor een nog meer hagchelijk Pijrrhonisme, dat, zoo in de gefchiedenis, als in de wijsgeerte, alle gezag verwerpt en aan alles twijfelt.

Naar hét oordeel van den schranderen Ten Kate (*), zouden van Jafeths zeven stamzonen afkomstig zijn de volgende volken; — als van Gomer de *Phrygiërs*, de *Kimbriërs* of *Noordsche* volken, voorts de *Theutonen* of *Duitschers*, namelijk de *Gothen*, *Wandalen*, *Allemanen*, *Saksen* en *Belgen*; — van Magog de *Schijthen*, vervolgens verdeeld in *Aziatischen* en *Europischen*; van welke laatste ook sommige geleerden meenen, dat de *Theutonen* afgedaald zijn; — van Madai de *Meden*; — van Thiras de *Thrafiërs*; — van Javan de *Grieken* en *Italianen*, en de eilanders der *middellandfche* zee; — van Tubal de oude *Kelren*, als de *Spanjaarden*, de *Gallen* en *Britten*; — van Meschech de *Moschen*, woneude daar nu de *Moskowitzen* of *Rusfen* gezeten zijn. Deze aanwijzing, voor Ten Kate,
door

(*) In zijne aangehaalde *Aanleiding* enz. I. bl. 22.

door anderen (*), gedeeltelijk reeds uitgedacht, ik beken het, is zeer vernuftig, zinrijk en welgeregeld. Vergelijken wij dezelve bij de historische berigten van eenen Aventinus (†), Suffridus Petri, (§) en zoo veele anderen, omtrent de bevolking van *Europa*, dan prijst zij zich boven die fabelachtige legenden in de daad niet weinig aan, wegens haar eenvoudig voorkomen, dat de waarheid schijnt op zijde te hebben. Maar is zij genoegzaam gegrond? Ik twijfel. Dat Jafeths zoon Madai de volkplanter der *Meden*, dat Thiras die van de *Thrasiers*, dat Mefohech die van de *Moskowiëten* geweest zij, laat zich, als van alle waarschijnlijkheid niet ontbloot, nog eenigzins denken. De gelijkheid van de namen dezer volken met die van de gemelde stamvaderen pleit zelfs mischien voor deze gedachte. Maar toch ook niet verdér, dan tot eene flauwe waarschijnlijkheid kunnen wij dezelve brengen. Van *Javan* meent men, dat herkomstig zijn de *Grieken* en *Italianen*. Ook dit is niet onaanneemelijk, schoon gansch niet zeker. Maar dat van *Tubal* de oude *Kelten*, als de *Spanjaards*,
de

(*) Onder dezen door Schotanus, in zijne *Beschrijving van Friesland*; bl. 6.

(†) In *Annalibus Botorum*.

(§) In libello *de Frisiorum antiquitate et origine*.

de *Gallen* en *Britten* zouden afgedaald zijn, is eene loutere gissing, welke op zeer losse schroeven wankelt (*), ten ware dat de beide stammen van *Javan* en *Tubal* langen tijd onder elkanderen zijn vermengd geweest. Maar hoe zal men dan nu de bijzondere afkomst der bijzondere volken bepalen? Eindelijk in het Noordelijkst, of wel in het Noordöostelijkst gedeelte van *Azië*, wordt algemeen gedacht, dat de oude *Duitschers* oorspronkelijk te huis hoorden. Dit schijnt wel met de geschiedenis het best overeenkomstig te zijn. Dan of de *Kimbrers* en *Duitschers* van *Gomer* of van *Magog*, of van een' anderen aftammen, is volstrekt onzeker (†). Het waarschijnlijkst, naar mijn gedachte, is, dat deze beide volken afgekomen zijn van *Magog*, wiens stam bijzondere gemeenschap kan gehad hebben met dien, waaryan de *Grieken* en *Kelten* zijn afgedaald. Als aftammelingen van *Gomer* zouden dan alleen bekend zijn gebleven de oude *Phrygiers*. Ik verbeeld mij, dat

er

(*) Conf. *Werenfelsi Diss. de loquitis* (Opp. II.) p. 389, 390.

(†) Zij, die het er voor houden, dat de *Kimbrers* herkomstig zijn van *Gomers* stam, gronden hun gevoelen op de eenigmatige gelijkheid des naams *Gomer* met die van *Kimbrers*. Vid. *Petreei Cimbrorum & Gothorum origines*; p. 10. Maar hoe zwak is deze grond!

er uit de geschiedenisfe gronden kunnen worden bijgebragt, welke deze gedachte omtrent de afkomst der *Kimbrïers* en *Duitschers* nog al versterken; maar mijn ontwerp gehengt niet die hier te ontwikkelen (*). Alles evenwel is in vele duisternissen ingewikkeld.

Aan de waarheid schijnt alzoo wel het naast te komen, dat van Magog oorspronkelijk zijn de dus genoemde *Schijthen*, en door dezen verder de *Kimbrïers* de *Deenen*, *Zweden* enz. maar vervolgens ook de *Duitschers*, namelijk de *Gothen*, *Swaven*, *Saksen*, *Friezen*, *Katten*, *Belgen* enz. Uitgemaakt zeker ten minste is het, dat de *Duitschers* en *Kimbrïers* zeer langen tijd maar één volk, dat ééne en dezelfde taal sprak, geweest zijn. De overëenkomst van taal bij de *Kimbrïers* met die van de *Duitschers*, zullen wij in het vervolg zien, dat in later tijden nog zoo groot was, dat wij de *Kimbrische* taal even goed tot de *Duitsche*, of deze laatste tot de eerste zouden kunnen brengen, als het *Gothisch* tot het *Duitsch* gewoonlijk gebragt wordt. Het *Kimbrisch* verschilde van het *Duitsch* volstrekt niet meer, dan het *Gothisch* van de overige *Duit.*

(*) Alleen verwijs ik den onderzoekgragen lezer hier tot Strabo, *Geogr. Lib.* I. p. 22; Diodorus Siculus, *Lib.* II. p. 127; Boethornius, *Orig. Gall.* C. III, & Vitringa, *Observ. Sacr.* V. I. Disf. I. C. VIII.

Duitsche dialekten. Dat de oude *Kelten* van Tubal zouden afgestamd zijn, gelijk Ten Kate denkt, hebben wij gezegd, kwam ons voor eene zeer losse gissing te zijn. Tot de *Kelten* maakt hij te regt betrekkelijk de *Spanjaards*, de *Gallen* en *Britten*. Dan het blijkt allerduidelijkst, dat de talen van deze drie volken zeer naauw verzwagerd zijn aan het *Latijn* en *Grieksch*. Bij gevolg is de *Keltische* taaltak veel uitgebreider, en behelst hij mede in zich het *Latijn* en *Grieksch*. Of alle deze volken, zamen onder den naam van *Kelten* begrepen moeten worden, die afkomstig zijn alleen van Javan, dan of zij een volk zijn, waarvan een gedeelte eenen anderen stamvader gehad hebbe, is zeer twijfelächtig. Ondertuschen zien wij hier twee, groote, onderscheidene, volksklassen, die, in hare verspreidingen over *Europa*, aan ontelbare volken het bestaan hebben gegeven. Wij hebben in het pog de *Kimbrisch-duitsche* en de *Grieksch-keltische* volksklassen, die zich allerblijkbaarst door twee voorname taaltakken gekenmerkt hebben, waarvan de bijzondere dialekten eindelijk geheel van elkäer vervreemde talen zijn geworden.

Julius Cæsar gewaagt, in zijne *Historische gedenkschriften over den Gallischen oorlog*, meermalen van beide deze volksklassen, met hare bijzondere taaltakken. De *Kimbrers*

en

en *Duitschers* worden van hem doorgaans zamen genomen, als waren zij slechts één volk (*). Zij hadden trouwens, als aan elkander grenzende naburen, wel de meeste gemeenschap, onderling, in gebruiken, gewoonten, zeden, godsdienst en taal. Wezenlijk schijnen zij in oorsprong ook één volk geweest te zijn, waarvan de bijzondere gedeelten zich van elkäer, door verschil eerst slechts van dialekt, en naderhand van taal, allengs verwijderd hebben. De geleerde Wachter meent, niet zonder grond, dat de eerste zetel der *Kimbrisch-duitschers* geweest is het *Kimbrische* halfëiland, (*Chersonesus Cimbrica*) aan de Oostzee, waar tegenwoordig *Sleeswijk*, *Futhland*, enz. gevonden worden (†). Van daar hebben zij zich verspreid in het geheele Noor-

(*) *De Bello Gallico*; Lib. I. p. 1, 20, 24, 35; Lib. VIII. p. 181. et alibi passim.

(†) In *praefatione*, quam suo praemisit *Glossario Germanico* § 37. Neque ab ipso multum dissentit eruditissimus Löfcherus in *Literatore Celta*, Thesi XV. p. 34, 35. Animadversione digna sunt haec Taciti verba. „Eundem Germaniæ sinum, proximi oceano *Cimbri* tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens. Veterisque famæ late vestigia manent. Utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis & tam magui exitus fidem.” Door *Civitas* versta men in deze woorden van Tacitus eene gemeente van burgeren, die tot één volk behoorden, of éénen stam uitmaakten. *De mor. Germ.* C. XXXVII.

Noordergedeelte van *Duitschland*, langs den zee kant tot aan den *Rhijn*, ja tot aan de kusten van *Vlaanderen*. De oudste bewoners hier te lande waren bijzonderlijk de zoogenoemde *Kim-bren*, maar zijn door den vermaarden *Kimbrischen* vloed verdreven; gelijk in het vervolg nader verhaald zal worden. Meer landwaarts in hadden zich de eigenlijk gezegde *Duitsche* volken gevestigd. Voor het overige schijnen van de *Kim-bren* hier te lande voornamelijk overgebleven te zijn de *Sijkambren*, of *Sijkambers* (*), die, als verder van de Noordzeesche kus-

(*) Dat toch dezen tot de *Kim-bren* behoord hebben, blijkt, dunkt mij, genoegzaam uit de gelijkheid der namen. *Sijkambren* is mischien *Zuidkim-bren*, of mogelijk *Zijdekimbren*, dat is *Kim-bren*, die zijdelings af, landwaarts in, woonden. In deze gedachte word ik bevestigd door *Melanchthon's* aanmerkingen op het eerste boek van *Carion's Kronijk*. Door *Strabo* worden de beide volken ook bij elkanderen gevoegd, als naburen. Beiden noemt hij de voornaamste volken onder de *Noordelijke Germanen*, welke langs het zeestrand van de monden des *Rhijns* toe aan de *Elve* zich uitstrekten. Dit evenwel geldt vooral omtrent de *Kim-bren*, minder altoos van de *Sijkambren*. Volgens *Strabo* waren de *Kim-bren* dus vóór den *Kimbrischen* vloed de bewoners dezer landen. *Florus* schrijft, dat zij van de utterste oorden van *Gallie*, bedoelende zeker de landen, die, langs de kusten der Noordzee, aan *Duitschland* grensden, gevlugt waren, bij gelegenheid, dat het zeewater hunne landen geheel oversroomd had, en zij toen, de wijde wereld jazwervende, nieuwe verblijfplaatsen, zelfs tot in

kusten af, in een groot gedeelte van het tegenwoordige *Gelderland*, aan de regterzijde van den *Rhijn*, voorts in *Kleefland*, ook in *Gulik* en *Berg* enz. wonende, daar minder noods van den watervloed leden. Uit dit alles kan genoegzaam worden opgemaakt, dat de taal der *Kimbren* van die der *Duitschen*, die naderhand in derzelver plaats deze landen bezeten hebben, weinig verschild zal hebben. Anders toch had vervolgens het taalönderscheid tusfchen de *Sijkambors* en *Batavieren* grooter moeten geweest zijn, en meer in het oog gelooopen hebben.

De *Grieksch-kelten* daarëntegen waren van de *Kimbrisch-duitschers* zeer verscheiden in taal. Dat de *Grieken*, te dezen aanzien, al vroeg onderscheiden zijn geweest van de *Italianen*,
Span-

Italië toe, met de wapenen in de hand, gezocht hadden. *Rerum Romanar.* Lib. III. C. III. Daar ondertusfchen hebben zij, na zich eerst zeer geducht te hebben gemaakt, eindelijk van de *Romeinen* geheel verflagen, hun graf gevonden. Kleine volkplantingen zijn ertoen slechts van overgebleven. Nog heden meent men, dat er ééne gehuisd is in den omtrek van *Verona* en *Vicensa*, en er onder dezelve nog *Duitsch* gesproken wordt. Engelberts geeft in zijnen *Afouden Staat der verëenigde Nederlanden*; I. bl. 245, 246. eenige proeven op, waaruit men de taal dezer volkplanting kan leeren kennen, als bijkans volkomen *Swavisch-duitsch*. Dan het is hoogstwaarschijnlijk, dat deze volkplanting van later tijd is. Hare taal moest door langheid van tijd anders meer veränderd zijn.

Spanjaards, Gallen, enz., is bekend. Maar dat ook dezen, die naderhand bijzonderlijk de *Keltische* volksklasse geacht werden uittemaken, al vroeg zeer verschilden in taal zoo van de *Duitschers*, als *Kimbrïers*, is niet minder zeker. Ten tijde van Julius Cæsar was dit verschil reeds zeer groot, blijkens het gene hij daarvan met uitdrukkelijke woorden in zijne genoemde gedenkschriften meldt (*).

Het staat dan nu, mijns achtens, genoegzaam vast, dat aan de twee gemelde hoofdklassen van volken, die namelijk der *Grieksch kelten* en der *Kimbrisch duitschers*, een groot gedeelte van *Europa* zijne bevolking, met derzelver twee voorname taaltakken, verschuldigd is. Deze beide hoofdtaaltakken hebben zich, gaande weg, bij de verstrooiing der volken, verder uitgebreid, en zijn hierdoor vier bijzondere takken geworden. Zij waren het *Grieksch*, het *Keltisch*, het *Kimbrisch*, en het *Duitsch*. Geene andere namen weet ik aan dezelve te geven, te minder, daar zij, als zoodanig, gelijk wij opgemerkt hebben, reeds door Julius Cæsar onderscheiden zijn.

De eerste volkshorden, die uit *Azië* naar en door *Europa* heen dwaalden, waren de, bij de ouden zoo'genoemde, *Schythen*. Nog voor

(*) *De Bello Gallico*, Lib. I. p. 1.

voor Abrahams tijd, mischien ongeveer twee of drie eeuwen na den verijdelden torenbouw te *Babel*, schijnen deze volken *Europa* ingezworven (*), en van toen af onder den naam van *Schythen* bekend te zijn geworden (†). Indien mijne gislingen mij niet misleiden, worden gedeeltelijk door de *Schijten* van de ouden verstaan alle de, uit *Azië* vertrokken, en, door het noordelijkste gedeelte van *Europa*, naar het zuiden zwervende, volksmenigten, welke wij *Kimbrisch-duitschen* genoemd hebben. Deze *Kimbrisch-duitschen* schijnen hunnen weg genomen te hebben achter het *Meotische* meer langs, waar zij, zich het eerst gevestigd hebbende, de *Gothische* volkplanting gelaten hebben, 'en waar ook eenige *Kimbriërs* schijnen achter gebleven te zijn, blijkens de namen van *Bosphorus Cimmericus* en *Cimmerium* (§). Voorts schijnen zij, door het *Europisch Tartarië*, west en noordwest aan, maar vervolgens zich in twee takken verdeeld te hebben. De eerste, namelijk de *Kimbrische* tak, trok naar, achter en langs de *Balthische* zee, thans de *Oostzee*, en verder langs de kusten der *Noordzee* tot in *Vlaanderen*. De andere, namelijk de

Duit-

(*) Conf. Vitrings *Disf. de Conf. Ling. C.* VIII. § 3.

(†) Conf. Strabo; *Geogr. L. I. p. 22.*

(§) Zie Melanchthons *Bijvoegselen op Cærlons Kronijk*; I. B.

Duitsche tak, breidde zich westwaarts uit door het hart van *Europa* heen, door *Dacië*, *Mæsië* en *Pannonië*, tot in *Germanië* en *België* (*). Het *ander* deel der *Schijthen*, het zuidelijk en zuidwestelijk gedeelte van *Europa* doorkruisende, hebben wij, om duidelijk te zijn, *Grieksch-kelten* genoemd, maar zij staan bij de ouden doorgaans bekend, onder den naam van *Kelten*. Deze volkshorden reisden, in hare omzwervingen, langs de *Middellandsche* zee, van over den *Bosphorus* tot in *Thrasië*, *Griekenland* met zijne eilanden, voorts tot in oud *Italië*, *Spanje* en *Gallië*, en verder tot in *Grootbritannië*, dat door *Galliërs* bevolkt werd (†). — Van de *Schythen*, die het oud *Sarmatië*, het tegenwoordig *Moskovië*, *Tartarië* enz. bevolkt hebben, behoeven wij hier niet te gewagen; dezen vallen in ons plan niet.

Later schrijvers, weet ik wel, dat de namen van *Schythen* en *Kelten* als namen beschouwen, die bij de ouden geliefkoosd waren, maar eigenlijk niets beteekenden (§). Doch dit oordeel

(*) Verg. het aangehaalde werk van Ten Kate, welken ik hierin volkomen moet bijvallen, I. bl. 23.

(†) Ook hier vergelijke men het 4. werk van den Schranderen Ten Kate, I. bl. 23, met wien hoofdzakelijk instemt de geleerde Court de Gebelin, in de voorrede voor zijn *Monde primitif*.

(§) Zie Wiarda's *Alt-friesches Wörterbuch* ia

deel is zoo partijdig als streng. 't Is waar, de berigten der oude schrijveren, aangaande de *Schythen* en *Kelten*, zijn zeer onbepaald, ook dikwerf niet zeer duidelijk. Maar welke van de *Aziatische* volken zouden wij dan wel voor de eerste bewoners van *Europa* moeten erkennen? Welke zouden het met meer waarschijnlijkheid geweest zijn? Gelijk in vele andere gevallen, zoo moeten hier slechts de uitersten vermijd worden. Hoe men er ook over denke, die volken, welke met den tijd geheel *Europa* gevuld hebben, worden van de oude schrijvers *Schythen* en *Kelten* genoemd, en vele landen, waar zij zich vestigden, droegen den algemeenen naam van *Schythi*. Weet men uit de oude geschiedenisfen die volken anders te benoemen, anders te beschrijven? Men doe het! (*) Dat nu deze *Schythen* Nomadische

in de voorr. bl. 18; verg. Adelungs a. w. bl. 11 en 12.

(*) Ik kan mij, te dezen aanzien, in de hoofdzaak, zeer wel verëenigen met Salmadius in zijnen *Comment. de Hellenist.* P. II. C. II. p. 366. waar wij het volgende lezen. *Schythia ad Septentrionem omnes fere gentes evomuit cum suis linguis, quæ Europam et Asiam inundarunt. Ut autem vastissima illa Schytarum regio fuit & late porrecta ad Orientem & Occidentem, versus Meridiem eructando varias hinc in Europa inde in Asia produxit gentes.* Hoofdzakelijk stemt hiermede overëen de groote Leibnitz in zijne *Collect. etymolog.* T. II. p. 241. *Si ponamus, scribit hij, habitatores Europæ ex Oriente venisse, credibile est, primos Græciæ & Germaniæ habi-*

ia-

sche, of onder den blooten hemel omzwerende volkshoopen waren, gelijk nog heden de *Tartaren*, getuigt Strabo. Maar ook dit zelfde meldt hij van de *Kelten* (*). In de vroegste tijden werden trouwens de *Kelten* van de *Schythen* niet eens onderscheiden; dan ééns werden zij *Schythen*, dan ééns *Kelten* genoemd. Dikwerf stonden zij beiden bij de geschiedschrijvers onder den gemeenen naam van *Schythen* te boek. Deze volken, uit *Azië* het onbewoonde *Europa* inzwervende, doolden in groote troepen heen en weder, zoo dat zij dikwerf maanden reizens bijkans van elkanderen af waren. Andere kleiner volken, ook uit *Azië* herkomstig, zwierven tuschen hen door, en bij hen om. Niet zelden ontmoetten deze verschillende volkhorden elkanderen; want allen trokken zij slangswij-

tatores ex Schytia venisse. Ook hiermede stemt volkomen overéén de geleerde D. G. Morhof in zijn werk *Von der Deutschen Sprache* bl. 68. waar hij het volgende schrijft. „Voor mij ik ben van dat gevoelen, dat de oude Schijthische taal de echte hoofdbron der *Europische* talen zij, waaruit de *Duitsche* taal ontsprongen is, en de *Grieksche* en *Latijnsche* voor een gedeelte hare stamwoorden te danken heeft.” G. C. Kirchmaier heeft deze gedachte zoo niet volkomen bewezen, ten minste hoogstwaarschijnlijk gemaakt, in zijn boek *Parallelismus & convenientia duodecim linguarum ex matrice Celso-schytica*; 1697.

(*) *Geograph. Lib. I. p. 22.*

wijze toch zuidwestelijk op, terwijl zij zelven van oostelijke en noordoostelijke volkshorden, die hen gevolgd waren uit *Azië*, werden voortgestuwd (*). De *Schythen* en *Kelten* waren wel, over het geheel, verre weg, de aanzienlijksten in getal, in magt en gezag. Doch zulk eene vermenging van allerlei volken moest reeds, in die vroege dagen, natuurlijker wijze, ter verandering van tale medewerken. Evenwel staat het te denken, dat de talen der overige, *Europa* doortrekkende, volken gedeeltelijk in die der *Schythen* en *Kelten*, als het ware, zijn weggesmolten, maar ook gedeeltelijk zich gevormd hebben tot afzonderlijke talen, als daar is het *Rusfisch*, het *Poolsch*, het *Boheemsch*, het *Kroatisch*, het *Servisch*, enz. Alle deze talen werden gesproken in het oud *Sarmatië*, als behorende tot den *Slavonischen* taaltak, of tot de taal der oude *Slaven*, die in *Rusland* en *Polen* zich voorheen gevestigd hadden. Een gedeelte van deze *Slaven* is, in de zesde eeuw, naar *Hongarië* afgezakt, waar hun land, tusfchen de *Saw* en *Draw*, nog heden den naam draagt van *Slavonië*. Voor het overige komen hier nog in aanmerking eenige onderscheiden kleiner taaltakken,

(*) Verg. Adelungs werkje *uber die geschichte der Deutsche Sprache*; bl. 18.

ken, als daar zijn het *Littowsch - Lijfslandsch*, het *Estonisch - Laplandsch - Finnisch*, vervolgens het *Turksch - Tartaarsch*, het *Samojeedsch*, het *Hongaarsch*, enz. Onder het *Littouwsch - Lijfslandsch* loopen eenige *Slavonische* woorden. Het *Estonisch - Laplandsch - Finnisch* is vermengd met vele *Kimbrisch - duitsche* woorden (*). De overige taaltakken staan genoegzaam geheel op zich zelve, geene verwantschap met andere taaltakken hebbende (†).

Dan laat ons tot de *Schythen* en *Kelten* wederkeeren! Hoe zeer deze beide volken, in de eerste tijden, gelijk wij gemeld hebben, slechts voor één volk gehouden werden, waren zij nogtans, naar het zich best beoordeelen laat, reeds zeer vroeg in twee bijzondere groote takken verdeeld, tusfchen welke in den beginne wel eene vrij naauwe, maar vervolgens minder en naderhand schier geene gemeenschap plaats had. Van daar is het, dat wij nog heden in den grond van beider hoofdtalen eene onwedersprekelijke overëenkomst, maar in derzelve aard en vorm een allerzigtbaarst onderscheid ontdekken. De *Kimbrisch - duitschen* bleven bij de ouden, in het
al-

(*) Zie eene lijst van vergelijking tusfchen *Laplandsche* en *Nederduitsche* woorden in de *Taalkundige Afzendingen*, L. P. E. A. bl. 434-460.

(†) Verg. Ten Kate's a. w. I. bl. 27. en Wiarda's a. w. in de Voorrede bl. 19.

algemeen, het langst den naam van *Schythen* behouden, hoe zeer zij van sommigen toch ook nu en dan *Kelten* genoemd worden. Uit dien hoofde werden nog zelfs in later tijden die *Schythen*, welke als bureu het naast aan de *Kelten* zich ophielden, of, om mij duidelijker uittedrukken, die volken, welke, bij de wederzijdsche uitbreiding beide der *Schythen* en der *Kelten*, als op de scheiding-woonden, doorgaans *Keltschythen* genoemd (*). Het van ouds bekende *België*, met een groot gedeelte van *Duitschland*, maakte hoogstwaarschijnlijk mede het land der *Keltschythen* uit.

Een aantal *Schythen*, — ook dit dienen wij hier niet met stilzwijgen voorbij te gaan, — was, bij de vorige verftrooljing der volken, in *Azië* gebleven (†). Van deze Aziatische *Schythen* zijn ongetwijfeld de *Perzen* afgestamd (§). Hiervan is er zulk eene groote overëenkomst tuschen zeer vele woorden der tale van dit, indien ik het zoo noemen mag, *Oosterfche* volken

(*) Vid. Strabo, *Geograph.* Lib. I. p. 33.

(†) Waarschijnlijk is het land van deze volken dat *Schythië*, waarvan wij gewaagd vinden in *Justin* Hist. lib. XXXVIII. l. 3. Dit land schijnt dus wel het langst den bijzonderen naam van *Schythië* behouden te hebben.

(§) Conf. *Boxhornii* Epp. p. 295. In die gedachte waren reeds *Curtius*, *Arrianus*, *Ammianus*, *Marcellinus*, en anderen. Vid. *Relandi* Dissert. de *veteri lingua Persica*; quae octava ipsius est dissertationum miscell. p. 218.

D

en vele woorden niet alleen van de *Keltische*, maar ook van de *Kimbrisch-Duitsche* tale (*). De overëenkomst zelfs wordt duidelijk bespeurd in de spraakkunstige schikkingen der vergeleken talen, in de inrigting van het zamenstellen der woorden, in de buigingen der naamwoorden, in de uitgangen der werkwoorden, enz. (†)

Met

(*) Voorbeelden daarvan vindt men eene menigte opgegeven door Lipfius in zijne *Epist. ad Belgas*, Cent. Epist. 44; Opp. T. II. p. 1004, 1005, en door III. Wachter in de voorr. voor zijn *Gloss. Germ.* § 17. Ook vindt men eenige weinige voorbeelden in de *Beveendingen over de overëenkomst der Perzische en Nederduitsche tale*, door G. 't Hooft, in de *Proeve van taal en dichtkunde* door het genootschap. D. A. O. M. I. bl. 48.

(†) Men leze eene Dissertatie van Olaus Celsius *de convenientia linguae Persicae cum Gothica* (Upsal. 1723.) ook te vinden J. Oelrichs *Dania & Suecia literata opuscula hist. phil. theolog.* T. I. en men vergelijkte J. D. Michaëlis *Oostersche en wijslegkundige Bibliotheek*; VI. bl. 62 en 67—69. Eén der eersten, welken de groote overëenkomst van het Perzisch met het *Kimbrisch-Duitsch* is in het oog gevallen, was de geleerde Johannes Elichman. Zie de Voorrede van Salmasius voor Elichmans in het Latijn vertaalde Arabische *Tafel van Cebe's*. In gewoonten, als mede vooral in godsdienstzeden, hadden oudtijds de *Perzen* ook vele overëenkomst met de *Kimbrizers*, de *Duitschers* en de *Kelten*. Bij voorbeeld zij hadden niet, gelijk andere volken, hunne godsdiensttempelen, maar oefenden, gelijk de *Kimbrizers*, de *Duitschers* en *Kelten*, hunnen godsdienst onder

Met de eigenlijk gezegde Oosterfche hoofdtaal, waartoe het Hebreeuwſch, het Arabiſch en andere dialekten gebragt moeten worden, heeft de *Perziſche* taal niets gemeen, dan de *Arabiſche* letteren, waarmede zij, gelijk onze *Nederlandſche* taal met *Latijnsche* letteren, geſchreven wordt, en eenige, tot den godsdienst betrekking hebbende, *Arabiſche* woorden, welke, van later inkomſt zijnde, tot derzelve eerſte grondſtof niet behooren.

Deze groote overëenkomſt heeft M. Piccard (*) de *Duiſche* taal voor eene dochter doen aanzien van de *Perziſche*, willende, dat *Duiſchland* bezet zoude zijn geworden door *Perzen*, die, na den dood van Alexander, den grooten, waren uitgeweken. Dit gevoelen is, in het midden der achttiende eeuw, op nieuw voorgedragen door J. G. Weller (†).

Dan

der den blooten hemel, of in lommerrijke plaatſen van geheiligde bosſchen. V. Furmerii *Annales P'riſci*; Lib. I. C. I. p. 12, 13. Na meer andere voorbeelden opgenoemd te hebben, waar uit die overëenkomſt blijkt, beſluit Furmerius dus: *ſexcenta ſunt talia inter Perſas & Germanos in lingua & moribus communia, ſi quis bene conſideret, quae eandem gentem demonſtrant*. De beoefening der Perziſche taal zoude tus, uit aanmerking van dit alles, zeer kunnen dienen ter opheldering van de Duiſche.

(*) Vid. J. G. Eckharti in *Hiſt. Stud. Etym. ling. Germ.* p. 209. et ſeqq.

(†) In de *Sammlung der ausgeſuchten ſtücken der*
D a

Dan wij willen beide talen liever aangezien hebben als twee oude zusters, die uit één stamhuis, in het Oosten, zijn voortgesproten. Van zelf vervalt dus, naar mijn inzien, het gevoelen der anders zoo oordeelkundige Schrijvers der *Taalkundige Mengelingen*, (*) die, op het voetspoor van den geleerden De la Motraije (†), de in het oog loopende overëenkomst der *Perzische taal* met de *Duitsche* moenden te moeten verklaren uit het, in oorlogen, door de *Tartaren*, gevangen nemen van vele *Duitschers*, die, in het Oosten, tot slaven gemaakt zijnde, aldaar gehuwd waren, en kinderen hadden voortgebracht. De overëenkomst der beide talen is veel te groot, om den oorsprong derzelven in iets, dat zoo gering is, te willen zoeken.

Alle twijfel trouwens aan eene oude zusterlijke maagschap van het Perziach met het Kimbrisch - duitsch moet geheel verdwijnen, wanneer wij de zichtbaarste verwantschap gadeslaan, welke er is tusfchen het oud Oostindisch in Azië en het oud Westersch van Europa. Ik bedoel het zoogenoemde *Sanskritisch*, dat eerst sedert
wei-

freyen künste zu Leipzig. I. Th. bl. 236-255. Verg. *Kinderlings Geschichte der Plattdeutsche Sprache*. bl. 10 en 11.

(*) Bl. 123.

(†) In zijne *Travels*; T. I. p. 32.

weiniĝe jaren aan de geleerden in *Europa* is bekend geworden. Men verstaat er door eene; bij de Indianen van ouds beroemde; taal der geleerden, waarin alle, aan den godsdienst en de wetenschappen geheiligde, ſchriften der vroeger Aziatiſche volken vervat zijn (*). Zij wordt in *Indië* thans de *Brachmiſche* taal geheeten, om dat de *Brachmen* of *Brachmannen*; de Priesters en Geleerden des volks, hare kennis bewaren (†). De geleerde F. Schlegel heeft zeer onlangs in een, afzonderlijk daartoe inge- rigt, werk (§) opzettelijk de verwonderenswaardige verwantſchap aangetoond, die er in deze taal; als de moeder van de meeste Indiſche talen (*), plaats grijpt zoo met de Perziſche en Duitſche; als met de Griekſche en Latijnsche talen. In het vervolg zullen wij hier en daar gelegenheid vinden van zulks door voorbeelden te bevestigen (‡).
Ge.

(*) Zie de *Abhandlungen über die geſchichte und Alterthumer, die kunſte, wiſſenſchaften; und literatur Afens* von Sir W. Jones, door Klemmer uitgegeven in het jaar 1795, B. II. bl. 1.

(†) Zie S. F. Gunther Wahl, in zijne *Allgemeine geſchichte der morgenländiſche ſprachen und literatur* (Leipz. 1784.) bl. 356.

(§) *Über die ſprache und weiſheit der Indië, eine Beitrage zur begründung der altherthumskunde* (Heidelb. 1808.)

(*) V. *Magasin Encycl.* par Mellin, Août 1811; p. 317.

(‡) Van waar deze taal den naam van *Sânſkritiſch* draagt.

Genoeg zal het zijn, hier slechts met een enkel woord ook nog iets aantemerken van de taal der *Prekopskische Tartaren*, die in eene woeste strek tusschen het *Meotische* meer en de *zwarte zee* woonachtig zijn. Dezelve bevat eene menigte woorden, die met het *Kimbrisch-duitsch* alle overëenkomst hebben (*). Deze *Tartaren* zijn ongetwijfeld een achtergebleven gedeelte der *Schythen*, die uit *Azië*, door *Europisch* of klein *Tartarië* heen, west- en noordwestwaarts zich in *Europa* verspreid, en tot de volkshorde der *Gothen* behoord hebben.

Zoo lang de oudste bewoners van *Europa* een *Nomadisch* of zwerfziek leven leidden, is buiten bedenking hunne taal ook zeer onstandvastig geweest. Dan na dat zij zich in meer geregelde maatschappijën plaatselijk gevestigd hadden, moest natuurlijker wijze hunne onderscheiden taal ook eene meer vormelijke gedaante aannemen. Zelfs nog voor dat zij zich plaatselijk alzo gevestigd hadden, heeft zulks

aan.

drangt, waer ik niet. Die naam wordt onderscheiden geschreven, dan *Sanskrit*, dan *Samskrit*, dan *Schanskrit*, dan *Sanskretam*, enz. De laatste lettergreep *skrit* is denkkelijk verwant aan het, in alle Europeische talen bekende, woord *Schrijven*. Misschien is *sanskrit* wel letterlijk *de heilige* (*Sante*) *schrifttaal*.

(*) Zie de *Taalkundige Mengelingen*; bl. 181-182.

aanvankelijk het geval moeten zijn. Immers zij hadden zich toen reeds, in hunne omzwervingen, tot onderscheidene volken gevormd. Dat, bij voorbeeld, de *Duitschers* een oud volk zijn, berigt ons Tacitus, doch die zich over hen zoo verklaart, dat, uit hoofde hunner voormalige omzwervingen, hunne herkomst ten zijnen tijde reeds onnavorschelijk schijnt geweest te zijn (*). Naar het toen gangbaar verhaal, van de ouderen aan de kinderen overgeleverd, beroemden zich de *Duitschers* op hunne herkomst van eenen Tuisko (†), wiens zoon, Manrus, gelijk hem Tacitus noemt, drie zonen gehad hadde, die even zoo vele stamvaders des volks waren geweest. Dit is wel fabelachtig, of zoo het al eene waarheid ten grondslag heeft, te zeer in verdichtfelen ingekleed, om het regt te ontzwachten. Maar zoude toch niet de naam *Duitschers* herkomstig geacht moeten worden van één' hunner voorvaderen, welken zij Tuifik, Tuiske, of gelijk Tacitus, een Romein, schrijft, Tuisco, noemden (§)?

Hoogst-

(*) *De Moribus Germ.* p. 1. et seqq.

(†) *Vid. Taciti Libr. et local.*

(§) Wachter meent in zijn *Glof. Germ.* op *Teufcher*, dat Tacitus ter a. plaats dezen naam, geheel overdenkomstig deszelfs waarschijnlijken oorsprong vertaalt, door *Terra editus*, dat is, *voortgespro-*
sen uit de aarde. Thuid, Teut, Dit, beteeken-

Hoogstdenkelijk was deze hun voornaamste leidsman geweest, toen zij, en met hen andere, naar Europa heen zwervende, horden zich tot volken begonnen te vormen. In de tijden van Tacitus waren de *Duitschers* anders meest bekend onder den naam van *Germanen*, of *Germannen*, dat

de, volgens zijne aanmerking, in het oude Düitsch, *aarde*; (verg. Bullet *Memoires sur la langue Celtique* T. I. p. 159, en Mellin *Magasin-Encyclop.* Ann. 1811. T. II. p. 121.) en *isc* was hetzelfde met ons *isch*, achter *aarde*, *aard*, waardoor het *aardsch* wordt, een uitgang, welke eene afkomst van iets té kennen geeft. Anderen weder denken, dat de naam Thuid, in oorsprong, dezelve is met het Egyptische Theut, Grieksche *Θυς*, *Τυς*, Dorische *Δυς*, Latijnsche Deus, Dius, Dis, Oud Gallisch *Dis*. Conf. J. Cæsaris *de bello Gall.* Lib. VI. C. 17. „Omnes Galli se a Dite patre prognatos prædicant.” Men vergelijke Kinderlings a. w. bl. 34 en 35. Deze gedachte is gansch niet verwerpelijk. Dan wat er ook van zij, de *Duitschers* hielden zich dus, gelijk zeer vele andere volken, voor afstammelingen van een, die, als van Goddelijken oorsprong, uit de aarde ware voortgekomen, en dien zij daarom ook eene Goddelijke hulde bewezen. Verg. Meiners *Grundsifs der Geschichte der Menschheit*; hoofdst. IX. bl. 244, 245. Deze waan der meeste volken was waarschijnlijk herkomstig uit de oudste overlevering, noemens de schepping van den eersten mensch, gelijk het verhaal der *Duitschers* van hunnen Mannus of Mann, met deszelfs drie zonen, denkelijk zijnen oorsprong had uit de overlevering, aangaande Noach, den eersten mensch der nieuwe wereld. Buiten bedenking is deze naam Mann hetzelfde woord met ons nog tegenwoordig Düitsch *Mann*, *Man*.

dat is, naar het gemeene gevoelen, Broeders, als waren zij van de *Galliërs* doorgaans *Broeders* genoemd (*), doch, naar eene meer aannemelijke meening, *Oorlogsmannen* (†). Sommige tijdgenooten van Tacitus waren van gedachte, dat zij, die, uit *Duitschland* het eerst over den *Rhijn* gestoken, de *Galliërs* verdreven hadden, den naam hadden van *Germanen*, en die naam naderhand algemeen geworden ware, om het geheele *Duische* volk aan te duiden, dat tuschen den *Rhijn* en den *Wecksel* woonde (§). Deze gedachte rustte op eene zeer oude overlevering, gelijk Tacitus er wel uitdrukkelijk bijvoegt. Wij willen dus aan hare echtheid niet twijfelen, te meer, daar ook

(*) Anderen ook verklaren den naam door *Gaarmannen*, dat is, *vergaderde mannen*, van *garen*, zamen komen.

(†) Ger, Wer, weet men, beteekende, in de oude *Duitsche* tale, *oorlog*, *krijg*. Van Ger, is nog overig het *Fransche* *Guerre*. En van Wer ons *weren*, *ververen*, ook ons *war*, *warren*, *verwarren*. In de schriften van onze oude *Nederlanders* komt het woord Wer in de beteekenis van *oorlog* ontelbare malen voor. Zie slechts den *Spiegel Hist.* van J. van Maerlant, uitgegeven door de Heeren Clignett en Steenwinkel, I. bl. 185, 230, 231, 279, 284 enz. De G wordt met de W hier verwisfeld, gelijk in de namen van *Gallen*, *Gaalen*, die alzo *Walen* geworden is, en gelijk in den naam van *Gulielm* en *Wilhelm*.

(§) Vid. Tacitus *de morib. Germ.* C, II.

ook door denzelfden geschiedschrijver, volgens de oudste berigten, verhaald wordt, „ dat de Duitschers in het algemeen gaarn dezen bijzonderen naam van *Germannen* hadden aangenomen, om den *Galliërs* schrik aan te jagen, of hun op den duur vreesverwekkend te blij' en" (*). *Germannen*, „ oorlogsmannen" was toch een ontzag inboezemende naam!

Wijl de *Duitschers* toen reeds de landen hadden bezet, die aan *Gallië* grensden, werden zij, voor dat de *Grieksche* en *Romeinsche* geschiedschrijvers hen nader hadden leeren kennen,

(*) Ware er door Tacitus dit niet bij verhaald, zoude ik er niet vreemd van zijn, dat de naam *Germannen* herkomstig ware van eene rivier in *Schythië*, bij Herodotus bekend, onder den naam van *Gerrhus* of *Gerrhum*; *Lib. IV. C. 104.* „ *Trans Gherrhum sunt loca, quæ vocantur regio & Schythæ optimi pariter ac plurimi habitant, qui ceteros Schytas suos servos arbitrantur.*" Misschien kan evenwel deze gedachte met het berigt van de oudheidkenners, in Tacitus tijd, zeer wel verëffend worden. Als de beste, vorstelijke, tak van het *Schythische* volk konden die *Duitschers*, welke de *Galliërs* verdreven hadden, voor deze volken verschrikkelijk zijn, en kunnen hunne min aanzienlijke landgenooten eerzuchtig genoeg zijn geweest, zich dien bijzonderen naam algemeen aan te matigen. Deze, dus niet verwerpelijke, gedachte wordt reeds gevonden bij den ouden *Wilhelmus Malmesburiensis Lib. I. Rer. Angl. C. I.* in *Savilli Script. rerum Angl.* Verg. *Kinderlings Geschichte der Niders. Sprache*, bl. 16.

nen, van dezen dan ééns onder de *Kelten*, dan weder onder de *Schythen* betrokken. In later tijden meenden zij hen meer bepaaldelijk te moeten rangschikken onder de *Kelten*. Strabo noemt de *Duitschers* naauwe verwanten van de *Gallen*, als die, in aard en zeden, met hun vrij wat overëenkomst hadden (*). De *Gallen* betrok men tot den *Keltischen* tak. Wat de taal aangaat, welke door beide deze volken gesproken werd, daarin hebben wij, volgens het getuigenis van Julius Cæsar, gezien, dat zij onderling zeer verschilden. Ook blijkt het uit het eerste boek der *godenkschriften* van dezen doorluchtigen Schrijver *over den Gallischen oorlog* (†), dat

(*) *Natura (Quæ) & vita institutio hæ gentes in-
vlecom sibi similes sunt & cognata. Geog. Lib. IV. p.
106. Et Germani, parum differentes a Gallorum gen-
te, feritatis, corporumque magnitudinis & flavidinis
abundantia. Lib. VII. Hier mede schijnt wel te stry-
den het gene Julius Cæsar van de Germanen ge-
tuigt; de Bello Gallico; Lib. VI. p. 127, maar voor-
al Lib. I. p. 1. Dan beide deze Schrijvers hebben
naar waarheid geoordeeld. Strabo heeft eene alge-
meene vergelijking der twee onderscheiden volken ge-
maakt; Julius Cæsar daarëntegen schijnt slechts
eenige bijzondere hoofdpunten, waarin zij verschilden,
onder het oog gehad te hebben. Met Strabo stemt overëen Dio Cassius Lib. XXXVIII, beide
volken over het algemeen met elkâer vergelijkende.
Conf. Cluverii Germ. Antiq. p. 91.*

(†) L. I. C. 49.

dat Ariovist (*), een *Duitsch* Koning, het *Gallisch* ordelijk leeren moest. Zoo dwong ook, niet lang nadien, Caligula eenige voorname *Galliërs*, welke hij in zijn' triomf voor *Duitschers* wilde doen doorgaan, om het *Duitsch* te leeren, en *Duitsche* namen te dragen (†). Tusschen het *Keltisch* en het *Duitsch* moet dus reeds, niet alleen naar het oordeel der *Romeinen*, maar ook in de daad, een groot verschil hebben plaats gehad. Even zoo zullen de *Duitschers* toen van elkanderen reeds in tale eenigzins onderscheiden zijn geweest, altoos van toen af langzamerhand onderscheiden zijn geworden van de *Kimbriërs*, of *Noordsche* volken.

Aldus zien wij dan, in de geschiedenis, omstreeks den aanvang van onze tijdrekening, toen Julius Cæsar en Strabo, en wat later, toen Tacitus en Suetonius, leefden, zeer duidelijk vier hoofdklassen van volken, met hare vier bijzondere taaltakken, namelijk den *Griekschen*, den *Keltischen*, den *Kimbrischen*, en *Duitschen*, over een zeer groot gedeelte van Europa verspreid. Maar ook is het ons dan

nu

(*) Ariovist zal waarschijnlijk in zijnen oorsprong dezelfde naam zijn met den, algemeen, onder de *Duitschers* bekenden, naam Erefest, Erentfest, ons tegenwoordig Ernest; Ernst.

(†) Vid. Suetonius *in vita Caligulae* C. XLVII.

nu zeer baarblijklijk geworden, dat alle deze vier taaltakken op éénon stam gegroeid zijn. Ten minste de geschiedenis heeft dit zeer waarschijnlijk gemaakt. Dat de Griekse en Keltische tak één zijn geweest, zal niemand, die slechts in aanmerking neemt, dat tot het Keltisch het oude Latijn, het Gallisch, enz. moet gebracht worden, in twijfel kunnen trekken. Ook is het boven alle wederspraak, dat het Kimbrisch en Duitsch één taaltak geweest zijn, gelijk vervolgens nader blijken zal. Wil men dus de vier genoemde taaltakken tot twee verminderen, ik ben het volkomen daar mede ééns. De westerse talen van Europa laten zich derhalve niet alleen zeer voegelijk verdeelen in twee hoofdtakken, het Grieksch-keltisch en Kimbrisch-duitsch, maar ook is de gemeene oorsprong van beide deze hoofdtakken der Europeische talen, naar mijn oog, zoo zichtbaar, dat er geene bedenking meer overschiet, die niet gemakkelijk kan opgeheven worden.

Wanneer wij dit in aanmerking nemen, is het in de daad de dwaasheid zelve, vele Kimbrisch-duitsche woorden, die zoo in klank als in betekenis met Griekse, Latijnsche, en Gallische woorden overeenkomen, uit het Grieksch, Latijn enz. te willen afleiden, of omgekeerd, het Grieksch, Latijn, enz. van het Kimbrisch-duitsch te willen doen afstammen. Het eerste wil.

willen niet weinige geleerden, van welken Ten Kate gewaagt (*). Het andere wordt beweerd insgelijks door vele geleerden van naam, onder welken bijzonder moeten geteld worden Abraham van der Mijle (†) en Jakob Frederik Reinmann (§). Aan wederzijden dwaalt men; de waarheid ligt in het midden, waarvan men langs onderscheiden wegen is afgegaan. De overëenkomst der *Grieksch-Keltische* taal met de *Kimbrisch-duitsche* moet in geheel iets anders gezocht worden. Beide hoofdtalen hebben éénen oorsprong. Van daar hare in het oog loopende overëenstemming. „ Het grootte getal van overëenkommende woorden, in de oudtijds bloeiende Grieksche en Latijnsche, en in de oude tegenwoordige Duitsche talen geeft genoegzaam te kennen, dat al het oude der *Jafetische* spraak niet

(*) In zijne *Gemeenschap tusfchen de Gotifche en de Nederduitsche sprake*, bl. 15.

(†) In *Angua Belgica*, C. XIX. p. 81 & feqq. & XXXIII, p. 98 & feqq.

(§) Deze drukt zich, met volkomen overtuiging, dus uit, in zijne *Hift. Litt.* II. p. 24. „ Er is niets zekerder in de wereld, dan dat de Grieken hunne taal van de Duitschers ontleend hebben, en de meeste Griekfche wortelwoorden nog heden in de oude Nederfakfche tale voor handen zijn, welke trouwens de oudfte taal van *Europa* is.” Met welke vooroordeelen deze man voor de Duitsche taal was ingenomen, zie men in hetzelfde werk; II. bl. 64.

ten eenenmaal te leen is geraakt geweest". Dit is het oordeel van den beroemden Ten Kate (*), dien men gewisfelijk niet zal willen tegenfpreken, wanneer men, op 's mans waarnemingen vertrouwend, in aanmerking neemt, dat vele grondwoorden der nog in wezen zijnde overblijffelen van het oude *Keltisch*, die in *Biscayje*, en *Casogne*, en *Bretagne*, in de gebergten van *Wallis*, in de hooge landen van *Schotland* en in *Ierland* gevonden worden, zoo in het Kimbrisch - dultsch, als in het Grieksch en Latijn, in het eene meer, in het andere minder, alerwege zigbaar zijn. Uit eene menigte oud Keltifche woorden zoude ik den lezer hier het beweerde kunnen betoogen, ware het niet, dat hij, te dezen aanzien, in de fchriften van Vosfius, Cluverius, Löffcher (†) en anderen meer lichts vinden konde, dan mijne bestek dulden zoude hem te geven. En konden wij, op dat ik hier met den voortreffelijken Salmafius fpreke (§), eets nog van nabij leeren kennen, zoo het oude Grieksch, gelijk

(*) Zie Ten Kate's *Aanleiding tot de kennis der Nederd. fpraak*, I. bl. 25. Men vergelijkte 's mans aangehaalde *Gemeenfchap* enz. bl. 15 - 17.

(†) Vld. Vosfius *de vitis ferm. Lat. C. II. Cluverii Germ. Ant. L. I. C. V-IX*; et Löffcheri *lit. Celta Th. XII. p. 13-26*.

(§) In *Comment de Hellenist.* P. II. C. II. p. 380.

lijk het was in de dagen van Deucalion of Hellen, als het oude Duitsch van den vroegsten tijd, wij twijfelen niet, of de overeenkomst van beide die talen zoude niet minder groot zijn, dan die van het later Grieksch met het Latijn, en mischien wel van het tegenwoordig Duitsch met het tegenwoordig Kimbrisch.

Indien mijn historisch overzigt der Europeſche talen mij niet geheel bedriegt, moet het oud Gallisch eigenlijk gehouden worden voor een middendialekt, tusſchen het Grieksch-keltisch en het Kimbrisch-duitsch, dat tot beiden behoorde, en beiden verëenigde. Het is toch maar uitgemaakt, dat het oud Gallisch met het Kimbrisch-duitsch bijkans even zoo vele overeenkomst had, als met het Grieksch-keltisch. Vosſius, Cluverius en Löſcher, ſtraks door ons genoemd, overtuigen, in hunne aangehaalde ſchriften, ons daarvan volkomen. Van hier is het, dat verſcheiden groote geleerden het Gallisch beſchouwd hebben, als een geheel Duitsch dialekt (*), het welk het echter niet is, en naar den aard der zake niet zijn kan. Het is,
in-

(*) Scaliger zegt, met ronde woorden, in zijne *Caſtig. ad Propertium*; „ Gallorum veterum idioma, ſine dubio, Teutonicum;” en Caſaubonus in zijne *Comment. de lingua Teut.* p. 137. „ Gallicam linguam non aliam fuiſſe, quam Germanicam, quamquam dialecto diverſam, receptiſſima eſt opinio.”

indien men het zoo noemen wil, een half Duitsch en half Keltisch dialekt, zoo digt in elkanderen gegroeid, dat zelfs, het scherpst oog van den geletterden waarnemer, ondanks alle aangewende moeite, niet in staat is, om het eene van het andere te scheiden.

Deze gemeenschap van tale, oudtijds zoo groot, moest, met den tijd, van lieverlede, langs eenen natuurlijken weg, zeer gering, en alleen maar merkbaar worden voor eenen deskundigen oefenaar, die naauwkeurig wilde toezien. Zij moest vooral minder worden, naar mate de *Grieksch-kelten* zich van de vroegste dagen af tot eene, meer op zich zelve staande, volksklasse vormden, doch vervolgens al spoedig niet alleen in onderscheiden volken verdeeld, maar met menigvuldige vreemde, als *Egyptische*, *Phoenische*, *Phrygische*, *Lydische*, en andere volkplantingen vermengd werden. Dit alles moest eene merkwaardige verandering zoo in derzelver taal, als in derzelver zeden, te wege brengen. De *Kimbrisch-duitschers*, inruschen, een Nomadisch ruw leven leidende, zonder met andere volkhorden verzwagerd te worden, waren minder aan zulk een groot verloop van taal onderworpen (*). Eerst in het jaar 640 na de stichting van *Rome*, dus honderd tien jaren voor de geboorte des Heilands, werden de *Kimbriers* aan de *Romeinen* bekend, als een volk, dat een gedeelte van *Germanië* bewoonde (†).

zeer

(*) Verg. Ten Kate's *Aanleiding* enz. I. bl. 55.

(†) Vid. Taciti *de moribus Germ. libellus*; C. XXXVII.

zcer vermaard gemaakt, en zijn zij in verbindtenissen getreden met onderscheiden volken, die zich door der-

Wel was te voren hun naam bekend; maar als volk wist men niet, waar zij woonden. Bij de *Grieken* en *Romeinen* stonden zij, van de vroegste tijden af, als een volk, dat diep in de donkere bosschen van het koude Noorden schuilde, waar het zonlicht niet in straakte, te boek, maar geen van allen kon het landschap aanwijzen, waar zij zich ophielden. Homerus heeft hen reeds als zoodanigen beschreven *Odysf.* XI. Conf. Strabonis *Geogr.* Lib. I. Hier van was het bekende spreekwoord van *Kimbrische duisternissen*, 't welk men bij de oude Schrijvers, zelfs nog bij Lactantius *Institut. div.* Lib. IV. vindt. „O cæcum pectus, o mentem *Cimmeriis*, ut aiunt, *tenebris* atriorem.” Ovidius plaatst daarom in zijne *Metamorphos.* Lib. XI, bij de *Kimbrén*, den tempel des Slaaps.

„ Est prope Cimmerios longo spelunca recessu,
Mons cavus, ignavi domus & penetrabilia Somni,
Quo nunquam radiis oriens, mediusve cadensve
Phœbus adire potest.” — — —

Trouwens van alle nog onbezochte landen hadden de *Romeinen* een donker denkbeeld. Zulke landen lagen, naar hun begrip, als uit de wereld, waar geene zon meer scheen, in eenen afgrond van duisternissen. Dus bezong, bij voorbeeld, Peto Albinovanus den togt van Drusus langs de Vriestche wateren.

Jam pridem post terga diem, solemque relictum,
Jam pridem notis extorres fugimus oris.

Cet. — Deze donkere schilderijën van de *Kimbrén*, door de oude Romeinen opgehangen, hebben, nu in de negentiende eeuw, nog mede aanleiding gegeven aan eenen anders geleerden, maar kortzigtigen man, om er denkbeelden uit te ontleenen, die niet alleen in den hoogsten graad paradoxsch zijn, maar haast niet wel anders, dan in verdraasde herfenen vallen kunnen. Charles Joseph de
Gra-

derzelver kloeken bijstand gevreesd deden zij tegen de Romeinen. De vermogendste koningen zochten hun-

Grave, een Brabandsche letterkenner, door bedreven in onderscheiden vakken van wetenschappen, schreef, in het begin dezer eeuw, een werk, dat, na zijn overlijden, door G. B. Liegeard, ten jare 1806, in *Gent*, is uitgegeven, onder den titel, *Republique des champs élysées, ou monde ancien*. In dit werk, uit drie deelen bestaande, beweert deze Schrijver, dat de *Elyseefche* velden, waarvan de oude Grieken en Romeinen, in hunne Mythologische Schriften, gewagen, naar hunne meening, gelegen zijn geweest aan de oevers van den *Rhijn*, en wel bijzonderlijk hier in de Nederlanden. Aan het strand van de Noordzee, waar de *Kimbriers* woonden, was de *donkere* hel, waarin de zon nooit hare stralen liet nedervallen. Het overige gedeelte der Nederlanden waren de *Elyseefche velden*, verrukkelijke oorden, wegens hunne uitmuntende ligging, hunne buktengemeene vruchtbaarheid, hunne gematigde temperatuur, en andere overvoortreffelijke eigenschappen. Zij waren daarboven de uitlokkendste plaatsen van zedelijke genoegens, die nergens zoo gesmaakt werden. Er woonde ook het oudste, het beste volk, beroemd door zijne godsdienstige braafheid, door zijne vleekkelooze deugd, en zijne daaraan verknochte bejijdenswaardige, gelukzaligheid. Alle andere volken, de *Egyptenaars*, de *Grieken* enz. waren er van afgestamd, maar er van verbasterd. Zij hadden er hunne wetten, zeden, gebruiken, en gewoonten van overgekregen, maar die allengs volkomen bedorven. Uit dien hoofde was het gansche land altijd, door andere volken, als een bij uitstek *heilig* land, beschouwd geworden, waar alleen de gouden eeuw van de menschen kon gezegd worden beleefd te zijn. *Holland* ware eigenlijk *Heiland*, d. i. heilig land. Van daar, dat het nog heden, naar evenredigheid, het meest bevolkte land van den ganschen aardbodem ware. Dit gullekoosd gevoelen van den geleerden Schrijver, omtrent de ligging der *Elyseefche* velden, naar de fabelachtige begrippen der oude Mythologen, laat ik nog daar. Ik kan dat eenigzins verëffenen met de uitspraken van gezond verstand, bij het lezen van oude Griekse en Romeinse

E a

Schrij.

hunne vriendschap. Onder dezen was de dappere Koning van *Pontus*, *Mithridates* (*).

Hier

Schrijvers, die in de daad tot zulk een denkbeeld soms schijnen op te leiden. Ook kan geen onpartijdig beoordeelbaar den geleerden man eene schranderheid van vernuft ontzeggen, 't welk hij ter aanprijzing van zijne hypothese op eene verwonderenswaardige wijze hier en daar doet schitteren. Maar! hierin waggelt hij, van het spoor geheel afgewaald, als een zwakhoofdig mensch, dien alles voor de oogen draait, dat hij ook de Nederlandsche taal voor de moedertaal van alle volken houdt (P. p. 74). Alle de namen, tot de Mijthologie, de Geografie en de historie der ouden behorende, weet hij dus van duitfche woorden af te leiden. *Atlas*, bij voorbeeld, is zamengesteld uit *Atl* (*Atel*, *Adel*) *edel*, en *As*, een *Vorst* (I. p. 73). *Circé* is het zelfde in oorsprong met *Kirke*, gelijk het ook van *Homerus* gefchreven wordt, en letterlijk zoo veel als *Ecclesia*, *eglife*, (de gemeente der godsdienstigen). Immers *Circé* ware de *Diva divarum*, de moederkerk van alle kerken (II. p. 8.) enz. *Afrika* is *afgerukt* land; dien naam had het gekregen toen het van *Spanje* was afgerukt. *Spanje* zelf hadde er ook zijn naam van ontleend, want *spanen* beteekende ook afzonderen (I. p. 124, 125). Zulk eene hypothese evenwel had hij, met *Becanus*, met *Schrieck* en eenige anderen gemeen. Daq tot eene volflagen krankzinnigheid is hij eindelijk overgeslagen, daar hij in ernst beweert, dat vele namen van Nederlandsche steden en dorpen hunnen oorsprong uit de Mythologie der ouden hebben. Bij voorbeeld: de Elyfeefche velden hadden twee havens; de eene was *Vere* op het eiland *Walcheren*, de ander *Barendrecht*, een dorp bij *Dordrecht*. *Vere* heette oulins *Kampvere*, dat is, het *Veer* naar de (Elyfeefche) *Kampen* (I. p. 253, 254). *Barendrecht*, is het drecht van de baren (lijkbaren) *Traieclum Feratrorum*, *Trajet des Bieres* (I. p. 256). Voegelijk had hij als eene derde haven, kunnen noemen *Moordrecht*, als het *drecht* van de *moorden*, d. i. vermoorden, gestorvenen!! Maar hij gaat nog eenige flappen verder! De Mythologifche namen *Cerberus*, *Caron*, enz., zijn van Neêrduitfche afkomst. *Cerberus* is oorspronkelijk *Kerkbere*, dat is, eēgen-

Hier kwam bij, dat de *Grieksch-kelten*, in het algemeen, eerst de *Grieken*, daarna de *Romeinen*, vervolgens de *Galliërs*, enz. de prijswaardigste vorderingen maakten in kunsten en wetenschappen, in beschaving en verlichting. Hier door kreeg de *Grieksch-keltische taal*, in hare bijzondere dialekten, eene gansch andere, en wel eene betere wijziging. Welk eene uitmuntende taal was niet reeds ten tijde van *Homerus* de *Grieksche*? hoe uitmuntend was de taal der *Romeinen* in *Cicero's* tijd? Konde men de eerstgemelde vergelijken met de taal der vroeger *Grieken*, hoe groot zoude het verschil zijn! En wat de taal der oude *Latijnen* aangaat, waarin, ten tijde van *Numa Pompilius*, de *Salische* liederen gedicht waren, deze was reeds voor *Cicero* allerdonkerst en grootendeels onverstaanbaar (†). Al in de

genlijk de *doodenboot*, want *bere* beteekende ook eene *boot*, *schuit*, *barque*, maar bij overdracht van beteekenis de *hond*, die de wacht hield op de plaats, waar die boot doortrok. *Caron* of *Charon* hadde het woord *schipper* achter zich gehad, maar hetzelfde verloren. Eigenlijk ware het geweest *Caronieschipper*, d. i. *Schipper van de Caranjes*. Het woord *karonje* beteekent een *dood ligchaam*, *cadaver*. Wij zeggen nog, zij is eene *karonje*, d. i. zij is een aas. Dit wordt bevestigd met het getuigenis van *Kilian* op het woord: *Wie outhoudt zich van lagchen? De man is hier volkomen dwms*. Doch men moet zich over zijn vernuft, hoe valsch het ook zij, tevens verwonderen, daar hij in éénen adem volgen laat. (I. p. 255, 256). „Zoo zlet men dan nu de reden, waaróm de *Kimbriërs* oudtijds *Kirberiërs* genoemd zijn. *Ultimo in ostro Cimmerium, quod antea Cerberion vocabatur*. *Plinius* Lib. VI. C. VI.”

(*) Vid. *Justini Hist.* Lib. XXXVIII. Cap. 3.

(†) Vid. *Rosini Antiq. Rom.* Lib. III. C. 20.

de tijden van Polybius was de oude Latijnsche taal reeds zoo veranderd, dat men de schriften, daarin voorhouden, niet, dan met moeite, lezen konke (*). Welk eene merkelijke verandering moet dus de Latijnsche taal binnen den tijd van nog geene zes eeuwen ondergaan hebben?

Langzamerhand is dan de oude *Keltische* taal niet alleen versmolten in de verkuischte *Grieksche* taal, maar ook in de vervolgens volmaakt gevormde *Latijnsche* taal, welke, met de heerschappij der *Romeinen*, het gansche westelijke gedeelte van *Europa* is doorgedrongen. Door de vermenging van het *Latijn* met het *Keltisch*, dat in onderscheiden landschappen hier meer, daar minder, verandering schijnt ondergaan te hebben, is alzoo ontstaan het hedendaagsch *Italiaansch*, *Portugeesch* en *Spaansch*. Het *Fransch* heeft al vroeg mede hieraan zijne vorming te danken gehad (†); maar is sedert het laatst der vijfde eeuw onzer Kristelijke jaarrekening met veel Frank-duitsch vermengd geworden, gelijk in het vervolg nader door ons zal worden aangetoond.

Zoo blijkt het dan, dat uit den ouden *Grieksch-keltischen* taalstam, als een uitmuntend fraaije boom,
was

(*) *Hist.* Lib. III. p. 177.

(†) Hoe zeer het *Fransch* of liever het oud *Gallisch* al vroeg met het *Latijn* vermengd heeft moeten worden, kan men opmaken uit het volgende, door *Cicero* gezegd, *pro Fontei*; „Referta Gallia negotiantium est, plena civium Romanorum; nemo Gallorum sine cive Rom. quidquam negotii gerit. Nummus in Gallia nullus sine cive Rom. tabulis commovetur.”

was opgerezen de onvergelykelyke *Griekſche* taal. Aan deze waren, door middel van hare kweekelinge, de *Latijnsche* taal, alle de overige talen, tot den zelfden ſtam behoorende, hare vorming verſchuldigd. Het *Latijn*, op dat wijer dit, ter nader opheldering, nog bijvoegen, had zynen oorsprong uit eene vereeniging van het oude *Ligurifche* en *Hetrurifche* met de taal der *Pelaſgers* of *Thesſaliërs*, maar hare veradeling geheel ontvangen van de *Griekſche* taal. Zelfs na dat de *Latijnsche* taal geheel gevormd was, bleef nog de *Griekſche* taal op haar den grootſten invloed behouden. De *Romeinen* waren met het Griekſch zoo ingenomen, dat zij bijkans geen nieuw woord gebruiken durfden, indien het zelve niet uit de *Griekſche* taal ontleend, en door *Griekſch* gezigt gewettigd ware (*). Van daar dan ook, dat Horatius het lezen van *Griekſche* ſchriften zoo ſterk aanprijst (†).

Laat

(*) Horatii *Art. Poetic.* vs. 52.

Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, ſi
Græco fonte cadant, parce detorta.

(†) *Art. Poet.* vs. 268.

— — — — — Vos exemplaria Græca
Nocturna verſate manu, verſate diurna.

Alle de Latijnsche geleerden waren bedreven in het Griekſch; zij lazen zeer vele Griekſche ſchriften; zij vertaalden zeer vele Griekſche ſchriften in het Latijn; ook ſommigen hunner vervaardigden zelve Griekſche ſchriften. Welk een' grooten invloed moest zulks op de Latijnsche taal hebben! Onder de kuifche hand van keurige taalkenners,

E 4

moest

Laat ons nu het *Kimbrisch* met het *Duitsch* vergelijken! Beide deze talen hebben wij beschouwd als oorspronkelijk ééne en dezelfde taal. Dit is zoo in het oog loopend, dat de geleerde Ten Kate haar, zoo als zij nog tot op heden bestaan, slechts met het hoogste regt twee verschillende dialekten van ééne taal genoemd wil hebben (*). Met Ten Kate zijn het hierin eens J. G. Schottel (†), T. D. Wiarda (§), en meer anderen (*). Tot het *Kimbrisch* moet gebragt worden het *Deensch*, het *Zweedsch*, het *Noorweegsch*, het *Iyslandsch*, het *Orkadisch*. Tot het *Duitsch* behoort het *Meso-gotisch*, het *Angelsaksisch*, het *Engelsch*, het *laag*

Scha- moest de Latijnsche taal daarbij zeer veel winnen; de voortreffelijke stijl van Cicero, bij voorbeeld, bewijst zulks. Maar hoe veel nadeels, aan den anderen kant, moest de Latijnsche taal hier door lijden bij mannen, die alleen op de stof van hun geschrift, weinig of niet op den vorm achtten, gelijk zulks het geval is geweest met Tertullianus. Vid. Beati Rhenani *Annot. ad Tertull. adv. Valentin.* p. 423.

(*) In zijne *Aanleiding* enz.; I. bl. 24.

(†) In zijn werk; *Die Deutsche Hauptsprache*: B. 3. I. §. 10.

(§) In de voorr. voor zijn *Altfries. Wörterbuch*; bl. 19.

(*) Zie Kinderlings a. w. bl. 118. Over de nauwe verwantschap van het *Kimbrisch* met het *Duitsch*, leze men een belangrijk stuk van J. G. Weller in de *Sammlung ausgesuchter stücke der Geselsch. der freien kunst in Leipzig*; bl. 62-80. Reeds voor vijf eeuwen werd deze gemeenschap duidelijk opgemerkt door Rodericus Totianus *de rebus Hisp.* Lib. I. l. 3. „Teutonia”, schrijft hij „Dacia (Dania), Norvegia, Suecia, Flandria et Anglia unam habent linguam, licet idiomatibus dignoscantur.”

Schotsch, het *Allemannisch*, het *Franksch*, het *oud Friesch*, het *Nedersaksisch*, het *Nederlandsch*, of, om alles met twee namen uitgedrukt, het *Hoogduitsch* en het *Nederduitsch*. In alle deze talen ontdekken wij eene alleszins bewonderenswaardige overeenkomst van grondwoorden. Dit met vele voorbeelden aantetoonen, zoude mij zeer weinig moeite kosten. Weinige voorbeelden zullen nochtans genoeg zijn, daar toch geen Duitsch raalkenner dezelve lezen zal, zonder hen dadelijk te verstaan, ten minsten wat den hoofdzakelijken zin der woorden betreft. Het eerste voorbeeld is de zoogenoemde Hoogepriesterlijke zegenwensch, gekozen uit de *Dania statuta Ecclesiae*, uitgekomen, te *Koppenhagen*, ten jare 1574, en luidt dus (*). Herren vel figne dig, oc bevare dig! Herren lade liuse fin anfict offuer dig, oc vere di naadig! Herren laette fin aasiun paa dig, oc giffue dig fred! Dit immers is, *de Heer wil u zegenen en u bewaren! de Heer late zijn aangezigt over u lichten, en zij u genadig! De Heer verheffe zijn aanzien over u, en geve u vrede!* — Duidelijker nog is het volgende voorbeeld, ontleend uit de *Fasti Danici* van Olaus Wormius(†). Het luidt dus. Att dusant ar, og drijhundrat ara, og tiuhu ar, og ata ar varu liden, af Gus bijrd, da en ditta Rim war skri vat. Hoe gemakkelijk leest men in die woorden?

(*) Pag. 145.

(†) Pag. 3.

den? *Het was duizend jaren, en drie honderd jaren, en twintig jaren en acht jaren geleden, na Gods geboorte, toen dit Rijm geschreyen is* (*). Nu uit het zelfde werk nog eene andere plaats, welke dus luidt (†). Noë lifdi hiar i verel denni fur flodinn um siahs hundrat ar. Han lifdi eptir flodin um drij hundrat ar, og femtihi ar. Noë arkan han var drij hundrat eln alang, og femtihi elna braid, og dri atihi elna hav. Wie twijfelt nu nog aan den gemeenschappelijken oorsprong van het *Kimbrisch* met het *Duitsch*, daar men toch de duidlijkste overeenkomst schieer in elk woord, wanneer men de plaats dus vertaalt, aantreft? Noach leefde hier in deze wereld voor den vloed om de zes honderd jaren. Hij leefde (achter) na den vloed om de drie honderd jaren en vijftig jaren. Noachs ark was drie honderd ellen lang, en vijftig ellen breed, en dertig ellen hoog. Dit alles is *Deensch* maar wil men *Zweedsch*, wil men *Noorweegsch*, *Ijslandsch*, enz. lezen, men sla het meermalen aangehaalde werk van Ten Kate op (§), en men zal uit de voorbeelden van den aanvang des gebeds van den Zaligmaker in alle die talen eene overeenkomst zien, die verbaazend is (•).

Be-

(*) Het woord *Rijm* wordt door O. Wormius verklaard in de beteeckenis van *gedicht*, maar ook in die van *Almanak*. 't Is ondertusfchen hetzelfde met ons nog gebruikelijk *Rijm*.

(†) Pag. 129.

(§) I. bl. 63.

(•) Betrekkelijc de overeenkomst van het *Zweedsch* met het

Begeert men een voorbeeld van het geheele gebed des Heeren, in ééne van die talen, hier is het *Ijslandsch* van het jaar 1266 (*). Vader vor thu sem ert a Himinum! Helgest thitt nafn! Tilkome thitt Rijket Verde thinn vilie, so a Jordu, sem a Hemme! Gief thu ofz i dag vort daglegt braud! Or firigief ofz vorar skullder, so sem vier sijrefgiefsum vorum skulldunautum. Og inleid ofz ecke i freistne. Helldr frelsa thu ofz fraillu. Thulad thit er Rijked, og Dijrd urn allder allda. Amen! En begeert men een voorbeeld der *Kimbrische* taal van nog veel ouder tijd, men leze in het, meermalen door ons geprezen, werk van Ten Kate (†), het gedicht door den Noordschen krijgsheld Regner Lodbrok ontworpen, en door zijne vorstelijke echtgenooze Kraka vervaardigd in het *Noorweegsch* of *Ijslandsch*, omstreeks het midden der achtfte eeuw (§).

Ten

het *Hoogduitsch*, welke zoo groot is, dat het laatste slechts een eenigszins anders gewijzigd dialect, dan het eerste is, zie men Ihre *Gloss. Suis-gothic.* p. 167-169. Betrekkelijk het *Noorweegsch*, dat van het *Tijdsche* weinig verschilt, zie hetzelfde werk van Ihre, p. 170.

(*) Zie Le Longs *Boeknaal der Nederd. Bijbels.* bl. 67, 68.

(†) *Aanleiding tot de kennis der Nederd. sprake*: I. bl. 79-108.

(§) Zie Gräters *Nordische blumen*; bl. 22-23. In dit werkje vindt men er eene Hoogduitsche vertaling van, bl. 4-22. James Johnston heeft het gedicht met eene Engelsche en Latijnsche vertaling uitgegeven te *Kopenhagen* in het jaar 1782.

Ter proeve willen wijer deze volgende regelen, om de naauwste verwantschap van het *Kimbrisch*, met het *Duitsch* aan te toonen, uit overnemen.

Hinggum vier met hiorve.
 Hundredum sa eg liggia.
 Sigldum vier til snaaru
 Sehs daegum.

Dat is:

*Wij vochten met zwaarden.
 Honderden zag ik liggen.
 Wij zeilden (*) naar den slag
 In zes dagen.*

Het oudste *Kimbrisch-duitsche*, dat men kent, is een grafchrift, in het *Holsteinsche*, met Runische letteren gevonden.

Hi leker Vese af Hetum bij
 Under obna Himlum og votum (†) kij.

d. i.

„Hier ligt Vese van Hetum bij
 Onder den open hemel en de natte wolken.”

De-

(*) *Ons zeilen* is zamengetrokken van het oude *zegelen*; *sigelen*, 't welk bij van der Schueren, in den *Teuthonista*, nog staat aangeteekend, op het woord *seylen*, *navigare*. Her zelfstandig naamwoord *seghel*, *velum*, vindt men ook nog bij Kilian in deszelfs *Dictionarium Teuton*.

(†) *Votum* is hier hetzelfde met het Vriescche *wiet*, *nat*, ons *water*.

Deze Vese, één der oudste Noordsche helden, wordt gezegd nog voor 's Heilands geboorte geleefd te hebben (*). Zoo oud komt mij evenwel het graffchrift gansch niet voor.

Merkwaardig is het in de daad, dat vele, nog in zwang gaande, eigen mansnamen der Vriezen, als Alef, Bokke, Falke, Lauke, Stein, Teake, enz. dezelfden zijn met oude, nog in gebruik zijnde, *Kimbrische* of *Noordsche* eigen mansnamen Alef (Olef) Bagge, Falke, Lage, Stene, Tije (Tijche, Tage). Mogelijk is wel de oorzaak hiervan daarin te zoeken, dat de oude *Angelsaksen*, de stamvaders van de *Vriezen*, meer, dan andere Duitsche volken aan de *Kimbriers* zijn verzwagerd geweest. *Saksen*, *Holftein*, *Meklenburg* enz. grensde aan *Denemarken*. Bartholomæus, de *Engelsman*, bepaalt de grenzen van *Vriesland* tusfchen den *Rhijn* en de *Oostzee* (†). Wat evenwel zulk eene gelijkvormigheid van oude eigen namen aangaat, die laat zich, naar mijne gedachte, zeer wel ook uit andere gronden verklaren. Zulke namen zullen, in de vroegste tijden, bij alle *Kimbrische* en *Duitsche* volken, bij dezen meer, bij anderen minder, dezelfden geweest zijn. Onder alle volken meen ik, dat er nog overblijfselen van zijn. Her
meest

(*) Zie Arnkiel in *Cimbrischen Heidenthum*; III. Th. bl. 330. V. Kinderlings *Geschichte der Nidersachsischen Sprache* bl. 146.

(†) In zijn werk de *Proprietat. rerum*, volgens Schottanus *Beschrijving van Vriesland*; bl. 125.

meest evenwel worden zij gevonden bij de *Deenen* en *Engelschen*, maar het allermeeft bij de *Vriezen*. Eerst heeft vooräl de krijg, waar van de ouders namen ontleenden voor hunne kinderen, welke zij gaarn, met de wapenen, in de vuist, wilden zien uitblinken, en naderhand de Christelijke Godsdienst, die hen aan de namen der Bijbelheiligen deed kennis krijgen, de oude nationale eigennamen altengs meer en meer verdrongen.

Zoo hebben wij dan nu bewezen, dat de meeste talen van *Europa* eenen gemeenschappelijken oorsprong hebben gehad in de dus genoemde *Schythische* taal, die, uit het Oosten herkomstig, aldaar, ongetwijfeld, in hare beginselen allernaauwst verwant zal zijn geweest met elke andere, zelfs met de oudste taal, welke ons uit dat gedeelte van den aardbodem bekend is. Nu zoude het dan wel haast schijnen, dat die taalgeleerden, welke het *Duitsch* voor een groot gedeelte uit het *Oostersch*, met name het *Hebreeuwsch*, willen afleiden, niet zoo verre van het spoor zijn afgedwaald, als men anders wel denkt! Die stelling evenwel, hoe veel schijn van gegrondheid zij in den eersten opslag hebben moge, zoude ik niet gaarn staande houden; zij is, buiten tegenspraak ook volkomen valsch. Trouwens uit het hier voor geschiedkundig beredeneerde valt zij van zelve geheel uit één. Maar dit meen ik voor waar te mogen houden, dat elke taal, zoo in haren grond, als aard, de oorspronkelijke oudste taal van het menschdom zij (*). Gewisfelijk zal zulks, in
het

(*) *Lingua primæva.*

het oog van velen. een zeer wonderfpeurig voorkomen hebben. Dan in mijn oog is hier meer zelfs dan fchijn, en iets wezenlijks. Wanneer men toch alles naauwkeuriglijk befchouwt, kan het, mijns dunkens, niet wel betwijfeld worden, of de oorfpronkelijke oudfte taal van het menschedom is, gaande weg, door verfchillende volksklaffen, in menigvuldige dialekten verdeeld geworden. Deze dialekten werden, natuurlijker wijze, met den tijd, even zoo vele onderscheiden talen. Die talen verbasterden; zij ondergingen verandering; zij werden verrijkt; er ontftonden uit dezelve weder ook bijzondere dialekten, die allengs mede even zoo vele verfchillende talen werden, eerst zeer verwant aan elkanderen, maar ten laaften elkanderen of geheel of ten deele vreemd. Ik kan niet denken, dat iemand zich den eigenaardigen gang, welken de talen der volken genomen hebben, anders kan voorftellen. En al zoo meen ik, dat mijn gevoelen op gronden rust, die niet betwift kunnen worden.

Reeds lang zijn er geleerden geweest, die zich van de zaak zulk een denkbeeld vormden. Maar het was een zeer beneveld denkbeeld. Zij hadden geene heldere begrippen van het gene hun in dezen waarfchijnlijk voorkwam. Karel Tuinman zelfs toont in de Voorrede van zijn bekend werk, de *Fakkelt der Nederduitsche tale*, duideljk, dat hij onder zijnen arbeid niet zelden aan ééne algemeene menfchelijke taal gedacht heeft, die door alle volken gefproken wordt, maar in ontelbare dialekten onderscheiden is, welke met den

den tijd even zoo vele talen geworden zijn (*). Maar dit helder inzien in de zaak wordt in het werk zelf, schier bij ieder woord, waaröver hij zich met zijne etymologische gissingen bezig houdt, telkens weder verdonkerd door dat armhartig misbegrip, dat wij in onze taal het eene woord uit het Hebreeuwsch, het andere weder uit het Grieksch, het derde weder uit het Latijn enz. hebben overgekregen. Waarom niet veel liever regelregt alle zoodanige Nederlandsche woorden, die met Hebreeuwschen, of Griekschchen, of Latijnschen in klank en betekenis eene in het oog loopende overeenkomst hebben, daadlijk met elkanderen afgeleid uit de eerste oudste oorspronkelijke taal der menschen? Meer zuivere begrippen schijnt hiervan gehad te hebben de uitmuntende Ten Kate (†). Maar toch ook onbestaanbaar is daar mede 's mans eigen arbeid, waarin hij zich zoo zeer heeft afgesloofd, om woorden, die van de kindschheid des menschedoms af zijn gangbaar geweest, van andere woorden afteleiden, waarvan de meesten van later herkomst zijn. En allerzuiverste begrippen heeft hiervan aan den dag gelegd de geleerde Wachter (§). Doch ook dezen man zien wij, zeer ongelijk aan zich zelven, in zijne Etymologische gissingen, de vermelde woorden, niet uit de vroegste taal der menschen, maar uit de onderscheiden, zoo

(*) Men zie hem in het werk zelf ook op het woord *getal* en *hebben*.

(†) Zie zijne *Aanleiding* I. bl. 25; en hier voor bl. 59

(§) Vid. *ipsius Gloss. Germ.* in præf. § X.

oude, als nieuwe, talen het eene van het andere afleiden, en als in het donkere rondtasten, zonder dat hij zeker was van het geen hij zich liet voorstaan wel gevat te hebben (*). Hoe de voortreffelijke Weiland, die naast Ten Kate en Wachter eenē plaats verdient, te dezen aanzien denkt, is mij niet zeer duidelijk. In zijn Nederduitsch Taalkundig Woordenboek schijnt hij op vele plaatzen het voorgedragen gevoelen toegedaan te zijn. Dikwerf spreekt hij van eenen gemeenschappelijken oorsprong der talen, en zoekt dien, bij vele woorden, oogenschijnlijk aantewijzen. Doch op andere plaatsen houdt hij het daarvoor, dat wij uit vreemde talen in onze taal zeer vele woorden hebben overgekregen, welke wij denken, dat algemeen in de oudste taal der menschen reeds geweest zijn, en in de meeste talen tot heden toe zijn overgebleven. In zijne Inleiding voor het werk beweert hij zulks opzettelijk, hetzelfde ophelderende met de woorden *Neus*, *Oor*, die herkomstig zouden zijn van het Latijnsche *Nasus*, *Auris* (†). Ongetwijfeld zijn dat echter zuiver oorspronkelijke woorden van de vroegste taal der menschen. Trouwens ten aanzien van die beide woorden schijnt hij hier van vervolgens ook genoegzaam overtuigd te zijn geworden (§). Het komt mij,

om

(*) Om hier van overtuigd te worden, leze men zelf het gene hij ter verklaring schrijft van dien gouden Etymologischchen regel, *Origines, quae domi habent possunt, non debent peti ab exteris*. V. Prol.

(†) Zie bl. 73-75.

(§) Zie 's mans *Woordenboek*, op de woorden:

F

om deze en meer andere redenen, voor, dat hij, in het later gedeelte van zijnen arbeid, al gaande voort, van het in zijne Inleiding gestelde te rug gekomen, en in het tegenoverstaande gevoelen, hoe langer zoo meer, bevestigd is geworden. Dit gevoelen, meen ik, is ook in den aard der zake zoo gegrond, dat hetzelfde niet door iemand ooit wederlegd zal worden. En indien gezag hier iets afdoet, mag ik, dunkt mij, deze mijne aanmerkingen staven met de woorden van onzen, in alle wetenschapsvakken door schranderen, Hugo de Groot, die reeds voor bijkans twee eeuwen hetzelfde inzien in deze zaak schijnt gehad te hebben, en zich zoo beknopt als duidelijk geheel in onzen geest dus heeft uitgedrukt (*).

„ Ik houd het daarvoor, dat de oorspronkelijke taal
 „ der menschen nergens meer zuiver bestaat, maar
 „ hare overblijffelen in alle talen van den aardbo-
 „ dem verborgen liggen.”

Alzoo meen ik dan nu, dat het den lezer duidelijk is geworden, hoe groot natuurlijker wijze de overëenkomst is, welke de talen in haren oorsprong met elkanderen hebben, en hoe merkwaardig de wederkeerige invloed van de eene op de andere moet zijn. Ik twijfel dus niet, of men zal hierdoor met mij de ware oorzaak, altoos ten deele, zien bloot gelegd van dat, zoo onwedersprekelijk, als bewonderenswaardig, verschijnsel, dat wij in vele, voor het overige, geheel van elkäer vervreemde, talen,

(*) In *Comment. ad Gen.* XI: 1.

ten, ter aanduiding van zaken van de eerste ontdekking, behoefte en werkzaamheid, dezelfde woorden, of, indien zij al anders gevormd zijn, dan toch hen als zoodanig aantreffen, dat zij in hunnen oorsprong dezelfde blijken geweest te zijn.

In de vroegste tale der menschen waren vele naamwoorden even zeer grond of wortelwoorden, als vele, toen met dezelve te gelijk ontstane, werkwoorden, schoon deze laatste meer vruchtbaar zijn geweest in het voortbrengen van dus genoemde derivatie of afgeleide woorden, zoo naamwoorden, als werkwoorden, zaken of werkingen beteekenende, die eerst naderhand noodzakelijk werden. Elders hebben wij onze gedachten medegedeeld over den oorsprong, als mede over den aard van de woordvorming der talen (*). Overeenkomstig 't gane wij bij die gelegenheid hebben aangemerkt, meenen wij, dat de onderscheidene talen der menschen, in haren oorsprong, bestaan *deels* uit zoodanige woorden, die gevormd zijn van klanken, welke, meest naar den aard der onder de zinnen vallende zaken, door den mensch in zijnen kindschen natuurstaat, of bij de vroegste ontwikkeling van zijnen aanleg, geuit zijn, om zijne denkbeelden te kennen te geven, en oogenblikkelijk als mer de zaken zelve geboren zijn geworden (†); *deels*

(*) In de *Taalk. Aanmerkingen over verduerde woorden, in den Staten Bijbel, vervolgd*, bl. 165-191.

(†) Cicero noemt zoodanige woorden te regi *propria & certa quasi vocabula rerum, pache una nata cum rebus ipsis*. C. XXXVII.

uit zoodanige woorden, die hunnen oorsprong hebben van den klank der zinnelijke voorwerpen, welken zij, bij wijze van nabootsing, beteekenen, 't zij dat de voorwerpen zelven dien klank deden hooren, 't zij dat ze denzelven van zich gaven, als werktuigen, die eerst door eene van buiten aangekomen magt in beweging moesten gebragt worden.

Deze meening dienen wij nader op te helderen, en door eenige voorbeelden te staven. Wat de eerste foort van woorden aanbelangt, welke, namelijk, hunnen oorsprong hebben uit den natuurklank, die, door den mensch, in zijnen nog ongevormden staat, overëenkomstig den aard der zaken, onwillekeuriglijk moest geuit worden, om zijne denkbeelden daaromrent aan den dag te leggen; met betrekking tot deze foort van woorden, nemen wij hier in aanmerking, dat; men bij voorbeeld, om eene hoogte aan te duiden, een hoog geluid gebruikte, om eene laagte aan te duiden, een laag geluid, om eene begeerte naar iets aan te duiden, een door drukking verwekt open geluid, om eene geheele ontslotenheid aan te duiden, een van zelfs open geluid, om eene windige beweging aan te duiden, een blazend geluid; enz. Ter opheldering hiervan hebben wij gekozen de volgende voorbeelden. Niets, dankt ons, was natuurlijker, dan dat de mensch in zijne vroege kindschheid, ter aanduiding van zijne begeerte naar spijs, eenen klank sloeg, die onwillekeuriglijk, als van zelve, uit den, door drukken den honger zich ontsluitenden, mond voortkwam, den klank van Ba! Ba a k! Van daar dan denklijk, dat

in

in zeer vele bekende talen het woord **Bak** de beteekenis van *spijze* heeft. In het Hebreuwsch is het **בֶּקַע**, in het Phrygisch, naar het getuigenis van Herodotus (*), **Bek**, **Bekkos**, **Βεκκος**, in het Perzisch **Beg**, in het Grieksch **Βαγος**. In het *Duitsch*, heeft men het zelfstandig woord, *Boeke*, dat *spijze* beteekent (†); maar in het *Deensch* heeft men *Bage*, en in het *Frankeſche* *Pachar*, ook *Pachen*, voor *brood bereiden*; en wij immers hebben in die zelfde beteekenis het woord *Bakken*. Ook zijn met deze woorden denkelyk verwant de Griekſche werkwoorden **Παομαι** en **Φαγω**, beide de beteekenis hebbende van *ſpijze gebruiken*. Met het eer-

ſte

(*) *Hiſtoriarum* Lib. II. C. II. 't Gene Hérodotus daar verhaalt van twee jonge kinderen, die, na dat zij, van menſchen geheel verwijderd, in een bosch waren opgevoed, het eerst, toen zij onder menſchen kwamen, **Bek!** **Bek!** ſchreeuwden, is wel fabelächtig, maar heeft niettemin, naar het ſchijnt, eene wezenlyke waarheid, door den eenen of anderen waarnemer van den aard der zake ontdekt, ten grondſlage. De Grave houdt niet geheel te onregt hetzelfde in zijne *Republique des champs Elyſées* III. p. 186. voor een zedelyk verdichtſel, dat een' miſticken zin behelst. Maar de wijze, waarop dit door hem ontwikkeld wordt, is belagchelyk.

(†) Zie Ten Kate's *Aanleiding* enz. II. bl. 107. Reiz in zijn' *Belga Gracisfans* brengt p. 295 er het Duifſche woord *Weg*, *wegge* (*panis albus*) toe, Welland is hem daarin gevolgd: zie dezelfs *Woordenboek* op het w. Maar dit woord ſchijnt mij toe van veel later oofsprong te zijn. Mogelyk heeft men wel het eerste *gewogen*, of op het *gewigt* gebakken, brood zoo genoemd, even gelijc *Boterwegge*, een ſtuk *gewogen* boter. Eene andere afleiding van dit woord, doch die mij geheel niet gevalt, zie men in Ten Kate's *Aanleiding* enz. II. bl. 504.

ste weder schijnt verwant te zijn het Latijnsche *Panis* (brood). Ook hoe natuurlijk was het, dat de mensch in zijnen kindschen staat het denkbeeld van *openen, wijd ontsluiten, enz.*, willende uitdrukken, daartoe, met een' geopenden mond, den klank van *ae, io*, hooren liet; van waar bij de *Grieken* *γαιω, καιω, χαιω*, welk het grondwoord van zoo menigte afgeleide woorden geworden is, voorts bij de *Latijnen* *hio, hisco*, en in onze *Duitsche tale* *gopen, geeuwen*. Even natuurlijk ontrolde dus ook den *blazenden* mond van den mensch, die in zijnen kindschen staat, iets windigs wilde te kennen geven, het woord *φλαω*, van waar *φλεω, φλαζω, φλεγω* (*), *fläre, blazen*. Het woord *Blas* heeft, bij alle oude *Keltische* en *Kimbrisch-Duitsche* volken, de beteekenis gehad van *geblaas* (†). Zoo voortgaande, zouden wij honderden van voorbeelden kunnen bijbrengen, ter staving van ons gevoelen. Maar deze weinigen meen ik dat genoegzaam zullen zijn. De lezer zelf denke slechts na, en hij zal mijn gevoelen steeds nader bevestigd vinden. Hij zal alle die woorden, welke voorwerpen, zaken of werkzaamheden aanduiden van de eerste ontdekking, eigenaardiglijk kunnen afleiden uit zoodanige klanken, als

(*) Deze *Grieksche* woorden hebben onderscheiden, maar zeer verwante beteekenissen. *φλαω* is ik *blaze*; *φλω* ik ben een *beuzelaar*, een *blaaskaak*, een *windmaker*; *φλαζω* ik ben *opgeblazen* van *trotschheid* en *dwaasheid*. *φλεγω* ik *blaas aan*, ik *ontsteek*, ik *verlicht* enz.

(†) Vld. *Loescheri Literator Celta*; p. 91.

als hij veiliglijk veronderstellen mag, dat de vroegste mensch in den kindschen staat der natuur geuit heeft, om daarömtrent zijne denkbeelden aan anderen mede te deelen. Ik, voor mij zelve, altoos ben hier van zoo volkomen overtuigd geworden, dat er geen zweem van twijfel meer overig is. Ook heb ik, na het schrijven mijnes hier voor vermelden vertoogs (*), met geen gering genoegen gezien, dat mijne meening niet weinig is versterkt geworden door het gezag van twee bevoegde kunstregters. Bilderdijk en Weiland beiden geven niet onduidelijk te kennen, dat zij, ten aanzien van de oorspronkelijke woordvorming, der tale iets van dien aard hebben waargenomen. Ook heeft hiervan inzonderheid zeer juiste denkbeelden gehad de voortreffelijke Muntinghe (†).

De

(*) Achter mijne *Taalkundige Aanmerkingen enz. vervolgd.*

(†) De eerste in zijne *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden*, bl. 30 en 103, 104. De ander in zijn *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek* op het woord *Neus*. Muntinghe's juiste denkbeelden zie men in deszelfs *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel* I. bl. 32 - 138. Naar mijn gevoelen hebben, in alle talen, alle woorden, die zaken of werkzaamheden beteekenen, welke de mensch in den natuurstaat gekend heeft, zonder onderscheid, ten zij het duidelijk blijkt, dat zij van later herkomst zijn, hunnen oorsprong van klanken, door hem onwilliglijk, naar den aard der voorwerpen of zijne eigen gevoelens uitgebragt. Die klanken zijn nog heden de eenigste wortels van duizenden woorden, zoo wel zelfstandige als werkwoorden, die de tweede wortels zijn geworden van dat onëindig aantal afgeleide en zamengestelde woorden, t welk eene taal uitmaakt. Wanneer men de zaak uit het gestelde oogpunt beschouwt, laat het zich gemakkelijk te-

De geleerde beoefenaars zoo van de *Grieksche* als *Oosterfche* letterkunde, verbeeld ik mij, zullen voor dit mijn medegedeeld gevoelen niet weinig grond vinden in de, naar hun, ook mijn, oordeel, op hechte fondamenten van eene waarlijk verbazende, altijd logifche, analogifche, grammatikale, werking van de

vens begriippen, hoe de talen der onderscheiden volken van zeiven onderscheiden moesten worden, juist om dat de klanken van allerlei aandoening, van vreugde, van droefheid, van verontwaardiging, van toorn, van verwondering enz. bij onderscheiden volken meestal onderscheiden zijn, volgens het gene de reizigers ons verzekeren. Eindelijk ziet men dan ook hier uit, hoe veel meer kracht de welsprekendheid van de vroegste menschen, die hunne aandoeningen slechts uitdrukten, mocht gehad hebben, dan de welsprekendheid der lateren, die naar de lesfen van de koude wijsgeerte hunne gevoelens aan den dag leggen, en hoe onmenschkundiglijk het tevens gedacht is, dat de talen oorspronkelijk zouden gevormd zijn door de wijsheid van de geleerdsten der volken. Eene taal in spraak is van natuur onwillekeurig, ongekunsteld; zij is bij toeval, als het ware, ontstaan; maar eene taal in schrift is meer willekeurig; zij wordt gevormd naar de regelen der kunst; zij heeft ook meer een bepaald doel. Dan van de oorspronkelijke woordvorming eener taal handelende, hebben wij gene taal in geschrift onder het oog, maar denken aan eene taal, die nog alleen in spraak bestaat. Zeer juist zegt dus van Lennep in zijne *Oratio de linguarum Analogia*, p. 32, 33. *Apoge istiusmodi malefedorum linguarum scrutatores, qui, metaphysicis contemplationibus totos intenti dies, ad illarum normam verba et significaciones metiri & in minutissima secando etyma eruere conantur! — Regnat in linguis philosophia. At qualis? non arte quadam acquisita, non praecipis ex intima Philosophorum schola petitis comprehensa, sed quam foecunda omnium rerum genetrix natura animis nostris ingeneravit indocilis analogia.*

de redelijke natuur der menschheid rustende, taalfstelsels van den verdienstelijken Schultens, en den niet minder eenen uitbundigen lof waardigen Hemsterhuis. Beide die taalfstelsels zoude ik haast durven denken, dat er niet slechts door bevestigd, maar eenigzins door verbeterd kunnen worden. Hetzelfde zij voornamelijk gezegd van het stelsel der ge-regelde afleiding van de Nederlandsche taal, dat door den onsterffelijken Ten Kate met zulk eene vlijt be-
arbeid is (*). Volgens deze mijne aanmerkingen meen ik

(*) Ik dien dit nader op te helderen. Ten aanzien van zelfstandige naamwoorden, die zaken beteekenen van de eerste behoefte, ontdekking en werkzaamheid, scherpt men, mijns dunkens, vruchteloos zijn vernuft, om dezelve af-te-leiden van zoogenoemde grondwoorden. Dusdanige zelfstandige naamwoorden moeten voor oorspronkelijke wortelwoorden gehouden worden. Op grond van deze aanmerking houd ik het daarvoor, dat in de *Schultensiaansche* school te zeer overdreven wordt dat anders onweder-sprekelijk kenmerk van de eigenlijk gezegde Oosterische talen, dat ieder stamwoord een werkwoord is, 't welk drie wortelletters heeft. Overëenkomstig deze gegronde waarne-ming, zoekt men, zonder uitzondering, den oorsprong van elk zelfstandig naamwoord in een zoodanig stamwoord, dat men den wortel heet. Maar volgens dezen regel, zonder onderscheid, te werk gaande, gebeurt het niet zelden, dat men bij het opsporen van den oorsprong van alle zulke zelfstandige naamwoorden, die zaken van de eerste behoefte enz. beteekenen, niet zelden zijne toevlugt moet nemen tot een wortelwoord, waarvan de beteekenis, door geene verstandelijke vorming van logische denkbeelden, immer analogisch heeft kunnen overgebracht worden tot de beteekenis van het zelfstandig naamwoord, 't welk men regelmatiglijk wilde afleiden. Ten voorbeelde zij het gemelde woord *spijze*. Dit woord meent men, dat afstamt van *spijzen*, van elkanderen scheiden, bijna breken, knuizen. Vid. Schei-

ik ook, dat men zoo veel te beter verstaan kan, 't gene onze uitmuntende Bilderdijk ergens (*) op be-

Scheidii & Groenewoudi Lexicon Hebr. Welke overëenkomst is er nu, naar het oordeel der Oosterfche taalkundigen, tusfchen beide die beteekenissen, die van *spijze* en *kneuzen*? Men antwoordt. Het vee scheidt den overvloed van *voeder*, dat het voor zich heeft; het scheurt hetzelfde van één, het breekt het bijna, het kneust het. Dus meen ik, dat men alles van alles kan afleiden. Met even veel recht zoude men dus het, hier voor vermelde *Boeke*, ook *spijs* beteekenende, kunnen afleiden van *Bekken*, de spijs met den *bek* kneuzen, 't gene ook van het vee gezegd kan worden. Het woord נָעַם, de *neus*, leidt men af van נָעַם, *toornig* zijn, om dat de neus voor de zitplaats van den toorn gehouden werd. Vid. Schroederi, V. C. *Disfert.* p. 418, 732, 797. Zoude men alzo ons *Neus* niet voor hetzelfde kunnen houden met het oud duitfche *Neids*, *invidia*, *rancor*, van *Nijden*, *invidere*? Het verre gezochte der gemelde afleiding van het woord נָעַם, fchijnt door den beroemden Scheidius ook ingezien te zijn, die in zijn *Lexicon Hebr.* uit het Arabifch aan het werkwoord נָעַם toekent de beteekenis van *uitfeken*. Naar 's mans verklaring is derhalve het woord נָעַם oorfpronkelijk zoo veel als *uitftek*, het *uitftekende* gedeelte van het hoofd. Dit laat zich beter hooren; dan ik twijfel zeer, of hetzelfde julst getroffen zij. Ja immers zoude ook ons *Neus* kunnen geacht worden hetzelfde te zijn met *Noest* (waarvoor men ook zegt *Noest*, (*Oest*) *nodus arboris*, en met *Neus*, een *balkfteun*, zoo genoemd, gelijk Ten Kate in zijne *Aanleiding*, T. II. bl. 648 zegt, om het knoestig *uitfeken*, van het oude *Nieten*, *uitfeken*. Nu nog eenige andere Hebreewfche woorden! Het woord אָב, *Vader*, leidt men af van אָבָה, iemand *genegen*, *goedgunftig* zijn. Ongelijk beter laat zich ons *Vader* dan toch nog afleiden of van *voeden*, in den zin van *opvoeden*, of van het oude *Vaden*, voortbrengen, (zie Ten Kate's a. w. II. bl. 275,) of van *Vaden*, *besturen*, (zie Ten Kate's a. w. II. 273) of van eenig ander werkwoord, waarvan de be-

beproofde gronden van eene gezonde oordeelkunde beweerd heeft, dat, namelijk, het *Latijn* overvloeit

beteekenis op *Vader* toepasselijk is. Maar hoe wankel en los, en hoe ongegrond dus! Hetzelfde moet ik aanmerken van $\square^M$, *Moeder*. Dit woord leidde men voorheen af van Υ^M , *opvoeden*; dan naderhand ontdekte men de eerste beteekenis van dit woord, welke is *onbeweegbaar zijn*. Dus hield de gemelde afleiding geen' steek meer. Beter vond men het toen, om het woord $\square^M$ af te leiden van $\square^2M$, 't welk beteekent *spannen, uitspannen, uitstrekken, langs een' rechten weg ergens heen streven*. Vid. Scheidii & Gfoenewoudi *Lexicon Hebr.* Maar hoe deze beteekenis op het denkbeeld van *Moeder* overgebracht kan worden, is in de daad een raadsel. Zoude men niet, met meer schijn van echtheid, ons Nederlandsch *Moeder* kunnen afleiden van het oude Duitsche *Muathen, moeden, vermoedjen*, ten minste van *Moethen, voeden*? Eindelijk, om slechts dit ééne voorbeeld nog bij te brengen, het woord Υ^M , *de Aarde*, leidt men af van Υ^2M , waaraan sommigen de beteekenis hechten van *nedergedrukt, laag zijn*; anderen weder die van zich *aangenaam aan het gezigt vertoonen*. Wat moet men nu hier wel van zeggen? Veel voeglijker laat zich ons Duitsch woord *Aarde* dan toch nog afleiden van het oude Duitsche woord *Eren*, dat *ploegen* beteekende, gelijk Ten Kate meent. Zie zijne *Aanleiding* enz. II. bl. 634. Hoe gedwongen zijn alle deze afleidingen, zoo van de Hebreeuwfsche, als van de Nederlandsche woorden! Men raadt, men gist, maar mist. Ik doe er, ten overvloede, nog bij de Nederlandsche woorden *Broeder* en *Dochter*. Ten Kate wil, in zijn a. w. II. bl. 139 *Broeder* afleiden van *Broeden*, als gáve het woord te kennen iemand, die met andere kinderen van dezelfde ouders is opgekweekt en gekoesterd. *Dochter* wil hij afleiden van *dogen, deugen*; als beteekende het woord eene *dengzame, bij uitstekendheid*. Hoe konden zulke Etymologische gissingen bij een' schranderen man, gelijk Ten Kate was, opkomen? Zij hebben toch geen' den minsten grond. Alle zoodanige woorden zijn onafleidbaar. Zij zijn de wortel-

vloeit van *Duitsche* woorden of wortels, met eenen *Latijnschen* uitgang. Immers op die zelfde gronden kan, naar mijne gedachte, iets diergelijks gezegd worden van het *Grieksch*, van het *Hebreeuwsch*, en van andere geheel vreemde talen. Ook die allen bevatten een aantal *Duitsche* wortels, [of zo gij liever wilt, wortels, die ook in het *Duitsch* zijn] met een' *Griekschen*, of *Hebreeuwschen*, of anderen vreemden uitgang. Doch omgekeerd is dan even eens waar, dat ons *Duitsch* overvloeit van *Latijnsche*, *Grieksche*, *Hebreeuwsche* en andere uitheemsche woorden, of wortels van woorden met eenen *Duitschen* uitgang.

Wat nu de klanknabootsende woorden, zoo naam-
woor-

telwoorden zelven, den uitgang niet in aanmerking genomen. Ten aanzien van het gene ik betrekkelijk de Analogie der Grieksche taal, waarvan de geleerde Hemsterhuis een zoo hecht stelsel aan het licht heeft gebragt, hier zoude kunnen aanmerken, is over het geheel van minder belang, en zal door den deskundigen lezer zelven ligtelijk kunnen worden opgemaakt. — Verre zij het van mij, door deze aanmerkingen, eenig vermoeden te verwekken, als of ik de Philologifche stelsels der gemelde Taalhervormers verzwakken wilde. Slechts heb ik die aanmerkingen gemaakt, om mijn gevoelen te staven, dat namelijk de oorspronkelijke beteekenis van alle zoodanige woorden eenmaal diep verholten lag in de onwillekeurige gewaarwordingen van de redelijk denkende menschheid, in derzelver kindschen staat, betrekkelijk de onder de zinnen vallende voorwerpen van de eerste behoefte, ontdekking, enz., om welke uitdrukken, zij de natuurlijkste klanken floeg, die door het gebruik vervolgens woorden werden.

(*) In zijne *Verhandeling over de geslachten van naamwoorden*, bl. 133.

woorden, als werkwoorden, aangaat. Het aantal van zoodanige woorden is in alle talen grooter, dan doorgaans wel gedacht wordt. Zij zijn in de talen zoo menigvuldig, dat men velen van dezelve naauwelijks van de overigen te onderscheiden weet. Ik zie met genoegen, dat schrandere taalkenners, zoo voor als van onzen tijd, hiervan ook allengs meer en meer zijn overtuigd geworden (*). Volgens ons medege-
deeld gevoelen trouwens hebben zij met de overigen de allerëngste verwantschap. Wij hebben dit gemerkt aan de woorden *bakken*, *gapen* en *blazen*. Men loope de woordenboeken door, en men zal verbaasd staan. Het zal dus niet eens noodig zijn, stil te houden bij woorden, die, zoo dra zij uitgesproken worden, ons terstond den klank herinneren, welken wij menigmaal van de bedoelde voorwerpen gehoord hebben, als *brommen*, *brullen*, *briefschen*, *fluiten*, *gonzen*, enz. Liever willen wij den lezer de aandacht doen vesten op zoodanige woorden, welke hij daarvoor mischien niet gehouden heeft, als daar is, *braden*, *grijnen*, *knappen*, *razen*, *slapen*, *slepen*, *snuitsen*, *snuiven*, *spatten*, *waaijen*, *woeden*, en ontelbare anderen.

Wie, die dit alles in aanmerking neemt, zal dus nog kunnen twijfelen aan eene natuurlijke overeenkomst

(*) Vid. Cl. a Lennep de *Analogia linguae graecae*; p. 49. Maar bijzonderlijk heeft de Heer Weiland, onder het bearbeiten van zijn keurig *Woordenboek*, zulks, blijkens zijne daaromtrent gemaakte aanmerkingen, al meer en meer waargenomen.

komst van alle ons bekende talen , in haren oorsprong beschouwd. Zeker is die gemeenschappelijke overeenkomst in de eene taal meer , in de andere minder te ontdekken. Maar bij allen zijn er , onzes oordeels , onberwistbare kenmerken van , die den nauwkeurigen waarnemer allerhelderst in het oog vallen. Groot , verbazend groot is de invloed , dien de talen der volken , uit hoofde van éénen algemeenen oorsprong , onderling op elkanderen , en dus ook bijzonderlijk van ouds her op de onze gehad hebben. Van dien grooten invloed , uit gelijkheid van oorsprong ontstaan , zijn , in de meest bekende , zoo oude , als nieuwe , talen , de sterkst in het oog loopende sporen te ontdekken. Zoo als wij hiervoor de gemeenschap tusschen de *Duitsche* en *Kimbri-sche* taal , door genoegzame voorbeelden , alleroogenschijnlijkst bewezen hebben , willen wij dan nu ook de gemeenschap , welke er is tusschen onze *Duitsche* en de meest bekende oude en nieuwe talen , met , daar toe in overvloed voor handen zijnde , voorbeelden aantonen. Uit de groote menigte , welke er zich op doet , willen wij slechts zoodanige gelijkkluidende woorden van dezelfde beteekenis uit onderscheiden oude en nieuwe talen bijbrengen , die , zonder nader verklaring , den lezer overtuigen kunnen , als welker overeenkomst hem dadelijk in het oog moet vallen. En wel alleen willen wij ons bepalen bij zelfstandige naamwoorden. Waar anders toch zouden wij een einde vinden ?

Nauwelijks zal het noodig zijn , den lezer stil te hou-

houden bij de menigvuldige klanknabootsende woorden, welke elk zich zelf uit onderscheiden talen zal kunnen herinneren. Deze weinigen willen wij slechts bijbrengen.

Bron, *born*, van het *bornen*, *bornen* des waters uit eene *welle*, Kimbrisch *Brunn*, Brynd (*), Prekopskisch *Brunna*. In het Grieksch is *Bρυσίη* *opwellen*. Ons *Bruisfen* is mede er aan verwant. In het Hebreeuwsch is ברא en ברא een *put*.

Donder, *Yslandsch* thad *dunar*, *het dondert*. Fransch *Tonnere*; Perzisch *Tonder*; Latijnsch *Tonitru*.

Koe, Grieksch *Bovē*, Latijnsch *Bos*, Spaansch, *Buey*, Perzisch *Ghau*, Laplendsch *Kofs*, Sanskritisch *Gauh* (†). In de taal der Hottentotten, die toch ook de stem der natuur hooren, is het *Bubaa*. Waarschijnlijk is dit woord in oorsprong hetzelfde met ons *Os*.

Koe koeke, Grieksch *Κοκκυξ*; Latijnsch *Cuculus*; Italiaansch *Cuculio*, Poolsch *Cuculca*, Hongaarsch *Kukuk*.

Tortel, Grieksch *Τρυγών*, *Τρυγών*. Latijnsch *Turtur*.

Ik

(*) De bijzondere woorden van de bijzondere, zoo Kimbrische, als Duitsche, dialekten zullen wij niet, dan waar het noodig is, opgeven. Over het geheel genomen, doen zij toch niet veel ter staving van het gestelde, naar dien zij slechts in spelling van elkanderen verschillen.

(†) De K, G en B zijn verwante letters, blijkens het Hoogduitsche *hugel*, hetzelfde met *hubel*, ons *heuvel*, en het Latijnsche *Præcus*, hetzelfde met het Grieksche *εργασ*.

Ik denk, dat deze weinige voorbeelden, welker getal wij, ware het noodig, tot schier in het oneindige zouden kunnen vermeerderen, genoeg zullen zijn. Wij gaan derhalve over tot de opgave van zoodanige, in vele talen gelijkkluidende, naamwoorden van dezelfde beteekenisfe, waardoor voorwerpen worden aangeduid, niet die door beschaving, verlichting, of beoefening van kunsten en wetenschappen zijn bekend geworden, — want deze zijn, gelijk elk ligtlijk bevroedt, van later herkomst, — maar die de aandacht der menschen van eersten aan, nog in den staat der ongevormde natuur, tot zich moesten trekken, voorwerpen dus van de vroegste ontdekking, behoefte en werkzaamheid. Zulke voorwerpen waren immers de naaste bloedverwanten, — de deelen van het menschelijk ligchaam, — de levensmiddelen, kleeding, woning, huistraad, enz. — ook voorwerpen, die betrekking hadden op het gene aan den hemel zichtbaar is, op de vier elementen, op het gene in de lucht, in het water, en op de aarde leeft, op vogelen, vischen, tamme en wilde dieren enz. Hier zijn de voorbeelden!

Broeder, Kimbrisch *Broder*, Grieksch *Φρατερ*, (een naastbestaande) Latijnsch *Frater*, Italiaansch *Fratello*, Poolsch *Brat*, Perzisch *Berader*, *Brader*, Prekopskisch *Bruder*, Sanskritisch *Bhrata*.

Dochter, Kimbrisch *Dottur*, Grieksch *Θυγατηρ*, Laplandsch *Daktar*, Perzisch *Dochtar*, Sanskritisch *Duhita*, *Duhitar* (*). Moe-

(*) „ Consentiant omnes veterum & recentiorum dilect.

Moeder, Grieksch *Μητηρ*, Lat. *Mater*, Fransch *Mere*, Sp. en Ital. *Madre*, Poolsch en Boheemsch *Mashe*, Sanskr. *Mata*, *Mātā*, ook *Amma*, *Amba*, Thibetsch *Ma*, Chineesch *Mou*. Volgens Plutarchus (*) is het in het Egyptisch *Muth*. In oorsprong is het buiten twijfel hetzelfde met het Hebr. *אִמָּה*, het Zweedsche *Memme*, het Landvriesche, ook het gemeen Nederlandsche, *Mem*, enz. In het Amerikaansch-peruaansch is het *Mama*. Ook zal men er toe moeten brengen ons *Mam*, met het Latijnsche *Mamma*, de borst van eene zogende moeder. Bij de Latijnen is *Mamma*, ook eene Minne of Moeder.

Neef, Engelsch *Nephen*, Latijnsch *Nepos*, Italiaansch *Nipote*, Spaansch *Nieto*, Perzisch *Neber*, Hebreeuwsch *נֶפֶץ*.

Nicht, Latijnsch *Neptis*, Italiaansch *Nezza*.

Vader, Kimbrisch *Fader*, Orkadisch *Favor*, Grieksch *πατηρ*, *απα*, *παππα*, Latijnsch *Pater*, *Pappus* (een grootvader), Italiaansch en Spaansch *Padre*, Hongaarsch *Atia*, *Apa*, Boheemsch *Tatik*, Perzisch *Padar*, *Vadar*, Sanskritisch *Pida*, *Pita*, Thibetsch *Pha*, Chineesch *Fou*, Hebr. *אָב*, Chaldeen Sijrisch *אָבָא*, Singaleesch *Appa*. Het Boh. *Tatik* schijnt van het woord *Vader* wel het meest af te wijken; doch ook dit woord heeft men, met deze beteekenis, in schier alle talen. Zelfs in het Amerikaansch-

po-
lestr^o. Referente Wachtero prof. Glosf. Goth. praemisa, § 17.

(*) In *Isid. Conf. Wachteri Glosf. Germ. prof. § VI.*

poconzji is het *Tas* (*). Het Grieksch heeft *Terra*, het Latijnsch *Tata* (†).

We duw, Latijnsch *Vidua*, Italiaansch *Vedova*, Fransch *Veuve*, Sanskritisch *Vidhova*.

Zuster, Latijnsch *Soror*, Fransch *Soeur*, Prekopskisch *Schwester*, Sanskritisch *Syostrî*.

Adem, Hoogduitsch *Athem*, oud Duitsch *Odem*, Angelfaktsisch *Aethm*, Grieksch *Ατην, Αυτην*, (eigenlijk levenskracht). In het Grieksch, weet men, beteekent *Απως* ook een' *damp*, en *Ααζειν* den *afem*, den adem, *halen*.

Arm, Kimbrisch *Arm*, Grieksch *Απως*, Latijnsch *Armus*; van daar *Armilla*, armversierfel.

Baard,

(*) Vid. Relandi *Disf. de Linguis Americanis*; p. 197.

(†) Martialis, *Eptg. Lib. I.*

Mammas atque Tatas habet Afra, sed ipsa Tatarum
Dici et Mammarum maxima Mamma potest.

Wie kan er alzoo aan twifelen, of deze woorden alle zijn ontstaan uit den lallenden klank, dien de kinderen uiten, wanneer zij de eerste blijken van hun spraakvermogen geven? Deze woorden strekken dus zeer ter Baving van ons gevoelen, dat de oudste grondwoorden der talen gevormd zijn van klanken, welke, naar den aard der zaken, door den mensch, in zijne eerste ontwikkeling, geuit zijn, om zijne denkbeelden te kennen te geven. Alzoo verdienen hier even zeet in aanmerking te komen de Latijnsche woorden *Papilla*, de borst of *mam*, en *Pappa*, kinderkost, ons *Pap*. Verg. ook hiervoor bl. 84, 85.

Baard, oud Keltisch *Barb*, Latijnsch, Italiaansch en Spaansch *Barba*, Armorisch *Barf*, Poolsch *Broda*, Prekopskisch *Bars*. In het Perzisch is *Berbet* een *baardscheerder*.

Bakkebaard, Latijnsch *Buccæ barba*. Hier toe behooren ook *Kinnebak* *Baktand*, en mischien ook *Bak*, Fransch *Becq*, Italiaansch *Becco*.

Hand, Kimbrisch *Hond*, oud Latijnsch *Hand*. Dat toch bij de oude Romeinen *Hand* even zeer als bij de lateren *Manus* bekend is geweest, blijkt genoegzaam uit hun *prehendo*, *compr-hendo*; waarmede overeenkomt het Grieksch *κατανοω* (*). In het Prekopskisch heeft men *Handa*.

Kop, Kimbrisch *Hofuth*, Grieksch *κεφαλή*, Latijnsch *Caput*. Ons *Hoofd* en het Hoogduitsche *Haupt* is dus oorspronkelijk hetzelfde met *Kop*. De *K* is zeer verzwagerd aan de *Ch* en *H*.

Lip, Latijnsch *Labium*, Italiaansch *Labro*, Perzisch *Lib*.

Neus, Frankduitsch *Nasa*, Hoogduitsch *Nase*, Latijnsch *Nasus*, Italiaansch *Naso*, Fransch *Nez*, Poolsch *Nos*, Sanskritisch *Nasa*.

Oog, Grieksch *οφθαλμος*, Latijnsch *Oculus*, Italiaansch *Oggio*, Poolsch *Oko*, Prekopskisch *Oeghe*. Welligt is hier aan ook verwant het Grieksch *αυρα*, glans, licht, van daar *Αυρα*, *oogen* (*).

OOR,

(*) Hæc verba sane non aliunde, quam ab officio manus sic dicta videntur. Ita Wachterus in *Gloss. Germ.* vocat *Hand*.

(*) Conf. Reizid *Belga Gracis.* p. 181.

Oor, Mesogothisch *Auso*, Grieksch *ουρ*, *ουδ*
 Latijnsch *Aufis*, later Latijnsch *Auris*, Italiaansch
Orechia, Hebreeuwsch *אָר* (*).

Oxel, Okfel, Latijnsch *Axilla*, Italiaansch
Ascella, Hebreeuwsch *אֶזְלָא*.

Tand, Latijnsch *Dens*, Italiaansch *Dente*;
 Spaansch *Dienta*, Perzisch *Dendan*, Sanskritisch
Dentah.

Vel, Kimbrisch *Fel*, Grieksch *Φελλος*, Latijnsch
Pellis, Italiaansch *Pelle*.

Voet, Hoogduitsch *Fufs*, Grieksch *Πους*, La-
 tijnsch *Pes*, Perzisch *Pa*, *Pai*, Sanskritisch *Pe-
 don*. Denkelijk is er mede verwant ons *Poos*, en
 mogelijk ook *Bout*.

* * *

Angel, Grieksch *Αγκυλος* en *Αγκων*, Latijnsch
Angulus, *Uncus*. *Αγκυλος* is in het Grieksch *Krom*.
 Zoude er dus ook mede verwant zijn ons *Winkel*,
 dat eigenlijk *Uunkel* is, en oorspronkelijk een *hoek*
 beteekent? Buiten twijfel is er oorspronkelijk mede
 verwant ons *Enkel*, *Enklaauw*.

Axe, (eene Bijl) een veröuderd *Nederlandsch*
 woord, Nederfakfisch *Eske*, Mesogothisch *Akizi*,
 Ijslandsch *Aegg*, Grieksch *Αξινη*. Latijnsch *Ascia*,
 Italiaansch *Hachia*, Fransch *Hache*. Oorspronke-
 lijk

(*) De S en R, hoe vreemd zulks ook luide, zijn wis-
 selletters; ten voorbeelde zij *puer* en *Puer*, ons *keus* en
keur, ons *was* en *ware* enz.

lijk zal wel ons woord *Egge*, de scherpte van een mes of ander snijdend werktuig beteekenende, het zelfde met *Aks* of *Axe* zijn. Het Grieksch *Ακη* en het Latijnsche *Acies*, *Acus* enz. zijn er mede verwant (*).

Brood, IJslandsch *Braud*, Grieksch *Βρωτος*, Hebreeuwsch *בָּרוֹת* en *בְּרוֹת*.

Dak, Dek, Latijnsch *Tectum*, Hebreeuwsch *כֶּתֶף*.

Deur, oud Duitsch *Thuer*, Grieksch, *Θυρα*, Perzisch *Dare*, *Der* (een deurwaarder *Derban*) Sanskritisch *Tuari*.

Disch, Grieksch *Δίσκος*, Latijnsch *Discus*.

Eij, Grieksch *Ωον*, Latijnsch *Ovum*, Fransch *Oeuf*, Italiaansch *Ovo*.

Flesch, Grieksch *φιαλισκη*, bij de hedendaagsche Grieken *φλασκων*.

Gard, Gaard, (een tuin of hof,) eigenlijk eene omheining, waarvan ons *Boomgaard*, Kimbrisch *Gaard*,

(*) *Egge* beteekende oulings ook den kant van iets, zie Kilians Woordenboek. Eigenlijk zal het woord in dien zin een' scherpen kant beteekend hebben. In de beteekenis van kant is het bij de Friezen nog in gebruik. Men zegt, „*dat raakt eg noch kant*,” d. i. gelijk men anders spreekt, wal noch kant. Ook onder de beteekenis van de *scherpte* van een mes kennen het nog de Vriezen in de spreekwijze *Eg of reg?* dat is, *de snel van het mes of de rugge?* eene spreekwijze, die bij de vleeschhouwers vraggs wijze gebruikelijk is, wanneer zij, het mes opwerpende, laten zaden, ten einde elk, naar dat het mes valt, op zijne eigen uitspraak, zijn bescheiden deel te geven, gelijk anders ons *Even of oneven?*

Gaard, Grieksch *Χαρος*, Latijnsch *Hortus*, Fransch *Jardin*, Spaansch *Huerto*, Laplandsch *Garden*, Hongaarsch *Kert*, Hebreeuwsch *גַּן* en *גַּרְדֵּן*.

Juk; **Jok**, Grieksch *Ζυγος*, Latijnsch *Jugum*, Fransch *Jug*, Perzisch *Jock*, *Juk*, Sanskritisch *Jugom*.

Kast, **Kist**, Grieksch *Κιστη*, Latijnsch *Cista*, Spaansch *Casta*, Laplandsch *Kista*, Perzisch *Casti*, *Kisti*, Hebreeuwsch *כֶּסֶף*.

Keuvel, Grieksch *Κουκουλλιον* van *Κυκλος*, in het Latijn *Cucullus*, *Cucullium*.

Kuip, Grieksch *Κυπη*, Latijnsch *Cupa*, Fransch *Coupe*, Spaansch *Copa*. Hier toe behoort waarschijnlijk ook ons Neêrlandsch woord *Koffer*, als mede *Kop* een drinkvat. Men vindt dit laatste woord zelfs in het Prekopskisch.

Lamp, Kimbrisch *Lampè*, Grieksch *Λαμπας*, Latijnsch *Lampas*, Italiaansch *Lampade*, Spaansch *Lampara*, Laplandsch *Lampo*, Hongaarsch *Lampas*.

Lans, Grieksch *Λογχι*, Latijnsch *Lancea*, Italiaansch *Lancia*, Spaansch *Lanz*, Fransch *Lance*.

Linnen, Grieksch *Λινον*, Fransch *Linge*, Italiaansch *Lencuolo*, Laplandsch *Lyn*.

Mudde, Grieksch *Μοδιος*, Latijnsch *Modius*, Hebreeuwsch *מוֹדִי* en *מוֹדִיָּה*.

Naam, Grieksch *Ονομα*, Latijnsch, *Nomen*, Italiaansch *Nome*, Fransch *Nom*, Perzisch *Nam*, Sanskritisch *Namo*.

Pek, Grieksch *Πηξ*, Latijnsch *Pix*, Italiaansch en Spaansch *Pezc*.

Rok,

Rok, Grieksch *Ρακος*, Aeolisch *Βρακος*, in oorsprong het zelfde met *Broek*, in het Latijn *Bracca*.

Tafel, Latijnsch *Tabula*, Italiaansch *Tavola*, Spaansch *Tabla*, Poolsch *Tablica*, Hongaarsch *Tabla*.

Tent, Grieksch *Τενδα*. Latijnsch *Tentorium* Italiaansch *Tenda*.

Toren, Grieksch *Τυρρις*, Latijnsch *Turris*, Italiaansch en Spaansch *Torre*, Hebreeuwsch *טור*, (eigenlijk een hooge rots, 't welk mischien de grond-beteekenis van het woord is.)

Wijn, Kimbrisch *Win*, Grieksch *Οινος*, Latijnsch *Vinum*, Italiaansch en Spaansch *Vino*, Poolsch *Wino*, Laplandsch *Win*, Hebreeuwsch *יין*.

Zak, Kimbrisch *Saeck*, *Säck*, Grieksch *Σακκος*, Latijnsch *Saccus*, Fransch *Sac*, Italiaansch en Spaansch *Sacco*, Slavonisch *Sakel*, Hongaarsch *Saak*, Poolsch *Sek*, Laplandsch *Tsakes*, Hebreeuwsch *שק*.

Zout, Hoogduitsch *Saltz*, Grieksch *ἄλας*, Latijnsch *Sal*, Italiaansch *Sale*, Spaansch *Sal*, Fransch *Sel*, Poolsch *Sol*, Precopskisch *Salt*.

* * *

Aarde, oud Duitsch *Hertha*, Kimbr. *Jord*, Gr. *Ερα*, Lat. *Terra*, Sp. *Tierra*, Fr. *Terre*, Hebr. *אדמה*.

Akker, Deensch *Ager*, Gr. *Αγρος*, Lat. *Ager*, Lapl. *Aker*. Denkelijk is het vermaagschap met het Oosterfche *אקרא* een *Akkerman*.

Beest, Lat. *Bestia*, oud Fr. *Beste*, Ital. en Sp. *Bestia*, Hong. *Bestye*.

Berg, Gr. Πυργος, in het Phrygisch Περραμα, Fr. *Bourg*.

Bok, oud Kelt. *Bouc*, Gr. Βηκη, Ital. *Becco*, Fr. *Bouc*.

Dier, Ijſl. *Dyr*, Hoogd. *Thier*, Gr. Θηρ, Θηριον.

Dolfijn, Gr. Δελφιν, Ital. *Delphino*, Sp., Poolsch, Hong. *Delphin*.

Draak, Gr. Δρακων, Lat. *Draco*, Ital. *Dracon*, Sp. *Dragon*, Slavon. *Draken*.

Duin, Gr. Βουες, Aeolisch Δουνος, ook Θιν.

Gaauw, Gouwe, een landschap, landstreek; 't zelfde met *Auwe*, *Ouwe*, (waarvan *Hanau*, *Desfau*, *Betauw*, ons *Landouw*, enz.) 't zelfde met het Vriescbe *Goo* en *Gae*, ook het zelfde met *ave*, ons *have*, van waar het oude *Avezate*, *Havezate*. Het Gr. Γεωμετρια is geheel het Duitsche *Goometry*, dat is *metry van het goo* of land. In het Gr. heeft men Γαια, Γη.

Geit, Hoogd. *Geisz*, Gr. Αιξ, Lat. *Hoedus*, Lapl. *Gaitz*, Hebr. ע and יד.

Gras, Kimbr. *Gras*, Gr. Γρασις, Lat. *Gramen*, Ital. *Graminga*, Sp. *Grana*, Lapl. *Grase*. Aan hetzelfde zijn verwant het Gr. Γραω, het Lat. *Cresco*, en het Duitsche *Groeijen*.

Hoorn, oud Duitsch *Chorn*, Gr. Κερας, Lat. *Cornu*, Ital. *Corno*, Sp. *Cuerno*, Hebr. קרן, Chald. קרן.

Kruis, Lat. *Crux*, Slav. *Krest*, Perz. *Crusc*.

Leeuw, Gr. Λεων, Λις, Lat. *Leo*, Ital. *Leone*, Fr. *Leon*, Poolsch *Lew*, Hebr. לוי, לבי.

Licht,

Licht, Lat. *Lux*.

Maan, Gr. *Μηνη*, Densch *Μανη*, Lat. *Mana*, (Septimana). Lapl. *Mano*, Perz. *Mach*. Hiertoe behoort ook *Maand*, Kimbr. *Monas*, Gr. *Μην*. Lat. *Mensis*, Prekopskisch *Mine*.

Muis, Gr. *Μῦς*, Lat. *Mus*, Poolsch *Mifs*, Perz. *Muez*, odk *Musch*.

Nacht, Kimbr. *Noct*, Gr. *Νυξ*, *Νυκτος*, Lat. *Nox*, Ital. *Nocte*, Sp. *Noche*.

Nevel, Gr. *Νεφελη*, Lat. *Nebula*. Het schijnt verwant aan *Nachts*.

Olifant, Gr. *Ελεφας*, Lat. *Elephas*, Ital. en Sp. *Elephante*, Poolsch en Hong. *Elefant*, Hebr. *אֵילָן* en *אֵילָן*. Deze Hebreuwsche woorden betee- kenen wel eigenlijk in het algemeen een tam lastdier, bijzonderlijk eene koe; maar het woord *Olifant*, *Helfant*, *Ulband*, of hoe hetzelfde ook naar de Duitsche dialekten geschreven worde, beteekent in dezelve dan eens het gene wij Nederlanders een' *Olifant*, dan eens een' *Kemel*, dan eens een' *Drome- daris* enz. heeten.

Paauw, Gr. *Παυν*, Lat. *Pavo*, Fr. *Paon*, Ital. *Payone*, Sp. *Pavon*, Poolsch *Paw*, Hong. *Pava*.

Star, Ster, Gesternte, Kimbr. *Stiern*, Gr. *Αστρο*, Lat. *Astrum*, *Stella*, Perz. *Stareh*, *Ster*, Prekopskisch *Stern*.

Stier, Kimbr. *Tiur*, Gr. *Ταυρος*, Lat. *Taurus*, Arm. *Tarw*, Fr. *Taurcau*, Hebr. *אֵילָן*, Chald. *אֵילָן*.

Tijger, Gr. *Τυγρις*, Lat. *Tigris*, Fr. *Tigre*, Ital. en Sp. *Tigre*, Poolsch en Hong. *Tigris*.

Troep, Gr. *Συρβη*, Attisch *Τυρβη*, Lat. *Turba*, Fr. *Troeepe*, *Troupeau*, Ital. en Sp. *Turbe*.

Varken, van het oude *Varch*, hetzelfde met *Barg*, *Berg* (*), Lat. *Porcus*, *Verres*, Ital. *Porco*, Sp. *Puerco*.

Visch, Lat. *Piscis*, Fr. *Poisson*, Ital. *Pesce*, Sp. *Pece*, Precopskisch *Fisct*.

Vuur, Hoogd. *Feur*, Gr. *Πυρ*, Lat. *For*, (van waar *Forceps*, zamengesteld uit *For* en *ceps*, van *caedere*), Hébr. *אור*, Sijrisch *אור*. Het Lat. *Uro*, *Buro*, *Feryeo*, is er mede verwant. Ook schijnt er toe te behoordn het oude *Bernen*, hetzelfde met *Vernen*. Van *Bernen* is *Brennen*, voort *Branden*.

Wind, Kimbr. *Vind*, *Windur*, Lat. *Vensus*, Fr. *Vent*, Ital. en Sp. *Vento*.

Zon, Kimbr. *Sool*, Ijsl. *Sunna*, maar ook *Sol*, Lat. *Sol*, Ital. *Sole*, Sp. *Sol*, Fr. *Soleil*, Prekopskisch *Suno* (†).

Deze zijn de voorbeelden, welke wij ten bewusten einde gekozen hebben. Gemakkelijk zoude het ons geweest zijn, derzelver getal te verdubbelen, en dan

(*) Zie Kilians Woordenboek, op het woord. *Barg* is bij de Vriezen nog in algemeen gebruik. In *Vriesland* zegt men ook *Beer*. Dit is hetzelfde met het Hoogd. *Bär*, en mischien met het Lat. *Aper*, en ons oud *Eber* en *Ever*.

(†) Over de onderscheidene zoo ongerijmde, als ongegronde gissingen der vroeger en later Etymologisten, omtrent deze grondwoorden, zie men mijne *Taalkundige Aanmerkingen* vervolgd, bl. 189 en 190. ten bewijze, hoe zeer men in het wild schermt, wanneer men den oorsprong van alle zoodanige woorden, als waarvan wij hier eene kleine lijst gemaakt hebben, uit de diepten der tale zoekt op te delven.

dan nog eens te verdubbelen. Even eens zouden wij ook nu een aantal voorbeelden kunnen opgeven van hier toe behoorende werkwoorden, bijvoegelijke naamwoorden, voornaamwoorden, bijwoorden enz. Dan hoe verbazend uitvoerig zoude dan niet de woordenlijst worden? Het gene de engte van ons bestek den lezer hier misfen doet, kan hem vergoed worden bij het doorbladeren van het uitmuntend *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek*, dat wij uit de nette hand van den schranderen P. Weiland ontvangen hebben, en waarin men doorgaans vele ééns luidende woorden van ééne beteekenis uit onderscheiden talen met de Nederlandschen oordeelkundiglijk vergeleken zal aangeteekend vinden. Alleen achten wij het nog ter nader overtuiging hier bijzonderlijk van belang te zijn, eene algemeene overeenkomst der talen zeer beknoptelijk aan te wijzen uit de zoogenoemde hulpwoorden, de getalwoorden, de namen en de gedaanten der schrijffletteren. Wie toch kan er aan twifelen, of zoo hierin, bij alle of de meeste talen, eene zichtbare overeenkomst gevonden wordt, dezelve zijn dan ook met elkanderen uit ééne bron voortgevloeld.

Wat dan vooréerst de hulpwoorden aangaat, slechts twee voorbeelden zullen hier genoeg zijn. Het eerste is ons Neêrlandsch woord *wesen*. Dit is ontegensprekelijk hetzelfde met het *Latijnsche* woord *Esse*. Hoe vreemd het ook schijne, er is geen twiifel aan. Ten Kate heeft zeer wel aangemerkt, dat de W eene voorletter is, die dikwerf, tot het

za.

zakelijk deel des woords niet behoorende, wordt weggelaten (*). En hoe duidelijk vindt men van ditzelfde woord de overgebleven sporen in het Grieksch *Εομαι, ik zal zijn?* Dan nu veste men de aandacht op het *Sanskritische Osmi, osti, osti*, „ ik „ ben, gij zijt, hij is.” Volkomen immers is dit hetzelfde met het oud *Grieksche Εομι, εοοι, εστι.* Verder vergelijke men hier mede ons oud *Nêêrlandsch Es, en du Es*, „ gij zijt”, het *Perzische Est*, „ hij is,” voorts ons tegenwoordig *Nederlandsch Is* en het *Hebr. יס*. Kan de overëenkomst klaarblijkelijker verlangd worden? Een tweede voorbeeld, dat even zeer ten bewijze kan strekken, is ons woord *Hebben*. Of zoude dit oorspronkelijk een ander woord zijn, dan *Habere*? In het Grieksch schijnt wel *Εχειν*, dat *hebben* beteekent, met *habere* niet zeer overëentekomen. Doch, volgens *Hesychius* was in die tale ook bekend het woord *Αβειν* voor *Εχειν*, en in het *Pamfylische*, naar het getuigenis van *Favorinus*, *Αβειν* (†). Voorts was in het oud *Vriesch* welêer *Achen* (§), en is in het *Nederfaksisch* nog heden *Egen* (•) bekend in de beteekenis van *hebben*. Wie twijfelt dus, of *Εχειν* en *Achen* zijn oorspronkelijk dezelfde woorden? In het *Oostersch* kan met

(*) Zie 's Mans *Aanleiding* enz. II. bl. 515.

(†) Zie *Weiland's* aangeprezen *Woordenboek op Hebben*.

(§) Zie *Wiarda's Altfrijsch Worterb.* op het w.

(•) Zie het *Brem. Nedsf. Worterbuch* op het woord.

met hetzelfde regt hiertoe gebragt worden het Arabische ١١٧.

Aangaande de getalwoorden is de overëenkomst niet minder zichtbaar. Onze *Eén, twee, drie, tot tien, twintig* en hooger, zijn meerendeels hetzelfde niet alleen met de *Kimbrische* woorden *Att, Tu, Dry, Fiuhur* enz. maar ook met de *Griekschen* *Εἷς, (εἷ) Δύο, τρεῖς, (τεσσαρες) ἑβδς, ἑξ, ἑπτα, οκτω, ενν.* met de *Latijnschen* *Unus, Duo, Tres, (Quatuor) Quinque, Sex, Septem, Octo*, enz. met de *Franschen* *Un, Deux, Trois, (Quatre) Cinq, Six, Sept, Huit*, enz., met de *Poolschen* *Jeden, Dwa, Trzy, (Czterzi) Piccz, Szescz, Siedm, Osm*, enz., met de *Procopskische Tartarsche* *Ita, Tua, Tria, Fy-dor, Fynf, Seis, Sevene, Atue*, enz. (*). Uit het Oostersch zijn mij geëne andere woorden hier voorgekomen dan *шш, zes*, en **2ш, zeven* (†). Intusschen is de juiste overëenkomst der getalwoorden in zoo vele onderscheiden talen een onwederlegbaar bewijs, dat die woorden ééne en denzelfden oorsprong in ééne en dezelfde algemeene taal gehad hebben.

(*) Zie deze en meer volgende getalwoorden der *Procopskisch-Tartaren* in de *Taalkundige Mengelingen*; L. P. E. A. bl. 129. Men vindt dezelve ook in *Tuinmans Fakkel der N. T.* op het woord *Getal*.

(†) Sommige getalwoorden verschillen; evenwel dezen zijn minder, dan men denkt. Hoe zeer ook het *Grieksch шш*, *Æolisch шшш*, van ons *vijs* verschilt, is het toch ééne en hetzelfde woord. In het *Perzisch* is het *Peng, Pensch*; in het *Kambrisch* *pump*, in het *Hoogd.* *funf*, in ons *Ned.* *vijs*.

hebben, en uit dien hoofde alle onderscheiden talen als zoo vele verspreide takken ééns booms te houden zijn.

Ter bevestiging eindelijk van het bewezene, wil ik hier nog trachten aantetoonen, dat de namen en gedaanten der schrijffletteren in alle ons bekende talen insgelijks eene onwedersprekelijke verwantchap hebben. Gelijk in de talen, zoo kan men ook in het letterchrift van de meeste Oostersche volken eene volkomen overëenkomst bespeuren, en zelfs geene onduidelijke overblijffelen ontdekken van de allervoegste schrijfwijze der ouden. Dezen teekenden meer, dan zij schreven. Wanneer zij, bij voorbeeld, een' vogel wilden aanduiden, teekenden zij het beeld van een' vogel. Naderhand gebruikten zij zulke beelden voor zekere teekens, welke, bij de geleerden, onder den naam van Hieroglyfen, bekend zijn, en waarin bijzonderlijk de *Egyptenaars* hebben uitgemunt. Een geteekend oog was het hieroglyfische beeld van schranderheid, een *Cirkel* het beeld der eeuwigheid (*). Vervolgens begon men willekeurige schrijfteekens te maken, waarvan ieder een bijzonder denkbeeld uitdrukte, of liever een bijzonder

(*) Zie het werk van Warburton, *Essai sur les Hieroglyphes des Egyptiens*, uit het Engelsch vertaald. Hierin hebben reeds de ouden, naar waarheid, den oorsprong der letteren gevonden. Men leze de uitmuntende plaats van Tacitus *Ann. Libro XI. C. 14.* en Lucani *Pharsal. Lib. III. bl. 222.* Voorts leze men 't werk van F. Junius de *Pisura Ves.*

der onderwerp. Van zoodanigen aard zijn nog de *Chineefche* en *Japansche* schrijfteekens (*). Eindelijk zijn de letteren, of zoodanige karakters, als wij gewoon zijn letteren te noemen, welke geene bijzondere woorden zijn, maar enkelvoudige klanken, waarvan de woorden gevormd zijn, door een schrander vernuft uitgevonden. Van wien is onzeker. Trouwens meent men nu al niet meer te weten, wien de eer eigenlijk toekomt van de drukkunst uitgevonden te hebben, hoe zoude men zulks dan, met gewisheid, van den uitvinder der schrijffletteren kunnen bepalen? Volgens eene algemeene overlevering der ouden, zouden zij uitgevonden zijn door een' vriend der wetenschappen onder de *Pheniciërs*, voor de tijden van Mozes (†). Later geleerden hebben daarëntegen meenen te moeten gelooven, dat de letteren uitgedacht zijn van de *Egyptenaren*, de eerste uitvinders van de meeste wetenschappen en kunsten. En van dezen meenen zij, dat de *Hebreëuwen* dezelve ontleend hadden; voorts dat zij van de *Hebreëuwen* tot de *Pheniciërs* zouden overgekomen zijn,

(*) Met de *Chineefche* en *Japansche* getal of cijfferletteren komen de onze, welke wij van de *Arabieren* hebben ontleend, in vele karakters zeer na over een. Ons zoo genoemd boerenkrijt is bijkans volmaakt hetzelfde met het cijfferschrift der *Chinezen* en *Japanzen*. Men zie deze karakters in *Relands Diss. de lingua insularum orient. Dissert. Miscell.* P. III. p. 113.

(†) Ipsa gens Phœnicum in gloria magna est literarum inventionis. Referente Plinio *Hist. Lib. V. C. 12.* Conf. H. Hugo *de prima scribendi origine*; C. III.

zijn, van dezen wijders tot de *Grieken*, van dezen vervolgens tot de *Latijnen*, en van dezen eindelijk tot de *Duitschers* (*). Ook dit gevoelen komt ons het meest waarschijnlijk voor.

Dan wat er ook van zijn moge, de namen der schrijffletteren hebben in alle talen eene oogenschijnlijke verwantschap. In het *Kimbrische* of *Noordsche* zijn zij *Aar*, *A. Biarkan*, *B. Knesen* *C. Dufs*, *D. Stungen* *Fis*, *E. Fie*, *F. Stungen Kaun*, *G. Hagl*, *H. Fis*, *I. Kaun*, *K. Laugr*, *L. Madur*, *M. Nand*, *N. Oys*, *O.* enz. Men vergelijke nu deze *namen* met onze *Duitsche* *A. Bé*, *Cé*, *Dé*, enz. welke even dezelfden zijn bij de *Latijnen*, *Italianen*, *Spaanschen* en *Franschen*, — met de *Slavonische* *Ac*, *Buc*, *Cochno*, *Dobro*, enz. — met de *Grieksche* en *Phenicische* *Alpha*, *Beta*, *Gamma*, *Delta*, — met de *Egyptische* *Athomas*, *Bivithyn*, *Chinom*, *Dinain*, — met de *Arabische* *Aliph*, *Be*, *Te*, *The*, enz. — met de *Hebreeuwſche* *Aleph*, *Beth*, *Gimel*, *Daleth*, enz. Welk eene algemeene gelijkheid van namen! (†). De laaſten zijn de oudſten, welke wij kennen, en zullen ook, wat haren oorsprong betreft, mede wel de oudſten geweest zijn.

In

(*) Vid. Bouhierii *Disfert. de ortu literarum Graecarum et Latinarum*, quae subnexa est Montefalconii *Palaeographie Graeca*; & conf. Heumanni *Via ad Hist. Stor.* C. III. § 7. Zie ook Blairs *Lesfen over de Redekunst*; I. bl. 169-171.

(†) Maar van waar die namen? Konde ik hier aan mijnen lust voldoen, zoo zoude ik dienāangaande eenige bedenkingen in het midden brengen, en met redenen zoeken te sta-

In gedaante, 't is zoo, verschilt het letterschrift der *Oosterfche* volken van dat der *Westerfchen*. Doch het is niet te betwijfelen, of de letters zullen bij alle volken wel eene ruwer, minder gevormde, gedaante gehad hebben. Van daar mischien dat in het oog loopend onderscheid. Het *Noordsche* komt het naast aan het *Oosterfche*, en heeft er zelfs vrij vele gelijkheid mede. De gedaante der *Oosterfche* en der *Noordsche* letteren dragen nog de meeste overgebleven sporen van het oude hieroglyfisch of liever van een zoodanig schrift, als men bij de *Chinezen* waarneemt. Zij hebben veelal de gedaante van langwerpige *strepen*, *stokken* of *staven*; van waar dan mischien nog *boekstaf*, in de beteekenis van *letter*, en *boekstaven*, zoo veel als *spellen*. Men schreef, of liever men *groef* die *strepen* op berderen van boeken of beukenhout (*). Van daar dan ook ons woord *Boek* (*liber*). Hoe het zij, de gedaanten der oude en later *Griekfche* letteren zijn schier gelijk, en blijken in haren oorsprong

staven. Bellarminus (in *Grammatica Hebr.*) Angelus Caninius (in *Institut. Ling. Syr.*) en anderen hebben hieromtrent zeer vernuftige aanmerkingen gemaakt, doch waarvan velen, mijns dunkens, weinig gronds hebben. Indien ik wel oordeele, dan zijn alle de namen der letteren herkomstig, even als de woorden der talen, van de klanken, welke de mensch, in den staat der natuur, gewoon was te slaan, om zijne denkbeelden uitte drukken.

(*) Het woord *schrijven* is dus niet, gelijk veelal gedacht wordt, herkomstig van het latijnsche *scribere*, maar, als een echt Duitsch woord, hetzelfde met *graven*, *graven*, waarvoor eene S geplaatst is, gelijk van *kreijen*, (*krisjen*) alzo *schreijen* is geworden.

H

Sprong volkomen dezelfden te zijn met de *Keltischen*, de *Latijnschen*, de *Duitschen*, de *Gothischen*, de *Angelsaksischen*, enz. De oudste *Latijnsche* letteren waren ten minste half *Griekischen*. Het zelfde zij gezegd van de oude *Duitsche*, bijzonderlijk de *Gothische* letteren, zoo als zij in de vertaling van het N. T. die door Ulfilas vervaardigd is, gevonden worden. Maar nu moet men de gedaanten dier oude *Duitsche* letteren eens naauwkeuriglijk gadeslaan. En dan ziet men hier en daar eerst eene duidelijke overëenkomst met de oudste *Oostersche*, vooräl de *Hebreeuwische* en *Samaritaansche* letteren. De orde der letteren heeft in alle talen ook eene zeer naauwe overëenkomst. Het onderscheid is schier niet noemenswaardig (*).

(*) Het geheele zoogenoemde Alphabeth komt mij voor in twee klasfen verdeeld te moeten worden. De eerste klasfe bevat de letteren, van de A tot de L ingesloten. De tweede klasfe die van de M tot aan het einde. In beide klasfen klimt men langzamerhand van de gemakkelijkst nittespreken op tot de moeilijksfen. De eerste klasfe heeft geene zwaarder letter, dan de L. In de tweede klasfe is de M weder zeer gemakkelijk; maar dan volgen er, die in de uitsprake al zwaarder en zwaarder worden. En is het niet merkwaardig, of zoude zulks toevallig zijn, dat elke eerste letter van deze twee onderscheiden klasfen de eerste letter is, welke de lallende kinderen, wanneer zij beginnen te spreken, uiten kunnen, gelijk wij uit de hier voor verklaarde woorden אָב, מָמָה, *Avva*, *Atta*, *Ap*, *Pa*, enz. en מָמָה, *Mem*, *Mamma*, en waarvan de namen *Ab* of *Aph*, (en met inlasfching van de letter L. *Aleph*) en *Mem* hunnen oorsprong hebben? Hier komt nog bij, dat de eerste letter van de eerste klasfe, de letter A, de gemakkelijkste klinker is, en de eerste letter van de tweede klasfe, de letter M, de gemakkelijkste medeklinker is, waaröp de A het gemak-

kelijkt nedervalt. Dan genoeg! Slechts nog voegen wij er bij, dat, door onze gemelde verdeeling der letteren in twee klasfen, de gewone verdeeling van dezelve in lipteteren, keelletteren, tongletteren enz. geene inbreuk lijdt. Andere zeer gegronde aanmerkingen over de letteren vindt men in de oordeelkundige *Inleiding van Weiland's Taalkundig Woordenboek*; bl. 5-16.

H 2

TWEET

TWEEDE AFDEELING.

*Het tijdperk der geschiedenis van de Duitschers,
sedert den aanvang onzer gewone eeuwre-
kening tot aan de zesde eeuw, of de in-
voering van den Christelijken Gods-
dienst.*

De Geschiedenis van dit tijdperk doet zich zoo aan ons voor, dat wij ons nu alleen bepalen kunnen tot het oude *Duitsche* volk, als van andere volken afgezonderd, en tot deszelfs geheel op zich zelve staande, maar in vele onderscheiden hoofddialekten zeer verdeelde, taal. Eén van die onderscheiden hoofddialekten was ons *Nederlandsch* 't welk, gelijk wij gezien hebben, beschouwd moet worden als een tak van het *Nederduitsch*. In dat opzigt kunnen wij hetzelfde in deze vroege tijden niet anders leeren kennen, dan deels uit de naauwe verwantschap, welke hetzelfde had, zoo met den anderen tak van het *Nederduitsch*, namelijk het *Nedersaksisch*, als met de overige *Duitsche* hoofddialekten, en deels uit de geschiedenis der *Duitsche* tale, over het geheel genomen. Ons oogmerk vordert derhalve, dat wij ook hier, na vooraf eenige historische aanmerkingen over het *Duitsche* volk gemaakt te hebben, de geschiedenis van deszelfs taal, zoo uit haren echten grond, als eigenlijken aard ontwikkelen, en dan eindelijk, in
het

het bijzondere, den invloed aanwijken, welken de taal van vreemde volken op haar gehad hebbe. Al zoo zullen wij, onder de bewerking van de geschiedenis dezes tijdperks, onze *Nederlandsche* taal, als een bijzonder *Duitsch* dialect, leeren kennen, dat zich naderhand tot eene geheel op zich zelve gevestigde taal gevormd heeft,

Reeds hebben wij aangemerkt, dat het, zoo magtige, als talrijke, *Duitsche* volk, in de oudste tijden, zijne woonplaats gehad heeft in het Noordöostelijkste gedeelte van *Azië*. Hier breidden zich zijne stammen uit, bij een Nomadisch leven, ruscchen de kusten van de zwarte zee en de *Kaspische* zee, van achter het *Meotische* meer, om, door het *Europesch Tartarië*, west en noordwest aan. Van daar zijn ze, langs verschillende wegen, en op verschillende tijden, doch al zeer vroeg, naar het tegenwoordig *Duitschland* getrokken (*). Hunne levenswijze was die van zoodanige menschen, welke, voor een gedeelte, met de tegenwoordige *Afrikaansche* wilden, neem eens de *Kaffers*, gedeeltelijk met de *Amerikaansche* volken, die, in beschaving, eenige weinige trappen hooger staan, vergeleken mogen worden (†). Hunne taal, kan men ligdijk nagaan, was der-

(*) Verg. Adelungs *Geschichte der Deutsche Sprache*, bl. 16.

(†) De Redevoeringen, of liever Aanspraken van den Bataaf *Civilis*, bij onderscheiden gelegenheden gedaan, welke wij in de geschiedschriften van *Tacitus* vinden, *Hist. Lib. IV. c. 32; V. 26*, zijn wel door *Tacitus*

derhalve toen nog zeer arm. Geene andere woorden zal zij bevat hebben, dan die hoogstnoodig waren, om de zinnelijke voorwerpen te noemen, waarop de aandacht gevestigd was. En die voorwerpen zullen niet veel in getal zijn geweest. Hunne zeden waren ruw en ongeslepen; hunne behoeften weinig en gering; hunne bezittingen van luttele waarde; hunne landen meest onbebouwd (*); hunne woningen ellendig, hunne kleeding bijna niets. In dien ongevormden staat der wilde natuur waren zij nog, toen, in later tijden, de *Romeinen* kennis aan hen kregen. Tacitus altoos schetst hen dus in zijn uitnemend boekskte *over de zeden der Duitschers*. Overigens wordt echter door dezen geschiedschrijver hun karakter zeer geprezen. Hoog geeft hij op van hunne opregtheid, rondborstigheid, herbergzaamheid, eerlijkheid en kuischheid. Bij hen was de kuischheid eene zoo teedere deugd, dat geene wedu

opgesmukt, maar zijn toch van dien aard, dat wij er de aanspraken van *Amerikaansche* volkshoofden, welke wij hier en daar, vooral in reisbeschrijvingen, lezen, mede vergelijken mogen. Aangaande de woestheid of liever de ongevormdheid van het gros des volks, geeft ons die zelfde Tacitus menigvuldige berigten, waaruit wij hen leren kennen, als menschen, die boven de *Afrikaansche* wilden niet zeer hebben uitgeblonken. Hoe nader zij aan de *Kelten* woonden, hoe meer beschaafd zij welligt geweest zullen zijn.

(*) Landwaarts in kwam zulks daarvan, dat er gebrek aan menschen was, gelijk nog tegenwoordig in onbebouwde streken van ons land; en, aan den zee kant, daarvan, dat zij telkens met de hooge watervloeden zoo zeer te worstelen hadden.

daw immer weder tot een tweede huwelijk overtrad (*). De meest in het oog loopende ondeugd, die bij hen in zwang ging, was gettelheid op sterken drank, met eene gehechtheid aan het dobbelspel, die hen niet zelden, wanneer zij alles verloren hadden, ook de vrijheid verliezen, en als slaven deed verkoopen en binden (†). Steden hadden zij, ten tijde van Tacitus, nog niet (§).

Zij

(*) Tacitus *de moribus Germ.* C. XIX. Geen grooter lof kan Tacitus overigens den *Duitschers* geven, dan hij, in het slot van hetzelfde hoofdstuk, met deze woorden, gedaan heeft. „Plus ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges”. Men denke hier aan 't gene dezelfde Tacitus elders zegt, „Plurimæ leges pessima Respublica”.

(†) Van de deugden en ondeugden der oude *Duitschers* waren bij derzelver afstammelingen, vooral de *Vriezen*, in de veertiende eeuw, nog sporen in overvloed te ontdekken. Vergelijk het, door Schotanus in deszèlfs *Beschrijving van Vriesland*, bl. 125, aangehaalde uit het werk van Bartholmæus den *Engelsman*, de *Proprietatibus rerum*. Na dien tijd zijn dezelve door vreemde zeden allengs gansch anders gewijzigd geworden. Van de groemde kuischheid is nog heden een allerblijkbaast overblijfsel op het eiland *Borkum*, waar geene weduw voor de tweedemaal een huwelijk aangaat. Verg. Wiarda's *Altfris. Wörterbuch* voorr. bl. 7. Op de eilanden trouwens zijn de oude gewoonten doorgaans het meest bewaard gebleven. Ook daar vindt men nog in de daad onderscheidenlijk het oude *Duitsche* menschenras, zoo als hetzelfde door Tacitus, in zijn boek, *de Moribus Germ.* beschreven wordt.

(§) Tacitus gewaagt in zijne *Hist. Lib. V. c. 19.* wel van *Oppida Batavorum*, doch het is waarschijnlijk, dat dezelve meer wijkplaatsen geweest zijn, om in tijden van nood, voorraad, wapenen en menschen te bergen, dan steden, waarin men bestendiglijk verblijf hield. Eén van deze *Oppida* of wijkplaatsen schijnt *Nijmegen* geweest te zijn.

H 4

Men

Zij woonden op het platte land, in zekere buurten of gehuchten, die uit, van elkâer verspreide, huizen, of liever stulpen en hutten bestonden. Deze hutten waren van houten palen zamengezet, met wilgen rijzen dicht gevlochten, met leemâarde van binnen en buiten bestreken, met stroo of riet gedekt, met staketsels omheind, en op hooge werven gedimmerd, ten einde men, in tijden van overstrooming, met vee en goederen geborgen ware (*). Zij geneerden zich van vogelëijeren, van wild en tam vee, en die aan den zeekant woonden, schier al-

Men zie *de Lotgevallen van den Burg binnen Nijmegen*, door den oudheidkundigen Johan in de Betouw, bl. 7, 8, en Engelberts *Alöude staat der verëenigde Nederlanden*, I. bl. 390. Volgens vele lezingen zoude door Tacitus geschreven zijn *Oppidum Batavorum*, en dus *Nijmegen* alleen bedoeld zijn; maar de echte lezing schijnt wel te zijn *Oppida Batavorum*. Sterkten en burgten voor de bezettingen schijnen daarëntegen de Batavieren velen gehad te hebben, toen zij van de legers der Romeinen, met welke zij zich vriendschappelijk verbonden hadden, bezocht werden, ten tijde van Julius Cæsar, die *Belgisch Gallië* vermeersterde, omtrent vier en vijftig jaren voor de gemeene tijdrekening der Christenen. Van zoodanige sterkten wordt door Tacitus melding gemaakt, onder anderen *Hist. Lib. IV. C. 15*. Dat de *Duitschers*, ten tijde van Tacitus, nog geene steden hadden, getuigt hij zelf, de *Moribus Germ. C. XVI. Nullas Germanorum populis urbes habitare, satis notum est*.

(*) Plinius geeft daarvan eene schilderëchtige beschrijving *Hist. Lib. XVI. C. 1*. „*Hæc misera gens tumulos obelnet altos, aut tribunalia, structa manibus ad experimenta altissimi æstus, casis ita impositis, navigantibus similes, cum integant aquæ circumdata, naufragis vero cum recesserint*”.

alleen van visch (*). In de wetenschappen waren zij, over het algemeen, volslagen vreemdelingen. De Priesters en de *Barden* of Dichters, die de geschiedenissen des volks in zekere zangen vereeuwigen (†), alleen hielden er zich mede bezig. Dezen slechts konden lezen en schrijven. Het volk was er geheel onkundig in (§). Maar het gene de jagt en oor-

(*) Vid. J. Cæsar *de Bello Gallico* Lib. IV. p. 713, & Plinii *Hist.* Lib. XVI. C. 1.

(†) Vid. Tacitus *de Moribus Germ.* C. II. III.

(§) Men heeft zulks meenen te kunnen opmaken uit het getuigenis van Tacitus, de *Moribus Germ.* C. XIX. *Litterarum secreta viri pariter atque femina ignorant.* Doch uit het verband blijkt allerhelderst, dat Tacitus gansch wat anders met die woorden heeft willen te kennen geven. Dit is door onze geleerden Van Wijn, in eene lezenswaardige verhandeling, welke te vinden is in de *N. Bijdragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde*, II. D. I. St. bl. 188 - 228 allèrduidelijkst bewezen. Men moete hier denken aan het geheime Romeinsche liefdeschrift, waarvan Tacitus niets bij de *Germanen* vond. Dat het algemeene gros der *Germanen* of *Duitschers* de lees en schrijfkunst niet geoefend heeft, meenen wij uit gansch andere gronden te moeten besluiten. Deze kunst was voor zoo zinnelijke menschen, als de *Duitschers* waren, die, wanneer zij niet in den krijg zich bevonden, of ter jagt gingen, aten, dronken en sliepen, eenete verheven kunst, welke te veel denkens verönderfelde, te veele afgetrokken begrippen vorderde. Dat zulk een volk dezelve niet beoefend zal hebben, om dat het, naar zijn oordeel, er geen nut van konde hebben, laat zich van zelf genoeg verstaan. Trouwens zouden de oude onverlichte heidensche *Duitschers* hierover anders gedacht hebben, dan hunne meer opgeklearde Christelijke nakomelingen in de middenëeuwen, van welken niemand gevonden werd, die schrijven konde, behalve de geestelijkheid? Men verg. *Adelungs Geschichte der Deutschen*

oorlogskunst betref, daarin waren zij bij uitstek ervaren. Jagen, vifchen, zwemmen, paardrijden, werp-

fche fprache; bl. 18 en 27. Ook zoo fchijnt het bij de oude *Germanen* geweest te zijn. Het volk was over het algemeen geheel onbedreven in de lees en fchrijfkunst. De Priesters en Barden alleen waren er in geoeffend. Ik weet, dat deze gedachte zeer vreemd aan de meesten zal voorkomen, die het er voor houden, dat het gansche Germaanfche volk er onervaren in geweest is. Dan ik meen mijne gedachten met genoegzaam bewijs te kunnen ftaven. Vooreerst blijkt het uit het zesde boek van de *gedenkschriften* van Cæfar over den *Gallifchen oorlog*, p. 124, dat de Priesters of *Druïden* hunne leerlingen niets in fchrift lieten aantekenen, wat dezen van hen hoorden, bij het onderwijs in den Godsdienst, ten einde zij hetzelfde beter onthouden, en hun geheugen oefenen mogten. In burgerlijke, zoo openbare als bijzondere aangelegenheden, voegt hij er bij, waren zij gewoon te fchrijven. *In reliquis fere rebus publicis privatisque rationibus Itteris utuntur.* Ook fchreef Cæfar zekeren brief, dien hij eenen omgekochten *Galliër* in handen gaf, om denzelven aan Cicero te bezorgen, in het Grieksch, op dat wanneer dezelve onderschept wierd, zijne plans door den vijand niet mogten ontdekt worden. Vid. Cæfar de B. G. Lib. V. p. 110, 't welk ten bewijze verftrekt, dat de *Galliërs* wel *Latijn*, maar geen *Grieksch*, lezen konden. Waren nu de *Galliërs* niet onbedreven in de lees en fchrijfkunst, waaröm zoude men dan hetzelfde niet mogen denken van de *Germanen*, die met hen niet alleen éenen oorfprong, maar in vele opzigten, zoo veel gemeens en omgangs hadden? Vid. Tacitus *de Moribus Germanorum*. C. XXVIII. Maar ten tweeden van de Noordsche volken is het niet minder betoogbaar, dat zij de kunst van lezen en fchrijven geoeffend hebben. Dezen hadden *Runifche* letteren, zoo als men die gewonelijk noemt. Zulks blijkt uit de oudste gedenkftukken, welke hier en daar nog worden aangetroffen. En dat deze Noordsche volken het gebruik van zoodanige letteren niet van de *Romeinen* geleerd hadden, mag met genoegzame zekerheid daaruit worden opgemaakt,

werpfchieten enz. verstonden zij meesterlijk. Aller behendigst wisten zij met hunne speren (*priemen* genoemd) om te gaan, welke zij van verre en van nabij gebruiken konden.

Duitschland strekte zich, in zijnen omtrek, naar het westen uit tot aan den *Rhijn*, naar het zuiden tot aan den *Donauw*, naar het oosten tot aan den *Weiskel*, en van den noordkant vond het zijne grenzen op de oevers van den grooten Oceaen. Dit land, 't weik, alleen *Sarmatië* uitgezonderd, dat de

maakt, dat dezelve in gedaante zoo zeer geene overeenkomst met de *Latijnsche* of *Grieksche* letteren hebben, maar er duidelijke sporen in te ontdekken zijn van de *Oosterfche* letteren, en zij daarénboven alleröogenschijslijkst eene verbetering van het beeldschrift der ouden blijken te zijn. Daar nu de *Noordsche* en *Duitsche* volken in oorsprong dezelfde waren, en vervolgens, zoo na dat zij zich gevestigd hadden, als voorheen in hunne omzwervingen, de naauwste gemeenschap met elkanderen hadden, was het onmogelijk, dat de lees en schrijfkunst, bij de eersten beoefend, den laatsten geheel onbekend heeft kunnen blijven. Er is derhalve geen twijfel aan, of de *Keltische*, *Kimbrische* en *Duitsche* volken hebben de lees en schrijfkunst in *Europa* medegebragt uit *Azië*. Ook hoe oud zullen reeds de *Gothische* letteren geweest zijn, toen *Ulfi. Ias*, een bisschop der *Gothen*, in de vierde eeuw, zijn vertaling van het Nieuwe Testament daarin vervaardigde? Dat zij toen toch reeds in zwang waren, mag men daartit besluiten, dat hij die vertaling ten algemeenen nutte vervaardigde. De letteren hebben bij de *Gothen* de *Runische* vervangen. Zij zijn bij de *Gothen* van de *Grieken* ontleend; gelijk bij de overige *Duitschers*, in plaate van de *Runische*, zoodanige letteren zijn in gebruik gekomen, die gedeeltelijk nog eene oud *Runische*, gedeeltelijk eene *Latijnsche* gedaante hadden. Verg. *Engelberts Alände staat der vereenigde Nederl.* I. bl. 172 - 190.

de grenzen van *Europa* en *Azië* in het noorden be-
 loeg, het grootste en het hart was van gansch *Euro-
 ropa*, wordt van *Ptolemaeus* nadrukkelijk genoemd
Groot Germanië (*), in tegenstelling van *Klein
 Germanië*, 't welk over den *Rhijn* lag, en zich,
 ook onder den naam van *Gallisch België*, uitstrek-
 te tot aan *Gallië*. Ongeveer ruim ééne eeuw
 voor onze tijdrekening (†), was een voornaam ge-
 deelte van dit groot en klein *Germanië*, bijzonderlijk,
 aan den zee kant, *Noorwegen*, *Denemarken*, *Jut-
 land*, *Nederduitschland*, enz., waarvan de bewo-
 ners in de oude geschiedenis *Kimbriërs* of *Kimbren*
 genoemd worden (§), door eenen verschrikkelijken
 wa-

(*) *Γερμανία μεγάλη*, in *Descriptione Europæ* Tab. III.
 Lib. VIII.

(†) Sommigen meenen het jaar van dezen vloed te kunnen
 bepalen op het jaar 350 voor de geboorte des Heilands;
 anderen op 140 of 150, anderen weder op ongeveer 113.
 De sterkste gronden zijn, volgens mijne meening, voor de
 laatstgemelde rekening. Deze overstroming schijnt de *Kim-
 briërs*, of volken, die aan de kusten van de Noordzee
 woonden, na hunne verhuizing van daar, in hunne om-
 zwervingen ongeveer het jaar 110, in beweging te
 hebben gebragt, om tegen de *Romeinen* op te trekken,
 waarvan wij hiervoor bl. 65 - 68 melding hebben gemaakt.
 Dit laat zich het best met het daar uit de Schriften van *Tac-
 itus* bijgebragte vereffenen. De gansche lagen van den-
 nen en eikenboomen, die, hier in ons vaderland, op ve-
 le plaatsen, onder den grond, gevonden worden, met de
 wortels naar het noordwesten, en de toppen naar het zuid-
 oosten, zijn hoogstwaarschijnlijk overblijffels van deze
 overstroming.

(§) Het is dus, uit hoofde van de zitplaats der oude
Kimbriërs aan de kusten der Noordzee, niet onëigenaard-
 dig, dat de *Grave* in zijne *Republique des Champs ély-
 sées*

watervloed, die in de geschiedenis bekend staat onder den naam van den *Noordſchen* of *Kimbrischen* vloed, zoodanig geteisterd, dat hetzelfde, altoos hier te lande, geheel van inwoners beroofd was geworden. Deze vloed toch was het, die zoo hier, als elders, vele stukken van het vaste land afscheurde, en tot eilanden maakte (*), die vele lage oorden in zeeën en meeren veranderde, die eene menigte menschen, op de jammerlijkste wijze, in het water deed smoren, en de genen, welke er van overble-

ſees, I. bl. 56, hunnen naam wil afgeleid hebben van *Kim*, *Kimme*, in het Fransch *Cime*, de horizon; als zijnde zij een volk geweest, dat, naar het oog der meer binnenlandſche volken, in de *Kimmen*, aan het gezichtende, woonde. Alles, wat niet ter ſtaving van 's mans geliefdskoosd begrip, betrekkelijk de *Elyſeeſche* velden door hem wordt bijgebracht, kenmerkt hem doorgaans als een geleerden van een zeer gezond verstand, van een ſcherp vernuft, en van een opgeklaard hoofd. In het opdelfen van den waren oorsprong veler duiſche volks of lands namen, is hij zeer gelukkig geſlaagd, en in dat opzigt waardig geraadpleegd te worden.

(*) De eilanden der Zuiderzee zijn, gelijk men, op hiſtorische gronden, zeker ſtellen mag, van lateren oorsprong. Maar mogelijk is door den *Kimbrischen* vloed wel *Brittan-nië* van het vaste land afgeſcheurd. De naam zelf doet ons zulks denken. Dezelve ſchijnt zamengeſteld te zijn uit Britten, dat is *breken*, (bij de *Vriezen* nog overig in *Britzen*; waarvan *Britswerd*, *Wijmbritzeradeel*, enz. Verg. Ten Kate's *Aanleiding*, II. bl. 609, en het a. w. van de Grave, I. p. 126. Het *Vrieſche* *Brijt* beteekent een gebroken ſtuk turf,) en *tan*, *tanie*, een landſchap *regio*; van waar *Aquitania*, *Lufitania*, en het welk verwant ſchijnt met het Perziſch *Stan*, in *Indoſtan*, enz. Mogelijk zijn ook wel alle de overzeeſche eilanden, tot *Britannië* behorende, veel vroeger van het vaste land afgeſchei-

bleven, naar hooger plaatfen landwaarts in deed wijken, van waar zij zich in hunne optogten, tegen de *Romeinen* zoo gevreesd als vermaard hebben gemaakt (*). Het geheele land aan de kusten der Noordzee was verlaten, en lag woest.

Niet lang evenwel schijnt hetzelfde onbewoond gebleven te zijn. Eene zeer groote menigte volks uit den omtrek van het thans bekende Hertogdom *Holslein* afkomstig, waarönder zich vermengd hadden eenigen uit het tegenwoordige *Meklenburg*, was uit hun vaderland, om welke reden, is onzeker, naar deze lager streken afgezakt. Een zeer groot deel van dezen werden *Sakfen*, en een kleiner deel *Anglen* genoemd. In taal schijnen zij weinig of niet verschild te hebben. Deze *Angelsaksische* volksmenigte had zich gevestigd aan de kusten der Noordzee en een weinig landwaarts in, eerst van de *Eems* en naderhand van de *Wezer* af, tot zelfs een groot eind wegs, langs de oevers van het *Vlie*. Dit was eene rivier, die, uit den *Rhijn*, bij het tegenwoordig *Utrecht*, gekomen, langs het tegenwoordig *Muiden*, *Hoorn*, *Medenblik*, enz. tusschen *Staveren* en *Wieringen* landwaarts doorliep, en zoo eindelijk tusschen het tegenwoordig *Vlieland* en *Texel* in zee stortte (†).

Ten

scheiden geweest. Wie weet, hoe veel vast land er om dezelve, zoo voor, als na, door de golven verzwolgen zij.

(*) Verg. hiervoor bl. 65.

(†) Men zie de Kaart van den *Marquis de St. Simon* achter deszelfs *Histoire de la Guerre des Bataves et des Romains*. Als mede die in het werk van Engelberts

Al-

Ten oosten grensde dit land aan *Saksen*, ten zuiden aan *Westfalen*, ten westen aan het *Utrechtsche*, ten noorden aan de zee (*). Door de uitheemsche schrijvers des vroegeren tijds, is deze volkplanting met onderscheiden namen, naar de onderscheiden landen, welke zij bewoonden, of naar de onderscheiden soorten van volken, waarin zij verdeeld waren, benoemd geworden, als daar waren de *kleine Chauchen*, voorts de *Marsaiërs*, de *Stauriërs*, de *Frisabonen* enz. (§). Algemeen evenwel waren zij bekend onder den naam van *Vriezen*. De *kleine Chauchen* noem ik een gedeelte der *Vriezen*; zoo meen ik, dat ze genoemd kunnen worden, als wonende in eene lange streek, tusschen de *Eems* en de *Wezer*, langs de Noordzee, waar thans de zoogenoemde wadden zijn, en zijnde dus, als het ware, voor de overige *Vriezen*, die een weinig landwaarts in zich gevestigd hadden, eene borstwering en voormuur (•). De *grootte Chauchen* waren de strandbewoners tusschen de *Wezer* en de *Elve*.

Behalve de *Vriezen* was ongeveer denzelfden tijd, namelijk negentig of honderd jaren voor onze tijd-

re-

Aloude staat der verzenigde Nederlanden, I. D. Conf. Pomponil Melæ, de situ orbis, Lib. III. Cap. II.

(*) Dus werden in veel latere tijden de grenzen van *Vriesland* nog beschreven, door den vermaarden *Æneas Sylvius*, in *Descriptione Europæ*; C. XXXV.

(§) Conf. *Plinii Hist.* Lib. IV. C. 15.

(•) Vid. *Ptolomæi Cosmogr.* Lib. II. C. II. Verg. Engelberts m. a. w. I. bl. 274, 275.

rekening (*), een andere, doch min talrijke, volkshoop herwaarts getrokken, afkomstig uit de oorden van *Hesfenland*, (*Chasfenland*) of *Kattenland*, waar zij aan de rivier de *Eder* gewoond hadden. Dit volk was aldaar door burgerlijke onëenigheden met hunne landgenooten dermate ontrust geworden, dat zij zich hadden genoodzaakt gezien, om eene andere woonplaats te zoeken (†). Niet onwijsfelijk koos deze volkshorde, onder den naam van *Chasfen* of *Katten* bekend, hier te lande daartoe eene zekere streek, welke, door rivieren afgesneden, als ware het een eiland, zeer vruchtbaar scheen. *Zosimus* noemt dezelve het *grootste der rivierëilanden* (§). Hier met vee en tilbare have aangekomen, verklaarden zij zich voor een onafhankelijk vrij volk, en breidden zich uit door een groot gedeelte van het tegenwoordige *Gelderland*, *Zuidholland* en *Utrecht*. Dit eiland werd, als zoodanig, gevormd door twee armen van den *Rhijn*, die, ontstaande te 's *Gravenweerd*, waar de tegenwoordige *Schenke Schans* ligt, zich wijd van elkanderen uitstrekten, en zoo beiden op onderscheiden plaatsen in de Noordzee stortten. De regter arm des *Rhijns*, den naam van den *Rhijn* behoudende, liep wel in de zee ter plaats, waar nu *Katwijk* gelegen is, maar vormde voor-

af

(*) Verg. Engelberts *Alde. staat der verëenigde Nederlanden*, I. bl. 335.

(†) Vid. Tacitus *de Mor. Germ.* C. XXIX.

(§) *Hist. Lib. III. C. o.*

af zich landwaarts in tot een' wijden stroom, die eindelijk in verscheiden takken, tuschen het tegenwoordig *Vriesland* en *Westvriesland* (of Noordholland) ten *Noorden*, in de Noordzee zich, door bijzondere monden (*), ontlastte, waarvan de voornaamste was de *Noordöostelijke*, anders het *Vlie* genoemd, gelijk wij reeds gezien hebben. De linkerarm der rivier, die toen den naam van *Waal* had, zoo als hij dien tot heden toe draagt, verëenigde zich, denkelijk bij *Herewaarden*, of het *Fort St. Andries*, met de *Maas*, en viel, niet verre van den *Bosch*, het land van *Heusden* en *Altena* nog mede insluitende, achter *Strijen*, *Putten*, *Helvoet* en den *Briel*, door een' wijden mond in dezelve zee (†).
Het

(*) Deze monden schijnen de aanleidende gelegenheden geweest te zijn, dat de zee een groot gedeelte van het land weggerukt, en tot eilanden gevormd heeft, als daar zijn het *Vlie*, *Texel*, *Ter Schelling*, *Ameland* enz., terwijl de *Vlietstroom* binnenlands eerst een groot meer, omliggende onder den naam van *Flevo* bekend, en vervolgens eene wijde binnenzee, die thans de *Zuiderzee* genoemd wordt, door medewerking van den *Ijsel*, veroorzaakt heeft. Van ouds is dat meer *Flevo* zeer beroemd geweest. In den beginne schijnt het zeer ondiep te zijn geweest; merkwaardig werd het slechts dan, wanneer het, bij hoogen vloed, de omliggende landen onder water deed komen. Vid. *Pomponii Melæ, de Situ orbis*, Lib. III. C. H. Van deze natuurlijke uitwerkselen des hoogen vloed's schijnt het meer den naam van het *Vlie* gekregen te hebben, welke vervolgens is overgegaan, zoo om zeker *Kasteel*, waarvan *Tacitus* gewaagt, *Ann. IV. C. 72*, als om den geheelen rechterarm des *Rhijns*, van *Utrecht* af, aan te duiden.

(†) Men leze de naauwkeurige beschrijving, welke *Tacitus* van het eiland der *Batavieren* en den loop des

Het eiland, door deze beide armen omvangen, wordt door de *Romeinſche* geſchiedſchrijvers het *Eiland der Batavieren* (*), en door de *Griekſchen* de *Bataw* (†) genoemd. De naaste bureu der *Bataven* waren de *Kanineſaten*, of, zoo als Tacitus (§) hen noemt, *Kannineſaten*, of, volgens Plinius, *Kannunefaten* (*). Dezen waren waarschijnlijk met hen, omſtreeks denzelfden tijd, evenwel een weinig later dan zij, uit *Hesfenland* herwaarts gekomen, en moeten als hunne landgenooten aangemerkt worden. Ook om die reden zullen de *Bataven* hun een gedeelte van het eiland denkelyk aan den zee kant hebben ingeruimd (‡). Voor het overige bewoonden zij naar het ſchijnt, ook eene groote ſtreek van het tegenwoordig *Noordholland*, aan de zee kusten tot omtrent de plaats, waar thans de dorpen *Petten* en de *Helder* liggen (††). Zij mogen dus vergeleken worden

Rhijns, om hetzelfde heen, in twee armen, geeft. *Ann.* Lib. II. C. 6.

(*) Vid. Julius Cæſaris *de bello Gall. Comment.* l. I. Taciti *Ann.* II. l. I. Plinii *Hiſt. nat.* Lib. IV. C. 15.

(†) Vid. Zoſimi *Hiſt.* Lib. III.

(§) *Hiſt.* Lib. IV. C. 15 et alibi paſſim.

(*) *Hiſt. Nat.* Lib. IV. C. 15.

(‡) „Ea gens partem inſulæ colit, origine, lingua, virtute, par Batavis; numero ſuperantur”. Tacitus *Hiſt.* Lib. IV. C. 15.

(††) Vergelyk de fraaije kaart van den *Marquis de St. Simon*. Er zijn, die willen, dat de *Kanineſaten* gewoond hebben op het eiland van den *Briel*, anders *Voorn* geheten; zoo als Eynſius *Chronici Zeelandiæ* Lib. I. C. XIII. p. 73. Maar dit is door den *M. de St. Simon* genoegzaam weerlegd.

den met de *Chauchen* in *Vriesland*, die ook strandbewoners waren. Hoogstwaarschijnlijk is het, dat het binnenste deel van *Noordholland*, ik meen den omtrek, waar thans *Amsterdam*, *Haarlem* enz. ligt, mede door *Bataven* is bewoond geweest. Het andere gedeelte van *Noordholland* was door de *Vriezen* bezet. De overige volken van dit beschreven gedeelte onzes lands waren de *Tencteren*, in het tegenwoordige *Drenthe*, de *Uspeten* en *Bructereren* in *Overijsel*, de *Tubantes* in *Tubente* of *Twente*, de *Sykambren* in *Gelderland*, in het *Keuljsche*, in *Gulik* en *Berg*, de *Toxandriërs* in *Zeeland*, de *Menapiërs* in *Brabant*, de *Ambivariten* tuschen de *Maas* en den *Rhijn*, en eenige achter gebleven *Kimbren*, tuschen de *Maas* en de *Schelde* (*).

Zie hier een overzicht van een aanzienlijk deel des volks, 't welk reeds voor het begin onzer eeuwrekening die landen in bezit heeft gehad, waar thans *Nederlandsch* gesproken wordt (†). De naburen van dit volk oostwaarts waren de *Nederfaksen*, die, even gelijk de *Vriezen*, herkomstig waren van de

An-

(*) Verg. Engelbert's a. w. I. bl. 274, 275.

(†) Furmerius bepaalt, in zijne *Annales Phris.* p. 14 & 27. de komst der *Vriezen* op het jaar 313, en die der *Bataven* op het jaar 127 voor de geboorte des Heilands. Hoe wist de man dit zoo naauwkeuriglijk te bepalen? Mogelijk uit de fabelachtige legenden der Monniken van de middeneeuwen. Zeker zijn de *Vriezen* ouder, dan de *Bataven*, doch in welk onderscheiden jaar die onderscheiden volken hier aangekomen zijn, wie zal dit zeggen? Maar men leze het werkje van U. Emmius de *Origine & antiq. Frisorum*.

Angelsakfen (*), en dus zamen ééne taal spraken van een zacht dialekt. Of dezen vroeger, dan de *Vriezen*, zich tot een bijzonder volk gevestigd hebben, is niet zeker. Voorts meent Ten Kate, dat het gedeelte van *Duitschland*, 't welk *Belgisch Gallië* geheten werd, als grenzende aan het eiland der *Batavieren*, in zich begreep niet alleen de verdere uitgestrektheid van de, bij ons bekend geweest zijnde, zeventien provinciën, maar ook eene gansche breede streek, langs den *Rhijn* naar boven, tot aan het meer van *Geneve* toe (†). Deze gedachte zal men, op de kaart, bij het nazien van de namen der steden en dorpen, die daar gelegen zijn, zeer gegrond bevinden. Bijkans alle die namen zijn blijkbaar van *Duitschen* oorsprong, zoo dat men duidelijk zien kan, waar zich dat gedeelte van *Duitschland*, 't welk *België* of *Belgisch Gallië* heette, van *Gallië* heeft afgescheiden. Het is uit dien hoofde waarschijnlijk, dat alle de volken, hooger op langs den *Rhijn* wovende, daar reeds veel vroeger gevestigd zijn geweest, dan de *Vriezen*, de *Chauchen*, de *Batavieren* en *Kaninesaten* hier te lande, wijl zij, in hunne woonplaatsen, door de overstroomingen der zee niet zoo veel te lijden hadden gehad. Niets is dan nu blijkbaarder, dan dat alle deze volken talen of liever

(*) Conf. Wachteri *Gloss. Germ. præf.* § XL. Wierda's *Altfries. Wörterb.* voorr., en Kinderlings *Gefsch der Nieders. Sprache*; bl. 30-33.

(†) Zie het m. a. w. van Ten Kate; I. bl. 27.

ver dialekten gesproken hebben, die, over het algemeen genomen, niet zeer van elkanderen onderscheiden waren, dialekten, die niet veel van elkanderen verschild kunnen hebben. De *Vriezen* spraken de eigenlijk *Angelsaksische-duitche*, de *Bataven* en *Kaninesaten* de *Hesfisch-duitche*, en de *Belgen* (of *Vlamingers*, gelijk zij naderhand genoemd zijn) eene meer of min met het *Westfaalsch* overeenkomstige taal (*). De overigen, die, als naburen van de *Bataven*, meer nederwaarts langs den *Rhijn* woonden, de *Sykambers*, dat is de *Gelderschen*, *Keulenaars*, *Klevenaars*, *Gulikers*, enz. (†), hadden een *Duitsch* dialekt, dat, uit hoofde der geografische betrekking, wel niet veel verschild kan hebben van het *Hesfische*, doch een middendialekt was tusschen het *Hesfische*, *Angelsaksische*, en, als zoodanig reeds eenigzins *Nedersaksisch*, zoo als het tusschen de *Wezer* en de *Elve* gesproken werd, moet geweest zijn. Ter onderscheiding noemt men dit dialekt het *Nederrhijusch* (§). Uit eene vermenging van deze onderscheiden dialekten, namelijk het *Vriesche*, *Bataafsche*, *Belgisch* of *Vlaamsch*, en *Nederrhijusche*, is ons *Nederlandsch* ontstaan, dat in

(*) Verder op spraken de bewoners, langs den *Rhijn*-kant ten westen, een veel hooger dialekt; dit kwam meer overeen met het *Svarische*.

(†) Conf. præf. quam *Kilianus* suo præmisit *Diario Totonico*. p. 1.

(§) Zie *Richey's Nachr. von dem Teuthen*. bl. 401.

zijnen aard zacht was, en met den tijd nog zachter geworden is (*).

De *Duitschers*, bemerken wij derhalve, waren over het algemeen verdeeld in zeer vele kleine volken, die allen met elkanderen ééne taal spraken, maar in verschillende dialekten. Met alle bijzondere volken van *Duitschland*, mitsgaders hunne onderscheiden dialekten, hebben wij ons echter hier niet in te laten, dan voor zoo verre zij eene meer nauwe betrekking hebben op ons volk en op onze taal. In het algemeen moeten wij, overéenkomsig het oogmerk onzes schrijvens, de Duitse taal verdeelen in twee hoofddialekten, in het zuidelijke, namelijk, en in het noordelijke, of in het hoog en nederduitsche. Ten regten verstande van het onderscheid tuschen talen en taaldialekten, zij hier aangemerkt, dat de talen onderling verschillen in woorden, die, zoo ten aanzien van de klinkers, als medeklinkers, geene of zoo al, dan slechts eene geringe overéenkoms met elkanderen hebben, en de dialekten van ééne en dezelfde taal alleen verschillen in woorden, die van elkander in klinkletteren, of in uitspraak, die of meer hard of zacht is, onderscheiden, maar overigens geheel of grootendeels elkêr beide in vorm en beteekenis gelijk zijn. Voorts zijn de dialekten van ééne en dezelfde taal nog ook daarin onderscheiden, dat elk derzelve zijne idiotismen

(*) Eyndius in *Chron. Zeeland*. p. 96. van onze voorouders uit dit tijdperk sprekende, zegt, mijns oordeels, naar waarheid: *Sermonem eorum a reliquis Germanis, ut non diversum, ita molliorem fuisse suspicor.*

men heeft, die niet tot het algemeene, maar tot een bijzondere taalëigen behooren. Zoo is het Hoogduitsch niet alleen door zwaarheid van dialekt onderscheiden van het Nederduitsch, dat zachter is, maar ook door eenige bijzondere uitdrukkingen, die in het Neêrduitsch niet zijn.

Het hoogduitsche dialekt werd in het zuidelijk gedeelte van *Duitschland*, aan de beide zijden van den *Rhijn*, inzonderheid aan de oostzijde, tusfchen den *Donauw* en den *Main*, tot aan *Hongarië* en *Polen*, gesproken. Hiertoe behoorden dus het *Oostenrijksche*, het *Beijersche*, het *Swavifche*, het *Opperrhijnsche*, ook een gedeelte van het *Oppersaksifche*, enz. Alle deze landen fchijnen door ééne en dezelfde groote volkshorde ingenomen te zijn, welke zeker ééne taal fprak, doch ook zeker die met zeer onderscheiden dialekten fprak. Vele volken van dit zuidelijk deel van *Duitschland*, bijzonderlijk uit den *Swavifchen* en *Beijerschen kreits*, van de *Zwitzerfche* grenzen af tot aan *Mentz* toe gerekend, gingen, voort na het begin der derde eeuw van onze tijdrekening, ter handhaving der gemeene vrijheid tegen de *Romeinen*, die hen onderdrukten, een magtig verbond aan. Éene zeer naauwe verzwagering van deze volken, als het gevolg van hun bondgenootfchappelijk te velde trekken tegen hunnen vijand, kreeg alzoo eenen zeer uitgestrekten invloed op de taal, welke zij fpraken. Dezelve werd nu een mengfel van allerlei *Duitsche* dialekten, die als het ware zamenfmolten. Natuurlijker wijs werd de taal daardoor één

vormiger, en kreeg zij als zoodanig daarvan naderhand den algemeenen naam van het *Allemannisch*. Ook deze volken zelven zijn van toen af bekend geworden onder den naam van *Allemanen*, als die uit, met elkâer verëenigde, manschappen van allerlei *Duitsche* natiën en tongvallen bestonden (*). Hunne taal was scherp, deftig en stout, hunne uitspraak grof en zwaar, hunne uitdrukking lang gerekt, maar daardoor duidèlijk, krachtig en zinrijk.

Het andere hoofddialekt was de Nederduitsche taal welke van *Litthauen* af langs de kusten der *Oostzee*, vervolgens van de *Noordzee*, en landwaarts in, door het *Westsaalsche*, door het *Nederrhijnsche*, door gansch *België*, en dus ook door geheel het namalig *Vlaanderen* gesproken werd. Ook moet hier toe betrekkelijk worden gemaakt het *Duitsch*, dat nog in *Zevenbergen* wordt gesproken. Dit gewest bestaat zints de tiende eeuw tot heden toe deels uit *Hongaren*, deels uit *Saksen*. De laatsten maken er wel twee derde der bevolking uit (†). Uit eene vermenging van dit oude *Nederduitsch* met het oude *Hoogduitsch* had in de allervroegste tijden, naar het zich voegelijkst denken laat, het oude *Kimbrisch* zich gevormd, gelijk in later tijden, door middel

(*) Vid. Dio Cass. Lib. LXXVII. p. 876. et Schoepflini *Antiq. Alemannica* p. 3, 4, 7, 22.

(†) Vele steden in dit gewest dragen Duitsche namen, als *Klausenburg*, *Segesburg*, *Weisenburg*, *Hermanstad*, *Kroftstad*, *Neumark*; enz.

del van het *Franksch*, zoo het tegenwoordig *Hoogduitsch* als het tegenwoordig *Nederduitsch*, er uit ontsproten is. De *Nederduitsche* taal verdeelde zich in twee bijzondere dialekten, namelijk in het *Nederfakfische*, anders ook het *Platduitsche* genoemd, en het *Nederlandsche*. De rivier de *Eems* maakte eene scheiding tusschen het *Nederfakfisch* en *Nederlandsch*, Van welke volken de taal, welke wij de *Nederlandsche* noemen, gesproken werd, hebben wij gezien. Het gene wij *Nederfakfisch* heten was de taal der volken hoog op aan den *Nederrhijn*, voorts in de landen van het tegenwoordig *Westfalen*, *Bremen*, *Luneburg*, *Maagdeburg*, *Brandenburg*, *Meklenburg*, *Oldenburg*, enz. Hier en daar vermengde het zich eenigzins met het hoogduitsche, dat nog heden niet zoo zuiver is, of er zijn nog overblijffelen van het Neêrduitsch der vroegste tijden in te ontdekken. In het vervolg zal ons blijken, dat, hoe zeer beide deze hoofddialekten, namelijk het *Nederfakfisch* en *Nederlandsch*, in veelvuldige onderdialekten verdeeld zijn, het onderscheid tusschen alle zamen genomen nog voor drie honderd jaren op verre na zoo aanmerkelijk niet was, als thans. Van toen af week het *Nederfakfische* langzaam voort meer van het *Nederlandsche*. Hetzelve is alzoo nader aan het *Hoogduitsche* gekomen, terwijl het *Nederlandsche* in zijne eigene kracht geheel is blijven staan, en zich meer zelf volmaakt heeft.

Om het *Duitsche* van den vroegsten tijd, zoo wel het *Nederduitsche*, als het *Hoogduitsche*, in zijnen aard

eenigzins te leeren kennen, schiet er ons geen ander middel over, dan daar toe eene proeve te nemen van het *Mesogothisch*, uit eene oude overzetting van het Nieuwe Testament in die tale, door den *Gothischen* Bischof Ulfilas vervaardigd, ongeveer het jaar 360, waarvan een tamelijk gedeelte ter goede uur in handen is gekomen van onzen voortreffelijken landgenoot F. Junius, die hetzelfde ten jare 1665 heeft uitgegeven, waarna het met meer ontdekte bijvoegselen en parallele, zoo *IJslandische* als *Sueogothische*, vertalingen vervolgens, op onderscheiden tijden, door de zorgen van Stiernhielm, Knittel, Ihre, en anderen in het licht is verschenen. De *Gothen* waren een magtig volk, 't welk de overige *Duitschers* in hunne omzwervingen hadden achtergelaten aan de oevers der zwarte zee, vanwaar zij, door de *Hunnen* verdreven zijnde, zich naar het westen aan de beide oevers van den beneden *Donauw* hebben uitgebreid. Een aanmerkelijk gedeelte vestigde zich in het oude *Mesit*, het tegenwoordig *Servie* en *Bulgarie*, en is daar onder den naam van *Mesogothen* bekend geworden, doch nu reeds lang onder andere volken te zoek geraakt. Een ander gedeelte van deze *Gothen* sloeg zijne woningen neder in de bergachtige oorden van de *Krim*. Hier zijn zij, als een afgezonderd *Duitsch* volk, kenbaar gebleven tot het jaar 1475, toen hun vorstendom door de *Turken* veroverd is. Honderd jaren daarna vond *Buseq*, gezant van den Keizer *Ferdinand*, te *Konstantinopel*, gelegenheid, om deze *Gothen* over hun.

hulpe taal te onderhouden, en ontdekte derzelve allernaauwste verwantschap met de Duitſche tale, bijzonderlijk in woorden, die zaken uitdrukten van het dagelijksche leven en de eefte behoefte (*). Sedert dien tijd heeft men in de geſchiedenis niets meer van deze *Gothen* vernomen (†). De taal van de *Mefogothen* is ons uit de gemelde vertaling des N. T. wel beter bekend, dan die van de laatstgenoemde *Gothen* uit de hier beneden gedachte lijst van woorden, die bij hen in zwang waren. Dan over het geheel kan men genoegzaam zien, dat beide deze *Gothen*, in de vroegſte tijden, ééne taal geſproken hebben. Buiten alle bedenking waren de *Mefogothen* oofspronkelijk geene anderen, dan de *Geten*, onder welke Ovidius, te *Tomi*, dat in *Mefië* op de regte zijde des *Donauws*, aan de oevers van de *Zwarte zee*, lag, als balling, gewoond heeft, en van welke hij in zijne *Treurliederen* zoo menigwerf zingt (§).

Wat dus bijzonderlijk het oude *Mefogothiſche* aangaat, dit had, als eenè echte Duitſche taal, veel van het oude *Opperduiſch*, dat tuſſchen hetzelve en het *Kimbrisch* een middendialekt ſchijnt geweest te zijn. Maar meer overëenkomst had het met het oud
Ne.

(*) Zie de woordenlijst in de *Taalk. Meng.* bl. 127 en vl.

(†) Zie *Adelungs Geſchichte der Duitſche Sprache*; bl. 21-24. De voornaamſte ſtad van het voormalig vorſtendom *Mangus*, welker *Gothiën* geheten, is thans een arm vlek, dat van *Joden* en *Tartaren* bewoond wordt.

(§) Er zijn geleerde Schrijvers, die de *Geten* van de *Gothen* willen onderscheiden hebben. Onder dezen is ook *Ten Kate*, in zijne *Aanleiding tot de kennis der Nederduiſch*.

Nederduitsch, dat er echter geene dochter van was, gelijk sommigen gemeend hebben. Als zusters warea zij zamen opgegroeid. Het *Mesogothisch* behelst een aantal woorden, die uit het *Nederduitsch* verklaard moeten worden, en daarin gedeeltelijk nog overig zijn. Trouwens omtrent de naauwe gemeenschap der talen, zal het niet noodig zijn, hier mijne aanmerkingen mede te deelen, wijl dit zoo oordeelkundiglijk, als geleerdelijk is aangetoond, niet alleen door den schranderen Ten Kate, in een werkje, ten jare 1710 uitgekomen, onder den titel van *Gemeenschap tuschen de Gothische sprake en de Nederduitsche*, maar ook door de voortreffelijke Schrijvers van de *Taalkundige Mengelingen*, uitgegeven in het jaar 1781, onder de zinspreuk *Linguae patriæ excellendæ amore* (†). Alleenlijk willen wij dus eene proeve geven ter bevestiging van de, door deze verdienstelijke mannen opgemerkte, overëenkomst; 't gene ons zeer weinig moeite zal behoeven te kosten, daar zij in vele opzigten, zulks gemakkelijk gemaakt hebben. Wij willen hier den lofzang van Maria in het *Mesogothisch*, met de door hen er bijgevoegde, doch door ons hier en daar eenigzins veränderde, vertaling, ten papiere brengen.

L u k.

duitsche sprake; L. bl. 62. Maar naar het mij voorkomt, zijn ze één volk geweest, en mag men met Melancthon (*Chron. Car. Lib. I.*) zeggen; „Gerhas Gothos postea nominatos dubium non est.” De gronden voor dit ons gevoelen kan men vinden in *Boxhorni Hist. Univerf.* p. 217-223. Men mag hier mede vergelijken Petreii *Cimbrorum & Gotherum origines* p. 75, 82.

(†) Bl. 217-434.

Luk. I: 46 en volgg.

46. Mikileid Saiwala meina fn (franja)
Maak michel (*), ziele mijn! den Heere!

47. Jah swegneid ahma meins. du Gtha
nas jand meinamma.

En swegelt (†) adem mijn (mijne ziel) tot God,
mijn genezend (§), (mijn genezer.)

48. Unte infawh du hnaiweinai thiujos
zeinaizos. Sai allis fram himma nu an-
dagjand mik alla kunja.

Om dat Hij zag op de neiging (buiging, verne-
dering) zijner dienstmaagd. Zie! alleszins van he-
den nu zullen zalig noemen mij alle kunnen (ge-
flachten)

49. Unte gatawida mis mikilein fa mak-
teiga; gah weih namo is.

Omdat Hij gedaan heeft mij (iets) michels, hij,
de magtige; en gewijd is de naam van Hem.

50. Jah armahirthei is in aldins alde
rhaim ogandam ina.

En zijne barmhartigheid (is) in der ouden ouden
(van de oudste geslachten af) over de genen, die
Hem vreezen.

51.

(*) Michel beteekende in onze taal nog voor drie
honderd jaren *groot*. Zie den *Teuthonista* van v. der
Schueren.

(†) Sweghelen, (zingen) *tibiis canere*, heeft Kiliaam
bewaard in zijn Woordenboek.

(§) Genezend is hier het deelwoord van *genezen*,
gelijk Heiland het deelwoord van *heilen*.

51. Gatawida swinthein in arma sel-
namma., Distahida mikelthuhtans ga-
hugdai hairtins seinis.

Hij heeft gedaan iets swindigs (een swindig;
krachtig werk,) (*) door zijnen arm. Hij heeft
van een getogen de michelgedachtigen (de hoog-
moedigen) in het geheugen van zijne (hunne) har-
ten.

52. Gadraufida mahteigans af stolam,
gah ushauhida gahnaiwidans.

Hij heeft de magtigen van de stoelen afgeschokt
en heeft verhoogd de geneigden.

53. Gredagans gasothida thiuthe; gah
gabignandans infandida laufans.

De gretenden (gretigen) heeft hij gesaded met
deugden (goederen), en de rijken heeft hij loos (†)
(ledig) weggezonden.

54. Hleibida Israell thijumagu seinam-
ma, gamunands armahairteins.

Hij heeft geliefd (en liefde opgenomen) Israël
zijnen dienstknecht, gedachtig (§) der barmhartig-
heid.

55. Swa swe rodida du attam unf-
raim, Abrahamah gah fraiw is und aiw.

Soo, soo heeft hij geredend tot onze vaders
Abra-

(*) Zie van der Schueren *Teuthon.* op Coen en
Kilians Woordenboek, op het woord Swindigh.

(†) Zie Kilians Woordenboek op loos.

(§) Gamunan, ergens aan denken, komt mij voor
oorspronkelijk hetzelfde met ons *meenen* te zijn.

Abraham en deszelfs zaad onte (*) eeuw (tot in de eeuw, de eeuwigheid.)

De blijkbaarste overëenkomst ziet men, dat er is tusfchen het oude *Gothisch* en het oude zoo *Nederals Hoogduitsch*. In deze vertaling van Ulfilas zoude men ligtelijk kunnen denken, dat de *Gothifche* taal nog in hare kindschheid gevonden wierd. Maar dan zoude men dwalen. Zij blijkt toen reeds eene mannelijke taal geweest te zijn; immers zij was krachtig, deftig, en regelmatig. De regelmatigheid dezer taal is door Ten Kate zoo oogenfchijnlijk aangetoond (†), dat wij ons over dezelve in waarheid verwonderen moeten, vooräl ten aanzien van de werkwoorden, die, gelijk thans bij ons, zeer klaar zich laten onderscheiden in gelijkvloeienden en ongelijkvloeienden. Hier uit ziet men, dat deze *Gothifche* taal, als een *Duitsch* dialekt, geheel op zich zelve geftaan heeft. Immers zulk eene taalregelmatigheid werd zelfs vele eeuwen na de tijden van Ulfilas nog in de overige *Duitsche* dialekten te vergeefs gezocht. Als eene bijzonderheid mag ook hier worden aangemerkt, dat, daar in vervolg van tijden, gelijk wij zien zullen, de *Frankifche*, *Hoogen Nederduitsche* taal naar het *Latijn* is gefchroeid geworden, het *Mefogotifch* naar het *Griekfch* gewijzigd en met ettelijke *Griekfche* woorden vermengd was. Hetzelve trouwens ftond daarvoor na-

tuur.

(*) *Ont* beteekent in onze oude *Nederlandsche* tale *tot in*, *tot aan*, *usque*. Zie Kilian's *Woordenboek* op het w.

(†) In zijne *Aanl. tot de kennis der* N. S. I. bl. 575-597.

tuurlijk bloot uit hoofde van de gemeenschap, welke de *Gothen*, wegens de ligging hunnes lands, met de *Grieken*, als hunne naburen, meer, dan immer eenig ander *Duitsch* volk, gehad hebben. Van hier is het, dat, volgens het getuigenis van Hieronymus (*) de *Galaten*, aan welke Paulus zijnen Brief heeft geschreven, beide en *Duitsch* en *Grieksch* spraken (†). Welk eenen onvermijdelijken invloed moest zulks op het *Gothisch* *duitsch* hebben.

Een ander, meer invloed hebbend, middendialekt der *Duitsche* taal tuschen het *Hoogduitsch* of *Allemanisch* en het *Nederduitsch*, dat zich in het *Nederfakische* en *Nederlandsch* verdeelde, werd het *Frankduitsch*, herkomstig van een gedeeltelijk altoos *Nederduitsch* volk, dat, ook tegen de *Romeinsche* overmagt ter verdediging van hunne vrijheid opgerezen zijnde, zich verbond met meer andere onderscheiden volken, die allen uit dien hoofde *Franken*, dat is, *Vrijen*, genoemd worden. Deze zamengezworen volken, het voetspoor der *Allemanen* volgende, maakten zich, op het toonêel der toenmalige gebeurtenissen, vermaard, even na het midden der derde eeuw, onder de regering van den Keizer Valerianus, en zakten, door het tegenwoordig *Westfalen* heen, ook in ons land, langs den

(*) In *Prefatione* verf. Lat. ad *Galat.* præm.

(†) Hij noemt het de taal van *Trier*; maar wat was die anders, dan *Duitsch*? Dat was reeds zoo in de tijden van *Ovidius*. *Trist.* L. V. *Eleg.* X. vs. 35.

Exercent illi lociæ commercia linguæ.

den *Rhijn*, af tot aan het *eiland der Batavieren*, overal, waar zij kwamen, de ontmoetende volken, die toen, door langdurige oorlogen, in getal en kracht reeds zeer sterk verdund waren (*), waar nog moeds genoeg bezaten, in hun verbond, ter bewisting van de heerschappije der *Romeinen*, opnemende. Alzoo strekten zij, al gaande voort, allermeeft na het midden der vierde eeuw, hunnen vermogenden invloed wijd en zijd uit, onder de toen bekende volken, die, het dichtst aan de Noordzee, het benedenfte van *Duitschland* en *Belgisch Gallie* bewoonden. Waar zij tegenftand vonden, rigtten zij plundering, verwoesting en moord aan, fleepende alzoo de volken geweldiglijk met zich ter bevordering van hunne belangen voort. De *Franken*, *Vriezen* en *Batavieren* ontzagen elkanderen. De eerften vielen den beiden laatften minder lastig, dan den overigen *Nederlandfchen* volken; beiden waren ook van ouds de dapperfte van alle *Duitsche* volken (§). Evenwel onder vonden zij maar al te zeer den onrustigen aard der *Franken*, die niet alleen op de kusten, maar op het vaste land ftroopten, waar zij konden. Ondertusfchen

Dit fchijnt wel te ftrijden met het getuigenis van *Walafridus Strabo*, die in zijn werk *de offic. div. C. de rebus eccles.* p. 181 beweert, dat er door dezen weg vele *Griekfche* woorden in het *Duitsche* zijn ingeflopen. Maar de woorden *weinig* en *veel* zijn altijd betrekkelijk.

(*) Zie de prijsverhandeling van *Cruisfelbergen*, over de bewoners van *Zeeland*, in de werken van het *Zeeuwfche Genootfchap*; II. bl. 14.

(§) Vid. *Taciti de Mor. Germ. C. XXIX.*

K

schen; daar den *Franken* door de *Romeinen* bij vredesverdrag een deel des lands in en omtrent het eiland der *Batavieren* werd afgestaan, moesten dezen in de beschikking hunner oude bondgenooten berusten. De *Franken* bekwamen hier alzoo hunne akkers, schuren, hoeven, huizen, enz. (*)

De oorspronkelijke woonstede, vanwaar de eerste *Franken* waren uitgegaan, was, zoo het schijnt, dat deel van *Duitschland*, 't welk nog heden de *Frankische kreits* genoemd wordt. Dit blijkt bijkans onwedsprekelijk uit het getuigenis van *Hieronymus*, die, als een tijdgenoot der *Franken*, meldt, dat zij woonden tuschen de *Allemanen* en *Saksen* (†). Ook hier mede stemmen andere geschiedschrijvers, hoewel van later tijd, volkomen overëen, ons hetzelfde berigtende (§). Met de *Franken* verëenigden zich, zoo het schijnt, vrijwillig, in den beginne, al dra hunne bureu de *Saksen*, en vervolgens, doch door geweld gedwongen, ook de *Allemanen*. De *Franken*, zich met den tijd zuidwaarts uitbreidende, kregen, onder hunnen Koning *Klodovar*, in het laatste van de vijfde eeuw, de *Allemanen* in hun

(*) Zie *Te Waters Vaderl. Historie* I. bl. 52.

(†) In vita *Hilar.* T. II. P. II. p. 81. „ Inter *Saxones & Alemannos* gens non tam lata, quam. valida, *Francica* vocatur.

(§) Men zie verscheidene Schrijvers, aangehaald in het werk van *Schedius* de *Diis Germanorum* p. 26, 27. waar men derzelver berigten lezen kan. Over de *Franken* raadplege men bijzonderlijk ook met *Hertius*, in deszelfs *Notitia veterum Francorum regni*.

hun bedwang, hen geheel onder het juk brengen-
de (*). Hier door zijn de *Franken* een zoo ontzag-
gelyk volk geworden, dat zij eindelijk geheel *Gallië*
aan zich onderworpen hebben. Van lieverlede was
hierdoor bij de *Grickſche* en *Romeinſche* geſchied-
ſchrijvers in de zesde eeuw reeds de naam van *Ger-
manen* of *Duiſchers* zoo geheel verdwenen, dat ze
allen gezamenlijk *Franken* genoemd werden (†).
Door de gemelde verbindteniſſen der *Franken* met
de *Allemanden*, met de *Sakſen*, met de *Chauchen*,
met de *Nederlandſchen* enz. kreeg alzo de *Franki-
ſche* taal natuurlijker wijze eene gansch andere
plooi. Oorſpronkelijk behoorde, gelijk wij uit het
aangemerkt kunnen opmaken, de *Frankiſche* taal
deels tot den *Hoogduiſch-ſakſiſchen*, deels tot den
Nederduiſch-ſakſiſchen, en wel bijzonderlijk den
Nederhijniſch-Nederlandſchen tak. Dan door eene
onderlinge verëeniging der *Franken* vormde zich al-
zoo hunne onderlinge taal tot een geheel op zich
zelf ſtaande dialekt. Nog grooter verandering even-
wel onderging hunne taal door vermaagſchapping
eerſt met de *Opper- en Neder Sakſen*, vervolgens
met de *Allemanden*. Aan den eenen kant werd dit
nieuw, geheel op zich zelf ſtaande, dialekt gewij-
zigd naar het *Allemaniſch* of *Hoogduiſch*, en aan
den anderen kant gevormd meer naar de taal der
Nederſakſen en *Nederlanders*. Er is dus, ten aan-
zica

(*) Vid. Gregorii Turon. L. I. c. 15.

(†) Vid. E. G. Procopii Hiſt. Goth. referentia Eya-
dio l. l. p. 108.

zien van het *Frankduitsch* diens vroegen tijds, een groot onderscheid te maken. Het *Frankduitsch*, dat zich naar het *Allemannisch* heeft laten plooijen, is in het *Allemannisch*, of mischien ook omgekeerd het *Allemannisch*, geplooid naar het *Frankduitsch*, is hierin versmolten. Hoe men het ook neme, het laatste is door die vermenging volmondiger, hoogluidender, scherper en harder, het andere daarentegen welluidender, gevallen, zachter en buigzamer geworden. Daarentegen heeft het *Nederduitsch*, zoo wel het *Nederlandsch* en *Nederrhijnsch*, als het *Nedersakfisch*, 't welk, in zijnen oorsprong, aan het *Frankduitsch* vrij naauw verwant was, er geene zoo groote verandering door ondergaan. Alleenlijk zullen deze dialekten er aan den éénen kant iets van hunne zachtheid door verloren hebben, maar ook aan den anderen kant er meer krachtig door zijn geworden.

Nu zullen wij, geloof ik, in staat zijn, om zoo verre ons zulks, uit hoofde van het gebrek aan oude gedenkstukken van dien vroegen tijd, mogelijk zij, te bepalen, welke taal in ons vaderland, gedurende het eerste tijdperk onzer geschiedenis gesproken zij geworden. Uit genoegzame gronden meen ik te mogen besluiten, dat de taal onzes lands zich te dien tijde in drie voornamelijk dialecten verdeelde, in het *Vriesch* namelijk, het *Vlaamsch-hollandsch* of *Vlaamsch-bataafsch*, en het *Nederrhijnsch*. Volgens onze reeds gemaakte aanmerkingen kan, uit zijnen aard het *Bataafsch* van het *Vlaamsch* niet veel verschild hebben. Al vroeg ook hadden de oude

Kat.

Katten, na dat zij hier zich op het vermelde eiland hadden nedergezet, waar zij *Batavieren* genoemd werden, hunne woningen uitgebreid, en zich met hunne buren vermengd. Tot in *Zeeland*, ja in *Vlaanderen*, hadden dezen zich in volksplantingen verftrooid. Men kan zulks genoegzaam opmaken uit de namen van eenige, door hen gestichte, dorpen in dien omtrek, (*) als *Kats*, *Kattendijke*, *Katshoek*, *Katszand*, enz. (†) *Zeeland* schijnt in dit tijdperk nog niet zeer bevolkt te zijn geweest (§). Het *Nederrhijnsch* was tusfchen het *Nedersaksisch* en het *Vlaamsch-bataafsch* een middendialekt, dat deze beide dialekten verëenigde. Het *Vriesch*, alschoon een bijzonder dialekt, was nog

(*) Conf. Illustris Eyn dii *Chronicon Zelandiae*; p. 104.

(†) Bijzonder laat zich dit opmaken uit de gelijkheid dier namen met die, welke elders in ons land aan dorpen of gehuchten gegeven zijn, en hunnen oorsprong allerezerst aan de *Katten* verschuldigd zijn, als *Karwijk* (buiten en binnen) *Kattendrecht*, bij *Rotterdam*, *Kattenbroek* bij *Woerden*, de *Kattegats gronden* tusfchen het *Vlie* en *Ter Schelling*, enz.

(§) Voor de tijden van Keizer *Otto*, den *derden*, die in het laatst der tiende eeuw regeerde, waren de Zeeuwsche eilanden nog aan elkâer verbonden. Alles was vast land. Gemelde Keizer liet een riviertje, dat tusfchen *Vlaanderen* en *Zeeland* liep, tot een kanaal verwijden, 't welk door sluizen werd afgesloten, maar voor de overwel digende kracht der volle zee nu niet meer bestand zijnde welhaast beide landen door een' wijden stroom van elkânder rukte, die thans de *Hond* of *Westerfchelde* genoemd wordt. Hierdoor kreeg het water over geheel *Zeeland* ook meer de overhand, en die laage velden, die slechts bij gelegenheid van hooge vloedden onderliepen, werden nu in zeeën veranderd. Op deze wijze zijn de Zeeuwsche eilanden ontstaan. Verg. Engelberts *Aloude Staat der verëenigde Nederlanden*; I. bl. 137.

nogtans al vroeg met het *Vlaamsch-bataafsch* dade-
lijk eenigzins vermengd geworden. Het vuur der
vrijheidsmin ontvlamde de *Vriezen* niet minder, dan
de *Franken* (*). Door deze hun aangeboren zucht
voor vrijheid boden zij telkens, wanneer zij door
andere volken werden aangevallen, met weergaëlloo-
zen moed, eenen onverzettelijken wederstand, en
gebeurde het niet zelden, dat zij, hunne vijanden
overmannende, dezelve aan hun cijnsbaar maakten,
in de verbeelding van, door derzelve aanvallen op
hen gedaan, daartoe volkomen regt te hebben.
Werkelijk hebben zij reeds, staande dit tijdperk,
veroveringen van dien aard op hunne naburen ge-
maakt, waardoor hunne heerschappij gaande weg
zich heinde en verre heeft uitgestrekt. Van het *Vlie*
af, 't welk, gelijk wij gezien hebben, de oudste
grenscheiding was, hebben zij, sedert de vijf-
de eeuw, de grenzen van hun gebied al meer en
meer uitgebreid. Aan hun behoorde, in volgen-
de tijden, ten laatste al het gene gelegen was be-
noorden de *Maas* en den *Rhijn*, met alles, wat
oostwaarts door de *Lauwers*, de *Eems*, de *Wezer* en
de

(*) Misschien ook hadden de *Vriezen*, gelijk de *Franken*,
hunnen volksnaam van die al van buds bij hen gekoesterde
zucht tot vrijheid ontleend, als wilden zij geheten
worden *Vreijen*, waarvan de *Romeinen* eerst *Freisji*, nader-
hand *Frisji* gemaakt hebben. Velen hebben den naamsö-
sprong van dit volk in iets anders gezocht. Zie *Wierd*
a's Aisfr. Wörterb. bl. 148. Doch alle de daar vermelde
etymologische gissingen hierömtrent hebben, mijns oor-
deels, weinig gronds. Voor mijne gissing trouwens wil ik
ook niet volkomen instaan.

de *Elve*, ten weste door de *Schelde* bespoeld werd (*). Tot in *Vlaanderen* toe oefenden zij hunne magt. *Holland* lag in het midden van *Vriesland* (†). *Walcheren* werd eene *Vriesche* landstreek (§), en *Ostende* eene stad, in *Vriesland*, genoemd (*). In de elfde eeuw droegen alle die gemelde landen nog den naam van *Vriesland*. De naam der *Vriezen* was zoo vermaard geworden, dat onder denzelven, in de schriften der midden-eeuwen, gelijk thans onder dien van *Hollanders*, de ingezetenen der Nederlanden begrepen waren (‡). Blijkens de oudste *Vriesche* wetten, die, staande de negende eeuw, in het Latijn, zijn afgekondigd, was *Vriesland* toen verdeeld in drie groote distrikten. Het eerste was begrepen tusschen den *Sinkval*, dat is, waar de *Maas* in zee valt (**), en het *Vlis*. Het andere bepaalde zich tusschen het *Vlie* en de *Lauwers*; het derde tusschen de *Lauwers* en de *Wezer*. Toen *Vriesland* zoo uitgestrekt was, had het dan ééns verscheiden Koningen over bijzondere landschappen, dan

(*) Verg. Te Waters *Verkorte Vaderl. Hist.* I. bl. 62.

(†) „Frisiam late illa aetas appellat, & Hollandiam ipsam (observavi) includit.” Ita Lipsius in *Lovanio* Opp. T. III. p. 135.

(§) Vid. *Annal.* Bertin, op het jaar 837. Volgens *Wiarda's Alfr. Worterb.* voorr. bl. 32, waar de plaats uit de gemelde Aannalen woorde-lijk staat aangehaald.

(*) *Oppidum Frisic.* Dus wordt het genoemd van Meijer in de *Annales Flandria*, aangehaald in de *Beschrijving van Vriesland* door Schotanus bl. 23.

(‡) Zie Te Waters a. w. I. bl. 98.

(**) Conf. *Siccama ad L. L. Fris.*

dan weder éénen Koning over het geheele land, als één rijk (*). Onder Keizer Karel, den *grooeten*, die de *Vriesche* landen door onderscheiden Graven deed besturen, welke als erfgenamen elkanderen opvolgden, werd *Vriesland* tusschen den *Sinkyal* en het *Vlie* doorgaans *Erfvriesland* geheten; en het *oude Vriesland*, met alle de aangrenzende landen ten oosten, het *vrije Vriesland* genoemd.

Konde het uit dien hoofde nu wel anders, of dit alles moest eenen aanmerkelijken invloed hebben op de *Nederlandsche* taal? Hebben immers zoo vele eeuwen achter elkanderen de *Vriezen* het bewind gehad in alle de gemelde landen, van de *Elye* af tot de *Schelde* toe, dan was het onvermijdelijk, dat ook hunne taal zich mengde in of met de taal van dertzelve volken. Te minder kon zulks misfen, dewijl de *Vriezen* allen ééne en dezelfde taal spraken, welke zij in de voorvermelde betrekking tegen geene vreemde van, hun onderhoorige volken, ligtelijk verwisfelen zouden (†). Overal in het *oude Vriesland*, ten minste tot aan de *Wezer* toe, werd de *Vriesche* taal gesproken. Maar hebben zich de bewoners van het *oude Vriesland* dan aan gene zijde van het *Vlie*, in het *Erfvriesland*; met hunne huisgezinnen, begeven, om aldaar de landen te bebouwen, zich onder de aldaar gevestigde volken neder te zetten, en ook daar

(*) Verg. Schotanus *Beschrijving van Vriesland*, bl. 23.

(†) „Lingua usi sunt omnes Frisii una & eadem”. U. Emmius *Rerum Fris. Hist.* Lib. II. p. 75.

daar bij dezen hunne taal in te voeren? Aan den éé-
nen kant moet deze bedenking, ten aanzien van de
later tijden, toen de zoogenoemde *oude Vriezen* ge-
noegzaam gezeten waren, ontkennend beantwoord
worden, als strijdig met den aard der natie, die er
eenen ingewortelden afkeer van had, om zich aan
een vreemd, schoon hun onderworpen, volk, hetzij
door huwelijken met, het zij door bestendige ver-
blijven onder hetzelfde, te verzwageren (*). Maar
aan den anderen kant, is er geen twijfel aan, of de
Vriezen hebben, in de eerste tijden, hier en daar,
ter bevordering van hunne eerezucht, volkplantingen
buiten 'slands gezonden, die aldaar met de inwo-
ners vermengd zijn geworden (†). Trouwens, hoe
men het ook neme, het is, om redenen, die ligte-
lijk kunnen worden nagegaan, toch zeker, dat vele
Vriezen, die verplicht waren zich ampts of belang-
halve, in de, door hen beheerde, landen, voor een'
tijd, op te houden, vrij wat van derzelve taal moes-
ten overkrijgen. En even eens zullen wederkerig de
aan hen onderworpen volken allerzekerst van de *Vrie-
sche* taal, gedurende den gang van zoo vele eeuwen,
niet weinig ontleend, en de hunne daarnaar gewijzigd
hebben. Immers de omgang der *Vriezen* met volken,
die anders spraken, dan zij, maar toch meerendeels
door hen verstaan werden, om dat ze slechts onder-
ling in dialect verschilden, moest natuurlijker wijze
ee-

(*) Legi merentur verba Emmii l. l. II. p. 75.

(†) Zie Schotanus *Beschrijving van Friesland*, bl. 23.

eene groote verandering in beider dialekt te wege brengen. Een zeer merkwaardig taalverloop moest daardoor ontstaan! Ter opheldering mag hier het volgende in aanmerking worden genomen.

Wat vooréerst het verloop der *Vriesche* taal betreft, is hier van belang het gene de alles naauwkeuriglijk waarnemende Ten Kate reeds voor omtrent honderd jaren schreef (*), dat, namelijk, de *Vriesche* taal toen reeds hand over hand afnam. Dit toch ziet men genoegzaam bewaarheid bij eene vergelijking van de *oude Vriesche* taal met de tegenwoordige. In plaats van vele oude woorden en spreekwijzen, worden thans nieuw ingekomen Vlaamsch-bataaffchen gebezigd. Deze taalverwandeling wordt eeniglijk veröorzaakt door den omgang der bewoners van het platte land en de kleinste steden, waar alleen *Vriesch* gesproken wordt, met de burgeren der grooter steden, die zints de zestiende eeuw de Vlaamsch-bataaffche taal gebruikt hebben. De toepassing van dit aangemerkte is op ons behandeld onderwerp gemakkelijk te maken. Op zulk eene wijze immers mag men stellen, dat in de vroeger tijden, het *Vriesch* ten ooste aan gene zijde eerst van de *Eems*, doorden invloed van het Nedersakfisch; daarna ook van de *Lauwers*, en ten weste aan de overzijde van het *Vlie*, in het tegenwoordig *Noordholland*, door den invloed van het Vlaamsch-bataaffche, langzamerhand zal zijn uitgestorven, gelijk vervolgens nader blijken zal, dat werkelijk gebeurd is. Alleen in het oude *Vries-*

(*) Zie 's mans m. a. w. I. bl. 49.

Vriesland tusſchen de *Lauwers* en het *Vlie*, heeft zich de *Vriefche* taal het langſt ſtaande gehouden. Hoe groot moet dus omgekeerd ook, in de vroeger tijden, niet de invloed zijn geweest van de *Vriefche* taal op de *Vlaamsch bataaffche* taal, die aan de andere zijde van het *Vlie*, verder op tot aan de *Schelde* toe geſproken werd! (*) Uit den aard der zake is zulks genoegzaam op te maken.

Dan wat ten tweeden het verloop der *Vlaamsch-bataaffche* taal betreft. Ik wenschte wel, dat wij oude gedenkſtukken hadden, waaruit wij den eigen aard der *Nederlandſche* tale, welke, in het tweede tijdperk onzer geſchiedenis, geſproken is geworden, konden leeren kennen! Maar die ontbreken ons volſtrekt. Zoo min van het *Vlaamsch-bataaffch*, als van het *Vriefch* dier dagen hebben wij overgebleven ſchriften. Wanneer wij het *Vriefch*, zoo als het van de twaalfde of dertiende eeuw af, tot heden toe, geſproken is geworden, uit oude en nieuwe geſchriften leeren kennen, merken wij, dat hetzelfde wel in den vorm zeer veränderd, maar in zijnen waren aard toch vrij gelijk is gebleven. De, naar onderſcheiden wijzigingen telkens wederkomende verëeniging der klinkers in die taal, de veelvuldige en groote verſcheidenheid der diphthongen enz., welk eene en andere de uitspraak zoo moeilijk maakt voor vreemdelingen, wordt
nog

(*) Zie *Cruisfelbergens Prijsverhandeling over de bewoners van Zeeland*, in de werken van het *Vliſſingſche Genootſchap*, II. bl. 61.

nog heden in die taal bijna even zeer waargenomen, als in vroeger eeuwen. Ik merk dit aan, om dat wij hiernit besluiten mogen, dat deze standvastigheid in den aard der taal ten minste heeft plaats gegrepen voorheen in de eerste eeuwen van onze tijdrekening. Maar eveneens is het blijkbaar, dat, gelijk vervolgens met genoegzame proeven bewezen zal worden, de groote veranderingen, welke het *Vlaamsch-bataafsch* met den tijd ondergaan heeft, ook alleen betrekkelijk zijn tot den vorm der talc. Haar aard is dezelfde gebleven. Uit hoofde nu van het eene en andere is het hoogwaarschijnlijk, dat, daar het *Vlaamsch-bataafsch* oorspronkelijk van het *Vriesche* niet, dan in *dialekt* verschild heeft, hetzelfde er dus in zijnen aard, staande het eerste tijdperk onzer geschiedenis, al zeer na aan gekomen zal zijn. Het meeste onderscheid zal gemerkt zijn geworden in de uitspraak, en in den daardoor anders gewijzigden vorm der woorden. Het waren, dialekten van uitspraak, zoo als er, tegenwoordig in ons Vaderland, bij het gemeen, dat weinig leest en schrijft, maar slechts spreekt, onderscheiden, zeer vele onderscheiden zulke dialekten van uitspraak zijn. Reist men van de eene stad naar de andere, van het eene departement naar het andere, men zal op vele plaatsen moeite hebben, om de menschen, die elk het dialekt van hunnen geboorte grond volgen, te verstaan. Hoe veel sterker moet zulks geweest zijn, toen er bij het volk geene de minste beschaving plaats had, toen rijk en arm, verstandige en onverstan-

standige, wijze en dwaze, elk het dialekt van zijn land of stad gebruikte, en zich daarin uitdrukte! Allen waren zij van afkomst *Duitschers*, zoo als het gemeen in ons vaderland thans van afkomst *Nederlanders* zijn. Allen spraken dezelfde taal, maar in onderscheiden dialekt, zoo als het gemeen in ons vaderland tot op den tegenwoordigen tijd. Het is waar, er was een groot onderscheid in een aantal van woorden, uitdrukkingen, spreekwijzen, enz., welke de *Vriezen* gebruikten, en de overige *Nederlanders* niet. Maar zoude het onderscheid te dezen aanzien wel eigenlijk in aanmerking moeten genomen worden? Indien eens onze *Nederlandsche* taal thans alleen gesproken, en niet geschreven wierd, zoude toch bij ons werkelijk hetzelfde plaats hebben. Ik heb mij hier slechts te beroepen op de menigvuldige zeer onderscheiden Idiotismen, Provintialismen, of Departementalismen, of hoe men dezelve noemen wil, in onze *Nederlandsche* spraak, elken verstandigen waarnemer genoegzaam bekend.

Twee zaken moeten hier derhalve wel van ons onder het oog worden gehouden. Voorëerst dienen wij aan te toonen, dat, ten aanzien der woorden, het *Vlaamsch-bataafsch* van het *Vriesch* niet zoo veel verschild heeft, of beiden konden, in het oor der *Romeinen*, voor ééne taal doorgaan. Ten tweede behooren wij aan te toonen, dat beide deze taaldialecten, gedurende het tweede tijdperk onzer geschiedenis, in haren aard dezelfde waren, welke zij thans zijn, met andere woorden,
dat

dat zij niet dat *Duitsch* waren, 't welk wij thans *Hoogduitsch* noemen, maar zij het oude zuivere *Duitsch* geweest zijn, waarvan het tegenwoordige *Hoogduitsch* in zijnen aard geheel is afgeweken. Bij gebrek van oude oorkonden uit het tweede tijdperk onzer geschiedenis, vinden wij ons wel niet in staat, om het eene en andere volkomenlijk te bewijzen; dan wij hopen hetzelfde hoogstwaarschijnlijk te maken.

Wat het eerste aangaat, dat, namelijk, het *Vlaamsch-bataafsche* van het *Vriesche* niet of weinig in zijnen aard verschild heeft; om dit hoogstwaarschijnlijk te maken, willen wij in oogenschouw nemen eenige namen van landschappen, steden en dorpen, door geheel Nederland verftrooid, welker Etymologie niet moeilijk is, en duidelijk aantoon, dat zij uit ééne en dezelfde taal herkomstig zijn. Bij voorbeeld, wie zal het willen betwisten, dat zoo wel de laatste als de eerste lettergreep der *Vriesche* landschapsnamen *Oostergoo*, *Westergoo*, enz. hetzelfde is met *Gouw*, een landschap (*), ook elders in ons vaderland nog overig, als in *Noordgouwe*, enz.? In *Vriesland* zijn zeer vele dorpsnamen, die op *um*, of, het gene hetzelfde is, op *hem* uitgaan, als *Aalzum*, *Britzum*, *Oosthem* enz. Dit *um* en *hem* is oorspronkelijk *hiem*, of *heim*, of *heem*, een afgegraven stuk lands, waarop een huis gebouwd is, en waarom andere kleiner huizen heen staan (†). Maar ook vindt men zoodanige dorpsnamen buiten

(*) Zie hier voor bl.

(†) Zie Weiland's *Woordenboek*.

buiten het eigenlijke *Vriesland*, als *Winzum*, (in *Overijsel*), *Blarikum*, *Arnhem*, *Beufchem*, *Haarlem* enz. (*). Ook zijn er in *Vriesland* vele dorpsnamen, die op *geest* uitgaan, eene zandige, vruchtbare hoogte beteekenende (†), als *Kleinegeest* of *Lutjegeest*, *Rinsmageest*, *Westergeest*, enz., maar ook elders in ons vaderland treft men dien uitgang in vele dorpsnamen aan; als daar zijn *Endegeest*, *Oestgeest*, enz. Hetzelfde zij gezegd van vele *Vriesche* dorpsnamen, die op *horn* uitgaan, 't welk een' *spitsen uitstekenden hoek* beteekent (§), als *Oudehorn*, *Dijkshorn*, enz., vergeleken met andere Neêrlandsche dorpsnamen, als *Avenhorn*, *Barzingerhorn*, *Oudshoorn*, enz. Om geene voorbeelden meer bij te brengen, denke men nog aan den *Vrieschendorps*naam *Broek*, bekend vooräl in de gewezen Grietenij *Deniawersfal*. Dit woord *broek* beteekent eene moerasfige streek lands. Maar hoe veele dorpen zijn er in het overige gedeelte van ons vaderland, welke van dat woord hunnen naam ontleend hebben, als *Broek* in *Waterland*, *Lutjebroek*, *Polsbroek*, *Babiloniënbroek*?

Geven nu alle deze land- stad en dorpsnamen een' gelijken oorsprong te kennen, dan volgt van zelf, dat

(*) Men vergelijke des Hoogleräars *Wasfenberg's Bijdrage tot den Frieschen tongval*, II. bl. 147-161.

(†) Zie mijne *Taalkundige aanm. over veröuderde woorden in de S. overzetting des Bijbels*, bl. 35-41, waar men vergelijke Weiland's *Woordenboek*, op het w.

(§) Zie Weiland's *Woordenboek*.

dat in alle die landen, waarin de gemelde dorpen met zulke namen genoemd werden, ook eene gelijke taal is gesproken geworden. Buiten dien tref men ten bewijze van hetzelfde in *Vriesland* eene menigte namen van steden en dorpen aan, die, bij het eerste gehoor, dadelijk, even zeer *Vlaamsch-bataafsch* als *Vriesch* zijn, gelijk uit vele anderen, *Oostermeer*, *Oosterzee*, *Woudsänd*, *Zuiderhuizen*, enz. Zelfs behoort hiertoe de naam der stad *Hindeloopen*, waar het oudste *Vriesch*, zoo men meent, nog meerendeels zuiver gesproken wordt. Immers het zij dat de toespeling in dien naam is op het derwaarts *loopen* der *hinden* uit het *Kreilische* bosch, dat, tuschen *Stavoren* en *Enkhuizen* gelegen, thans sedert lang door de zee verzwolgen is, 't zij dat, gelijk Schotanus denkt (*), de naam eigenlijk is *Eindeloopen*, de naam is zoo wel *Vlaamsch-bataafsch* als *Vriesch*.

Maar nu rijst de vraag, of deze namen van landschappen, dorpen en steden wel tot het eerste tijdperk onzer geschiedenis behooren? Ik meen, ja, zulks te mogen besluiten, om dat de namen der dorpen, die, in ons vaderland, na de invoering van den Kristelijken godsdienst, gesticht zijn, eerst meestäl van de woorden *kerk*, *kapel*, enz., naderhand meer bijzonderlijk van Christen heiligen, aan welke de kerken der dorpen gewijd waren, hunnen oorsprong verschuldigd zijn. Van de eerste soort zijn in *Vriesland* de dorpsnamen *Oenkerk*, *Rijperkerk*, *Oudkerk*,
Nij-

(*) Zie zijne *Beschrijving van Vriesland*, bl. 276.

Nijkerk, Ter Kapelle., (of ter Kappel). Tot de tweede soort behooren *Vrouwen parochie, Sint Anna's parochie, Sint Jakobs parochie.* Deze drie dorpen maken het *Bild* uit, zijnde eene landstreek, die, uit de zee aangeflijkt, ten jaare 1508 bedijkt is geworden (*). En hoe veele, hier toe betrekkelijke, dorpsnamen worden er niet in de overige gewesten van ons vaderland gevonden?

Wat nu het tweede betreft, het welk wij wilden
aan-

(*) Wat de eigen mans en vrouwen namen der oude *Vriezen* aangaat; alſchoon dezen over het algemeen geheel vreemde namen zijn, (men vergelijke 't gene wij hiervoor bl. 77 hebben aangemerkt) droegen toch ook de oude *Vriezen* vele namen, welke zij met hunne bureu gemeen hadden, als daar zijn (behalve de namen, van de heiligen ontleend) *Adriaan, Ariaan, Albert, Allert, Aaltje, Agnes,* enz. Men raadplege de fraaije verhandeling van den Hoogleraar *Wasfenbergh over de eigennamen der Vriezen.* Ook hieruit blijkt dus eene groote wederzijdsche gemeenschap van volk en taal. Reeds onder de oudste *Vriezen* schijnen er zulke algemeene namen in gebruik te zijn geweest. Zulks toch mag men opmaken uit de namen van twee *Vriische* gezanten naar *Rome*, onder *Nero*, welke *Tacitus* voor ons bewaard heeft, namelijk *Verritus* en *Malotix*, *Ann. Lib. XIII. C. 54.* Indien ik mij niet bedriege, waren dit de, nog bekende, namen *Gerrit* en *Maurik*. De *V* toch, gelijk wij weten, verandert ligtelijk in *G* en de *L* in *U*. Gelijk de *Nederlanders* in het algemeen van *Gerrit* hun *Geert* hebben, zoo hebben, naar het schijnt, de *Vriezen* bijzonderlijk van *Maurik* hun *Murk* gemaakt. De *Nederlanders* hebben ook dezen naam, met eene kleine verandering aan den uitgang, behouden in hun *Mauritz*. De *K* verandert zeer ligtelijk in de *Ts*. Verg. mijne *Taalk. aanmerkingen* — ver-
volgd, bl. 49.

L

aantoonen, namelijk, dat beide het *Vriesche* en het *Vlaamsch-bataafsch*, gedurende het tweede tijdperk onzer geschiedenis, in hunnen aard volkomen dezelfde taaldialekten waren, welke zij thans zijn, met andere woorden, dat zij niet dat *Duitsch* waren, het welk wij thans *Hoogduitsch* noemen, maar het oude zuivere *Duitsch* geweest zijn, waarvan het tegenwoordige *Hoogduitsch* in zijnen aard geheel is afgeweken. Hier ook zouden wij onze toevlugt kunnen nemen tot vele eigen namen van steden en dorpen. Meer bijzonder evenwel komen ons te stade de eigenamen van hier te land gewoond hebbende vroege volken, die ons door de Romeinsche geschiedschrijvers geheel naar het Latijn vervormd zijn opgegeven. Wij willen ons, ter vermindering van uitvoerigheid, slechts bepalen tot deze vier. Zij zijn de *Batavi*, de *Kaninefates*, de *Frisiaboncs*, de *Marfatii* (*). Dat het Latijnsche *Batavi* niets anders is, dan het Duitische *Bataven*, lijdt geene wederspraak. Maar van waar die naam? Ongetwijfeld van *Batauw*. Dan wat is *Batauw*? Denkelijk zamengesteld uit *Bat*, of *Bet*, *beter*, en *auw*, *landstreek* (†). *Batauw*, *Betuw*, is dus *goede grond*, *beter grond*, in vergelijking of tegenstelling van de omliggende landen, bijzonderlijk van dorre zandgronden, zoo als in een ge-

(*) Bij de Romeinsche geschiedschrijvers komen deze namen dikwerf voor; de naam *Batavi* bij allen, op ontelbare plaatsen; de drie laatste namen bij elkanderen, onder anderen, bij Plinius *Hist. Nat. Lib. II. c. 15.*

(†) Zie hiervoor bl. 104.

gedeelte van *Celderland*, aan den overkant des *Rhijns*, lagen, die den naam kregen van *Valauw*, *Veluw*, van *vaal*, (*bruin*) *grauw*, *lecht land*, dat weinig groens of vruchtbaars had (*). — De naam *Kaninefates* komt mij eenvoudiglijk voor zijn oorsprong verschuldigd te zijn aan het *vangen*, of gelijk oulings dit uitgedrukt werd, het *vatten* (†) der *konijnen*, waar mede deze duinbewoners van het

(*) Sommigen meenen, dat de bewoners van het eiland der *Batavieren* oorspronkelijk den naam van *Batten* voerden, en die naam nog bewaard zij gebleven in de namen van twee sterkten of vestingen, in het land gelegen, van waar zij herwaarts gekomen zijn, *Battenbourg* en *Battenhausen*. *Batauw* zoude dus zoo veel zijn, als het land der *Batten*. Dan deze gedachte, hoe veel schijn zij ook hebben moge, is nogtans niet wel daarmede overëentebrengeu, dat Tacitus de *Bataven* uitdrukkelijk een gedeelte der *Katten*, dat is der *Chatten*, *Chassen*, *Hessen* noemt; *Hist. Lib. IV. c. 12.* et de *Morib. Germ. C. XXIV.* Waren zij trouwens oorspronkelijk *Batten* geheten, waaröm hebben de Romeinsche geschiedschrijvers hen dan *Batavi*, en niet bij hunnen waren naam *Batti* genoemd? Het gehele verhaal trouwens schijnt eeniglijk te rusten op het onecht berigt van den gewaanden K. Kolijn, in zijne *Kronijk vs. 24.* en volgg. Door zulk een gezag als, betooverd heeft de geleerde *Leonardus Offerhaus* ons verzekerd, dat in de *Gedenkschriften van Jullius Caesar L. II. C. X.* gewag wierd gemaakt van de *Batten* in het eiland der *Batavieren*. Zie zijne *Verhandeling over Nederlands eerste bevolkers*; in de *Werken van de Hollandsche Maatschappij*; IV. D. I. Stuk; bl. 191. Hoe een zoo oordeelkundig man dit in de schriftten van *J. Caesar* ter. a. p. hebbe kunnen lezen, verklaar ik niet te kunnen begrijpen.

(†) *Vatten* en *vangen* waren oulings woorden van ééne bereekenis. Zie bijzonderlijk *Wiard a's Altsrlesches Wörzerb.* op het woord *Fana*.

tegenwoordige *Noordholland* zich bezig hielden. De naam van *Kaninesfaters*, hun uit beschimping, of van de *Bataven*, of van de *Vriezen*, gegeven, kon alzoo, gemeen geworden zijnde, van de *Romeinen*, zonder merkelijke verandering, in hun Latijn worden overgenomen. — De *Frisiabones* waren hoogstwaarschijnlijk de naaste bureu van de *Kaninesfaten*, die het overige gedeelte van *Noordholland* bewoonden, dat zeer waterächtig was, en konden uit dien hoofde in nadruk *Friesche waterwoners* (waterlanders) genoemd worden (*). *Water* werd bij onze voorvaders *A* genoemd, gelijk in het Kimbrisch *Aa*, waar van nog *Eiland*, dat is *waterland*, of land in het water (†). Voorts was de *W* of *V*, bij de *Romeinen* zeer wisselbaar met de *B*, waardoor *Woners* van hen zeer wel veränderd kon worden in *Bonen*. Dan *Martinus Hamconius* leert ons, dat *Bone* bij de oude *Vriezen* een' *Boer* beteekende. Volgens deze verklaring waren dus de *Frisiabonen* de *Friesche waterboeren* (§). Eindelijk de *Marsarii*
wer-

(*) Nog heden wordt eengedeelte van het distrikt, waar deze *Frisiabonen* gewoond hebben, *waterland*, en de bewoners zelve *waterlanders* geheten.

(†) Van hier nog in *Groningerland* de naam eener rivier de *Aa*. De verwisseling van de vokalen maakt hierin geen onderscheid van beteekenis, blijkens de namen van rivieren of stroomen in ons land, gelijk in *Vriesland* de *Ee*, ook de *Je* genoemd, in *Holland* het *IJ* voor *Amsterdam*, de *U*, waarvan *Utrecht*. In het *Perzisch* is *Au* insgelijks *water*. Ons *water* en het *Vriesche wies* d. i. *nat*, schijnt er aan verwant te zijn. Buiten kijf altoos is het *Latijnsche Aqua* en het *Fransche Eau* met dit *Aa* hetzelfde woord.

(§) In zijne *Frisia*, zingt Hij p. 5.

Stan-

werden in het Duitsch ongerwijfeld *Marschsaten* genoemd. Maar wat waren *Marschsaten*? Het woord *Marsch* beteekende *Moeras* (*). Bekend is het woord *Sate*, in de beteekenis van gezetenheid; waar van nog *Landzaten*, *ingezetenen des Lands*. Dus waren de *Marschsaten* ingezetenen van eene moerasige landstreek. Deze verklaring strookt volkomen met het gevoelen van den Marquis de St. Simon, die hen op zijne voortreffelijke kaart plaatst in dat gedeelte van ons land, 't welk tegenwoordig meestál door de zee is weggespoeld, omstreeks *Texel* en *Wieringen*, en waarvan een gedeelte nog bekend is onder den naam van *Marschdiep* (†).

Meer voorbeelden zouden wij kunnen bijbrengen; doch de bijgebragten zullen genoeg zijn. Wij willen ons liever bij eenige weinige *Nederlandsche* of *Duitsche* woorden bepalen, welke bij de *Romeinsche* geschiedschrijvers gevonden worden, en niet alleen nog heden in onze taal bekend zijn, maar ook nog heden bijna of juist zoo worden uitgesproken, als wij duidelijk kunnen bespeuren, dat zij voorheen reeds zijn uitgesproken geworden. Tot deze bedoelde woorden brengen wij, uit meer anderen,

Err,

Stauria, quos aluit, *Sturios* dixere quirités,
Et *Frisia* agricolas undosæ *Frisiabonos*.

Men verg. zijne aantekeningen bl. 9.

(*) Kilian vertaalt *Maersche* door *Palus*, *Pratum*, *hinc plerumque aquis tectum*, *locus palustris*.

(†) Men zie de kaart van den Marquis achter deszelfs aangehaalde *Hist. de la guerre des Bataves & des Romains*.

Ert, bij Tacitus genoemd (*) Herthum, — Praam, bij Tacitus (†), Framea, — en Glas of Gles, bij Tacitus (§), Glesum. Meer voorbeelden zouden wij, bijzonder uit de schriften van Plinius, kunnen aanhalen. Maar, wanneer wij de drie gemelden verklaard hebben, zal zulks wel niet noodig zijn. Wie twijfelt er aan, of het woord Herthum, door Tacitus als een duitsch woord aangehaald, met bijgevoegde Latijnsche vertaling Terra (*), is door de *Duitschers* uitgesproken Herth, of Erth, Ert? Ons *aarde* werd oulings geschreven Erde; in het Allemannisch was het Erda, Hertha (†). Het oud duitsche woord, door Tacitus genoemd Framea (**), in de beteekenis van eene *werpspies*, is buiten bedenking ons tegenwoordig *Priem*. Dit klein scherpgewet handgeweer werd ongetwijfeld van de oude duitschers Praam of Pfraam genoemd. In het *Nedersaksisch* is het nog Preem. Volkomenlijk stemt hier mede
over

(*) De *Moribus Germ. C. XL.*

(†) De *Moribus Germ. C. VI.*

(§) De *Moribus Germ. C. XLV.*

(*) De plaats, bij Tacitus de *Morib. Germ. C. XL*, luidt dus. „Nec quidquam notabile in singulis, nisi quod in commune Herthum, id est, *Terram Matrem*, colunt”.

(†) Zie Weiland's *Woordenboek*; op het woord.

(**) „Rari gladiis — utuntur. Hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas*, gerunt, angusto & brevi ferro, sed ita acri & ad usum habili, ut eodem telo, prouti ratio poscit, vel cominus, vel eminus pugnent”. Ita Tacitus, de *Morib. Germ. C. VL.*

over een de oude beteekenis van het woord *Priem*, welke geene andere was, dan van een klein handgeweer. Van hier bij ons nog *moordpriem* (*). — Het woord *Gles*, het welk wij, bij Tacitus (†), als een duitsch woord vinden, beteekende wel eigenlijk *barnsteen*, maar heeft vervolgens de beteekenis gekregen van al, wat, even als barnsteen, doorschijnend is; 't gene ook reeds door Kilian is opgemerkt (§). Deze beteekenis wordt verder opgehelderd door die van het oude Duitſche woord *Gleijſen*, *Gleijſfen*, 't welk de beteekenis heeft gehad van *blinken*, *doorschijnen* (¶). In de middeleeuwen had het woord *Gles* nog zelfs dikwerf de beteekenis van *glans* (‡). Kan dus dit woord *Gles* wel iets anders zijn geweest, dan ons *Glas*?

Genoegzaam zullen nu wel alle deze voorbeelden zijn, om eenigzins den aard der Nederlaandsche tale, die in

(*) Een Praam ſchijnt bij de *Duitſchers* eene werpſpies geweest te zijn, die aan beide kanten ſcherp was. Ifidorus geeft er deze verklaring van. „*Framæa est gladius ex utraque parte acutus, quam vulgo Spatham vocant*”. Lib. X. C. VI. Conf. Wachteri *Gloſſ. Germ.* op het woord *Pfriem*. Eene *spade* beteekende voorheen ook een handgeweer, eene werpſpies, of houweel, of degen. Zie Kilian.

(†) „*Mare ſerutantur, ac ſoll omnium fuccinum, quod ipſi Gleſum vocant inter vada atque in ipſo litore legunt*”. *De Mor. Germ. C. XLV.*

(§) In *Diſt.* voce *Glas* en *Gleye pot.*

(¶) Vid. Kiliani *Diſt.* in voce, & Wachteri *Gloſſ. Germ.* in voce. Conf. Loefcheri *Literator Celta*, p. 21, 22.

(‡) Zie Weiland's *Woordenboek* op het woord.

in het tweede tijdperk onzer gefchiedenis gefproken is, te leeren kennen. Laat ons dus eens de opgehelderde voorbeelden hier ordelijk bij en naast elkanderen nemen. Zij zijn A, Aa, Auwe, Broek, Eind, Erth, Ert, Gauw, Gouw, Geest, Gles, Heim, Hiem, Horn, Huis, Konijn, Loopen, Marsch, Meer, Oost, Priem, Sate, Vaten (*vatten*), Woud, Zee, Zuid. Hier kunnen wij nog bijvoegen eenige Nederduitſche woorden, welke voorkomen in de *Lex Salica*, die ten jare 422 hier te lande, gelijk met grond gegist kan worden, zoo als nader blijken zal, in het Latijn is uitgegeven; als Arn, *arend*, Manen, *vermanen* (*monere*) (*), Nodfyr, *noodvuur*, Sumis, *verzuimenis*, Spiker, een gedekte ſchuur, Schlus, *fluis* (†), enz. Verönderſtellen wij, 't gene ſtraks nader blijken zal, dat alle deze woorden, niet slechts in zamenſtelling, maar ook wanneer zij op zich zelve ſtonden, van onze *Nederlandſche* voorvaderen zoo of omtrent, uitgeſproken zijn geworden, als zij nog tegenwoordig in de onderscheiden dialekten van ons vaderland worden uit-

(*) In de *Lex Salica* wordt het gebezigd voor *in ius vocare*.

(†) In het Latijn van de middenëeuwen *Clusura*, Fransch *Escluze*. Ook deze woorden ſtrekken ten bewijze van eene allernaauwſte verwantſchap der Keltiſche met de Duitſche taal. Wie toch kan hier niet allerduidelijkst zien, dat ons *ſluiten*, hoogd. *schliesfen*, in oorſprong hetzelfde woord is met het Latijnsche *claudio*, *claudi*, *clausum* (*cluſum*) cet?

gesproken, dan blijkt het, dat en de aard en de vorm der tale, in de vroegste tijden, voor de invoering van den Christelijken Godsdienst, zoo niet volkomen, dan ten minste bijkans dezelfde waren, welke zij thans zijn. Immers dat de *Nederlandsche* uitspraak der woorden toen niet of zeer weinig altoos verschild heeft van de tegenwoordige uitspraak, ja dat deze uitspraak de echte *Nederduitsche* uitspraak geweest is, zoo als zij uit *Saksen* en *Hesfenland* herwaarts is overgebracht, kan, naar ik meene, uit zeer vele voorbeelden bewezen worden. Overtuigend genoeg zullen evenwel deze volgenden zijn. Het volk voorëerst, waar uit de *Bataven* oorspronkelijk waren, hebben wij gezien, dat van hen zelve, ook van de overige *Duitschers* hier te lande, in de tijden van *Tacitus*, het volk der *Katten* genoemd is geworden, geheel overeenkomstig met de tegenwoordige uitspraak der *Nederlanderen*, maar strijdig gansch en al met de uitspraak dier aloude *Katten*, welke in hun land gebleven zijn. Dezen immers noemen zich zelve tegenwoordig niet meer *Katten*, maar *Chasfen*, *Hesfen*. Ook zoo worden zij van hunne naburen geheten. Hier uit blijkt, dat de uitspraak van dit *Nederduitsche* volk zeer verloop, en meer naar het tegenwoordig *Hoogduitsch* gewijzigd is geworden. In plaatse van de *t* en *tt* der *Nederlanders* gebruiken, gelijk bekend is, de *Hoogduitschers* thans de *sfen* *tz* blijkens het *Nederlandsche* Water en het *Hoogduitsche* Wasfer; het *Nederl. Weten* en het *Hoogd. Wisfen*; het *Nederl. Wetten* (slijpen) en het *Hoogd. Wetzen*.

Nu eenige andere voorbeelden! De *Nederlanders* zeggen thans Huis, oulings Huus; ook de oude *Duitschers* in het algemeen zeiden Hus (*); maar beide in het *Nedersaksische* en *Hoogduitsche* zegt men tegenwoordig Haus. De oude Duitschers zeiden voorheen Wijf, maar thans, uitgezonderd de *Nederlanders*, Weib. In de *Beijersche* wetten van de zevende eeuw, die in het Latijn gesteld zijn, vindt men eenige Duitsche woorden, als Tunin, Tuin, Infanc, Infang, Lid, (*membrum*) enz., waarvoor in *Beijeren* thans gezegd wordt Zaan, Einfang, Glied, enz. Ook de oude *Hoogduitsche Swaben*, zoo als zij thans heeten, noemden zich voorheen *Sweven*, gelijk wij uit de schriften van Tacitus weten, waarin zij als *Suevi* (†), en hun land als *Suevia* bekend staat (§). Eindelijk schroom ik niet, hier zelfs den naam der oudste Europeische volken, de *Schythen* bij te brengen ten bewijze, dat men, volgens het vroegste Duitsche dialekt, niet gezegd heeft *Schieszen*, maar *schieten*, 't welk toen reeds de beteekenis van *iaculari* had, gelijk nog heden. Hoogwaarschijnlijk toch is het, dat de *Schythen* dezen naam van hunne vaardigheid in het *schieten* ontleend hebben (*).

Wan-

(*) Vid. Wachteri *Gloss. Germ.* V. Haus.

(†) *Ann.* I: 44.

(§) De *Moribus Germ.* C. XLIII.

(*) Menig lezer zal hier meesmullen. Maar hij neme in aanmerking, dat *Skiotan*, in alle Westersche en Noordsche talen, de beteekenis heeft gehad van *iaculari*, waar
me.

Wanneer wij dus, analogischer wijze, voortdenken, is er geen twijfel aan, of de Duitschers van den vroegsten tijd hebben gezegd niet, gelijk tegenwoordig, onder hunne afstammelingen, buiten Nederland, algemeen plaats heeft, *gieben*, niet *leben*, *lieben*, maar *geven*, *leven*, *lieven*. enz.; zoo ook niet *glauben*, maar *gelooven*, niet *bleiben*, maar *blijven* of *blieven*, niet *schreiben*, maar *schrijven* of *schrieven*, enz. Dat men evenwel in sommige oorden van het hoogste Duitschland al zeer vroegtijdiglijk gesproken heeft *gieben*, *glauben* enz., kan genoegzaam worden afgeleid uit het Mesogothisch.

Wat gevolg mogen wij nu hieruit trekken? Dit immers, dat de taal der *Nederlanderen* in haren aard minder verlopen is, dan die der *Nedersaksen*, en die der *Hoogduitschers*. De bijgebragte voorbeelden zijn volkomen het hedendaagsche *Nederlandsch*. Het gene wij hier opmerken, wordt trouwens allendeels toege.

mede ook het Latijnsche *Sagitta*, eene pijl, oorspronkelijk niets anders dan *Skitta*, ten naauwsten verwant is; en wijders dat de uitvinding van pijl en boog oulings aan de *Schythen* algemeen is toegeschreven. Herodotus verhaalt (Lib. I. C. 73), dat de *Schythen* in het boogschieten alle overige volken overtroffen, en van de *Meder*s deze kunst geleerd hebben. Plinius zegt uitdrukkelijk, dat, volgens het algemeen gevoelen, pijl en boog was uitgevonden door een^o *Schyth*. (*Hist.* Lib. VII. C. 56.) Julius Pollux verklaart den naam *schythen* door *boogschutters* (*Onom.* Lib. VIII. C. 10.) Conf. Wachteri præf. *Gloss. Germ.* præm. § XI. Donker is anders dikwerf de oorsprong van de eigennaamen der volken; maar hier dunkt mij, kan het oordeel niet worden opgeschort.

gestemd, niet alleen door *Nederlandsch-duitsche* (*), maar zelfs door *Hoogduitsche* geleerden, die in de taal hunnes lands bedreven zijn. De oordeelkundige Wachter schrijft, met ronde woorden (†), dat, volgens zijne overtuiging, de oud Hoogduitsche taal gansch anders werd uitgesproken, dan de tegenwoordige, en zij derhalve te dezen aanzien, zeer groote en ongeloofelijke veranderingen ondergaan heeft. Duidelijker nog verklaart zich hieromtrent de veelwetende Morhoff, die er niet aan twijfelde, of hij mogt het volgende gerustelijk ter nederstellen (§).

„ De *Nederduitsche* taal is van de *Duitsche* niet onderscheiden; ja zij is geheel *Duitsch*. De woorden der *Nederduitsche* taal hebben meer van de oude *Duitsche* spraak behouden, dan eenige andere taal. De *Hoogduitsche* taal is, in vergelijking met haar eene geheel nieuwe taal, vooral wat de uitspraak betreft. Het *aloude Duitsch* heeft met het *Nederduitsch*, in vele opzigten, zeer groote overëenkomst”. Merkwaardig is niet minder het volgende getuigenis. „ De Teutonist, dat is, de Nederduitscher houdt zich in alles het naast aan den aard, den oorsprong en de oudheid der Germaansche (of Duitsche) moedertale. Zijne taal

„ is

(*) Voyez *Diction. des Origines*; K. M. p. 59. Men vergelijke Ten Kate's *Aanleiding*, II. bl. 18, en Kluit's *Verhandeling over de Spelling*, in de *N. Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I. bl. 190.

(†) In præf. quod *Gloss. Germ.* præmisit § XLIX.

(§) In zijn *Unterricht von der Teutsche Sprach*, bl. 255.

„ is eene spruit, welke, in eene regte lijn, uit den eer-
 „ sten tronk voortgesproten, regt opwaarts gaat,
 „ daar alle de andere Duitsche spraakvormen 'en ta-
 „ len aanwasfen, bijwasfen en uitwasfen zijn. Den
 „ Hoogduitscher kan men van eeuw tot eeuw duide-
 „ lijk aantoonen, wanneer, op welke wijze, en
 „ waarin hij van den ftam en regtelijn is afgedwaald”.
 Dit is het oordeel van den geleerden Schrijver der
*Verhandeling over het M. Gothisch en A. S. met betrek-
 king tot het Nederduitsch* (*). Eénstemmig hier
 mede dacht, onder meer anderen (†), de beroem-
 de Johannes Mollerus (§), het daarvoor hou-
 dende, dat de *Nederduitsche* taal het oudste dialect
 was van alle de *Duitsche* dialecten, dat zij het minst
 bedorven, dat zij het deftigste en bevalligste was.
 Dan hij klaagt deerlijk, dat één van de beide hoofd-
 takken dezer *Nederduitsche* taal, het *Nederfaksische*
 namelijk, zoo schandelijk verwaarloosd, en geheel
Hoogduitsch was geworden. Die verwaarloozing moet
 gerekend worden, dat reeds plaats heeft gehad, van
 de dertiende eeuw af. Alzoo blijkt het dan, dat ons
Nederlandsch het meest van alle duitfche dialek-
 ten zuiver bewaard gebleven, ook ja dat het zel-
 ve

(*) In de werken van *de Leidfche Maatschappij der N.*
L. III. bl. 14.

(†) Zie Wiarda's *Gefchichte der Frief. Sprache*; bl. 37.
Adelungs Magazin fur die Deutfche Sprache; II. B. I.
 St. bl. 97.

(§) In *Ifagoge ad Historiam Chersonesi Cimbrice*, C. III.
 § 11. Conf. Eccardi *Hift. Stud. Erym.* C. X. p. 100,
 en Kinderlings *Gefch. der Nederf. Sprache*, bl. 33.

ve geene dochter, maar eene in zeker opzigt ouder zuster is van het tegenwoordige *Hoogduitsch*. De sebrandere Adelung is er zelfs niet vreemd van, dat er in het *Nederlandsch*, als zoodanig, een merkwaardig overblijfsel schuilt van eene vroege beschaving, welke geheel buiten de grenzen onzer bekende geschiedenis ligt (*).

Wel eenigzins hebben wij nu het volkomen gebrek zoo aan *Vriesche*, als aan *Vlaamsch-bataafsche* gedenkstukken of schriften, uit het tweede tijdperk onzer geschiedenis, door de verklaring van eenige weinige losse woorden, welke ons uit beide die dialekten bekend zijn, vergoed gezien. Dan wij meenen, dat hetzelfde nog beter, ja bijkans genoegzaam vervuld kan worden door het in oogenschouwen nemen der *Engelsche* taal in het algemeen, zoo als zij nog heden in *Groot Britannië* bloeit, maar voornamelijk, zoo als zij, staande dit tweede tijdperk, aldaar gesproken en geschreven werd. De *Engelschen* waren mede oorspronkelijk *Duitschers*, en wel in het bijzondere landgenooten van de *Vriezen*, zijnde van afkomst *Anglen* en *Saksen*. Ongeveer het midden der vijfde eeuw, zoo men meent ten jare 446, was er eene groote volkplanting van *Anglen* uit het *Meklenburgsche*, en van *Saksen*, uit het *Holsteinsche* herkomstig, onder het bevelhebberschap van zekeren Hengist, naar het zuidelijk deel van *Britannië*, overgestoken. Men meent ook, dat er

zich

(*) Zie 's mans *Geschichte der Deutsche Sprache*, bl. 20.

zich veele *Jutton* onder gemengd hebben. Ook dit is waarschijnlijk, wijl allen, die tot het *Saksische* verbond behoorden, dat in het noordelijkste deel van *Duitschland*, van *Denemarken* af, tot daar de *Rhijn* in zee loopt, zich uitstreckte, bestond, niet min magtig, dan het *Allemannische*, er hunne manschappen toe geleverd zullen hebben. Bij gevolg is er dan mede een groot aantal *Vriezen* onder geweest. De Engelsche Monnik *Marcellinus* trouwens, die in de achtste eeuw leefde, of wie hij anders ook geweest zij, die het leven van den heiligen *Suidbertus* beschreven heeft, telde twee hoofdvolkten in *Brittannië*, namelijk de *Anglen*, (of *Angelsaksen*) en *Vriezen* (*). *Beda*, een tijdgenoot van *Marcellinus*, stelt, dat ook vele *Deenen* mede getrokken zijn (†); dit is insgelijks wel denkelyk. Deze allen, de inwoners des lands, na eenen hardnekkigen oorlog, overwonnen hebbende, verdreven hen, met hunne taal, deels diep in de gebergten van *Wallis*, deels naar het tegenwoordig *Bretagne* in *Frankrijk*, waar derzelve aftammelingen nog de oude *Britsche* taal spreken, die tot den *Keltischen* tak behoort. De overwinnaars intusfchen vestigden zich in dat overzeesche land met vrouwen en kinderen, hunne zeden en wetten behoudende. Van dien tijd af is dit land onder den naam van *Engeland*, en de taal, die aldaar gesproken werd, onder dien van de *Engelsche* be-

(*) Vid. *U. Emmii Rer. Fris. Hist.* Lib. III. p. 98.

(†) Vid. *ipsius Hist. Eccl.* C. X.

bekend geweest (*). De grondslag der *Engelsche* taal is derhalve *Angelsakfisch* en *Vriesch*, dus geheel *Nederduitsch*. In ééns evenwel werd *Engeland* niet zoo bevolkt. Van tijd tot tijd in de eerst volgende eeuwen, staken geheele volkplantingen uit alle oorden van het Noordelijkste gedeelte van *Duitschland* over, om hunne landgenooten te versterken. Zes eeuwen lang bleef de taal dezès volks in *Engeland* ongeschonden, dezèlfde met de *Nedersakfische* en *Nederlandsche*, voorál met de *Vriesche*, waarmede zij niet alleen wat de uitspraak, maar ook wat den aard betreft, nog heden de meeste overéenkómst heeft. Na dien tijd is deze zuivere *Angelsakfisch-vriesche* of *Engelsche* taal met veel *Deensch* en *Fransch* vermengd geworden, door een aantal overgekomen *Deenen*, die zich toen reeds twee eeuwen aan de *Fransche* kusten, in het naar hen genoemde *Normandië*, hadden opgehouden, en aldaar in hunne vaderlandsche taal vrij wat *Fransch* hadden aangemén. De overtocht der *Deenen* gebeurde na het midden der elfde eeuw, onder den Hertog van *Normandië*, *Willem*, den *veröveraar*, die, de *Engelschen* overwonnen hebbende, als hun eerste Koning, de Britsche heerschappij vestigde. Hierdoor werd het *Engelsch*, nu met het *Fransch-deensch*, als de taal van het hof, vermengd, en er alléngs in de taal des

(*) In de *Angelsakfische* vertaling van het N. T., waarvan straks nader, wordt het *Angelsakfisch* reeds Matth. XXVII. 46. het *Engelsch* genoemd.

dés volks eene aanmerkelijke verandering te wegebragt. Het Fransch evenwel veranderde de Engelsche taal meer, dan het Deensch, wyl, dit laatste, in den aard, van het Angelfakfisch weinig verschilde, gelijk wij gezien hebben (*). Door dezen weg is alzoo het *Engelsch* een mengfel geworden van *Angelfakfisch*, *Deensch* en *Fransch*, en daarenboven nog ook verrijkt met vele *Latijnsche* woorden, welke, van lieverlede, vervolgens, deels door den openbaren eerdienst, aan den eenigen waren God, naar de voorschriften van het Evangelie, gewijd, deels door de beoefening van kunsten en wetenschappen, zijn ingevoerd. Ook schijnt er *Latijn* in gevloeid te zijn door het kanaal van het *Fransch-deensch*. In de elfde eeuw toch was reeds lang het oud *Gallisch*, dat zich met het *Franksch* naderhand vermengd had, door het *Latijn*, als het ware, bedorven geworden. Deze *Engelsche* taal is langzamerhand, voornamelijk sedert de tijden van Eduard, den *derden*, die de *Normandische* of *Fransch deenche* taal van het hof deed wijken, door geheel *Groot Brittannië* algemeen in zwang gekomen, wordende de oude *Britsche* taal thans nog maar alleen gesproken in de gebergten van *Wallis*, in de *hooglanden* van *Schotland*, en onder de wilde *Ieren* (†). Regt gevormd
is

(*) Conf. Morhofi *Polyhistor* T. I. L. IV. C. IV. § 3.

(†) V. *Diction. des Origines*; K. I. p. 45-47. Verg. Blair's *Lessen over de Redekunst*, I. bl. 212-216.

Is zij echter eerst in de zestiende eeuw, toen men over den godsdienst in het *Engelsch* begon te schrijven. Voor dien tijd had men met de pen alleen het Latijn gebruikt (*). Na deze historische aanmerkingen leze een taalkenner nu eens, met eenige oplettendheid, een of ander, in het Engelsch vervaardigd, geschrift! Ik houd mij verzekerd, dat hij, in het zelve, overal zal aantreffen en *Latijn*, en *Fransch*, en *Deensch*, *maar meest *Angelsaksisch* en *Vriesch*. Men leze, bij voorbeeld, het zoogenoemd Apostolisch geloofsformulier, 't welk dus is. „ *I believe in God, the father, almighty Maker of Heaven and Earth; and in Jesus Christ, his only Son, our Lord; which was conceived by the holy Ghost, born of the Virgin Mary, suffered under Pontius Pilate, was crucified, dead and buried, and descendet into hell; the third day he rose again from the dead; he ascendet into heaven, and sitteth on the right hand of God the father almighty; from thence he shall come to judge the quick and the dead. I believe in the holy Ghost, the holy Catholick Church, the communion of Saints, the forgiveness of sins, the resurrection of the body and the life everlasting*”. — Wie ziet nu niet, dat de *Engelsche* taal, behalve de weinige, *Deensche*, *Fransche* en *Latijnsche* woorden, die er tusschen in gemengd zijn, volkomen in oorsprong dezelfde is met onze *Nederlandsche*, bijzonderlijk de *Vriesche* tale?

Hoe

(*) V. *Diction. de Origines*, K. L. p. 47.

Hoe veel meer overëenkomst moet nu wel het *Engelsch* of *Angelsaksisch* van de zevende eeuw, toen nog niet ontzuiverd door het *Fransch-deensch* en *Latijs*, met onze *Nederlandsche* taal gehad hebben! Er is geen twijfel aan, of zij is met haar volkomen dezelfde geweest. Alleen de harder of zachter uitspraak, en het onderscheiden gebruik van weinige woorden, uitdrukkingen, spreekwijzen enz., kan eenig verschil gemaakt hebben. Ten einde wij dan de taal onzes lands, in dien tijd gesproken, nader mogen leeren kennen, zullen wij hier eenige plaatsen boeken uit de oude *Angelsaksische* vertaling van het Nieuwe Testament, die denkelijk nog in het tweede tijdperk onzer geschiedenis vervaardigd is geworden (*). Zie hier de gekozen plaatsen; zij zijn uit Luk. VIII: 40s

40 Sothlice waes geworden, tha se Haelend agen-com, feo meneg eo hijne onfeng. Ealle hig gebidun his.

Zoo dra het was geworden (*geschied*), dat de Heiland weder kwam, ontving hem de menigte. Zij allen verbeidden heth. 41

(*) Conf. Löffcheri *Literatur Celta* Th. XXIX. p. 54. Deze *Angelsaksische* vertaling van het N. T. verscheen het eerste in het licht ten jare 1571 te Londen, door de bezorging van Matthews Parker, Aartsbisshop van *Kantselberg*. Wie de vertaling vervaardigd heeft, weet men niet regt. Maar dat zij door meer dan éenen Godgeleerden in *Engeland* is bearbeid, kan men genoegzaam bewezen zien, achter derzelve uitgave, ons door F. Junius bezorgd, in het jaar 1665, uit de *Observationes* Th. Martescalli *Angli in versionem Anglofaxonicam*.

M 2

41 And tha com an man, thaes nama waes Jairus. Se waes thaere gezamnunge ealder. Tha feoll he to thaes Haeldes fotum; and baed hyne, thaet he ferde to hys huse.

En toen kwam een man, wiens naam was Jairus. Hij was een olderman der verzamening. Toen viel hij aan des Heilands voeten; en bad hij Hem, dat hij voer (*kwam*) ten zijnen huize.

42 Fortham he haefde ane doht or nean twelf wintre. And seo forthferde.

Want hij hadde eene éénige dochter, na aan de twaalf winters (*jaren*). En zij voer voert (*zij ging heen, — lag op sterven*).

49 (*) Tha com sum man to thaere gezamnunge ealdre, and cwaeth to hym, thyn dohtor ys dead! ne drece thu hyne.

Toen kwam zeker man (†) tot den olderman der verzamening, en quettede (*zeide*) (§) to hem; dijn doch-

(*) De naast volgende verzen, eene andere tuschen invallende gebeurtenis behelzende, gaan wij, om die reden, voorbij.

(†) Sum beteekent eigenlijk een (*unus*). Vid. *Lye Dictionarium Saxonico-Latinum*. Van hier zeker iemand. In het *Mesogothisch* is het *Sum s*. In onze taal hebben wij alleen er nog van het meervoud *Sommige*. In het *Angelsaksisch* was *Sume* hetzelfde als het *Mesogothisch* *Sum a* en ons *Sommige*. Zie Luk. IX: 8, XII: 31, en elders.

(§) *Quetten* beteekende oulings in het Nederlandsch *spreeken, zeggen*. Zie *Kilian op Quetteren*. Dit woord is dus volmaakt hetzelfde met het Angelsaksische *cwaethan*. In de verwante talen vindt men overal dit woord

in

dochter is dood! druk du (*) (*dring gij*) hem niet.

50 Tha se Haelend that word gehyrde,
he and swarude thaes maedenes faeder.
Ne ondraed thu the! Gelyf witodlice.
And heo byth hal.

Toen de Heiland dit woord hoorde, antwoordde
Hij des meisjes vader. Vrees niet! Geloof alleen-
lijk (maar) (†). En zij zal hersteld zijn (§).

51 And tha the he to tham huse com,
ne let he nanne mid hym ingan, buton Pe-
trum and Johannem and Jacobum and
thaes maedenes faeder and hyre moder.

En toen Hij aan het huis kwam, liet hij niet een'
éénigen met hem ingaan, buiten Petrus en Jo-
hannes en Jakobus en des meisjes vader en hare
moeder. . .

52 Tha weopon hi ealle, and heofodon
hi. Tha ewaeth he. Ne wepe Ge. Soth-
lice nis his maeden dead; ac heo slaepth.

Toen schreiden zij alle (*), en hieven zij (mis-
baar) aan. Toen quettede Hij. Schreit Gij niet!
Waar-

in die beteekenis. Ook wordt het dikwerf genomen voor
zingen.

(*) Dre can beteekent eigenlijk *iemand lastig vallen*.
(*vexare*). Vid. *Lye Diction*. Doch ik twijfel niet, of
het is hetzelfde woord als ons *drukken*.

(†) *Witodlice* is eigenlijk *wetelijk, te weten, namelijk*,
van *witan*, weten.

(§) *Hæl* is hetzelfde met ons *Heel*, gezond. Van daar
heelen, genezen.

(.) *Wepan* beteekent *schreijen*. Het *Mesogothisch* is
Wopjan; het oud *Vriesch* *Wepan*.

Waarlijk het meisje is niet dood, maar zij slaapt.

53 Tha taeldon hig hine; and wiston that heo dead waes.

Toen bespotteden zij Hem, en wisten, dat zij dood was.

54 Tha nam he hyre hand; cwaeth; and Maedent! the ic secge; Aris!

Toen nam hij hare hand; zeide; Meisjet ik zeg; Rijs (op)!

55 Tha gehwearf hyre gast agen; and heo sona aras; and he het hyre sijllan etan.

Toen voer (*keerde*) haar geest weder; en zij rees faan (*terstond*) (*) op; en hij heette (*gebood*) (†) haar te geven eten (§).

56 Tha wundredon hyre magas. Tha bead he tham, that hi hit nanum men ne faedon that thar gedon waes.

Toen verwonderden zich hare magen. Toen bad (*verzocht*) hij, dat zij het (•) niet één' eenigen mensch zouden zeggen, wat daar gedaan was.

Welk eene zuivere taal! Met geen Grieksch of
La-

(*) *Sona, Saan*, is in het oud Nederlandsch *terstond*. Zie Kiliaus *Woordenboek*.

(†) Heeten is nog bij ons in de spraak van het dagelijksche leven *gebieden*. Oulings was het in die beteekenis algemeen ook bij alle Nederlandsche schrijvers gebruikelijk.

(§) *Sijllan* is het oude Duitsche *Sellen*, *geven*. Vid. Schilteri *Diç. Teut.*

(•) Hit is in het Angelsakfisch eigenlijk *dat (id)*. Het is hetzelfde met ons *Het* in dien zin.

Latijn is zij vermengd. 't Gene Grieksch of Latijn schijnt, is het echter niet; het is Duitsch, met het Grieksch-keltisch uit ééne bron gevloeid. Elk moet, door dit voorbeeld er volkomen van overtuigd worden, dat deze *Angelsaksische* taal, wat hare bestanddeelen aangaat, volmaakt dezelfde is, als de *Nederlandsche*, welke wij thans nog spreken en schrijven. Treden wij nu, in onze gedachten, een twaalftal eeuwen te rugge, hoe gering moet toen wel het onderscheid tusschen dit *Angelsaksisch* en ons *Nederlandsch* geweest zijn! De aard immers van de zaak brengt mede, dat, hoe nader men tot den oorsprong van verwantschaptalen afdaalt, hoe grooter de overëenkomst tusschen dezelve moet worden. Ook de ondervinding staft zulks in alle talen, welker verwantschap met andere talen ons bekend is. Maar waarmede stemt nu wel dat *Angelsaksische* het meest overëen? met het *Vriesch*? of met het *Vlaamsch-bataafsche*? of met het *Nederrhijnsche*? Zeker het minst met het laatste. Dan voor het overige is de vraag moeilijk te beantwoorden. In den vorm der woorden, waaruit wij tot de uitspraak besluiten moeten, is er verre weg het meeste in van het, ons uit later geschriften bekende, *Vriesch*. Dit ook is natuurlijk; want de *Angelsaksen* waren, gelijk wij gezien hebben, oorspronkelijk, deels zelven *Vriezen*, deels landgenooten van de *Vriezen*. In de woorden daarëntegen zelven, als mede vooral zoo in de zamenvoeging, als in de beteekenis der woorden, is over het geheel geene minder overëenkomst met het

Vlaamsch-bataafsch, 't welk wij in de oudste schriften vinden, dan met het *Vriesch* van vroeger tijd. Wat mogen wij dan nu hieruit opmaken? Dit immers, dat in het tweede tijdperk onzer geschiedenis de *Angelsaksische*, de *Vriesche* en *Vlaamsch-bataafsche* slechts niet meer, dan bijzondere dialekten, en als zoodanig eene en dezelfde, nog door de kunst niet gevormde, taal geweest zijn, welker verloop zoo veel te minder ware, naar mate zij weinig geschreven en meest alleen gesproken werd. Wij kunnen deze dialekten vergelijken, bij voorbeeld, met het tegenwoordige *Geldersche*, het *Zeeuwsche* en het *Zuidhollandsche*, die, schoon onderscheiden dialekten, nogthans ééne taal zijn. Indien eens deze dialekten in schrift gelezen werden, zouden ze mischien blijken even zeer van elkanderen te verschillen, als, voor de invoering van het Christendom, het *Angelsaksisch*, het *Vriesch* en *Vlaamsch-bataafsch*, onder elkanderen verschild hebben.

Nu meenen wij uit den echten grond der geschiedenis des tweeden tijdperks den eigenlijken aard der Nederlandsche tale genoegzaam te hebben leeren kennen. Wij gaan dus over, om den invloed aan te wijzen, welchen andere talen op dezelve toen reeds derwijze gehad hebben, dat er werkelijk vele geheel uitheemsche woorden zijn ingeslopen. Hiervoor hebben wij gezien, welk een ongevormd volk de *Duitschers*, in het algemeen, en onze voorouders, hier te land, in het bijzonder, waren. Zij hadden het derhalve hoogstnoodig, beschaafd te worden. Ook in dit hun gebrek voorzag het hooge Gods bestuur.

Zij

Zij zijn beschaafd geworden, aanvankelijk door de *Romeinen*, en vervolgens door de *Franken*, die hunne beschaving ook aan de *Romeinen* te danken hadden. Ongeveer vijftig jaren voor onze tijdrekening werden, bij het vermeesteren van *Belgisch Gallië*, onder het bevel van Julius Cæsar, ook de *Batavieren* als een gedeelte van het *Romeinsch* gebied aangemerkt, en aan hetzelfde onderworpen. Zij werden echter met geene of weinige schattingen bezwaard, maar verplicht, om alleenlijk in oorlogen den *Romeinen* met manschappen bij te staan. Vele *Batavieren* namen ook vrijwilliglijk krijgsveld onder de *Romeinen*, en sommigen hunner, zich door dapperheid van anderen onderscheidende, werden tot aanzienlijke eereposten verheven in dien stand. Alle de *Romeinsche* Keizers bijna hebben *Duitsche* lijfwachten gehad, waarönder niet weinige *Batavieren* waren. Het vervolg van deze verbindtenissen der *Batavieren* met de *Romeinen*, die met den tijd hunnen invloed, zoo over ons gansche land, als over het overige gedeelte van *Duitschland*, verspreidden, yordert mijn ontwerp niet, hier te boek te brengen. Alleen herinner ik den lezer, dat de *Nederlanders*, van dien tijd af tot aan Keizer Honorius toe, gedurende vier honderd en vijftig jaren, den *Romeinen* bij vrede en oorlog, in en buiten 'slands, ten dienste gestaan, en dagelijks met hen hebben omgegaan (*). Uit dien

(*) Verg. Wagenaars *Vaderl. Hist.* I. bl. 48 en 495. Blyv. op dat werk I. St. bl. 68, 69. Nalezing bl. 93-98.

dien hoofde kan het volstrekt geen' twijfel lijden, of de *Nederlanders* moesten in dat ruime tijdvak kennis krijgen van eenige of wel de meeste kunsten en wetenschappen, welke onder het beschaafdste volk der wereld van dien tijd bloeiden;

De *Romeinen* stichtten hier te lande hunne vestingen, burgten, kasteelen, steenen gebouwen, welker getal door den geschiedschrijver *Florus* op meer dan vijftig bepaald wordt (*). Zij legden wegen aan, wierpen dijken en dammen op, groeven watergangen, verëenigden rivieren met elkanderen, sloegen er bruggen over. Zij hadden hunne werkhuizen, tiggchelerijen, smederijen, dreven hunne hanteringen, hunne ambachten, hunne koopmanschappen, enz. Deze kunstgewrochten, welke de zinnen aandeden, wekten het eerst de aandacht der *Nederlanderen*. Zij zagen zulks met bevreemding, maar wel haast ook met goedkeuring aan. Zij liepen hoog met de *Romeinen*, die hun genoegens des levens bezorgden, waarvan zij voorheen geen denkbeeld gehad hadden. Het gene ja wel het meest de aandacht der *Duitschers* trok, was dat de *Romeinen* hun voorgingen in het beploegen, bezaaijen en beplanten der landen. De *Duitschers* zagen de bekoorlijkste gewassen uit de aarde opspruiten, en de verkwikkelijkste vruchten voortbrengen, die hun ongemeen wel smaakten. Grootsch op hun bondgenootschap met de *Romeinen*, lieten zij alle vooroordeel varen, waarmede zij, in hunnen aard, anders zoo

zeer

(*) *Histor.* Lib. II. C. XII.

zeer tegen de zachter zeden van dit volk waren ingenomen. In stede van rieten of houten hutten, begon men hier en daar enkele huizen van steen te bouwen, dorpen en steden te stichten (*). Van onwijze, wilde, barbaren werden zij langs dezen weg al gaande voort wijzer, meer getemde volken, eenigzins beschaafde menschen. Die het meest met de *Romeinen* omgingen, werden het eerst en meest hervormd (†). Sommigen hunner, die de tolken des volks, zoo in tijden van oorlog, als in den dagelijken omgang met de *Romeinen* waren, zagen zich van zelve noodzaak, om derzelve taal aan te leeren. Een Claudius Civilis (gelijk hij van Tacitus genoemd wordt; — zijn duitche naam is niet gemakkelijk meer te gissen —) een Claudius Civilis kan in de tale der *Romeinen* niet onkundig geweest zijn. Hoe toch konde hij anders dat vermaarde mondgesprek op eene gebroken schipbrugge, die over den *Ijsel* was geslagen, met Cerialis, een' *Romein*, gehouden hebben? Trouwens na dat Varus aan de Duitschers wetten had gegeven, die in het Latijn waren geschreven, zagen dezen zich wel noodzaak, het Latijn te leeren verstaan (§). De
Ra-

(*) Zie de *Verhandelingen van het Vrijsinghsche Genootschap*; II. bl. 34.

(†) Vid. Tacitus *de Morib. Germ.* C. XVII. Verg. Van Loons *Aloude Hollandsche Historie* I. D. bl. 191, en de *Verhandelingen van het Vrijsinghsche Genootschap*, II. bl. 33.

(§) Vid. Velleii Paterculi *Uist.* II. p. 117.

Romeinen voerden hier te lande op allerlei wijze hunne taal in. De landvoogden waren Romeinen, de soldaten waren Romeinen, alle openbare aankondigingen, of wat van dien aard zijn mogt, was in de taal der Romeinen gesteld. Al wat geschreven moest worden, dat schreef men in de Romeinsche taal. Het meest fatsoenlijke deel des volks sprak zoo wel deze taal, als zijne moedertaal. Alleen de lager volksklassen verstonden niets anders, dan hun Duitsch, eenige woorden uitgezonderd, welke zij van de Romeinen overnamen, en in hunne taal mengden. 't Gene Tacitus van de fatsoenlijke lieden onder de *Britten* schrijft (*), mag men ook van de zoodanigen, onder de *Duitschers*, stellen, dat, namelijk, hoe zeer zij ook, in den beginne, de taal der Romeinen versmaadden, zij naderhand er welsprekend in zochten te worden.

Dit in aanmerking genomen zijnde, is er geen twijfel aan, of de *Romeinen* hebben al vroeg hier te lande scholen opgerigt, ter onderwijzing van de *Nederlandsche* jeugd in de *Romeinsche* taal en zeden. Men wil, dat Germanicus eene zoodanige school gesticht hebbe in de nabijheid van *Leijden*. Welligt is ook ons woord *School* een Romeinsch woord, 't welk onze voorvaders, die geene *scholen* kenden, overgenomen hebben. Reeds lang hadden de *Romeinen* op *Duitschland* handel gedreven met de bewoners der zee-kusten, die de waren van hen kochten, aan anderen sleten, en ook zelve gebruikten.

Maar

(*) *In Vita Agricolaë* C. XXI.

Maar vervolgens begon er mede allerwege een binnenlandsche handel gedreven te worden. De eerste marktplaats is gesticht door Keizer Hadrianus, gelijk men meent, in den omtrek van het tegenwoordige dorp *Voorburg*. Het woord *Markt* schijnt ook een zuiver *Romeinsch* woord te zijn, verkort van *Mercatus*. Voor het overige leerden de *Romeinen* onze voorouders het gebruik kennen van vele vreemde gereijfelijkheden, gemakken, huisgeraden, eetwaren, met één woord, alles, wat op de beoefening der kunsten en wetenschappen, op den koophandel, op een aangenaam levensgenot, op weelde en pracht betrekking had. Eindelijk schijnt reeds in dit tijdperk, onder de *Nederlanders*, als een gevolg der beschaving, ook het leenregt ingevoerd te zijn. Door alle deze wegen kreeg dus de staat des volks een zedelijk voorkomen, en verhieef zich allengs tot eene geregelde burgermaatschappij.

Dan de beschaving onzer voorouderen schijnt wel het meest bevorderd te zijn, door den gemeenzamen omgang, welken zij vervolgens met de *Franken* kregen, na dat dezen, door de wapenen gedwongen, uit *Gallië* naar onze landen de wijk hadden genomen. De *Franken*, hun verblijf aan den *Rhijn*, in en omtrent het eiland der *Batavieren*, vestende, verspreidden zich wijd en zijd door *Holland*, *Gelderland*, *Overijsfel*, *Zeeland*, *Brabant*, enz. In *Gallië*, dat toen door de *Romeinen* reeds geheel beschaaft was geworden, hadden zij, hoe kort ook hun bestaan daar geweest ware, de beste gelegenheid ge-

gehad, om zich aanvankelijk tot een zedelijk volk te vormen, en daar van zich op eene loffelijke wijze be- diend. Onder de *Nederduitschers* waren zij de eersten, die zich zelve goede burgerwetten voorschreven. Door dezen weg begon dus, in de vijfde eeuw, de Nederduitsche taal een zeker kunstmatig aanzien te krijgen, en werd eene schrifttaal (*). Naar het voor- beeld der *Romeinen* werden, ten jare 422, de *Fran- ken* opgewekt, om, door vier overheidspersonen, zich wetten te laten in schrift brengen, die nog bekend zijn, onder den naam van de *Salische wet* (†). Deze wetten toch waren in het Nederduitsch geschreven; maar zijn vervolgens in het Latijn vertaald. Jammer is het in de daad, dat slechts de vertaling bewaard, maar het oorspronkelijke verloren is geraakt; te meer, indien het waar is 't gene Schilter geloof, dat deze wetten hier te lande in *Overijsel*, ééne der voornaamste zitplaatsen der *Franken* (§), gemaakt zijn.

(*) Vid. Sigeberti *Gemblacensis Chron.* ad ann. 422.

(†) Zij worden gevonden in het tweede Deel van Schil- ters *Thesaurus Antiq. Teut.*

(§) Naar den *Iysel*, in het Latijn *Isala*, werd een deel *Franken* ook *Saliërs* genoemd. Vid. H. Brumani *Brevis descriptio Isala* in *Dumbari Analectis* II. p. 203-205 & Conringii *de Origine Juris Germ.* C. VII. p. 33. Van hier nog de namen van sommige landen, steden en dorpen, als *Salland*, *Oldenzaal*, *Salk*, enz. Schilters gevoelen wordt dus zeer waarschijnlijk. Zie hetzelfde in zijne *Pref. ad legem Salicam*, in zijnen *Thes. Ant. T.* Het prijst zich altoos meer aan, naar het mij voorkomt, dan dat van den anders schranderen van de *Spiegel*, die meent, dat de *Saliërs* in *Zeeland* zijn gevestigd geweest, willende hunnen

naam

zijn. Enkelde Nederduitsche woorden, met latijnsche uitgangen, kunnen wij er hier en daar uit leeren kennen, welke wij hiervoor reeds hebben opgegeven. Alzoo bekwam de taal een' aanmerkelijk hooger trap van vorming, dan zij tot nog toe gehad had.

Door het handhaven van deze wetten zijn de *Franken* dat beroemde volk geworden, dat zijnog beden zijn (*). En deze beschaafdheid der *Franken*, hoe gering zij ook geweest zij, in vergelijking van die der later tijden, kreeg op de *Nederlanders*, even als in het gemeen op de *Duitschers* (†), den besten weêrslag, vooräl na dat zij allen met elkänderen verbondelijk hadden zamengeflagen, om gemeenschappelijk, ook met andere volken, aan eenen onherstelbaren val van het *Westerfche* Keizerrijk te werken. Daar het eene volk alzoo door het andere beschaafd werd, was dit

naam afgeleid hebben van *ζαλα*, eene onstuimigheid der zee. Zie 's mans *Verhandeling over den oorsprong der Vaderlandsche regten*, bl. 11-24. Hoe konde het den verstandigen man in het hoofd opkomen? Deze *Saliërs* meent men, dat, hier te lande, het Schependom hebben ingevoerd. Zie de *N. Bijdragen*, I. bl. 488.

(*) „ Non feri sunt *Franci*, ut multi barbarorum, sed institutis legibusque — vivunt pari nuptiarum, pari contractuum cura — Talibus se moribus in imperio valido sustentant, legibus semper liisdem”. Ita *Agathias*, qui vixit Sec. VI, de *Bello Gothico*, Lib. I.

(†) „ *Alemannis* legitima quædam & patria sunt instituta; siquidem in rebus publicis administrandis & magistratibus *Francorum* Politiam sectantur & Leges”. Verba sunt eiusdem *Agathias*, de *Bello Gothico*, Lib. I. Conf. *Eyndii Chronicon Zelandie*; Bib. I. p. 122.

dit ondertusfchen, in de hand der Goddelijke Voorzienigheid, een zeer gefchikt middel, dat onze voorouders bewaard werden voor eene te groote verfijning van zeden, hoedanig bij de *Romeinen* plaats had, die altijd de uiterften raakt van eene verfijnde zedeloosheid, zoo allerverderfelijks in haren aard en gevolgen. De befchaafdheid der *Franken* was meer getemperd; dan die der *Romeinen*, om dat zij dezelve van hen door de *Galliërs* hadden bekomen. Immers de befchaafdheid der *Galliërs*, welker voorbeeld de *Franken* volgden, had niet zoodanige gebreken, als waarāan die der *Romeinen* kwijnde. De *Galliërs*, een van natuur eenigzins befchaafd volk, hadden reeds eene vaftheid van karakter, toen zij aan de hen overmeesterende *Romeinen* kenniskreegen. Onwederfprekelijk werkte dit alles niet minder mede ter vorming der tale, dan ter zedelijke befchaving van onze voorouderen. Intusfchen had ook het oud *Gallifch*, naar men vermoeden mag, een' niet onbelangrijken invloed, zoo op de taal onzer vaderen in het bijzonder, als op die der *Duitfchers* in het algemeen, door de vlugt der *Druïden*, bekomen. Dezen waren door de Roomsche Keizers uit *Gallië* gedreven, en naar *Duitschland* afgezakt. Hier zich overāl verfpread hebbende, hadden zij zich allerwege de aching, zoo van aanzienlijken, als geringen, weten te verwerven. Verscheidene plaatsen meent men, dat naar hen genoemd zijn; als *Drudenheim*, *Truttenhausen*, *Trudingen*, enz. (*).

Ein-

(*). Leg. Fricii *Comment. de Druidis* p. 29.

Ook
1c-

Eindelijk verdient nog onze opmerking, dat de *Romcinen* van tijd tot tijd eene menigte van *Grieken* naar *Gallië* gelokt hadden, welke zich daar neder sloegen. Geheele *Griekſche* volkplantingen waren naar *Gallië* verhuisd. Haar aanwezen waren hieraan verſchuldigd de ſteden *Marſeille*, oudtijds *Maſſilia*, *Toulon* (*Telo Martius*), *Avignon* (*Avenio*). Alle deeze ſteden zijn door *Griekſche* volkplantingen geſicht. Een' verbazenden invloed ook moest dit hebben op der *Gallen* zeden, gewoonten, gebruiken en taal. *Marſeille* was zelfs ééne der vroegſte zetelplaatsen van de fraaije wetenschappen, werwaarts uit alle oorden van *Gallië* eene menigte van jongelieden toevloede (*). De geſchiedſchrijver *Justinus*, die ons van deze *Griekſche* volkplantingen in *Gallië* een naauwkeurig bericht geeft, verklaart, met ronde woorden, dat de *Galliërs* door de *Grieken* beſchaafd zijn geworden, en van hen verſcheiden nuttige kunſten geleerd hebben (†). Dit weder bragt verder het zijne toe, zoo aan de vorming der tale, als aan de zedelijke beſchaving, eerst der *Franken* in het algemeen, die zich naar de *Galliërs*, naderhand der *Nederlanders* en *Duiſchers* (§) in het bijzonder, die zich naar de *Franken* ſchikten.

Mee

jeze men *Groſchuff's Abhandl. von den Druiden der Deuſchen*, bl. 31; en men vergelijke *Kinderlings* a. w. bl. 65-67.

(*) V. *Dictionaire des Origines*; K. M. p. 60, 61.

(†) Vid. *Justini Hiſt. Lib. XLIII. .C. 4.* Verg. mijne *Taalkundige Aanmerkingen* vervolgd; bl. 147 en 148.

(§) Veel vroeger nog ſchijnt dit geen' geringen invloed

N

ge.

Met één' zien wij dan nu ook hier den oorsprong der tegenwoordige *Fransche* taal ontwikkeld. In *Gallië* was ten tijde, waarin de *Franken* uit hetzelfde herwaarts gedreven werden, de taal oud *Gallisch*, dat een tak was deels van het *Duitsch*, meorendeels evenwel van het *Keltisch*, hier door de *Romeinen* vermengd met veel *Latijn*, en daar door de *Grieken* met vrij wat *Grieksch*. Drie talen schijnen toen in *Gallië* gangbaar geweest te zijn; het *Latijn*, *Grieksch* en *Gallisch*. In de derde eeuw schreef de beroemde *Ulpianus*, „ dat eene erfmaking over de hand, bij de *Galliërs*, niet alleen in de *Latijnsche* en *Grieksche*, maar ook in de *Gallische* taal geschieden konde (*)”. Hier mede komt overëen een bericht van *Strabo*, volgens het welk, reeds in de eerste eeuw onzer jaartelling, een groot deel des *Gallischen* volks gewoon was, de openbare land of stads oorkonden in het *Grieksch* te stellen (†). De hier uit ontstane taal werd de *Romanische* genoemd. Van die gemengelde taal hadden de *Franken* herwaarts iets medegenomen, en voor een gedeelte in onze taal weder overgedragen. Dan toen de *Franken* naderhand,

ten

gehad te hebben op de *Duitsche-Zwitsers*, onder welke, in *Cæsars* tijden, het *Grieksche* letterschrift reeds was ingevoerd. Zie *Kinderlings* a. w. bl. 60 en 61.

(*) *Fideicom? ff. de legatis III. Verg. de Kerkelijke Oudheden van Zeeland; inleiding; bl. 19.*

(†) *Vid. Gregoire d'Esfigny; Memoire sur la question; Quelle est l'Origine de la Langue Picarde? (Millin Magaf. Encycl. G&C. 1811. p. 242, 243).*

ten jare 481, geheel *Gallië* overmeesterden, voerden zij er zoo verre zij konden, op hunne beurt, geheel hunne *Duitsche* of *Frankische* taal in. In sommige strecken ging dit zoo veel te gemakkelijker, naardien er reeds in de tijden van Augustus vele *Duitschers* verspreid waren geworden, die hunne taal onder de landtaal vermengd hadden (*). Langs dezen weg werd de *Romanische* taal verrijkt met het *Franksch*, en de taal van het volk, in het toen geboren *Frankrijk*, een wonderlijk mengsel van drielei talen, van *Gallisch*, *Latijn* en *Franksch* (†); waarönder in sommige oorden vrij veel *Grieksch* was gemengd. Het zuiver *Franksch* was en bleef nogtans alleen de taal van het Hof, maar gewijzigd naar het *Latijn*; gelijk wij in het vervolg zien zullen. Aan het Hof werd de *Romanische* taal, gelijkenheden in *Frankrijk* het *Patois*, verächt, en de boerentaal genoemd. Dit duurde tot de tijden van Karel, den *Kalen*, in de negende eeuw. Toen werd de *Romanische* taal, welke, uit de drie, of zoo gij wilt, vier genoemde talen zamengesteld, met het verloop van eenige eeuwen, bij het volk, reeds een vasten vorm had gekregen, de Hoftaal, maar nu voortaan tevens zeer beschaafd, en allengs, vooral in

(*) V. M. de Vérite d'Abbeville, *dans son Essai sur l'Histoire generale de Picardie*, T. II. p. 66.

(†) Men ziet hier uit, welk eene vergeeffsche moeite Frans Burman, in zijne *Aanmerkingen, de Nederlandse taal aangaande*, gedaan heeft, met vele *Nederlandse* woorden uit het *Fransch* af te leiden.

in den beginne, op nieuw, nog meer met woorden, die uit het *Latijn* ontleend waren, vermengd. Alzoo ontstond die taal, welke heden de *Fransche* taal genoemd wordt, en, wat een aantal woorden betreft, eené vrij aanmerkelijke overëenkomst met het *Latijn* heeft, maar in haren vorm van hetzelfde geheel onderscheiden is.

Na deze historische berigten, omtrent het verkeer onzer voorouderen met de *Romeinen* en *Franken*, welke laatste met de eersten in eene even gemeenzaame betrekking stonden, als wij, en daarënboven ook met de *Galliërs* en *Grieken* hadden omgegaan, zal dan nu ook niemand zich kunnen verwonderen over een merkwaardig aantal van woorden, welke wij van de *Romeinen* in onze *Nederlandsche* taal hebben overgenomen. Die woorden ontvingen wij, deels in de eerste plaats uit der *Romeinen* eigen hand, maar deels door de *Franken*, diè ook vrij wat, ontleend van de *Galliërs* en *Grieken*, in onze *Nederlandsche* tale overbragten. Allen zijn het woorden, die zaken beteekenen, waarvan onze voorouders, voor dat zij met de *Romeinen* omgingen, geene kennis hadden. De eerste vorming of wijziging hunner tale hadden zij, door dezen weg, aan de *Romeinen* schier alleen te danken (*). Men versta dit zoo, dat hunne taal bleef, welke zij, in

(*) Quæ notentur digna sunt Plinii verba *Hist. Nat.* III. 5. „Italia omnium terrarum est alumna eadem et parens, quæ sparsa congregaret imperia. ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret”.

in haren aard; oorspronkelijk was, maar in den omgang met de *Romeinen*, die eene beschaving van zeden te wegebragt, meer eene beschaafder volkstaal werd, 't gene ten gevolge moest hebben, dat er vele Latijnsche woorden bij invloeden. Hoe aanmerkelijk dus te dezen aanzien ook de invloed van het Latijn op de taal onzer voorouderen geweest zij, zoude dezelve nogtans onberekenbaar veel grooter zijn geweest, indien eens de *Romeinen* de *Duitschers*, gelijk andere volken, ganschelijk aan zich onderworpen hadden. Welligt ware zij dan wel eene taal geworden, die, in vele opzigten, geene geringe overëenkomst met het *Fransch* zoude gehad hebben. Wij zullen ons bij de voorbeelden, welke wij hier willen opgeven, het meest bepalen tot de Latijnsche woorden, die blijkbaar, door dezen weg, in het *Nederlandsch* gekomen zijn. Zeer groot zouden wij hier de lijst van zoodanige woorden kunnen maken; maar deze weinigen uit velen zullen genoeg zijn.

Aluin; Lat. <i>Alumen</i> .	Beete; L. <i>Beta</i> .
Amandel; L. <i>Amygdalum</i> .	Brief; L. <i>Breve</i> . El; L. <i>Ulnus</i> .
Andijvie; L. <i>Intybus</i> .	Fornuis; L. <i>Fornax</i> .
Anker; L. <i>Anchora</i> .	Gember, L. <i>Zingiberi</i> .
As; L. <i>Axis</i> .	Gom; L. <i>Gummi</i> .
Asperfie; L. <i>Asparagus</i> .	Graan, L. <i>Gratum</i> . Hennep, ook Kennep,
Balfem; L. <i>Balsamum</i> .	L. <i>Cannabis</i> .
Bazuin; L. <i>Buccina</i> .	Ivoor, L. <i>Ebur</i> .

Kaart; L. <i>Charta.</i>	Munt; L. <i>Moneta.</i>
Kalk; L. <i>Calx.</i>	Muur; L. <i>Murus.</i>
Kandelaar; L. <i>Candelabrum.</i>	Ons (once); L. <i>Uncia.</i>
Kameel; (een dik <i>ankertouw</i>) G. <i>Καμηλος.</i>	Oor (erfgenaam); L. <i>Hereditas.</i>
Kar; L. <i>Currus, Carrus.</i>	Paal; L. <i>Palus.</i>
Kastanje; L. <i>Castania.</i>	Papier; L. <i>Papirus.</i>
Kasteel; L. <i>Castellum.</i>	Perkement; L. <i>Pergamentum.</i>
Kerker; L. <i>Carcer.</i>	Peer, L. <i>Pirum.</i>
Kers; L. <i>Cerasum.</i>	Pek; L. <i>Pix.</i>
Keten; L. <i>Catena.</i>	Pellikaan; G. <i>Πελεκανος.</i>
Komkommer, L. <i>Cucumis.</i>	Poort; L. <i>Porta.</i>
Koord; L. <i>Chorda.</i>	Prins; L. <i>Princeps.</i>
Koper; L. <i>Cuprum.</i>	Pruim; L. <i>Prunum.</i>
Korf; L. <i>Corbis.</i>	Purper; L. <i>Purpura.</i>
Kouter; L. <i>Culter.</i>	Riem; L. <i>Remus.</i>
Kooi, Kevie; L. <i>Cavia.</i>	Roos; L. <i>Rosa.</i>
Kroon; L. <i>Corona.</i>	Salie; L. <i>Satvia.</i>
Krijt; L. <i>Creta.</i>	Schammel, L. <i>Scammum.</i>
Lantaarn; L. <i>Laterna.</i>	Schepter; L. <i>Sceptrum.</i>
Latuw; L. <i>Lactuca.</i>	Schrijn; L. <i>Scrinium.</i>
Laurier; L. <i>Laurus.</i>	Spons; L. <i>Spongia.</i>
Lelie; L. <i>Lilium.</i>	Straat; L. <i>Strata (via).</i>
Mantel; L. <i>Mantellum.</i>	Stijl; L. <i>Stilus.</i>
Metaal; L. <i>Metallum.</i>	Tegel; L. <i>Tegula.</i>
Mispel; L. <i>Mispelum.</i>	Tin; L. <i>Stannum.</i>
Molen; L. <i>Mola.</i>	Toon; L. <i>Tonus.</i>
Moerbezie; L. <i>Morus.</i>	Tol; L. <i>Teianium.</i>

Trecht

Trecht (van waar Dord-Wik, Wikke; L. <i>Vicia</i> . trecht enz.) eene over-Zeep; L. <i>Sapo</i> .	
vaart; L. <i>Trajectum</i> .	Zegel; L. <i>Sigillum</i> .
Treeft ; L. <i>Tripes</i> .	Zegen, een vischnet; L.
Troon ; L. <i>Tronus</i> .	<i>Sagena</i> .
Vlegel ; L. <i>Flagellum</i> .	Zeneblad, L. <i>Folium</i>
Voller ; L. <i>Fullo</i> .	<i>fenne</i> .
Vork ; L. <i>Furca</i> .	Zolder; L. <i>Solarium</i> .
Wan ; L. <i>Vannus</i> .	Zool; L. <i>Solea</i> .

Wijders meen ik, dat ook hier toe gebragt moeten worden de Latijnsche namen der maanden, *Januarius*, *Februarius*, enz. De oude *Duitschers* hadden slechts drie jaargetijden gekend, de *lente*, den *zomer* en den *winter*. De *zomer* werd van den *winter* doof geen' tusschentijd gescheiden. Den *herfst* kenden zij niet (*). Hoogstwaarschijnlijk zullen zij dus ook van geene maandrekening geweten hebben. Daar zij die van de *Romeinen* vervolgens geleerd hebben, is er geen twijfel aan, of ook de *Romeinsche* namen *Januarius*, *Februarius*, enz. zullen door hen overgenomen, en sedert dien tijd bij hen in gebruik zijn geweest. Buiten twijfel is de benoeming van den zevenden dag der weke, de *Zaterdag*, het Romeinsche *dies Saturni*. De overige dagen worden met *Duitsche* namen genoemd.

(*) Vid. Taciti de *Germania* Germ. C. XVI.

DERDE AFDEELING.

Het tijdperk der geschiedenis sedert de invoering van den Christelijken Godsdiens, tot het midden der dertiende eeuw, den leef-tijd van Jakob van Maerlant.

Na het onderbrengen van het Westersche Keizerrijk, vormden zich onze voorouders gansch en al naar de *Franken*, die nu, door geheel *Duitschland* heen, hunne magt deden gelden, zoo wel wat de taal betreft, als ten aanzien van de zeden, gewoonten en gebruiken. Immers ook de *Nederlanders* zagen zich door de omstandigheden eindelijk genodpt, om aan dit, uit geringe beginselen zoo groot geworden volk, dat zich, door zijn beleid en dapperheid, eenen wijd uitgestrekten invloed over *Europa* had verworven, zich volkomen te onderwerpen. Eene zeer groote streek van de lang naderhand verëenigde zeven Provinciën, bijzonderlijk *Holland*, *Zeeland* en *Gelderland* werd in dat deel van het *Franksche* rijk ingelijfd, 't welk den naam had van *Oostfrankrijk* of *Austrasie* (*). Onze voorvaders hadden wel telkens het hoofd tegen de *Franken* opgestoken, wanneer zij slechts eene goede kans meenden te hebben, om derzelve overhand te ontworstelen; maar ook die wederstand

was

(*) Conf. Matthæi de *Nobilit.*, p. 112.

was telkens vruchteloos geweest. Tegen het laatst der zevende eeuw overwon één en andermaal Pipijn, de Koning der *Oostfranken*, in een' oorlog tegen de *Vriezen*, derzelve Koning Radboud, den *eersten*, waar door hij alle de landen in bezit kreeg, die tuschen de *Schelde* en het *Vlie* lagen. Ook toen viel *Utrecht* in Pipijns handen. Geweldig waren bijzonderlijk van toen aan de, op verscheidene tijden herhaalde, ondernemingen onzer vaderen, om den *Franken*, aan welken zij nu cijsbaar verklaard waren, het verworven bewind, op den duur, te betwisten. Doch ieder reis bezweken zij voor derzelve overmagt. Eindelijk werd Karel, die, door den wel verdienden toenaam van den *grooten* in de geschiedenis, vermaard is geworden, ten jare 771, Koning van *Oost* en *West*, dus van geheel *Frankrijk*. En nu moest al het volk, waaröver de *Frankische* Koningen voorheen niet zonder moeite den scepser hadden gezwaaid, willig of onwillig, alschoon het den naam van een vrij en onafhankelijk volk behield, zich buigen voor het uitgestrekt bewind van den magtigsten aller vorsten der aarde, wiens gezag met het einde der achtste eeuw, in het jaar 800, toen hij, uit kracht der vriendschap met Paus Leo, den *derden*, tot Keizer van het Westen werd verheven, ten hoogsten top klom, en hierdoor aan alle zijne gemaakte inrigtingen, betrekkelijk den Staat en de Kerk, eene onverbreekbare vastheid bezorgde. Door dezen weg verëenigde zich de *Nederduitsche* taal met de *Frankische*; en door die verëeniging onderging

het *Nederduitsch* natuurlijk eene niet geringe verandering. Alzoo ontftond dan eerst regt het *Nederduitsch*, gelijk het thans nog is, 't welk in twee dialekten bloeit, in het *Nederfakfifche* en *Nederlandfche*.

Onder de *Duitschers*, fchijnt het bewezen te zijn, dat reeds in de tweede eeuw de Christelijke godsdienst van fommigen is omhelsd geworden, en er verfcheiden gemeenten van dezelfs belijders zijn gefticht geweest (*). Dezen bleven gevestigd tot na het midden der vierde eeuw (†). Maar toen werden zij door de *Allemannen* weder verdelgd en uitgeroeid (§). Dan in het rijk der *Franken* zag men, na de tijden van *Klovis*, tegen het flot der vijfde eeuw, den Christelijken godsdienst meer algemeen ingevoerd. De overmeestering der *Fränken* baande uit dien hoofde dus gereedelijk den weg ook voor eene meer bestendige bekendmaking der Christelijke godsdienstleer in de Nederlanden. Met den aanvang van de zesde eeuw werd het Evangelie gepredikt door *Eligius*, of *Eloij*, niet allceen in *Vlaanderen* en *Brabant*, maar ook in het toen uitgestrekte *Vriesland*. De groote hoop nogtans fchijnt aan bijgeloovigheden van den

Hei.

(*) Vid. J. D. Koeleri *de Germanis Christianis*, Sec. II.

(†) Hilarius droeg ten jare 359 zijn boek *de Synodis fidei Catholicae contra Arianos*, op aan de Bifchoppen van Hoog en Nederduitschland.

(§) Vid. Agathias, *Hift. Goth.* II. init. *Zofimi Hift.* III. I. Verg. *Kinderlings* a. w. bl. 67.

Heidenschen godsdienst zoo gehecht geweest te zijn, dat alle aangewende pogingen ter hunne verbetering grootendeels vruchteloos waren. Meer dan anderhalve eeuw ten minste leed het, eer er voor de tweede maal bemoeijingen ter bekeering van onze voorvaderen werden in het werk gesteld. Eerst in het laatst der zevende eeuw staken er uit *Engeland* eenige Christenleeräars over naar ons vaderland, om het volk, welks taal van de hunne, gelijk wij gezien hebben, weinig of niet verschilde, het Evangelie te verkondigen (*). Wilfrid, Wigbert, Willebrord en anderen zijn de beroemde namen dier mannen, welke dat prijswaardig werk, met zulken gewenschten uitflag, verrigttten, dat niet alleen vele aanzienlijken, maar duizenden uit den gemeenen stand werden overgehaald tot het omhelzen van den Christelijken godsdienst, en, bij de afgelegde belijdenis van denzelven, zich openlijk lieten doopen (†). Voornamelijk namen de gemeenten der Christenen sterk toe, na den dood van den Vrieschen Koning Radboud, den *eersten*, die het overtuigd geweten door een overschreeuwend vooroordeel voor den ouderlijken godsdienst, naar het algemeen verhaal, tot zwijgen gebracht hebbende, zich met kracht tegen dezen nieuwen godsdienst verzet, en vele anderen van denzelven te omhelzen, door zijnen invloed, afkeerig had

(*) Conf. Anonymi *Chronicon de Traiecto & eius Episcopatu*, in *Matthæi Analect.* med. ævi; T. IX. p. 72.

(†) Zie des Hoogleeräars Te Waters *Vaderl. Hist.* I. bl. 73, 74.

had gemaakt. Radboud stierf, te *Medenblik*, in het jaar 719, en zijn opvolger Adgillus, de *sweede*, bood den Christenzendingen allen bijstand ter voortplanting van hunnen godsdienst. Dadelijk zag Willebrord, met zijne ambtgenooten, de aangevande pogingen nu door God gezegend. Vele kerken werden, onder het bestuur van dien eersten Christen Koning der *Vriezen*, gesticht, en reeds door vermogende Christenen met groote rijkdommen begiftigd. Dit voorbeeld werd in *Holland*, *Gelderland* en *Utrecht*, welke gewesten onder *Vriesland* toen niet betrokken waren, gevolgd. En men meent, dat in die tijden reeds de grondslag gelegd is van de onberekenbare bezittingen, welke het naderhand zeer vermaarde Bisdóm van *Utrechts* gehad heeft, dat door Willebrord, die er de eerste Bischof schijnt geweest te zijn, gesticht is.

Langzaam was nogtans de gang van deze, voor het heil des volks zoo zeer gezegende, gebeurtenis. Zelfs na het midden der achtste eeuw waren er hier te lande nog vele onbekeerde Heidenen, die zich tegen de prediking van het Evangelie zoo krachtiglijk aankantten, dat zij, ten jare 755, den 5 van *zomermaand*, den *Utrechtschen* Kerkvoogd (*) Winfrid, ons

(*) Of Winfrid wel, als Willebrords opvolger, werkelijk Bischof te *Utrecht* geweest zij, wordt door velen betwijfeld. Zeker gaat het, dat hij een' geruimen tijd het kerkelijk bestuur te *Utrecht* gehad heeft, onder welken tijtel zulks ook moge geweest zijn. Zie des Hoogleeraars Te Waters *Vaderlandsche Historie*, I. bl. 86.

one in de geschiedenis best bekend onder den naam van Bonifacius, in den omtrek van *Dokkum*, onverwacht op het lijf vielen, en met drie en vijftig van zijne onderhoorige geestelijken en bedienden, op eene wrede wijze, om het leven bragten. Der *Vriezen* laatste Koning *Radboud*, de tweede, wordt gezegd, uit haat tegen het Christendom, het ongeloovig gemeen tot dezen moord te hebben opgeruid. Zulks kon zoo veel te gemakkelijker geschieden, daar een groot deel des volks, door redenen van gezond onderwijs, voor betere godsdienstbegrippen onwinbaar, zich door het openbaar gezag der partije, waaraan het was toegedaan, blindelings drijven liet. Deze soort van menschen bleef in weêrwil van al het opkomend licht der waarheid, dat haar bescheen, al dien tijd aan hare Heidensche bijgeloovigheden derwijze verkleefd, dat zij, uit eigen beweging, nimmer van godsdienst zoude veranderd zijn, ware er geene magt hebbende oorzaak tusschen beide gekomen, die er haar als toe gedwongen hadde. Voor het hooge gezag van *Karel*, den *grooten*, moest dan eindelijk deze slugge menigte bukken. Eerst had het de Koning beproefd, of hij door geschenken haar niet winnen konde. Ook zulks gelukte hem bij velen, omstreeks het jaar 785, zoo dat men van toen aan het gansche volk als tot het Christendom bekeerd begon aantemerken. Dan de overigen, die onverzettelijk bleven, werden wat later, in het begin namelijk van de negende eeuw, ten jare 801, toen hij reeds Keizer was, door straffe be-

drei-

dreigingen overgehaald (*). Eene bekeering voorzeker, die nooit gezegd kan worden tot onëere van den voortreffelijken godsdienst, maar wel tot schande gestrekt te hebben der geënen die van denzelven, langs den gemelden weg, belijdenis aflegden! Doch waren de middelen ter bevordering van dezelve niet ook onwaardig der edele staatkunde eens godsvruchtigen Monarchs, die anders voor zijn volk met zeer groote deelneming scheen Bezorgd te zijn? Van hen vele, dat zich hierop, ter vergoelijking van deze handelwijze, liet antwoorden, zij dit weinige genoeg! Karel beschouwde dat gedeelte des volks, zoo lang het Heidensch bleef, als voor het algemeene welzijn des rijks ten hoogste gevaarlijk. Zulks was ongetwijfeld ééne der voornaamste drijfveeren van zijne te werkgestelde maatregelen. Dit deed hem godsdienstwetten voorschrijven aan eene domme menigte, die van hare gewetensvrijheid, noch voor zich zelve, noch voor het algemeene welzijn, behoorlijk gebruik wist te maken. Een zoo verstandig vorst begreep toch ligtelijk, dat het anders voor den Staat bijkans hetzelfde ware, welken godsdienst die slag van zijne onderdanen openlijk beleed. Eene verandering in dezen scheen minder voor hen zelve, dan

(*) Vid. W. Malmesbur, *de gestis regum Angl.* Lib. I. C. IV. p. 23. inter rerum Anglic. scriptores. — „Antiqui Saxones & omnes Frisiorum populi, instante Rege Carolo, alios præmiis & alios minis sollicitante ad, fidem Christi conversi sunt”.

dan wel voor hunne nakomelingschap, van belang te zijn. In het begin der negende eeuw kreeg dan eerst de algemeene omhelzing van den Christelijken godsdienst hier te lande haar volkomen beslag. Ten jare 804, werd de Christelijke godsdienst, door Karel, den *grooten*, voor den godsdienst van Staat openlijk hier te lande verklaard.

Raadplegen wij nu de geschiedenis der kerke van dien tijd, zoo ontdekken wij, dat de leer van den Christelijken godsdienst toen reeds jammerlijk bedorven was. Algemeen was de onkunde van het gros des volks. En hoe kon dit anders? Der geestelijkheid zelve ontbrak het aan zuiver godsdienstlicht. Haar brein was met de dikste nevelen van bijgeloof gevuld. Indien iemand slechts gedoopt ware, heette hij een Christen. Van daar was het dan ook, dat vele Christenen in den beginne zeer onstandvastig in hunne geloofsbelijdenis waren, en dikwerf tot hunne Heidensche dwaasheden wederkeerden. Dit evenwel, begrijpt men, hield in ééns op naar 's Keizers gemelde verklaring, ten jare 804. Des onāangezien had de invoering van den Christelijken godsdienst hier te lande, eenen zoo weldadigen, als uitgestreken invloed op alles, op het openbare leven zoo wel, als op het huisfelijke. De afgoderij der vaderen was met tak en wortel uitgeroeid; de onmenschelijkheden, daar mede gepaard, hielden op. Het denkbeeld van den éenen waren God werd diep in de harten des Volks ingescherpt; heilzame vermaningen tot geloof aan den Verlosser, gepaard met betrachting

ting van goede daden, overëenkomstig deszelfs bevel en voorbeeld, werden den menschen voorgelouden. En dezen begonnen in alle kracht te gevoelen, dat zij voor iets meer, dan voor een bloot zinnelijk leven bestemd waren. Met welke bijbegrippen, met welke bijgeloovigheden dit eene en andere ook verdonkerd en bezoedeld ware, het was toch geen Heidendom; het was Christendom. Als zoodanig kon het niet misfen, of hetzelfde moest geheele volken veradelen. Zelfs de strenge wandel van de groote menigte monniken gaf het treffelijkst voorbeeld ter beugeling van dergelijke driften. Alles werkte op de zedelijkheid eerst van de verftandigften en besten, en daarna door dezen van alle de overigen. En deze zedelijkheid, die onafscheidbaar was van hare naaste gezellin, de beschaafdheid, had den voordeeligften weërslag op de regeerwijze, op den koophandel, op de kunsten, op de wetenschappen, — op de taal.

Er waren hier te lande oude volksregten, maar dezelve werden verschikt, verbeterd, vermeerderd. Het land werd verdeeld in Graaffchappen, die elk door eenen afzonderlijken Regent of Graaf bestuurd werden, en waarvan tien, twaalf en meer verëenigd één Hertogdom uitmaakten, met één Hertog van 's Keizers wege aan het hoofd. De regtdagen werden onder den blooten hemel gehouden, ook de landdagen, waarop men niet slechts bijzonderlijk overvrede en oorlog, maar in het algemeen over onderscheiden zaken van 's volks belang, zich met nauwge-

gezetheid bezig hield. Op vele plaatsen werden tol-
 len geheven, belastingen uitgeschreven, schattingen
 ingevorderd enz. Tot hier toe had de Nederland-
 sche natie bestaan uit een vierderlei slag van men-
 schen, namelijk uit edelen (nobiles), vrijen (inge-
 nui), landzaten en slaven. De beide eersten hadden
 hunne landhuizen, met de daar aan behoorende ak-
 kers, weid- en grasvelden, die door de slaven moes-
 ten bebouwd, beweid en bemaaid worden. Over de-
 zen hadden het opzigt de Landzaten, die van de hee-
 ren op landhoeven geplaatst waren, en daar voor aan
 dezen een groot deel der landvruchten moesten afstaan,
 en ook zekere diensten bewijzen, bekend onder den
 naam van *Vroondiensten*. Algemeen werden zij *Mei-
 jers* (*), maar in Vriesland ook *Lisen* (†) genoemd.
 Zij maakten dus een' middenstand uit tusschen dien
 der vrijen en slaven. In deze gesteldheid van zaken
 vindt men den oorsprong der dorpen. Een heeren
 landhuis, omringd van vele kleiner huizen of hoe-
 ven, die voor de landzaten geschikt waren, maakte
 een dorp uit, dat, geheel op zich zelf staande, on-
 der het *Frankische* bestuur, nu zijne, zoo godsdien-
 stige, als burgerlijke voorregten kreeg, welke het
 nog heden bezit. Maar de Heeren dier landhuizen
 waren volslagen alleenheerschers over hunne dorpe-
 lingen; als vorsten voerden zij over dezen het be-
 wind, en, met eene slaafsche vrees, werden zij van
 hen

(*) *Maiores villae*.

(†) De oorsprong dezes naams ligt in het donkere.

hen geëerbiedigd. Zulk eene magt nu was geheel onbestaanbaar, niet alleen met de voorschriften van het Christendom, maar ook met den aard van eene monarchale regering, die er al hare klem door verliezen moest. Met de grootste voorzigtigheid liet zich de verstandige Keizer, op niets meer, dan op de beschaving zijns volks bedacht, dezen zorgelijken doorn uit den voet ligten. Hij vormde daartoe eene geheel nieuwe klasse, die alleen bestond uit kunstenaars en handwerkslieden. Dezen verzamelden zich in bemuurde of geslotene steden, die er toen, hier te lande, schoon weinig in getal, evenwel reeds waren, doch een' zeer kleinen omvang hebbende, door dien weg toenamen in bloei en luister. Of zij vestigden zich in een oord, waar zij, tot eene geregelde maatschappij gevormd, al meer en meer huizen aantimmerden, en wel haast met stedelijke voorregten begunstigd werden. Ook in de steden, vooral die aan de zee en aan de rivieren lagen, verzamelden zich de kooplieden. Onder de aanzienlijkste steden, waar een bloeiende handel gedreven werd, vindt men genoemd *Nijmegen, Wijk te Duursede, Thiel*, enz.

Het menigvuldiger bouwen van steenen huizen, die als sterke burgten hoog opgetrokken, en *Steinen* of *Stinzen* genoemd werden, het opmetfelen van kostbare kerk en torengevaarten (*), het timmeren

van

(*) Vele Christen kerkgebouwen werden echter toen nog en lang daarna slechts van hout getimmerd en met riet gedekt. Verg. v. Wijns *Huitsteentijd leven*, I. bl. 71. De
kui-

van schepen, waar mede men in zee durfde steken, het vervaardigen van allerlei gereedschappen, meubelen, enz., zoo die door verandering van levensstand, als die, ter vervulling van nieuwe behoeften, door de opkomende weelde, noodzakelijk werden, het weven en verwen van wollen stoffen, die naar elders gesleten werden, het bereiden van onderscheidene klederdrigten enz., dit alles gaf aan velen en een overvloedig werk en een rijkelijk bestaan. In de steden daarenboven werden scholen opgerigt. Het schoolwezen was één der voornaamste punten, waarop de aandacht van Karel, den grooten, gevestigd was. De wetenschappen waren hier te lande, gelijk elders, eeniglijk beperkt in de gestichte abdijen en kloosters der geestlijken. Deze inrigtingen werden door den Keizer, die zelf in de wetenschappen niet onervaren was, te baat genomen, om daardoor het licht van kennis onder de menschen van allen stand uittebreiden. Hij plaatste tot dat einde aan het hoofd der geestelijkheid de kundigste mannen, welke hij van elders, meest uit *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*, — want op het vaste land waren de zoodanigen schier nergens, — op de aannemelijkste voorwaarden, hiertoe had uitgenoodigd. Hij beval hun,

om,

huizen der burgers in de steden en bewoners des platten lands bleven algemeen gebouwen van hout. Tot in de dertiende eeuw toe, schijnen in *Vrieland* geene steenen huizen; volgens de wet, geduld te zijn, behalven de kerken en kloosters. Zie *Wiarda's Afsr. Woorterb.* voort. bl. 6.

om, door, aan hen ondergeschikte, meesters, het onderwijs der jeugd, in de parochie en kloosterscholen, zoodaniger wijze te regelen, dat er bij het volk meer wezenlijke kunde van de beginselen der wetenschappen, zoo betrekkelijk den godsdienst, als in lezen, schrijven, zingen, rekenen, en bij de genen, die tot den geesteliken stand werden opgeleid, meer ervarenheid in de Latijnsche en Grieksche talen, en de welsprekendheid en redeneerkunst, enz. verspreid werd. Voor de laatstgemelden was bijzonderlijk eene hoogeschool te *Rome*, welke reeds ten jare 800 zeer in bloei schijnt geweest te zijn, uit aanmerking van de groote eer, die den Keizer toen aldaar door de *Nederlandsche*, of gelijk zij genoemd werd, de *Vrijsche* jongelingschap werd aangedaan. Zelfs aan de *Wezer* en aan de *Elve* werden de oude Grieken en Romeinen gelezen (*). In het bijzonder bloeiden de, door *Karel*, den *grooten*, opgerigte kathedrale of bischoppelijke scholen, gelijk te *Keulen*, te *Bologne*, en elders, die onder het opzicht der bischoppen stonden, en ten zelfden einde bestemd waren. De leeräars voornamelijk van deze kathedrale scholen, hadden den eeretitel van (*Scholastici* of) schoolleeräars (†). In deze keizerlijke veröordingen werden toen reeds de grondslagen van de hoogeschool te *Paarijs*, die naderhand zoo beroemd is geworden, gelegd

(*) Zie *Hegewisch N. Sammlung kleiner historischer und literarischer Schriften*, bl. 38.

(†) *Legatur Joh. Launoii Liber de Scholis a Carolo II. per occidentem institutis*; Paris. 1672 & *H. Comringii Antiq. Acad.*

legd (*). Door dien weg werd de latijnsche taal niet slechts de geliefkoosde taal der geleerden, maar ook der hovelingen, der staatslieden, der burgeren, zelfs der vrouwen. Deze allen spraken dagelijks het latijn, als hunne eigene, en mischien, volgens spraakkunstige regelen, beter, dan hunne eigene moedertaal. Beide deze talen echter, latijn en frank-duitsch, waren toen zeer onzuiver, ruw en ongevormd. Om zich hiervan met opzigt tot het latijn, want betrekkelijk het frank-duitsch zal zulks in het vervolg meer bij de stukken blijken, volkomenlijk te overtuigen, leze men, slechts met een vlugtig oog, iets uit de *Salische wetten*, die, op last van Karel, den grooten, ten jare 798, verbeterd en uitgegeven zijn (†), of men doorbladerde de *Brieven* van den toen beroemden Alcuinus, die; aan het hof van den Keizer, hoogleeraar, indien ik hem zoo noemen mag, in de welsprekendheid was (§). Eenen barbaarsch latijnschen stijl zal men

(*) V. Crevier *Hist. de l'Université de Paris*; T. VII. p. 110.

(†) De Latijnsche stijl, in deze, ten jare 798, verarbeitte *Salische wetten*, is echter merkelyk beter, dan in de eerste uitgave van 429, waarvan wij hier voor bl. 164 en 185 gewaagd hebben. In die eerste uitgave is het Latijn niet verstaanbaarder, dan in de Romeinsche *lex duodecim tabularum*. Dit strekt dan toch ten bewijze, dat onze Duitsche voorvaders binnen den tyd van blykans vier eeuwen in de letterkunde wezenlijke vorderingen gemaakt hadden. De beide uitgaven van deze *Salische wetten* worden gevonden in *Schilters Thes. Antiq.* P. II.

(§) Deze *Brieven* vindt men in de *Lectiones Antiquae* van Caustius.

men in beide die schriften aantreffen! Slechts als een ééinig man muntte in het latijn boven zijne tijdgenooten uit de geleerde Eginhard, die het leven van Karel, den *grooten*, in een' stijl heeft beschreven (*), waar over zich een geboren Romein, ten tijde van Keizer Trajaan, niet hadde behoeven te chamen. Naar de jammerhartige kunde, welke de meeste geleerden van het echt latijn hadden, laat zich ligtelijk de hoedanigheid afmeten van hunne vorderingen in de wetenschappen. De gansche omvang van hunne geleerdheid bepaalde zich tot de beoefening der zeven, zoo genoemde, vrije kunsten (*artes liberales*) die, toen door Alcuinus uitgedacht, opkwamen, en waarin wij immers nog beden onze meesters hebben!! (†).

Karel, de *grote*, was evenwel met de taal der *Romeinen*, als welke ter in bloei brenging der wetenschappen volstrekt onöntbeerlijk was, niet zo buitenmate ingenomen, dat hij voor de verbetering zijner moedertaal, die aan het hof, even zeer als het latijn, gesproken werd, het duitsch namelijk, zijne zorg ter zijde stelde. Dat hij in dat gedeelte zijns rijks, waar het duitsch de landspraak was, onderwijs in hetzelfde op de lager scholen aan de jeugd liet geven, lijdt geene bedenking, uit hoofde dat hij
ter

(*) De beste uitgave van 's Keizers levensbeschrijving door Eginhard is die van het jaar 1711, ons bezorgd door J. H. Sminck.

(†) Verg. van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 17-38.

ter bevordering van deszelfs bloei zijnen onderdanen aldaar beval, om de latijnsche namen der maanden *Januarij, Februarij, Maart* enz. te veranderen in *Wintarmanoth, Hornung, Linzenmanoth*, enz. Algemeen wordt, op het getuigenis van Eginhard (*) en Sigebert †, verhaalt, dat de Keizer het schrijven van eene duitfche spraakkunst begonnen, maar niet voltooid heeft. Dan hoe groot een wijsgeer, hoe uitmuntend een redenaar en taalkenner Karel, de *grootte*, ook geweest zij, kan zich dit evenwel niet letterlijk laten opvatten. Het staat veeléer te denken, dat hij het opstellen van eene duitfche spraakkunst aan den eenen of anderen daar toe bekwaam geoordeelden geleerden heeft opgedragen, die onder zijn opzigt gewerkt hebbe. — Immers het gene hij door een' anderen wilde doen, kon, door zijne lofredenaren, met regt aan hem wel worden toegekend (§). Ter staving hiervan dient slechts aangemerkt te worden; 't gene dezelve Eginhard van Karel, den *grooten*, verhaalt, dat hij, namelijk, zelf niet schrijven konde (*). Hoe vreemd ons dit van een' zoo geleerden Monarch in de

09-

(*) De vita Caroli M. edit. Sminekii C. XXIX.

(†) *Chronograph.* ad ann. 794.

(§) „ Quod quis per alium fecit ipse fecisse putandus est”. Proverbii loco dicitur.

(*) „ Tentabat et scribere,” verba sunt Eginhardi, „ tabulasque & codicillos ad hoc in lectulo sub cervicalibus circumferre solebat, ut, cum vacuum tempus esset, matrum effingendis literis assuefaceret. Sed parum prospere successit labor propter asperum ac fero inchoatum”.

ooren klinken moge, laat het zich evenwel met de zeden van dien tijd zeer wel overëenbrengen. De schrijfkunst was, zoo het schijnt, door den gedurigen inval van vreemde volken uit het Noorden, die men met de ruwe wapenen gestadig te keer moest gaan, geheel bijkans verloren geraakt (*). Zij werd ten minste alleen geoefend van het meest geleerde deel der geestelijkheid. Alles, wat te schrift moest worden gebragt, was geheel het werk dezer lieden. Moest iemand een, door hen vervaardigd, diplomatiek schrift met zijne hand bevestigen, hij hadde slechts onder hetzelfde een kruis te teekenen. Dit deden zelfs de vorsten tot de tijden van Karel, den grooten, toe. Van daar is waarschijnlijk nog onder ons de spreekwijze van *een geschrift te teekenen* herkomstig. Hoe min gelukkiglijk Keizer Karel in zijne pogingen, om de schrijfkunst te leeren, gelijk Eginhard verhaalt, ook geweest ware, liet hij evenwel in zijne heerschappijen aan de jeugd onderwijs geven in de lees en schrijfkunst. Zelf ook schijnt hij er zich zoo veel in geoefend te hebben, dat hij in en om het geteekende kruis de letters van zijn naam, schoon zeer ruwelijk gevormd, prenten konde. En zijne nazaten op den troon zijn hem hierin gevolgd (†). Om hier van een regt denkbeeld

te

(*) Verg. Hulsting's Bakker in zijne *Beschrijving van den trant onzer Nederduitsche verzen*; in de werken van de *Leijdsche Maatschappij*; V. D. bl. 89.

(†) Verg. Schilters *Thef. Ant. Tent.* III. p. 425 en volg.

te hebben, moete men aanmerken, dat de schrijfkunst ten dien tijde eene teekenkunst was, en dus op verre na zoo gemakkelijk niet geleerd kon worden, als dezelve thans van ons geleerd wordt. Men bezigtige slechts de oude handschriften, die ons van voor de uitvinding der drukkunst nog overig zijn, en men zal daar genoegzaam van overtuigd worden. De hooge adel diens tijds, die alleen voor den woeligen stand van het ridderlijke leven bestemd was, werd, uit dien hoofde, in de jeugd niet opgeleid tot het beoefenen eener kunst, welke eene stille werkzaamheid, de vrucht van geduld, vorderde. En bij rijper jaren werden er de handen even ongeschikt toe gevonden, als de onzen tot het leeren van de teeken of schilderkunst.

Ondertuschen kan men uit het bevel van Karel, den *grooten*, om eene spraakkunst te vervaardigen, opmaken, dat de duitche taal toen nog zeer onregelmatig geweest is. Allerbijzonderst blijkt dit ook daaruit, dat het gene aan het slot der zesde eeuw Chilperik, de *eerste*, te vergeefs beproefd had, aan Karel, den *grooten*, gelukte, om namelijk het duitche A. B. C. met eenige letteren te verrijken. Dit laatste strekt tevens ten allerblijkbaarsten bewijze, dat de Frankische koningen voor de tijden van Karel, den *grooten*, ter beschaving der duitche tale reeds het hunne trachten toe te brengen.

Geen

volgg., waar men eenige afbeeldfels van dusdanige vorstelijke naams onderteekeningen zien kan.

Geen twijfel is er aan, of de duitfche taal was toen in het hart van Frankrijk de algemeene taal van het koninglijke hof (*). Hoe veel te meer zal dan wel de ijver van Karel, den *groozen*, voor de verbetering der duitfche tale, niets onbeproefd gelaten hebben? Slaagde hij al niet in het eene, dan was het in het andere. Ook die ijver wekte den verlichtten Monarch op, om, door zijnen invloed, te bewerken, dat, volgens een besluit der kerkvergadering van *Tours*, de Bifchoppen van *West en Oost Frankrijk*, in het *Romansch* of *Duitsch* moesten prediken. In het *Romansch* geschiedde zulks, ten behoeve der *West-franken*, of oude *Gallen*, in het *Duitsch* ten dienfte der *Oost-franken*, of *Duitschers* (†). Reeds voor het midden der achtste eeuw, had Bonifacius aan de geestlijkheid de wet voorgeschreven, volgens welke niemand tot het doen der belijdenis mogt onderwezen worden, dan in de volkstaal (§). En de-

(*) V. Moreri *Diction. Hist.* III. p. 307, & Lescheri *Literator Celta* Th. XXVIII. p. 52.

(†) Quæ legantur digna sunt hæc ipsius Synodi verba art. XVII. „Vifum est unauimitati noftræ, ut quilibet Epifcopus habeat homilias, — et ut eadem homilias quifque aperte transferre ftudeat in ruflicam Romanam linguam, aut Theoticam, quo facilius cuncti poffint intelligere quæ dicuntur”. Conf. *Conc. omnium*, T. II. p. 620. Neque hic fientio prætermittenda est lex fynodi Moguntinæ, quæ habita est anno 813. „Nunquam defit diebus dominicis aut feftiuitatibus, qui verbum Dei prædicet iuxta quod intelligere vulgus poffit”. Vid. *Conc. omnium*, T. II. p. 635. Can. 25.

(§) Vid. *Statuta Bonifacii apud Dacherium in*
Spe-

deze wet, allengs in onbruik gekomen, werd alzoo, op Karels bekrachtigend gezag, weder op nieuw in werking gebragt.

Allè deze merkwaardige schikkingen, die tot roem verstrekken van den, zoo opgeklaarden, als magtigen, Monarch, aan wiens wetten toen al het volk van *Duitschland* gehoorzaam was, konden niet anders, dan ter hervorming uitloopen van deszelfs tale, en moesten alzoo daarin van lieverlede eene allertzigtbaarste verbetering te wege brengen. Van lieverlede schrijf ik; want alles ging met eenen langzamen tred voort. Hoe vele steden moesten er niet gebouwd, hoe vele kloosters opgerigt, hoe vele scholen aangelegd worden? Van waar anders zouden er geleerden optreden, de eenigen, die de taal hervormen konden, door en in het openbaar te spreken, en voor het publiek te schrijven. Ook hoevele kunsten en handwerken moesten er aan het bloeijen, hoe vele fabrieken en trafieken in werking worden gebragt? Hierdoor immers alleen kon verzachting van zeden veröorzaakt worden, en deze eene verädeling van tale ten gevolge hebben? In uitdrukkingen, geschikt ter aanduiding van afgetrokken begrippen, was de taal nog zeer arm. De scherpzinnigheid van alle duitfche geleerden uit ééne gansche eeuw was zelfs niet toereikend, om in dit gebrek te voorzien. Het vernuft moest zich spitsen, om

woor-

Specileg. T. I. p. 508. Verg. *Kinderlings Geschichte der Niedersf. Sprache*, bl. 94.

woorden uit te vinden, welker beteekenis juist beantwoordde aan zaken, die niet onder de zinnen vielen. De moeilijkheid daarvan ontdekt men uit eene menigte van diergelijke woorden, die toen of naderhand, van tijd tot tijd, ontleend zijn éénniglijk van, zinnelijke voorwerpen, als daar zijn *denkbeeld*, *oogmerk*, *begrip*, *bevatten*, *verstaan*, enz. Ook de moeilijkheid daarvan bragt de geleerden, die toch alleen de duitfche taal vormen moesten en konden, in den waan, dat dezelve voor de behandeling van alles, wat wetenschappelijk heette, geheel ongeſchikt ware. Van hier ten minste was het, dat zij, voor de tijden van Karel, den *groeten*, daartoe liever steeds het Latijn bleven verkiezen.

Zullen wij nu de vorderingen regt gadeſlaan, die er in de duitfche tale gemaakt zijn, onder het koninglijk, keizerlijk, bewind van Karel, den *groeten*, dan dienen wij vooraf den aard der tale te leeren kennen, zoo als zij voor de tijden van dezen Vorst geſchreven werd. Dan dat is moeilijk. Zeer weinig zijn de gedenkſtukken der duitfche tale van die tijden. Men ſprak in die taal dagelijks, maar men ſchreef er zelden in. Het latijn was de taal der gerigtshoven en vierſcharen. Alle 'slands of rijks wetten, alle oorkonden, alle verbindteniſſen, testamenten enz., werden in die taal geſchreven. Zelfs, gelijk wij gezien hebben, was zij de taal, waar van de geestelijkheid zich het liefſt bediende, op den predikſtoel. In het duitſch vertrouwden zij het zich, uit dien hoofde, bijkans geheel niet, iets

oorspronkelijks te stellen. 't Gene wij van hen hebben, zijn slechts vertalingen. Het duitsch trouwens noemden zij eene barbaarsche taal, die in geschrift bezwaarlijk te behandelen ware (*). Ondernamen zij het in het duitsch te schrijven, of liever uit het latijn meer of min vrij in het duitsch te vertalen, hoe jammerlijk werd de taal mishandeld, hoe deerlijk misvormd, hoe wanstantelijk geknoeid, hoe geheel en al bedorven! Niet alleen in den uitgang, in de buiging en voeging, maar ook in de rangschikking der woorden, werd alles op eene latijnsche leest geschoeid, zelfs meestal met weglating der voornaamwoorden, der hulpwoorden, enz. De K was zelfs, om dat zij voor geene latijnsche letter gehouden werd, algemeen in onbruik. De klank van deze letter trachtten de *Franken* uit te drukken door de HH, als in *welihen, weliken*, of door de CH, als in *Chlodovic* voor *Klodovic, Klovis, Louis*. Hier kwam bij, dat voor het overige elk, wanneer hij schreef, zijn eigen, ruw, provinciaal, dialect, zoo als het door het volk dagelijks gesproken werd, zonder eenige regelmaat, volgde. Door zulk eene onderscheidene manier van woordvormen, werd menig auteur schier onverstaanbaar voor allen, die aan zijne wijze van spreken niet gewoon waren (†). Wat den
 dus

(*) Vid. *Schilteri Annot. in Notkeri Psalterium.*

(†) Het gene de geleerde *Marechal* in zijne *Observationes in Vers. Anglos.* p. 555. van het Angelfakfisch schrift, mag, in het gemeen, veel meer op het Duitsch van dezen tijd worden toegepast. „*Sicut loquebantur maiores nostri, vocesque suas*

dus genoemden numerus in de perioden, waarop de oude schrijvers te *Rome* zoo veel prijs stelden, betreft, dien kenden de middenëeuwsche geleerden, voor Karels tijden, nog wel soms in het latijn, maar geheel gebannen was dezelve in hun duitsch. Hunne ongelijkmatigheid eindelijk aan zich zelven ging zoo verre, dat zij, in ééne periode, dezelfde woorden niet alleen verschillender wijze spelden, maar dikwerf zoo schreven of bogen, als waren het gansch andere woorden, die eene bijzondere betekenis moesten hebben. En het ergste van alles was, dat zij zelven deze gebreken voor een groot gedeelte zeer wel onder het oog hadden, maar zich niet in staat gevoelden, dezelve te verbeteren. Ware het dus wel wonder, dat 's Keizers ontwerp, om door de geleerden zijns tijds eene duitsche Spraakkunst te doen vervaardigen, onuitgevoerd bleef? Het eenige, waaromtrent de gemelde schrijvers onzen lof verdienen, was, dat zij zich van latijnsche woorden, uit de kerkpraak ontleend, in het duitsch te mengen, 't gene naderhand zoo zeer in den smaak gekomen is, met zeer veel zorg, onthielden. Te dezen aanzien schreven zij vrij zuiver duitsch. Van dien tijd hebben wij nog overig de woorden *Doop*, *Avondmaal*, *Heiland* enz. (*). Groot moet alzo, in deze eerste tij-

suas varie pronuntiabant, ita eadem, iam tum incultas, diverse admodum scriptis mandabant. Tum sermo erat legum expertus, & scribæ quoque habebantur exleges; quilibet enim sibi canones orthographicos pro suo arbitrioungebat".

(*) Vergelijk mijne *Taalkundige Aanmerkingen over ee-*
ni-

tijden, de invloed der invoering van den Christelijken godsdienst geweest zijn op de duitsche taal. Hier bij neme men nog in aanmerking, dat de overgekomen predikers Angelfakten waren, wier duitsch dialekt reeds eenen spraakkunstigen vorm had. Daar hetzelfde nu weinig van het duitsche dialekt onzer vaders hier te lande verschilde, moest dit natuurlijker wijze daar door verbeterd worden.

Deze gemaakte aanmerkingen willen wij nu met voorbeelden uit de oudste duitsche schriften, die ons van voor de tijden van Karel, den *grooten*, zijn overgebleven, trachten te staven. Van die tijden is nog voor ons bewaard, onder anderen, eene duitsche overzetting van een fragment des geschrifts van Isidorus Hispalensis, over de geboorte en het lijden des Zaligmakers, door eenen onbekenden vervaardigd, denkelijk reeds in de laatste helft der zevende eeuw; als mede een fragment van een' ouden Roman, door een' onbekenden in het duitsch geschreven, staande de eerste helft der achtste eeuw. Uit elk dezer beide schriften willen wij den lezer eene kleine, doch tot ons oogmerk genoegzame, proeve mededeelen. Wij hebben het eerste gekozen, om dat hetzelfde het alleroudste duitsche geschrift is, 't welk tot onze tijden toe bewaard is gebleven; te meer nog, daar het zelve naar den Hoogduitschen tongval gesteld is, ten einde het vergeleken moge
wor-

nige verouderde woorden in de Statenverzetting des Bijbels vervolgd; bl. 112 - 114.

worden met het andere, dat, in eenen Nederduitschen tongval vervaardigd, het eerste geschrift is, dat ons als zoodanig is voorgekomen. Dit laatste is ook daarom merkwaardig, om dat het niet vertaald, maar een geheel oorspronkelijk stuk is, waarin men het vroegste spoor van eenen duitsehen Roman aantreft (*).

Zie hier uit het eerste geschrift dit volgende brokstuk (†). *Ibu Christus aaur Got ni uuari, dhemu in psalmon chiquheda uuard; dhiin sedhal Got ist fona euuin in euuin; rehtnisfa gurda ist garde dhines riihhes; dhu minnodos reht, endi hazsfedos unreht. Bidhiu aaur chisalboda dhih Got dhiin Got mit freuwindhu olee fora dhi-nem chilothzsfom? Huer ist dhanne dhere chisalbodo Got fona Gote? Anturdeen nu uns dhea unctrilaubendun. See hear nu ist fona Gode chiquhedan*
 Got

(*) Het eerste geschrift vindt men in *Schilteri Thesaurus Antiquit. Teus.* T. I., het andere in *Eckharti Comment. de rebus Franciae Orient.* T. I. p. 864, waar men ook een zoogenoemd *Fac simile* vindt van de wijze, waarop dit oude stuk in de achtste eeuw met de pen geschreven is. Beide deze schriften strekken alzoo ten bewijze, dat de stelling, door velen beweerd, dat namelijk voor de tijden van Karel, den *grooten*, de *Duitsche* taal niet in geschrift, maar in den mond of in de overlevering van de ouders tot de kinderen bestaan zoude hebben, toch eenige uitzondering lijdt. V. *Dictionnaire des Origines*, K. I. p. 44.

(†) Hoofdstuk III.

Got chifalbot. Endi chiuuis, so ist Christus in dheru selbun salbidhu chimeinit, dhar chiquhedan uard Got chifalbot. — Om in den aard der tale te dieper in te dringen, willen wij het gegeven voorbeeld hier zoo letterlijk, als ons mogelijk is, in onze tegenwoordige taal overbrengen. Hetzelve meenen wij dan dus te moeten overzetten. „ Of (*indien*) „ (*) Christus God niet ware, tot wien in „ de Psalmen gekwet (*gezegd*) (†) wordt; uw ze- „ tel, God! is van eeuw tot eeuw; eene regre gaard „ is de gaard van uw rijk. Gij mint regt, en haat „ onregt. Bijdien (*daarom*) (§) zalfde U, God! „ uw God met vreugdeolie boven uwe lotgenoo- „ ten? wie is dan die gezalfde God van God? Ant- „ woorden nu ons de ongeloofigen!! Zie hier nu is „ de God, die van God gezegd wordt gezalfd te „ zijn. En gewisfelijk is Christus in die zelfde „ zalving gemeend, daar gezegd wordt, dat God „ gezalfd is”.

Uit

(*) Ibu is hetzelfde met ons oud If, Ief, *indien*, ons tegenwoordig Of; waarvan de beteekenis bijzonderlijk merkbaar is in *och of*, d. i. *och indien! utinam!*

(†) Over ons oud *quetten*, voor *zeggen*, zie hier voor bl. 180.

(§) Bidhiu is zamengesteld uit Bi, *propter* en dhiu, thiu, *die, ea*, en beteekent dus *daarom*, *overmits*, *doordien*, *propterea*. Van Velthem gebruikt in zijnen *Spiegel Histor.* I. B. XI. Hoofdst. en op meer andere plaatsen nog het woord *Bedie* in zulken zin. Bij van Maerlant en Stoke komt insgelijks dikwerf voor *Bidi*.

P

Uit het andere geschrift nemen wij het begin, dat dus is. Ik gehorta that seggen, that sih urhetun aenon muotin Hiltibraht enti Hathubrant untar heriuntuem. Sunu fatarungo iro fero rihtan; garutun se iro guthhamun; gurtun sih ire suert ana helidos ubar ringa. Do fie to dero hiltu ritun, Hiltibraht gimahalta Henbrantes sunu (her was heroreman fetahes frotoro; her fragen gistount fohem wortum) wer sin fater wari, firet in folche, eddo welihhes cnuosles du sis; ibu du mien ansages, ik mideo dre wet. Dat is, in onze taal letterlijk vertolkt. „ Ik gehoorde (*) dat zeggen, (verhalen) dat zich verheetten (elkanderen beloofden, met elkanderen afspraken) (†) ééns moeds (éénmoedig, ééndragtig) Hildebracht en Hathubrant, op roof uittegaan (§). Als gevaders (ooms) zoonen maakten zij hunne paarden gereed (*).

Zij

(*) De oude Nederduitschers hielden veel van het voorvoegsel *Ge*; als in *geschrijven*; *gedenken*, enz., welk laatste woord wij nog gebruiken. Zoo dus ook *gehooren*.

(†) Het woord *onthieten* heeft nog heden die beteekenis bij de *Vriezen*. Zie des geleerden Wasfenberghs *Bijdrage tot den Vrieschen tongval*, in het *Idiot. Fris.* op het woord. Killian heeft ook het woord in dien zin, maar als in zijnen tijd reeds verouderd, aangeteekend.

(§) *Hertuntuem* is letterlijk *Roofdom*, van *Hertion*, *hergian*, *rooven*, *diripere*, *pradari*. Zie *Schilteri Gloss. Teut.* op *Heren*, *Herren*.

(*) Voor *iro fero* meent Eckhart, dat men lezen moete *iro rofaro*, dat is hunne *rosfen*, paarden. *Rihtan*,

Zij trokken hunne oorlogskleedery aan (*). Zij gordden hun zwaard aan het houdvast (het gevest) boven den ring. Toen zij tot het krijgsgeselschap (†) reden, meldde (§) Hiltibraht zich bij Heribrants zoon aan, [Hij was een Heerman (•) (zeer voornaam man) van een vroeden (‡) geest (**); hij bestond te vragen, met weinige (††) woorden] wie zijn vader ware? (Hij vervolgde) van wat voor (§§) een volk of van welk geslacht (••) zijt Gij? indien Gij mij dat aanzegt (te kennen geeft)

tan, (richt en) beteekende gereedmaken. Het is ons *Regten*, te regt brengen.

(*) Garutun, Gurtun, garen, garven, beteekende gereedmaken, in orde brengen. Hiervan *Gaar*, gereed. (gelijk in *gare spijs*), en *Gaarkeuken*, eene plaats, waar de spijsen gereed staan; ook *Garfkamer*, de plaats, waar de geestelijken hunne koorklederen aantrokken, en zich tot den dienst bereidden. Guth beteekende *oorlog*; Ham (van waar ons hemd) een *kleet*.

(†) Hiltu is naar de uitspraak der oude Neêrduitsche *Giltu*. Gelijk de HH uitgesproken werd als eene K, zoo de enkele H als eene G. Dit *Giltu* is ons *gilde*, *societas*.

(§) Gimahalta is gemelde, aanmelde.

(•) Heroro is ons heer, Men schreef het ook *Herero*.

(‡) Froiro is hier de tweede naamval van *Froter*, *vroeder*, wijzer.

(**) Ferah is geest, ziel.

(††) Fohiu is weinig; Angelf. *fea*, *feauū*.

(§§) Firet is hetzelfde met ons *voor*; in het Hoëgd: nog *Für*.

(••) Cnuoste is geslacht. In het Angelf. heeft men *Cnosl*, *proles*.

geeft) verëere (†) ik U drie gewaden (†) (klederstukken)". Zie daar de taal der Nederduitschers, die ten tijde van Karel, den *grooten*, in *Nederland* en in *Nedersakfen* gesproken werd. Beide de Nederduitsche dialekten verschilden toen slechts zeer weinig. En de verhuizing zoo van veele Nedersakfen naar *Nederland*, ten jare 794 (§), als van vele *Nederlanders* naar *Nedersakfen* ten jare 804 (*), zal de onderlinge vermenging van beide die dialekten nog meer bevorderd hebben. Wegens de naauwe gemeenschap, waarin de Nedersakfen met de Hoogduitschers stonden, had hunne taal zich wel wat anders gevormd, dan die der *Nederlanders*, doch in zachtheid van dialekt stemden zij met elkander volkomen over één (†).

Ten overvloede willen wij er nu nog bij voegen eenige woorden en spreekwijzen uit het oudste Latijnschduitsch woordenboek, 't welk wij kennen, ook van de achtste eeuw, en mede, zoo het mij toeschijnt, uit de handen herkomstig van een' Nederrhijnschen Nederduitseher (**). Zij zijn de volgenden. Man
(Ho.

(*) *Mideo* is *dono*; van *mieden*, dat oulings verëeren, thans iemand, bij aangegaan verdrag van huur, iets ter verëering beloven, bij verdrag iets huren, te kennen geeft. Van daar *Miedpenning*.

(†) *Wet* is ons *waard*, *gewaad*.

(§) *Leg. Disp. Hist. Crit. de Saxonum transportatione sub Carolo M. facta*.

(*) *Vid. Eelkingii Disp. de Belgis in Germaniam advenis*, p. 91.

(†) Zie *Kinderlings* a. w. bl. 120.

(**) Ook dit *Woordenboek* vindt men in *Eckhardts*
a. w.

(Homo), Haupt (Caput), Hals (Collum), Skir minen hals (Radi me meo colli), Rippi (Costis), Smero (Unctura), Fihu (Pecunia) (*), Hano (Gallus), Hanin (Gallina), Ofan (Caminus), Stal (Stabulum), Namun habet (Nomen habet), Wanna pist du? (Unde es tu?), Wanna quimis? (Unde venis?), Fona welicheru lantskeffi? (De quali patria?), Ih firnimu (Ego intelligo), Pi dihselpa (De temet ipsum). Uit de onachtzaamheid, waarmede men, blijkens de bijgevoegde beteekenissen, ten dien tijde, het Latijn, dat zoo algemeen was, behandelde, mag men veiliglijk tot eene nog grooter onachtzaamheid besluiten, welke in de schrijfwijze van het Nederduitsch plaats greep, en voor geleerden, die dagelijks toch ook deze taal met het volk moesten spreken, allerönergeefflijkst was.

De overige schriften uit dit tijdvak willen wij, ter vermijding van uitvoerigheid, hier voor bijgaan; als daar zijn eene oud *Allemannische* vertaling van het *Onze Vader* uit de eerste helft der achtste eeuw, welke bewaard is geworden door Schilter (†); — eene *Allemanisch-duitsche overzetting der Regelen van den heili.*

a. w. l. bl. 853-863, onder den titel van *Glossarium Romano-sheotiscum*.

(*) Dit is ons woord *Vee*, 't welk onlangs *geld* beteekende, wijl de bezittingen grootstendeels in *Vee* bestonden. Ook zoo was het in de vroegste tijden bij de Romeinen, die van *Pecus* (*Vee*) hun *Pecunia* ontleend hebben.

(†) In zijne *Monumenta Catechetica; Thes. Antiq. Teut.*
T. I.

ligen Benediktus, door Kero, een' Monnik van St. Gallen. waarschijnlijk uit de eerste helft der achtste eeuw (*); — eene *Exhortatio ad plebem christianam*, welke door Eckhart uitgegeven (†), en, naar men meent, uit de tijden van Bonifacius is; — eenige weinige Allemannisch-duitsche woorden, aan den kant der latijnsche predikatiën van Burchhardt gevonden (§). Te meer kunnen wij deze schriften onāangeroerd laten, om dat zij allen in den hoogduitschen tongval geschreven zijn.

De opgegeven proeven trouwens hebben den lezer, naar het ons voorkomt, genoegzaam kunnen overtuigen van het doorgaande bederf der duitsche tale, het welk, in het laatst der zevende eeuw, plaats greep, en voornamelijk veroorzaakt werd door den armzaligen smaak van de toenmalige schrijvers, die hunne moedertaal meenden te verbeteren, wanneer zij haar op eene slecht latijnsche leest schoeiden. Dit gebrek nu werd dadelijk door den, hier voor van ons met regt geroemden, invloed van Karel, den *Groosten*, aanmerkelijk verholpen. De duitsche schriften, die niet lang na zijnen dood zijn uitgekomen, strekken daarvan ten bewijze. Bij 's Keizers le-

(*) Deze Regelen vindt men ook in *Schilteri Thes. Antiq. Teut.* T. I.

(†) Men vindt haar in zijne *Incerti Monachi Weisenburgensis Catechesis Theotisca*, p. 74-77.

(§) In *Eckharts Comment. de rebus Franciæ Orient.* T. I, p. 864. Nader berigt van alle deze schriften vindt men in *Adelungs Geschichte der Deutsche Sprache*, bl. 35.

leven kon ook nog zoo ras de verbetering niet blijken, als die toch, gelijk alle wezenlijke verbetering, langzaam voortging. Uit de dagen van dezen Vorst zijn er geene of zeer weinige schriften voor ons overgebleven; de meesten zijn door de motte des tijds verteerd; en die er nog zijn, bestaan slechts uit losse woordenlijsten. De voornaamsten zijn de zoogenoemde *Boxhorn'sche* Glossen, of twee kleine woordenboeken, welke Boxhorn uit twee oude handschriften van 's Keizers tijd in zijne *Historia Universalis* (*) heeft doen afdrucken. De woorden, daarin voorkomende, heeft Schilter, achter het derde deel van zijnen *Thesaurus Antiquitatum Teutonicarum*. (†) meer ordelijk gerangschikt, en bij den eersten opslag van het oog daardoor verstaanbaarder gemaakt. Zoo als zij door Schilter zijn aange- teekend, willen wij er hier eenigen van opgeven. Zij behooren naar het schijnt, deels tot den hoog, deels tot den nederduitschen tongval. Af- tercanc, *secesus*; — Bezzirungha, *edificatio*; — Cawahsenen, *adulti*; — Dhorn, *stirpex*; — (Stecko dhorn, *sudes*). — Endi in (*iken*) ni weiz wanne, *et quondam* (§). — Farva, *color*. — Ghifamanunga, *caesus*. — Hestant, *nectunt*. — Ingan, *penetrare*. — Kezeli, *cacabus*. — Lera, *dogma*. — Muatiki, *animositas*. — Noç, *vis*. — Oheim, *Avunculus*. — Pittar, *acerbus*. — Qui.

(*) Pag. 451 - 459.

(†) Pag. 903 - 907.

(§) Eigenlijk *Ende ik en weet niet wanneer*.

Quidit Widar, *redarguit*. — Ratisfa, *problema*. — Stiuftmuater, *noverca* (*). — Tagarod, *aurora*. — Unkiwon, *inufitatum*. — Weralti, *ayum*. — Zuakanc, *aditus*. Alle deze woorden zijn meerendeels nog heden gebruikelijk, fchoon zij thans geheel anders gefpeld en uitgesproken worden. Velen der overigen, die op de beide lijften staan; zijn geheel verönderd en onverftaanbaar, als daar zijn Anaku m p h o t w o r t, *infitum verbum*. — Baldliho, *confidenter*. — Clawida, *solertia*. — Dhincman, *conciomator*, enz. Eenige weinige woorden zijn daarentegen zoo gefchreven, dat zij federt dien tijd in felling, en ook, naar het fchijnt, in

(*) Dit woord blijkt hier zeer oud te zijn. Wij zien uit dezelfs felling, dat het oorfpronkelijk niet is, gelijk velen meenen, *ftel* of *ftedevader*, maar, gelijk het doorgaans gefchreven wordt, *ftijfvader*. Dan wat beteekent hetzelfde in zijnen oorfprong? Wachter en anderen leiden het wel niet onëigenaardig af van Stow, in het Angelfakfifch *locus*. Zoo zoude dat *ftijfvader* toch ook het zelfde zijn met *Stedevader*. Dan in het Angelfakfifch had men Steopbearn, *ftijfzoon*, eigenlijk een *bestorven zoon*, *filiius patre orbatus*, van *fteopan*, *orbare*. Vid. *Lye Glosf. Anglos*. Steopvader was derhalve een tweede vader van zulk een' *ftijfzoon*. In de *Vriefche wetten*, V. D. art. VI. vindt men Stiepfader en Stiepmoder. In de *Kronijk van Vriesland*, door Winfemius, uitgegeven ten jare 1622, bl. 367 leest men in de onderteekening van zekeren brief des jaars 1504 nog; Douwe Bourmania, *voor mij ende Clae's mijn Stiepfoon*. Winfemius zelf fpeelde in zijn' eigen ftijl nog Stijpfoon; zie onder anderen bl. 44. Het blijkt alzoo, dat men in Vriesland het langst de echte felling des woords bewaard heeft.

in de uitspraak, dezelfden zijn gebleven, als daar zijn *Halme, culmen.* — *Helm, galea.* — *Hof, aula.* — *Hol, antrum.* — *Spint, adepsenz.* Boxhorn berigt, dat beide deze Glosfaria, volgens het hoofd der handschriften, aan Karel, den *grooten*, als auteur, zijn toegekend. Doch hij zelf schijnt, met reden, aan de echtheid dier overlevering zeer getwijfeld te hebben. Beiden ook kunnen zij niet van Karel, den *grooten*, vervaardigd zijn, wijl derzelve inhoud ten duidelijkste twee onderscheiden schrijvers aanwijst. Hoogstwaarschijnlijk evenwel is het, dat zij beiden ten tijde van Karel, den *grooten*, zijn zamengesteld. Dan wie de schrijvers geweest zijn, laat zich op geene gronden gissen. Blijkbaar alleen is het, dat zij niet herkomstig zijn van de voornaamste geleerden aan 's Keizers hof, het eerste niet ten minste van eenen Eginhardt, die beter Latijn verstond, dan in hetzelfde gevonden wordt. Eer schijnt het mij toe, dat deze Glosfariën het werk zijn geweest van twee niet zeer geleerde Monniken, die beide het duitsch en het latijn maar middenmatig verstonden.

Een diergelijk oordeel moeten wij vellen over een latijnsch-duitsch Glosfarium, dat aan Rabanus Maurus, Aartsbischop van *Mentz*, die, in het begin der negende eeuw, zich door vele schriften, boven alle de geleerden zijns tijds, beroemd heeft gemaakt, wordt toegekend, maar meer de arbeid schijnt geweest te zijn ook van een' niet zeer bedre-

ven Monnik (*). Het Glosfarium is den geleerden Maurus, die een latijnsch werk *over den Oorsprong der talen* (†) uitgaf, even onwaardig, als de beide voorgaanden den letterkundigen Karel, den *grooten*, onwaardig zijn. Het verdient nauwelijks, dat wij er ons bij ophouden. Ook is het dialekt, waartoe de woorden moeten betrekkelijk worden gemaakt, er niet regt uit kenbaar. Naar het zich laat aanzien, zijn de woorden uit onderscheiden duitfche schriften, die uit het Latijn vertaald waren, zonder oordeel bij elkanderen gezameld. Zij staan altoos geheel buiten orde, als in het honderd om (§). Zie hier eenige woorden. Pikinnant, (*Inchoant*), Samanunga (*Congregationes*), Faterlich fater (*Abba Pater*), Farlaugnen (*abnuere*), Daz ist der wagan in himble (*Arctus*), Neman (*Tolli*), Sorgen (*Angore*) Nortwint (*Aquilo*).

Deze weinige woorden, die wel genoeg zullen zijn, willen wij doen vervangen door eenige anderen, welke van den geleerden Justus Lipsius in eene nog onuitgegevene latijnsche en duitfche overzetting der Psalmen, ook tot de tijden van Karel, den *grooten*,

(*) Men vindt dit *Glosfarium* in Eckharti *Comment. de rebus Franciæ Orient.* II. p. 956-976.

(†) *De Universo, sive Etymologiarum opus.*

(§) Het verwondert mij, dat onze oudheidkundige Van Wijn, in zijn *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 45 op dit woordenboek, het welk hij ook aan Rabanus Maurus toekent, zulk eene waarde heeft gelegd, als ware het voor de kennis der tale van onze voorvaderen onschatbaar.

ten, behoorende, gevonden, en door hem in eene Alphabetische orde gebragt zijn (*). Ter verāngening van het onderwerp, dat wij behandelen, willen wij uit de daarin voor handen zijnde menigte, ook hier bijzonderlijk zulke woorden kiezen, die of geheel, of gedeeltelijk tot den tegenwoordigen tijd zijn overgebleven. Deze kleine verzameling zal te meer belangrijk zijn, naardemaal zij allerzigtbaarst niet slechts eene Nederduitsche, maar de eerste Neerlandische woordenlijst is, welke wij kennen (†). De uitgekijpte woorden zijn dezen *Aster*, *secundum*, *Afca*, *cinis*; *Beghete*, *confessio* (*biecht*); *Belgon*, *irasci*; *Buokestaf*, *litera*; *Cimo*, *germes* (*kiem*) *Cocare*, *pharetra*. (*koker*); *Dumpheide*, *insipientia*, (*domheid*); *Duelont*, *errant* (*zij dwalen*); *Ellelendig*, *extraneus*, (*die uit een ander land is*) (§); *Eldi*, *senectus*, (*oud*); *Furist*, *princeps* (*vorst*, 't zelfde als de *voorste*); *Furiteekin*, *prodigium* (*voorteeken*); *Gisuiundon*, *accelerarunt* (*vanwaar ons verzwinden*); *Hardo*, *valde*, (*ons hard*, *in hard loopen*; enz.) *Hereberga*, *castra*, (*dit is de eerste beteekenis van ons herberg*); *Iemer*, *aeternum*, (*ons immer*); *Krepinda*,

(*) Vid. *Lipfii Epist. ad Belg. Opp.* T. II. p. 983 & seqq. De onuitgegeven overzetting der Psalmen, waar uit deze woorden genomen zijn, was toen het eigendom van den geleerden *Arnoldus Wachtendonck*; maar zal nu wel reeds lang verloren zijn geraakt.

(†) Zie *Kinderlings Geschichte der Niedersächsische Sprache*, bl. 206.

(§) Ons *Ellelendig*, oudtijds *balling*, nu *ongelukkig*.

da, *reptilia*. (*kruipende*); Kuosmer, (*koesmeer*), *butirum*; Legerstede, *cubile*; Lucucumin, *paulominus* (*luttekemin*); Muos, *esca*, *cibus*, (ons *moes*, in *hakmoes*, *groenmoes*, *warmoes*, enz.) Nieten, *nutun*, *posidere* (ons *genieten*, *nutten*, beide woorden zoo van éénen oorsprong als *bercekenis*); Scpeno, *judex* (ons *Schepen*); Scern, *subsannatio* (ons *gekschering*) (*); Stihtan, *adificare*; Thegenlice, *veriliter* (ons *degenlijk*, *degenlijk*) (†), Wat, *Vestis* (*gewaad*); Werolt, *seculum* (ons *wereld*); Wirschapand, *epulans* (waarschappend) (§). Welk een overëenkomst in zachtheid des dialekts met onze tegenwoordige Nederlandsche taal! Men ziet allerduidelijkst uit deze woordenlijst, dat de Nederlandsche tongval reeds in de achtste eeuw gevestigd was.

Ein-

(*) *Scheren* is uitlagchen, den gek *scheren*, den gek uitlagchen. *Scheren* is vermaagschapt van *Schertsen*.

(†) De oudste Schrijvers gebruiken het woord *Thegan*, *thegen*, *degen*, in den algemeenen zin van een' *jongen man*, bijzonderlijk een' *kloeken man*, een' *dapperen krijgheld*, enz. Zie de *Taalkundige Mengelingen* L. P. E. A. p. 62 en volg., ook *Huijdecopers Proeve van Taal en Dichtkunde*, III. bl. 401. Voorbeelden waren door mij uit de ouden in menigte bij te brengen, duldde het mijn bestek. Zie slechts *Van Maerlants Spiegel Hist.* I. bl. 206, 278, 331, 447, en de *Rijmkronijk van Melis Stoke*, I. bl. 399; Het woord is ongetwijfeld verwant met ons oud *Doeghen*, *valere*, *præ aliis valere*. Van daar dan ook de *Idiotisme* der landlieden, in een gedeelte van het *Utrechtsche*, *kwaad deegs zijn*, dat is, ongefteld van ligchaam zijn, *minus bene valere*.

(§) Zie mijne *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde woorden in de Statenöverzetting des Bijbels*, op het woord.

Eindelijk laat zich hier ten overtuigenden blijke van onderlinge overëenkomst zeer gemakkelijk eene lijst van Vriesche woorden opmaken uit de latijnsche wetten der Vriezen, welke, gelijk S. T. Siccam a, Sekretaris te *Bolsward*, die dezelve met geleerde aanmerkingen, ten jare 1617, heeft uitgegeven, meent, dat reeds in het midden der zevende eeuw zijn opgesteld (*), doch, naar het mij waarschijnlijker voorkomt, omstreeks het jaar 801 zijn geschreven en uitgevaardigd (†). De Vriesche woorden, in deze latijnsche wetten hier en daar gevonden wordende, zijn de volgende. *Forresni*, verraad; *Thiubda*, *diefte*, dieftal; *Weregeld*, zoengeld (§); *Brac*, een brak, (jagthond);
Brand,

(*) *Præf. hisce legibus præm.* p. **2. Montesquieu denkt, dat deze wetten in het laatst der zevende eeuw zijn vervaardigd. Zie 's mans, *Geest der wetten*, Nederl. uitgave IIk bl. 336.

(†) *Conf. Eckharti Rerum Franc. Orient. Lib. XXVI.* p. 13. Ook vergelijkte men ons verhaal hier voor bl. 205 en 206. Men vindt ook deze wetten in de *Beschrijving van Vriesland*, door Schotanus, en in het *Charterboek van Vriesland*, door den Baron thoe Schwartzenberg.

(§) Weergeld zoude herkomstig kunnen geacht worden van weer, regt, *jus*, en geld, en dus zoo veel zijn als regtsgeld. Van weer had men in het oude *Vriesch* weerftal, regtbank. Vandaar nog de naam eener geweene Grietenije *Dontawerstal*. Maar Wergeld werd ook geschreven Urgeld, 't welk wel het eigenlijke woord schijnt te zijn. Als zoodanig kan het afstammen van Urgelda, betalen. Zie Wiarda's *Altfr. Wörterb.* bl. 204. Maar ook kan het zamengesteld zijn uit Ur en geld, berekenende *hoofdgeld*, of het *voornaamste geld*; dat is de *hoofdboete*, door welke betaling eene volkomen ves
zoe

Brand, *incendium*; Notnumfti, *roof met geweld* (*); Forlegani, *Hoereri* (†); Bortmagad, *huismaagd* (§); Fredo, *Vrede*; Mordrit, *het*

zoening geschiedde. Over Ur, Or, Oir, het *eerste*, het *voornaamste*, het *hoofd*, zie men onze *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde woorden in de Statenverzetting des Bijbels vervolgd*, bl. 38. De laatste gedachte is wel de aannemelijkste.

(*) Dit woord kan ook onderscheidenlijk verklaard worden. Numfti komt van *nimā*, *nemen*, *wegnemen*. Maar wat is Not? Dit kan beteekenen *hoornvee*. Zie Wiarda's *Alfr. Worterb.* op *Nad*. Ook kan het beteekenen *koorn*. Nog heden heeft het in het Vriesch die beteekenis, als zijnde het koorn bij uitsteekendheid het *genot* of de vruchte des velds. In den eersten zin zoude Notnumft zijn *veedieverij*; in den anderen *koorhdieverij*. Maar de Latijnsche wet heft allen twijfel op; zij begint: *Si quis rem quantilibet vi rapuerit*. Not is hier dus *geweld*, *geweldige dwang*, en Notnumft niets anders, dan *geweldige dieverij*. In het oud Vriesch wordt zij ook genoemd *Needraef*, gelijk het meermalen in de *Vriesche wetten*, 't laatst te *Kampen* en *Leeuwaarden* uitgekomen, gevonden wordt. Not, *geweld*, is ons hier voor (bl. 231) ook voorgekomen in de *Boxhornsche* Glosfen. Thans is het in dien zin bij ons niet meer bekend. Alleen heeft men er van overgehouden *Noodstal*, een stel, waarin de paarden met *geweld* worden *bedwongen*.

(†) Dit woord stamt af van Forlega, eigenlijk in oorkuischheid *bijliggen*; hetzelfde met Forligen, dat in de Noordsehe talen nog die beteekenis heeft. In het Franksch en Angelsaktsch was het insgelijks bekend. In de A. S. vertaling van het N. T. staat Matth. XV: 19. Forligru in den zin van *hoereri*. Verg. Wiarda's *Alfr. Worterb.* bl. 143.

(§) Bord beteekende *bulingshuis*. Vld. Schiltéri *Glosf. Teut.* op het woord. *Bordmagat* was dus eene *huismeid*, gelijk zij, in de Latijnsche wet, nader omschreven is, *que nec mulgere nec molere solet*; die dus geen werk buiten, maar binnen huis deed. Van Bord is ongetwijfeld
Bor-

keimelijke moord (*); *Dulge*, eene *wonde* (†); *Dusfleg*, een slag, waarvan men alleen *duizelig*, en waar door geene bloedwonde veroorzaakt wordt (§); *Leduwagi*, ledewater (*); *Spido*, een *lijkteeken* (‡); *Smelido*, gesmald, verdand; *Pand*, *pand*, *pignus*; enz.

Uit alle deze voorbeelden meen ik, dat wij dan nu in het algemeen de Nederduitsche, in het bijzonder onze Nederlandsche taal, in haren aard, genoegzaam hebben leeren kennen, zoo als zij geschreven en gesproken werd voor en onder, en even na het keizerlijk bewind van Karel, den *grooten*. De vruchten der loffelijke bemoeijingen, door dezen voortreffelijken Vorst in het werk gesteld, om de duitsche taal te beschaven, werden wel het meest, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, eerst na zijnen dood,

Bordeel, door tuschenkomst van het middenëeuwsch Latijnsche *Bordellum*, dat verwant was met het Fransche *Bordeau*, Italiaansch *Bordello*, het Spaansche *Burdel*. Eigenlijk schijnt *Bordeel* te beteekenen een klein, slecht, huis.

(*) Dit woord staat over tegen *Moord*, bekende moord.

(†) Dit woord is ook Angelsaksisch.

(§) Dit woord wordt anders ook en beter geschreven *Dusfleg*. De S en R zijn wisselletters. Zoo had men ook *Dussteet*, een stoot, waar van men *duizelig* wordt.

(*) *Wage* was *water*; van waar nog ons *Wei*, anders *Hui*, het waterig gedeelte der melk. Thans wordt het bij de landlieden in sommige streken van Vriesland nog gebezigd voor *baar*, *golf*; in welken zin het oulings algemeen bekend was. Zie Kilian op *Waghe*.

(‡) Denkelijk van Spouden, *splijten*; thans wordt het in Vriesland eene *groede* genoemd.

dood, die ten jare 814 voorviel, bespeurd. Nog ja schijnen zij niet eens zichtbaar geweest te zijn, staande het Monarchaat van Lodewijk, den *vromen*, Karels zoon en opvolger, die, zelf een geleerde zijnde, als onderwezen in 'svader hoffschool, door den zoo schranderen als geleerden Alcuinus en anderen (*), ook het rijk der wetenschappen allerwege zocht uit te breiden (†). Lodewijk, de *vrome*, stichtte in het rijk overal scholen, in de meesten van welken het onderwijs zich wel voorname-lijk bepaalde tot de beoefening der fraaije wetenschappen, maar waarin toch, voor het overige, de landtaal niet verwaarloosd werd. In het bijzonder kreeg hierdoor de gemeene man de beste gelegenheid tot het leeren lezen, schrijven, cijferen enz. Op den zelfden voet bleven de zaken, na de verdeeling des rijks, door Lodewijk, den *vromen*, zelven, tuschen zijne drie zonen, Lotharius, Lodewijk en Karel, gemaakt, voortduren, zelfs in weêrwil van de hevige verschillen, die, na 'svaders dood, in het jaar 840 voorgevallen, niet zonder verlies van veel menschenbloed, gevoerd werden. Een groot gedeelte van *Vriesland* met alle de landen, die aan de regterzijde van den *Rhijn* lagen, werd, bij een getroffen vredeverdrag te *Verdun*, ten jare 843, het aandeel van Lodewijk. Het ander gedeelte der

(*) Conf. Præf. ad *Acta Sanctorum Ordin. S. Benedicti*, n. 178.

(†) Voyez *Hist. Litt. de la France*; T. IV. p. 583.

der Nederlanden tusſchen den *Rhijn* en de *Schelde*, benevens een gedeelte van *Holland*, *Utrecht* en *Gelderland*, viel Lotharius ten deele (*). Door deze ſcheuring des rijks, verërgerd naar mate er, onder de drie gemelde broeders, hooggaande twisten over het bewind van onderscheidene landen ontſtonden, waar door onze voorouders nu en dan van Opperheer verwisfelden, zoude, in de daad, de duitſche taal, gelijk men ligtelijk denken kan, den wezenlijkſten hinder hebben moeten lijden, ware niet Lodewijk, die, in vollen nadruk, de *Duitſcher* genoemd werd, het grootſte gedeelte van de *Nederlanden* in handen gekomen. Onder deſzelfs beſtuur begonnen de wetenschappen, in wederwil van 's lands droevigen toestand, weder zichtbaar te ontluiken, en in bloei te geraken. Zelf was deze Monarch niet alleen een letterlievend Vorst, maar ook een groot bevorderaar van de zoo noodige beſchaving der voorvaderlijke duitſche taal, welke hem zeer ter harte ging, als zijnde hij in Duitschland geboren en opgevoed. De weinige geleerden, welke er waren ten dien tijde, werden door hem krachtiglijk opgewekt, om de, tot hier toe met zulk eene verachting behandelde, duitſche taal op eene meer onderscheidende wijze te beoefenen, dan tot nogtoe geſchied

was

(*) Het Frankſche rijk werd in drieën geſplitst. Lodewijk's aandeel werd *Duitschland* aan de regterzijde van den *Rhijn*. Dat van Lotharius was *Italië*, met de landen, tusſchen den *Rhijn* en de *Schelde*. Dat van Karel was *Frankrijk* tot aan de *Rhone*, de *Saone*, *Maas* en *Schelde*.

Q

was (*). En het lijdt geen' den minſten twijfel, of hij zoude hiervan de aangenaamſte vruchten gezien hebben, ware zijn rijk niet, gedurende al den tijd zijnes koninklijken bewinds op de geweldige wijze geteisterd geworden door de aanhoudende invallen der *Deenen* en andere *Noordſche* volken. Allerrampzaligſt waren voor de letteren, zoo wel als voor den welſtand der inwoners, de verwoeſtingen, die door deze barbaariſche vijanden allerwege hier te lande werden aangerigt, en waar door, onder anderen, *Utrechts*, de voornaamſte zetel der wetenschappen, met *Wijk te Duurſtede*, waar de ſtapelplaats des handels ſchijnt geweest te zijn, geheel vernield werd. Het volk werd bij hoopen dood geſlagen; en der geleerdheid de hartader afgeſneden. Deze ſchuilde meesl ten dien tijde in de kloosters. Hier werden de afſchriften der Griekſche en Latijnſche werken bewaard, maar ook onberekenbare ſchatten gouds gevonden. Om de laaſten te rooven, viel men allerwege op deze heilige geſtichten aan, die, zoo dra het doel bereikt was, in brand werden geſtoken, waar door alles, wat er overigens in ware, door de vlammen verteerd werd. Reeds in het midden der eeuw verklaarde *Lupus Servatus*, Abt van *Ferrieres*, dat hij, in gansch Oost en West *Frankrijk*, te vergeefs naar een afſchrift van Cicero's werk de *Oratore*, en van de *Inſtitutiones* van *Quintili-*
aan

(*) Verg. *Adelung Geſchichte der Deutſche Sprache*, bl. 43.

aan gezocht had. En toen waren de stroop-zieke handen der Noordsche vagebonden nog niet zeer lang ter ontvreemding van 'slands edelste bezittingen in werking geweest. Hoe weinig zullen zij dus ongeschonden gelaten hebben, in volgende tijden, daar hunne gruwelijke plunderingen, van moord en brand verzeld, geduurd hebben tot aan het jaar 911? Gering waren, na dezen tijd, in de eerste helft der tiende eeuw, de overblijffels van letterkundige gestichten in geheel Duitschland. Alleen waren nog in wezen de scholen van *Fulda*, *Osnabrug*, *St. Gallen*, *Keulen*, *Luik*, enz. En wie weet, hoe veel zelfs ook daar de wetenschappen geleden hadden? Geen wonder derhalve, dat reeds met den afloop der negende eeuw ook het licht der geleerdheid geheel scheen uitgegaan te zijn (*).

In al dien tijd was ondertusfchen het "Duitsch, over het geheel beschouwd, meer eene afgezonderde landtaal geworden. Na dat beide rijken, Oost en West Frankrijk, elk zijnen Koning hadden gekregen, werd het oude Gallisch, grootendeels toen reeds met bedorven Latijn vermengd, de taal van het hof in West Frankrijk, van welken tijd af hetzelfde zich eerst regt tot het hedendaasch Fransch heeft beginnen te vormen. In Oost Frankrijk daarëntegen begon het Duitsch, bijzonder het Frankduitsch, als eene geheel op zich zelve staande taal, in onderschet.

(*) Lezenswaardig is wijders over dit onderwerp Y. Wijn's *Huisattend leven*; I. D. I. St. bl. 55-62.

scheidene dialekten verdeeld, al meer en meer dat Nederlandsch te worden, het welk het thans is, zijnde een middendialekt tuschen het Franksch-hoogduitsch en het Franksch-sakfisch Nederduitsch. De Teutonische of Duitsche taal verdeelde men toen in twee hoofdtakken, in den Theutischen, (oud Sakfischen) *Nederteutonischen* of Nederduitschen tak, en den Theotischen, *Opperteutonischen* of Hoogduitschen tak (*). Minder leed, in het algemeen, de Duitsche taal van de invallen der ruwe Noormannen, dan men anders vooraf wel gedacht zoude hebben. Ten Kate zegt (†), „die invallen waren of te kort van bestand, of niet aanzienlijk genoeg, om op de taal iets te vermogen”. De ingevallen Noormannen vestigden zich niet zoo zeer op vaste plaatsen, maar zwierven rond, nergens een bestendig verblijf houdende. Hier kwam bij, dat, hoe groot ook de invloed anders op de taal mogt geweest zijn, derzelver aarder niet wel zeer veel door hadde lijden kunnen. Immers de taal der Noormannen was oorspronkelijk dezelfde met die der Duitschers. Dan laat ons de duitche taal van dien tijd nader leeren kennen!

Het eerst valt hier onze aandacht op eene berijmde geschiedenis van 's Heilands levensbijzonderheden, volgens de vier Evangeliën, den belangrijken arbeid van

(*) Verg. Le Long's *Boekzaal der Nederd. Bijbels*; bl. 9.

(†) In zijne *Aanleiding*, I. bl. 47.

van Ottfridus, een' *Benediktijner* Monnik van het klooster Weisenburg in den *Elzas*. Dit is een zeer merkwaardig duitsch geschrift. Hetzelve is het eerst, naar een oud handschrift, uitgegeven door Mattheus Flacius, ten jare 1571, en naderhand door Schilter gemeen gemaakt in het eerste deel van zijnen *Thesaurus Antiquitatum Teut.* Beide die afdrukken zijn zeer gebrekkig, zoo dat zij de kritische hulp der taalgeleerden dikwerf noodig hebben (*). Trouwens heeft men reden, om te klagen over het bederf der lezing van de oude Grieksche en Romeinsche schriften, nog meer reden is er, te dezen aanzien, betrekkelijk de Duitsche schriften van dit derde tijdperk onzer geschiedenis. Overal zijn deze denkstukken door de later afschrijveren, die de taal of niet verstonen, of anders gewoon waren te schrijven, jammerlijk geschonden. Dan hoe bedorven de lezingen ook hier en daar zijn mogen, het werk van Ottfrid is voor ons van geene geringe waarde, te meer, daar hetzelve geene vertaling, maar oorspronkelijk geschreven is van een' man, die, in het midden der negende eeuw, boven alle de monniken van zijnen tijd, uitmuntte in geleerdheid, in scherpzinnigheid, in wezenlijken smaak, in zuiverheid van stijl, enz. Als zulk een voortreffelijk man kende hij ook zeer wel de gebreken van zijne moedertaal. In eene wel geschrevene latijnsche opdracht dezès duitsehen werks

(*) Verg. *Adelungs m. a. w. bl. 45.*

werks aan den Aartsbisshop Liutbert (*), telc hij die gebreken op, maar beklaagt er zich over, dat hij dezelve zoo weinig heeft kunnen verbeteren. Hij beschouwde de taal als ruw, onbeschaafd, ongevormd, onspraakkunstig en moeilijk om te schrijven (†). Zelfs komt hij er openlijk voor uit, dat hij geene behoorlijke acht heeft kunnen geven op de geslachten der naamwoorden, op het echte onderscheid tuschen het enkelvoud en meervoud. En toch schreef hij zijne taal ongelijk zuiverder, dan vele anders geleerde ditschers hunne moedertaal schreven in de achttiende eeuw! Aan zijn rijm ziet men, dat de ditsche dichtkunst ook toen nog in hare eerste kindscheid was. Door den kadans der zangmaat heeft hij zich zelfs maar al te dikwerf laten verplichten, om voor de korthed of langheid der lettergrepen geheel niet te zorgen (§). Dan laat ons het geschrijf-
van

(*) In het Ditsch is het aan Koning Lodewijk, den *Ditscher*, opgedragen.

(†) Onder anderen drukt hij zich dezer voege uit. *Lingua Theotisca barbaries inculta est & indisciplinabilis, atque insueta capi regulari freno grammaticae artis. — Stupens (viri docti) in altis vel litterula parva artem transgredi, & pene propria lingua vitium generat per singula verba.*

(§) De denkbeelden van Ottrid waren evenwel soms zeer dichterlijk. Hier toe behooren B. I. Hoofdst. V. vs. 103-109, B. IV. H. IX. vs. 41-49. Bijzonderlijk moet hier toe gebragt worden B. V. H. XVII. vs. 45-80. Waar 's Heillands hemelvaart met een dichterlijk penfeel naar het leven geschilderd wordt. Verg. des oordeelkundigen Van Wijns H. *Avondstonden*; I. bl. 215-217.

van Ottfrid nader doen kennen, op dat men over den aard der Duitsche tale van zijnen tijd oordeelen moge. Zijn Duitsch was het Franksch-hoogduitsch dialekt, dat in *Opper Swaven* en in den *Elzas* heerschte. Zie hier een voorbeeld uit het begin van het twintigste hoofdstuk van het eerste boek, over den Bethlehemietischen kindermoord.

So Herod ther Kuning tho bifand,
 thaz er fon in bidrogan uward,
 Inbran er sar zi noti,
 in mihil heizmuatl.
 Er santa man manege
 mit uafanon garauue.
 Joh datun sie ana fehta,
 mihila flahta.
 Thiu kind gestuatum stechan
 thiu uuiht ni mothun sprechan.
 Joh uuurtun al fillo tiu
 mitthont giboraniu;
 So sih thaz altar druag in uuar
 thanan uz in zuel jar.
 So uuit thaz geuui mez uuas,
 ni firliazun sie niheiqaz.
 Thie muater thie ruzun
 joh zachari uz fliuzun.

Wat zegt men van die taal? Duidelijk ziet men, dat zij ons Duitsch is. Schier alle hier voorkomende woorden zijn zelfs bij ons Nederlanders, of nog

heden in gebruik, of ten minste oudtijds in gebruik geweest. Alleen de zamenvoeging der woorden, met de bijzondere schrijfwijze, is het gene ons alles hier vreemd doet zijn. Dit evenwel zal merkelijk verminderen, wanneer men de plaats zoo na mogelijk in onze tegenwoordige duitsche taal dus overbrengt.

Zoo (dra) Herodes de Koning het bevond,
 dat hij van hen (de Oosterfche wijzen) bedrogen werd,
 Ontbrandde hij terfcond (*), met hevige vrees (†),
 in grooten heeten moed.
 Hij zond menigen man,
 met wapenen gereed (§).
 En zij deden, zonder gevecht,
 eene groote flachting.
 De kinderen bestonden zij te steken,
 die niets (•) konden spreken;
 En werden allen geflagen (‡),
 die zoo geboren waren;

Zoo

(*) *Sar is terfcond, statim.* Vid. Schilteri *Glofs. Teut.*

(†) *Not* beteekent *zorg, vrees*; *zi noti is met vrees*. Van der Schueren heeft in den *Teuthonista* aangeteekend *Anxt, noyt, forghe; timor, mesus*. Het is hetzelfde met het Vriefche *Noed, cura*. „Hij heeft er geen' noed voor," is *hij heeft er gaene zorg voor*; „Hij staat geen' noed van zijn goed," is *hij heeft geene zorg voor zijn goed*.

(§) *Garauen, bereiden*, is ons hiervoor reeds meermalen voorgekomen.

(•) *Wiht ni* is ons *wat niet, d. i. niets*.

(‡) *Fillo tiu*. Hier is eene bedorvenlezing. *Onderfchel.*

Zoo als zich de ouderdom uitstreckte in waarheid
van daar tot (*) de twee jaren.

Zoo wijd de meet (†) van den landstreek (§) was,
lieten zij er niet één.

De moeders die maakten geruisch (kermden)
en tranen vloeiden uit.

Wij hebben de taal van Ottfrid Franksch-hoog-
duitsch genoemd, en dat is zij: maar hoe weinig
moet dit Franksch-hoogduitsch in de negende eeuw
verschild hebben van het Nederlandsch-duitsch, dat
onze voorvaders toen hier te lande spraken? De
overëenkomst van tongval in dit geschrift is wel groo-
ter met het tegenwoordige hoogduitsch, dan met
het neêrduitsch; maar de overëenkomst van het ge-
bruik

scheidene Handschriften verschillen ten aanzien van dit
woord. Bij allen evenwel ziet men, dat de Schrijver het
werkwoord *Fillen* heeft gebezigd; maar hoe, is raadseläch-
tig. Denkelijk is het geweest *Fillotiniu*, d. i. *gesta-
gen*. *Fillen* beteekende geesfelen, met garden slaan. In
het oude Vriesch is dit woord zeer bekend geweest. *H o r
h i s e f i l l e*; d. i. *of hij ze geesfele*; leest men in de Vriesche
wetten, door *Wierdsma* en *Brantsma* uitgegeven, II.
bl. 253. Oorspronkelijk zal het zoo veel zijn, als *villen*,
het *vel* van den rug slaan.

(*) Voor uz moet er gelezen worden *unz*, *tot dat*,
of *tot*. Conf. *Schilteri Glosf. Teus.* in voce.

(†) *Mez*, *Messe*, *Masse*, is *maat*, *modus*, ook
eindpaal, *finis*, hetzelfde met ons *meet*. Hier van wordt
bij de kinders het einde van een speelperk doorgaans de
meet genoemd, en zeggen wij, bij wijze van spreken, nog,
van de meet af aan beginnen.

(§) *Geuul* is ons *gaauw*, *goo*, (*regio*, *træbus*).

bruik der woorden daarentegen, ziet men, is grooter met het tegenwoordige nederduitsch, dan met het hoogduitsch. Slechts twee woorden hebben wij er in gevonden, die gezegd kunnen worden alleen hoogduitsch, en geen nederduitsch te zijn. Zij zijn *Mitthont*, d. i. *terstond*, in het hoogduitsch thans *Mithin*, en *Zachari*. d. i. *tranen*, in het hoogduitsch thans *Zahre*. Voorts merken wij, ten aanzien van dit geschrift van *Ottfrid*, aan, dat, schoon hetzelfde geen vertaald, maar een oorspronkelijk werk was, de taal nogtans, zoo om het rijm, als om de voetmaat, geplooid was naar het latijn, gelijk den oordeelkundigen lezer uit het geheel allerzigtbaarst is. Onder anderen strekt daarvan ten blijke *Er san-ta man manege*; in plaats van *manege man*. Men ziet ook, dat *ne* in *manege*, 't welk anders kort is, hier eeniglijk om den kadans lang is gemaakt. Hoe zoude thans in onze ooren wel klinken, *Hij zoude man menége?* in plaats van *Hij zonde menige man*.

Willen wij derhalven de taal der Ouden uit de negende eeuw regt leeren kennen, dan moeten wij hunne profaische, onvertaalde, oorspronkelijk duitsche schriften raadplegen. Maar die hebben zij ons bijkans niet achtergelaten. Het best, meen ik, dat ons, te dezen aanzien, slechts twee zeer kleine stukken kunnen te stade komen, als welke beiden in een' Nederduitschen, het eerste in een' nederfakfischen of hoog nederrhijnschen, en het andere in eenen echt nederlandschen tongval, naar het mij toefchijnt, gesteld zijn.

Het

Het eerste is een *Verbondsëed* der Koningen Lodewijk, den *Duitscher*, en Karel, den *Kalen*, tegen hunnen onderbroeder Lotharius, dien zij, in een' bloedigen veldslag overwinnaars gebleven zijnde, hadden doen wijken, afgelegd voor hunne onderdanen, in het jaar 842, te *Straatsburg*. Jammer inrusfchen is het, dat wij dit stuk in zijn geheel niet leveren kunnen, wijl de lezingen van het tweede gedeelte zoodanig bedorven zijn, dat al de kritiek der scherpzinnigste taalkenners dezelve niet heeft weten te herstellen. Zoo verre wij hetzelfde geven kunnen, luidt het dus (*). In Godes minna, indi thes (†) Xristianes folches, ind unfer bedhero gehaltnisfi, fon thefemo dage frammordes, so fram so mir Got genuizei indi mahd furgibit, so hald ik tefan minan bruodher. Het overige is onverstaanbaar. De woorden beteekenen in onze tegenwoordige taal het volgende. „ In Gods liefde (dat is, zoo waar mij

(*) Men kan het geheele stuk lezen in Nithardi *Hist.* Lib. III. sub anno 842; en daar uit overgenomen in Lipsii *Epist. ad Belgas*; Opp. T. II. p. 987. Freheri *Rerum Geop. Scriptores*; I. p. 72, 73 en Schilteri *Thesaurus Antiquit. Teut.* II. p. 240.

(†) Freher en Schilter lezen ind durhtes, maar ik twijfel schier niet, of er moet gelezen worden, gelijk bij Nithardus staat, indu thes of indi thes, dat is, *ende des*. Nithardus was een Schrijver van de negende eeuw, en verdient dus in dezen het meest ons vertrouwen. Dus schijnt er Lipsius ook over gedacht te hebben, als die insgelijks deszelfs lezing gevolgd is.

mij God liefhebbe!) (*) en (in de liefde) des Christelijken volks, en onzer beider behoudenisfe, van dezen dag en voortaan, zoo lang mij God wetenschap en magt geeft, zoo huld (of houd) ik *dezen mijnen broeder*" (†). Den eed des Duitschen volks, bij deze gelegenheid gedaan, wilde ik hier gaarn bijvoegen; maar de affchriften daarvan zijn mede door misverstand zoo verminkt geworden, dat de kritiek der schranderste mannen zich ook hier te vergeefs afflooft. Ik geve dus slechts het begin, dat het minst bedorven is. Oba Karl then eid, then er sinemo brudher Ludhuvvige gesuor, geleistit, indi Ludhuvvig, min herro, then er imo gesuor, forbrichchit enz., dat is, „Indien Karel den eed, dien hij zijnen broeder Lodewijk zwoer, houdt, en Lodewijk, mijn heer, dien (eed, welken) hij hem zwoer, verbreekt, enz." Verder zijn de affchriften onverklaarbaar (§). Het Nederfakische of hoog neder-

(*) Wij zeggen thans, „zoo waar mij God helpe!" het gene hetzelfde is.

(†) D. i. Zoo blijf ik dezen mijnen broeder *houw en getrouw*. Van hier onder ons nog *vriendhoudend*.

(§) Daar de eed, tegen Lotharius met dien des Franschen volks, aan Karels zijde, in het Romanisch of oude Fransch van dien tijd, dat toen aan het hof was aangenomen, (zie hiervoor bl. 188) ook bij de gemelde schrijvers, geboekt is, zal het voor sommige lezers wel der moeite waardig zijn, dien hier af te schrijven. Het is het oudste Fransch, dat ons bekend is. En men zal er ult zien, dat de geest der Fransche taal toen reeds gevormd was, dat zij geheel reeds op zich zelve stond, en oorspronkelijk reeds dat was, wat zij thans is. „Pro don

rhijnsch-duitsche meen ik voornamelijk te ontdekken in de woorden Godes, dage, waarvoor de Hoogduitschers schreven Gottes, Tage.

Het

a mōur & pro Christian poplo & nostro commun saluament, dist di en avant, in quant Deus fait & potir me dunat, si saluarai e cest meon fradre". 't Minst verstaanbaar zijn de woorden dist di en avant. Denklijk zal dit zijn *De isto die in avant*; dat is, „van dien dag af in het toekomstende;" *in antea*, gelijk toen de Latijnen zeiden, van waar het Italiaansche *Inanzi*, dat dezelfde beteekenis had. Vid. Freheri l. l. I. p. 73. Men ziet hier uit, dat de Franschen niet slechts hunne taal naar het latijn plooiden, maar juist ook latijnsche zamengetrokken woorden in hunne taal mengden. Zelfs bedienden zij zich toen van geheel Latijnsche woorden, zonder eenige verandering, blijkens het begin van den gemelden volksëed. „*Si Loduigs sacrament, que son fradre Karlo iurat, confervat.* Niet weinig wordt hierdoor het gevoelen begunstigd der genen, die het Fransch voor niets anders houden, dan bedorven Latijn. Doch dit is slechts in schijn. Het Fransch is, gelijk wij gezien hebben, oorspronkelijk oud Gallisch, maar door de taal van volken, die Gallië overwonnen, eerst dus door die der Romeinen, namelijk het Latijn, en naderhand door die der Franken, het Duitsch, zeer veranderd. Tot den dood van Lodewijk, den vromen, was de Duitsche taal in *Frankrijk* de hoftaal; maar van dien tijd af sprak men er die taal, welke wij in den bovengemelden verbondsëed vinden, en schijnt men zich op de verbetering derzelve met alle kracht te hebben toegelegd. In de tiende eeuw was zij reeds aanvankelijk veel beschaafder, en volstrekt niet meer met geheel Latijnsche woorden gemengd. Eene proeve van deze taal zie men in *le Monde primitif par Court de Gebelin; discours préliminaire*, Art. IV. waaruit wij het volgende zijnde een brokstuk van het lied van Hanna, 1 Sam. II hier overnemen.

*Li arcs des forz est surmuntez,
Et li fioble sunt efforciez,*

Het andere ſtuk, waarvan wij melding gemaakt hebben, als gefchreven in een Nêderlandsch - duitſch dialekt, is een brok van het *Capitulare* van Lodewijk, den *gromen*, van het jaar 819 (*). Dit weinige, uit het zelve ontleend, zij thans voor onze beoefening genoegzaam. That ein iouvelich man frier gewalt have, so uuar so se er uulit sachun sinu ce gevene. So uer se sachun sinu thuruhe salichhedi selu fineru, athe ce anderrn craftlicheru stat, athe gelegenemo finemo, athe so uuemo andremo verfellan uulit, inde ce themo cide inneneuendium theru seluero grafſceffi uuisit, in theru sachun thie gefat sint; uuzzeta thia sala ce gedune gevli- ze. Dat is. „ Dat een iegelijk man vrij geweld (vrij

*Ki primes furent saiez
Ore se sunt pur pain luez,
Et li fameillus sunt asaziez,
Puisque la baraigne plusurs enfantad,
Et cele, ki mulz out enfanz, a febliad.* *

Dat is. „ De boog der sterken is overwonnen; en de zwakken zijn versterkt geworden. Die eerst waren verzadigd, hebben zich nu voor brood verhuurd; en de hongerigen zijn verzadigd; aangezien de onvruchtbare vele kinderen baarde, en zij, die vele kinderen had, verzwakt is. Welk eene groote verandering in den tijd van ééne eeuw. Zoo ziet men, hoe zeer eene taal door beoefening spoedig verbeterd kan worden!

(*) Men vindt het geheele ſtuk bij Brower, in de *Annal. Trevrens.* p. 26; en bij Schilter in *Theſ. Antiq. Teut.* T. II. P. I. p. 239.

(vrij magt) hebbe, aan wien hij wille, zijne zaken te (*) geven. Zoo wie (indien iemand) zijne zaken, door (van wege) de zaligheid zijner ziel of op eene andere (zekere) deugdelijke (heilige) plaats, of aan zijnen naastgelegenen (naastbestanden) of welken anderen ook, overgeven (†) (vermaken) wil, en hij, op dien tijd inwendig (binnen) hetzelfde graaffchap is (§), waarin die zaken gezet (geplaatst, gelegen) zijn; dat hij de overgave zich bevlijtge wettig te doen (te maken)". De Nederlandsche tongval straalt, dunkt mij, duidelijk door in iouvelibe (iekelijk), in have, hetzelfde met ons heeft, in gevene, in salichedi, gesat, gedune, enz. Wij mogen also dit stuk als het eerste geschrift beschouwen, dat ons in een' regt zuiveren Nederlandschen tongval is voorgekomen.

Men ziet uit beide deze bijgebragte gedenkstukken dan nu, hoe weinig het Nederlandsch van het Nederfakfisch of Hoog Nederrhiensch verschilde. Schier waren zij voor één en hetzelfde dialekt te houden. Mogten wij meer oorspronkelijke Nederduitfche stukken van dezen tijd, in onrijm, bezitten, hoe veel oogenschijnlijker zoude het ons dan worden, dat het Nederlandsch

(*) *Ce is ons te.* De C werd bij de ouden dikwerf voor onze T gebruikt, zoo als, bij voorbeeld, in het vervolg, straks blijken zal uit *cide*, voor *tide*.

(†) Sellen is geven, Verfellen overgeven, overmaken, vermaken. Zie hiervoor bl. 182.

(§) Voor ons *is* zeiden onze ouden Wifit, van Wifan, Wifan, ons *wezen*, waarvan wij nog ons *was* en *geweest* hebben. Wifit is het later duitfche *Weset*.

landsch toen bijna nog hetzelfde met het Nederfakfisch was. Het behoorden, ja! doorspronkelijke stukken in onrijm te zijn, waar op nog het latijn, noch de dwang der voetmaat eenen onmiddelfijken invloed had gehad. De beide laatste stukken, door ons 418 voorbeelden bijgebragt, hebben ons intusfchen de Nederduitsche taal doen kennen, zoo als zij, staande de negende eeuw, in de dagelfjsche verkeering, reeds gevestigd was, terwijl de taal in de overige fchriften diens tijds (*) of naar het latijn verkunstfeld was, of, door den band van rijm en maat te zeer gekneld, hare deugdelijkheid geheel verloren had.

Wanneer wij dit in aanmerking nemen, wordt het leed eenigzins verzacht, dat wij anders zouden hebben over het verlies van zekeren Rijmbijbel, die men meent, dat op last van Lode wijk, den *promen*, in het Duitsch vervaardigd zoude zijn, en waarvan

(*) Tot deze fchriften brengen wij eenige van Lotharius en Lode wijk in het jaar 840 gemeenschappelfjker wijze uitgevaardigde wetten, zoo in het Duitsch, als in het Latijn, welke gevonden worden in Schilteri *Thes. Antiq. Teut.* II. bl. 239; — de Duitsche Katechismus door Eckhart uitgegeven ten jare 1713, onder den tijtel *Incerti Monachi Weissenburgensis Catechesis Theotisca*; — eenige Fransch-duitsche Kerkliederen, te vinden in Eckharts *Comment. de rebus Francie orient.* T. II. p. 984; — Het *Gefprek van Christus met de Samaritaansche vrouw*, een klein fragment, uit een oud handschrift in de Bibliotheek van *Wempe*, door Lambecius, het eerst in het licht gegeven, en daarna door Schilter in zijnen *Thes. Antiq. Teut.* T. II. overgenomen. De eerste twee duitsche gedenkstukken zijn overzettingen uit het Latijn; ende twee laatste meer oorspronkelijke rijmoefeningen.

van de afschriften zijn verloren geraakt. Sommigen denken, dat er nog één van is overgebleven in de *Kottoniaansche* Bibliotheek te Oksford (*). Doch anderen meenen genoegzamen grond te hebben, om daar aan te twijfelen (†). Hoe het ook zij, het *Kottoniaansche* handschrift schijnt van belang te zijn, te meer, daar vele geleerden, zelfs in hoog duitschland, hetzelfde willen beschouwd hebben, als gesteld in den nederduitsch-nederrhijnschen tongval, die hier te lande, of hier omstreeks, voor duizend jaren, gesproken werd (§). Dit oordeel evenwel is zoo los, dat andere geleerden, niet min bedreven in het vak der oude duitsche letterkunde, het onder elkanderen zeer onëens zijn geweest, tot welken tak der duitsche tale het moeste gebragt worden. Er zijn, die het voor een Angelfakisch werk hebben aangezien, gelijk onze F. Junius, en de Noordsche taalkenner G. Hickes (‡). Anderen weder wilden, dat het Franksch-deensch ware (†). Eindelijk heeft zich Hickes, na hetzelfde met meer scherpzinnigheid ingezien te hebben, overtuigd gehouden.

(*) Zie Adelungs m. a. w. bl. 43, 44, en van Wijns *Hist. Avondst.* I. bl. 201, 202.

(†) Zie van Wijns *Hist. Avondst.* I. bl. 200-214, en *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 48-55.

(§) Schilter (*Monument. Catech. in Thef.* T. I. p. 82.) en Adelung (in het a. w. bl. 43.) zijn van die gedachte. Verg. van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 53.

(‡) Zie van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 51.

(†) Zie van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 51.

houden, dat het Franksch-duitsch was (*). In het meermalen aangehaalde werk van den beroemden Schilter vinden wij uit het *Kottoniaansche* handschrift het gebed des Heeren, dat door Hickes (†) afgeschreven is, overgeboekt (§). Of hetzelve met alle naauwkeurigheid afgeschreven zij, laat ik daar. Geheel altoos versta ik hetzelve niet, zoo min als Hickes en Schilter het verstaan hebben, blijkens eene vertaling, die alles behalve juist is. Zoo verre hetzelve voor mij verstaanbaar is, geef ik het hier op. Fader ist ufa sirio barno; thu bist an them hohen himilo rikie, — gi umhid si thin namo uordu gihuilicu; cume thin kraftiga riki; uerthe thin uuilleo, obar theso uerold, also sama an erdu, so thar uppe ist an them hohen himilo rikie; gib us dage gihuilices brad, (•) Drothin thie guodo, thina helaga helpu . . . . Dit meen ik dus te moeten overzetten. *Vader is Hij van ons, zijne kinderen! Gij zijt in het hooge hemelrijk! Gewijd (geheiligd) zij uw naam met elk woord! Uw krachtig koningrijk kome! Uw wil worde (geschiede) over deze wereld, so te zamen (gelijk) op aarde, als het daar boven is in het hooge hemel-*

(*) Zie van Wijns *Hutsz. lev.* bl. 51, 52.

(†) In *Thesauro linguarum septentrionalium*; *Gramm. Anglos.* p. 190.

(§) Vid. Schilteri *Mon. Catech.* p. 84.

(•) Er wordt bij Schilter gelezen Rad; maar dit zal Brad moeten zijn.

melrijk! geef ons elken dag brood! Goede Heer! Uwe heilige hulp. . . . (*). Nu beoordeele de kundige beoefenaar van dit studievak, welke taal of welk dialekt van duitsche taal het zij! Eigenlijk Franksch-duitsch; gelijk Hickes meende, is het zichtbaarlijk niet. Ook is het geen Franksch-deensch, zoo als anderen hebben gedacht. Eer zoude men het voor Angelfakfisch houden; daar heeft het ten minste zeer veel van. Evenwel echt Angelfakfisch is het toch ook geheel niet. Het komt mij derhalve, met Schilter en Adelung, wel in het algemeen meest waarschijnlijk voor, dat het de nederrhijnfche of oudste nederduitsche taal is. Doch in het bijzondere meen ik te mogen bepalen, dat het, als zoodanig, Nederlandsch is, 't welk vrij wat naar het Angelfakfische trekt. Hier van overtuigen mij de woorden *ufa, fader, cume, werold, gihuiliches (iekelijk) dage, helpu, in het hoogduitsch anders ook uns, Vater, komme, wels, jeglich, tag, hulfe*. Wijders komen er nog deze

✱

An-

(*) Ervolgt nog; Endi alat us, hebanes waard, manegaro menn sculdio, also wue odron mannon duan; ni lat us farledean leth a uihiti so forth an iro uuilleon, so uui uurdiga find; se help us unidar allon ubilon dadeon. Daar ik deze woorden niet wel versta, kan mijne overzetting niet dan gebrekkig zijn. Hoofdzakelijk zullen zij wel dit beteekenen. *En vergeef ons, bewaarder des Hemels! de menigvuldige menschelijke schulden, gelijk wij anderen menschen doen; laat niets leeds (kwaads) toe; dat het ons verlaide tot zijnen wil, gelijk wij waardig zijn; maar help ons tegen alle euvels daden.*

R 2

Angelfakſiſche en Nederlaandsche woorden in voor-
 Was (erat) Godſpel (Evangelië) Fruod
 (vroed) Cuning (Koning) ūter (*uit er*). Hic-
 kes meent (*), dat het affchrift door een' Angelfak-
 ſaks vervaardigd is. Dit zoo zijnde, kan hetzelfde,
 door dezès mans pen, wel die Angelfakſiſche
 plooi hebben gekregen, welke wij er in ontdekken.
 Intuſchen zij het mij vergund, in gedachte te ver-
 ſchillen van onzen oudheidkundigen Van Wijn, die
 oordeelt (†), dat deze Bijbelvertaling niet voor, maar
 even na den leeftijd van Ottfrid, en dus op het
 einde van de negende eeuw, zoude geſchreven zijn.
 Mijn gevoelen is daar van zoo verre, dat ik hetzelfde
 ten minſte in de achtſte eeuw houde geboekst te zijn.
 De geleerde De Roches heeft opgemerkt (§), dat
 het ſchrift van dit oude gedenkſtuk wel, aan het einde
 der regels, geene op elkanderen klinkende woorden
 heeft, maar nogthans eene maat ſchijnt te hebben.
 Het bijgebragte uit Schilters werk overtuigt mij
 daar niet van. Evenwel kan het zijn, dat er, in het
 overige gedeelte des handschrifts, eene Anakreoniti-
 ſche of diergelijke voetmaat, welke van de oude Duit-
 ſchers het meest bemind werd, plaats heeft. Indien
 dat zoo is, meen ik, dat in dit gedenkſtuk juist het
 onrijm, 't welk voor Ottfrids tijd bij de Duitſche
 dich-

(*) Zie Kinderlings a. w. bl. 205.

(†) *Huiſzittend leven*; I. bl. 52, 53.

(§) *Memoir. de l'Academ. de Bruxelles*; T. I. p. 6.
 Verg. van Wijns *Huiſz. leven*, I. bl. 52.

dichters in gewoon gebruik was (*), ter versterking der redenen kan strekken, waarom hetzelfde voor één der vroegste opstellen, die in onze Nederlandsche sprake bekend zijn, mag gehouden worden. Met dit al is de tijd, wanneer hetzelfde vervaardigd is, volstrekt onbepaalbaar. Uit dien hoofde heb ik er dan ook niet vroeger, maar eerst hier berigt van kunnen geven. Allerwenschelijkst zoude het zijn, dat dit belangrijk stuk ééns door den druk mogte worden gemeen gemaakt.

De overige duitfche Koningen van den Frankfchen ftam, die wel tot in de tiende eeuw bleef bloeijen, maar met den dood van Lodewijk, den vierden, in het jaar 911, uitftierf, waren noch handhavers van de wetenfchappen, noch voorftanders van hunne moedertaal. Hetzelfde dient gezegd van de volgende koningen, uit het Saksifche huis, die het rijksbewind over de Nederlanden hadden tot het jaar 1084. Allerwege heerschte hier te lande, gelijk elders in geheel Duitschland, toen de grootfte onkunde. De fcholen waren ontbloot van bekwame leermeesters en gefchikte onderwijzelingen; sommigen zelfs ftonden geheel ledig en gefloten. Om een geestelijke te worden, had men slechts noodig de geloofsbelijdeniffen te verftaan, de koorzangen te kunnen opdeunen, en eenige gebeden van buiten te kennen. En dat weinige leerde nog deze foort van menfchen

zoo

(*) Zie van Wijns *Historifche Avondftonden*, I. bl. 259, 260.

zoo gebrekkig, dat er onder hen waren, die moeite hadden, om het kerklatijn in het duitsch eenigermate te kunnen overzetten. Met deze armzalige kundigheden werden zij nogtans bij al het volk voor zeer geleterde mannen gehouden. Zoo iemand hunder tien, hoogstens twintig, boeken bezat, die had eene zeer groote bibliotheek. Voor het affchrijven van één, nog niet eens zeer uitvoerig, boekwerk betaalde men soms duizend guldens en meer. Tachtigjarige godgeleerden trof men aan, die nooit een' Bijbel gezien hadden. Grooten steden waren er, waar geen Bijbel te vinden was. Geen wonder trouwens! aanzienlijken zoo wel als min aanzienlijken konden noch lezen noch fchrijven. Alle gerechtelijke papieren, openbare giftbrieven enz., moesten gefchreven worden door de geestelijken. De verdeeling des rijks, de, daar door veroorzaakte, vermindering van de magt der bijzondere Koningen, de, onder hen steeds voortdurende tweefpalt, de herhaalde invallen der Noormannen, dit alles kon niet nalaten dodelijk te zijn voor den ontloken bloei der wetenschappen. De Hertogen en Graven daarentegen maakten van deze, voor het algemeene welzijn zoo fchadelijke, gebeurtenifen een zeer voordelig gebruik voor zich zelve. Hun gezag wisten zij derwijze te vergrooten, dat zij door de Koningen zelve als onafhankelijk befchouwd werden, en hun bewind van vader tot zoon erfelijk overging. En deze opkomst der hertoglijke en grafelijke regeringen,

gen was het graf der wetenschappen. Over de ganfche tiende eeuw lag eene vale fchaduw verfpread van domheid en ruwheid, van onkunde en zedeloosheid. Geen één gefchrift, in het hoog of nederduitsch vervaardigd, door een' harer geleerden, biddt zij ons aan, voor zoo verre ik met zekerheid wete. Nooit is het in het rijk der letteren zoo donker geweest, als ten dien tijde. Het was de zoo genoemde midden eeuw, maar ook de midden nacht der eeuwen. In de gefchiedenis ftaat zij daarom tot hare fchande gebrandmerkt met den koudten naam van *ijzeren eeuw* (*). Tot hare fchande? Neen! ik trek dat woord weder in. De fchande altoos worde onzen voorvaderen niet aangewreven! Door het uitftaan van zoo vele rampen, als hen bij mogelijkheid konden overkomen, zoo als wij die hier voor gefchetst hebben (†), ontmoe digd, verärmd, in een' diepen afgrond van ellende gedompeld, en tot op den uiterften rand van wanhoop gebragt, hadden zij eene geheele eeuw noodig, om, waardiglijk hunnen edelen ftand, als menfchelijke wezens, het hoofd weder om hoog te heffen, en het bedorvene, zoo goed zij konden, te herftellen.

De befchaving nam evenwel inmiddels van tijd tot tijd, tegen alle verwachting, toe. Trouwens
de

(*) Zie van Wijns *Huizittend leven*; I. D. I. St. bl. 61.

(†) Bl. 242, 243.

de rampen, waarönder het volk gebukt ging, legden daartoe den grond. Een groot deel des volks, dat, ten platten lande, wegens de strooperijen der omzwervende Noormannen, niet veilig was, vlugte naar de steden. Dezen werden dus uitgebreider, met hechte muurwerken van steen, in haren omvang, tegen den buiten en binnenlandschen vijand, bevestigd, en door het optrekken van welgetimmerde, meest houten, gebouwen verfraaid. Door de graauwe vermagering, die zich over de middenklasse des volks, bijzonderlijk ten platten lande, verspreidde, werd deze meer gedwee, meer zacht van zin, meer ijverig, en werkzaam. Zij, die den boerenstand niet verlieten, begonnen bedacht te worden op het droogmaken van moerasfen, op het bedijken van de landen, op het beploegen van hunne akkers. In de steden vond men groote opgewektheid, om de hand aan het beoefenen van allerlei nuttige kunsten te slaan, waarvoor hen uit den rijkdom van de meer vermogenden de wenschelijkste belooningen toevloeiden. Fabrieken van allerlei aard werden opgerigt. Ook de koophandel begon door dezen weg meer aan het bloeijen te geraken. Nooit bezeilde zeeën werden met stevige schepen doorkruist. Van overal werden vreemde waren aangevoerd. Hoe weinig ook nog de winsten waren, welke de koophandel opleverde, hij gaf nogtans een tamelijk ruim levens onderhoud. En overal begon men er voor te zorgen, dat eene goede orde, die van de welvaart der maatschappij de hechtste grondzuil is,

is, door het handhaven van gemaakte willekeuren, bewaard bleef. 't Gene derhalve de geleerdheid, welke slechts bij zeer weinigen huisvestte, over het algemeen ter verbetering van de taal des volks niet uitwerken konde, werd door de befehaving der zeden, door de beoefening der kunsten, enz., vergoed. Dat toch de beschaving eens volks in het zedelijke eenen grooten invloed op deszelfs taal heeft, mag hier, op goede gronden, als eene bewezen waarheid, van ons verondersteld worden. De taal wordt daardoor ook beschaafder, meer geslepen, meer rond en zacht. De duitfche schriften, die, gedurende het gemelde tijdvak van het jaar 877 tot 1024, in het laatst der negende en in het begin van de elfde eeuw, zijn opgesteld, dragen daarvan genoegzaam zichtbare bewijzen.

Met de Saksische monarchen zoude men zeggen, dat ook het Saksische dialekt de taal des hofs, die op de taal van het volk den grootsten invloed had, zoude geworden zijn; maar dat schijnt zoo niet geweest te zijn. De meesten der duitfche schrijvers van dit tijdvak hebben een Franksch-hoogduitsch dialekt, weinigen een Franksch-saksisch-nederduitsch. De overgebleven werken dezer laatste soort zijn dus voor ons merkwaardig: men ziet er reeds eene wezenlijke verbetering in van taal, met opzigt tot hare zachtheid, buigzaamheid, gelijkvormigheid; men leert haar hierdoor allengs beter verstaan. Van die allen zijn er ons slechts twee bijzonderlijk onder de aandacht gekomen, als welker nadere opening aan ons oogmerk kan dienstbaar zijn.

Het eerste is een zegelied, bij gelegenheid der overwinning van Koning Lodewijk, den *derden*, op de Noormannen bevochten, in het jaar 881. Het andere is eene vertaling der Psalmen, met bijgevoegde, meest praktisch-mijstieke, verklaringen, welke wij aan Notkerus, Abt te *St. Gall*, in *Zwitserland*, uit het eerst der elfde eeuw, te danken hebben (*).

Het eerst komt dus het zegelied in aanmerking,
dat,

(*) De overige, tot dit tijdvak behoorende, schriften zijn — eene overzetting van de Evangelische Harmonie, (volgens de *Annot.* van Valesius *ad Eusebium Hist. Eccl.* IV. 25.) te onrecht aan Tatiaan toegekend, te vinden in het tweede deel van Schilter's *Thesaurus A. T.* welke overzetting het werk van een' ongenoemden is; — eene overzetting van een Latijnsch geschrift, dat door Martianus Minus Felix Capella, in de vijfde eeuw, vervaardigd was, onder den tijtel van *de nuptiis philologiae & Mercurii*, van welke overzetting, die aan Notkerus wordt toegeschreven, men eene proeve vindt in Gerberti *Iter Allemannicum* p. 141; — eene overzetting des geschrifts van den beroemden Boëthius, *de consolatione philosophiae*, waarvan ook eene proeve door Gerbert is overgenomen in zijn *Iter Allem.* p. 143, en welke, even gelijk de naastvorige, in handschrift te *St. Gall* bewaard wordt; — eenige fragmenten van Duitfche preeken, in Eckharts *Comment. de rebus Franc. orient.* T. II, p. 941; — eene Apostolische geloofsbelijdenis, mede in Eckharts *Comment. de reb. Franc. or.* T. II. p. 931 en 932, — eindelijk eenige Glosfen en Vocabularia, ook in het werk van Eckhart *de reb. F. O.* T. II. p. 991 - 1004, gelijk ook bij Pez, in zijnen *Thesaur. anecd.* T. I. — Alle deze schriften zijn van de elfde eeuw; uitgezonderd één van de laatstgemelde *vocabularia*; maar dat, als van zeer weinig belang, nauwelijks in aanmerking komt.

dat, in de zeventiende eeuw, door den beroemden Mabillon gevonden werd in de boekerij der Abdij van *St. Amand*, bij *Doornik*, en vervolgens in handen kwam van den geleerden Schilter, die het in zijnen meermalen gemelden *Theſaurus* A. T. der letterlievende wereld mededeelde (*). Wie de ſchrijver of dichter van dit uitmuntend zegelied geweest is, weet niemand. Dan wie hij ook van naam moge geweest zijn, ik ben het met de oordeelkundigen van Wijn geheel ééns, die gelooft, dat de dichter een Nederlander ware, uit den omtrek van *Henegouwen* herkomstig, waar toen, even gelijk tegenwoordig nog in vele Vlaamsche ſteden, zoo wel *Duitsch*, als *Waalſch*, geſproken werd (†). Alzoo zoude de taal, waarin dit zangſtuk gedicht is, oud Vlaamsch zijn. Vrij wat zweemt het nogtans naar het Nederrhijnsch en Nederſakſiſch. Het is intusſchen ſpijtig, dat hetzelfde op menigvuldige plaatſen verminkt, en er zelfs hier en daar door ſene vreemde hand van veel later tijd geheele regels zijn ingelaſcht, 't welk voor den kenner duidelĳk genoeg te onderscheiden is.

Hoe zeer dit zangſtuk gedicht is in het laatst der negende eeuw, mag het echter voor het heerlijkſte voortbrengſel van de genie der oude duitſchers gehouden worden. Het verheft zich boven het werk eens Ottfrieds zoo zeer, als ware poëzij boven volka-

(*) Vide Iſſius l. I. T. II. Ook wordt het gevonden in *Langebekij Script. rer. Danic.* II. p. 11.

(†) Zie 's Mans *Hiſt. Avondſt.* I. bl. 223, 224.

volksrijmelarij. Bij Octfrid, ja! ontdekt men de ontluiking der dichtkunst, hier en daar in schoone trekken, gelijk wij hier voor hebben aangemerkt. Soms heeft hij zelfs wel iets van dat zachte, het welk ons in de gezangen van Jakob Cats zoo zeer bevalt. Dan over het geheel heeft hij, in zijnen arbeid, weinig van het gene wij eigenlijk poëzij noemen. Bij den dichter van het zegelied is alles daarëntegen gansch anders. Zijn gezang is krachtig en kernachtig; het is vol roerende bealdental, opgedreven tot eene verrukkende harmonie. Met één woord, het is ware, stoute, poëzij, niet ongelijk aan die der Oosterlingen, welke niet nalaat dadelijk op het hart te werken. De voetmaat grenst eenigzins aan de zoogenoemde Glykonische, maar is los en meestal gevallig. Van den eigenlijken *Rhythmus* was men toen, 'en nog lang naderhand, geheel onkundig. Met rijmklanken evenwel was men reeds gewoon te spelen. De taal is vrij beschaafd, doch moet niet zelden om de maat iets lijden. Het beloop van dit schoone lied is dus. Lodewijk, de derde, koning van *Frankrijk* was geliefd van God, die hem tot eenen hoogen trap van aardfche glorie had doen klimmen. Maar God wilde hem beproeven! Hij deed de Noormannen inrukken. Deerlijk werd door dien intogt het Fransche volk geteisterd. God erbarmde zich over hetzelfde, aan Lodewijk in last gevende, om de vijanden te verslaan. Lodewijk was bereidvaardig; hij moedigde zijne soldaten aan met woorden, die niets dan Evangelische gods-

godsvrucht ademden, met belofte, dat hij voor de weduwen en het kroost der genen, die sneuvelen mogten, zorgen zoude. Hierop trok hij met zijne soldaten den vijand te lijf. . . . Dan nu willen wij het gene in dit lied verder volgt ten einde toe den liefhebbers zelve doen lezen.

Tho nam her skild indi sper,
ellianlichoreit her;

Uuold her uuarer rahchon
sina uuidarsahchon.

Thoni uuas iz burolango,
fand her thia Northmannon.

„Gode lob!” sageta,
her siht thes hergereda.

Ther Kunig reit kuono
sang lioghfrano.

Joh alle saman fungun
„kyrieleison!”

Sang was gefungen;
uuig uuas bigunnen.

Bluot skein in uangan
spilodunder Vrankon.

Thar raht thegeno gelih;
nich ein so so Hluduuig;

Snel indi kuoni;
thas uuas imo gekunni;
Suman thuruch-fluog her;
suman thuruch-stach her.

Her

Her skancta ce hanton
 finan fianton
 Bitteres lides.
 so uehin hio thes libes:
 Gelobet si thiu Godes kraft!
 hluduig uuarth sighthaft.
 Sag allin Heiligon thanc!
 sin uuarth ther sigekamf.
 Odar abur Hluduig
 kuning uuar salig.
 Garo so fer hio uuas
 suuar so ses turft uuas.
 Gihalde inan, Truhtin,
 bi finan eregrehtin

Zie hier de vertaling, welke ik beneden met eenige ophelderende aanmerkingen verrijken zal.

Toen nam hij schild en speer.

(en) *ijlings* (*) reed hij heen.

Hij wilde in ernst zich wreken (†)

op zijne wederzakers (§).

Toen

(*) *Rahchon* is hetzelfde als ons *wreken*.

(†) *Ellianlich* is *ijlings*, van *Ellin*, *ilen*, *tjlen*, *festinare*, V. Schiltneri *Gloss. Teut. in voce*.

(§) *Kilian* heeft *wederfak* en *wederfaker*. Beide beteekent het bij hem *adversarius*. Voorbeelden daarvan zijn overal in de doctische schriften van onze Nederlandsche ouden.

Toen was 't niet lang gebeurd (*) (geleden)
of hij vond er de Noren.

„ God lof!” dit was zijn woord.

hij zag 't geen hij begeerde (†),

De koning reed nu koenlijk,

hij zong het heilig lied (§).

En allen zamen zongen

Kijrie! eleifon!

De zang was gezongen;

de strijd (*) was begonnen.

Het bloed scheen op de wangen

der vechtende (‡) Franken.

Daar nam de soldaat (***) te gelijkband wraak,

maat

(*) Buro meen ik, dat afkomstig is van Buren, Geburen, *gebeuren*, *accidere*, *contingere*. Vid. Schilteri *Glosf. Teut. g. gebiiren*.

(†) *Gereda* is van *Geron*, *geren*, begeeren, desiderare. Vid. Schilteri *Glosf. T. in voce*.

(§) Namelijk de Litanie. *Franco* is heilig. Zie den *Teuthonista* op Hyllich, ook Kilian, op het w.

(*) *Uuig* is *strijd*, *slag*, *prallum*. Kilian heeft *wijgh*, *conflictus*, *certamen*, *prallum*.

(‡) Spelen, ons *spelen*, zoude hier kunnen beteekenen *dartelen*. Dan de oordeelkundige van Wijn heeft, mijns achtens, het woord zeer wel gevat in deszelfs ware beteekenis van *strijden*, *vechten*. *Spelen* trouwens heeft in zijnen oorsprong geene andere beteekenis, dan die van *zich luchtiglijk te bewegen*. Ook vind ik, bij den *Teuthonista*, *spel*, *dat men mit wapen of harnesch drijft*, *Armilustrius*. In dien zin meen ik het te vinden in de *Rijmkronijk van M. Stoke*; IX. B. vs. 581, en in den *Spiegel Hist.* van v. Maerlant II. bl. 261. Van hier bij *Melis Stoke* en andere oude schrijvers *Nijtspel*, *veldslag*. Zie de aantekeningen van *Huidecoper* op de *Rijmkronijk van M. Stoke*; I. bl. 37.

(***) *Thegen* is hier een dapper man, held, soldaat. Zie hier voor, bl. 236. Onze *Cats* gebruikt ergens nog *Degenman*.

maar als Lodewijk niet één (*);
 Snel was hij en koen!
 dat was hem aangeboren (†).
 Sommigen (§) doorsloeg hij,
 sommigen doorstak hij.
 Hij schonk thans (•)
 zijnen vijanden
 Eenen bitteren drank (‡);
 zoo weken ze uit het leven.
 Geloofd zij Godes kracht!
 zoo werd Lodewijk zeeghaftig.
 Zeg allen heiligen dank!
 zijns werd de zegekamp.
 Nu (**) dan was Lodewijk,
 de koning, zeer gelukkig,
 Strijdvaardig als hij was;
 en destig zoo 't moest zijn (††).

Be-

(*) D. i. „Niemand zoo als Lodewijk.”

(•) Gekunni van kunni, *generatio*, ons kunne
sekte.

(†) Zie hier voor bl. 180. op *Sum*.

(§) Ce hanton is letterlijk te hands, of tet
 hand, *ad manus*. Ons *thans* is er van herkomstig.

(•) Lid is hier *drank*. De ouden gebruikten het meest
 in de beteekenis van *bier*. De vertaler van het gemene
 werk van Tatiaan gebruikt H. II. het woord in dien zin.
 In het Gothisch was het *Leith*. Ulfilas bezigt het
 L'uk. I: 15. voor *sterken drank*. Maar de Angelsakfische
 overzetter heeft daar *Beor*, *bier*.

(‡) Wat Odar hier zij, weet ik niet: misschien is het
 eene bedorven lezing. Om dat er a bur volgt, heb ik het
 overgezet Nu dan.

(**) Turft is hier *noodig* van *Durufen*, *indigere*,
 Ob es duruft werde, *si opus fuerit*. Ottfridi
Euang. IV. 5. 98.

Behoud Gij hem, o Heer!

Bij zijne Majestelt (*):

Niet minder belangrijk is de arbeid van Notker. Geen van alle de middenēeuwsche geleerden heeft ter verbetering der duitsche taal een' zoo wijden sprong gedaan, als deze verdienstelijke Abt. En zijne onderneming is uitermate wel gelukt. Plaatsen wij ééns Notker tegen Ottfrid, welk een verschil van dialekt niet alleen, maar ook van taal! Men nemē het gebed des Heeren; zoo als wij het bij Ottfrid en Notker vinden; slechts zij het begin genōegzaam; om er over te oordeelen (†): Zie hier hetzelfde; door Ottfrid vertaald.

Vater unfer! thu in himilon bist;

Uih si namo thiner.

Biqueme uns thina z rīchi:

Si (\$) uuillo thin hiar nidare so fer ist usan himile:

Thia dagatichun zuhti gib hlut:

En hier dat, door Notker vertaald:

Vater unfer! du in himile bist;

Din namo uerde geheiligot.

Din rīche chōme:

Din uuille geskehe in erda also in himile.

Unfer tagelichih brot gib uns hluto.

Welk

(*) Eregrēti is Majesteits hooge eer. V. Schilt. G. T.

(†) Vid. Franckii *Pref. paraphrasi Notkeripræf.* in Schilteri *Thesaurō Antiq. Teut.* T. I. p. 13; et Eckharti *Incerti Mon. W. Catech. Theot.* p. 79.

(§) Bij Franck staat Gi, maar dit moet Si, d. l. zij; zijr.

Welk Nederlander, hoe weinig ook bedreven in de verwante talen, verstaat niet deze overzetting van Notker, daar in tegendeel die van Otfrid hem bijkans onverstaanbaar is. Het dialect van Notker komt mij voor, het zuiverste Franksch van dien tijd te zijn, als een middendialekt, namelijk, tusschen het hoogduitsch en het nederduitsch (*), dat voor de volken van beide talen verstaanbaar was (†). De geleerde Schilter heeft, op voorgang van Lambecius (§), zich verbeeld (*), dat het werk van Notker oorspronkelijk door Otfrid vervaardigd, maar honderd en vijftig jaren later door Notker overgezien, naar de behoeften zijns tijds, wat de taal betreft, verbeterd, beschaafd, verduidelijkt ware. Dan het gelijkt er, mijns oordeels, niet naar. Het gene wij uit de schriften van beiden straks hebben bijgebracht, zal elk oordeelkundig kenner met ons, des twijfelen wij niet, hebben doen zien, dat er tusschen de taal van beiden een al te zeer in het oog loopend onderscheid is, om Schilter in dezen bij te vallen (‡). Het werk van Notker is het eerste duitche werk van uitgebreid belang, in onrijm, dat ons is voor-
ge-

(*) Verg. onze Aanmerkingen hiervoor bl. 144 en volgg.

(†) Conf. Theod. Zuingeri *Theatr. Humane vite*, Vol. XVI. L. 1.

(§) In *Comment. de Caesarea Vindobonensi Bibliotheca*; Lib. II. C. V & VIII.

(*) Vid. ipsius *praef. ad Psalterium Notkeri*, §VIII.

(‡) Conf. B. Franckii *praef. Notkeri Psalterio praem.*

gekomen; waarom wij het te meer waardig geacht hebben, om er de taal van dien tijd uit te leeren kennen.

Zie hier eene proeve van den eersten Psalm.

Der man ist salig, der in dero argon rat
ne gegiang.

So Adam teta, do er dero chonun rates folgeta uider
Gote.

Noh an dero fundigon uuege ne stuont.

So er teta. Er cham dar ana; er cham an den breiten ueger
ter ze hello gat, unde stuont dar ana; wanda er hang-
ta finero gelusta. Hengendo stuont er.

Noh an demo suhtstuole ne saz.

Ih meino, daz er richesonne uuolta; uuanda diu suht sturet
sie nah alle. So sie Adamen teta, do er Got uuolta uuer-
den. Pests chit latine pecora sternens (sico niderstahin-
de) so pests sih kebreitit, so ist iz pestilentia, i. e.
late pervagata pests (uuito uuallonde storbo.)

Nube der ist salig, tes willo an Gotes eo
ist, unde der dara ana denchet tag unde
naht.

Dan genoeg! Ter verklaring zal ik de woorden,
zoo na mogelijk, letterlijk overzetten, dezer wijze.

De man is zalig, die in der ergen raad niet ging.

(Zoo als Adam deed, toen hij der vrouwe (*) raad
volgde tegen God.)

Noch

(*) Chenun is vrouw; anders is het Quena. In het
Engelsch wordt nog heden de Koningin bij uitnemendheid
Queen, maar daarêntegen ook eene hoer, als de verachtste
der vrouwen, Queen genoemd. De beide uitersten raken

Noch aan der zondigen weg stond.

(Gelijk hij deed. Hij kwam daar aan; hij kwam aan den breeden weg, die ter helle gaat; en hij stond daar aan, [hij bleef aan dien weg staan] want hij hing aan zijne lusten (*). Hangende stond hij [bleef hij daar staan.]

Noch op den stoel der pest (†) zat.

(Ik meen, dat hij niet wilde regeren (§); want die pest verstoort bijkans allen; gelijk zij Adam deed, toen hij God wilde worden. *Pestis* heet, in het latijn, *pecora sternens*, d. i. het vee ter neder slaande (*).

Wanneer de pest zich verbreidt, zoo is het *Pestilentia*,

hier elkæer. In meest alle verwante talen is het woord bekend. Het Gothische heest *Quino*, het IJslandsch *Kona*, het Sweedsch *Quinna*, het Deensch *Kunu*, en het oud Nederlandsch *Quens*. Van Maerlant spreekt in zijnen *Spiegel Hist.* II. bl. bl. 240 van *eene oude vericuede quene*. Bij v. d. Schueren en Plantijn staat het woord in de beteekenis van eene oude vrouw; bij Kilian van *lichtzinnige*, *klapächtige*, *sechse vrouw*, ook van eene hoer.

(*) Wij zeggen nog *ergens aanhangen*; d. i. ergens aan verkleefd zijn; ook *iemand aanhangen*, d. i. aan iemand verkleefd zijn.

(†) Suhtstuoſe is *zuchtstoel*. Hoe deze beteekenis hier te pas komt, kan uit de veraling blijken. *Zucht* is *ziekte*, gelijk blijkt uit *waterzucht*. Van hier *geldzuchtig*, *geldziek*, *koopzuchtig*, *koopziek*. Kilian heest *Suchte*, *morbis*, *suhtigh*, *morbidus*. Van hier in de tegenwoordige taal nog *ziek* en *zuchtig*. Ziek en zucht zijn in oorsprong dezelfde woorden, en gevormd naar den diep uit de borst gehalden klagtoon der zieken.

(§) *Richeson* beteekent regeren, van *Ric*; *rich*, *rich*, eene landstreek maar ook een koningrijk, *regnum*. Vide *Schilteri Glosf. Teut.* in voce.

(*) Hier overtuige men zich van het gebrek aan oordeel en smaak der geleerden in de middenſeeuwen.

sta., d. i. *late pervagata pestis*, eene wijd wallende (*) sterfte.)

Dan †) hij is zalig, wiens wil (of lust) aan Gods wet (§) is, en die daaraan denkt dag en nacht.

Ter deze plaatse meen ik ook melding te moeten maken van eene *Verzaking van den Duivel*, of, gelijk de titel is, *Abrenunciatio Diaboli*, bij den Doop gebruikt. Dezelve wordt gevonden in de Handelingen eener kerkvergadering, welke, te *Lestines* in *Henegouwen* (*), gehouden is; ten jare 743. Uit dien hoofde hebben velen gedacht, dat dit stuk vervaardigd is nog voor het midden der achtste eeuw. Maar anderen hebben, niet zonder grond, beweerd, dat hetzelfde van later tijd is †). Met deze geleerden ben ik het volkomen ééns, het daar voor houdende, dat hetzelfde ten minste niet ouder is, dan het laatst van de tiende of het begin der elfde eeuw. De vorm der taal, waarin het gesteld is, schijnt mij toe zulks boven allen twijfel te heffen. Oorspronkelijk zal het stuk wel in de achtste eeuw, op de gemel-

(*) Wallen beteekent bij Kilian nog *peregrinari*.

†) Nube is Nu ob, Nu so, 't zelfde met ons nu dan, of alleen dan voor doch.

(§) Eo is wet, anders Ewa, Ewo. Zie Kilian.

(*) Deze Handelingen staan in Bonifacii *Epistola*, ex edit. Wurdtweilii, p. 124.

†) Conf. Eckharti *Incerti Monachi W. Catechesis Theotisca* p. 47. Men vindt het in dit werk geplaatst p. 77-79. Ook is het uitgegeven door Furstenberg in den *Appendix Monum. Paterb.* p. 326, door Conring in den *Appendix libri de Origine Juris Germ.* p. 339, 340 en door anderen.

melde Nederlandsche kerkvergadering, vervaardigd zijn. Voor die gedachte pleit altoos een gedeelte des inhouds, waarin de verzaking van den afgodsdienst, die toen nog niet geheel was uitgeroeid, verhoogchend wordt. Dan door het gebruik heeft hetzelfde waarschijnlijk, bij het menigvuldig afschrijven, langzamerhand dien taalvorm gekregen, welken het thans heeft. Het stuk is, als zoodanig, in eenen Nederlandschen tongval, tot ons overgekomen. Daar hetzelfde kort is, willen wij het hier geheel opgeven. Forsachistu Diabole? (*verzaakt Gij den Duivel?*) Antwoord. Ec forsacho Diabole (*Ik verzaak den Duivel*) End allem Diabolgelde? (*En al het Duivelsgilde?*) A. End ec forsacho allem Diabolgelde (*En ik verzaak al het Duivelsgilde*) End allem Diabole uercum? (*En alle Duivels werken?*) A. End ec forsacho allem Diaboles uercum end uuordum, thuna erende Woden en Saxn Ote, endę allem them unholdum, the hira genotas sint. (*En ik verzaak alle Duivels werken en woorden, de verëerders van Woden, en den Saksischen Oten* (*), *en alle de vijandelij-*

(*) Beide namen van éénen en denzelfden Afgod der Duitschers. De Saksen noemden hem Oden, Oten; de overigen Woden. Hij was de hoogste God van alle Goden. Ook werd hij, uit hoofde der verwisfeling der W met de G, genoemd Goden. Dit maakt het zeer waarschijnlijk, dat de heilige naam van God, bij de duitfche Christenen naderhand gebruikt, daarvan herkomstig is. Conf.
R 2

lijke (*) geesten, die hunne medegenooten zijn) — Aan deze verzaking des DuiVELS is verbonden eene korte geloofsbelijdenis, welke dus luidt. Gelobistu in Got, almehtigen fadær? Ec gelobo in Got, almahtigen fadær. Gelobistu in Christ, Godes Suno? Ec gelobo in Christ, Godes Suno. Gelobistu in halogan gast? Ec gelobo in halogan gast. In dit voorbeeld meen ik, dat het Nederlandsch bijzonderlijk blijkbaar is uit de woorden Ec, End, Ende, gelobo, genotas, enz. Wanneer men met dit Nederlandsch het Angelfaksisch van dien tijd vergelijkt, kan men zien, hoe gering het verschil toen nog tuschen beide die dialekten was. In een Angelfaksisch geloofsformulier van dien tijd leest men. Ic gelyfe on Got, fæder aelmihtigen. — Ic gelyfe on Christ, his Sunu. — Ic gelyfe on thām halgen Gast.

Na het jaar 1024 geraakte, met den dood van Hendrik, den *tweedert*, het Duitsche rijk, van het welk ons vaderland een klein gedeelte was, weder in handen der koningen van het Frankische huis, die hetzelfde onder hun bewind gehouden hebben, ééne eeuw lang, tot het jaar 1125. Dan aan de herstelling der wetenschappen hebben deze vorsten evenmin
iets

Ravil *Monumenta Vet. Germ.* p. 55. Het woord kan, in zijnen oorsprong, niet anders geweest zijn, dan *Goed*, als of men zeide de *Goede*.

(*) Unhold is vijand, gelijk Hold, vriend.

iets gedaan, als de graven in ons vaderland. Het krijgswezen, dat, door de gestadige invallen der Noormannen, was in werking gebragt, hield hen steeds bezig, en vorderde schier alle hunne zorg. Onze hollandsche grayen bijzonderlijk vonden het voor zich van belang, om hun gezag te vestigen in de menigte van eene op de been gehoudene oorlogsmagt, waarmede zij zelfs den Keizer onder de oogen durfden te zien, en hem soms de oppermagt betwistten. Zulks wedervoer Hendrik, den *derden*, hier te lande van Graaf Dirk, den *vierden*, die eene volkomen zege op hem behaalde in de elfde eeuw. En de oppergeestelijkheid, verëenigd in den persoon van den hoogëerwaardigen Bischof van *Utrecht*, welken het betaamd had, als schutsheer der wetenschappen, de scholen, aan zijn opzigt toevertrouwd, in bloei te brengen, woelde veel liever op het schitterend tooneel van staat, om met de bestuurders des lands naar het meesterschap te dingen, of zocht bij het domme volk zich, wegens bijzondere godsvrucht, nog achtbaarder te doen worden door gevaarlijke reizen naar het heilige land. Aan den anderen kant evenwel hield de beschaving des volks, met een' wiffen tred, haren gang, langzaam van verre volgende de zeden der Westfranken, die hierin eene eeuw vooruit waren. Het leenregt werd aan vaste wetten gebonden, die op de grondslagen van 's volks welzijn de naauwste betrekking hadden. Onder de stedelingen, die zich van de bewoners der dorpen, in levenswijze, zeer onderscheidden, begon eene zacht-

heid

heid van zeden te heerschen, welke uit de beoefening der handwerken haren oorsprong nam, maar ook wederzijds dezelyven zeer bevorderde. Het drijven van buiten en binnenlandschen handel bragt rijkdom aan; en deze weder verwekte behoeften van weelde, die door de handen van kunstenaars vervuld moesten worden. Zoo werden allengs de bronnen ontsloten van welvaart, maar ook van vlijt, van arbeidzaamheid, van eerzucht. Terwijl de kloosters bedompte kweekhuizen bleven van onkunde, van onvatbaarheid, en van luiheid, verhieven zich de steden tot woonplaatsen van kunst en smaak, van uitvinding en kieschheid, van zedelijkheid en orde. Door dezen weg werd de grond gelegd tot eene aanmerkelijke omwenteling in de geaardheid, in het karakter en in de taal des volks. In de elfde eeuw ontdekt men alzoo, te dezen aanzien, den schemermorgen van eenen schoonen dag, die in de twaalfde en dertiende eeuw aanlichtte. Onze Nederlandsche taal zullen wij, in de twee laatstgemelde eeuwen, eene gansch andere gedaante zien aannemen. Tot dien tijd toe waren de meeste diplomatieke openbare schriften in het latijn vervaardigd; maar, in de dertiende eeuw, kwam, bij alle gerichtshoven, de nederlandsche taal algemeen in gebruik (*), gelijk wij vervolgens zien zullen.

Bepalen wij ons dan nu voorëerst bij twee duitfche gefchriften van de elfde eeuw. Het eene is een rijm-

(*) Conf. *Ubbo Emmius, de agro Frisia*; p. 265, 268.

rijmdicht van een' ongenoemden tot lof van den, in het jaar 1075 gestorven, Aartsbisshop te *Keulen*, Anno, 't welk van den geleerden Dichter Martin Opits, te *Dantzic*, in het jaar 1639, door den druk gemeen gemaakt, en daarna, door Schilter; in het eerste deel van zijn meermalen aangehaald werk is overgenomen, met de aanmerkingen van Johan. Georg Scherz, waar bij hij de zijnen gevoegd heeft. De schoone aanmerkingen van Opits zijn er tuschen beiden, doch zonder behoorlijke onderscheiding, in gelascht. Het andere is eene Duitfche omschrijving van het Hooglied, nagelaten door Willeramus, Abt te *Eversberg*, in *Beijeren*, die overleden is in het jaar 1085. Van dit geschrift, weet men, dat één der eerst vervaardigde exemplaren vóórheen behoord heeft aan de vermaarde abtdij van *Egmond*, en thans reeds lang gevonden wordt in de, zoo aanzienlijke, als uitgebreide, bibliotheek der Akademie van *Leijden*. P. Merula, hoogleerár in de geschiedenis aldaar, heeft, volgens dat handschrift, het oud gedenkstuk uitgegeven, reeds in het jaar 1598. En het is deze druk, welken Schilter gevolgd is, bij het overboeken van hetzelfde, mede in het eerste deel van zijn genoemd werk. — Beide deze schriften zijn gesteld in een Nederduitsch dialect. Het eerste is volkomen Nederrhijnsch (*), en het andere oud Franksch, naar het Nederlandsch gebogen.

(*) Het is de taal, die in de elfde eeuw te *Keulen* gesproken werd. Vid. Scherzii Præf. in h. *Rhythmum*.

In het Rijmwerk tot lof van den heiligen Anno ontdekt men hier en daar eenige aangeglommen vonken van Poëzij. De aanhef van het lied is geheel poëtisch.

Wir horten ie dikke singen
 Von alden dingen;
 Wi snelle helide vuhten;
 Wi sie weste burge brechen;
 Wi sich lieben winifceste schieden;
 Wi riche kunige al zegiengen,
 Nn ist cit, daz wir denken,
 Wi wir selue fulin enden.

Dat is:

Wij hoorden (*) dikwijls (†) zingen
 Van oude dingen;
 Hoe snelle helden vochten;
 Hoe zij vaste burgten (leden) braken;
 Hoe zich lieve vrienden (§) scheidden;

Hoe

(*) Horren ie is eigenlijk *hoorden ooit*. *Ie* is *oost*, *urquam*. Zie Kilian. Doch onze Ouden gebruikten het veel in den zin van ons *er*. Zie v. Hasfelts aantekeningen op Kilian. Ook was het soms een stopwoord, niet ongelijk aan ons *en*. Wir horten ie was dus, *Wij en hoorden*.

(†) Dikke is *dikwijls*, *sæpe*. Zie Kilian.

(§) Bij Schilter staat *Winifceste*. Maar men leze *Winifcefte*, dat is *riendschap*, *amicus*. Het woord komt af van *Wine*, *dilectus*, *amicus*. Hiervan schijnt herkomstig te zijn ons *verwant*, d. i. bevriend, *vermaagschapt*. *Winesceft* was dus hetzelfde met *riendschap*, in de beteekenis van *vriend*, gelijk *heerschap* in die van *heer*. Ook is het waarschijnlijk, dat er van afkomstig is

Hoe rijke koningen al vergingen,
 Nu is het tijd, dat wij denken,
 Hoe wij zelve zullen einden,

Deze proeve zal wel voldoende zijn. Meermalen is het ons voorgekomen, dat de oude gedenkstukken door de afschrijvers, die meer voor het wel overbrengen der zaken, dan der woorden zorg droegen, daar elk hunner zijn eigen dialect grootendeels volgde, soms allerdeerlijkst bedorven zijn. En hier van kunnen wij nu allerkrachtigst overtuigd worden door het vergelijken van drie fragmenten uit drie bijzondere afschriften van het werk van Willeramus, die ons zijn medegedeeld door den geleerden F. van Lelijveld achter het tweede deel van Huijdecopers *Proeve van taal en dichtkunde*, door hem uitgegeven (*). Ten einde onze lezers de taal van dit oude duitfche geschrift eenigzins kennen leeren, zullen wij hier overnemen het gene van Lelijveld uit het *Leijdsche* manuscript heeft afgeschreven. Dit manuscript blijkt duidelijk vervaardigd te zijn door een' Nederlander, en wel, gelijk van Wijn onwederfprekelijk bewezen heeft, voort na het midden der elfde eeuw, ongeveer het jaar 1054, dus kort na dat Willeramus het zelve in het licht had gegeven, 't gene gerekend mag worden

is de uitgang der namen Alewijn (Adelwijn), *Nobilis amicus*; Boudewijn, *Andax amicus*, enz.

(*) Bl. 586, 587.

den geschied te zijn onstreeks het jaar 1045 (*). Alzoo ontmoeten wij dan hier weder een Franksch-uitsch opstel, het welk wij op onwraakbare gronden kunnen zeggen, dat naar het Nederlandsch dialekt geschoeid is. Het is om deze reden, dat wij hetzelfde niet voor, gelijk anders had behooren te geschieden, maar na het rijmwerk ter eere van St. Anno hier doen kennen.

Dus luidt het begin van dit merkwaardig gedenkstuk, volgens het *Leijdsche* afschrift. Cusfe her mich mit themo cusfe fines mundes. Thicco gehiezer mir sine cuomst *per Prophetas*: nu cume her seluo, ande cusfe mich mit thero suoze fines *Eudngelii*. Wanda bezzere sint thine spune themo wine: sie stinche mit then bezzesten saluon. Thiu suoze thiner *gratie* is bezzera than thiu skarphe thero *legis*, also hiz quitt. *Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est.* Thiu selue genatha is gemisket mit *variis donis Sancti Spiritus*, mit then thu machost *ex peccatoribus iustos, ex dampnandis remunerandos.* Thin namo is uzgegozen oley. Thin namo is wide gebreydet; wanda vano thir Christo heyze wir *Christiani*, vano thiu minnon thich the iuncfrouwan; that sint the sielan, the ther

(*) Zie v. Wijn's *Huiszittend leven*; I. bl. 282-285.

ther iugether ſint in there douphe, and gewadet mit *veſte innocentia*.

Wie ziet niet, dat dit Franksch naar her Nederlandſch gebogen is? De woorden *Cuomst* voor *Chunſt*, *Cume* voor *Chume*, *Salvon* voor *Salbon*, *Selva genatha* voor *Selbagnada*, enz. overtuigen ons daarvan volkomenlijk. De geleerde *Pancares van Caſtricum*, laatst *Syndicus* der ſtad *Groningen*, heeft, uit dien hoofde, dit voorbeeld, tegen het ſlot der zestiende eeuw, in de toenmalige Nederlandſche taal gansch letterlijk dus kunnen overzetten. *Hi cuſſe mi mit den cuſſe ſines mondes. Dicke beloofde hi mi ſine coomst dobr de Propheten; nu comt hi ſelue, ende cuſſet mi mit het ſoete ſines Euangelij. Wand dine ſpenen ſint beter dan wine; ſi ruken (*) mit den beſten ſaluen; de ſoetheid diner genade is beter, dan de ſcarpte der Wet; alſo ſi ſeit; de Wet is door Moyſen gegeuen, genade ende waerheid is door Jeſum Chriſtum geworden. De ſelue genade is gemenget mit verſceiden gaven des H. Geestes, mit dien makeſt du van ſondaren rechtvaardige, van verdoemelycke, vergeldelycke. Dyn name is uytgegoten oly; dyn name is wide gebreidet: wand van di Chriſto hieten wy Chriſtenen; van dies minnen di de iuncfrouwen; dat ſint de ſtolen, die daer verieuchdet ſint in den doope, ende gecleedet mit het cleed der onnoſelheid. — In dit geſchrift*

(*) Het woord *ſtinken* werd oudtijds zoo wel in eenen goeden, als kwaden zin gebezigd. Zie *Kilian*.

schrift bespeuren wij ook nog deze bijzonderheid, dat Willeramus er uitdrukkingen tusschen in heeft gemengd, die, naar het schijnt, der geestelijkheid in het latijn meer gemeenzaam waren, dan in het duitsch, en niet alleen uit de latijnsche overzetting des Bijbels, maar ook van elders, mischien uit de dagelijksche spraak der verkeering, of uit de kerk-spraak ontleend waren. Reeds zagen wij zulks bij Notker, maar hier bij Willeramus loopt zulks nog meer in het oog.

Belangrijk is voor ons de geschiedenis der twaalfde eeuw. Zij was voor geheel *Europa* de eeuw eener algemeene uitbreiding van kunsten, handwerken, fabrieken en trafrieken. De landbouw, de koophandel en de scheepvaart werden niet slechts met kracht voortgezet, maar in alle opzigten verzekerd. En de wetenschappen! De geest voelde in deze eeuw meer, dan ooit zijne behoeften. Behalve de vele scholen der godgeleerdheid, die er waren, werden er ook nu vele regtsgeleerde, medische, en filosofische scholen opgericht. Het eerste licht van den schoonen dag, die, staande de twaalfde eeuw, voor de beoefening der wetenschappen aanbrak, deed zich op in hoogduitschland. Daar lieten zich, onder de *Swavische* keizers, die het roer des bewinds in handen hadden, van het jaar 1137 tot het jaar 1254, toen na den dood van Koenraad, den vierden, hetzelfde aan het Swavische huis weder betwist werd, de zoogenoemde *Swavische* dichters in hunne minneliederen, heldenzangen, en geestelijke oden zien

zien, hooren en bewonderen. Onder dezen zijn be-
roemd geweest Rudolf . . . . Heinrich von
Veldeck, Hartmann von Owe, Wolfram
von Eschelbach, Walther von der Vo-
gelweide. Zij hebben gebloeid van kort voor de
laatste helft der twaalfde tot over het midden der
dertiende eeuw (*).

Keizer Hendrik, de zesde, en Koenraad, de
vierde, waren zelve minnezangers, gelijk hunne
voorhanden zijnde liederen nog bewijzen (†). De-
ze hooge vlugt in de dichtkunde hadden de Duit-
schers te danken aan hunne gemeenschap met de,
toen door de natuur gevormde, dichters van *Proven-*
ce, dat, als een rijksleën, ook onder het bewind der
Duitsche keizers stond, bekend bij den naam van *Trou-*
verses, Troubadours, Contebours, enz. vermaarde schrij-
vers van *Romans* en *Romances*, dus genoemd naar de
taal, waarin zij waren opgesteld, namelijk het *Ro-*
manisch of *Romansch*. Evertwel de hervorming der
Duitsche taal, welke door de Swavische dichters,
gelijk die der Fransche taal, door de dichters van
Provence, tot stand werd gebragt, had haren oor-
sprong onmiddellijk van de beschaving, welke de
volken van *Europa*, tegen hun doel, aan hunne dolle
woede, om het heilige land te bestormen, te danken
hadden. Verre van huis werd hun, op deze kruistog-
ten;

(*) Zie Adelungs *Nachrichten von altsdeutschen ge-
schichten*, bl. 44, 68, 69.

(†) Zie Schröckhs *Allgem. Weltgeschichte*; III: bl.
316.

ten, onder de *Grieken* en *Arabieren*, eene nieuwe wereld geopend van vreemde denkbeelden, van vreemde kundigheden, waarnemingen, werkzaamheden, zeden, gewoonten, enz. Hier deden zij in ééne wijden overstap van zinnelijkheid tot verbeelding, een' stap, die in de geschiedenis der volken, naar het oordeel van den wijsgeerigen anthropologist, als de eerste trap der beschaafheid moet worden aangemerkt. Door de voedzame kracht der scherpzinnige verbeelding ontwikkelde zich het denkvermogen der menschen, dat zich paarde met eene vlugheid van geest, om in den aard der zaken tot op den grond door te dringen. Hierdoor kregen zij den aanleg, om dichters te worden. Maar ook aan de ontwikkeling van hun denkvermogen huwde zich eene vaardigheid van geest, om hunne begrippen met behoorlijke juistheid aan anderen mede te deelen. En langs dezen weg werd de taal hunner gewaarwordingen, naar kunstregelen, op eenen welluidenden toon gestemd, die zoo zacht en liefelijk, als eigenaardig en zuiver begon te worden. Bij de uitbreiding van den kring der denkbeelden, kundigheden, waarnemingen, werkzaamheden, enz., moest ook de rijkdom der tale aangroeijen. Nieuwe denkbeelden en zaken moesten door nieuwe woorden worden aangeduid. Daartoe ontleende men soms uitdrukkingen uit de Aziatische talen; meest evenwel schijnt men zelf die gevormd te hebben. Doch de onder elkanderen gemengde Europeesche volken namen haar wederzijds van elkanderen over. Door dit alles klom de Duit-

T

sche

sche taal in eens tot den eersten trap harer volmaking. Zij bekwam 't gene zij nooit regt gehad had, alles, wat haar nog eigen is, regelmatigheid, vloeibaarheid, zachtheid, rondheid, rijkheid, verhevenheid. Al waren er geene andere voordeelen, dan dezen, uit de kruistogten gerezen, dan nog zoude men naar waarheid mogen zeggen, dat al het kwade, door die dwaze ondernemingen bewerkt, rijkelijk vergoed ware geworden (*).

Eer wij de taal der Swavische dichters leeren kennen, zullen tot opheldering van het geschiedkundig onderwerp, waarāan wij bezig zijn, de volgende aanmerkingen, naar het ons voorkomt, niet weinig van dienst kunnen zijn. Tot het jaar 1137 was het Fransch duitisch de hofspraak der duitische vorsten geweest. Maar na dat ten dien tijde de keizerlijke waardigheid aan Koenraad, uit het Swavische huis von Hohenstauffen, was opgedragen, werd ook zoo lang de Swavische keizers regeerden, bijkans honderd en twintig jaren lang, het Swavisch de taal van het hof, terwijl de Swavische dichters in die taal hunne zangen vervaardigden. Dit gaf aan de taal van dien tijd, zoo als zij geschreven werd, in *Duitschland*, eene gansch andere wending. Het Swa-

(*) Over de voordeelen der kruistogten leze men, onder anderen, het overvoortreffelijke werk van onzen geleerden landgenoot J. H. Regembogen, *Commentatio de fructibus, quos humanitas, libertas, mercatura, industria, artes atque disciplina per cunctam Europam perceperint e bello sacro*; bijzonderlijk leze men p. 334-336.

Swavisch toch, een tak van het hoogduitsch, was, als zoodanig, een zeer zacht dialekt, 't welk niet dat harde, dat bonzende had van de overige hoogduitsche dialekten (*). Het harde Frankfche werd nu met het zachter Swavifche vermengd. En van dien tijd af kreeg dadelijk de hoogduitsche taal dien grammatikalen vorm, welken zij, in weérwil van de later wijzigingen, nog tegenwoordig heeft. Zij werd ingevoerd bij de gerichtshoven, bij de geestelijkheid, en bij al het beschaafde deel des volks (†). Begeert men de diplomatieke taal der hoogduitschers van dien tijd te leeren kennen, zie hier een staaltje uit de rijkswetten van Frederik, den tweeden, ten jare 1235 afgekondigd. Dit was de eerste uitgave der rijkswetten in het duitsch. Voorheen was zulks altijd in het latijn geschied. Frederik, de tweede, was een groot vriend van de duitsche tale en dichtkunst. Dit staaltje zal met een ten bewijze strekken, hoe veel nauwer die taal toen aan de Nederduitsche, bijzonderlijk onze Nederlandfche, verwant was, dan tegenwoordig. In het oudste afschrift dier wetten leest men (§). Wir setzen, das des Richs hof hab eyn hofrichter, der eyn fryher man sy, der auch

(*) Conf. Löfcheri *Literatur Celta*; Thesi XXXII. bl. 59.

(†) Vid. J. C. Gatterer *Commentat. de Epocha linguae Theoticae in publicis imperii constitutionibus, quae Comment. Societ. Götting. inserta est*; Vol. III.

(§) Vid. *Commentat.* p. 40.

auch an den ampt zum mynsten ein jare bliben sol, ob er sich recht und wol behelt. Der sol alle tag zu gericht sitzen an (d. i. uitgenomen (*)) den sonntag und dy heiligen tag, und sol die lude richten, die yme clagent. In den zoogenoemden *Swa-benspiegel*, behelzende de provintia^{le} duitsche werten, die meer dan vijftig jaren jonger schijnen te zijn (†), vindt men nog eene zeer groote overeenkomst met onze Nederlandsche taal van dien tijd. Bij voorbeeld in het acht en zestigste hoofdstuk leest men. An dem Rihter sol der dinge kainez sin, diu uuir hie nennen. Er sol nit ain Jude sin, noch ain kezer (ketter) noch ain halden sin. Er sol auch nit ain gebure (boer) sin. Er sol auch nit blint sin. Er sol auch nit ain stumme noch ain toere (§) sin. Noch meer straalt de overeenkomst der

(*) An, ann, naderhand ohne, is zonder, uitgezonderd. Kilian heeft ook an, on, sine. Voorbeelden er van zie men in v. Maerlants *Spiegel Hist.* I. bl. 178. in de *Rijkronijk* van M. Stoke; B. IV. vs. 525. en van Veltbems *Spiegel Hist.* bl. 156.

(†) Dat deze wetten jonger zijn, dan de Rijkswetten van Frederik, den zweeden, kan men, ondanks het gevoelen van sommigen, die derzelver herkomst hooger opgeschoven hebben, allerduidelijkst opmaken, uit het CLXVI. hoofdst. § 23., waar melding wordt gemaakt van den laster, welke in vorige tijden de geestelijkheid dien vorst had aangewreven.

(§) Toere is ons oud Door, *mentis compos*, dwaas. Zie den *Theutonista*, Plantijn en Kilian. Voorbeelden zijn bij de ouden in overvloed.

der beide talen door in een graffchrift te *Straatsburg* van het jaar 1166, dat dus luidt (*). Do man zalte von der geburt Xⁿ MCLXVI Jor, starp und ward har begraven der eddele wolgeborne herre, Her Marschalk Werner von Huneburg, der disse kirch mit irm Kor zu allererst het geton buwen und wihen in ehre der heiligen Drivaldekeit zu der zit, als man zalte MDL Jor. Bitten Göt fur ihn. Hier mede vergelijke men nu het graffchrift van graaf Floris, te *Alkmaar*, van het jaar 1296, dat dus is (†). Hier onder is den ingewant van Graaf Floris van Holland, die verschlagen wort van H. Gerrit van Velsen. Wie twijfelt er nu nog aan, of het hoog- en nederduitsch zijn, zoo voor als na de middenëeuwen, slechts twee onderscheiden hooftdialekten van ééne en dezelfde taal geweest (§)? Daar beide dialekten, in oorsprong, dezelfde taal waren, kon het niet anders, of zij moesten, gedurende de middenëeuwen, allernaauwst aan elkanderen verzwagerd blijven. Immers men neme in aanmerking, dat beide de hoogduitschers en nederduitschers gehoorzaamden aan dezelfde algemeene

rijks-

(*) Zie *Könighovens Cronik von Strafsburg*; bl. 1121. Verg. *Kinderlings* a. w. bl. 155.

(†) Vid. *Philoleutheri Timareten Collectio monumentor. Belgii Fader.* p. 371.

(§) Indien iemand, mer dit af, nog mogt twifelen, die leze de uitmuntende oordeelkundigen *Eli-gnett* voor den *Teuthonista*; bl. 30-84.

rijks wetten; dat de duitſche oppervorſten dikwerf te *Nijmegen*, te *Utrecht* en elders hier te lande, met hunnen hofſtoet, zich ophielden; dat velen van onze Graven met vrouwen uit het hooge duitſchland gehuwd waren; dat de Rijnhandel, hier te lande, voornamelijk in *Gelderland*, *Utrecht* en *Holland* zeer ſterk bloeide; dat de invloed der kruistogten op de duitſche taal niet ſlechts algemeen was, maar ook op eene volkomen gelijke wijze beide derzelve dialekten verbeterde, verduiſchte, hervormde en verrijkte (*). Beide deze dialekten ſchenen zich, onder de Swaviſche keizers, weder geheel met elkanderen, als tot ééne taal, gelijk zij voorheen geweest waren, te zullen verëenigen. Meer dan ééne eeuw lang naderden zij elkanderen allengs zeer. Doch na het ombrengen van Koenraad, den vijfden, ten jare 1268, toen de kroon aan Rudolf van Hapsburg verviel, die het gebruik der duitſche tale, in de openbare wetten en andere plegtiglijk uitgevaardigde ſchriften, dadelijk beval (†), ontſloot zich voor het hoogduitſche dialekt een geheel nieuw tijdperk. Van toen af we-

ken

(*) Deze aanmerking ben ik verſchuldigd aan onzen ſchrijver van Wijſe, die hier, ter bevestiging van eene diergelijke, niet min zekere, ſtelling, gemaakt heeft, in zijne *Hiſtoriſche Avondſtonden* I. bl. 250-252.

(†) Statuit Rudolphus, ut post hæc, ob inſcitiam nobilitatis principum et pontificum, edicta, privilegia, in Teutonum lingua ederentur, quæ hætenus Romano sermone data sunt. „ Ita Aventinus *Annal.* L. VII. p. 675. Verg. *Kinderlings* a. w. bl. 127.

ken de beide duitſche dialekten weder meer van elkänderen, en vormden zij zich, al gaande voort, tot twee geheel onderscheidene talen.

Onder de *Swaviſche* dichters, die aan het Swaviſche hof alle aanmoediging vonden, muntte bijzonder uit Rudolf . . . . . (*). Hij was de oudſte, maar niet de minst verdienſtelijke. Om welke beide redenen wij uit zijne, voor een gedeelte, nog voorhanden zijnde zangen (†) het beſt de taal van de twaalfde en dertiende eeuw kunnen leeren kennen. Zie hier iets uit zijnen *Wille m van Orleans*.

Von Ortiens Wilhalm *genant*
 Was der Degen (held) hochgemut
 Sein herſchaft, ſein gepurt, ſein gutt
 Was ſo hohe und alſo grosz,
 Das er wol furſten gemosz (medegenoot)
 Mochte ſein uns was genant
 So groſſe lehen lich ſein lande,
 Das man in (hem) doch furſte hieſz,
 Und des namen nicht verſieſz
 Durch ſein aygen herſchaft.
 Von frunde hette er groſſe kraft,

Mit

(*) Zoomen meent, heette hij Rudolf der Schreiber. Zie de *Maneſſiſche ſammlung*; II. Th. bl. 181. vergeleken met de voorrede van Casperſon voor [zijnem] *Wilhelm dem heiligen von Oranſe*, bl. 52.

(†) In F. Adelungs, ten jare 1796 nitgegeven, *Nachrichten von Altleuſchen gedichten, welche aus der heidelbergiſche Bibliothek in die Vatikanische gekommen ſind*; bl. 41. en volgg.

T 4

Mit angebornen fyppe (*) grosz.

Die alle waren fein genosz.

Allerzigtbaarst naderen wij nu onze eerfte Nederlandfche fchrijvers, die van het midden der dertiende eeuw gebloeid, en mede in zulk een rijm hunne lettervruchten geleverd hebben. Blijkbaar genoeg doen zij zich, in die betrekking, op, als geene ongelukkige navolgers van de *Swayfche* dichters. Gedurende het tijdvak van deze hoogduitfche zangers zweeg men evenwel nog hier in ons land, luisterende naar derzelver liederen, die intuffchen krachtiglik werkten ter eindelijke opwekking van de nederlandfche dichters, wier taal wij vervolgens, als, in korten tijd, reeds merkelyk befchaafd, zullen leeren kennen. Ten einde die verbazend fpoedig opgekomen verbetering onzer tale te meer overtuigend in het oog ftale, zullen wij hier vooraf boeken eene, fchoon vrij wat bedorven, omfchrijving van de Apostolifche geloofsbelijdenis in de nedersakfifch-nederlandfche tale uit de laaftehelft van de twaalfde eeuw, welke gevonden wordt in de meermalen genoemde fchriften van Boxhorn (†) en Eckhart (§). Zij helt hier en daar over

(*) Kilian heeft Sibbe, Ghefibbe, *affinitas*. Bij de landvriezen is het nog heden, als zoodanig, in gebruik.

(*) *Hift. Univerf.* p. 102.

(†) *Incerti Monachi W. Catech. Theot.* p. 86-90. conf. p. 53.

over naar het vriesche dialekt, en is dus gesteld. Ic kelave in Got Vader almachtigen, in then Sceppare thes hemeles en ther arthen. Ic kelave in sinen enbornen Sune, unsen Herren, thenen helgen Crist (Christus). Ic kelave in thene Helgen Gest. Ic kelave that the thre genenne den, the Vader, en the Sune en the Helge Gest ewar Gothin is (*). Ic kelave, that the sulve Godes Sune, theter gewas ven ambeginne, that he gemmer mer wifen scel, ane (zonder) aller slach (allerleije) ende. Ic kelave, that the sulve Godes Sune in fangen war ven thene Helgen Geste; thar he geboren war ven Mariën, ther euwegen mageth. Ic kelave, that he thur use notthruthe (onze nooddrust) gevangen wart, gebunnen wart, bespottet wart, gehalflaget (aan den hals geslagen (†)) wart, gevillet (gegeesfeld (§)) wart, gecrucighet wart; that he in then cruce gestarf, mitter mennisgid, muiwet (•) mitter Godhit. Ic kelave, that he begrauen wart; that
thiu

(*) Denkelyk zal men moeten lezen en war God, thiu is, dat is: *een waar God is.*

(†) Zie van der Schueren en Kilian met de aanteekeningen van v. Hasfelt.

(§) Verg. hiervoor bl. 249.

(•) Hiervoor zal moeten gelezen worden Niwet, of En niwit, *non vero.*

thiu helge fiele thu ther helle vor, en thar uth nam alle the tharbe (*goeden, braven* (*),) waren, finen willen gedaen hadden. Ic kelave, that he thes treaden dages ven thenne dathe oftonth, war God, war mennefche. Ic kelave, that he after finer ubftanniffe at ende drang mit finen iungheren, us (*ons*) the bewarende (*bewaarheidende*) fine waren ubftanniffe, enz., enz. (†).

Merkten wij fraks aan, dat tot na het midden der dertiende eeuw de beide duitfche hoofddialekten, het hoogduitsch en nederduitsch, uit kracht van denzelfden oorfprong, nog zeer onder elkanderen vermengd waren, veel meer nog had zulk eene verëeniging plaats tufchen de beide hoofddialekten van het nederduitsch, tufchen het nederfakfifch en het nederlandsch. Hadden wij eene zuivere uitgave van den vermaarden *Sachfenspiegel*, die door Epko, of Ekko von Repkow, op last van Hoier, Graaf van *Falkenfein*, ongeveer het jaar 1225, vervaardigd is, wij zouden zulks met voorbeelden, uit den-

(*) Conf. Eckharti *Cateches. Theot.* p. 181.

(†) Eckhart heeft dit oude gedenkftuk met kritifch filologifche aanmerkingen opgehelderd, in het aangehaalde werk; bl. 180-183. Ook dit heeft S. J. Baumgart en gedaan in een Paasch programma, ten jare 1752. Beider arbeid toont duidelijck, dat de lezingen hier en daar zeer bedorven zijn. Dit zal de reden zijn, waaröm men het ftuk te vergeefs zoekt in de *Monumenta Catechetica* van Schilter.

denzelveu genomen, hier staven. Dit oude regtsboek schijnt toch in den Nederfakfischen tongval oorspronkelijk geschreven te zijn. Het is uitgegeven, de eerstemaal, te *Gouda*, ten jare 1472, voorts te *Bazel* 1474, toen weêr te *Gouda* 1479, te *Delft* en *Keulen* 1480 enz. (*). Maar in alle die uitgaven is eene onzuivere vermenging van hoog en nederduitsch, veröorzaakt voornamelijk door onderscheiden handschriften, van dit regtsboek, waar van het één, meer hoogduitsch, te *Leipzig*, in de Paulijnsche Bibliotheek gevonden wordt, en de anderen, meer nederduitsch, den naam draagen van de *Quedlinburgschen*. Drie onderscheiden *Quedlinburgsche* handschriften trof P. J. Bruns aan in de Bibliotheek van de Akademie te *Helmstad*, volgens zijn daar van gegeven verslag, ten jare 1799 (†). Gruppen liet, ten jare 1763, de *Goudasche* uitgaven van 1479, nadrukken te *Leipzig*. Maar ook deze nadruk zelf schijnt niet in alles zuiver te zijn. Ter bevestiging van het door ons beweerde, beroepen wij ons dus liever op een meer zuiver Nederfakfisch geschrift, zijnde een *Chronik von den stichtung der weiblichen Abtei Gandersheim*, dat in het jaar 1286 geschreven is door Eberhard, een' Priester aldaar (§). Zie hier eenige regelen.

Me

(*) Men vindt meer andere uitgaven opgenoemd in Dreijers *Beiträgen zur Literatur und Geschichte*; bl. 128. Verg. Kinderlings a. w. bl. 244.

(†) In de *Beiträge zu den Deutschen dialecten*; bl. 124.

(§) Deze Chronik vindt men in J. C. Harenbergii *Hist.*

Me scholle jo mer des mynschen edelheit.

Allermeist bekennen an der süden (zeden) vromicheit,

To du groter bist von Gebort edder (oder, of) Richeit,

To mer du deck schalt neghen (neigen) to der Otmödigkeit.

Hoe geheel Nederlandsch is bijkans dit Nederfakfische. De grenzen van beide dialekten waren onzigtbaar; zij liepen in en door elkänderen.

De Nederduitsche dialekten; zoo als zij van de vroegste tijden reeds bestaan hadden, kan men tot vijf in getal brengen, namelijk, het Nederfakfisch, het Vriesch, het Bataafsch, het Vlaamsch, en het Nederrhijnsch. Alle deze dialekten kan men ligtelijk nagaan, dat het eene meer, het andere minder van het Frankische geleden, of elk zijne bijzondere wijziging ondergaan hadden. Dit in aanmerking nemende, kan men alleen verstaan het gene de geleerde F. van Lelijveld bewoert, achter het tweede Deel van *Huide copers Proeve van Taal- en Dichtkunde*, dat, namelijk, onze nederlandsche taal dezelfde is, als de Frankische, zoo als zij bij *Ottfried*, *Notker* en *Willeram* voorkomt (*). Anderzins is het er toch zeer verre van daan, dat, ten tijde der gemelde schrijvers, hunne Frankische taal hier te lande overal gesproken zij geworden. Van de vroegste tijden af hadden zich, hier te lande, de gemel-

Hist. Gandersh. p. 476 en volgg. Verg. *Kinderlings* a. w. bl. 248-250.

(*) Zie bl. 585. Men vergelijkte des Hoogleeëraars *Siegenboeck's Verhandeling over de Nederduitsche spelling* bl. 98.

melde dialekten gevormd, welke men in de spraak der verkeerling volgde, en waarnaar dus ook de Frankische taal, welke de schrijftaal der geleerden was, wanneer zij geen latijn, maar duitsch moesten of wilden bezigen, gelijk wij uit het *Leijdsche* afschrift des werks van Willeramus gezien hebben, geplooid, geschoeid en gebogen werd.

Het nederfakfische breidde zich allengs, meer een vasten vorm krijgende, steeds verder uit, en onderscheidde zich deels door afwijking van het hoogduitsch, deels door nadering aan, ja als het ware insmelting in het nederlandsch. Als zoodanig verloor hetzelve, sedert de dertiende eeuw, zich, over de Wezer, in het oostvriescbe, ja zelfs over de Eems, in het groningsche. Beide deze dialekten evenwel, het laatste meer, en het eerste minder, werden grootendeels naar het nederlandsche gewijzigd. De echte vriescbe taal, welke in die gewesten de landtaal was, ten dien tijde, is bekend uit de *ouds Vriescbe wetten*, welke verzameld zijn, naar men meent (*), in het begin der dertiende eeuw, door Pibe Sibranda, den elfden Abt van het klooster *Lidum*. Zij zijn te vinden in de *Beschrijving van Vriesland*, door Schotanus, en ook voor weinige jaren op nieuw uitgegeven door Wierdsma en Brantsma. Om de taal van dien tijd te leeren kennen, zie men hier ten voorbeelde het begin dezer wetten,

(*) Zie Foeke Sjoerds *Beschrijving van Vriesland*, I. bl. 456.

't welk van den verzamelaar schijnt te zijn. Haet is riucht? List ende kunst riuchtes en goedes. Haet meent dat riuchtes ende goedes. Riuchtes, dat meent riuchtlikera ende eerlikera tinga; alsoe bitioether hit uus di Paeus. Haet bitioether wird goedes? Netlikera ende eerlikera tinga; alsoe spreckt di Keyser. Hoe manich riucht ister? Twa; een godlic ende een menflic. Dat aerste is di oenbern, ende dat oeder scheltu lera; dat één is natuerlic, ende dat oeder is taulic. Dat is. *Wat is regt? Wetenschap (*) en kunde van het regte en goede. Wat beteekent het regte en goede? Het regte beteekent regtvaardigen eerlijke dingen; alzoo beduidt het ons de Paus. Wat beduidt het woord goed? Nuttige en eerlijke dingen; alzoo spreekt de Keizer. Hoe menigerlei regt is er? Tweederlei; één goddelijk en één menschelijk; het eerste is U aangeboren, en het andere moet Gij leeren; het éene is natuurlijk, en het andere is gemaakt (†).* Welk eene keurigheid beide van vorm en stof, van stijl en zaken! — Dit was de taal, die, nog staande de dertiende eeuw, algemeen gangbaar was, niet alleen in het eigenlijk gezegde Vriesland, maar ook in Oostvriesland en Groningerland (§). Dan met den aanvang der veertien-

(*) Het woord *List* (ons *dolus*) wordt hier in een' goeden zin gebruikt.

(†) Of ingesteld. *Taulis* is van *Ta uen, Doen, maken*; ons *Touwen*, in *leer touwen*.

(§) Verg. *Wiarda's Geschiede d. Fries. spr.* bl. 14.

tiende eeuw, gelijk vervolgens nader blijken zal, begon in de beide laatstgemelde landen het vriesch zigbaarlijk te verloopen. Bij de Oostvriezen werd het vermengd met het nederfakfische, en bij de Groningers verdween het in het nederlandsche.

In Gelderland en Overijsfel had het dialekt veel van het nederrhijnsch, dat, half nederlandsch, half nederfakfisch zijnde, langs den Rhijn tot aan *Creveld*, en verder op tot *Dusfeldorp* gesproken werd. Te regt schrijft Pontanus (*); „de taal der *Gelderfchen* komt zoo na aan haren oorsprong, het Nederfakfisch, als geene andere van eenig volk van Nederland”. In *Zeeland* was het dialekt meest verwant met het Vlaamsch, dat zich uitstreckte diep in het oude Gallisch België. Men leest, dat zekere Norbert, een geestelijke van de twaalfde eeuw, die het Romanische niet verstond, met vrucht, te *Valenciennes*, in het duitsch predikte (†). Toen sprak men waarschijnlijk aldaar beide talen, en het *Romanisch*, en het *Duitsch*; gelijk heden in vele nader bij gelegen *Vlaamsche* steden beide *Fransch* en *Duitsch* algemeen gesproken, ten minste verstaan wordt. In *Utrecht*, maar vooral in *Holland*, was het dialekt het zuiverst, of, met andere woorden, het minst gemengd met vreemde dialèkten. En dit hollandsch of echt baraafsch dialekt is vervolgens, door gansch Nederland, de algemeene taal der geleerd.

(*) *Histor. Gelr.* L. I. p. 44.

(†) Zie Verhoeven's *Inleiding tot de Belg. Historie*, bl. 183; en vergelijk van Wijns *Historische Avondsonden*; I. bl. 224.

leerdheid in geschriften, en der geestelijkheid op den predikstoel geworden. In de gerigtshoven der bijzondere landschappen bleven voornamelijk nog lang de eigen dialekten heerschen. Nog heden zelfs zijn daar van de duidelijkste sporen allenthalve te ontdekken.

Er is bij het slot van de geschiedenis dezes tijdperks nu nog overig, den invloed, welken andere talen op de Nederlandsche, staande hetzelfde, gehad hebben, in eenige bijzonderheden, aan te wijzen. Reeds hebben wij, in het algemeen, gezien, welken verbazenden invloed het latijn op den vorm, op de buiging, voeging, schikking, enz. van de woorden van het nederlandsch, gedurende dit tijdperk, gehad heeft. Maar niet min verbazend groot is de invloed van het latijn, zoo op den innerlijken aard, als op den rijkdom der tale zelve geweest. Eene menigte van woorden, van zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden, maar bijzonderlijk van werkwoorden enz., zouden in onze taal onbekend zijn, waren de Duitsche geleerden uit de middenëeuwen niet met het latijn gemeenzaam geweest. Wij bedoelen hier eene letterlijke overzetting van latijnsche denkbeelden, of zoo gij liever wilt, uitdrukkingen, in het duitsch. Hiertoe kunnen, onder velen, gebragt worden *Aansonds*, (*statim*), *Aangaan*, (*inire*), *Aanvangen*, (*incipere*), *Begrijpen*, (*percipere*), en honderd anderen, hoedanigen wij elders hebben opgegeven (*).

Der-

(*) Zie mijne *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde*
 2001-

Derwaarts den lezer verwijzende, bepalen wij hem liever bij de gewoonte, welke de oude Nederlanders van dit derde tijdperk hadden, in het, naar de wijze der Latijnen, zamentrekken van zekere woorden, die, iets stelligs te kennen gevende, door het bijwoord *niet*; dat er werd voorgevoegd, de betekenis van iets ontkenneuds kregen. Tén voorbeeldē zij *niets* van *ne iets*, *niet iets*, (gelijk in het latijn *nihil* van *ne hilum*) *nergens*, van *ne* (niet) *ergens* (gelijk in het latijn *nunquam* van *ne unquam*). Zood had men ook *nist* voor *niet is*, *nes* voor *niet es*; en in het odd vriesch zelfs *nellen* (*niet willen*) voor *ne willen* (gelijk in het latijn *nolle* voor *ne*, of *novelle*). In het algemeen waaren onze ouden grootē liefhebbers van woorden samen te trekken. Zood gebruikten zij *Dins* voor *dit en is* (*), *Dans* voor *dat en is* (†).

Hier voor hebben wij gezien (§), hoe kiesch de *Duitschers* in den beginne geweest zijn, om geene vreemde, vooral geene latijnsche, woorden dadelijk in hunne landtaal over te nemen. Deze loffelijke zorgvuldigheid bleek ons, dat een' vrij langen tijd hunne pen, bij het vervaardigen van duitische schriften, bestuurd heeft. Dan na dat de latijnsche taal allengs de gemeene kerktal der geestelijkheid was ge-

woorden in de Statenvertaling des Bijbels vervolgd, bl. 107.

(*) Zie Maerlants Spieg. Hist. I. a. bl. 11.

(†) Zie Maerlants Spieg. Hist. I. bl. 21.

(§) Zie bl. 222,

geworden, kon het niet misfen, of er moesten, natuurlijker wijze, in de landtaal, zoo wanneer zij geschreven, als gesproken werd, langzamerhand zeer vele latijnsche woorden insluipen, die tot den Christelijken godsdienst, met het daaraan verknochte kerkwezen, in deszelfs geheelen omvang, betrekkelijk waren. Meest alle de woorden, die personen of zaken van dezen aard aanduiden, heeft men uit de latijnsche taal, als de taal der kerke, in het duitsch overgebracht en ingevoerd. En nog heden zijn die allen, gelijk in de hoogduitsche, zoo in de nederduitsche, bijzonderlijk ook de nederlandsche taal, algemeen in gebruik. Waarschijnlijk zullen wel niet alle de volgende woorden, welke wij hier als voorbeelden ter opheldering willen opnoemen, tot het laatste gedeelte van dit derde tijdperk onzer geschiedenis behoord hebben. Dan het is ons niet doenlijk, hier tusfchen de genen, die tot dit, en de zulken, die eigenlijk misfchien tot het vierde tijdperk gebracht zouden moeten worden, eene zuivere fchifting te maken. Wij zullen de vermelde woorden derhalve gezamenlijk opgeven, zoo als velenderzelven ten minste in dit derde tijdperk zijn begonnen ingevoerd te worden. Alleen zullen wij evenwel ons bepalen tot zoodanige woorden, als in den fchrijftijl gebezigd werden. Woorden van dit slag, die meer in de taal der verkeerung gebezigd werden, zijn ons minder bekend, en meenen wij ook, dat hier niet zoo zeer in aanmerking komen. De gemeende woorden zijn, onder anderen, de volgende.

Aal-

Aalmoes, <i>Eleemosyna</i> .	Konvent, <i>Conventus</i> .
Abt, <i>Abbas</i> .	Koor, <i>Chorus</i> , Gr. Χο- ρος.
Abdis, <i>Abbatissa</i> .	Koster, <i>Custos</i> , <i>Costu- rarius</i> .
Agende, een kerk voor- schrift, <i>Agenda</i> (*).	Leek, <i>Laiticus</i> ; Gr. Λαι- κος.
Altaar, <i>Altare</i> .	Legende, <i>Legendā</i> .
Bijbel, <i>Biblia</i> .	Martelaar, <i>Martyr</i> .
Bischof, <i>Episcopus</i> .	Mette, (<i>Cantus</i>) <i>Matti- sinus</i> .
Cel, <i>Cella</i> .	Mirakel, <i>Miraculum</i> .
Diaken, <i>Diaconus</i> .	Mis, <i>Missa</i> .
Dreemter, <i>Dormitori- um</i> , <i>Dormitorium</i> .	Monnik, <i>Monachus</i> .
Engel, <i>Angelus</i> .	Offeren, <i>Offerre</i> .
Fees, <i>Festum</i> .	Offerande, <i>Offeren- da</i> .
Heremiet, <i>Eremita</i> .	Orgel, <i>Organum</i> , Gr. <i>ra</i> , was; Gr. Κυρος, Οργανον.
Jubel, <i>Jubilaeum</i> , Hebr. לְבַיְתָא.	Onwel, <i>Oblata</i> .
Kaars, <i>Ciergius</i> , van ce- <i>ra</i> , was; Gr. Κυρος.	Paap; <i>Papa</i> .
Kapel, <i>Capella</i> .	Parochie, <i>Parochia</i> .
Kapellaan, <i>Capellanus</i> .	Pastoor, <i>Pastor</i> .
Kapittel, <i>Capitulum</i> .	Patroon, (van de keik) <i>Katharos</i> , Gr. <i>Patronus</i> .
Kardinaal, <i>Cardinalis</i> .	Postil, <i>Post illa</i> .
Ketter, <i>Catharus</i> , Gr.	Prebende, <i>Præbendā</i> .
Klerk, <i>Clericus</i> .	Pre.
Klooster, <i>Clastrum</i> .	

(*) Egt latijn laat zich in deze lijst van het middel-
eeuwach latijn niet onderscheiden.

Prediken, <i>Prædicare.</i>	Satan, <i>Satanas,</i> Hebr.
Priester, <i>Presbyter.</i>	¹⁰⁰ .
Profeet, <i>Propheta.</i>	Sekte, <i>Secta.</i>
Proost, <i>Præpositus, Pro-</i>	Synode, <i>Synodus.</i>
<i>states</i> (*).	Tekst, <i>Textus.</i>
Reefter, <i>Refectorium.</i>	Tempel, <i>Templum.</i>
Sakrament, <i>Sacramen-</i>	Vers, <i>Versus.</i>
<i>sum.</i>	Vesper, (<i>Cantus vespers-</i>
Sant, Sint, <i>Sanctus.</i>	<i>tinus</i>) <i>Vespera.</i>

Behalve deze, uit de latijnsche kerk spraak in onze taal opgenomen, woorden, zijn er in dezelve even vele, zoo niet meer, latijnsche woorden overgekomen uit de geregtshoven, uit de statenkunde, uit de artsenijkunde, uit de wijsgeerte, uit de bouwkunde, uit de krijgskunde enz. Uit de geregtshoven hebben wij in onze taal gekregen, onder anderen,

Advokaat, <i>Advocatus.</i>	Cipier, van <i>Cippus.</i>
Archief, <i>Archivum.</i>	Datum, (dagteekening)
Bulle, <i>Bulla</i> (†).	<i>Datum.</i>

Fis-

(*) Doorgaans wordt dit woord in een' kerkelijken zinn gebezigt, beteekenende zoo veel als *Aartsdiaken.* Doch ook heb ik hetzelfde gevonden in den zin van *Landvoogd* of *Stadhouder,* in de *Evang. en Epistelen,* gedrukt ten jare 1486, bl. 45. *Die proest van den volcke van Damasche des Konings* enz.

(†) Eigenlijk een diplomatisch gezegeld open schrift op perkament. Van hier *Kartebel,* eene *Bulle* of gezegeld open schrift op *kaart* of *papier.*

Fiscaal, van <i>Fiscus</i> , in	Plakkaart, oul. Plaek-
de middeneeuwen de	aert, in het Fransch
kast, waar de boeken	Placard, van het mid-
in verzameld werden.	denëeuwsch <i>Placare</i> ,
Instrument, een Be-	iets ergens aan doen vast
wijschrift, <i>Instrumentum</i> .	kleven; verwant aan ons
	<i>plakken</i> .
Kansellij, Kansela-	President, van het La-
rij, van <i>Cancellus</i> , <i>Cancelli</i> .	dijnsche <i>Præsidere</i> .
	Proces, <i>Processus</i> .
Kanselier, <i>Cancellarius</i> ,	Prokureur, <i>Procurator</i> .
<i>us</i> , iemand, die de ver-	Sekretaris, <i>Secretarius</i> -
zoekschriften aan den	<i>us</i> ,
vorst inleverde.	Servituut, Dienstpligt,
Kérker, <i>Carcer</i> , Gr.	<i>Servitus</i> .
<i>Karxapoc</i> .	Testament, <i>Testamen-</i>
Notaris, <i>Notarius</i> .	<i>tum</i> ,
Perfoon, <i>Persona</i> .	Zegel, <i>Sigillum</i> .

Uit de Statenkunde zijn bekend, onder vele anderen, de volgende woorden,

Baron, Vrijheer, <i>Baro</i> ,	<i>Ordo</i> , welke beteekent
Cijns, <i>Census</i> .	het woord reeds in de
Domeinen, van <i>Dominia</i> ,	pen der oude Romein-
Heeregoederen.	sche schrijvers heeft ge-
Impost, <i>Impositum</i> .	had.
Keizer, <i>Cesar</i> , Gr.	Pacht, <i>Pactum</i> .
<i>Kaisar</i> .	Paleis, <i>Palatium</i> .
Order, een bevel, van	Prins, <i>Princeps</i> .

Purper, *Purpura*. Schepen, *Scabius*.
 Rebel, *Rebellis*.

Uit de Artsenijkunde heeft men, onder anderen, bekomen

Abces, (een gezwel) Kuur, *Cura*.
Abcesus. Medicijn, *Medicina*.
 Absteunie, (een etter-Pest, *Pestis*.
 gezwel) *Apostema*. Pil, *Pilula*.
 Chirurgijn, *Chirurgus*. Podagra, *Podagra*.
 Kanker, *Cancer*. Salpeter, *Sal petrae*.
 Kolijk, *Colica*, van het (steenzout).
 Gr. *Κολον*. Spatel, *Spatula*.

Uit de Wijsgeerte

Cilinder, *Cylindrus*, Graad, *Gradus*; van daar
 Gr. *Κυλινδρος*. naar graden, *Gradatum*.
 Cijfer, *Cifera*. Mis-Linie, *Linea*.
 schien is wel dit woord Nommer, *Numerus*.
 verwant aan het Ooster-Punt, *Punctum*.
 sche *ἄρ*. Som, *Somma*.
 Cirkel, *Circulus*. Spatie, *Spatium*.

Uit de Bouwkunde

Cement, *Cementum*. Pilaar, *Pila*.
 Fabriek, *Fabrica*. Pin, Pen, *Pinnae*.
 Frontispies, *Fronti-Post*, *Postis*.
spicium.

Uit

Uit de Krijgskunde

Admiraal, Amiraal. is ook in Italië het eerst
 Dit woord schijnt door gebruikt geworden (*).
 de kruisreizigers op hun- **Generaal, Generalis.**
 ne togten naar het hei- **Kapitein, Fransch Ca-**
 lige land opgedaan te **pitain, Capitaneus.** In
 zijn, en als zoodanig onze taal is het anders
 herkomstig van het Oos- **Hoofdman, Hopman.**
 tersche Emir, een' be- **Sergeant, Sergeantus,**
 windhebber des volks. in het middenëeuwsch
 Voegelijk evenwel laat **Latijn; van het Latijn-**
 het zich ook afleiden van **sche Serviens.** Ook is
 het Italiaansche *Mira-* dit woord oulings ge-
glio, dat den spiegel van **bruikt geworden in de**
 het schip beteekent, de- **beteekenis van een' bur-**
 wijl daar de plaats des **gerlijken dienaar des ge-**
 bevelhebbers was, die **regts, en ook van een'**
 dus zijne bevelen *Almi-* **aanzienlijken ambtenaar.**
raglio gaf. Het woord

Uit de Scholen hebben wij, onder anderen, ge-
 kregen.

Dokter, <i>Doctor.</i>	Rekter, <i>Rector.</i>
Musijk, <i>Musica.</i>	Student, <i>Student.</i>
Profesfer, <i>Profesor.</i>	Studeren, <i>Studere.</i>

Deze weinige voorbeelden, uit velen gekozen,
 zullen genoeg zijn.

(*) Zie Weiland's *Woordenboek* op het woord.

VIERDE AFDEELING.

Het tijdperk der geschiedenis sedert den leeftijd van Van Maerlant tot even voor het midden der vijftiende eeuw, toen de Boekdruk-kunst werd uitgevonden.

De bijzondere geschiedenis des lands, in dit tijdperk voorgevallen, heeft op de taal veel minder invloed gehad, dan in het naastvorige. Zij is voor de geschiedenis der taal van weinig of geen belang. Het land werd bestuurd door bijzondere Graven, die, als geboren Nederlanders, geene verandering in de taal te wege bragten. Maar onder hen bloeiden de kunsten, die ter beschaving van de taaldialekten veel medewerkten. Opzettelijk spreek ik hier van dialekten, waarin de taal onzer voorouderen, gedurende het naast voorgaande tijdperk, reeds verdeeld was. Uit die dialekten was alleen de taal bekend. Geene schriften waren er in de taal zelve, als eene algemeen gangbare taal, voor zoo verre men weet, vervaardigd. Indien iemand schreef, drukte hij zich met de pen, in zijn bijzonder dialekt, even zoo uit, als met den mond. Zulke onderscheiden nederlandsche dialekten hebben wij in het slot des naastvorigen tijdperks leeren kennen. Zij waren deels uit de elfde, deels uit de laatste helft der twaalfde eeuw. Van dien tijd af tot kort voor den dood van Graaf Wil-

Willem, den *tweeden*, die, ten jare 1256, door de *Westvriezen*, niet verre van *Hoogwoud*, vermoord werd, doet er zich in onze geschiedenis een tijdvak op van ongeveer honderd jaren, waaruit geen geschrift, in eenigen nederlandschen tongval vervaardigd, tot ons is overgekomen. Dit mag ons zoo veel te meer spijten, wijl, staande die eeuw, de schrifttaal de grootste vorderingen gemaakt schijnt te hebben, en zich te haren aanzien allengs de bijzondere dialekten tot ééne algemeene taal verëenigd hebben, die van allen verstaan werd. In de spraak bleven gewisselijk de dialekten, gelijk nog heden, heerschen, maar in geschrift verdwenen zij van lieverlede gansch en al. Van dien tijd af mogen wij rekenen, dat de schrijfkunst niet slechts de bewaardster, maar ook de vormster der tale geweest is.

Het gene ter beschaving der schrifttaal intuschen niet weinig toebragt, was, dat reeds in het midden der dertiende eeuw, onder het Grafelijk bewind van Willem, den *tweeden*, de openbare landsbesluiten, magtbrieven, enz., die anders in een allerëllendigst latijn vervaardigd werden, in het nederlandsch begonnen gesteld te worden (*). Eenigen tijd duurde het nogtans, eer zulks algemeen doordrong. De geleerde *Emmius* bepaalt dit tot het jaar 1298 (†). Het oudste nederlandsche geschrift van dien aard, dat men kent, is eene Keur, welke Koning

(*) Legatur Beati Rhenani Lib. II. de *Rel. Germ.*

(†) De *Agro Frisia*, p. 265, 268.

ning Willem, Graaf van *Holland en Zeeland*, aan de burgers van *Middelburg*, op het eiland *Walcheren*, heeft gegeven den 11 van *Leuemaand* des jaars 1254.

Dit belangrijk stuk is het eerste zuiver nederlandsch - duitische geschrift, het welk wij onder het oog hebben gehad (*). Men vindt hetzelfde geheel,

(*) *Huijdecoper* meende een Neêrlandsch geschrift te kennen, hetwelk hij hield voor vervaardigd in het jaar 1190. Doch aan de echtheid van dit jaargetal mag met reden getwijfeld worden. Zie de aantekeningen van Van Lelijveld op *Huijdecopers Proeve van T. en D. I.* bl. 12. Iets diergelijks moet ik aanmerken van een oud handschrift, getijld *Een Epistel tot den XI dusent magheden Christi*, het welk dus begint. *In den jaer ons heren dusent hondert ende drie en tachtich van den inspreken goedes ende mit medewerken sijnre goedetierenste moder onser alre coniginne is ons gheraden mit godliker voermaninghen dye nuwe hystorien der heilighe XI dusent magheden te beschrijven.* Deze brief heeft alzoo geheel het voorkomen van in het jaar 1183 geschreven te zijn. Maar dewijl de taal des briefs veel jonger blijkt te zijn, zal dezelve denkelijk eene vertaling zijn uit het latijn, die in het midden of laatst van de veertiende eeuw vervaardigd is. Dit stuk wordt geheel gevonden in *Le Long's Reformatie van Amsterdam*, bl. 270. Over het handschrift van deze *Epistel*, 't welk, onlangs, bij de verkoopung der boeken van den Heer van Wachendoff, mijn eigendom geworden is, zie men van Lelijvelds aanmerkingen op *Huijdecopers Proeve van Taal en Dichtk.* I. bl. 55. Met het *Middelburgsch privilegie* staat, in onderdom, naar het schijnt, meer gelijk een klein fragment uit eene oude hollandsche Kronijk van ongeveer het jaar 1254, te vinden in de *Beschrijving der stad Delft*, ten jare 1729 uitgekomen, bl. 21, doch welk werk ik niet bezit. Zie over dezelve van Lelijvelds aanmerkingen op *Huij-*
de-

heel, schoon, wat de oorspronkelijke spelling aangaat, zeer gebrekkig, in het eerste deel van het *Charterboek van Holland en Zeeland*, door F. van Mieris, uitgegeven in het jaar 1753, maar voor een klein gedeelte, volgens een eigenhandig afschrift, allernaauwkeurigst in des beroemden Kluita *Historie van het Graaffschap van Holland en Zeeland* (*). Naar dit reijne afschrift van den taalkundigen Kluit zullen wij hier het begin, midden en einde van dezen grafelijken magtbrief letterlijk den lezer mededeelen. Dezelve begint dus. „*In de nama des Vaders, ende des Soens, ende des heleghees Gheests. Willem bi der gratien gods Koning van Rome ende altoes Augustus. Ende Graue van Holland. Alleden ghenen die desen brief anesien sine gratie ende al goed. Omme zonderlanghe vrientscepe dar wi bi min-*

nen

decopers *Proeve van Taal en Dichtk.* I, bl. 13, en *Korte Beschrijving van het dorp Luemel*, uitgekomen te Nijmegen, 1808; bl. 13. Evenwel met het *Middelburgsche privilegie* staat nog meer gelijk een, in het nederlandsch geschreven, *Verdrag van het jaar 1251*, tusschen den Aartsbisshop van Keulen en den Graaf van Gulik, maar het welk nog onuitgegeven is, en te Keulen bewaard wordt. Zie de *Inleiding tot de Historie van Gelderland* door W. A. van Spaan; III. bl. 439. Dit is het oudste neêrlandsch geschrift, 't welk ik weet, dat er is. Men leest hier en daar wel, in het nederlandsch geschreven, keuren, gisfbrieven, enz. van nog vroeger tijd; maar, zoo verre ik die heb kunnen beoordeelen, zijn het stukken, die in het latijn gesteld, en eerst lang naderhand in het nederlandsch vertaald zijn geworden.

(†) *Historia Critica Comitatus Hollandiae & Zeelandiae*; T. II. P. II. p. 654 - 656.

nen de portres van Middelbg. gheuen wi hem (*) deso choere ende dit recht dat in desen brief ghescreuen staed." — Het dertigste artikel is dus. „Sowar so portre van midd. eneghen man vind bin den graueschepe van holkant die hem schoud schuldech es hē moghen (†) arrestoren mets grauen rechtore." — Het vierendertigste artikel is. „So wat so gheschied bin arne (§) of up den diik of ene roede bin den dike dat sal men berechttē bin midd. ende bi der chore van midd." — Het slot is. „Omme dat dese chore stade bliue ende ewelik zo hebben wi ze ghedaen beseghelen met onsen konegheleken zeghele. Ende verbiedē dat bi onser koningheleker gheweld onds onser graueleker gheweld (*), dat niemene weder. (†) dese chore ne doe ende die dat dade hi soude hebben onsen evelenmoed. Behouden in allen stikken onser koninglekers ere ende Recht ende onser graueleker. Dese brief wordē ghegeuen ende ghezegeld tot Dordrecht in zinte gregorys auende die was in ons heren dusentechste iaer ende twe hondertechste ende drie ende vichtechste, ende tweleffste indictie (**).

Uit

(*) Hem is hier *ken*. De ouden kenden tuschen deze beide woorden geen onderscheid.

(†) Dat is *Mag hem*.

(§) *Arne* is de naam van eene rivier, bij Middelburg, waarvan *Arnemuiden* zijn naam heeft.

(.) *Gheweld* is hier *Magt*.

(†) *Weder* is *Tegen*, nog overig in *wederstaan* voor *tegenstaan*.

(**) Uit dit bijvoegsel van de *tweleffste indictie* merkt de Heer Kluit op, dat de keur niet gebragt moet worden

ge-

Uit dit voorbeeld leert men het oud nederlandsch zoo zuiver kennen, als het toen geschreven heeft kunnen worden. Duidelijk bemerkt men, dat er toen reeds acht gegeven werd op het onderscheid der geslachten, en op eené goede regelaar zoo wel van de buiging der naamwoorden, als van de voeging der werkwoorden. Alleen ten aanzien van de spelling der woorden, was men minder naauwkeurig; hierin was de pen zich zelve niet gelijk; blijkens *befeghelen* en *ghezegeld*, *koneghelék*, *koninghlek* en *koninglek*. Ook de taal is doorgaans niet gemengd met bastaardlatijn. Evenwel zien wij uit het, er in voorkomende, *aresteeren*, dat de zoogenoemde stadshuiswoorden al van de vroegste tijden in den diplomatischen stijl zijn begonnen in te sluipen. Deze eerste nederlandsche keur doet ons mede klaarlijk zien, welk eene hooge vlugt de taal onzer vaderen in de dertiende eeuw genomen had, even als de Fransche in de tiende eeuw (†). Vergelijkten wij haar bij de taal van de twaalfde eeuw, in de hier voor geboekte omschrijving der Apostolische geloofsbelijdenisse, die toch meest neêrlandsch is, welk een onderscheid! Hoe veel zachter was in ééne eeuw tijds de gansche vorm der tale geworden! Hoe zichtbaar was de taal, als in ééns; tot die éénszelvigheid gebragt, welke zij nog heeft, en haar zoo kenmerkelyk van hare zuster, de Nederfaktsche, onderscheidt.

Van

gelijk van Mieris meent, tot het jaar 1253; maar 1254.

(†) Verg. hier voor bl. 253, 254.

Van waar die ſpoedige verandering? Binnen een beſch van honderd jaren hadden mannen van kunde, aangewakkerd door het voorbeeld, aan de eene zijde, van de dichters van *Provence*, aan de andere zijde, wel allermeeſt van die van *Swaven*, een begin gemaakt van zich, met allen ernst, op de dichtkunſt toe te leggen. 's Lands Graven, door de franſche en duitſche hoven tot nuijver opgewekt, erkenden niet alleen de verdienſten van deze dichters, maar ſpoorden hen, door belooningen, tot de vervordering van derzelve arbeid, op het krachtigſt, aan. Het vaderland beminrende, ging hun deſzelfs taal ter harte, en zagen zij het grootte gebrek aan ſchriften in dezelve gaarn ééns eindelijk vervuld. Die eer komt, bijzonderlijk, toe aan Graaf Floris, den vijfden, die, ten jare 1256, aan de regering gekomen, veertig jaren het gebied in hand had, alle zijne voorzaten in aanzien en magt overtrof, en een vorſt was, met de uitmuntendſte ziel en ligchaams hoesdanigheden begaafd. In den aanvang evenwel werden er geene oorspronkelijke nederlandſche ſchriften vervaardigd. Het waren vertalingen uit het latijn en franſch. Hier voor waren voornamelijk twee redenen. Vooréerſt, om oorspronkelijk te ſchrijven en te dichten, waren onze nederlandſche geleerden hunne moedertaal met de pen nóg niet genoeg meester. Ten tweede, er waren reeds zoo veele oorspronkelijke, latijnsche en franſche, ſchriften over nuttige onderwerpen, die voor eene algemeene lezing geſchikt waren, in de wereld, dat men het overbodige

ge

ge moeite achtte, die met nederlandschen te vermengvuldigen, en dus best vond, om dezelve in het nederlandsch te vertalen. Alzoo werd alles, wat men slechts vinden konde, uit het latijn en fransch in nederlandsch rijm vertaald. Het ware anders, zoude men zeggen, wel te wenschen geweest, dat deze vertalingen niet in rijm, maar in onrijm gesteld waren geworden. Immers het rijm boeit de pen van den vaardigen schrijver, en het onrijm kan den vorm der taal toch niet benadeelen. Evenwel deze drift, om in rijm te vertalen (*), had, uit haren aard, eenen heilzamen invloed op de taal, die er aanmerkelijk door verbeterd en veredeld werd. Een goed dichter tracht altijd een goed taalkundige te zijn. Naar mate men er vorderingen in maakte, werd ook de taal zachter, keuriger, zuiverder en meer krachtig. Zonder beschaving van taal toch kan geene dichtkunst, hoe gering ook, bestaan. Hij, die waarlijk dichter is, neemt de taal, waarin hij dicht, vrij en stout, onder handen, en kneedt haar volkomen naar de, door hem bestudeerde natuur, ten einde aan zijne uitdrukkingen eene zinnelijke schoonheid te geven, welke den man van genie gevallen kan. De ware dichter zet aan de taal den wezenlijksten luister bij; hij blaast haar leven in; hij verleent haar kracht en nadruk. Hoe gebrekkig ook

(*) Met welk eene drift men vertaalde, blijkt uit het slot eener zoodanige vertaling uit het latijn, welke denklijk in het laatst der dertiende eeuw vervaardigd is, te vinden in van Wijn's *Hist. Avondst.* I. bl. 308.

ook de nederlandsche dichtkunst in de dertiende eeuw ware, veel evenwel had zij reeds van een taalvormend vermogen; dat trouwens haar als aangeboren en natuurlijk was. Hier kwam bij, dat men, door het vertalen uit het fransch, eene hebbelijkheid kreeg; om zich kiescher in het neêrlandsch uit te drukken: Alzoo werd, gelijk de geleerde Siegenbeek, naat waarheid, schrijft (*); onze letterkunde in die vroege tijden reeds naar die der Franschen; welke haar in budheid overtreft; aanvankelijk gevormd.

Onder de nederlandsche dichters; welker hoog waardeerbare arbeid eenen zoo verbazend grooten invloed op de taal had, worden geteld Willem Utenhove, Calfftaf, Noijdekijn, Clais van Brechten en meer anderen. Dezen leefden in de tweede helft der twaalfde, en in de eerste helft der dertiende eeuw. Kenden wij nu ook de poëtische voortbrengselen van deze mannen! Dán; helaas! alleen hunne namen zijn overgebleven. Hunne schriften zijn door de mot des tijds reeds lang verteerd geweest (†). Dit gemis evenwel wordt eenigzins vergoed door de dichtwerken van twee voortreffelijke geleerden diens tijds, beide mannen; die in de tweede helft der dertiende eeuw geleefd hebben; en welker namen onsterfelijk zijn. De eenigzins kundige lezer bevroedt ligtelijk, dat ik het oog hebbe op

(*) *Verhandeling over de Spelling*, bl. 73.

(†) Zie van Wijns *Hilf. Avondst.* I. bl. 261-264, en de uitmuntende *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde*, door J. de Vries, I. bl. 2.

op Jakob van Maerlant en Melis Stoke. Beider schriften zijn vervaardigd in het Vlaamsch - bataafsch, of liever, meer eigenlijk gesproken, dat van den oudsten in het Vlaamsch, en dat van den anderen in het Bataafsch. Ten dien tijde voerde de Nederlandsche taal in het algemeen den naam van de Vlaamsche taal, om dat de Vlaamsche provincie toen bij uitnemendheid bloeide (*), maar ook inzonderheid, om dat bij de oude Vlaamsche schrijvers de taal het zuiverst gevonden werd (†), inzonderheid ten aanzien van de geslachten. Aan het Vlaamsch kwam het naast het Brabandsch. De Bataafsche, of gelijk wij haar nu noemen mogen, de Hollandsche (§) taal daarentegen was meer krachtig en deilig. Dit on-

(*) Verg. Ten Kate's *Aanleiding*, I. bl. 57.

(†) Verg. Huijdecoper's *Proeve van Taal en Dichtk.* II. bl. 440.

(§) Wij mogen de Bataafsche taal nu voortaan de *Hollandsche* noemen. In de landschriften van de elfde eeuw, en wel in een' giftbrief van het jaar 1064, door Hendrik, den vierden, aan Willem, Bisschop van Utrecht gezonden, vindt men het eerst de benoeming van *Holland*, waarönder toen slechts, omstreeks *Dordrechts*, een klein gedeelte verstaan werd van den ruijnen grond, die door hetzelfde thans wordt aangeduid. Zie Koks *Vaderl. Woordenboek*, XX. D. bl. 659. De oorsprong des naams is bijbekend. Ondercheiden zijn de gisningen der geleerdeit hierömtrent. Zie Halma's *Tooneel der Nederlanden*; I. bl. 422. Misschien is die van Alting, *Notie: Germ. infer.* P. II. p. 94, naar wiens meening *Holland* zöo veel is, als het *land aan de Helle* of *Helium*; (vanwaar *Hellevoët* en *Hellevoetsluis*) den mond van den *Westerrhijn* en de *Maaß*; nog wel de meest gegronde. Immers men heeft ook *Rijnland*, *Maaßland*, *Salland*; dat is, het *land aan den Rijn*; aan de *Maaß*, aan de *Sale*, of *Ijsel*.

onderscheid heeft geduurd tot aan het laatst der vijftiende eeuw. Beiden verloren zij toen hare kenmerkelyke hoedanigheden; beiden werden zij even onzuiver en krachteloos. In dien vervallen staat zijn ze gebleven, gelijk wij verder zien zullen, tot na de Spaansche beroerten, toen het Hollandsch zich, zoo in zuiverheid, als in kracht, boven het Vlaamsch verhief, dat niet weder het hoofd heeft kunnen opsteken, en nog heden in dezelfde laagte, waarin het voor meer dan twee eeuwen gezonken is, ligt. De schriften van de twee genoemde geleerden, uit dit oogpunt beschouwd, zijn dus hoogstwaarderebare gedenkstukken van onze oude Nederlandsche letterkunde, en voldoende genoeg, om de taal onzer vaderen van de dertiende eeuw regt te leeren kennen.

Jakob van Maerlant hebben wij den oudsten der nederlandsche schrijvers genoemd, welker boeken ons zijn overgebleven. Wilden wij geloof slaan aan het gene nog in het midden der achttiende eeuw van niemand betwijfeld werd, zoo zoude er in onze handen een geschrift zijn, dat opgesteld ware wel honderd jaren vroeger, dan van Maerlants werken. Wij bedoelen de bekende *Rijmkronijk*, van eenen Klaas Kolijn, naar men meende, geschreven, in de tweede helft der twaalfde eeuw, en met aantekeningen op eene vrij kostbare wijze uitgegeven, door Mr. G. van Loon, in het jaar 1745. Dan het is uit den ganschen inhoud van dit werkje voor deskundigen zoo zichtbaar, als eenig voorwerp, op het helderst van den dag, zijn kan, dat hetzelfde in de zeventen-

ventiende of in het begin der achttiende eeuw is zamengeflansd, door eenen geslepen fielt, die er zijn voordeel in heeft gezocht, om het oudheidlievend publiek met deze broddelarij van zijn bedriegziek vernuft, op eene eerlooze wijze, te verschalken: De onëchttheid trouwens van deze *Rijmkronijk* is buiten dien uit de letterkundige geschiedenis der geleerde mannen, die aan dezelve het eerst kennis hebben gehad, zoo duidelijk bewezen, dat er geene de minste tegenbedenking meer overschiet (*): Wie echter de man geweest zij, die zich er aan vergrepen heeft, om ons dit valsche stuk voor echt in handen te duwen, is onzeker. Hier van laat zich niets met gewisheid zeggen (†): Genoeg dus van den nooit be-

(*) Dit is voldoende betoogd door onzen geschiedkundigen Wagenaar in zijnen *Toets der Rijmkronijk van K. Kolijn*, in de *Werken van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leijden*, III. bl. 201 en volgg.

(†) Wagenaar was er niet vreemd van; dat de eerste bezitter dezer *Kronijk*; Kornelis van Alkemade; die er zeer veel ophefs van had gemaakt; er de auteur van ware. Hij de e o p er ook hield van Alkemade er van verdacht. Dan de oordeelkundige van Wijn heeft in zijne *Hist. Avondst.* I. bl. 146 en volgg. dien waardigen man van bedriegerij in dezen vrij gepleit. En de schranderè A. Kluit heeft, in een' brief, aan den Heer van Wijn; die geplaatst is in het *Huiszittend leven van den laatste*, I. bl. 129-213, uit de oorspronkelijke papieren; brieven; enz. van Alkemade; aangaande de *Kronijk* van Klaas Kolijn, allerbaarlijkst aangetoond; dat het er zoo verre van af is, dat Alkemade het publiek bedrogen liebe, dat hij zelf integendeel, door zijnen geestdriftigen ijver voor oude vaderlandsche geschriften vervoerd; zich heeft laten bedriegen door een' Regnerus de Gfaaf; Pissat-

bestaan hebbenden K. Kolijn! De grijze van Maerlant blijft de oudste, ons uit zijne werken be-

plaatsnijder te *Haarlem*, die hem, op eene listige wijze, een affchrift der gewaandé *Kronijk* van K. Kolijn voor eene aanzienlijke som geids in handen heeft gespeeld. Wellicht is deze de *Graf* zelf de vervaardiger van het valsche stuk geweest, als zijnde een meer of min geleetterd man van doorslepen brein, maar van losse zeden, en bekrompen beurs. Dus wordt hij door Van Alkemade zelve beschreven. Zie van Wijns *Huisz. leven*, I. bl. 154, en in de voorrede voor het I. D. II. St. bl. 4. Van Alkemade, hoe geleerd een man hij ook ware, kon te dezen aanzien ligtelijk bedrogen worden, wijl het hem gansch en al ontbrak aan kennis van de taal onzer ouden. Hij was wel een liefhebber van onze oude vaderlandsche taal, maar er geen beoefenaar, altoos geen kenner van. Dit blijkt genoegzaam daaruit, dat hij de gewaande taal van K. Kolijn's boek, dat dus begon,

*'s Lants geschichten wil ic oirconden,
Zoo ic heb gescriben vonden
In den Kloestre te Hegmunde.*

beschouwde als geheel en al te zweemen naar de taal van Ottfrid, en ook daaruit, dat hij Ottfrid voor een schrijver groet, die slechts ruim vijftig jaren voor K. Kolijn geleefd hadde. Naar van Alkemade's rekening leefde Kolijn voort na het midden der twaalfde eeuw, terwijl Ottfrid, gelijk wij gezien hebben, geleefd heeft in het midden der negende eeuw. Dit maakt ondertuschen een tijdvak, dat zesmaal grooter is, dan van Alkemade, meende, een tijdvak van drie eeuwen. Verg. van Wijns *Huiszittend leven*; I. bl. 159. Minder evenwel staan wij verbaasd over van Alkemade's onkunde, dan over de doortrapte vindingrijkheid van den man, die dit werkje heeft opgesteld in eene taal, welke hem vrij wat moeite zal gekost hebben, als hebbende hij de taal der ouden hier en daar zeer behendiglijk nagebootst. Met dit al zijn, onder den glimp der oudheid, welken hij aan zijn geschrift heeft

bekende, nederlandsche schrijver. Deze geleerde man, geboren te *Damme*, in *Vlaanderen*, ten jare 1235, was Griffier ter dief stede, en beroemd wegens zijne voortreffelijke kundigheden, als wijsgeer, als redenaar, als dichter, en als beoefenaar van zijne moedertaal. Menigvuldig zijn de lettervruchten van zijnen werkzamen geest, als, onder anderen, een *Rijmbijbel*, of eene *berijmde vertaling van de Historia Scholastica* van Petrus Comester, welke men meent, dat in het jaar 1270 gedicht of gerijmd is; — het *Leven van den heiligen Franciskus*, naar het latijn van Bonaventura; — *Bloemen of spreuken van Aristoteles*, anders genoemd *Heimelijchheit der heimelijchheit*, mede uit het latijn vertaald; — *Wapene Martijn* (of zamenpraak tusfchen Jakob en Martijn); — de *Drie gaerden*, en meer anderen. De drie eerstgenoemden worden, als wezenlijke letterschatten, in affchriften, door dezen en genen liefhebber der vaderlandsche taal en oudheidkunde bewaard, en de twee laafden zijn wel reeds lang door den druk gemeen gemaakt (*), maar komen thans zeer zeldzaam voor. Bijzonderlijk ver-

dient

heeft weten te strijken, de sporen van bedrog voordeskundigen zichtbaar genoeg. Zij zijn allerduidelijkst aangewezen, zoo door Huijdecoper, in zijne *Aanmerkingen* op Melis Stoke's *Rijkronijk*; I. bl. 17, 21, en op meer andere plaatsen, als door Kluit, in den aangehaalden Brief aan den Heere van Wijn.

(*) Het eerste van deze beide laafden kwam in druk uit te *Antwerpen*, ten jare 1496, en het andere mede te *Antwerpen*, omtrent het jaar 1480, ook naderhand, omtrent het jaar 1550.

diens hier onze aanmerking 's mans *Spiegel Historicaal*, maar die als nog slechts voor een gedeelte in druk voor elk verkrijgbaar is, als zijnde van denzelfden de twee eerste deelen uitgegeven te *Lejden*, in de jaren 1784 en 1785. De uitgevers waren Jakob Arnout Clignett en Jan Steenwinkel, mannen van gevestigden roem in het vak der nederlandsche letterkunde. Beiden hebben zij achter ieder deel hunne keurige, kritische, taalkundige, aanmerkingen gevoegd (*). Deze *Spiegel Historicaal* is door van Maerlant geschreven, op last van Floris, den *vijfden*, die in het gebrek, dat men aan eene algemeene geschiedenis in de moedertaal had, voorzien wilde. Ten dien einde had hij zijn oog laten vallen op het algemeen historisch werk van Vincentius, een^e Monnik in een klooster te *Beauvais* in *Frankrijk*, ongeveer het jaar 1245, in het latijn opgesteld. Van dit geschrift, meermalen naderhand door den druk gemeen gemaakt, is van Maerlants arbeid eene in rijm gebragte Vlaamsch-duitsche, of Vlaamsch-nederlandsche vertaling (†).

Van

(*) De uitgave is geschied naar het eenigste, zeer oude, afschrift van het werk, dat, zoo verre men weet, thans bestaat. De Heer Clignett was het door inkoop magtig geworden te *Gent*. Daarna heeft het in eigendom bezeten de Heer Steenwinkel, die zich nu bezig hield met het derde deel in het licht te geven, maar door den dood hierin is verhinderd geworden. Het derde deel is reeds geheel afgedrukt, en men mag met grond hopen, dat hetzelfde eerlang door den druk zal gemeen worden gemaakt. Het geheele werk zal ongeveer zes zulke deelen bestaan.

(†) Zie de voorrede van den *Spiegel Historicaal*: bl. 62, 63.

Van Maerlant heeft dezelve beginnen te verwaardigen ten jare 1283, en volëindigd zeker voor het jaar 1296. Hij overleed te *Damme*, in het jaar 1300, oud vijf en zestig jaren. Van zijne tijdgenooten werd hij reeds begroet met den eernaam van den *Vader der oude Duitfche dichters*. Bij eenen onbekenden dichter, door Le Long aangehaald (*), leest men,

Jacob van Maerlant, die Vader
Es der Dietfcher Dichteren algader.

Wil men het woord *Dichter* hier nemen in de thans alleen gangbare beteekenis, welke het woord toen bijzonderlijk ook reeds gehad heeft, zoo is dit getuigenis allerwaarächtigt, 't welk men nader geftaafd kan vinden door den verdienstelijken de Vries, in zijne reeds vermelde *Gefchiedenis der Nederduitfche Dichtkunde* (†). Dan het woord *Dichter* beteekende bij onze ouden ook in het algemeen hetzelfde als *Schrijver*, *Auteur*, enz. In die beteekenis was het zelfs meer bekend, dan in die van *Poëet* (§). Weshalve wij van Maerlant, volgens het gemelde getuigenis, voornamelijk mogen houden voor den vader der

(*) In de *Boekz. der Nederd. Bijbels*, bl. 158. Verg. de voorrede voor van Maerlants *Spiegel Hist.* bl. 37.

(†) I. bl. 3-7.

(§) Kilian heeft *Dichter*, *Poeta*, *Commentor*, *Autor*. De *Teuthonista* heeft *Dichter*, *Didator*, *Compositior*, *Confidor*, *Poeta*. Plantijn heeft *Boccken diochten*, *Composer Lures*, *libros edere vel scribere*. Verg. de aantekening op van Maerlants *Spiegel Hist.* I. bl. 13.

der *Dietsche* of Nederlandsche schrijvers, voor den vader en vormer onzer Nederlandsche tale in geschrift (*). 'sMans taal in geschrift willen wij den lezer doen kennen! Wij kiezen daartoe in de eerste plaats iets uit de opdracht des werks aan Graaf Floris, den vijfden; I. bl. 3.

Graue Florensi Co. Willems sone!
 Ontfact dit werc, ghi waert de ghone,
 Die mi dit dede anevaen.
 Ghenoughet U, wildijt ontfaen
 Danckelike, so bem ics vro,
 En ic houts mi gepayt (†) alfb.
 God geue U leuen sonder blamo!

Hoe kort en krachtig is deze aanspraak tot den Vorst! Wijders valt, onder het geen volgt, bijzonderlijk onze aandacht op de geschiedenis van Kaïn en Abel; bl. 11.

Men wille seggen in waren brieue (oorkonden), (§)

Dat

(*) Door *Dietsch* verftonden onze ouden het *Nederlandsch*. Van Maerlant zelf was hun hier in voorgegaan, onderscheidende (in de *Prologhe* van zijn *Leuen van den h. Franciscus*, H. S.) *Dietsch* (Nederlandsch) van *Duuts*, dat is, Hoogduitsch. Tot het laatste schijnt hij evenwel mede het Nederfakisch gebragt te hebben. Verg. hier voor bl. 244.

(†) Het woord *Payen* wordt hier in een' goeden zin gebezigd voor *te vrede stellen*. Kilian heeft *Paijen*, *satisfacere*, *contentum reddere*. Van Maerlant wil zeggen, *zo houd ik mij voldaan*. Oo spronkelijk schijnt het wel het Franfche *Payer*, *betalen*, te zijn. Zie de Verhandeling des Hoogleeräars Siegenbeek *over de Nederduitsche spelling*, bl. 73.

(§) *Brief*, herkomstig van het middenëeuwsche *Breve*,
 be-

Dat Adam ende ver (*) Yeve
 Upten vryndach (†), ten festen daghe
 Ghemaect waren, sonder saghe (*fabel*);
 En te middaghe braken si tgebot,
 En te noenen (§) stacfe (•) God
 Uten Paradiſe tſamen;
 Want Ih^c (Jefus) metter zaleger namen
 Was gecruust upten festen daghe,
 En upten middach, sonder saghe,
 Hinc hi ant cruce, daer menich kende,
 En te noenen dede hi ſinen ende (*ſierf hij*),
 En ont dede (‡) dat Paradijs
 Dien dieue, des ſijn wij wijs.

Al-

beteekent oorspronkelijk een geschrift van belang, een openbaar landsgeschrift. Van daar in het nederlandsch en de verwante dialekten *Briever*, landschrijver, *griffier*. Vid. Scherzii *Gloſſ. Germ. Med. avi*. De tweede en later beteekenis van *Brief* is *Epistola*.

(*) *Ver* is vrouw; hiervan ons *Juffer*, *Jufver*, dat is, *Jongvrouw*, gelijk *Fonker* is *Jongheer*. Verg. mijne *Taalk. aanm. op veranderde woorden in de Statenvertaling des Bijbels vervolgd*, bl. 171 - 176.

(†) Dit is Vlaamsch. Eigenlijk zeiden de Vlamingen *vrienddagh*. Verg. Kilian.

(§) In de kloosters was oulings hier te lande de *Noen* 's namiddags te drie uur. In dien zin moet het woord hier genomen worden. Het woord is herkomstig van het latijnsche *Nona*, het negende uur van den dag, van 's morgens zes uren afgerekend. Zie Weiland's *Woordenb.* op het woord. Naderhand is het woord ook gebezigd voor het eigenlijke middaguur. Zie Kilian.

(•) Hier vinden wij het woord *ſteken*, in deszelfs oorspronkelijke beteekenis van *ſtoeten*, gelijk het bij de oudste schrijvers menigwerf voorkomt.

(‡) D. i. *opende*. Kilian heeft *ontdoen*, *aperire*. Het komt meermalen bij van Maerlant in zijnen *Spiegel H.* voor; als I. bl. 77, 93, 131, en II. bl. 76. Zelfs in la-

Also Adam en Yve sijn wijf
 Waren worden so keytijf (*),
 En wt dien Paradijs gesteken,
 Horen wi dien Jeesten (†) spreken,
 Dat si quamen wonen beide
 Tote Damas an die heide,
 Daer Adam ghemaket was.
 Ouer (voor) waer gewaget men daer
 Dat si maget (§) in alre wijs
 Waren in dat Paradijs.

Maer

zere schriften vindt men het nog dikwerf; bij voorb. in de
Geestel. Ref. van A. Bijn s bl. 28, en *Carions Caron.*
 bl. 29.

(*) Dat is *Ellendig*. Zie Kilian op *Kattijf*.

(†) Dat is *Geschiedenis*. Je este is het latijnsche *Gesta*,
 daden, verrigtingen. Honderd malen komt dit woord in dien
 zin bij de ouden voor. Sommigen schreven *Geeste*; gelijk
 bij voorbeeld M. St o k e in zijne *Rijmkronijk*, I. bl. 113,
 naar H u i j d e c o p e r s uitgave, en op vele andere plaatsen.

(§) Dit woord, dat men thans van een ongehuwd meis-
 je, dat geene vleeschelijke verkeerung met een' man heeft
 gehad, gebruikt, wordt hier door van Maerlant ook
 gebezigd van een' jongman, die met eene vrouw geene zoo-
 danige verkeerung gehad heeft. „Adam en Eva”, zegt
 hij, „waren *Maagd* in het Paradijs”. Oorspronkelijk ook
 kan het woord zoo wel van een' man, als van eene vrouw
 gebruikt worden. Hetzelve stamt toch af van het oud duit-
 sche *Mage*, een kind, zoo van het mannelijke, als vrou-
 welijke geslacht. Van daar in het Mefogothisch *Magath*,
puella, en *Magus*, *Puer*, en in het Angelsakfisch *Maga*.
 Het woord *Maag*, bij ons bekend voor een' naastbestaanden,
 is hetzelfde woord. Kinderen van dezelfde ouders werden
Magen genoemd; en deze beteekenis is overgegaan tot die
 van bloedverwanten in een' meer uitgebreiden zin. Elders
 gebruikt van Maerlant het woord *Maget*, of, gelijk
 ik het daar gespeld vind, *Maghet*, in den onbepaalden
 zin van een' ongehuwden man. III. Part. I. B. XXXII. Hoofdst.
 zegt hij van Hieronymus.

Ma.

Maer daer si namen hare ruste,
 Quamen si in huwelix geluste,
 En pogeden hem te generen (*generen*)
 Dat si wat wonnen te verterne.
 Caym wart geboren, dats waer,
 Alsoe Adam hadde XV jaer,
 En sijn zuster Calmana,
 Over XV jaer daer na
 Wart gheborn die goede Abel,
 En Delbora also wel
 Sijn suster; want sijn moeder
 Drouch te samen zuster en broeder.
 Abel, die simpel, (*die eenvoudige, opregte*) hi wart
 herde (*herder*).
 Caym ten ackere hem generde,
 Die quaet, fel was en vrec,
 Dus viel hi in des duuels strec.
 Men hout vor waerheit, dat Adam ginder
 Instruweerde sine kinder,
 Dat si souden offren Gode
 Deerste vrucht tinen gebode;

En-

Maghet bleef hi al sijn lijf (leven)
En leuede al sonder wijf.

Zoo ook II. B. XVI. Hoofdst. Doch III. P. III. B. XXVIII.
 Hoofdst. neemt hij het in de algemeene beteekenis van eene
 vrouw.

— *Menege maget en menech degen*
Loueden Gode en zongen.

Degen wordt hier in het algemeen genomen voor een' man.
 Vergelijk hier voor bl. 233. In het III. Deel van van
 Maerlants *Sp. Hist.* dat uittrekomen staat, verwacht men
 eene aantekening van den Heer Steenwinkel over dat
 woord in dien zin, ter gemelde plaatse.

En die bernen (*verbranden*) tsiere (*tot zijne*) eeren,
 Dus, alse ons die bouke leeren,
 Offerde Caym sijn aerchste (*) coren,
 En Abel, alse wijt horen,
 Offerde sijn beste lam;
 En omme dat hi Gode bequam (†),
 Omme sine soete miltheit groot,
 Sloughene (*soeg hem*) sijn broeder doot,
 Die God selue verwiet (§) daar af,
 Om dat hi die hope begaf (*).

Hoe grammatikaal zuiver is deze oude taal! En dit
 was

(*) *Aerch*, *arg*, *erg* beteekent in het algemeen *kwaad*, dat niet deugt, *malus*, overgesteld tegen goed, *bonus*. Zoo zegt men, een *Erge vijand*. Zie van Hasfelt op Kilian, bij het woord *Argh*. Zoo was dan bij van Maerlant *aerchste coren* het minst deugende koren.

(†) Dat is, *wel bequam*; wij zeggen, *wel voorkwam*. In den zin van behagen wordt het woord *bekamen* dikwerf gebruikt bij de ouden. Zie Huijdecopers Aanteekeningen op M. Stoke, III. bl. 400 en 401.

(§) *Verwiet* is de onvolmaakte verleden tijd van *verwaten*, *uit de gemeenschap verbannen*, *excommuniceren*. Verg. Huijdecopers Aant. op M. Stoke, III. bl. 230, 231. Van daar *verwaten mensch*, *homo relicus*, *excommunicatus*. Zie Kilian. De Decker gebruikt het nog in dien zin zoo sterk, als het hem mogelijk ware, in den zin, 'namelijk, van een' *vervloekten*; in zijn *Treurspel de Dooper*, laat hij Herodias dus spreken;

Daer komt myn dochter aen met den verwaten kop!

Thans beteekent het woord *doorgaans* een' *trotschen*; doch de overdragt der beteekenis is hier donker.

(.) *Begeven* is hier *verlaten*; zie Kilian. Wij zeggen nog, *ik zal u niet begeven*, dat is, *ik zal u niet verlaten*. Verg. onze *Statenoverzetting des Bijbels* Pf. XXVII: 9.

was de *Vlaamsche* taal, bijna volkomen, zoo als zij, door van Maerlant, in den dagelijkschen omgang, gesproken werd. Hij schreef, gelijk toen algemeen geschiedde, meest in het moederlijk dialekt. Evenwel bediende hij zich, om het rijm, dikwerf ook van *Hollandsche*, *Zeeuwsche* en andere taaldialekten. Elders verzoekt hij over dit mengsel van dialekten bij zijne landgenooten, de *Vlamingers*, verschooning, noemende hetzelfde *misfelike tonghe*, dat is, *vermengde*, verschillende, tongvallen (*). 's Mans Vlaamsch dialekt is vooral daarin zigbaar, dat hij aan het begin eens woords, daar de H staan moest, haar weg liet, en omgekeerd, dezelve daar zij niet behoorde, door hem geplaatst werd.

Willen wij nu de taal der Hollanders van dien tijd leeren kennen! Wij vinden die in de *Rijmkronijk* van Melis Stoke, een' *Utrechtsch* geestelijken en beambten van Graaf Floris, den *vijsden* (†). Het verschil in taal is gering. Beiden ook van Maerlant en Stoke waren tijdgenooten. De geleerde J. de Vries meent (§), dat Stokes *Kronijk* niet op zulken hoogen ouderdom zich beroemen mag, als de *Spiegel Historiaal* van van Maerlant. Zeker is het werk van Stoke

la-

(*) In den Prolo. voor zijn werk *Het leven van den h. Franciskus* vs 71, volgens de opgave der Heeren Clignett en Steenwinkel in de voorr. voor den *Spiegel Hist.* bl. 29.

(†) Vid. Foppens *Bibl. Belg.* I. p. 49.

(§) In zijne *Geschiedenis der N. Dichtkunde*, I. bl. 33

later volëindigd, dan dat van v. Maerlant. Want Stoke schreef het slot van zijne *Kronijk* in, of ongeveer het jaar 1305 (*), toen reeds v. Maerlant overleden was. Maar het werk was al begonnen voor het jaar 1296, wijl hetzelfde is opgedragen aan Graaf Floris, den vijfden, die in dat jaar overleed, met deze woorden.

Dese pine en dit ghepens (†)
 Sendic U, Heer Graue Florens!
 Dat Ghi moghet sien en horen,
 Wanen (*van waar*) dat Ghi sijt gheboren,
 En bi wat redenen Ghi in hant
 Hebbet Zeelant en Hollant;
 En bi wat redenen dat Ghi soect
 Vrieslant, dar U so fere vloect.

In deze laatste woorden vond zelfs de schrijver de schrijver de sporen, dat de opdracht geschreven is, toen de oorlogen tuschen de Hollanders en de Westvriezen nog op het hevigst brandden, en dus uiterlijk voor het jaar 1288 (§). Die zelfde scherpziende man heeft ja in het tweede boek dezer *Kronijk* ontdekt, dat zij reeds onder de pen van haren schrijver is geweest, ten jare 1283 (*).

Van Maerlant nu, hebben wij gezien, begint aan zijnen *Spiegel* te arbeiden ook in het jaar 1283.

Hee

(*) Zie Huijdecopers *Breede aantekeningen* op *Stoke's Kronijk*, III. bl. 445.

(†) D. I. „Dezen arbeid en deze gedachten“.

(§) Zie 's Mans aantekeningen, I. bl. 8.

(*) Zie de gemelde aantekeningen, I. bl. 476.

Het werk van Stoke, dat aldus ruim twintig jaren onder handen is geweest, zoude derhalve zelfs ouder kunnen zijn, dan dat van v. Maerlant. Uit aanmerking van deze en andere redenen, ben ik er niet vreemd van, dat hetzelfde, altoos grootendeels tot in de levensgeschiedenis van Floris, den *vijsden*, door eenen onbekenden schrijver vervaardigd zij, die het reeds omstreeks het jaar 1283 ondernomen hadde, en het vervolg alleen Melis Stoke ten auteur hebbe (*). Het staat te denken, dat ook Floris, de *vijsde*, den schrijver, wie hij ook geweest zij, gelast, ten minste aangemoedigd zal hebben, deze Kronijk uit het latijn te vertalen in het nederlandsch. De Kronijk toch is eene vrije vertaling van een latijnsch handschrift, dat de auteur, volgens zijn eigen berigt (†), gevonden had in het klooster van *Egmond*. Evenwel dient zulks verstaan te worden van slechts de eerste helft des werks; wijl de tweede helft de geschiedenis bevat van het gene is voorgevallen, terwijl de auteur met schrijven bezig was, onder Floris, den *vijsden*, Jan, den *eersten*, Jan, den *tweeden*, en Willem, den *derden*. Reeds gaven wij een proefje van de taal van dit alleroudste hollandsche geschrift; maar wij dienen haar nader te doen kennen. Daartoe willen wij het verhaal mededeelen, aangaande den moord, aan Willem, den *tweeden*, door de Westvriezen gepleegd, III. B. vs. 1541. De

(*) Men verg. van Wijns *Hist. Aandsk.* bl. 230.

(†) I. B. vs. 10-14.

De Coninc voer tote Alcaere,
 En te Vronen oec daer pare,
 En al op den groten yse.
 De Coninc, stout en hoech van prise (*aanzien*),
 Voer voren, stout en onvervaert,
 Daer hi der Vriesen gheware waert,
 Daer hise dicst sach met hopen,
 Liet hi torse (*het ors of paard*) tot hem (*hen*) lopen,
 Of (*als of*) hy hadde ghesijn (*geweest*) opt velt,
 Daer de Vriesen onghetelt
 Stonden ghescart na haerre wif.
 De Coninc waende op den yse
 Vast en zeeker hebben ghereden.
 Als hi sine lieden was leden (*vooruit gereden*), (*)
 Volghede hem niement, alst wel sceen,
 Daer si feder omme dreven ween.
 Alse dus recht de Here van prise,
 So brac dat orse (*paard*) door den yse,
 Dat lamer was te ziene an,
 Dat aldus de edel man
 Tonghemake was van den liue.
 Doe quamen de Vriesche kaitive (*snoedaards*) (†),
 De den Coninc waren ghevee, (§)
 Tue of dre, of lettelt mee (*weinig meer*); (•)

En.

(*) Eigenlijk *geleden*, van *lijden*, voorbijgaan, *praeterire*; zie Kilian. Stokke gebruikt meermalen dit woord in zulken zin, zoo als II. bl. 248. Wij hebben er nog van ons *overlijden*, *obire*, en *verleden*, *praeteritus*.

(†) *Kaitif*, gelijk wij zagen, is *miser*, maar ook *malus*, *nequam*. Zie Kilian, op *Kattif*.

(§) Dat is, *haatdragend*; van *veeten*, *vijen*, *edite habere*. *Veete*, *odium* is nog in gebruk. Van *vijen* heeft men ook nog *vijand*.

(•) Verg. VIII. B. vs. 282, en Huijdecopers aan teekening.

En floeghene (*floegen hem*) doot al onbekent:
 Dander quamen ommetrent;
 En saghen sine wapene an.
 Doe seiden si, dits een man,
 Die wel vorbaer (*overste*) (*) mach wesen.
 Doe quam daer een man met desen,
 Diene (*die hem*) kende, en seide saen (*ter sond*):
 Wapene! (†) (*helaas!*) wat hebdi ghedaen?

GHI

(*) Kiliañ heeft Veurbaer, *Praestans; inclytus; insignis*. De *Teuthonista* verklaart het woord door *Ouerste; Primitius*. Ons voorbarig wordt thans van iemand, die de opperste wil zijn, in een' kwaden zin gebruikt.

(†) Van Hasfelt meent, dat dit woord *Wapen!* afkomstig zij van het oude Wopen, Angelf. *Wepan; schreijen, schreeuwen*, (zie hier voor bl. 181). Idsinga in zijn *Staatsregt*, I. bl. 229, en de schrijver eener verhandeling over *Veede en Oorveede* (in de *N. Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* II. bl. 128) waren reeds voor hem in die gedachte. Dan, naar mijn inzien, is de oorspronkelijke beteekenis des. woords geene andere; dan te wapen! *ad arma! alarm!* waar voor men ook het woord *Wraak!* en in later tijden het woord *Moord!* gebruikte. In de middeneeuwen was het de gewoonte, dat, wanneer iemand vermoord was, de naastbestaenden gehouden waren; den moordenaar te vervolgen, en, ware het mogelijk; te vatten. Tot dat einde riepen zij hunne stad of dorpsgenooten te hulp; en dit werd *wapengerucht van doodslag*, (waarvan men, bij voorbeeld; leest in het *Landregt van Wedde en Westwoldingerland*, art. 264.) ook *wapenroepen*, (gelijk in het *Averisfelsch Landrecht*; doot Winhoff uitgegeven; D. III. art. 1.) genoemd. Nu verklaart ons Kiliañ, wat *wapenroepen* is; hij verklaart het *ad arma vocare, ad arma excitare*: Men vergelijke het *Chronicon montis Sereni*, in Menckēnii *Script. rer. Germ.* II. p. 254. In dien zin komt het in verscheidene voorbeelden; door Huijdecoper, in zijne aantekeningen op *Stekke's Kronijk*, t. d. p. bijgebracht; voor; als in *Clare's Willem-z Minnenloop*; B. II. H. V.

Y

6

Ghi hebt den Coninc selue doot.
 Doe dreuen si alle rouwe groot.
 Het moste bliven; het was ghedaen,
 Doe namen si den Coninc saen,

En-

Wapen over valsche wijf
Die hem beyden nam dat lijf (leven)!

Doch waar Huijdecoper, de kracht der beteekenis niet vattende, *Wapen!* vertaalde door *Wraak!* De meening der *wapenroepers* was wel, om *wraak* te nemen, maar het woord *wapen!* drukte toch iets meer uit, dan *wraak!* Het was het sein of de leus, om ter bevordering van de *wraak* de *wapenen* op te vatten. Ter bevestiging van mijne gedachte mag ik mij beroepen op *Scheidii Orig. Guelf.* T. IV. p. 453. waar ik lees „In Belgio & inferiori Germania mos erat, ut propinquus in ipso funere occisi evaginato gladio ter tumulum feriret, terque ultionis testandæ causa inclamaret wraeck! wraeck! wraeck! vel wapen! wapen! wapen!” Onder verscheidene plaatsen, die ik hier zoude kunnen bijbrengen, komt mij deze volgende uit Johannis de Lemmege *Chronicon Groningæ* (in de *Analethæ* van Matthæus, bl. 111. uitg. 1698) de meest ophelderende voor. *Als dit geschiet was, roogh Eppo Nittersum mit sijn Meenseluiden tot Groningen, ende riepen alle wopen over des lands noot.* In de *Historie van Oostvriesland*, door E. Beninga, vindt men hetzelfde verhaald, bl. 166, maar daar wordt het laatste dus uitgedrukt; *und reep moords durch des landes nooth.* Dat het woord *wapen!* in later tijden, met *moord!* verwisfeld werd, blijkt uit Voskuijls *Oud en jong Hilleb.* bl. 17. (Zie v. Hasfelt's *zauk. t. a. p.*)

Ach wapen! moort! moort!
Ach wapen Hillebrant!

Van deze bijzondere beteekenis, in eene algemeener overgegaan, is vervolgens het woord gebruikt geworden in den zin van *Helaas!* gelijk men uit voorbeelden, door Huijdecoper bijgebracht, t. a. p. zien kan.

En' groevene (*begroeven hem*) daert hem (*hun*) goet
dochte,

So si alre heimelijcst mochten.

In (*ik en*) (*) can gheweten noch gheraden,

Bl (*door*) wat zaken dat zijt daden;

Maer si groevene onder de moude (*den grond*) (†)

In een huis tHoechout woude.

Hoe onkunstig, hoe eenvoudig, natuurlijk schoon en naïf is dit verhaal! Hoe zacht het dialect! En hoe zuiver de taal! Waar vindt in dezelfde kiesche kerner eenen spraakkunstigen misflag. Over het geheel is de taal van Stoke, even als die van van Maerlant, in de bijgebragte voorbeelden, op zich zelve beschouwd, zachter, zui- verder, krachtiger, en meer eigenaardig, dan zij na hunnen tijd geweest is, en dan zij, in meer dan één opzigt, thans is. Liet ons bestek het toe, wij zouden zulks door veelvuldige proeven kunnen staven. De twee volgende aanmerkingen op het bijgebragte uit Stoke's Kronijk, meen ik, zullen als genoegzame proeven dit kunnen betoogen en bevestigen. Men neme vooroorst; *De Coninc voer tote Alcmaere*. Wij zouden zeggen, *reed naar Alkmaar*. Maar is dit beter? *Tote Alcmaere* sluit in zich, dat de Koning

(*) Verg. hier voor bl. 305.

(†) Eigenlijk *stof*, hetzelfde met *Mul*, bij Kilian, beteekenende *Pulvis*, van waar nog *Turfmul*. Het woord *Moude* is, bij de *Vriezen*, in de beteekenis van het *stof*, dat op de openbare kleiwegen stult, nog in algemeen gebruik. Zie Wasfenbergh's *Bijdrage tot den V. Tongval*, bl. 62.

ning te *Alkmaar* kwam, maar toen voorēerst niet verder ging. Dat drukt ons naar *Alkmaar* niet uit. 't Zelve geeft slechts te kennen, *den weg, die tot Alkmaar loopt, inslaan*. Ten tweede, *Der Vriejen gheware waert*, gebruikt *Stoke*, overēenkomstig den aard der tale met den tweeden naamval. Hooft scheef in vervolg van tijd ook nog *zonder des gewaer te worden* (*). *Gewaer worden* is *ergens van waar*, of zoo als wij thans spreken, *zeker worden*, en vordert dus den tweeden naamval. Deze juistheid is in onze taal reeds lang verwaarloosd geworden. Tegen den aard der tale schrijven wij, *iets gewaar worden*; het welk dus eigenlijk even min deugt, als *iets zeker worden*, dat toch niemand ligtelijk schrijven zal (†). Eindeijk ook nog merken wij aan, dat in deze voorbeelden uit *Stoke's Kronijk*, even min als in die, uit van *Maerlants* schriften genomen, tegen het geslacht der zelfstandige naamwoorden, dat toen in de nederlandsche taal, met hare aanverwanre dialekten, reeds lang gevestigd was, gelijk de schrandere *Ten Kate* alierōogenshijnlijkst bewezen heeft (§),
ner-

(*) Verg. *Wettlands Woordenboek*, op het woord.

(†) *Gheware*, ons *waar*, is ongetwijfeld vermaagschapt met het oude *waren*, bewaren, in zekerheid hebben, met *waren*, ergens eene zekere zorg voor hebben, (waarvan *waar*, zorg, *waarloos*, zorgloos, *verwaarloozen*, ergens geene zorg voor hebben, en *waarnemen*, iets met zekerheid, *gadeslaan*) en met *waarschouwen*, iemand ergens van verzekeren, *certiorem reddere*.

(§) In zijne *Aanleiding* enz., I. bl. 411-468.

nergens is gezondigd geworden. Rood van schaamte moet hier menig neêrlandsch schrijver worden, die niet in staat is, om zijne denkbeelden ten papiere te brengen, zonder dat hetzelfde krielt van fouten te dezen aanzien. En evenwel durft hij de taal van onze ouden eene kreupele wartaal noemen! Ging hij bij hen nog wat ter schole, hij zoude wel wijzer worden. „Ik lees de schriften van onze ouden met vermaak;” schrijft van Wijn (*), „hun korte en zaakrijke, schoon eenvoudig voortlopende, stijl voert mij al zachtens met zich, en doet mij, eer ik het wete, ten einde komen”. Even zoo gaat het in de daad mij. Ik lees de schriften dezer mannen met verrukking, en eerbiedig hen, als de vormers van onze taal. Onze tijdgenooten zijn de taal hunner voorvaderen niet gewend. Van daar dat zij hun walgelijk voorkomt. Ook dat zachte, dat ja al te zachte der vaderen hindert hen, komt hun te verwijfd, te weinig mannelijk voor. Maar dit over het hoofd gezien, weet ik niet, wat hen, die de taal der ouden regt verstaan, in den aard der tale hinderen kan. Het zachte hindert in onze taal nog de hoogduitschers, die daarom zulk een vooroordeel tegen dezelve hebben. Maar die hinderpaal eens voorbij zijnde, weten de beoefenaars onzer taal, onder de hoogduitschers, ook hare uitnemende waarde wel te schatten. Ik beroepe mij op eenen Klopstock, die,

(*) In zijne *Hist. Avondst.* I. bl. 28.

die, met ronde woorden, dienſtaande het voor ons verëerendſte getuigenis heeft afgelegd (*).

Met van Maerlant en Stoke leefde gelijktijdig Jan van Heelu, ook genoemd van Leeuwe, denkelijk, om dat hij in een klooster te *Loeuwe* woonde (†). Deze *Brabander* heeft eene *Rijmkronijk* nagelaten, betreffende in het algemeen de kriegsbedrijven van Jan, den *eerſten*, Hertog van *Braband*, maar bijzonderlijk den veldslag, dien deze, den 5 van *zomermaand*, in het jaar 1288, bij *Woerone* of *Woeringen*, een klein ſtadje bij *Keulen*, op Reinoud, Graaf van *Gelderland*, won. Het werk is geheel oorspronkelijk, zijnde de dichter ooggetuige van den ſlag geweest, volgens zijne eigen verklaring.

Daerom foe moetic dichten,
Salic van allen wel berichten
Dat een vore ende ander na,
Na dat ik ſach ende verſta.
Want dat ic niet en hebbe geſien,
Soe hebbic emmer van dien
Seker kinneſſe ende weten;
Des derric. (*durf ik*) my wel vermeten.

Het werk is geſchreven, blijkens de opdracht, voort na de voltrekking des huwelijks van den *Brabandschen* Hertog Jan, den *tweede n*, met vrouwe
Mar-

(*) Zie de uitmuntende *Brieven* van onzen beroemden Feith, I. bl. 8, 9.

(†) Zie van Wijns *Hiſt. Avonds.* I. bl. 286.

Margaretha van *Engeland*, in het jaar 1293, en reeds voltooid geweest in de lente van het jaar 1294. Door den druk is deze *Brabandsche Kronijk* niet algemeen gemaakt. Doch de beroemde van Wijn, die een zuiver afschrift van dit oude stuk bezit, heeft ons reeds lang eene openbare uitgave van hetzelfde beloofd. Wij hopen alzoo, dat hij eens eindelijk aan die belofte zal voldoen, te meer, wijl hij, volgens zijne eigen betuiging, vele jaren zich daartoe voorbereid heeft (*). Intusschen kunnen wij dit oude gedenkstuk eenigermate leeren kennen uit eenige fragmenten, welke er van gevonden worden achter het eerste deel van *Huijdecopers Proeve van Taal en Dichtkunde* (†), uitgegeven door den geleerden van Lelijveld, die, door van Wijns vriendelijke vergunning, het gemelde handschrift heeft mogen gebruiken. Hierdoor zijn wij dus ook in staat eenige regelen uit dit werk ter proeve afte schrijven. Geene keus zoo zeer hebbende, laten wij hier dit weinige volgen.

— Ic sal al ute legghen
 Des Hertoghen geschienesse te voren,
 Man dire stont, dat hi wert ghebornen,
 Tote dat hi dlant van Limborch cochte,
 Ende hoe dat hi doen sochte
 Die Heeren, die den coep weerden,
 En daer na hoe dat si hanteerden

Dit

(*) Zie 's Mans *Hist. Avondst.* I. bl. 288.

(†) Bl. 483-515.

Dat orloghe doen in elke siede,
 En pa die waerheit vanden stride
 Ende al die dade, die men bedreef,
 Eer dien Hertoghe bleef
 Limborch, dat hi nochtan
 Met crachte in dinde ghewan,
 Met orloghen ende met grooter eeren
 Ondancs vele grooter heeren,
 Diet hem wouden ontcrachten (*ontcrachten, ontvel-*
digen)

Ghelijc alsic hierna sal dichten
 Van den beghinne al toten inde,
 Recht alsoe alsic vinde.
 Die yeeft ter waerheit ende tbediet (*)
 Daer en doe ic af noch toe niet;
 Want God is mijn ghetuge dies,
 Dat ic om niemans verlies,
 Noch om niemans ghewin,
 Daer toe en legghe meer noch min,
 Dan davençueren (†) sijn v'gaen (§).

Deze taal van Jan van Heelu, zien wij, is veel
 stroever, minder vloeiend, dan die van van Mac r-
 lant en Stoke. Dan zij is even zuiver, ten aan-
 zien van het regelmatig gebruik der verëischte naamval-
 len, van de juiste onderscheiding der geslachten, enz.
 Hoe

(*) Kilian heeft *Bedied, significatio, interpretatio, ar-*
gumentum.

(†) *Avendure* is bij Kilian *Eventus, exitus, casus.*
 Men zie ook den *Teuthonissa.*

(§) *Vergaan* is nog bij ons gebruikelijk in dezen zin,
Het is hem daar wel vergaan. Hier uit laat zich de betee-
 kenis boven genoeg ophelderen.

Hoe gelijkvormig ook is hunne spelling! Men bepaalde zich, om hiervan overtuigd te worden, eens bij hunne schrijfwijze, betrekkelijk de dubbelde *i*. Zij was deze. Men gebruikte de enkele *i* in de woorden *mi*, *fi*, *hi*, *wi* enz., maar de dubbelde *i* of de *ii*, wanneer de sluitletter, overëenkomstig den klank van de gewone uitspraak, eene dubbelde *i* verëischte, als in de woorden *sijn*, *strijd*, *tijd*, *rijk*, *wijs*. De *y* gebruikte men toen ook reeds, doch, behalve in woorden, die van uitheemschen oorsprong waren; als *Egypten*, *Ethyöpen*, enz., alleen in plaats van de enkele *i*, als in *cyghen*, *eylant*, *hoy*, *keysive*, *noyt*, enz. Men hadde deze *y*, naar het schijnt, ontleend van de *Franschen* in *celuy* enz. (*). En weder gebruikte men in de gemelde woorden *sijn*, *strijd*, *tijd* enz., wanneer zij, zoo in het enkelvoud, als in het meervoud, verlengd of verbogen werden, de enkele *i*, naardien de dubbelde *ii* of *ij* dan niet gevorderd werd, en de tweede *i* alzoo overtollig zoude zijn. Bij voorbeeld, zij schreven *sine*, *stride*, *striden*, *iide*, *tiden*, *rike*, *riken*, *wise*, *wisen* enz. Het zal niet noodig zijn dit door een voorbeeld, uit één der gemelde schriften, op te helderen, dat anders ligtelijk te doen ware. Men leze nog eens de hier voor bijgebragte voorbeelden, en men zal in elk derzelven proeven genoeg van het hier aangemerkte vinden. Deze keurige spelling is, gedurende dit geheele

(*) Verg. Siegenbecks *Verhandeling over de Spelling*, bl. 72, 73.

le tijdperk onzer geschiedenis, gangbaar geweest, maar in het vijfde tijdperk vervolgens gansch en al te leur geraakt, en nooit weder hersteld geworden.

Behalve de beoordeelde schriften zijn er, uit het laatst der dertiende eeuw, nog eenige andere nederlandsche lettervruchten bekend, als daar zijn die van eenen Gheraert, van eenen broeder Thomas, en van een' Heynric *van Holland*, allen slechts in handschriften bestaande. Hiertoe behooren ook de Roman van Karel en Elegast, de *Bediedenisfe van der Misfe*, *Der Ystoriën Bloeme*, Ferguut, Floris en Blancefloer, Limburg, Yfeywyn en Seghelyn *van Jerusalem*. Sommigen van deze laatste zijn door den druk gemeen gemaakt; de overigen zijn alleen in handschriften aanwezig (*). Deze oude, meest *Vlaamsche* en *Brabandsche*, gedenkstukken hier den lezer open te leggen, gehengt mijn bestek niet. Ook vordert zulks de aard der zake niet zoo zeer, wijl men er overal eene taal in aantreft, als die van van Maerlant, Stoke en van Heelu. Wij kunnen derhalve deze schriften voegelijk met stilzwijgen voorbijgaan, en overtreden tot die van de veertiende eeuw.

In de dertiende eeuw, hebben wij gezien, brak er een veel belovend licht voor de nederlandsche letterkunde

(*) Men zie over alle deze oude schriften van Wijns *Hijf. Avondsft.* I. bl. 302-315, en de aldaar aangehaalde plaatsen uit *Huידecopers Proeve van Taal en Dichtkunde*, en uit van Lelijvelds op dezelve gemaakte aantekeningen.

kunde aan, en scheen er geene geringe hoop te zijn, dat hetzelfde verder met kracht zich verspreiden zoude. Onze van Maerlant, zelfs Stoke, ook mischien van Heelu, overtroffen, indien ik mij niet vergisfe, reeds, in keurigheit van stijl en verhevenheid van uitdrukking, de *Szwavische* dichters van de twaalfde eeuw. Dan dit opkomend licht verloor, in de veertiende eeuw, straks een groot deel van zijnen luister, door vele wolken, die ter kwade uur zich boven ons vaderland zamenpakten, en een geweldig onweder, dat alles scheen te zullen vernielen, ten gevolge had. Onze vaderlandsche grond werd, op de ontzettendste wijze, geschud door burgerlijke beroerten, ontstaan uit onderscheidene partijschappen, namelijk der *Schieringers* en *Veskoopers*, in *Vriesland*, der *Lichtenbergen* en *Guntarlings*, in *Utrecht*, der *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen*, in *Holland*, der *van Hekerens* en *Bronkhorsten*, in *Gelderland*, der *Broekhorsters* en *Hickhorsters*, in *Oostvriesland*, enz. Alle steden, dorpen, kasteelen en sloten kozen, tot hun eigen verderf, elk, de eene of andere zijde. Het berigt, uit die tijden tot ons overgekomen, nopens de geweldenarijen, verwoestingen, wreedheden en moorden, staande deze onlusten gepleegd, is allerverschrikkelijkst. Allerwege door het geheele land, zag men de wijd uitgestrekte tooneelen opgeflagen van wraaköfening en barbaarscheit. Zelfs de altaren werden met het bloed der burgers bezoedeld, die in de armen van den nooit geschonden godsdienst eene veilige schuilplaats zochten.

Kon:

Kon het anders, of dit alles moest eene allerverderfelijksste uitwerking hebben op de nederlandsche letterkunde? De beoefening van wetenschappen, in het algemeen, werd verwaarloosd. Dus moest er in de eerste plaats de studie der vaderlandsche taal bij lijden. Dan in het bijzonder verloor de vaderlandsche taal, door de ruwheid des volks, dat, in gemelde partijschappen betrokken, zich van jongs af oefende in het vernielen van elkanders welvaart, niet weinig van die zachtheid, waarmede zij in de naast vorige eeuw was opgetreden. Kort voor het ontstaan van die bloedige partijschappen was het buskruid uitgevonden, 't gene wel het oorlogen gemakkelijker maakte, maar ook, zoo het schijnt, den lust des volks tot het vervolgen van elkanderen meer te vuur, dan te zwaafd, had doen gaande worden. Langs dien weg moesten de zeden der Nederlanderen, zoo in de steden, als in de dorpen, geheel verbasteren, en hunne pas ontloken, nog tedere, doch reine, taalkunde niet slechts meestendeels geheel onderdrukt, maar het gene er nog het hoofd van boven hield, jammerlijk mishandeld, ontëerd, en geschonden worden. Hoe zeer er zelfs door 'slands Graven, die dit verval zochten te herstellen, jaargelden werden toegelegd aan de geleerden, die hun hierin ten dienste wilden zijn, waren zij nogtans niet in staat, om, langs dezen weg, den geest der tijden dierwijze te vormen, dat aan hun oogmerk eenigzins voldaan werd. Van hier is het, dat ons *hollandsche* schriften van de veertiende eeuw geheel ontbreken,

ten

zen ware men er toe mag brengen drie fragmenten, bestaande uit weinige regelen van eene hollandsche Kronijk, die tot dezen tijd schijnt te behooren (*). Hier leze men het middelste geheel.

Als men CIO. CCC. schreeff
 Ende LVIII. so bedreeff,
 Dat Hertoch Aelbrecht wert gecoren
 Ruwaert, als ghi moocht horen,
 Als van Hertoch Williams weghen.
 Die van Delf die zeider teghen,
 Dit was als ghi moocht horen,
 So wie dat Scepen wert gecoren,
 Hi moestet bliven dair al dure,
 Hierom sciede hem schoffelture (†),
 Also dat s Hertogen evel moet
 Verhief op Delf die stad goet.
 Hi swoer hi soude in corten tiden
 Al droge over hoir vesten riden,
 Alse hi oic dair na dede,
 Die poorten waren te brokene mede,

Dan

(*) Dit fragment wordt gevonden in de *Analecta* van *Matthæus*, T. I. p. 65 in quarto, en T. VI. p. 295, in Octavo, en in het eerste gedeelte dezer *Analecta* in één band uitgekomen ook in octavo bl. 97, 98.

(†) Wat is hier *Schoffelture*? hetzelfde met *Schonfelture*; waarvan men twee voorbeelden vindt bij *Huïdecoper* in zijne Aanteekeningen op *Mellis Stoke's Kronijk*, III. bl. 101. En denkelyk zijn beide de woorden dezelfden met het oud Fransche *Desconfiture*, dat ik, in het *Dictionaire François Flameng*, door *Matthias Sasbout*, te Antwerpen, uitgegeven, in het jaar 1573, zie overgezet de *neerlaghe, verslagtinghe*. 't Is waarschynlyk verwant aan ons *Schofferen*, oudtijds *vernien*, *verlaan*.

Dat den menighen dochte scade,
 Hadden si binnen sijn van enen rade,
 Ende getrouwe geweest van binnen,
 Men hadse so niet moghen winnen
 Aldus bleeff hi Ruwairt voirt meer;
 God behoed hem in sijn eer
 En' moeter (*) voirt van scade vrien
 Noch macht hi sijnre daet wel tien.

Wie ziet in dit brokstuk niet reeds een merkelyk verlies van de reinheid der taal? Voor later Nederlanders was de taal mischien verstaanbaarder; maar minder kuisch, minder beschaafd, minder éénvormig.

De nederlandsche schriften der veertiende eeuw, welke wij kennen, zijn *brabandsche* lettervruchten, die er ons van overtuigen, dat de taal ook van eene andere zijde vrij wat van hare zuiverheid was kwijtgeraakt. Bij het eindigen der dertiende eeuw, in het laatst, namelijk, van het jaar 1299, werd 's lands regering uit het hollandsche grafelyk huis overgedragen in dat van Henegouwen, het welk in eene naauwe gemeenschap stond met het hof van Frankrijk. Hier door bekwam de nederlandsche letterkunde, even als de nederlandsche levenswijze, eene geheel fransche plooi. Men begon toen meer fransche schriften te lezen, men vond er meer smaak in, men vertaalde er meer in het nederlandsch, en nam er in oorspronkelijke werken meer uit over. Hier door won de nederlandsche letterkunde, wel is waar, niet weinig.

Ha-

(*) Hier zal men denkelyk moeten lezen *moeten*, d. i. *moet hem*.

Hare beoefenaars ontleenden er uit een aantal nieuwe denkbeelden; hun geest verhief zich aanmerkelijk; in hunnen stijl kregen vreemde, maar goede, beelden ingang; hunne uitdrukkingen werden meer uitgelezen, zoetvloeiender, krachtiger. Maar hunne taal, over het geheel beschouwd, verloor daarentegen zeer veel van hare zuiverheid. Zij werd met fransche woorden al te rijkelijk vermengd, en alzoo vervalscht. V. Maerlant, en v. Heelu, die ook fransche schriften lazen, hadden zeer spaarzaam zich van geene andere fransche woorden bediend, dan die, uit hoofde van de volksverwantschap der Vlamingers en Brabanders met de Franschen, algemeen verstaanbaar waren. Zoogebruikt van Maerlant, bij voorbeeld, (I. bl. 10.) *yimage* voor beeld; *delyt* (*delice*) voor genoeg; (I. bl. 70.) *vraije* voor waar; (I. bl. 262.) *aert* (*art*) voor kunst, (I. bl. 397.) *pauwelyoen* voor veldtent; en van Heelu de woorden *vijeren*, *battaelje* enz. Bij Melis Stoke komen zulke woorden zeldzamer voor, meest dan, wanneer het rijm er toe dwong. Stout bezigt hij, onder anderen, zoo de woorden *wijf en garsoene*, voor *vrouw en kinderen*; B. X. vs. 345. Maar de nederlandsche schrijvers van de veertiende en vijftiende eeuw hielden hierin geen perk of maat. Ook dit gaf aanleiding, dat men, voor de reinheid der tale niet meer zorgende, dezelve niet zelden met geheel latijnsche woorden en spreekwijzen vermengde, en van dezen kant haar nog meer bedierf. In de brabantische schriften, welke ons uit de veertiende eeuw zijn

zijn overgebleven, zullen wij dit allerbaarlijklijkst zien.

De eerste, die ons hier voorkomt, is Lodewijk, Priester van *Velthem*, waar hij ten jare 1313 in den dienst was getreden, hebbende te voren, sedert het jaar 1304, hetzelfde ambt waargenomen te *Sichen*. Hij heeft ons nagelaten een' *Spiegel Historiaal*, die volëindigd schijnt te zijn in het jaar 1316, ten verfolge van van Maerlants *Spiegel Historiaal*. Izaak Le-Long heeft dit werk ten jare 1727, met aanmerkingen, in het licht gegeven, en ons dus hetzelfde leeren kennen. Hoe grooten dank wij hem hiervoor ook verschuldigd zijn, heeft hij nograns met deze uitgave aan de beoefenaren der nederlandsche letterkunde minder dienst gedaan, dan men wel anders verwacht mogt hebben. Behalve dat zijne aanmerkingen de moeilijkste plaatsen van het werk dikwerf nog meer onverstaanbaar maken, dan zij zijn, heeft hij het afschrift, dat hij voor zich had, doorgaans zeer slordig gekopieerd, en de oude taal alzoo geheel verminkt. Scriverius, die reeds een afschrift van dezen *Spiegel Historiaal* in handen heeft gehad, oordeelde, dat deszelfs nederlandsche stijl zeer overëen kwam met dien van Stoke, ja dat mischien het werk wel van denzelven konde geschreven zijn. Maar zoo in het eerste, als laatste, dwaalde de geleerde man geheel buiten het spoor. Meer komt de stijl van Van Velthem overëen met dien van Jan van Heelu. Een niet gering gedeelte trouwens van deszelfs *Spiegel* is door hem soms worde-

dclijk, soms met veranderingen, en in het laatste geval dikwerf zeer gebrekkiglijk, uitgeschreven uit de kronijk van dien Brabander (*). Zie hier een voorbeeld van 's mans taal, gekozen uit het gene oorspronkelijk van hem geschreven schijnt, namelijk uit het II. B. het XXIV. hoofdstuk. Hij verhaalt hier het vertrek van koning Eduard naar *Wallis*, om van het, hem aangedane, leed wraak te nemen.

Alse die Coninc lude ende stille
 Die stat had te sinen wille,
 Ende dant daer omtrent oec met,
 Voer hi henen al ongeler
 Te Gales werd, met snelre vaerd.
 Hier af (*van*) was die Coning Ruwaerd.
 Want hi selue geloefde (*beloofde*) vorwaer
 Dit te wreken openbaer
 Den genen, die hem die boetschap brachte.
 Hi es oec wel in dier gedachte
 Te wreken dat hem es mesdaen.
 Si lieten nu vaste henen gaen
 Te Gales werd wat si conden.
 Onder wegen si doe begonden
 Te ordineren hare dinge,
 Hoe sise onder mochten bringe.
 Daer waren des Conincs wedersaken
 Een deel met, die op hem staken (*op hem aanvielen*)
 Doen hi twiste iegen Simone.

Om

(*) Zie *Huifinga Bakker* in de werken der *Leijdsche Maatschappij*; V. bl. 92, en van *Lelijvelds Aanteekening* achter *Huijdecopers Proeve van T. en D.* I. bl. 507, 508.

Z

Om dese stucken van desen doene,
 So was die Coninc wech vorwaer (*)
 Te willeger, om dat hi soude daer
 Vinden die gene die hi haet;
 Mach hi leven, si worden gemaet (†).

Begeert men nu bewijs, dat de taal ten tijde van van Velthem door franche woorden reeds begon verbasterd te worden, hier toe zouden wij zeer vele regelen moeten afschrijven, om dat zij toen nog in éenen volzin niet zoo dikwerf voorkomen, als wel in later geschriften. Wij willen dus slechts eenigen hier aantekenen, die wij als voor den voet weg hebben opgeraapt. Zij zijn dezen; *Mon joye!* o mijne vreug.

(*) Men leze *wet* (weet) *vorwaer*.

(†) Le Long vertaalde deze woorden; „spaarde hem God het leven, hij zoude haar daarvoor *straffen*;" maar tast hier als een blinde naar den wand. Nergens heeft het woord *Maten* bij de ouden die beteekenis. Kilian heeft *Maten* in de beteekenis van *frangere labore*, en *mat* in die van *viduus*, *deviatus*. Het laatste strekt ter opheldering van het eerste. *Maten* moet dus bij de ouden beteekend hebben *vincere*, overwinnen. Ook alzoo heeft van Velthem het woord hier en elders meer gebruikt, als in het zelfde hoofdstuk, wat verder; *du werden die Galozse daer gemat*: voorts II. B. XLVIII. H. LII. H. IV. B. V. H. Nergens is het door Le Long verstaan. In de laatste plaats heeft hij zelfs *gemaet* gelezen, dat hij wonderlijk verklaart. Zoo ook had men in denzelfden zin *mat maken*, 't welk bij de oude Schrijvers dikwerf voorkomt, in den zin van *overwinnen*, *veroveren*, als in V. Maerlants *Spiegel* II. I. bl. 268, in Stoke's *Kronijk* I. B. vs. 1096 en elders. Over het woord *Mat*, *overwonnen*, zie men Weiland's *Woordenboek*, op het w. Onze spreekwijze *iemand schaak mat zetten* is er van herkomstig.

vreugde (*)! *Quarele*, werpschicht (†); *Lijnen*, Leeuw (§); *Roy die Franse!* Koning van *Frankrijk* (*); *Paterne diet*, vaderlandsch volk (‡); *Socors*, (secours) bijstand (**), *Parlement*, gesprek, onderhandeling, bijeenkomst, (†) *Vitaelgen*, levensmiddelen (§§); *Tempeest*, onweder (**); *Gedespoeneerd*, geschikt (‡‡); *Corupeert*, bedorven (***), *Iudiceren*, voordeelen (†††); *Regneren*, heerschen (§§§); enz. Van latijnsche woorden heeft V. Velthem over het geheel zich nog al wel onthouden. Dat men evenwel ten zijnen tijde reeds hierin soms eene te groote vrijheid zich begon aantematigen, blijkt uit het XXXIV. hoofdst. van het VIII. B.

Deus! Hoe sal ic volprisen mogen,
Die mi gaf dat sien mire ogen (****).

Eindelijk willen wij hier nog deze vier volgende regelen affschrijven, die den lezer zullen doen zien, hoe van Velthem gaarn zich van fransche woorden bediende, maar, om dat ze nog niet algemeen ver-

(*) Bl. 249.   (†) Bl. 251.   (§) Bl. 251.
(*) Bl. 253.   (‡) Bl. 254.   (**) Bl. 272.
(††) Bl. 277.   (§§) Bl. 281.   (***) Bl. 315.
(‡‡) Bl. 462.   (****) Bl. 462.
(†††) Bl. 467.   (§§§) Bl. 467.

(****) In de Rijkskronijk van M. Stokke leest men, IV. B. vs. 1086, *Deus! Here God!* Dan de oordeelkundige *Huidocoper* merkt zeer wel aan, dat Stokke, die een Hollander was, zoo niet heeft kunnen schrijven, maar hetzelfde een ingezette lap van later tijd is.

Z 2

verstaan werden, er wel eens zijne verklaring bijvoegde. V. B. Hoofdst. XXXII.

Dus ginc tpopel te rade saen.
 Wat tpopel es, suldi verstaen:
 Tpopel es te seggene daer
 Die gemeine liede vorwaer.

't Blijkt alzoo hier uit, dat het woord *Popel*, ons *gepeupel*, toen nog in onze taal niet in gebruik was, maar eerst toen is bekend geworden.

Wij gaan over tot den anderen [schrijver van de veertiende eeuw. Hij is de dichter van *Die dietsche doctrinael*, een boek, dat uit een latijnsch werk samengetrokken, en naderhand, doch, met eenige veranderingen (*), door den druk is gemeen gemaakt te *Delft* in het jaar 1489. Wie de auteur geweest zij, is eenigzins twijfelachtig. Alleen blijkt het uit den inhoud, dat hij een *Antwerpenaar* is geweest. De Heeren Clignett en Steenwinkel hielden er dus te onregt van Maerlant, die een *Vlaminger* was, voor (†). Dan de voornaamste grond van waarschijnlijkheid, van hen daar voor opgegeven, is door den Heere van Wijn, die gelegenheid vond de zaak nader te onderzoeken, krachteloos gemaakt (§). Ook heeft van Wijn opgemerkt, waar-
 in

(*) Zie Le Longs *Boekzaal der Nederd. Bijbels*, bl. 308.

(†) Zie de voorrede voor van Maerlants *Spiegel*; bl. 52-58.

(§) In zijne *Hist. Avondst.* I. bl. 328, 329.

in ik hem volkomen moet bijvallen, dat het werk in taal van V. Maerlants werken vrij wat schijnt te verschillen. In zachtheid komt het mij voor, dat de taal in de *Doctrinale* die van V. Maerlant overtreft. Voor zoo verre ik er over meen te mogen oordeelen, houd ik dit werk voor één der zuiverste voortbrengfelen onzer nederlandsche letterkunde van den ouden dag. Veel, zeer veel, heeft hetzelfde altoos vooruit boven den *Spiegel* van V. Velthem, in netheid van taal, in keurigheid van uitdrukking, in bevalligheid van stijl, en in duidelijkheid van voordragt. De gebreken van taal en stijl, die als een gevolg der toenmalige staatsveranderingen reeds bij van Velthem begonnen intesluipen, zijn in dit werk, naar het mij toeschijnt, geheel niet te ontdekken. Aan het slot des werks leest men, dat hetzelfde vervaardigd is ten jare 1345 (*). De Schrijver heeft dus zijnen tijd niet weinig eer aangedaan. Het spijt ons dat wij dezen zijnen arbeid niet anders hebben leeren kennen, dan uit eenige brokken, welken wij in later geschriften waarin zij uit denzelven overgenomen waren, gevonden hebben. Daar uit willen wij het eene en andere afschrijven, op dat ook de lezer's mans taal beoordeele. In het voorwerk, onder anderen, vindt men,

Der

(*) Le Long schrijft in zijne *Boekzaal der Nederd. Bijbels*; bl. 297 en 308. dat die *D. doctrinale* vervaardigd zij ten jare 1374, naar het latijnsch oorspronkelijke van het jaar 1345. Maar men leze de aanteekening van F. van Lelijveld op Huijdecopers *Proeve van T. en D. I.* bl. 84.

Der bi hebbic dit boeckskijn ,
 Dat vore lach int latijn ,
 Al tantwerpen ghetoghen ute (*).
 Daer in ligghen grote virtute (*krachten*).
 Van doeghden ende van zeden ,
 Ende van menigher wijsheden
 Met autoriteiten al beweuen ,
 Die wise meestre willen screuen ,
 Dêr men in mach leren name
 Orbore (*vrucht*) der ziele en ter lichamen.
 Daeromme es sijn name wale (*wel*)
 Die Dietsche Doctrinale.

Van het kloosterleven zegt hij ,

Weet , dat Cloesteren en stede
 Niet en connen geuen heilicheden ,
 Mer die reinicheit int herte heeft ,
 Weet , dat die heilichlike leeft.
 Want God overal es ,
 So mach men , des sijt ghewes ,
 God dienen overal
 Op straten , op berghe en dal.

Van den post eens rechters schrijft hij ,

Wiste een Scepen watti (*was hij*) ware ,
 Hi soude beven altoes van vare (*vreesse*).
 So wanneer hi sitten ginge
 Ten oerdele , int gediſſge
 Dan soudi trecken voir sinen oghen
 Tordel , dat onse Here sal toghen

Ten

(*) De zin is , „ ik heb dit boekje , dat er te voren in het latijn was , bij wege van uittreksel (in het duitsch) vervaardigd , te *Antwerpen*. ”

Ten jonxten dage, daer hi sal
Drecht ende arch (*het regt en kwaad*) Ionon al.

Zie daar eene zuivere brabantfche taal van het midden der veertiende eeuw! Hoe zeer onderscheidt zij zich van die van van Velthem, en zelfs, gelijk wij straks zien zullen, van die der volgende eeuw! Het zal ons alzoo blijken, dat, wanneer er een taalhervormer, gelijk van Maerlant was, is opgestaan, ook dadelijk anderen zijn voorbeeld volgen, maar, wanneer de geestdrift wat gekoeld is, de taal al gaande weg dikwerf nog slechter wordt, dan zij voorheen geweest is (*).

Nemen wij intusfchen de *D. Doctrinale* in oogenschouw, zoo bemerken wij, dat onze Nederlanders de Hoogduitschers, die, in de twaalvde eeuw, hun zoo verre vooruit fchenen, nu, op hunne beurt, reeds voorbij gestreefd, ten minste op de zijde waren gekomen. Ten bewijze daar van strekke een fragment van een hoogduitsch gefchrift, getijeld *die Geschichte des Malagifs*, naar ik vermoede, ook van de veertiende eeuw (†), waarin te taal over het geheel nog zeer weinig van de onze in die dagen verfchilde.

Vatter, fone, heyliger geyst!
Der alle ding hat volleist (§);

Dich

(*) Vere dixit Varro de L. L. VIII. p. 104. *Con-
fuetudinem loquendi esse in motu; itaque solera fieri ex me-
liore deteriorom.*

(†) Zie Adelungs *Altsdeutsche Gedichte* in Rom. bl.
55. en volgg.

(§) Kilian heeft ook *volleesten*, *perficere*, *absolvere*.
Z 4

Dich bitt ich nie am beginne,
 Das du erclerest mir diß sinne
 Zu dichten disz abenture,
 O Gott! du wurdest unfer gefelle,
 Als du menschlich lip (*lijf, leven*) empfangt.
 Edele frauw von groszen wert!
 Du must mir helfen zu diser fert (vaart),
 Das ich volbring disz werk.

Ook in dit geschrift neemt men, even als in die van V. Velt hem, bij de Brabanders, waar, dat de Hoogduitschers zich toen mede begonnen te bedienen van vele fransche woorden, al *poenitence, cariteit, torment, prison, pasfage*, enz. Zij oefenden zich toen, even als onze ouden, in de schriften der Franschen, zoo als dan ook het gemelde stuk eene vertaling was uit het Fransch. Zuiverder was over het geheel, te dezen aanzien, de nederlandsch-hollandsche taal, waarin de Bijbel ten dien tijde reeds was overgezet geworden, zoo als men daarmede, volgens de waarneming van J. Le Long (*), reeds een' aanvang had gemaakt, ongeveer het begin der veertiende eeuw. Le Long bezat, onder anderen, eene, met de hand, bij uitstekendheid net geschrevene, vertaling van het N. T., welke door hem, in het gemelde werk (†), zeer omstandig beschreven wordt. Hij noemt dezelve aldaar één der oudste handschriften van het vertaalde N. T. En in zijne *Boekenlijst* (§) houdt

(*) In zijne *Boekzaal der Nedertduitsche Bijbels*, bl. 229 231.

(†) Bl. 291, 292.

(§) Cat. N°. 1. p. 291.

houdt hij hetzelfde voor het oudste afschrift eener nederlandsche vertaling van het N. T. dat thans bekend is, als, naar zijne gedachte, vervaardigd, door wien weet hij niet, omstreeks het jaar 1350. Dit zelfde, welêer bij de uitgave allerkostbaarst geweest zijnde, handschrift, dat voorheen het eigendom was van Le Long, heb ik hier voor mij liggen. Le Long heeft er (*) uit overgeschreven de voorrede voor de brieven van Paulus. Dit evenwel had naauwkeuriger kunnen geschieden. Ik wil er, ter proeve van de taal der veertiende eeuw, in onrijm, den lezer, met meer naauwkeurigheid, zoo ik denke, uit mede deelen het begin van het derde hoofdstuk van de *Handelingen der Apostelen*, die, in deze overzetting, op de brieven van Paulus volgen. Zie hier dan het eerste voorbeeld eener zuivere nederlandsch-hollandsche taal, in onrijm, die met onze tegenwoordige nêêrlandsch-hollandsche taal geheel begint ooreentekomen. *Petrus ende Johannes clommen in den tempel totter neghender ure der bedinghe. Ende een man, die van sijnre moeder (†) lichaam trepel was, werd ghedragen, dien si daghelics setteden voor die poorte des tempels, die gheheten is die scone poorte, dat hi van den ghenen, die in den tempel ghinghen, aelmisen soude bidden.* (verzoeken)

(*) Bl. 281-285; verg. bl. 291, 292.

(†) Dat is, *zijner moeder*. Men ziet hier, hoe men toen veel zuiverder schreef, ook wat het grammatikale betreft, dan thans. Waarom schrijft men thans *zijnes moeders ligchaam*? Om dat sedert de vijftiende eeuw onze nederlandsche taal aliengs bedorven, en nog niet volkômen hersteld is.

ken) (*). *Doe dese Petrum ende Johannem sach, dat si inden tempel begonden te gaen, badt hi, doe hi een aelmisse ontfinghe. Petrus sach hem an mis Johanne, ende seide; sich in ons! Ende die ghene(†) sach op hem kuden, (hen lieden) ende hoopte wat van hem tontfanghen. Mer Petrus seide; mi en is suluer noch gout; mer dat ic hebbe, dat gheue ic di. In den name Jhu Xpi van Nazareth stant op ende wander. — Ende al dat volc sachen (zag hem) wanderen ende Gode louende; ende si kenneden (wisten) dat hijt selue was, dieter aelmisen sat voor die scone poorte. — Doe si Petrum ende Johannem saghen, liep al dat volc verwonderende tot hemluden totter hallen (§), die Salomons gheheten is. Hoe zuiver is in alle opzigten deze taal, niet minder zuiver, dan die onzer gewone Statenōverzetting des Bijbels! hoe veel zuiverder, dan die van later tijden, dan die, bij voorbeeld, van de voornaamste geleerden in de eerste helft der achttiende eeuw, dan die van niet weinigen, die zeer geleerden genoemd worden, van onzen tijd! Te meer moeten wij ons over deze zuiverheid van taal verwonderen, daar anders, staande de veertiende eeuw, in de meeste nederlāndſche schriften, die verloren zijn gegaan, het bederf der*

(*) *Ons bedelen*, het frequentatief van *bidden*, is dus *aanhoudend verzoeken*.

(†) Dat is, *de ander*. Algemeen was *die ghene* in die beteekenis bij de ouden in gebruik.

(§) *Halle* wordt hier genomen in de beteekenis van een voorhof, bedekte galerij. Men vergelijke over dit woord mijne *Taalk. aanmerkingen* — *vervolgd*; bl. 140.

der tale, al gaande voort, zeer verërgerd schijnt te zijn, inzonderheid na de opkomst van eene letterkundige inrigting, waarvan men anders zulks geheel niet verwacht zoude hebben. Wij bedoelen hier het vermaarde instituut van de zoogenoemde kamers der Rederijkers, 't welk gesticht is in de tweede helft der veertiende eeuw. De grond der taalverbastering werd reeds vroeger in die zelfde eeuw voornamelijk gelegd, door de omreizende zoogenoemde *Sprekers*, die, aan de hoven der vorsten ingeroepen, of ongenoodigd, toegelaten, voor geld zich lieten huren, om hunne eigen ellendige rijmelerijen of die van anderen optefnijden, waar mede zij, wjl er hier en daar een vonkje van vernuft in doorstraalde, de aanwezenden in een' vrolijken luim bragten. Deze lieden nogtans namen, tegen het einde der veertiende eeuw, in *Vlaanderen* en *Braband*, eene hooger vlugt, zich verëenigende tot letterkundige gezelschappen, welke ons bekend zijn, onder den naam van *Kamers der Rhetorijkers*, of gelijk zij naderhand, bij verbastering van dat woord, heetten, *Rederijkers*, die aan de meest verdienstelijke dichters een' eerprijs uitloofden en toereikten. De eerste kamers schijnen, volgens de daarvan ingegaderde berigten, geweest te zijn die van *Dixmuiden* en *Antwerpen*. Ter eerstgemelde plaats was er reeds ééne ten jare 1394, en op de andere ook ééne ten jare 1400. Deze gezelschappen werden opgerigt in navolging van de Franschen, die, kort na het midden der veertiende eeuw, zoodanige genootschappen hadden begonnen te stich-

stichten; onder den naam van *Colléges de Rhetorique*. Uit *Vlaanderen* kwam wel haast de zucht, om zulke genootschappen opterigten, over in *Zeeland* en *Holland*. Reeds ten jare 1430, bestond er één te *Middelburg* in *Walcheren*, die *het Bloempje van Jesse* genoemd was. Op hetzelfde volgen in ouderdom die van *Vlaardingen*, van *Nieuwkerk* en van *Gouda*, in *Holland*, welke gesticht zijn in de jaren 1433, 1434 en 1437 (*). Zelfs op geringe *Hollandsche* dorpen werden er al vroeg kamers opgerigt, onder anderen in de *Lier*, ten jare 1480. In de overige *Provintiën* maakte men er minder werks van. Uit dezelve zijn mij slechts bekend die van *Utrecht*, *Amersfoort*, *Leeuwaarden* en *Hasfelt*. Deze letterkundige genootschappen waren aangelegd, zoo het heette, met geen ander doel, dan om onze vaderlandsche taal en dichtkunde op te bouwen. Maar, helaas! aan dit allervoortreffelijkst oogmerk hebben zij zeer slecht beantwoord. Onze taal, hoe schoon in haren aard, werd door de rijmende *Rederijkers* gansch en al ontzuiverd, en de dichtkunst door de vlekken van hun ongeregeld leven afzigtig gemaakt (†). Het onderscheid der geslachten werd deerlijk verwaarloosd. De oorspronkelijke rijkdom van woorden ging meestal te leur. En het gene er overbleef, raakte in een' vloed van barbaarsche termen gansch en al bedolven (§).
De

(*) Verg. v. *Wijns Hist. Avondst.* I. bl. 347-354.

(†) Zie *Hoofts leven*, door *Brandt*, bl. 5.

(§) Zie *H. Bakkers* a. verhandeling, in de *Werken van de Maatschappij der N. L.* V. bl. 101.

Deze Rederijkers, slechts eenigen, die hier na genoemd zullen worden, uitgezonderd, zijn, door alle eeuwen heen, tot in het laatst der achttiende eeuw toe, op dezelfde hoogte van beschaafdheid, of laat mij liever onbeschaafdheid schrijven, staan gebleven. Tot in het laatst der achttiende eeuw toe? Hoe vreemd zulks klinkt, het is toch zoo. Eene geschiedenis der Rederijkers hierintevlechten, zoude buiten mijn bestek loopen. Trouwens zulks zoude ook overbodig zijn, daar de kundige Kops voor eenige jaren dezelfde zeer volledig heeft geleverd (*). In het vervolg zullen wij ook gelegenheid genoeg vinden, om de meerendeels onsmakelijke vruchten van deze Maatschappijen te doen kennen. Hier staat alleen te vermelden, dat de door ons land verspreide kamers, na de tijden der kerkhervorming, allengs verminderd zijn. In *Vlaanderen* en *Brabant* bleven zij meer in stand. In de achttiende eeuw waren er hier te lande slechts nog weinigen over. De langstgebleven, meen ik, zijn geweest, in *Overijsel*, die van *Hasfelt*, in *Holland* die van *Haarlem* en *Gouda*, en in *Zeeland* die van *Vere*. Dezen bestonden ten minste nog in het jaar 1772. Eene der laatsten, zoo niet de laatste, is geweest die van *Vere de misfende Scholieren* genoemd, waarin men, nog geene twintig jaren geleden, de ellendigste kreupeldichten elkaanderen met geestverrukking voorlas. Deze kamer was nog in wezen ten jare 1795, toen, uit hoofde der ver
maar

(*) In de werken der genoemde *Maatschappij d. N. L.* II. bl. 215-257.

maarde staatsomwenteling, het oudfrankisch gebouw, waar de Rederijkers vergaderden, door hen ontruimd, en tot einden, welke zich eene nieuwe broederschap had voorgesteld, is gebruikt geworden, zoo als het heden nog tot gansch andere einden dient.

Er is geen twijfel aan, of deze Rederijkers zullen dadelijk na hunne opkomst, in het laatst der veertiende, en in de eerste helft der vijftiende eeuw, overëenkomstig hun doel, als het ware, met eene jeugdige geestdrift, hunne letterkundige voortbrengselen aan het publiek geleverd hebben. Maar of er weinige afschriften van geweest zijn, dan of iets anders hierin belemmering veroorzaakt hebbe, hun arbeid is voor de nakomelingschap in het donkere gebleven. Trouwens geene nederlandsche, zoo min vlaamsche als hollandsche, werken van dien tijd, zijn ons, wat den inhoud aangaat, bekend. De tijtels slechts van eenige, toen in schrift openlijk verschenen, weinig beduidende, geestelijke, boekjes weet men te noemen; maar ook dit is het al. Zij waren, *van der jacht der minnen*, en *de gheestelike kintscheijt Jhesu ghemoralisæert*. Beiden zijn ze naderhand in het jaar 1488 te *Antwerpen* gedrukt, maar als zoodanig ook reeds lang uit de handen hunner bezitters verdwenen (*). Daar er dus zoo weinig schriften van dien tijd meer overig zijn, is de ontdekking van eene neêrlandsche berijmde vertaling van Reintje de Vos, welke tot dezen tijd schijnt te behooren, in de

(*) Verg. van Wijns *Hist. Avondst.* I. bl. 259, 260.

de boekerij van *Comburg*, eene voormalige Benediktijner Abdij, in *Swaven*, zeer onlangs gedaan, van wezenlijk belang, en wenschen wij, dat dit handschrift eerlang door den geleerden Gräter, volgens het gene hij ons beloofd heeft, in het licht worde gegeven (*).

Het zuiverst was in dit gansche tijdperk de diplomatische schrifttaal hier te lande gebleven. Het eerste voorbeeld van echt nederlandsch, door ons bijgebracht, was diplomatisch. In den reinen stijl, waarin dat stuk gesteld was, ziet men verder alle de overige *hollandische* en *zeeuwische* landsbrieven enz. Zie hier uit vele voorbeelden, die in het *Charterboek van Mieris* te vinden zijn, het volgende van het jaar 1322 (†). *Wy Willelem, Grave van Henegouwe, van Hollandt, enz. An allen onsen goeden luden van Staveren gemeenlike saluwt, ende onse goede jonste (gunst). Wy sendent tot U Andriese van Wike, die U desen brief bringet, onse Scoute te sine in onse poorte van Staveren voorsz.; want wine (wij hem) onse Scoute aldaer gemaect hebben, bi alre der geenre wille, die voir ons waren in die Haghe van onser poorte van Staveren enz.* De gelderische landbrieven waren in een nederrijnsch dialect gesteld. Zie hier iets ten voorbeelde uit een brief, over het in eigendom bezitten van zeker goed,
op

(*) Zie de *Algemeene Kunst en Letterbode* voor het jaar 1812; I. bl. 34, 35.

(†) *Mieris Charterb.* II. bl. 288.

op de Veluwe gelegen, van het jaar 1385 (*). Ick Gifelbrecht Besfelloyen soen und Druda sijn echte wijf bekenen und betuegen in desen apenen brieue, want wy Craken gut van Haluinhusen, das des Proestes van Werddin curmedich (keurmondig) gut is, hebben und bezitten und des gebruiken, dair wy nicht curmedich na en sijn, und hebben ouch geyne macht an anderen onsen heirscap na deme gude curmedich te werden enz. In Overijsel was de schrifttaal bijkans even dezelfde, gelijk vervolgens nader zal worden aangetoond.

Wat nu eindelijk nog het vriesch aangaat; dit hebben wij hiervoor gezegd, dat met het begin der veertiende eeuw in *Oostvriesland* en *Groningerland* oogenschijnlijk begon te verlopen. Hetzelve liet zich buigen naar het nederfakische en nederlandsche. Allerduidelijkst blijkt zulks uit het gene gevoegd is achter aan de *Willekeuren van Opstalboom* van het jaar 1323 (†). Dat sexte Zeeland is Emda — mei sijn tobiheer. Ende dit edel Zeeland, deer ryckst was ende fruchtbaer, is onder Joncker Kenc van Broeckmerland, een neifolger fen sijn fader ende broeders in boosheyt; ende mei quaedheyt hi dit land

(*) Zie v. Spaens *Inleiding tot de Historie van Gelderland*. IV. D. *Codex diplom.* bl. 68.

(†) Zie Schotanus *Geschiedenis van Friesland, Oost en West*; achter in de *Brieven en Documenten*, bl. 20.

land bituong, ende mackese eerm wrmir
 Zeeraveren, ende hy spared gastelyck
 ner wraldsch, ende was boes in alle tin-
 gen, en uyt da tzercken naem hy dat jeld
 en kleinodien, deer hy da strijd meifeerd.
 D. i. *Het zesde Zeeland (van Vriesland) is Emb-*
den, — met zijn toebehooren. En dit edel Zee-
land, dat het rijkst was en vruchtbaar, is (staat)
onder Jonker Kene van Broeckmerland, een'
navolger van zijn' vader en zijne broeders, in boos-
heid: en door kwaadheid bedwong hij het land, en
maakte het arm door de Zeeroovers; en hÿ spaarde
geestelijk noch wereldlijk: en was boos in alle dingen;
en uit de kerk nam hij het geld, waarmede hij strijd
(oorlog) voerde. Met den aanvang der vijftiende eeuw
 verdwegen het vriesche dialekt in Oostvriesland en
 Groningerland gansch en al. Zie hier een voorbeeld
 van dien tijd (*). Wy Keno van den Broec-
 ke, *Hovetling, Enno tho Larrelte enz. be-*
kennen und betuygen, apenbar in dusfen breve,
voor alle de genen, de ohne sehen, oder lesen horen,
dat wy ons frundlichen voreeniget, und tho ewwigen
tijden frundlichen ons under een vordragen hebben
mit Folckmer Allena, Ailde sijnes broeders
foln, enz., wÿmet em, und se mit ons, van articulen
tho articulen, alle hier nu geschreven stehet. Int eer-
ste, dat alle de fede (twist), de gewesen heft voor dus-
sen tijden tusfchen ons, de schal doot und legent (lig-
sen

(*) Zie E. Beninga's *Historie van Oostvriesland*, bl.
 173, op het jaar 1404.

gend, bijgelegd) *sin, se sy geschehen, edder tho kâmen* (toekomend); enz. Deze oostvriesche taal is deels neêrlandsch, maar grootstendeels nederfakisch; slechts een enkel oud vriesch woord loopt ernog onder. De *Groningsche* taal van dien tijd was deze (*). *Wert saeke, dat enig Schip van den lande verdurve, daer schal men mede volgen de olde gewaente, dat is tho verstaen; we dat guet berget, de schal hebben den darden penning, und de Koopman de twee penningen.* Dit ziet men is meer nederlandsch, dan nederfakisch, maar ook nog met een weinig oud vriesch vermengd. Het noordhollandsch of westvriesch heeft zich, na het ontstaan der Zuiderzee, waar door het alle gemeenschap verloor met het overige vriesch, geheel geschikt naar het hollandsch. Aan den zee-kant evenwel, zoo als te *Enkhuizen, Hoorn*, enz. bleven nog zeer vele vriesche woorden, uitdrukkingen en idiotismen over. Nog heden worden zij er waargenomen. In het eigenlijk gezegde *Vriesland* hield de taal der vaderen alleen stand. Evenwel in den schrijfstijl verliep zij langzamerhand ook merkelijk. Men leze hier het Akkoord, waarop ten jare 1435 de aanzienlijke buurt *Oudchove*, buiten de vesten van *Leeuwaarden* gelegen, met dezelve tot ééne stad verëenigd werd (†). In den na-

ma

(*) Zie E. Beninga's a. w. bl. 217, op het jaar 1422.

(†) Het geheele stuk vindt men bij Winse mius, *Chron. van Vriesland*, bl. 253. Schotanus *Chron. van Vriesl.* bl. 292, Gabbema, *Verhaal van Leeuwaarden*, bl. 37. Maar het zuiverst, uit het oorspronkelijke afgeschreven, staat hetzelfde ter lezing in het *Charterboek van Vriesland*, door den Earon *thoe Schwartzenberg*, I. bl. 511.

ma Goedis. Amen. In da jere ufes Herrens, da ma screef thusent CCCC ende XXXV up funte Agneta dey, worden ferenighet ende vergaderet dio sted van Liowert ende Aldahowestra, myth hiara robiheer, myth bischeede, als hier ney scriowen steet. Int aerste thet thio sted ende Aldahowestra schilleth wesfa onder een stedriucht, ney inhoud der sted wilkeren, der nw synt, jesta deerma hier ney, um marra netticheet, makia mochte, ende dyt in thet ioghe tho duriane. Item so schil dio sted van Liowert alle sacka om tiaen, der hia up leyd habbeth, eer datum thises brewis, ende Aldahowestra des ghelika, elkerlick buta oders schaade. Item so schilleth Aldahoustra scadeloes wesfa van brek, jesta fellighem, derma hiarem ofaeskia mochte, thet hia naet eer in thet buer riuchte ghynzen synd. Item wert ther enigh burgher wt thisse forsz. stedriucht birawet. jesta misdeen, buta sijner schild, thet schil dio heele meente kera bynna flowerteen nachtem, jesta den Haena schilma sijn goet een scher bitalia van der forsz. meente. Item so schilma neenkoyt haghera bruka twiska Helligha misfa ende Mayadey des Wynters den inbrowen biaer, by pena van ener merk, ende

A a z

bi

bida biare. Item neen Hollandera schilma ontfaen foir een burgher, neen rioche to ferane, ende neen Alderman mey to tziazane. Thisse forsz. punten schilma halda bida Gaerlegher. In een orkund der weerheit enz. Dat is. *In den name Godes! Amen! In het jaar onzes Heeren, toen men schreef 1455, op sinte Agniets dag, werden verëenigd en te zamengebragt de stad Leeuwaarden en Oudehove, met haar toebehooren, bij verdrag, als hier na geschreven staat. Voorëerst dat de stad en Oudehove zullen wesen onder één stadsregt, naar den inhoud der stads willekeuren, die er nu zijn, of die men hier na, om de meerder nuttigheid, maken mogte, en dat om voor eeuwig te duren. Insgelijks zoo zal de stad van Leeuwaarden alle zaken afdoen, welke zij opgelegd (op zich genomen) heeft voor ðe dagteekening dezès briefs, en Oudehove desgelijks, buiten elkanders schade (elke buiten schade van de andere). Insgelijks zoo zal Oudehove schadeloos wesen van breuke of boetvalligheid (*), welke men haar mogte afëischen, om dat zij niet vroeger in het buurregt gegaan is. Insgelijks wordt er eenig burger uit dit voorschreven stadregt beroofd of misdään, buiten zijne schuld, dit zal de geheale gemeente vergoeden binnen veertien nachten,*

of
 (*) Bij Gabbema staat van bick jesta fellighan. Maar dit heeft geen' zin. Fellighem is onsvallig, bij Kilian, vellig, *qui succumbit, litem amittit, causa cadit*. Scadeloos van brek jesta fellighem is, naar het mij voorkomt, *schadeloos van breuke of het boetvallige*. — Brek is hier toch ons *Brek*, boete.

of den beklaagden (*) zal men zijn goed éénmaal de waarde (†) betalen van de voorschreven gemeente. Insgelijks zoo zal men geen bier hooger gebruiken, des winters, tusfchen de heilige Mis, en Meijdag (den eerften Meij) dan ingebrouwen (inlandsch) bier, op de boete van een mark en het (verlies van het) bier. Insgelijks geen Hollander zal men ontvangen voor een burger, om het regt te oefenen, en om er zelfs een Ouderman mede te kiezen. Deze voorschreven punten zal men houden naar het gemaakt verdrag. Ter oorkonde der waarheid enz. Dat, blijkens dit gedenkftuk, de vriesche taal in het eigenlijk gezegde Vriesland reeds zeer verliep, zal geen kenner van dezelve betwijfelen. Honderd en meer jaren te voren zoude men hetzelfde ftuk dus gefchreven hebben. In den naema Gades, Amen. In da iere ufes Herens, dae ma schriaw thufent CCCC and XXXV up funte Agnieta dey, warden foerenighet and foergadurat dyoe sted fon Lyowert and Aldahowestra (§) myth hiara tobiheer, myth

(*) Hana is de beledigde, befchadigde, beklaagde perfoon; zie Wiarda's *Altfr. Worterb.* bl. 182. Het is afkomstig van Hena, onshonen, beledigen, befchadigen. Bij Gabbema staat Ena; maar dit is eene onechte lezing.

(†) Schet, A. S. Sceat, is waarde, pretijum. Een schet is dus éénmaal de waarde.

(§) Uit dit *Aldahowestra* ziet men, hoe groote liefhebbers de Vriezen zijn geweest van de eigen namen, niet slechts van mannen, maar ook van dorpen op a te doen uitgaan. Zoo leest men in een verdrag tusfchen *Lechwaarden* en *Tietjerksteradeel* bij Gabbema, *Verhaal van Letuwaarden*, bl. 93, Koernyamma ende Britzumma

myth bischede, als hyr ney schriowen steet. Int aarsta rhet dyoe sted and Aldahowestra, schilleth wesfa under ien stedriucht, enz. Men ziet hier uit, dat de vries zijne taal reeds boog naar het vlaamsch hollandsch. Nog duidelijker ziet men zulks uit een Regtsbevel van Oostergoo en Westergoo aan die van Mantgum, dat van het jaar 1436, en grootendeels geheel vlaamsch hollandsch is (*). Hetzelve luidt dus. *Recht end Raed der landen end steden in Oestergo end Westergo, nu to der tijd fergadert to Workem, byselent W. (u) Buwa Sybits soen, Sicka to da Dick, end Saeka Ubba soen, Ghameghem (dorpsverwanten) in Mantghem, dat Ghi sullen ghcyen end bysalen Jonga Asgha to Mantghem manlijck (ieder) so fele, als Asgha mit sin sempel word inwennen wil, end dat by dis Persona rede, als fan da ghisfelschip, der Asgha soer hem end soer da meente van Mantghem to ghisfelfsetten heft, fan sin terrenga end onkoest al der van.* Dit stuk, voor elk verstaanbaar, strekt ten bewijze, dat de Vriezen toen reeds in geschrift zich aanvankelijk er op toeleghden, om in het vlaamsch hollandsch zich uittedrukken. In het vervolg zullen wij zien, dat zij, met het intreden der zestiende eeuw, zulks, op eene meer volkomene wijze, algemeen gedaan hebben.

twyn gaën, voor Kornjum en Britzum, twee dorpen; Steenzera, Feintiumma en Hyumma, tryn gaën, voor Stiens, Finkum en Hyum, drie dorpen.

(*) Men vindt het in Schwartzenberg's *Charterboek van Vriessland*, I. bl. 513.

VIJF.

VIJFDE AFDEELING.

*Het tijdperk der geschiedenis sedert de uitvinding
der Boekdrukkunst tot den tijd van Hoofst
en van den Vondel.*

Allerbelangrijkst was het begin van dit tijdperk der geschiedenis voor de wetenschappen en voor de taal onzes lands. Het vindingrijk vernuft der allengs meer beschaafd wordende Nederlanderen spitste zich, bij aanhoudendheid, even zeer op het uitdenken van nieuwe kunsten, als op het verfraaijen van de reeds bekenden. De meeste kunsten, in vroeger tijden reeds beoefend, kregen een nieuw leven, en zoodanige kunsten, waaraan men voorheen nooit gedacht had, werden geboren. Alle deze zoo nieuw uitgevondene, als verbeterde kunsten hadden eenen middellijken of onmiddellijken invloed op de bevordering der wetenschappen en der tale. Maar onder die allen was geene van zulk eene heilzame strekking voor dezelve, als de Boekdrukkunst, die omstreeks het jaar 1438 werd uitgedacht. De uitvinder van deze kunst was Laurens Jansz Koster, een burger van *Haarlem*, „die, in deze betrekking,” gelijk de oordeelkundige de *Vries* te regt aanmerkt (*), „mischien alleen meer heil en licht aan het menschedom heeft toegebracht, dan alle de schrijvers

(*) In zijne *Geschied. der Nederd. Dichtkunde*; I. bl. 20.

vers van alle eeuwen te zamen (*).” Zijne uitvinding gaf leven, toen alles stil en doodsch was. Haar hebben wij het voornamelijk te danken, dat op deze duistere eeuwen de heerlijkste tijden gevolgd zijn. Niet aanstonds zag men de vrucht van deze allerëdelste gave, waar mede de hemelsche Voorzienigheid het menschedom beschonk. Ook de aard der zake bragt mede, dat men haar niet zoo spoedig zien konde. Zij moest zich, gedurende eenigen tijd, eerst ontwikkelen, groeijen en rijp worden. In den beginne ondervond zij zelfs een’ geweldigen tegenstand. Er waren, in de kloosters, uitschrijvers van boeken, die schatten wonnen met hunnen arbeid. Dezen waren, gelijk men denken kan, tegen den voortgang der drukkunst zeer ingenomen. Ook de boekdrukkers zelve hielden hun werk op hoogen prijs. De eerste voortbrengselen der drukkunst waren zoo vervaardigd, dat men dezelve nauwelijks van met de hand geschreven boeken onderscheiden konde. Voor eene gedrukte latijnsche vertaling van het oude Testament was men gewoon in *Parijs* zestig kroo-

(*) Zoo lang het tegendeel niet bewezen is, waarom trent de volkomen beslissing verwacht wordt bij het Bataafsche genootschap, 't welk dien aangaande eene nog onbeantwoorde prijsvraag heeft voorgesteld, meen ik het daar voor te moeten houden, dat de boekdrukkunst te *Haarlem* is uitgevonden, te *Straatsburg* verbeterd, en te *Mentz* voltooid is. Men leze, behalve *Meermans Origines Typographica*, ten jare 1767 uitgekomen, de fraaije *Verhandeling* van *W. H. J. van Westreenen over de uitvinding der Boekdrukkunst*, die eerst onlangs, ten jare 1809, is in het licht verschenen.

kroonen te betalen, om dat men haar voor met de hand geschreven aanzag. Allengs evenwel werden deze bedriegerijen, waarin zekere Jan Faust eene voorname rol speelde, ontdekt, en konden toen gedrukte boeken voor lager prijzen bekomen worden. En nu verspreidde zich, door middel van de drukpers, het oprijzend licht der wetenschappen heinde en verre. Menigvuldige schriften, welke nu eerst gewijzigd konden worden naar de voortreffelijke werken der, uit het graf als verrezen, grieksche en latijnsche ouden, werden in de nederlandsche taal, gelijk in alle andere talen, door den druk gemeen gemaakt, en kwamen in ieders handen. Opheldering van denkbelden en beschaving van zeden waren er straks de onuitblijfbare, langzaam voortgaande, gevolgen van, die tegen de vooroordeelen van onkunde en bijgeloof opdrongen, en volkomen de overhand kregen. De nederlandsche taal was ten tijde der uitvinding van de drukkunst in een' verwaarloosden staat. Op derzelve verkuifching legde niemand zich toe. Hoe zeer de kunsten bloeiden, de wetenschappen nogtans, hare zusters, kwijnden van wege den verderfelijken wederstand eener algemeene vijandschap van al, wat opklaring heette, en leden daarenboven geweldig van de burgerlijke onëenigheden, die nog al voortduurden.

Ten jare 1433 deed vrouw Jakoba van *Beijeren*, der menigvuldige rampzaligheden, waardoor zij gefolterd werd, moede, afstand van de Nederlanden aan Filips, Hertog van *Bour-*

gondte, en kwam alzoo de regering derzelve uit het *Beijersche* in het *Bourgondische* huis. Onder *Filips* zagen de Nederlanders hun aanzien bij buitenheemsche vorsten vermeerderen. Hunne welvaart groeide als van dag tot dag aan, door de uitbreiding van den koophandel, die allerwege vrij gedreven werd. En de taal des lands, inzonderheid in *Vlaanderen* en *Brabant*, kreeg, door den invloed der hovelingen van het *bourgondische* huis, die *fransch* spraken, natuurlijker wijs wel eene grooter vloeibaarheid, maar ook meer eene vreemde plooi, en werd vermengd met allerlei nooit voorheen gehoorde *bastaardwoorden*. Dit was te meer jammer, wijl de *vlaamsche* en *brabandsche* taal van ouds her de zuiverste was. Tot een staal hiervan mag ik, dunkt mij, *blijbrengen* een stukje, gedicht door *Anthonis de Rouere*, *Bruggelinck*, *Vlaamsch Doctoor ende gheestich Poëte*, ten tijtel voerende *A. B. C. van Maria*. Men vindt het in 's mans *Rethorische wercken*, die gedicht zijn voor het jaar 1482, en gedrukt te *Antwerpen* in het jaar 1562.

Aenminnichste ,, Bevelichste ,, Curieuse
 Duwagiere ,, Eerlijcxste ,, Fonteyne
 Ghesinnichste ,, Heylichste ,, Joyeuse
 Kancheliere ,, Leerlicxste ,, Mageleyne
 Natuerlicxste ,, Ontfaermichste ,, Presentatie
 Questinghe ,, Redelicxste ,, Soluerende
 Tracterelicxste ,, Verwaermichste ,, Xcusatie
 Ynvestinghe ,, Zedelicxste ,, ? Forterende.

Welk eene vreemde, bedorven, vervalschte, neder-

derlandsche taal ! Niet alle de stukken in dezès schrijvers aangehaald werk zijn evenwel van zulken stempel. In sommigen vindt men zelfs eene, te dezen aanzien, vrij zuivere taal, gelijk, bij voorbeeld, *wijse leeringhe voor een man.*

Schoone zeden, sonder hooghe moet,
 Luttel spreken, ende dat selue goet,
 Te tijde gheven ende nemen,
 Duecht hanthieren ende vredelijck leven,
 Ende metten goeden ommeghaen,
 Onrecht vromelick wederstaen,
 Niet autwoorden vreemde daden,
 Vreckheyt ende ghiericheyt verfmaden,
 Ende oock te maten connen verdragen,
 In noode bijstaen zine maghen,
 Die dese poincten vast houden can,
 Is gherekent een wijs man.

Dit toch is verstaanbaar, onvervalscht, nederlandsch. Wij willen, overëenkomschtig het doel onzes schrijvens, ook voorëerst ons bepalen bij zulke schriften, waarin de nederlandsche taal, over het geheel, zuiver van bastaardwoorden gevonden wordt. Daarna zullen wij zoodanige schriften doen kennen, die door dezelve geheel ontreinigd en ontfierd zijn. Onder de schriften dezès tijds, waarin de nederlandsche taal vrij zuiver van bastaardij gevonden wordt, is inzonderheid te rekenen *der Minnen loep*, door Claes Willemsz, een handschrift, dat het eigendom is geweest van Huijdecoper, en van denzelve geacht wordt een opstel te zijn van het
 jaar

jaar 1486 (*). Zie hier uit hetzelfde een voorbeeld, dat gevonden wordt voor het eerste deel van Huijdecopers beneden aangehaald werk.

Wien dese woerden niet en ghenoeghen,
 Die magh hem tanderen saken voeghen,
 En laten dit liet onghesonghen;
 Daer en is nyemant toe ghedwonghen
 Te lesen dinghen, die hi leet;
 En seker wes ic hebbe ghelect
 Dats opt verbeteren al ghedaen.
 Der gheenre, die hem bet verstaen.
 Ic houde mi voer een menschelijck romp,
 Onverstandel rude en stomp;
 En ken een yghelijc voer mijn wyfer.
 Mer die wetsteen maect een yfer
 Scarp, nochtan so en is hi
 Self niet scarp, dat duncket mi;
 Die wijngairt stam is rude en groff;
 Dies niet en kende en gaef hem gheen loff,
 So dorre is hi en ongheraect:
 Nochtan so wortter of ghesmaect
 Die soete natheyt van den wijn.
 Al ben ik stomp van ruden schijn,
 Daerom en suldy niet vermaden
 Of u mijn sinnen tbeste raden.

Al-

(*) Zie 's Mans *Proeve van T. en D.* I. bl. 139, 143. De anders zoo nauwkeurige De Vries brangt het te onregt tot de veertiende eeuw, (zie zijne m. a. *Geschiedenis d. N. D.* I. bl. 17.) ten ware het uit den inhoud hem mogt gebleken te zijn, dat hetzelfde oorspronkelijk reeds in de veertiende eeuw vervaardigd, maar het gemelde handschrift, dat Huijdecoper bezeten heeft, een afschrift van het bovengenoemde jaar ware, 't gene mij evenwel uit de taal zoo niet voorkomt.

Allengs ziet men zoo onze echte nederlandsche taal regt voor den dag komen. Meer evenwel doet zich dezelve voor in de zoogenoemde profaschriften van dezen tijd. Tot in de veertiende eeuw schreef men meest alles in rijm; dan tegen het einde der veertiende en met den aanvang der vijftiende eeuw begon men meer in onrijm of prosa te schrijven. Deeze nederlandsche schriften waren echter grootstendeels kerk- of godsdienstschriften, die bestonden uit geestelijke overdenkingen, opwekkingen en vermaningen. Ook liepen er zeer veele zoogenoemde legenden of geestelijke pragmatifche levensberigten van heiligen onder, die naar de vatbaarheid des volks waren opgesteld. De meesten derzelve zijn reeds lang door de roest des tijds verteerd; en die nog overig zijn, worden in handschrift bewaard of op de openbare bibliotheken van ons land, of bij bijzondere liefhebbers der nederlandsche oudheid en taal. Van eenigen ben ik door aankoop van tijd tot tijd eigenaar geworden. Onder dezen, als genoegzaam, om de taal der vijftiende eeuw te kunnen leeren kennen, meen ik, dat de volgenden voor ons hier belangrijk zijn.

Het oudste is *Santus Augustinus hantboexkijn*, behelzende geestelijke overdenkingen en gebeden, naar den smaak van de Mystieken diens tijds, die trouwens alleen schriften van zoodanigen aard vervaardigden. De monniken van dien tijd, die niet tot de klasse der Scholastieken behoorden, waren Mystieken. Het is geschreven op parkement, zonder bijvoeging van den

den naam des auteurs en van het jaartal. Uit de taal, waarin het geschreven is, komt het mij voor van het begin der vijfde eeuw, en uit de hand van eenen noordhollandschen geestelijken herkomstig te zijn. Zie hier een' kleinen brok uit hetzelfde ter beoordeeling. Het is eene vertaling van Luk. XXII: 24. — *Doe waert daer ene twynighe (*) onder hem, wie van hem de meeste schein te wesen. Doe seide Jhesus; die conninghe volcs sijn heren ouer die hore. En die de macht hebbē ouer hem, de sijn weldadich ghieten. Mer ghi also niet. Mer die de meeste is onder u, die werde als die mynste, en de een voerganger is als een dienre; want wie is de merre, die sit oft die dient? ist die niet de sit? Ic bin in den middel van u, als de dient.*

Ten tweede nemen wij hier in oogenschouw een hand-

(*) *Twynighe* is hier *twisting*. Doch het woord is mij nergens bij eenigen ouden schrijver, ook in geen één woordenboek, voorgekomen. Analogisch is hetzelfde evenwel goed. *Twynen* beteekent bij ons *garen dubbelen*. Zie *Weilands Woordenboek*. Dit woord, herkomstig van *twyn*, d. i. *twee*, kan dus ook zeer wel beteekenen *twisten*, dat mede van *twee* afkomt. *Twynen*, dat denzelfden oorsprong, met dezelfde beteekenis, heeft, wordt bij de ouden meermalen gevonden. Zie v. *Hasfelts* aantekeningen op *Twist*, bij *Kilian*; waar men ook vindt opgemerkt, dat de ouden voor *twyn*, een' dubbelden draad, zeiden *twist*; welk woord hier en daar, meen ik, nog in gebruik is. Men ziet dus, dat *twynen* en *twisten* oulings door elkanderen, ter aanduiding van eene en dezelfde zaak, gebruikt werden. Ter opheldering kan ook nog strekken, dat de Angelsakten gehad hebben *twynan*, *twisselen*; dat oorspronkelijk hetzelfde woord is, herkomstig van *twyn*, gelijk het Latijnsche *dubitare* van *duo*.

handschrift, getijeld *Die getiden van der soecomst ons Heren*, ook zonder naam van den opsteller, en zonder jaarteekening. Dan de taal en het letterfschrift beoordeelende, schijnt hetzelfde mij mede toe in de eerste helft der vijftiende eeuw, en nog voor de uitvinding der boekdrukkunst, vervaardigd te zijn. Iets van eenen zuidhollandschen tongval schijnt er hier en daar in door te stralen. Alles is ten minste tamelijk echt hollandsch. Zie ook een' kleinen brok uit hetzelfde. *Om alrehande gelikenisse sijn die menscen geliket die beesten, die God of den Gods soen niet en bekennen. Dat dier is onsuuer en bouen allen anderen quicken mere onredeliken ende geck ende cranc ende onedel ende meer last dragende. Alsoo waren die menscen voor Xps toecomst van asgodien ende menigerhande passien onsuuer ende onredelic, der reden des woert Gods deruende, ende also veel als geck. — Want wat is dat, dan die maker te versmaden ende die wercken haerre handen aentebeden voor den maker.*

In de derde plaatse laten wij hier volgen een handschrift, dat den tijtel draagt van *Passionael Winterstic*, geschreven ook door eenen onbekenden, in het jaar 1468, en voorheen in eigendom toebehoord hebbende aan de *Susteren van sinte Agnieten binnen scravenhaghe van sinte Augustijns oerde*. Uit hetzelfde kies ik het volgende ten voorbeelde, bl. 59. *Thomas beteikent also veel als geminus of didimus, dat is in duytsche twiuoudich; want hi twee sins Gode bekende: dat is in tasten en in sien. Of Thomas beteikent also veel als thart tot Gode;*
want

want hi *zijn hart temaal an Gode dructe. Doe hi en (hem) ghetast had, doe seide hi, du biste mijn Heer, mijn God. Boe Thomas, die Apostel, langhe na ons Heren opvaert was tot eenre stat, die hiet Ceserea, doe vertoende hem onse Heer Jhs Xps ende seide; Gedoferas die coninc van Indeen heeft gesent in desen lande Syrien sinen knaep, die Albanes hiet, om te soeken enen meester van tymmer werc; com ic sel di senden mit hem, enz.*

Voorts is in de vierde plaats bijzonderlijk ~~in~~ onze aandacht waardig een handichrift, vervaardigd door Syvert Allerts zoen, in het jaar 1490, 't welk het eigendom is geweest *der Susteren van sinte Claren te Hoirn op't noirt bi onser lieuer vrouwen kerck.* De titel is *Profectus, gheordineerd op eens ghezestelkens menschen leuen.* Hetzelve is eene vertaling van het latijnsche werk van Bonaventura, *Profectus Religiosorum*, te vinden onder 's mans *Opuscula* T. II. p. 578-635 (Lugd. 1679) (*). Schoon het handichrift ten gemelden jare vervaardigd is, schijnt het mij toe, dat de vertaling zelve vroeger is geschied. De taal komt mij ten minste eene halve eeuw ouder voor. Belangrijk is vooräl dit werk, daar deszelfs schrijver van Huijdecoper met regt voor zeer taalkundig gehouden wordt (§). Tot eene proeve dient het

(*) Over dit handschrift, dat voorheen het eigendom is geweest van den Heer van Wachendorff, zie men de aanmerkingen van v. Leliveld in *Huijdecopers Proeve van T. en D.* I. bl. 53-55.

(§) In de aant. op de *Rijmkr.* van M. S. III. bl. 153.

het volgende uit den vijften voertganc; bl. 13 en 14. Dese dinghen sijn in den spreken noet. Ten eersten sal die mensche verbeidelic (bedaaldelijk) (*) spreken. Die wise man (segghet). Een ionghelinc sel nauwe spreken in sijnre sake alst noet is; veel te min, als hem die sake niet an en gaet, of alst he n gheen noet en is. Voert soe seit die wise man; alstutweewerf gheuraghet biste, soe laet dat hoeft dine antwoerde hebben, en laet di nussicheit en noettrufficheit brenghen te spreken, ende wes dijne woerden al soe karich, als een vrack mensche sijnre pennighen is. Een oeuën, hoe heet dat hi ghegloeyt is, verlieset sijn hetten harde scier (zeer schielijk), ist dat mens niet en stoppet. Een vat, dat boucn sonder deesfel is en open blijft staen, dat wort varinghe (spoedig) (†) van vuylnissen en van ghewormte ontreynt, ende het bederuet al datter in is. Recht alsoe die sijnre woerden niet waar en nemet, — wort van bynnen ontreynt en beulecket.

Meer andere oude handschriften, welken ik hier voor mij heb liggen, als eene *Epistel tot den XI dusent magheden Christi*: — *Das leuen des h. Bisshop Sinte Servaes*; — *Die epistel des heylighen*
Eu

(*) Van verbeiden, *wachten, expectare.*

(†) Bij niemand der woordenboekschrijvers, dan Kilian, heb ik dit woord gevonden. Kilian vertaalt hetzelfde *ilico, cito, statim*, doch hij schrijft het *vaertinck, vaerinccks*. Het woord slamt af van *varen*, dat is, eigenlijk *snellijk voortgaan*. Het is dus volkomen hetzelfde met ons *vliegens, fluks, en ijlings*. Bij de oude schrijvers komt hetzelfde echter maar zeer zeldzaam voor.

Eusebij tot Damascus ende Theodosium van der doot des gloriosen confesfoers Sinte Jeronimi; — *Van den Miraculen Sinte Jeronimi; — Die ghetide van der ewigher wiesheit*; en eenige anderen, zonder jaartal, doch van de vijftiende eeuw, ga ik onãangeroord voorbij, naardien de taal, die in dezelve voorkomt, van die, welke wij uit de bijgebragte voorbeelden nu genoegzaam hebben leeren kennen, weinig of niet verschilt. Wij treden dus over tot het beschouwen der taal in zoodanige werken van dien tijd, die naderhand ook door de drukkunst gemeen zijn gemaakt. Het eerste, waarop onze aandacht voornamelijk valt, is een werk, geschreven, in den jare 1386, door een' Franciskaner monnik Otto van Pasgau, onder den titel, *Boeck des Gulden Throens, of der vier entwintig ouden*, maar met verãnderingen, die gewijzigd zijn naar de verãnderde taal van later tijd, ten jare 1484, te *Utrecht*, gedrukt. In de lesfen van den veertienden ouden leest men, onder anderen, *Merct wat Jheronymus scrivet, over den Souter (de Psalmen), van den prijs der heyligher scriften; ende hi seit. In aer Godlicher Consten vynt die mensche alle dat tot sijnre nutticheyt hoert, ende tot allen manieren van goeden leven. Hy vynt daer in wat die kynder suken sellen, die jonghelyngken waer mede sy gestraffet sellen worden. Die ioncfrouwen vynden daer in scamelheit, die vrouwen behoethheid ende eerlicke wanderinghe. In der heyligher scryft vynden die weesen horen vader, die weduwen horen verreckter, die armen horen beschermer, die pelgrymme ende vreemden horen ont-*
hou-

houder ende horen ontfangher, die coninghen hoer wijsheit, die rechters horen angst, die bedroefden horen vertroester, ende die vrolijkè hore maticheit, die toernighe hoer stillinghe, die meysteren hoer confen. — Die afgoden worden bespot, het ghelove wort ghemerret ende ghebreydet; ontrouwe wort verdoemt, gherechticheit wort gheopenbaert, funde ende boosheit te niet ghemaect, bermhertsicheit wort gheloeft, waerheit bekent ende valscheit verdreven. — Voorts komt ons hier in handen een werk, 't welk den tijtel heeft van *Die Epistelen ende Evangelien metten Sermoenen van den gheheelen jaer; gheprent te Haerlem, in Hollant; int jaer ons Heren 1486.* Zie hier uit hetzelfde eene vertaling van Matth. II: 1 en 2. *In dien tiden, doe Jhus geboren was in bethleem iude, in coninc herodes daghen, sich (*) die coninghen comen wt oestlant tot iherusalem ende vraechden, waer is hi die geboren is een coninc der ioden, wi hebben sijn sterre ghesien in oestlant, ende sijn gecomen met gauen, om hem te aenbeden. — Vers 9, 10 en 11. Doe si den coninc hadden ghehoert, ghinghen si heen, ende siet die sterre, die si ghesien hadden in oestlant, ghinc voer hem al tot dat si quam ende ghinc staen recht bouen daer dat kint was. Doe si die sterre*
sa-

(*) *Sich*, voor *zie*, leest men bij de ouden van dezen tijd menigwerf. Kilian heeft *sichten*, *conspisere*. Ouder is nochtans het woord *Sichen*, hoogd. *Sehen*, M. G. *Saihan*. Van hier *zigt*, de daad van zien, enz. Het woord *zien* is zamengetrokken uit *sichen*, *sehen*.

*zaghen, worden si seer verblijt in groter vroechede en ghingen int huys ende vonden iktnt met maria sijnre moeder, ende nederbughende anbeden si dat kint, ende oploken (ontsloten) (*) haren scatten ende offeraen hem gauen, gout, wieroec ende mirre. Van dien zelfden tijd is eene uitgave van den *Fasciculus temporum* van J. Veldenaer, waar van ik een exemplaar zonder jaartal hier voor mij heb. Denkelijk is het van 1480. Bl. 258 lees ik daarin; *Int jaer ons heren MC. ende XLVIII ontstack die stadt van utrecht van den brande, die men nijs leschen en konde, en verbrande vol na alte mael. En daer verbrande sinte martijns domkerck, sinte peters kerck, sinte pauwels kerck, sinte jans kerck, sinte salvatoers kerck; sinte steuens ousaer bleeff onghequetst Die eerste capell, die vast bi sinte salvatoers staet, ende bi sinte Wilibroerdus tijden gheslicht wort in die eer des heyligen cruys, die verbrande mede en al datter in was, sonder (uitgezonderd) sinte salvatoers beelde: dat bleeff onghebrant.**

Op dit drieledig voorbeeld uit de eerste gedrukte schriften van de vijftiende eeuw laten wij volgen een niet minder merkwaardig voorbeeld,
ge-

(*) *Opluicken* wordt door Kilian te regt vertaald *aperire*. Het komt van *luiken*, *suiten*, dat door V. Maerlant gebezigt wordt, *Spieg. Hist.* II. bl. 187. Van daar nog *met beloken oogen*, dat is met gesloten oogen; *beloken Paaschen*, d. i. gesloten Paaschen. *Luiken* is ook bij ons nog overig in *ontluiken*, dat *opendoen*, *ontsuiten*, beteekent. Ons *luik*, een valdeksel op een' zolder, ook op een vaartuig, is er van afkomstig.

genomen uit een, toe Leyden, in het jaar 1511, gheprent, boek, waarvan de tijtel is; *Dit boeck is gheheten in den latijne Stimulus divini amoris; dat ghemaect heuet dye heilighe doctoer van den minrebroederen sinte Bonaventura; twelck is ghetranslateert of ouergheset wten latijne in duystsche, ende is gecorrigeerd doer Broeder Lucas van der Hey. Het eerste hoofdstuk begint dus. O Ghi kinderen der menschen! loopet ouer al en verwondert gods caritate, die hi tot ons heuet. Ende laet ons seer verwonderen onse blintheit ende traechheit, die wi tot gode hebben. Want woude die sone gods hem onverscheydelijk vereenighen metter menscheliker nature, hoe veel te meer sal hem de mensche pinighen (beijveren) (*) hem te vereenighen met god. Ende ghewaerdichde hem die sone godes wt sijnder bernender minnen hem te vereenighen met onser snoder (geringe) (†) aschen, te verstaen met onsen lichaem, hoe vele te meer sal elc mensche sijn hert opdoen (openen,) dauotelic, om hem te ontfanghen.*

Om de voorbeelden, die voor de hand zijn, niet te zeer te vermenigvuldigen, willen wij, uit eenen overvloed der zulken, welke van de zestiende eeuw zijn, ons slechts tot eenige weinigen, die genoegzaam zullen zijn, ter voldoening aan ons oogmerk, bepalen. Het eerste is er een, ontleend uit de oudste, volledige, nederlandsche vertaling van den geheelen Bijbel, wel.

(*) Kilian heeft Pijnen, *operam dare, elaborare.*

(†) Kilian heeft Snoode, *vilis.*

welke ten jare 1526 te *Antwerpen*, bij J. van Liesveldt, is uitgegeven. Ik kies daar toe het gene men leest *Hand. III*, ten einde men het vergelijkte met de taal, welke gevonden wordt in de hier voor (*) vermelde overzetting des N. T. van het jaar 1350. *Petrus ende Johannes gingen met malcanderen op in den tempel, omtrent dye negende ure der biddinge. Ende een man, dye cruessel was wt sijnder moeder lichaem, wert ghedragen dangelicx voor die poorte des tempels, die daer hiet die scoone, op dat hi aelmoessen soude bidden van den ghenen, dye in den tempele ginghen. Doen hi nu Petrum ende Johannem sach, dat si in den tempel wouden gaen, soo badt hy, op dat hi een aelmoesse soude ontfanghen. Petrus sach hem met Johannem aen, ende seyde, siet ons aen! Mer hy hielt hem teghen haer, hopende yet van haer te ontfanghen. Maer Petrus seyde; ick en heb silver noch gout; mer dat ick hebbe, dat gheve ick U; in den name Jesu van Nazareth, staet op, ende wandelt.*

Het tweede voorbeeld is ontleend uit een, te *Parijs*, bij Thielman Keruer, in het jaar 1533 gedrukt, werk, getijeld, *Die ghestijden van onser lieuer vrouwen, ende van der heylighen cruce, ende van den heylighen gheest met die seuen psalmen, ende met die mettenen voer die ouerledenne.* Wij kiezen het volgende. *Heylighe gods moeder maria: die waerdichlike verdienstet te ontfanghen dien alle die werelt niet begripen en mocht: met dijne miilker*
be.

(*) Zie bl. 361, 362.

beden dwaest (vaagt) (*) af onse sonden, dat wy overmits (door middel van) dy climmen moghen opten stoel der ewigher glorien; daer tu regneerste met dijnen kinde sonder tijt. Maer du here ontfermet di onser. enz.

Een derde is genomen uit een *Chronijcke van alsgene datter geschiet is vant beginsel des werelts totten jare 1543, beschreuen door M. Joannem Carionem, en gedruckt int jaer 1543 Tantswerpen*. Van Solon leest men in hetzelfde, bl. 48. *Hoewel dat ick om der cortheyt wyl vele wilate, so moet ick nochtans van Solon hier wat verhalen, alleen daerom, om dat het Roomsche recht, dwelck wy noch eensdeels gebruycken, van hem afcoemt, want Solon heeft ooc tot deser tijd geleest, en is met Thale wel bekend gheweest. Maer als te Athenen daerom grooten twist gecomen was, dat somighe hare schuldenaers aentasten, ende tot lijfeyghen maecten, heeft die gheheele stadt daer in gesonfenteert, dat Solon dese en andere quade ordinancien veranderen ende beteren soude.*

Een vierde voorbeeld verschaft ons het weskje, *ghaprent thanwerpen, by Symon Cock, ten jare 1551, en getijeld; S. Augustijns vierighe meditacien oft aendachten*. Het vijftiende hoofdttuk begint dus. *Onghemeten goedertierenheyt; o liefde, die niet te wecrderen en is; ghi hebt uwen sone ghegeven, om*

u-

(*) Dwaen, dwaegen, afvagen, (zie Killian) wordt bij de ouden veel gevonden. Van hier *dwagelen*; en van daar *dwagel*, door zamentrekking, ons *dweil*.

Bb 4

uwen knecht te verlossen. God is mensche gheworden, op dat die verloren mensche getrocken soude worden wter macht des duyvels. Hoe goedertieren is dye liefhebber der menschen, uwe sone onsen heere, wiens liefde niet ghenoech en is gheweest, dat hy hem seluen vernedert hadde, aennemende die menscelike natuere van der reynder maget Maria, mer hy heeft oock zijn bloet voor ons ghesort, ende die pine des cruys voor ons ende voor onse salicheyt gheleden. Die goedertieren God is gecomen; hy is om zijn goedertierenheyt ende liefde wil ghecomen; hy is ghecomen om te soecken ende salich te maken tgene dat verloren was.

Hier lezen wij reeds volkomen dezelfde nederlandsche taal, die nog heden in gebruik is, indien men eenige bijzonderheden, de spelling betreffende, slechts over het hoofd ziet. Ook lette men niet op ettelijke spraakkunstige onnaauwkeurigheden, die in dit, anders over het geheel daarvan vrij zuiver, werk zijn overgebleven. Uit de bijgebragte voorbeelden ziet men, dat, sedert het begin der zestiende eeuw, de spraakkunstige zuiverheid der tale zeer veel geleden heeft. Ik twijfel niet, of men heeft zulks mede aan de drukpers, hoe heilzaam anders voor de letteren, te wijten. Voorheen schreven alleen de verstandigsten en geleerden; maar nu ook minverstandigen en ongeleerden. Dan laat ons voortgaan met den stijl en taal diens tijd nader te doen kennen. Tot dat einde wil ik hier alleen nog doen volgen het begin van *Hand. III*, uit eene vertaling van het N. T., die naar de fransche vertaling van *Geneve*, uitgekomen ten jare 1565, vervaardigd is, en in het jaar

jaar 1568 in het licht verscheen, met de kantteekeningen van Augustus Marloratus, predikant te Rouaen. Hetzelve is letterlijk dus. Petrus ende Joannes ghingen ghelijck op na den Tempel, ter uren der bedinge, ter negenster uren. Ende een man, die creupel was van moeders lijue aen, wert ghedragen, welcken sy dagelicks setten voor de deure des Tempels, ghenaemt de Schoone, op dat hy aelmoesfen begeerde van den ghenen, die in den Tempel ghingen. Als hij nu Petrum ende Joannem sach, dat sy in den Tempel souden gaen, so begeerde hy aelmoesfen. Ende Petrus sach hem aen, met Joanne, ende seyde; siet ons aen. Ende hy sachse aen, verhopende, wat van haer te ontfanghen. Ende Petrus seyde: Siluer ende Gout en hebbe ick niet, maer wat ick hebbe, dat geue ick U; in den name Jesu Christi van Nazareth, staet op ende wandelt. Ik voege hierbij het eerste antwoord op de eerste vraag in den heidelbergischen catechismus, zoo als het zelve door Petrus Datheen ten jare 1563 vertaald was, volgens eene uitgave van dat boekje, die achter de gemelde vertaling van het N T. in het jaar 1565 geschied is. Het was dus door Datheen geschreven.

Dat ick met lijf ende siele beyde int leuen ende steruen niet mijn, maer mijns getrouwen Salichmakers Jesu Christi eygen ben, die met zijnen dieren bloede voor alle mijne sonden volcomelick betaelt, enae my wt alle ghewelt des Duyvels verlost heeft, ende alsoo bewaert, dat, sonder den wille mijns Hemelschen Vaders, gheen layr van mijnen hoofde vallen can; jae

ooc dat my alle dinc tot mijner salicheyt diene: moet; daerom hy my ooc, door zijnen H. Geest, des eewigen leuens verskerkt, ende hem voortoen te leuen van herren willich ende bereydt maeckt. Hoe weinig verschilt de taal van dit gansche antwoord van die, welke wij nog beden in de tegenwoordige uitgaven van den heidelbergischen katechismus vinden! De spelling alleen maakt eenig onderscheid. Maar te dezen aanzien kwam er tuschen het jaar 1563, of zoo gij wilt 1568, en het jaar 1582, en vervolgens tot het jaar 1591 eene merkwaardige verandering. Men ziet dit allerduidelijkst uit de *Christelike Ordinansien der Nederlantscher Ghemeynten Christi te Londen*, door M. Microen, tot Antwerpen anno 1582, vergeleken met de nederlandsche kerkschriften, achter de Psalmberijming van Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, die ten jare 1591 uitkwam (*). In het eerste geschrift leest men, bij voorbeeld, de uitspraak van den zegen, *ter bevestingh van de dienaren der ghemeynthe*; welke letterlijk deze is. *God ende onse Hemelsche vader, dewelcke U totten dienst zijns woorts in dese zijne gemeynte gheroepen heeft, verlichte U met zijnen heylighen gheest, verstercke U, door zijn machtighe hant;*
en-

(*) Reeds ten jare 1580 verscheen deze uitmuntende Psalmberijming van V. Marnix in de wereld; doch of achter dezelve eene Liturgie der kerke geplaatst zij geweest, weet ik niet. Die uitgave is al lang zeer zeldzaam geweest. Zie Le Longs *Catalogus*; bl. 105. N°. 1248. Ik bezit alleen de uitgave van het jaar 1591.

ende regeere U ſo in uwen dienst, dat Ghy daer ingetrouwelick ende vruchtbaerlick meucht wandelen, om te verbreyden het rijcke zijns eenighen gheboren ſoons, in zijn gemeynthe, door de vercondinghe zijns Euangeliums. Door den seluen uwen eenighen gheboren Sonne Jefum Christum, onsen Heere ende Salichmaker! En in het andere geschrift lezen wij dezelfde uitspraak eenigzins verkort dus, zoo als wij haar nog in de Liturgie der nederlandsche hervormde kerk woordelijk vinden. God, onse Hemelsche vader, die U gheroepen heeft tot desen h. dienst, verlichte U door zijnen Geest, verstercke U door zyne handt, ende regere U ſo in uwe bedieninghe, dat Ghy daerinne behoorlijck ende vruchtsbaerlijck meucht wandelen, tot grootmakinghe zijns naems ende verbreydinghe des Rijcks zijns Soons Jefu Christi!

Hoe geheel is dit onze tegenwoordige nederlandsche taal, zoo wat den vorm, als wat den aard derzelve aangaat! En hoe zuiver was zij toen reeds onder de hand van v. Marnix geworden! Zulk eene zuiverheid treft men nergens in eenig schrift, voor hem, gedurende dit gansche tijdperk uitgekomen, aan, blijkens de voorbeelden, die door ons zijn bijgebracht. Schoon wij de beste' schriften, die te dezen aanzien voor handen waren, hebben uitgekozen, bespeuren wij in allen, meer in het eene, min in het andere, grove taalfouten, waarömtrent men zich, na de opkomst der *Rederijkers*, sedert het einde der veertiende eeuw, weinig of niet bekommerd had, zoo zelfs, dat men algemeen geene zwaarigheid maakte,

te,

te, om *den man, den staat, den last, den heer, den raad, den dag*, enz. zonder onderscheid, in den eersten en vierden naamval te schrijven. Dit was zoo ingeworteld, dat zelfs van Marnix dit onderscheid in vele gevallen, bijzonderlijk wanneer de woorden met eene H, R of D begonnen, niet wilde waargenomen hebben, nog te zeer gehecht aan het oude vooroordeel, dat zich in dezen op de welluidendheid beriep (*). Hij anders hadde van de ongegrondheid eener zoodanige schrijfwijze overtuigd moeten zijn, als de nederlandsche taal door en door verstaande. Van Marnix toch, een man, in allerlei vakken van geleerdheid uitmuntende, was in het laatst van dit tijdperk de eerste, die het spraakkunstige der nederlandsche taal opzettelijk beoefend had, om hetzelfde te verbeteren. En hoe gelukkiglijk hij hierin geslaagd is, bewijzen zijne schriften. Te regt mogt de geleerde Zierikzeenaar Mr. Antonis de Hubert, in de voorrede zijner, ten jare 1626 uitgegeven, *berijmde Psalmen*, aangaande van Marnix schrijven. „Van alle de genen, die de psalmen in nederduitsch rijm gesteld hebben, is de Heer van St. Aldegonde verre de voortreffelijkste, een bijzonder liefhebber van onze nederduitsche tale, en wel de verstandigste daarin van alle de genen, die ik weet en ken, dat liefhebbers van onze moedertale zijn geweest”. Men leze het volgende uit zijne berijming van den CIV. Psalm vs. 3. *God ist* —

Die

(*) Zie Kluits Aanmerkingen op V. Hoogstraens *Lijst van zelfstandige naamwoorden*; bl. 378.

Die tvast beschoot van sijne hooge tent
 Op dwater bout ; end wagenswijfe ment
 Der wolcken drift, end stuert der winden suede,
 Als of hy self op haere vleugels rede.

Hier mede vergelijkte men eens de psalmberijming van Datheen, die, hoe zuiver en zinrijk ook van taal (*), echter voor den kieschen en krachtigen van Marnix wijken moest. Datheen schreef rijmelend in den trant der beste Rederijkers van zijnen tijd. Maar v. Marnix dichtte op een' mannelijken toon, zijnen eigen weg bewandelende.

Wij spreken hier weder van de Rederijkers. Maar het wordt tijd, dat wij eene bedenking oplossen, die de lezer zeker gemaakt zal hebben; namelijk dat, in alle de voorbeelden, welke wij uit de schriften van dit tijdperk hebben bijgebracht, weinig bewijs is bespeurd van de hier voor vermelde taalvervalsching, die door de Rederijkers geschied zoude zijn. Deze donkerheid laat zich zeer gemakkelijk opklaren. Men neme hier in aanmerking, dat de vervaardigers dier schriften, geestelijken zijnde, geene de minste betrekking op de maatschappij der Rederijkers hadden, maar, gelijk nog heden door vele kerkelijken, die godsdienstboeken voor het publiek schrijven, geschiedt, ten aanzien van de taal, hunnen eigen weg volgden. De geleerdheid hield zich voornamelijk op bij de geestelijken, die de nederlandsche taal, waarin zij schreven, grootendeels zelve vormden. Naar gelang nu in de vijftiende eeuw de

(*) Verg. het m. a. w. van de Vries; I. bl. 51. en Kluit's *Verhandeling over de Spelling*, in de *N. Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I. bl. 293.

geleerdheid meer algemeen onder de geestelijken werd, legden er zich dezen op toe, om hunne leerredenen, die allengs beter ingerigt werden, ook in zuiverder taal voortedragen. Meer evenwel op de stof, dan op den vorm denkende, zochten zij slechts, op hunne wijze, de meest, bij hunne tijdgenooten, in het ooglopende taalfouten te vermijden, en voor het overige, ten opzigt van de spelling, met den geest hunner eeuw voorttegaan. Wanneer wij hen uit dit gezigtspunt beschouwen, moeten wij ons in de daad er over verwonderen, dat zij, in het algemeen, nog zoo zuiver schreven. Zij overtroffen hierin verre de godgeleerden, die na hen, staande de zeventiende en de eerste helft der achttiende eeuw, in de neêrlandsche taal, het volk geleerd en geslicht hebben. Zij overtroffen ja zelfs de Rederijkers. Immers zij gaven zich niet uit voor taalherstellers. (Dit daarëntegen deden de Rederijkers gelijk wij hiervoor (*) gezien hebben; en nogtans beantwoordden dezen zeer slecht aan het doel, waarmede zij heetten opgetreden te zijn. In plaats van de taal te zuiveren van vele gebreken, die na de tijden van v. Maerlant en Stokke waren ingeslopen, gelijk zich deze neuswijze betweters, om den naam te gebruiken, die Kilian hun gaf (†), verbeeldden, ontzuiverden zij dezelve niet alleen, door wantaal, ik meen een allerflordigst verwaarloozen, zoo van het onderscheid der geslachten, als van de voorheen door het wetgevend gebruik vastgestelde taalregelen, maar ook door het

(*) Bl. 364.

(†) In *Præf. quam suo præmisit Dictionario.*

invoeren van ontaal, te weten van een aantal bastaardwoorden, uit het latijn, bijzonderlijk uit het fransch, dat toen in de nederlandsche handelsteden zeer gemeenzaam begon te worden, door hen overgenomen. Wij hebben reeds gezien uit de *Rethoricae wercken* van A. de Roouere, hoe zeer onzetaal daardoor hare natuurlijke schoonheid verloren had, en haar de lelijkste smetten waren aangewreven; maar wij zullen het nu nog meer zien. Voornamelijk Rederijkers van dien tijd waren, naar het oordeel der kunstkenneren, behalve Kornelis van Ghistele, Colijn van Rijsfele, en eenige anderen, bijzonderlijk Matthijs de Casteleyn en Johan Baptista Houwaert. Maar die allen waren, met hunne *Const van Rhetorycke*, zoo als zij die noemden, wezenlijke bedervers van de nederlandsche taal, in den gemelden zin. Hier kwam nog bij, dat zij, de zuiverheid der tale niet behartigende, in spelling onderling van elkanderen, ja van zich zelve dikwerf zeer verschilden, en ook te dezen aanzien veel aan onbedreven afschrijvers en letterzetteren overlieten, die meer op de sieraden van het schrift, of van den druk, dan op die der tale acht sloegen (*).

Welk

(*) Dit is in het algemeen der studie van de oude letterkunde allernadeeligst geweest. Conf. Muretus Lib. XV. *Var. LeB. C. IX.*, Stewechius in *Electis* ad lib. V. Arnobii p. 385., Fruterius Lib. II. *Verisim. c. XII.*, & Daumius *de caus. amisf. radic. latinae ling. C. XX.* Reperitur hæc Daumii *Disfertatio* in *Collectione disert. rariss. historico-philol.* edit. a cl. J. G. Grævio, 1726. Maximo præsertim opere ea de re conquestus est M.

Welk een taalbederf moest hierdoor veröorzaakt worden! Ten bewijze willen wij hier iets uit de schriften van de beide laatstgemelden invlechten.

M. de Casteleyn, van *Oudenaarde*, waar hij Factor van de kamer, *Pax vobis*, was, verwierf, als beroemd hersteller van de voetmaat der vlaamsche dichtkunst, bij zijne tijdgenooten den eernaam van *Excellent Poëte moderne*. Maar gelijk die eernaam geheel niet neêrlandsch klinkt, zoo was ook, in zijne verzen, de taal, door de menigvuldige bastaardwoorden, zeer onzuiver. Hij gaf eene *Conste van Rhetorycke* in het licht, waarvan het slot is,

Om te concluderen van onze begrijpt,
Dees historie moraliseerende
Is in den verstande wel accordeerende
Bij der passie van Christus ghebenedyt.

zinspelende op de geschiedenis van *Piramus en Thisbe*. Welk eene taal! welk een manke draf in het dichtwerk! en welk een smaak in het geestelijke (*).

Meer roems waardig was *Johan Baptista Houwaert*, een man van groote geleerdheid en hoog aanzien. De *Vries* noemt hem, wegens den zachten toon, die in zijne gedichten heerscht, niet te onregt den *brabandschen Cats* zijnes tijds. Ook

hij

M. Ant. Sabellicus *Annot. ad L. XIV. Plin. c. 4. T. I. Thef. Crit. p. 140.*

(*) Over hem zie men *Kops* in het a. w. bl. 248-252. en de *Vries* in het a. w. I. bl. 36, 37. Verg. *Foppens Bibl. Belg. I. p. 871.*

hij staat dit zijn oordeel met eene daartoe dienstige plaats uit het vierde boek van 's mans werk, *Den generaelen loop der wereld in zes boeken*, doch die niet minder strekken kan ter bevestiging van het gene ik hier van hem beweere; men vindt er de woorden *lamepteert*, *ghesepareert*, *gheresolveert*, *opinioene*, *solasen*, enz. In dat zelfde werk van Houwaert tref ik evenwel eene plaats aan, die nog sterker is. Zij is deze uit het vijfde boek, *Het ghesalich Palleys der deuchden*.

Nu ghepresupponeert, dat jemant is eloquent
 En dat hy inder Rhetorijcke is xellent,
 Dat hy Philosophelijck can argumenteren,
 Dat hij de harmonye der Musicken kent,
 Mitsgaders den loop weet van t' firmament,
 En dat hy alle hantwercken can useren,
 Dat hy de republijcke weet te regeren,
 Dat hy kennis heeft van de Nigromancye,
 Dat men hem in de rechten heeft sien doceren,
 Dat hy gheleert is in alle const en clergye,
 Soo en weet hy nochtans niet ten selven tye,
 Ten sy dat hy weet te doen de wille van Godt.
 Die buyten Godts woort wilt wijs zijn, is for.

Dit was de taal der Rederijkers! Men vergelijke haar eens met de taal van v. Maerlant, die, gelijk wij gezien hebben, doorgaans zuiver was van uitheemsche woorden en uitdrukkingen. Geene bladzijde niet alleen in dit, maar ook in Houwaerts overige schriften (*) slaat men op, of men tref een aantal bastaardwoorden aan.

Van

(*) Onder dezelve mag men tellen vooral zijne Vier

Cc

W-

Van Ghistele vermeed wel meer de bastaardwoorden; maar zijne taal, die in rijm was, had niets krachtigs en regelmatig. De taal van van Rijsfele is weder gansch onzuiver. De beste van allen was, welke wij nog niet genoemd hebben, Anna Bijns, die ongeveer de jaren 1520 tot 1540, dus eene halve eeuw vroeger, dan Houwaert, geboeld heeft, en als eene gewezen schoolmeesteres van *Antwerpen* reeds vergeten was, toen deze, als Raad en Rente-meester van *Brabant*, te *Brusfel*, door zijne bedorven taal zoo veel roems verwierf. Anna Bijns verhief zich, als dichteres, boven alle de vlaamsche, brabantfche en hollandsche Rederijkers. Ook hare taal was veel zuiverder, dan die, welke ten dien tijde en zelfs meer dan honderd jaren daarna, in de vlaamsche en brabantfche kamers gevoerd werd (*). En nogtans was zij op lange na niet vrij van bastaardwoorden. Zie hier een voorbeeld uit hare *Konstige Refereynen* (naar de Antwerpsche uitgave van het jaar 1646) II. B. bl. 5.

Aan u naest Godt al mijn betrouwen „ staet,
 O goedertieren, o foete, o milde „ Maeght!
 Maria! fiet ons in 's werelts foreesten „ bijfen, (†)

Dwa-

Wierste, te *Antwerpen* by Plantijn, 1583; — *Pegafides pleyn, ende den luthof der maeghden, begrepen in seshien boecken, g'teinventeert, ende Rhetorijckelijck ghecomponaert*. II. deelen, te *Antwerpen* bij Plantijn 1583, en andermaal te *Leijden* 1608 enz.

(*) Vergelijk de Verhandeling van Huifinga Bakker, in de werken van de *Maatschappij der Nederl. Letterkunde*; V. bl. 93-95, en de *Geschiedenis d. N. D.* van de Vries; I. bl. 33-36.

(†) D. i. razende heen en weder loopen. Kiltan heeft

Bij-

Dwalende schapen, die de Wolf, in 't wilde „ jaeght;
 Wilt ons den wegh ter hemelscher feesten „ wijfen.
 Van u Efaïas in 't oudt testament „ sprack,
 Want ghy waert, die in u deur u consent „ track
 Den vromen Capiteyn, die 't helse convent „ brack.
 Die u onteeren 't sal hen berouwen „ jaet;
 Reyn roede van Jesse, edel excellent „ tack,
 Aan u naest Godt al mijn betrouwen staet.

De bastaardwoorden niet in aanmerking genomen, is voor het overige de taal van deze brabantfche Sappho, gelijk zij van hare tijdgenooten genoemd werd, reeds vrij wel gereinigt van, tegen de regels der spraak-kunst inloopende, gebreken. Alleenlijk vallen als zoodanig ons hier onder het oog *Siet* en *wilt*, voor *sie* en *wil*. Dit taalgebrek, dat mede na v. Maerlants tijden was doorgedrongen, is door van Marnix eindelijk weder uitgebannen (*). Na de tijden van Anna Bijns is hand over hand, meer merkbaar dan voorheen, het algemeen taalbederf toegenomen. De geleerde Huijdecoper meent, dat hetzelfde vooräl te wijten zij aan het bederf der tijden hier te lande. „ De Hertog van Alva, ” schrijft hij (†), „ smect niet alleen de land en kerk, maar ook de taalwetten het onderfte boven. ” Door de spaansche beroerten, mag men vrij gelooven, dat de nederlandsche taal gele-

Bijfen, *astu exagitari, infans more discurrere*. Het is misfchien hetzelfde met *Baefen*, bij Killian, *delirare, errare*, en bij de Vriezen bekend voor *ijlhoefdig zijnde*.

(*) Zie 's mans voorrede zijner *Psalmberijning*, geschreven in het jaar 1591.

(†) In zijne *Proeve van T. en D.* I. bl. 292.

leden heeft. Alles was in rep en roer; gevolgelijk moest ook de taal haar deel krijgen in de algemeene verwarring. Maar deze stelling moet niet te verre gedreven worden. Bij de komst van *Alva* hier te lande, ten jare 1567, was er reeds een vrij algemeen taalbederf ingesloopen. En 'slands deerniswaardige toestand, waarin de lust ter beoefening der wetenschappen was uitgedoofd, bragt mede, dat in de eerste zeven jaren aan het herstel der tale niet gedacht kon worden. Het taalbederf nam derhalve niet alleen sterk toe, maar schoot zulke diepe wortelen, dat de beste taalzuiveraars tot heden toe die allen nog niet geheel hebben uitgeroeid. Dat voor de komst van *Alva* er reeds eene algemeene verwaarloozing van de taalregelen was doorgedrongen, kan opgemaakt worden uit het gene *Huijdecoper* zelf, naar waarheid, heeft aangemerkt, aangaande de hooge verdiensten der Rederijkers van de kamer, de *Violier*, die ten jare 1561 op het *Landjuweel*, verschenen, dat toen te *Antwerpen* gehouden werd. Deze Rederijkers, namelijk, aan het hoofd hebbende den *Antwerpschen* burgemeester *Antonis van Straalen*, onderscheidden zich van de overigen, door eene gemeenichappelijke bejaarfing, om de bedorven taal te zuiveren en te beschaven. Vooräl hadden zij ten doel, het regt in acht nemen der geslachten, zoo als het bij de ouden geschied was, te herstellen. Het eene en andere blijkt uit hun *Landjuweel*, dat nóg ten genoemden jare 1561 in het licht kwam. Bij gevolg mag men hier uit dus veilig besluiten, dat deze Rederijkers toen reeds het bederf der tale als algemeen beschouwd hebben,

ben, en het hoog noodig ware, om met verëenigde krachten aan eene hervorming in dezen te arbeiden. Dan hunne pogingen hadden geen' gewenschten uitflag. Hun hoofdman van Straalen, kwam, ten jare 1568., in de spaansche beroerten, om, en met hem viel het gansche ontwerp der taalherstelling in duigen.

Evenwel, staande de spaansche beroerten, gaf van Marnix, onder den verbloemden naam van Isaac Rabbotenu van Loven, ten jare 1569 in het licht zijnen vermaarden *Bijënkorf*. Hij bevond zich toen, als balling, in Oostvriesland. In dit boek toonde hij, hoe door en door hij de nederlandsche taal verstond, gelijk de nationale Sijnode, ten jare 1586, in den *Haag*, gehouden, naar waarheid, van hem getuigde (*), en hoe keurig hij tevens in die taal wist te schrijven. Na het vertrek van Alva was, bij de dadelijk hieröp volgende doorbraak van het zoo lang met geweld besloten licht der wetenschappen, dat zich nu beinde en verre verspreidde, van Marnix ook de eerste, die optrad, om de hand der verbetering aan den jammerlijken staat der tale te slaan, de plaats alzoo van van Straalen vervangende. En ter bereiking van het zelve doel werkten, nevens dezen verdienstelijken man, die zich meest in Vlaanderen of in Zeeland ophield, langs een' gansch anderen weg, toen ten tijde, twee allervoortreffelijkste kenners der ta-

(*) In het *Cort verhaal van 't geen zich heeft toegedragen, belangende de translatie onzes Nederl. Bijbels*, door Bogerman en Baudartius: een handschrift. Zie *Hinlopens Historie van de Nederl. overzetting des Bijbels*, bl. 12.

tale, welker gedachtenf geen minder eerbeld waardig is. Zij waren Dirk Volkertz Koornhert, geboren in het jaar 1522, en Hendrik Laurentz Spieghel, geboren in het jaar 1549.

De eerste, geheimschrijver der Staten van Holland, was een zoo geleerd als aanzienlijk man, wiens uitmuntende talenten door de fchranderfte verftanden hoog geëerbiedigd werden. Hij blonk, naar hetoordeel van de Vries (*), wien wij hierin volkomen bijvallen, als eene ftar van de eerste grootte. Zijne taal, voegt de Vries er, naar waarheid, bij, was kiesch en zuiver. Hij was het, die bijzonderlijk in zijne profaschriften, gelijk in zijne vertaling van Cicero's werk de *Officiis*, aan de taal den vlaamschen tooi ontrukte, haar van bastaardwoorden zuiverde, hare ruwheid befchaafde, hare verhevenheid deed nederzen, hare fraatheid aan het licht bragt, en alzoo het eerst de fakkel, te dezen opzigte, voor volgende veruften, ontfak en vooruitdroeg. Niemand was tegen de verbastering onzer tale meer ingenoomen, dan Koornhert. Voor de *Tweefpraack van de Nederduytsche Letterkunst* liet hij zich in de voorrede zeer krachtiglijk dus uit. — Men zie hier met een 's mans-ftijl! — „ *Het zijn nu gheloden wel xx jaren, dat ick, bemerckende de overvloedighe rijckdommen onzer Nederlandfcher talen, enighen onlust daer inne nam, dat men zo ghantschelyck zonder alle nood ghewoon was te lenen ende te lortfen van vreemde talen, tgeen wy zelve meer ende beter i'huys hadden; derhalven ick*

(*) In zijn m. a. w., I. bl. 46.

oor my nam mijn moeders taal weder in haar oude ere te brenghen ende haar kleed, dat van zelfs rijckelyck was en sierlyck, van de onnutte lappen ende vuyle brodderyen te zuiveren. Koornhert was de eerste, die de uitheemsche woorden, welke men gebruikte, met nauwkeurigheid, naar derzelve kracht van beteekenis, in het nederlandsch vertaalde. Hem volgden daarin de beste schrijvers; en uit den arbeid van die allen ontstond het werk van den Ridder Jan van den Werve, die ten jare 1601 zijnen *Schat der Duytscher talen* uitgaf, zijnde eene verzameling van uitheemsche woorden, met derzelve beteekenis. Jan Hofman heeft naderhand het zelfde gedaan in een werkje, dat, zeer vermeerderd door L o d e w i j k M e i j e r, algemeen bekend is onder den titel van *Woordenschat*; waar van de twaalfde uitgave reeds het licht ziet.

Onkundig waren, gelijk wij gezien hebben, de Rederijkers in den dichttrant; zij hadden geen denkbeeld van de welluidendheid der lange en korte lettergrepen, veel min van regelen, die gevolgd moesten worden, om aan hunne verzen een' goeden zangrijken klanktoon te geven. De maat en muziek verstonden zij evenmin als hunne taal. Maar ook deze algemeene onkunde is, door het licht, waarmede Koornhert vooring, begonnen verdreven te worden. Uit zijne laatste gedichten, die omstreeks het jaar 1580 gemaakt zijn, vergeleken met die, welke hij twintig jaren te voren had vervaardigd, kan men zien, welk eene hooge vlugt hij te dezen aanzien genomen had. En in die hooge vlugt werd hij de hersteller, — neen! — de vader onzer Nederlandsche

Poëzij, de vader van den eigenlijken Rhythmus, die uit eene kunstige, evenredige, mengeling van hooge en lage lettergrepen geboren werd. Men leze zijn *Gebruik en misbruik van tijdelijke have*; en ten voorbeelde hier slechts deze vier regelen.

Siet niemand sich genoeght; 't zij arm of rijk, maar droevigh,
 Elck klaeght van zijn gebrek: den armen brood begeerd,
 De rijke sucht om goud; en sijn zy beyd behoevigh,
 Soo is noch d'arme rijkst', als wien het minst ontbeerd.

Koornhert evenwel werd nog overtroffen door Spieghele, die, bij zijnen uitgebreiden koophandel, een geleerd beoefenaar der fraaije letteren was, zoo in taalkunde, als in dichtkunst. Naar verdienste noemt hem de Vries (*) een' der eerste en voornaamste opbouwers onzer letterkunde. Zonder bedenking had hij hem veilig den voornaamsten van die allen mogen noemen. Niet slechts dreef Spieghele, in navolging van Koornhert, de bastaardwoorden uit onze taal, maar ook zuiverde hij haer, met eene zoo nette als stevige hand, van vele andere smetten en leemten. Hij kende den aard der tale, en wist hare kracht meesterlijk te doen uitkomen en werken. Hij voerde weder oude woorden, die in onbruik waren geraakt, op eene zeer zinrijke wijze, in. Hij was vol vinding, bij het uitzoeken van de keurigste uitdrukkingen, die hem voor zijn onderwerp dienden. Hij koppelde onderscheiden woorden, die nooit, dan op zich zelve, gebezigd waren, zamen, waar door zij eene gemengde, maar naar de

za-

(*) In 't a. w. II. bl. 67.

zaken juist geschikte, beteekenis kregen. Hij gaf aan zijne redenen, zoo in onrijm als rijm, eenen krachtigen nadruk, en, in weerwil van den hoogen draf, dien hij hield, eene behoorlijke zachtvloeiendheid. Behoorlijk schrijf ik; want aan Spieghelel ontdekt men eerst regt, dat onze taal toen reeds die al te groote zachtheid verloren had, welke men bij v. Maerlant, of liever, daar deze een *Vlaminger* was, wiens dialect het allerzachtst was, zelfs bij M. Stóke, eenen *Hollander* vindt. Bij de Beoefening der taal, in het laaste der zestiende eeuw, koos men den middenweg, tuschen het al te zachte en al te scherpe (*). Mer de zich verheffende kracht der tale verëenigde zich alzoo bij Spieghelel eene genoeëgzaame zachtheid van toon, die alles gemakkelijk deed lezen en uitspreken. Maar ook verstaan? zal een oppervlakkig kenner van Spieghelels sçriften, mij invallend, vragen. Over het geheel, ja! bij eene aandachtige lezing, ten minste herlezing. Somwijlen alleen is hij duister, wegens de oorspronkelijkheid zoo van zijne ongemeene beelden, als van de ongewone, doch uit den grond der tale ontleende, woorden, waarin hij die bekleedde, in weinig zeggens veel zins besluisende. Zie hier een voorbeeld uit den aanvang van de *Taleye*, het tweede boek van zijnen *Hertspieghelel*, dien hij, omtrent het jaar 1590, geschreven heeft. Hij bezingt de ontluikende lente:

Taal-leye leid ons uyt, langs d'Amsterlandse stromen,
 t'Anschouwen 't nieuwe kleed van 't natte veld en bomen;

Diens

(*) Om zich hier een te beter denkbeeld van te vormen, leze men *Huide copers* P. v. T. en D. I. bl. 123.

Diens vrolijk - bleke - lof drong plotselijken uyt
 (Met swanger knoppen bol) der takken dorre huyl;
 En 't gras, dat onder 't ijs in d'herrefst was gheweken,
 Begon zijn spichtigh hoofd door 't water optesteken.
 Het veld, dat kortz noch scheen een waterrijke meer,
 De ruighe kanten toond*, en kreegh zijn verwe weer.
 Daar lang de spertel-vis na lust had ghaan vermayen,
 Daar zou men alle daagh melkrijke beesten wayen,
 Dien walght het doffe hoy, en tochten zeer na 't veld,
 Dat beter voedt; tot vett en grazich zuivel smelt.

Zoo schreef, zoo dichte niemand voor Spieghele.
 Men ziet er in, 't gene van den Vondel in de hollandsche verzen diens tijds zegt (*) gevonden te hebben, eene natuurlijke vrijheid, zoetvloeiendheid en bevalligheid. Alleen ontbrak er nog de noodige oefening aan, om alles in de regte kracht te zetten en te voltooijen.

In onrijm was 's Mans stijl meer los en natuurlijk, doch even keurig en oorspronkelijk. Dezelve was een der schoonste modellen van navolging, hoedanig een niemand nog geleverd had. Ook het nageslacht heeft er een dankbaar gebruik van gemaakt. Aan niemand meer, dan aan Spieghele, heeft de nederlandsche letterkunde die deftige vastheid van een' mannelijken stijl te danken, welke sedert twee eeuwen in de beste schriften is waargenomen. Aan hem alleen, mag ik schrijven, heeft zij die te danken. En ik heb er het hier volgende bewijs voor. In een klein verhoog, achter zijnen *Hertspieghele*, dat getijtd is, *Van natuurlicke gheneichtheid*, leest men.

De

(*) In zijne *Aanleiding ter Nederduitsche Dichtkunst*, bl. 2.

*De mensch is gheneicht te lieven het schoon. Die ghe-
neichtheid is blind. Maar als 't verstand iet be-
merkt, dat schoon is ofte schijnt, zo moet elk mensch
dat lieven. Verstaat hy daarna, dattet niet schoon
is, hy en macht niet lieven. Maar bevind hy, dat-
tet lelik is, hy moetet verfoeyen. De gheueichtheid
die blijft hier nochtans onveranderlik. In 't verstand
is al dit werk. Wij leren van jongs veel ydele on-
schoone, ja leelijke dinghen hoogachten; derhalven
lieven wy die. Dit komt niet wyt bedorven natuur-
like gheueichtheid: gheensins: maar wyt bedorven
verstand: wyt een verkeerd oordel, dat wy hebben van
der dinghen waardye.*

Wie mijner lezeren zal nu nog willen twijfelen aan
de waarheid van het getuigenis, dat ik hier van
Spiegel heb afgelegd? Hij was het, die het
eerst heeft getoond, dat de Nederlander eene taal kan
schrijven, welke voor geene Europesche, in rijkheid
en luister, behoeft te wijken, en zoo door hare ma-
jesteit, als ~~zuiver~~ verheid, den lust des lezers gaande
houdt. Hij was ook na van Maerlant en zijne
tijdgenooten de eerste, die regt acht gaf op den or-
derscheiden naamval, zoo als die op ieder naamwoord
met deszelfs lidwoord paste, naar het mannelijk,
vrouwelijk of onzijdig geslacht.

D'ouduitsheid en de taalfmet van 't land

Week voor het helder licht van zijn verstand.

Zoo zong Vollenhove van hem. Dan Spie-
ghel heeft nog meer gedaan. Hij heeft de taal eerst
regt beschaafd. Met andere woorden, hij heeft haar
regt

regt poëtisch en regt wijsgerig gemaakt; poëtisch, namelijk, in dien zin, dat zij door hem verrijkt is met zulke verheven uitdrukkingen, die ons de zinnelijke voorwerpen naar het leven vertegenwoordigen; en wijsgerig in dien zin, dat zij door hem verrijkt is met eigenaardige uitdrukkingen, die geschikte teekenen zijn van afgetrokken denkbeelden. Voor hem was aan het eerste nog werkelijk veel gebreks, in den stijl der dichters, die meestal slechts rijmelaars waren, en aan het andere veel gebreks in dien der ondichtschrijvers, welker taal ruw, onördelijk en wanstaltig was.

En deze Spiegel was een Rederijker! Zoo is dan toch in de maatschappij der Rederijkers het licht voor onze nederlandsche taalkunde opgegaan? Dat is het; maar in dezelve schier alleen uit het opgeklearde brein van dien edelen man, aan wiens verdiensten wij hier hulde bewijzen. Nevens Coornhert was hij bestuurder van de *Amsterdamsche* maatschappij der letterkunde, of zoogenoemde kamer, de *Eglentier*, in *liefde bloeyende*, en in die betrekking, gelijk Hooft hem noemde, eene aardsche zon, die in het vak der nederlandsche letterkunde de nevels der onwetendheid begon te verdrijven. Deze kamer, verhief zich, met eenen ongewonen luister, verre boven alle de brabantfche, vlaamsche en hollandfche kamers; die allen overtreffende liet zij haar in eene zwarte schaduw achter zich. Zij was opgericht reeds in het jaar 1517 (*). Bij Alva's komst hier te

(*) Zie Kops *Geschiedenis der Rederijkers*; in de Bijlagen, bl. 307.

lande bloeide zij buitengemeen, aangekweekt zoo door natijver over hare buren, de Franschen, die sedert vijf en twintig jaren hunne taal zeer beschaafd hadden, als door het voorbeeld van *Becanus*, die, schoon langs eenen zonderlingen weg, de oude heerlijkheid der nederlandsche taal poogde te handhaven (*). Maar hare vruchten waren eerst rijp in het jaar 1584, toen zij hare *Twespraeck van de Nederduysche letterkunst*, die door *Spiegel* geschreven is, uitgaf. Dit was een klein, doch zaakrijk, vertoog, bij wijze van zamenpraak tuschen *Roemer* en *Gedeon*, waarin men ja veel vindt, dat reeds lang, als den toets niet door kun- nende staan, verworpen is, maar ook de keurigte sanmerkingen, onze taal belangende, aantrest, die nog heden van dienst zijn kunnen, en stof tot denken geven. Deze kamer heeft het eerst de D tot eene sluitletter gebezigd in alle zulke woorden, die in het meervoud de D hebben, gelijk in *daad*, *mond* enz. Het eerst ook is zij oplettend geweest op dien doorgaanden misflag, van *den man* in den vierden naamval te schrijven. Het voornaamste evenwel, waarop deze Kamer zich bevljtgde, was de zuivering en verrijking onzer sprake. *Huisinga Bakker* legt van haar dit uitnemend getuigenis af (†). „ Al de barbaarsche vuilnis der brabantische en vlaamsche bastaardwoorden versmeet zij van tijd tot tijd; zij

(*) Dit betuigt de Kamer zelve in hare opdracht aan de Burgemeesters van *Amsterdam* voor het bovengemelde werk. Het gevoelen van *Becanus* zie men hier voor bl. 8, 9.

(†) In zijn a. w. bl. 100.

zij schuimde en schaaftde naarstig, zij fierde en bouwde de vaderlandsche spraak; zij herstelde 't gene oud, maar ook ons eigen was, en voerde een' rijkdom van nieuwe woorden in."

Intuschen vormde van Maraix, die met de gemelde kamer in geene betrekking stond, ten gelijken tijde, zich zelf, langs zijnen eigen weg, tot eenen keurigen nederlandschen schrijver en dichter. Mischien was het licht der kamer hem wel van eenigen dienst: doch hadde hij zelf geen scherp oog gehad, dat licht zoude hem zeker niet alles hebben doen zien, wat hij nu zag. Wanneer er voor eenige wetenschap een nieuw tijdperk staat geopend te worden, wekt de Voorzienigheid onderscheidene geleerden op, die zonder afspraak werken, en toch naar hetzelfde plan werken. De Voorzienigheid heeft dan ook hier den weg gebaad, allen derwaarts leidende, om bij elkander te komen en zamen te gaan. Met dit al bleven er in de levensaal der dagelijksche verkering zeer vele uitheemsche woorden, die tot heden toe algemeen in gebruik zijn, en waarvoor men thans geene oorspronkelijk duitche woorden schier meer kent. Onder dezen behooren *Adieu*, *Avous*, *Bouteille*, *Kabinet*, *Servet*, enz. Vooräl zijn zulke woorden overgebleven in den koopmansstijl, als *Abuis*, *Assignatie*, *Asuransië*, *Crediteur*, *Debiteur*, *Differrent*, *Negotiantie*, *Obligatie*, enz., en in den kanselarijstijl *Mandement*, *Notaris*, *Procureur*, *Request*, *Remonstrantie*, enz.

Behalve Koornhert en Spieghele was van de kamer in *liefde bloeiende* ook een zeer waardig lid

Gi.

Gedeon Fallet. Bijzonderlijk muntte, met hen, in dezelfde betrekking, uit Roemer Vischer, een rijk en aanzienlijk koopman te *Amsterdam*, meer dichter stogtans, dan taalkenner, en wiens dochters Anna en Maria Tesfelschade, beide dichteresfen, zoo knisch in taal als in zeden, haren vader niet alleen, maar alle dichters van en voor haaren tijd hoog overtroffen hebben, en beiden om de eer schijnen gedongen te hebben, van gegroet te worden voor de moeder dier echte poezij, welke nog heden leeft en bloeit. Naar waarheid zegt de Vries (*), dat geene harer zusteren in later tijden beiden overtroffen heeft. Voor beiden heeft ook nog onlangs de kunstkenner J. Scheltema, die van hetzelfde oordeel was, eene onverwelkelijke eerlaurier, in een' zeer kieschen smaak, gestrengeld, meer stof tot vergelijking, dan tot tegenstelling vindende, doch aan Maria Tesfelschade de hoogste waarde toekennende (†). Dan ik bemerk, dat ik, al gaande ~~weg~~, de grenzen zoude overschrijden van dit tijdperk der geschiedenis. Beide deze dichteresfen waren vriendinnen van den grooten Hooft, die het zesde tijdperk onzer geschiedenis ontstoot heeft.

Eer wij evenwel dit intreden, dienen wij nog eenig verslag te geven van ettelijke bijzonderheden, de geschiedenis van het vijfde tijdperk betreffende. Vooreerst moeten wij hier melding maken van eenige woordenboeken, die, staande dat tijdperk, vervaardigd en uit-

(*) In zijn a. w. I. bl. 63.

(†) Men zie zijne *Anna en Maria Tesfelschade, de dochters van R. Vischer*.

uitgegeven zijn. Dezen zijn de volgende; een *Vocabularius Latino-teutonicus*, opgesteld, door een' onbekenden, met oogmerk, om hetzelfde door de jeugd, op de scholen, te doen gebruiken, en uitgekomen te Zwol, in het jaar 1479. Hier op volgt een *Vocabularius copiosus & singularis unus ex diversis diligentissime Theutonicatus*, gedrukt te Leuven, zonder jaar op den tijtel, doch denkelijk van ongeveer het jaar 1480. Wijders is merkwaardig *Vocabulorum Gemmula cum addito*, gedrukt te Antwerpen, ten jare 1486. Dit laatste woordenboek is veelvuldige reizen herdrukt, als te Antwerpen 1488 en 1494, te Deventer 1489, 1493, 1495, 1497, te Delft 1494. Met veranderingen kwam hetzelfde eindelijk uit te Leiden 1515 (*). Het oudste van allen is de *Teuthonista of duytsschlender van Gherard van der Schueren*, een' klevenaar, het welk uitkwam ten jare 1577, in Keulen, bij Arnold Ther Hornen. De belangrijkheid en zeldzaamheid van dit werk wekte, voor eenige jaren, den geleerden Rector der Latijnsche scholen te Gorinchem, C. Boonzajer, op, om van hetzelfde eene andermaalige uitgave te vervaardigen. Dan door den dood verhinderd zijnde, de uitgave te bewerkstelligen, is zulks geschied, door den taalkundigen J. A. Clignett, die voor het werk eene zeer lezenswaardige voorrede gevoegd heeft, te Leiden, in het jaar 1804. Het woordenboek, een aantal zeer oude

WOOR.

(*) Deze uitgave wordt zeer geprezen door *D a u m i u s de caus. amif. rad. latinae linguae*; C. 22.

woorden, die reeds lang in onbruik zijn, onder velen, die nog in zwang zijn, bevattende, leert ons bijzonderlijk het nederrhijnsch van de vijftiende eeuw kennen. Dit was het dialekt, waarin van der Schueren was opgevoed, en waarin hij schreef. Naar een voorbeeld omziende valt mijn oog op het woord *Befete* (onder *Sete*). Dit wordt dus omschreven. *Befyttinge eyns dynghs so lang to heben, dat des in den rechten genoich is to behaldent* *prescripcio a prescribere*. Na het woordenboek van v. d. Schueren is meest merkwaardig dat van Christoffel Plantijn, den geletterdsten boekdrukker van zijnen tijd, getijeld, *Schat der Nederduyscher spraken*, 't welk te *Antwerpen* uitkwam in het jaar 1573. Dit op zich zelf voortreffelijk werk, dat van den grootsten dienst nog heden is (*), voórál dan, wanneer Kilian ons niet helpt, of mistast, behelst in zich alle de woorden en spreekwijzen, welke ten dien tijde in *Brabant* algemeen in gebruik waren. Verouderde woorden zijn er niet zoo zeer in opgenomen. Ook worden er woorden uit andere onderscheiden nederlandsche dialekten te vergeefs in gezocht. Hetzelfde zij aangemerkt van het *Vlaamsch-fransch woordenboek*, dat te *Antwerpen* in het jaar 1576 is uitgegeven door *Mathias Sasbout*; 't welk evenwel minder van waarde is, dan dat van Plantijn.

Geene nederlandsche spraakkunst (*grammatica*) is er,

(*) Verg. *Huidcopers Proeve van T. en D.*, III. bl. 231.

er, voor zoo verre ik weet, staande dit tijdperk in het licht gekomen. Koornhert is bezig geweest met eene te vervaardigen, ongeveer het jaar 1570, toen hij, als een aanhanger van de partij der nederlandsche edelen, welke in het aanbieden van hun smeekschrift aan de Hertogin van Parma, met raad en daad door hem waren bijgestaan, als een vrijwillige balling te *Kleef* woonde. Dan zijn huisgezin met plaatnijden moerende onderhouden, wyl zijne goederen, zoo het schijnt, verbeurd waren verklaard, zag hij zich genoodzaakt, allen letterarbeid te staken, en het gevormde plan zijner spraakkunst onuitgewerkt te laten. Dit gebrek is ten jare 1584 eenigzins vergoed door de uitgave van de door Spieghel vervaardigde *Tweespraack van de Nederduytsche letterkunst*. Evenwel dit is op verre na geene stelselmatige *spraakkunst*.

Nu nog met een enkel woord iets betrekkelijk de voornaamste uit elkanderen loopende dialecten der nederlandsche taal van dit tijdperk. Bijzonderlijk hebben wij, behalve het *Nederrhijnsche*, dat wij reeds eenigzins hebben doen kennen, hier in het oog het *Overijsfelsche*, het *Geldersche*, het *Vriesche*, het *Oostvriesche* en *Groningsche*. Immers het *Vlaamsche*, *Brabandsche* en *Hollandsche*, dat in de toen uitgekomen boeken, als de algemeene schrifttaal van het nederlandsch volk, de overhand had, is ons uit het gegeven verslag van de geschiedenis dezes tijdperks nu genoegzaam bekend.

Wat dan vooréerst het *Nederrhijnsch* betreft, dat
wij

wij nader dienen te kennen; dit vinden wij in eene Bijbelvertaling, welke te *Keulen* gedrukt is, ongeveer het jaar 1480, en waarvan de voorrede dus begint. *Die born der ewygher wijsheit, dat woert Goedes, in den hogesten, spriket, als Johannes inden vyfften Capittel schrift tot den Joeden: Ondersoeket die schrift, in welker Gi meynet dat ewyge leven te wizen. Hyrumb overtrede (overtreft) dat boek der Bibelen, hyrnae gedruket, alle mynschelike ende werentlicke konsten, soe in geynen boeken off wetenheyden des mynschen heijll ende salicheyt gelegghen is, dan in wetenheyt fines Goedes (Gods). — Uyt eme, in em, door em sint alle dinghe; deme sy loff ende ere ymmermeer!*

Het *Overijselsch*, schoon eenigzins anders gewijzigd, dan het *Nederrhijnsch*, aarde nogtans even, als dit, geheel naar het *Nedersaksisch*. Het best kunnen wij hetzelfde leeren kennen uit het *Landrecht van Averisfel tho samen gebracht unde ythgelecht* door Melchior Winhoff. Hetzelve verscheen in het licht ten jare 1559 (*). De schrijver was een geboren Overijselaar, en nog ten jare 1568 burgemeester te *Ootmarsum* (†). Dus schreef hij, in de voorrede. *Die hillighe Apostel Paulus secht, ad Rom. XIII. die Overicheyt is Gades denerin, den guden tho gude, det boesen thor straffe. Desse definition unde bescrivinge*
wy.

(*) De kundige de *Chalmot* heeft hetzelfde ten jare 1782 met vele taal- geschied- oudheidkundige en regtsgeleerde aantekeningen andermaal uitgegeven.

(†) Zie *Racer's Overijselsche gedenkstukken*, D. 7. bl. 18.

wyset klaerlick yth, waeromme die Overicheyt van Godt verordent, wat ire ampt unde werck sijn sal. Dit staaltje zal wel genoeg zijn, om den lezer te overtuigen, dat het *Overijsfelse* dialekt zeer veele gelijkheid had met het *Nederrhijnsche* en *Nedersakfische*.

Hetzelfde zij aangemerkt van het *Geldersche* diens tijds. Ook dit zweemde, als een, zoo van het *Nederrhijnsch* als *Overijsfelsch* onderscheiden, dialekt, volkomen naar het *Nedersakfisch*. Zie hier een voorbeeld van de schrijftaal der *Gelderschen* in het jaar 1556, uit de *Geldersche Oudheden*, door Mr. G. van Hasfelt uitgegeven, in het jaar 1806; I. bl. 506. *Erentfeste und frome, besunder guede frunds!* Het is de aanvang eens briefs van de Raden des konings aan den ambtman der Overbetuwe H. van Gendt. *Durch vuytdruckelick bevel der Con. Majts, onses allergen. Heeren sollen wy nyet verhalten, und van wegen syner Majt ordonneren wy U, dat — Ghy aen allen gheestelicke personen versueght, dat sy und yeder van oen ut sijne op 't forderlicxt sich schicken om generale procesfien te doene, enz.* Dit weinige strekt ten genoegzamen blijke, hoedanig het *Geldersch* dialekt ten dien tijde geschreven werd.

Het echte *Vriesch* in schrift van het laatst der vijftiende eeuw werd al gaande voort naar het *Vlaamsch-hollandsch* nog al meer en meer gebogen. Men zie dat uit een vergelijk van het jaar 1491 (*), 't welk dus luidt. *Wy Yma, Persona te Terhorna, ende Haya Renickz hlyet*

en-

(*) Het is te vinden in het m. a. *Vrief. Charterb.* I. bl. 751.

ende by kannet mey disse epene breue, hoe datter haet wesen een twist ende schilinghe, als twisken dy Pater fan Aylsym mit sijn conventus lyoeden fan da ena syda, ende Aeda Aedaz. fan da ora syda, ryfende fan Hottinghe goed, deer dy Pater ende convents lyoeden forsz. kepith hebben fan Aeden forsz. ende Aeda tocht, dat hi in da kaep byhelleth waes, om dattet jeld so licht waes enz. — In een tyoch der weerheid soe habba wy soentioed forsz. disse baer byfiglet mey ws sikhelen, int jeer ws Heren 1491. D. i „ Wij Ieme, „ parochiepriester te Terhorne, en Haye Rienks „ belijden en bekennen met dezen open brief, hoe dat er „ is geweest een twist en verschil; als tusschen den Pa- „ ter van *Aalzum* met de lieden van zijn Konvent van „ de ééne zijde, en Aede Aedes van de andere zij- „ de, ryzende uit het goed van Hottingha, dat „ de Pater en de lieden van het Konvent gekocht „ hebben van Aede voorsz. en Aede dacht, dat „ hij in den koop bedrogen (*) was, om dat het geld „ zoo ligt was enz. — Tot getuigenis der waarheid „ zoo hebben wij zoenlieden (scheidsmannen) dit „ vergelijk bezegeld met onze zegelen enz.” Kort na het jaar 1491, of ongeveer dien tijd, verdween geheel het algemeen gebruik der vriesche taal in openbare geschriften. Zoo ras, ten jare 1499, het eigenlijk Vriesland in de magt was geraakt van den Hertog van *Saksen*, werden de oude vriesche wetten afschaffen,

(*) *Bijhellen (Behalen)* is hier hetzelfde met ons *Betrekken*, voor bedriegen.

ſchaft, en nieuwe 'slands wetten, door eenige regtsgeleerden, op laſt van den Hertog, vervaardigd in de vlaamsch-hollandſche taal (*). Sedert dien tijd is, zoo aan het hof des gerigts, als bij 'slands Staten, en in de ſtedelijke en grietenije vierſcharen, in alle diplomatieke ſchriften, de gewone nederlandsche taal gebezigd, en is de vrieſche taal slechts de volkstaal des gemeenen levens ten platten lande en in de kleine ſteden gebleven. Zie hier een voorbeeld van de hollandſche taal der Vriezen van ongeveer het jaar 1510, uit het nieuwe wetboek ontleend. *Wy Louw Doyngh. Grietman van Weynbrietzeradeel met ons mederechteren van wegen ons G. H. van Sassen, wonende te Sneec, in der ſaken tuſſchen Peter Jansz der eenre, ende Claes Diricksz der andere (†), dat ſy den ſitter voor ons te recht gaende, als om xx guldens florent leendes ghelt, oft om x pondemate landes metten aſterſtal van x jaren lanc etc, als dat libel inhoud; ſo hebben wy met neerſticheyt al haer acten voor ons comen laten, ende zyn voor ons gecomen, ende hebben die treffelicke beſen ende neerſtelycken examineert met alle vlijticheyt, ende hebben ons beraden met onſe mederechteren ende byſſiteren, ende ooc met geleerde mannen godt biddende om gratie; enz. Is niet deze taal al vrij goed Hollandſch? Merkwaardig is het, dat de vrieſche taal daarna van tijd tot*

(*) Deze wetten zijn, zoo als zij, in het begin der zestiende eeuw, te *Leeuwaarden*, waren uitgekomen, in het jaar 1772, te *Leeuwaarden* herdrukt, bij A. Ferwerda.

(†) Hier ſchijnt wat uitgelaten te zijn.

tot tijd iets kenmerkelijks van het Brabandsch heeft gekregen, 't gene, zoo ik door mijne gissing niet bedrogen worde, daar uit is af te leiden, dat de Koning van *Spanje*, als heer der Nederlanden, bijzonderlijk in *Vriesland*, tot leden van het hooge gerichtshof en tot andere aanzienlijke ambtenaren vele brabandsche mannen van geleerdheid en roem verkozen heeft.

Het Oostvriesche daarëntegen was, in dit tijdperk, geheel gewijzigd naar het Nederfakfische. Zie hier een voorbeeld van het toenmalige Oostvriesche. Hoe weinig geleeck hetzelfde meer naar het Vriesche, en hoe geheel was het schier Nederfakfisch! Het voorbeeld is ontleend uit den aanvang der *Historie van Oostvriesland*, beschreven door Eggerik Beninga, die gestorven is te *Grimersum*, ten jare 1562. *Dewyle tho vele malen mannigvoldige unterredung und disputationes gewest sinnen, umme de rechte gruntliche waerheit, ohrsprunck, und aenkunst der Fresen und Freschen landen tho vernehmen, so wert men hirona hoeren, uth wat provincien und nationen de Fresen erste her uthgesproten, und war se hergekumen sinnen, enz.* Dit is bijna volkomen Nederfakfisch. 't Zelfde zij aangemerkt van het *Groningsche* diens tijds, gelijk slechts blijken kan uit den tijtel van het ten jare 1528 (*) *Gecorrigeerde stadsboek of statuten, rechten en ordinantien der stad Groninghen oock aer*
in

(*) V. *Disfertat. hist. de temporis divisione, quam praesidi V. C. de Rhoer defendit S. Gratama*, p. 87.

in dem oumblanden so voer etelycke jarenn durch enige rechts-erparener, ende dartho erweleten (gekorene) mannen erwoegen beschreven en in guider ordnungh gebracht synn. In Groningerland, zoo wel als in Oostvriesland, werden ook van tijd tot tijd de oude *Vriesche* eigenamen van mans en vrouwen verruild voor de gewoone *Nederlandschen*.

Men vergelijke nu eens het eene en andere, om van de waarheid der zake meer overtuigd te worden, met het volgende uit eene nedersakssche overzetting der Psalmen van de vijftiende eeuw. De naauwste gemeenschap zal men alzo zien, dat er toen heeft plaats gehad tuschen het Nedersakssch en het Nederlandsch, en de band dier gemeenschap, bijzonderlijk door de Oostvriezen, gelegd was. De overzetting begint dus, *Salich is de man, de nicht affhengan is in den rad der ienre, de van gode affghekeret sint, unde nicht en stunt in deme weghe der sunderen; unde nicht en sat in deme stole der sterffinghe* (des stervens of verderfs) *sonder des sn wille in der ee (wet) des heren is*. Hoe blijkbaar is hier de overgang van het eene dialekt in het andere! Nog meer overtuigend is de taal van een nedersakssch geschrift, ook van de vijftiende eeuw, 't welk het *Leven der heilige Aartsvaderen* behelst, en dus aanvangt. *Hyr beghynt dat eerwerdich leuen der uterkaren vrunde gades der hilghen ohrvadere, Dar umme do een yewetlik beyde sijn oeren up, die inwendighe unn die wtwendighe, unn merk cren groten strijt, unde die ewighe vroude, die*

fy

fy darmede gewonnen hebben, unde volget en nae (*). Men zoude schier in twijfel geraken, of dit Nederduitsch meer nederfakfisch, dan of het meer nederlandsch zij. Van beide dialekten heeft hetzelfde schier even veel; waar door het genoegzaam blijkt, dat zij in oorsprong ééne en dezelfde taal zijn. Nog heden zijn in het nederfakfisch, dat te *Bremen*, *Hamburg* enz. gesproken wordt, een groot aantal woorden, die volkomen nederlandsch, en niet in het hoogduitsch zijn. Men bepale zich, bij voorbeeld, tot de letter E, als daar zijn *Ebbe* (de afvloeiing der zee) *Écht* (huwelijk); en *Unecht* (onwettig); *Eed* (juramentum) van daar *dwungen eed is God leed*; *Effen* (vlak) *Egge* (de snede van een mes); *Eiland*; *Elk*; *Elkeen*; *Eelt* (callus); *Emmer*, *Melk-emmer*; *Een* (unus); *Verënen*; *Eenerwegen*; *Eendragt*; *Enkel* (talus); *Enkeld*; *Enter* (een éénjarig veulen; dit woord is bij ons niet algemeen, maar alleen bij de Vriezen bekend) (†) *Enteren* (een bekend woord van de zeelieden); *Eer* (prius); *Eergisteren*; *Ere* (honor); *Eerlik* (aanzienlijk, gelijk het bij ons oudtijds die beteekenis had, doch ook *honestus*, in het hoogduitsch *Ehrlich*); *Eers* (aars), van daar *Ninnen sittenden eers hebben*, voor *niet lang kunnen stil zitten*, en *Drei-eersen*, met een' hoovaardigen tred gaan,

(*) Zie deze twee laatste voorbeelden nader bij *Kinderling* in zijne *Geschiede der Nederf. Sprache*, bl. 334, 363.

(†) Zie des geleerden *Wasfenberghs Idiot. Frisic.* op het w.

gaan, ook *vergetern-eers*, een nalatige, die ligtelijk iets vergeet; *Et, Het* (id); *Eten* (edere); *Etelik* (eetbaar); *Etgroen* (gras, dat voor de tweedemaal gemaaid kan worden); *Etmaal*; *Etter* (pus); *Evel* (malum); *Eyen* ('t zelfde met *effen*) (*). Hoe zeer verschilt hier het Nedersakfisch van het Hoogduitsch, en hoe na daarentegen komt het aan het Nederlandsch, of liever hoe is het hier geheel Nederlandsch!

Uit het eene en andere kan men nu ligtelijk opmaken, hoedanig in alle deze onderscheidene dialekten, de dagelijksche taal des gespreks, onder het gemeen is geweest. Veel ruwer of lomper was buiten twiifel dezelve, dan de taal des geschrifts. Van lieverlede evenwel werden deze onderscheidene dialekten, vooral in de steden, zachter, naar gelang het lezen van gedrukte schriften bij het volk meer algemeen in zwang geraakte. Zoo werd gaande weg de taal des verkeers, voornamelijk bij het fatsoenlijkste gedeelte des volks, meer gewijzigd naar de taal der geleerden, en het onderscheid der bijzondere dialekten, hoe groot het op zich zelf ook bleef, gelijk het nog heden is, van tijd tot tijd geringer. Het oude Vriesch werd zelfs nu nergens meer gesproken, dan ten platten lande en in de kleinste steden van het eigenlijke Vriesland. In geheel Oostvriesland was het geweken voor het nedersakfisch-nederlandsch, uitgezonderd in het daar aan gelegen münstersche *Saderland*, waar de

(*) Zie het *Bremisch Nederf. Wörterbuch*.

de vriesche taal het langst schijnt gesproken te zijn (*). De langst overgebleven echte Vriezen, buiten geheel Vriesland woonachtig, die ook nog heden her vriesch spreken, worden gevonden op het eiland *Helgoland*, in de noordzee, zes mijlen van de *Elbe* en *Eyder* (†).

(*) Zie Harkenroht's *Oostvriesche Oorspronkelijkheden*, bl. 56 en 631.

(†) Zie des geleerden Meermans *Berigten omtrent het Noorden*, I. bl. 315.

ZES.

Z E S D E A F D E E L I N G.

*Het tijdperk der geschiedenis sedert den tijd van
Hooft en van den Vondel tot op den
tegenwoordigen dag.*

Elke groote omwenteling, het zij in den staat, het zij in de kerk, of, in beiden, ten gelijken tijde, voorvallende, waar door alles eene geheel nieuwe, duurzame, gesteldheid bekomt, moet allernatuurlijkst, in haar gevolg, eenen algemeenen, wezenlijken, invloed ter verandering hebben, zoo op des volks verstandelijke, als zedelijke, betrekkingen. Gelijk de geschiedenis van ons vaderland, in het begin der negende eeuw, onder het keizerlijk bewind van Karel, den *grooten*, hier van ten onwederprekelijken bewijze geweest is, zoo zal ook het gene hier te lande, in staat en kerk, tegen het slot van de zestiende eeuw, staande de tegering van 's volks verdienstelijken verdediger, Willem, den *eersten*, gebeurd is, ons daar van volkomenlijk overtuigen. Na de verschrikkelijkste worstelingen ontwong zich eindelijk het Nederlandsche volk uit de overhand der Spaansche heerschappij. De hoogste inspanning hunner krachten werd beproefd, om met geweld het juk der onderwerping te verbrijzelen, dat knellend onder Karel, den *vijsden*, maar ondragelijk was onder de ongelijk meer drukkende magt van deszelfs zoon, Philips, den *tweeden*. En dit gelukte. De
Ko-

Koning van *Spanje* werd, bij de algemeene Staten van de toen onlangs, in het jaar 1579, te *Utrecht*, zich verëenigd hebbende nederlandsche gewesten, ten jare 1581, in *hooimaand*, met eene plegtige afzwering, vervallen verklaard van alle aanspraak op de regering dezer landen. Eëne der eerste vruchten van deze, in hare gevolgen, zoo zeer merkwaardige omwenteling, die aan het bestuur van Staat en Kerk een gansch nieuw aanzien gaf, was de vrijheid van denken en gevoelen.

Gedurende de zestiende eeuw was het stelsel der staatkunde, in zijne werking, door een voorheen onbekende drijfveër, bewogen en gewijzigd geworden. *Marten Luther* had, ten jare 1517, in *Sakſen* een' roenen stap gedaan, welks diepe indruk een' nooit gevoelden schok verwekte, en voor heel *Europa* van het uitgebreidte belang was. Hij ondernam niets minder, dan de leer van den godsdienst te hervormen, en de tucht der kerk te zuiveren. Lang had men reeds te dezen aanzien eene verbetering, met ernst, begeerd, voorgelicht door vele verstandigen, onder dezen, bijzonderlijk, door onzen wijdberoemden landgenoot *Erasmus*, wiens voortreffelijke schriften weërgaellooze proeven waren van het gezondst oordeel en den meest kieschen smaak. Alzoo waren reeds de gemoeederen voor eene herschepping in de leer en dienst der Christelijke gemeenschap genoegzaam voorbereid. Met dit al was de weg, dien *Luther* insloeg, vol gevaars, wegens de steile hindernissen, welke hij alenthalve vooruitzag, doch welke hem, door de goedkeu-

keuring van duizenden aangemoedigd, niet afschrikten. Bezield door eene geestdrift, waarvan geen voorbeeld is, streefde hij alle wederstaande magt boven het hoofd. Hem hielp overal het schranderst beleid, dat, door eene nooit bezwijkende kracht, de ter hand genomen zaak ten gewenschten stande bragt. En het bijblijvend geluk, of liever de onmiskenbare magt van het zegenend Gods bestuur deed hem, in alle zijne verrigtingen, met eene vaardigheid van geest, als of niets gemakkelijker ware, het hooge doel bereiken, dat hij zich had voorgesteld. Vruchteloos waren de pogingen, die, door strenge plakaten, uit de hoven der vorsten afgevaardigd, te werk werden gesteld, om den ijverigen hervormer in zijnen gang te stuiten, en zijne staag aangroeiende, ontelbare, volgers verstrooijen. Al vroeg werden de alöm doordringende gevoelens van Luther, ook hier in de Nederlanden, door velen aangenomen, doch met den tijd, vooral na het jaar 1563, op eenigszins andere gronden, die door Johan Kalvijn, een' *Geneefsch* theologant, gelegd waren, met eene verbazende snelheid voortgeplant. Ter bevordering van deze zaak, bragt niet weinig toe eene, ten dien dage algemeen veld winnende, studie der beschaafde letteren, die, door François, den *eersten*, nog voor het midden des zestiende eeuw, uit *Italië* naar *Frankrijk* gelokt, niet alleen aldaar, maar ook hier te lande, eerst in *Vlaanderen* en *Brabant*, vervolgens in de overige gewesten, zeer vele liefhebbers vond. Ongemeen strekte zulks ter verwakking van het licht der

der fraaije wetenschappen, dat, gelijk in *Duitschland*, zoo ook in ons vaderland, reeds een' geruimen tijd, bij de eigenlijk gezegde geleerden, met grooten luister geflikkerd had, maar zich nu heinde en verre onder menschen van allerlei standen verbreidde. Deze toedragt van nieuwe verschijnselen geviel intuschen geheel niet aan Karel, den *vijsden*, die heer was der Nederlanden. In *Duitschland* zag hij zich door de omstandigheden genoopt, den geest der tijden met toegevendheid te behandelen. Alleen het leed, daaruit voor hem ontstaan, scheen hij te willen verzachten, door een onverbiddelijk handhaven van de strengste bevelen, éénmaal hier te lande tegen allen, die in den godsdienst naar hervorming haakten, uitgekondigd. In eene eeuw, waarin de ruwe onkunde, op hare oudheid roem dragende, het nieuwlings opgekomen licht der wetenschappen den grond van deszelfs bestaan betwistte, kon men van den overigens waarlijk grooten Monarch niet wel iets anders verwachten. Ook zijne staatkundige wakkerheid, beantwoordende aan zijne overige vorstelijke deugden, had reden, om op het zijne een aandachtig oog te houden. Uit hoofde van het eene en andere, moest derhalve het vooroordeel voor den voorvaderlijken godsdienst toen eene kracht vertoonen, die in min benevelde tijden onverschoonbaar is. 't Gene, thans, voor de slaauwste uitspraak der ontwikkelde reden niet bestand, door eene spoedige wegwijning in zich zelf verteert, had in die dagen eene bloeiende kracht, die algemeen geëerbiedigd werd. Philips,
de

de tweede, die, ten jare 1555, als erfheer der Nederlanden, Karel, zijner vader, opvolgde, schijnt, meer door andere drijfveeren bewogen, tegen den nieuwen godsdienst geijverd te hebben. Hem altoos ontbrak het beide aan doorzigt en goedhartigheid. Van daar, dat hij, de Nederlanders, uit hunnen aard genegen, om met liefde te gehoorzamen, niet kennde, beiden Roomschen en Onroomschen, door de uiterste wreedheden, die in zijne zwaarmoedige godsdienstbegrippen vergoelijking zochten, geweldiglijk tegen zich innam, en hunne zachtmoedigheid eindelijk ten hoogsten trap van vertwijfeling deed stijgen. 'sLands edelen van beide godsdienstbelijdenissen, verëenigd door een verbond, dat de schoonste proeven opleverde van hunne gemeenschappelijke volksliefde, droegen, ten jare 1566, hunne bezwarenissen, met de middelen ter herstelling van de gemeene rust, voor aan 'sKonings stadhouderes Margareet van *Parma*. Deze wel uitgedachte maatregel zoude ongetwijfeld, zoo niet alle, ten minste eenige goede gevolgen, die men er zich van voorstelde, gehad hebben, hadde het volk zijne belangen aan het achtbaar ligchaam, dat zich deszelfs zaak had aangetrokken, geheel toevertrouwd, en, geduldig in de verwachting, stil gezeten. Maar het Onroomsch gedeelte van hetzelfde, door het heusch onthaal van 'slands grooten ten hove, zich van eenen goeden uitslag te vroeg verzekerd houdende, voelde den gezonken moed in de harten tot zulk eene hoogte rijzen, dat het zich eigendunkelijk eene vrijheid

heid bestond aan te matigen, welke men slechts, in algemeene uitdrukkingen, aan vrouw Margareet verzocht, maar nog niet bekomen had. Tot dien tijd toe was de nieuwe godsdienstoefening in heimelijke huisvergaderingen verrigt; doch nu verstoutte men zich die openlijk waartenemen, buiten de steden, in velden en boschen, En om tegen allen gevreesden overlast beveiligd te zijn, verscheen men er met speer en spies. Voor de Roomsche partij kon niets meer aanstotelijks verzonnen worden, dan zulk een laakbaar misbruik van gewapende volksmagt. Het was er zoo verre van daan, dat hier door de gemeene rust bevorderd wierd, dat in tegendeel een vuur van tweespalt ontvlamde tuschen Roomschen en Onroomschen, die anders in één gesloten 'slands belangen, met gelijk werkende krachten, hadden willen en ook kunnen handhaven. Uit de verdeeldheid ontstond dadelijk eene wederzijdsche partijfchap, haat, vervolgzucht, woede. Het gewetenlooze graauw, uit beginsel noch Roomsch, noch Onroomsch, of liever, in naam, dan Roomsch, dan weder Onroomsch, naar dat de vuige baatzucht, het drijftrad zijner daden, het vorderde, wierp straks in deze verbolgen zee van onderlinge onstuimigheid, onbezuisd het gereede vischnet uit, doer hoop op rijke vangst gestreeld. Dit slag van menschen zocht, gelijk het ten allen tijde gewoon is, de in schijn boven drijvende partij door baldadigheden nog hooger te heffen, maar dompelde in tegendeel haar in eene diepte van grooter onheilen. Door het geheele land heen, in beweging

E e

ge-

geraakt, stormde het de kerken open, sloeg de beelden aan stukken, vernielde de schilderijen, schond de altaren, en roofde al, wat van waarde was. Schoon alle verstandige Onroomschen eene zoo stoutte booswilligheid wraakten, kon het echter niet anders, of de gevolgen er van moesten op hun hoofd door de Roomschen worden te huis gezonden. In ééns zag men, door deze razernij, de banden van het, in zijnen oorsprong, zoo hechte verdrag der edelen aan slarden getreten. De Roomschen zonderden zich af; en het overige deel door deze schokken deerlijk geteisterd, verloor zijne krachten. Konde ook de toedragt der zake wel anders werken? Zachtheid van *Spanjes* zijde was intuschen niet te wachten. De hoogst gerekte strengheid werd door allen, die 's Konings karakter kenden, te gemoet gezien. Maar derzelve overspanning betwistte aan den loop der dingen de bedoelde wending. Vernuftig in het vormen van gewigtige staatsontwerpen, maar werkeloos in dezelve uitvoeren, vertrouwde *Filips* zulks meestäl toe aan zijne dienaren, onder welken dan nu ook, ten eerst volgenden jaer 1567, een Hertog van *Alva* hier te lande de bloedigste beroerten verwekte, die Roomschen en Onroomschen weder de handen in één deed slaan, en beiden met eene gemeenschappelijke vijandschap tegen *Spanje* vervulde. *Willelm*, de eerste, Prins van *Oranje*, naar *Duitschland* geweken, bleef staag hopen op eene goede gelegenheid ter redding van land en volk. Bij het veröveren van den *Briel*, den 1 van *grasmaand* des jaars 1572, verloor *Alva* den moed. Verscheidene steden vielen hem af, en 'slands Staten verklaarden hem straks den oor.

oorlog. Het eerstvolgende jaar vertrok Alva naar Spanje, door schaamte bedremmeld, en bij de vrees voor verdiende schande in vergelegenheid gebragt. Louis de Requesens, een man van meer bezadigde zinnen, volgde hem op in de landyogdij, maar werd door een' schielijken dood, den 5 van *louwmaand* des jaars 1576, weggerukt, zonder eenen opvolger benoemd te hebben. In dezen staat van bestuurloosheid, geraakten de spaansche soldaten aan het muiten. Vele steden werden daarvan het rampzaligst slagtoffer. *Antwerpen*, het pronkstuk der *Nederlandsche* steden, werd voor een groot gedeelte uitgemoord, en aan het vuur ter prooije gegeven. Straks verëenigden zich te *Utrecht* de onderscheidene gewesten, om elkanderen bij te staan tegen 's vijands aanval. Deze één-dracht, onder den naam van *Unie* bekend, maakte magt. Van dat oogenblik liepen de spaansche zaken achter uit, zelfs in weêrwil des doods van Willem den *eersten*, die, door eene euvele hand, den 10 van *hooimaand* des jaars 1584, te *Delft*, van het leven werd beroofd. Alles bleef op den duur naar wensch voortgaan, gelijk het begonnen was na den dood van Jan van Oostenrijk, die de Requesens was opgevolgd, den 1 van *wijnmaand* des jaars 1578 voorgevallen. Na Willems overlijden was de regering in handen gekomen van eenen Raad van State, met den jongen Maurits aan het hoofd, die vele steden uit de spaansche magt verlost, en door den Goddelijken zegen, die op zijne wapenen rustte, eindelijk allen belangrijken wederstand te boven kwam. Alzoo werden de grondslagen gelegd eener Republiek

van zeven provinciën, die na een tachtig jaren strijden eindelijk in hare volkomen kracht, bij den *Munsterfchen* vrede, ten jare 1648, bevestigd werd; terwijl de overige Nederlanden van haar gefcheiden, en in de spaansche magt bleven. Hadde men algemeen beter de voorwaarden van het *Gensche* vredeverdrag, dat tusfchen de Staten van *Holland* en *Zeeland*, en de overige Nederlanden ten jare 1576 was aangegaan, om zich met gemeenschappelijke magt tegen Spanje te verzétten, gehouden, er is bijkans geen twijfel aan, of alle de Nederlanden [zouden zich verëenigd hebben tot ééne Republiek van] zeventien gewesten. Maar *Holland*, *Brand* en *Vlaanderen* waren in hunne onderlinge betrekkingen er niet voor berekend, om op eenen gelijken voet leden van éénen republikeinschen staat te zijn. Deze fcheiding der Nederlanden bragt van zelve mede eene verschildheid van godsdienst. In die Nederlanden, welke aan *Spanje* onderworpen bleven, werd derhalve de Roomsche godsdienst weder in zijne geheele kracht hersteld. Daarëntegen zegevierde in de zeven verëenigde gewesten, sedert het jaar 1572, al gaande voort, de godsdienst der Onroomschen, vrij algemeen gelijk zij volgens de grondregelen van *Kalvijn* gewijzigd was; zoo nochtans, dat aan de Roomschegezinden vrijheid vergund werd, om ook hunnen godsdienst in bijzondere, daar toe van hen geschikte huizen te oefenen.

Deze groote omkeering van zaken, zoo in 'de kerk als in den staat, had voor de wetenschappen ge-

gevolgen, die vooraf door geen eindig vernuft hadden kunnen berekend worden. De Nederlander, die geen ledig aanschouwer van zoo vele, elkanderen, met de grootste snelheid, vervangende, verschijnselen kon zijn, was intusfchen aan het denken geraakt, en zijn ontsloten verstand had door dien weg eene algemeene vatbaarheid gekregen, om de nuttigste begrippen van belangrijke zaken in te zamenlen, zaken voor dien tijd hem even vreemd, als ongeacht. Roem op zoo veel voorspoeds tegen den beoorloogden vijand stortte een vuur van geestdrift in de aderen des volks, dat nu tegen niets edels, hoe steil ook, meer opzag, maar alles, wat schoon was, durfde ondernemen. Elk hunner, zich gelukkig schattende, tot een volk te behooren, dat door eigen kracht groot werd, was ook op de eer gesteld, om als mensch waarlijk groot te worden in de heiligdommen van wijsheid en zedelijkheid. De ontlukende letterkunde gaf hun de meest prikkelende spoorflagen, om, met de wapenen in de vuist, den staat des lands den besten dienst te bewijzen. En voortreffelijk in den krijgsstand, door overwinnenden heldenmoed, gevoelden zij, weder aan de andere zijde, hunnen ijver ontvonkt, om, in het strijdperk der wetenschappen, ook het meesterschap te verwerven over naburige volken. Bij de beslissing van het lot des nederlandschen volks zonken de rten, andermaal onder *Spanje* geklemde, gewesten weder dra in hunne vorige onöpgeklaardheid weg. Het meest verlichte gedeelte van derzelve bewo-

ners verhuisde naar de zeven overige gewesten, waar zij in eene verhelderde lucht, ruimer adem konden halen (*), en geen gevaar leden, om van honger te vergaan. Hun vaderland, door den oorlog verwoest, was op den rand van het verderf gebragt. De koophandel lag gekneusd op den rug, en hijgende naar den laarsten adem. Neringlooze burgers, zelfs verärmdede edellieden, door eene bedrijgelyke staatkunde aan het vaderland te vast verknocht, om elders hun geluk te zoeken, zagen zich genooddwongen, in den donkeren nacht, aan de huizen van minder gebreks hebbenden, brood te bedelen. Voorheen welvarende dorpen, van ingezetenen beroofd, werden de schuilhoeken van het schuwe wild gedierte. Verscheurende wolven verflonden de schamelen, die naar het veld kropen, om het onkruid, ter spijsze, te snijden (†). Gehcel het regendeel had plaats in de zeven verëenigde gewesten. Landbouw, handwerk, koopmanschap, zeevaart, alles bloei-

(*) Duizenden van *Vlaamsche* en *Brabandsche* familiën kwamen herwaarts over, die hunne vervallen zaken ras herstelden. Velen zijn door den koophandel rijk geworden, terwijl anderen de aanzienlijkste eereposten bekleed hebben. Dat het getal van deze aankomelingen hier te lande zeer groot geweest is, kan, onder anderen, ook daar uit worden opgemaakt, dat er in het jaar 1585 te *Amsterdam*, nevens de *kamer, in liefde bloeyende*, twee Rederijkkamers werden opgerigt, die alleen uit *Brabanders* bestonden, namelijk *de witte Lavender bloem* en *het vijgeboomken*. Te *Haarlem*, als mede te *Leijden*, werd in hetzelfde jaar eene *Vlaamsche* Rederijkkamer gesticht.

(†) Zie *Bor Nederl. Oorl.* XXII; bl. 95.

bloeiëde daar. De hoorn des voorspoeds werd er al-
 lerwege uitgestort. Overvloed van alles droop als
 langs de straten. Een edele naijver, levendig ge-
 houden door betamelijke eêrzucht, dreef het uit zij-
 nen aard werkzaam volk zoo tot het beoefenen van
 de nuttigste handteringën, als tot het uitbreiden van
 eenen voordeeligen handel, die nu van gene zijde
 der *Schelde* herwaarts geheel werd overgebragt. On-
 zê meest bloeiende steden groeiden jaarlijks aan in
 tal van vlaamsche en brabantische inwoners. Bin-
 nen ééne eeuw tijds moest *Amsterdam* viermalen aan-
 merkelyk worden uitgezet (*). Iets diergelyks ge-
 bood de toenemende welvaart te *Rotterdam*, te *Leij-*
den, te *Middelburg*, te *Leeuwaarden*, te *Groningen*;
 en in zeer vele andere steden. Uit den aard der
 zake moest dit den voordeeligsten weêrslag hebben
 op de beoefening der wetenschappen, dië toch, zou-
 den zij worden voortgeplant, haar versterkend voed-
 sel dienden te ontleenen uit een onbekrompen over-
 schot van winst en bate. Door dezen weg kon het
 niet anders, of moesten de letteroefeningën langs
 zoo meer en uitgebreid en veradeld worden (†).
 Immers hebben wij niet reeds in de naastvorige af-
 deeling gezien, dat eenigen van onze eerste, onze
 bes-

(*) Zie de m. a. Verhandeling van den Heere de Vries;
 I, bl. 91.

(†) Waardig is, met betrekking tot dit onderwerp, ge-
 lezen te worden de uitmuntende redevoering van den Hoc-
 leeraar H. Boscha de *Mercatura, humanitatis mater*.

beste, opbouwers der vaderlandsche taal en dichtkunde kooplieden waren, die, na de drukke bezigheden van den dag, op het kantoor verrigt, de overgehouden uren, in den stillen avond, aan *Pallas* en de *Musen* wijdden?

Ten hoogste moeten wij ons verwonderen over de verbazend snelle voortgangen, die hier te lande, in het vak der nederlandsche letterkunde, ten dien tijde, binnen den loop van minder dan vijftwintig jaren, gemaakt zijn. Het gene derzelve beoefenaars daarin zoo gelukkiglijk deed slagen, hadden zij te danken, gelijk wij aanmerkten, over het geheel, aan de alom doorgebroken staat en kerkhervorming, die de nevelen der onwetendheid allenthalve wegvaagde, en zoo voor de bevlijting der wetenschappen, als voor de beschaving der zeden, onder alle klassen van menschen, eenen ruimen ingang opende. In het bijzonder denke men hier aan de, in die dagen ontloken, studie der grieksche en latijnsche letterkunde, de edelste wetenschap, en de hechtste grondslag van alle overige wetenschappen. In de algemeene geschiedenis der oude en nieuwe talen zien wij allerduidelijkst de algemeene geschiedenis van het menschelijk verstand. Wij bespeuren er den gelijkmatigen gang in, dien het verstand, bij alle volken, ter vorming hunner talen, genomen heeft. Met de verlichting des verstands gaat het, als met een wankel schip, dat, op eene onstuimige zee, bij de steilste golven opgevoerd zijnde, door het hoogste water gedragen wordt, doch straks in de

den diepsten afgrond nedervalt, om andermaal op te stijgen, en intusfchen de grootste vorderingen maakt. Deze verlichting of verdonkering des verstands, welke de beoefening of verwaarloozing der wetenschappen ten gevolge heeft, moet alzoo, in de eerste plaats, dadelijk ook eenen allereigenaardigsten invloed op de taalstudie hebben. Trouwens de geschiedenis leert ons, dat, met den verhelderenden opgang der wetenschappen, de talen der menschen en der volken tot op den aanvang van onze Christelijke tijdrekening, opklimmender wijze, eene zeer aanmerkelijke hoogte bereikt hebben. Maar die zelfde geschiedenis leert ons, dat van toen af, met den benevelenden nedergang der wetenschappen, de talen langzamerhand dalende, ten laatste in den kolk van barbaarschheid zijn weggezonden. En weder leert ons die zelfde geschiedenis, dat zij, met het herstel der wetenschappen, sedert de veertiende, vijftiende, allermeeft de zestiende eeuw, andermaal zijn opgestegen, om over de verleden tijden der onkunde, achter zich om, in de bedwelmende laagte van onbeschaafdheid neder te zien. De uitmuntende schriften der oude Grieken en Romeinen werden toen van onder het yunzig stof, waar mede zij, in de kloosterscholen, zoo vele eeuwen, zonder dat iemand hen had aangeroerd, waren bedekt geweest, opgezocht, en met eene geestdriftige graagte gelezen, die niet kon missen, het verstand te verlichten en den smaak te versijnen. En dit toch moest van het beste gevolg zijn

voor de beoefening van alle onderscheiden wetenschappen. Een wonderwerk zoude er derhalve hebben moeten gebeurd zijn, indien niet alzoo ook daarvan de weêrslag ware gevallen op de beoefening niet alleen der vreemde, maar ook der vaderlandfche talen.

In *Italië* daagde, gedurende de veertiende eeuw, uit de beoefening der griekfche en latijnfche talen het eerste licht op voor de beoefening der moedertale aldaar. Met den aanvang dier eeuw gaf Dante Alighieri aan de taal zijns lands eene zoo groote fierlijkheid, als zij nooit gekend had. Hem volgde, in het midden der eeuw, Petrarca, aan wien de italiaanfche taal eene welluidendheid werd verfchuldigd, die haar onder de nieuwe Europefche talen nog naar den eerften rang doet dingen. Eindelijk werden, in de tweede helft der zestiende eeuw, hare overgebleven ruwheden geheel weggefchaafd door de nette hand van den zoo zachtwerkenden, als regt levendigen Torquato Tasso, die de oude Romeinen, op eene onvergelykelijke wijze, wist na te volgen. *Frankrijk*, reeds lang vruchtbaar in ongemeene vernuften, zag, ftande de tweede helft der zestiende eeuw, onder anderen, met verwondering, in de beoefening der letterkunde uitblinken den zoo fchranderen, als geleerden, Pierre Ronfard. Dezes mans wel geflaagde vertalingen van Homerus, Pindarus, Horatius en andere ouden waren de grondvesten van den opbouw der fransche taal. In dezelfs voetftappen traden ftraks G. de Salluste, Heer van Bartas, Theophile, Malherbe en meer
an.

anderen. *Engeland* mogt, in die tijden, te zoodanigen aanzien, roem dragen op den diepdenkenden *Donne*, en den geestigen, doch ongelukkigen, *Overburz*ij (*). *Duitschland* had groote verplichtingen aan eenen *Agricola*, aan eenen *Fischart*, maar voornamelijk aan den voortreffelijken *Marten Opitz*, die in zuiverheid van welluidend Duitsch geene wederga onder alle zijne mededingers had. En ons vaderland? Staande het laatste vierde gedeelte der zestiende eeuw werden er hier, naar evenredigheid van het eng beperkte begrip des lands, in de oude letterkunde, en meer grooter mannen gevonden, dan elders in *Europa*, van waar het licht herwaarts was overgebracht. Men denke aan zoo vele uitmuntende mannen, die nog heden het leergierig nageslacht tot hoog bewonderde onderwijzers verstreken. Men denke aan eenen *Jan van der Does*, aan eenen *Josief Justus Scaliger*, eenen *Ubbo Emmius*, eenen *Gerardus Johannes Vossius*, en zoo veele anderen, bijzonderlijk aan de beide *Heinfiusen*, en bovenal aan den weergaloozen *Huigh de Groot*. Bij den bloei nu van de grieksche en latijnsche letterkunde was het niet mogelijk, dat de andere wetenschappen verslensden. Van daar het opregten van zoo veele bijzondere hoogeschoolen, als er, sedert dien tijd, in de onderscheidene gewesten gebloeid hebben. En onder dit alles moest de vaderlandsche taalstudie mede het bijzonder-

(*) Verg. van der Burghs opdracht der gedichte van Hooft aan Huijgens.

derste voorwerp eener gellefde behartiging worden, als die nu voornamelijk ook hier, gelijk in *Italië*, *Frankrijk* en elders, eene stevige veêrkracht ontleende van de goddelijke dichtkunst, die in het handelrijk *Amsterdam* toen zoo veel opgangs maakte.

Zoo lang alles hier te lande in roer was, kwijnden de wetenschappen. Telkens verschrikt door het vervaarlijkst krijgsumoer, had niemand lust haar te beoefenen. Ieder was alleen bedacht op de behoudenis in het algemeen van 's lands welzijn, maar in het bijzonder van zijn eigen leven en van den, door hem omhelsden, dierbaren godsdienst. Het verstand was wel niet werkeloos; maar het scherpte zich op het vervaardigen van vertoogen, verzoekschriften, verdedigingen, enz. Door dezen weg hebben wij reeds hiervoor gezien, dat de nederlandsche taal zeer veel geleden heeft, en hare wetten het onderste boven zijn geraakt. Maar naauwelijks waren die onrustende tijden voorbij, of de fraaije wetenschappen begonnen in de volste kracht te herleven, en de studie onzer tale bekwam eenen allerschoonsten fleur. Vele mannen zoo van aanzien als verdienste werden leden van de Kamer, *in liefde bloeyende*. Reeds ten jare 1781 telde men er onder vijf *Amsterdamsche* burgemeesters, acht schepenen, en meer andere achtbaren, uit den gemeenteraad. Door de hooge bescherming van dezen gedekt, werkten wijders, als medeleden van dit genootschap, zeer vele geleerden, die alle de krachten van hun verstand inspanden, om de nederlandsche taal van uitheemsch schuim te zuiveren, en de noodigste kunsten in rein nederlandsch

te leeren. Gerard Brandt noemt dit lettergenootschap „ een' vruchtbaren enthof van schrandere geesten, eene vermaarde oefenschool, zoo van taal, als dichtkunde" (*).

In dit lettergenootschap werd, onder anderen, Pieter Korneliszoon Hooft opgekweekt, om te worden het gene hij geweest is, om de eerste, om ja de éénigste hervormer te worden van onze, zoo schoone, als krachtige, moedertale. Van hetzelfde was deze voortreffelijke man reeds een regt verdienstelijk lid, toen hij, in en na het jaar 1596, een' tijd lang, op *Hollands* hooge school, als een ijverig beoefenaar der wetenschappen, aan de voeten van Vulcanius en Merula, maar bijzonderlijk in den omgang met Scaliger, Lij het fijnste gevoel voor al, wat schoon mogt heeten, eenen kieschen smaak inzoog uit de onverwelkte lettervruchten der oude Grieken en Romeinen. Dan nog geene achttien jaren bereikt hebbende, stapte hij, ten jare 1598, naar de wijze dier tijden, als een jong geleerde van huis, om, in *Frankrijk* en *Italië*, voor de nieuwe letterkunde op te doen 't gene hij hler te lande toen nog niet vond. In de kamer van den bloei der liefde was zijn aangeboren trek tot de dichtkunst opgewekt geworden, en had hij de gronden gelegd der taalschikking, die in zijne schriften sedert is opgemerkt. Maar in den omgang met de schranderste geesten diens tijds, in *Frankrijk* en *Italië*, maakte hij zich eigen, dat tedere, dat innemende, dat krachtige, dat hartvermeesterende, het welk-

(*) Zie Hoofts leven, door Brandt; bl. 5.

welk hem boven alle zijne landgenooten eenen zoo verheven roem heeft doen verwerven. Onder de fransche schrijvers van zijnen tijd, beviel hem het meest Michaël de Montagne, en onder de italiaanschen het bijzonderst Johan Baptista Marino, wiens voortreffelijk heldendicht *Adone* hij in het Nederlandsch ten deele vertaald heeft. Het gene hij zoo den Franschman, als den Italiaan afzag, werd, gelijk Huizinga Bakker, naar waarheid, aanmerkt (*), door hem, op het Nederlandsch, met het uitnemeudst gevolg, toegepast. Een, hier door, bij hem verlevendigd, gevoel van eigen waarde, merkte men uit zijn schrijven aan de letterlievende medeleden van de kamer, *in liefde bloeyende*, uit Italië, ten jare 1600, zonder dat hij evenwel van ijdele hoovaardijde beschuldigd kon worden. Dus luidde het begin van dien brief.

Zijn groet zendt, die niet weet, o konstrijk broedertal!
Of hy u *meesters*, of zijn *broeders* noemen zal.

Eén jaar ongeveer daarna te huis gekomen, overtuigde hij hen allen van zijne voortreffelijkheid, op de ontegenzeggelijkste wijze, door dadelijke proeven. Hij trad onder zijne kunstgenooten op als het doorluchtig Hoofd van alle de nederlandsche poëten, — als de vorst der nederlandsche vernuften, die, nog een jongeling zijnde, de kundigheden van eenen geoefenden grijsaart bezat, — als de rijzende zon der nederlandsche letterwijsheid, die de taal des volks

(*) In zijne m. a. Verhandeling, bl. 114.

van alle verbasteringen zuiverde, en het sieraad deed worden van alle de levende talen in het westen (*). 't Gene Tasfo voor de *Italiaansche* letterkunde was geweest, dat was Hooft, in *Italië*, geworden voor de *Nederlandsche*, welke hij toonde, dat voor geene vreemde behoefde te wijken. Meer was hij zelfs bij ons, dan Cicero bij de Romeinen geweest is. In zijnen geheel oorspronkelijken stijl verëenigde hij het vloeibare, liefelijke, ronde, levendige, deftige en majestieuse van Cicero, met het ingedrongene, afgesnedene, korte, puntige, krachtige en kernachtige van Tacitus, wiens schriften bovenmate van hem geliefkoosd, en in Nederland voorzeker bij niemand meer, dan bij hem, in handen waren geweest. Niet minder, dan twee en vijftig malen had hij die geheel doorgelezen. Gelijk hij spreekwijzen vormde, uit het Latijn ontleend, nam hij die insgelijks over vooräl uit nog levende talen, als uit het Italiaansch, en bijzonderlijk, 't gene door anderen, voor hem, reeds gedaan was, uit het Fransch. Ook zijne verdiensten, in de hervorming der nederlandsche letterkunde, verwierven hem buiten 's lands, voornamelijk in *Frankrijk*, den uitbundigsten roem. Getuige daarvan zij de hooge eer, hem door *Frankrijks* Koning, Lodewijk, den *regtvaardigen*, aangedaan, die hem tot den adelstand verhief, en met de ridderorde van St. Michiel beschonk. In andere studievakken dongen de letterkloeken om het meesterschap, terwijl het, naar het

oor-

(*) Verg. Brandts Lijkrede op Hooft, voor het eerste deel van deszelfs werken.

oordeel der kunstregters, in kiff stond, wie van allen de grootste was. Maar in het vak der nederlandsche letterkunde was, volgens de algemeene beslissing, Hooft van allen het hoofd. Hij had zelfs geene mededingers. Allen ten minste, die het schenen te zijn, liet hij, op een' verren afstand, achter zich. Nooit had eenig sterfeling zoo geschreven, als hij schreef. Ook na hem heeft het volgende geslacht niet éénen, hem in dezen gelijk, gekend. Van allen, die voor en met hem geleefd hadden, was hem de naaste voorganger geweest zijn geliefde vriend Hendrik Laurensz Spieghel. Konde hij éénen der leden van de Kamer, *in liefde bloeyende*, zijnen meester noemen; dan was het Spieghel, wiens geestigen stijl hij zich ten modelle had voorgesteld. Voor Spieghel had niemand een volgbaar voorbeeld gegeven. En toch is er een aanmerkelijk groote afstand tuschen Spieghel en Hooft. 't Gene Spieghel nauwelijks raakte, greep Hooft in deszelfs vollen omvang. Spieghel was de vormer, Hooft de hervormer van den nederlandschen stijl. In Spieghels mergrijken stijl is, bij al het geestvolle, iets gedrongens, iets stroefs, iets donkers. Dit is door Hooft grootendeels weggenomen. Beider redenen, gezult in wijsheid, houden steeds de proef, en verstrekken tot vaste spijs; Hoofts redenen tot krachtigen mannenkost. Voor eenige jaren heb ik ergens (*) het getuigenis van Hooft afgelegd, dat

(*) In mijne *Taalk. aanm. over verouderde woorden in de Statenoverzetting des Bijbels*; bl. 124.

hij zijnen stijl volkomen meester was, dat hij geen gezag volgde, maar zijnen eigen weg ging. En ik meen hetzelfde hier, metvollen nadruk, te mogen herhalen, vooral na dat mijn verdienstelijke landgenoot Jakobus Scheltema, bij de stukken, heeft aangetoond (*), hoe groot een meester Hooft is geweest in het opnemen van verschillenden stijl, naar eisch van het onderwerp; hoe hij zich heeft kunnen schikken naar het hof, naar de raadzaal, naar de boekenkamer, naar het woonvertrek, naar het land, naar alle gelegenheden, naar alle voorvallen, naar alle aandoeningen, naar alle wetenschappen en zaken. Allerwege was hij dezelfde, ook als vertaler van Tacitus moeilijke jaarboeken en geschiedschriften. In de vertaling was hij de eerste, die aan zijne pen een vrijen loop gunde, zich aan de denkbeelden, niet aan de woorden hield, en het zoogenoemde *numerus* der perioden altijd in acht nam. „Het is boven het gemeen,“ schrijft van der Burgh in de opdracht van Hoofts gedichten aan Huijgens, „overal te huis te wezen, en zijnen lezer nergens te ontvallen. En hiertoe had het Hooft gebragt.”

Dan de lezer zelf diene Hooft te leeren kennen uit de weêrgalooze lettervruchten van zijn edel vernuft, die, hoe lang reeds volkomen rijp geplukt, nogtans haren frissen glans behouden hebben, en
even

(*) In zijne uitmuntende *Redevoering over de brieven van P. C. Hooft*, die allen beminnaren onzer vaderlandsche letterkunde niet genoeg kan worden aangeprezen: bl. 13 -- 22.

even smakelijk, als geurig, tot heden toe gebleven zijn (*). Ter staving van het straks beweerde, omtrent 's mans verschillenden stijl, die lettervruchten uit onderscheidene oogpunten te beschouwen, gehengt ons bestek niet. Een en ander bijzonder staal kunnen wij ter bereiking van ons doel slechts opgeven. Hoor hier, hoe Hooft, in zijnen *Geeraardt van Velzen*, eenen Toovenaar laat spreken.

Hier ben ik Timon, die in water, lucht en aarde,
Voer over geesten, spook en ickers heerschappy.

At, waar de weereidt af verschrickt, dat schrickt voor my.
In 't diepe van de zee, door kracht van heylloos rijmen,
Bekommer (†) ik de Zon. Ik doe de Maan bezwijmen,
Dat zij haar doodtverf zet. De winden, zonder toom,
Aan 't rennen, schut ik kort, en maak een doode stroom.
En mits het my belieft, help ik hen weër aan 't hollen,
En schud den hemel, dat de sterren suyzebollen.

Ontbinden kan ik de gemoeden van de min,
En andren weder stuur ik harde zorgen in.

Bij naare middernacht doe ik mijn eunjers draaven
Het kerkhof om, en driesch (§) de dooden uit de graaven.

En

(*) De voorspelling van *Goddaeus*, ten jare 1649 aan van *Baerle* gedaan, is volkomen vervuld geworden. „*Hooft*,“ schreef hij, „zal den nakomelingen een voorbeeld zijn van taal en woorden, gelijk de schrijvers van *Augustus* eeuw tot voorbeelden dienen van de latijnsche zuiverheid“. Zie *Hoofts* leven door *Brandt*; bl. 20.

(†) *Bekommeren* is tegenstand bieden, tot staan brengen, beteugelen. Zie *Kilian*.

(§) *Drieschen* is hetzelfde met *dorschen*, slaan, kloppen, *quatere*, *verberare*. *Oulings* zeide men ook *dreschen*. Zie *Kilian*.

En breek hun ysren slaap, en dwing hen vaardig, dat
 Zy my aanwyzing doen van een verborgen schat,
 Oft van kleynoodjen voor veel' jaaren al verlooren.
 Oft wil ik weten 't eyndt, eer dat het is gebooren
 Van eenen aanflag, zulks zal by een geest geschiën,
 Die door d'omstandigheên vervolligs noodt kan zien.

Dan daar 's Mans schriften meest in ondict ge-
 steld zijn, wil ik liever uit dezen eenige proeven leve-
 ren. Bij het doen eener keuze, eerst in twijfel, bepaal
 ik mij nu bij een en ander staal uit 's mans *Neder-
 landsche Historiën*, die, ten jare 1642, door hem
 in het licht zijn gezonden. „In deze Historiën leest
 men,” 't zijn de woorden van Brandt (*), „het
 bedrijf der Nederlanderen, met zoo groote kracht
 van tale, als sieraad van welsprekendheid beschre-
 ven. Men vindt er geen bloot verhaal van zaken,
 maar eene school van staat, eene leidstar van rege-
 ring, een kompas van beleid, een' wegwijzer ter
 oorlogskunde, een' leermeester van grootmoedig-
 heid, bescheidenheid en gematigdheid.” Het eerste,
 door mij uitgekijpte, voorbeeld is de geschiedenis des
 ramps van *Leijden*, zoo als die gedurende deszelfs
 beleg, ten jare 1574, in de laatste oogenblikken,
 kort voor het ontzet, heeft plaats gehad, door
 Hooft met de levendigste kleuren dus geschil-
 derd (†). *Elke dagh was 'er een, in 't ophoopen*
van

(*) Zie het leven van Hooft door Brandt, voor
 den tweeden druk der *Nederl. Historiën*, bl. 19.

(†) In zijne *Nederlandsche Historiën*; IX. B. bl. 390.

van d'ellende der burgheren, die met alle plagen, yder maghtigh om een' gemeente te verdelghen, oorlogh, scheuring, honger, pest, teffens verzocht (*) werden, en daarentusfen met d'aanvechting van 's vijands brieven, als met een' vyfde roede, gegeesfelt. Meenigh had 'er in zeeven weeken geen' monds aan broodt gestacken. Luiden van vermooghen aaten 't paarden- zoo graegh als voor oft naa het schaapenvleesch. — Reekels en katten waaten wildtbraads by den gemeenen man. Men vond 'er, die zich beholpen met gekapte huiden, en wortelen, in karnemelk gebrokt: schellen van drooghe schollen werden uit den drek opgeraapt, en daadtlijk geknouwt. Men zagh 'er, dat schamele wijven, hurkende op de mesthoopen, met de huik oover 't hoofd getrokken, de beenderen naavorschten, daar eenigh voedsel in scheen. Andre, te vooren van de honden geknaaght, werden van de jongens gezooghen. 'T geronne bloeds werd uit de stinkende gooten geschept, en ingegolpt. — De kraamvrouwen moesten zich met een vierendeel tweebaks in 't etmaal onderhouden: de zwangere waaren sluk van gebreklijkheit, en de vrucht in den lichaasne ten naaste by vcrteert. Veele jonge kinderkes werden met paardedarmen gespijst. Somtijds gaven der eenighe den geest, in 't trekken aan de leedighe borst. Jaa, tot meermaalen zijn beide, moeder, en kindt in haar armen, op siraat doodt gevonden. — Het woeden der sterfte, voortis, was zoo ongenaadigh, dat

(*) D. i. bezocht.

dat z'er aan den kant van zes duizent menschen verston. — De leevenden hadden quaalijk kragt, om de lijken ter aarde te brengen. Jaa de knien knikten hun onder den last van eighen lichaam, hoe schreepel en dor het ook zijn moghte: zulx zy ter naauwe noodt de schreeden zaaghen te spannen, om zeeghens een' brug op te raaken. Welk eene roerende, hartbemagtigende, door been en merg heen dringende, zuivere, nederlandsche, taal!

Nu een ander voorbeeld! Willelm, de eerste, wordt door Hooft, in een' zoo krachtigen nederlandschen stijl, ten jare 1566, over den ganschen staat des lands, schrijvende ingevoerd, dat geen Tacitus met meer nadruks in de taal der Romeinen iemand heeft kunnen doen schrijven of spreken (*). De zwaarigheeden, waar in wy, door strijdend verstandt, noyende den Godsdienst en de regeeringe, vervallen zijn, dus laat hij den vorst de pen voeren, hebben my meenighmaals verschrikt, met den genaakenden ondergank van een volk, wiens lof, booven dat van alle volken, door de getrouwheit t'zijnen Landsheeren, uitmunt, en aan 't welk mijn hart zich zoo zeere verknocht voelt. Maar mijn oordeel, oover een stuk van zoo groot eenen nadruk, gercedt te hebben, docht mij te hoogh geoordeelt van mijnen ouderdoom en ervaarenis. Nu wordt, zoo jonk als oudt, door noodt en plight, geprest, om den struykelenden staat op 't spoedighst de hands te loopen bieden, en alles te

ke!

(*) Zie de *Nedert. Hist.* III. B. bl. 116-118.

helpen stieren, tot zoo deughdelijk een eyndt, als Gods glory, de voorspoet en eere des meesters, neevens de verlichting der goede gemeente. Wes-halven ik langer niet leedigh staan kan van 't mijne tot de zaak, en vooreerst te zeggen, dat niemant het geschil, nieuwlinc gereezen onder ons in geloofspunten, zoo zeer benieuwen moet. Hoe kond' het min, in een landt, daar, gedurende de laatste oorloghen, zoo te velde, als in de bezettingen, d'openbaare preeke van 't aanstooselijk verstandt is toegelaaten geweest; gelijk men die jeeghenwoordelijk heeft moeten inwillighen? Verscheiaenheit van godsdienst heeft, van den beginne der weereldt af, aan meenigherley oord in zwang gegaan: ende waar veeleer vrcemdt, dat zoo veele en zoo wijds verspreide heertykyen, als die van zijne Majesteit, in deezen, eene lijn trokken. — Mévrouw de Landvooghdes heeft onlanx oorbaar verstaan, den toom der regeeringe, in 't stuk van 't gelcove, te vieren: d'ervaarenheit haar werk voor goet opgenoomen. De waapenen zijn geslaakt, het morren gemindert, en alle onrust hadt' uit, zonder de versche geruchten van krijgswerving. Dit is 't geen, dat d'Algemeine, dit, dat bezondere Staaten behooren den koning in te scherpen, om te neemen den wegh, t'onzer behoudenis leydende. 'T geweldt te werke stellen waar vergif in de wonde wrijven, 't vuur der heevigheeden opstooken, en 't volk tot in 't gebeente verbitteren, dat beeter verzoet, bekoelt en verzacht diende, seegkens de koomste zijner Majesteit; op dat men zich

zich als dan, zonder gesteurd te worden van eenighe be-
roerte, tot het verhandelen van zoo hoog en wightigh
een' stoffe beleedighen (onledig houden) moghte. — Voor-
waar om den wegh voor zoo groote en maghtighe zwaarig-
beeden optedelyen, vertoont zich geen naader wegh, dan
zekere plaatsfen, tot vrije oeffening van Godsdiens, t,
uitzonderen: oft al den geenen, die, hooghe recht-
spraak hebbende, deeze vrijheit begeeren, die te laa-
ten geworden; en dezelve te weeren, daar m'er niet
meede gedient is. — Men roept, wel, dat dit een be-
zwaarlijk werk voor 't gewisse zouw vallen, maar
hoe veel bezwaarlijker waar' het, voor een vroom
getmoedt, den welstandt van dus waard een vaderlandt
te verreukkeloozen, de poort aan alle gruwelen te oope-
nen, en 't bloeds als beeken te doen vloeyen, zonder
eenighe zekerheit van de gewenste uitkoomst? Wat
inwendigh wroeghen doch kan hem grootelijc ont-
stellen, die deezen wegh niet in gaat, dan om een
arger te schuwen, en met der tijdt alles te rechte
te helpen? Want geen ander raadt schiet 'er oover,
om de luiden tot beken hunner dwaalinge te brengen,
dan 't wel leeven, en leeren der geenen, die daartoe
gehouden zijn. In deezer wyze, niet door domms-
kraft, heeft men de vernaamste ketteryen der wee-
relt uitgerooyt, en moeten alle gezintheeden verster-
ven, die uit Gode niet zijn.

Waar vindt men grooter kracht van menschelijke
welsprekendheid? Zeer eigenaardig is de vergelij-
king van een' schranderen man (*), die Ho ofts ver-
dien:

(*) *Le Philosophe sans fard*; in de T. en D. Bijdr. II. bl. 483.

diensten regt te schatten wist. „Het ging Hooft,” schrijft hij „gelijk velen grooten verstanden. Zijn vernuft was als eene sterk stroomende rivier, die, door eene geweldige kracht van water aangezet, opzwelt, en over hare eigen boorden heen vloeit. De eene gedachte bragt bij hem de andere voort. Zijne woorden rolden als uit elkanderen. Dikwijls zocht hij zich te bedwingen, als wilde hij zijnen geest geweld aandoen; maar men stuite eens eene rivier, die overstromt! Er is meer vinding in Hoofts werken alleen, dan er in die van alle onze schrijvers zamengenomen gevonden wordt.” De taal is haast meer dan menschelijk; zij is engelachtig. — —

Indien iemand hier meesmuilt, denkende, dat ik den roem, dien de Hoofdschrijver onzes vaderlands verworven heeft, te hoog drijve, die, meen ik, geeft zich bloot, dat men twijfele aan zijnen zuiveren takt, aan zijn waar gevoel voor het schoone. Vollenhove zegt ergens (*), dat 's mans werk alleen bij blinden, die een' verkeerden zin hebben, gelaakt kan zijn. Hooft heeft, op het voetspoor van Spieghel, eerst regt getoond, dat onze taal vol kracht is, maar tevens deftig, edel, rijk, wel-luidend, zinrijk, in één woord, dat zij alle vereischten heeft, welke haar tot een geschikt werkzaam maken, om onze denkbeelden gelukkiglijk uitdruken, en aan anderen mede te deelen. Ook nie-

(*) Voor den nieuwen druk van Hoofts *Nederl. Hist.*

niemand is ooit opgestaan, om, eigenlijk gezegd, over het algemeen, Ho oft te verbeteren. Alleen in sommige bijzonderheden „bleef er,” gelijk Vollenhove zeer wel zegt, (*) „na hem nog werk voor anderen over.” Er waren in Ho ofts stijl enige kleine gebreken, gelijk wij straks nader zien zullen. Maar voor het overige was zijn stijl het beste model voor de beroemdste vaderlandsche geleerden zijns tijds, die hem zeer hoog waardeerden, en hoe geheel onnavolgbaar ook (†), evenwel, zoo goed zij konden, volgen wilden. In later tijden hebben zich, te dezen aanzien, ook eenige voorname mannen loffelijk onderscheiden, welke ons nader zullen bekend worden. Nog heden worden er geleerden gevonden, die naar den raad van den meergemelden *Haagschen* guldenmond Johannes Vollenhove (§);

Zoo ooit uw pen zich eer of duur belooft,

Begin toch niets in 't Neêrduitsch zonder Ho oft;

te werk gaande, wanneer zij iets schrijven willen, vooraf Ho ofts werken, voor eenige oogenblikken, opslaan en lezen. En er zijn er, die dit met geene geringe vrucht doen, inzonderheid in redevoeringen voor een geleterd publiek, waartoe eene navolging van 's mans stijl bovenal het beste geschikt is. Het

(*) *Gedicht*. bl. 576.

(†) Van Baarle zong

Hoofdium quisquis studet emulari

Belga, seratis ope Dadalem

Nisitur pennis. . . . .

V. Barlaei *Epist.* 133.

(§) Voor den nieuwen druk der *Nederl. Hist.*

gene Hooft, aangedaan over de tijding van den dood van H. de Groot, ter zijne en anderer vertroosting, schreef, mag, met het grootste regt, op hem zelve door de nakomelingschap worden toegepast, „dat,” namelijk, „het licht, gebooren uit dusdaanige zon, ons bijblijft, ook na haaren ondergang” (*).

Daar even repten wij van Hoofst's gebreken in den nederlandschen stijl, dien hij voerde. Gelijk het werk van geschapen wezens nooit geheel volmaakt kan zijn, zoo waren dan ook in dat van Hooft leemten, die niet voorbij behooren gezien te worden. Nogtans waren het slechts kleine vlekken in het grootte, schoone, tafereel van 's mans uitmuntenden arbeid. Trouwens al, wat Hooft goeds had, mag men zeggen, dat hij bijkans alleen van zich zelve had, terwijl de fouten, die men in hem ontdekt, alleen fouten waren van zijne eeuw (†). Tot dezelve mag in de eerste plaats gebragt werden, dat Hooft zijner prijselijke geestdrift, om het Nederlandsch van bastaardspraak te reinigen, te zeer den teugel gevierd heeft. Er zijn bastaardwoorden in onze taal, die, door menigvuldig gebruik, het burgerregt gewonnen hebben, en uit dien hoofde, wanneer zij verduitscht worden, niet verstaanbaar zijn. Ten minste hecht men er dan een gansch ander denkbeeld aan, dan hunne beteekenis oorspronkelijk in zich bevat. Van dien aard zijn de woorden *Pensionaris*, *Prokureur-generaal*, *Apostille*, *Pasport*, *Konvoygelden*, enz. die door Hooft ver-

(*) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 113, 114.

(†) Verg. de *T. en D. Bijdr.* II. bl. 482.

vertaald werden *Loontrekkend raadsman, Gemeensverzorger, Byteekening, Afscheidschrift, Geleygelden*, Maar Hooft wilde, om der bastaardij, die het Nederlandsch zoo gansch en al bedorf, de hartader door te kerven, liever wat te veel, dan te weinig doen. „ De vieze nauwheid van gewisse in „ deezen mishagt mij zelfs eenighzins,” schreef hij aan den Majoor Jakob Wijts, die de pen even loffelijk voerde als den degen (*), „ en ik hebbe som- „ tijds in beraad gestaan, oft niet beeter waare den „ schoot te vieren met spreken van hoofsch duitsch; „ maar zoo men die deure openzet, ik zie niet, waar „ het eindigen wil met het verloop onzer taal.” Zie daar de reden, waarom hij, voorbedachtelijk, het eene uiterste willende vermijden, in het andere overtrad. In zijne gemeenzame brieven zag hij uit dien hoofde daarop zoo nauw niet, als zich vrijelijk bedienende van de woorden, *officie, perikel, quastie, reputatie, reverentie, imploreren, ignoreren, scrusteren*. Wijders was het in Hoofts stijl een gebrek, dat zijne nederlandsche woordenschikking wel eens op eene, wat wanstaltige, latijnsche leest geschoeid was. Dan men dient iets aan den tijd toe te geven, die nog geene goede voorbeelden van nederlandschen stijl kende, waar door een man als Hooft zich noodzakelijk, meer dan hij anders wel wilde, naar dien der oude Romeijnen schikken moest, welke hem zoo bijzonder eigen was geworden (†). Meer
an-

(*) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 76.

(†) Verg. Scheltema's *Redevoering*, bl. 17.

andere gebreken zullen wij in het vervolg niet onaan-geroerd laten.

Eindelijk men klaagt over het donkere in den stijl van Hooft. Donker ja is dezelve voor gemeene lezers, die niet, of niet veel denken. Maar het krachtig schrijven van Hooft vordert ingespannen lezers, die de moeite, waarmede zij door het donkere tot het licht doordringen, rijkelijk vergoed vinden, zoo in het aangename, als nuttige, dat zij er uit opdoen. Zoo dikwijls zij zijne schriften lezen, vertoont zich aan hunnen geest telkens iets nieuws en aanvalligs, dat zij te voren zoo niet hadden opgemerkt, en niet dan voor gescherpte arendsöogen zichtbaar was (*). Hooft ook schreef bepaaldelijk voor zoodanige lezers. Dat hij anders, in den volkston, voor min doordenkende verstand en allerkeurigst zijne pen wist te voeren, blijkt bijzonderlijk uit zijn overheerlijk tooneelspel *Granida*, waarvan het begin dus is.

Het vinnigh stralen van de Son
Ontschuil ik in 't boschaadje.

Indien dit Bosje klappen kon,
Wat melde 't al vryaadje?

Vryaadje? neen! vryaadje! jaa!

Vryaadje zonder meenen.

Van hondert harders (is 't niet schaa (†)?)

Vint me'r gerouw niet éénen.

Hoe

(*) Verg. Hooft's leven door Brandt, bl. 23.

(†) D. i. *Is het niet jammer?* Dit zoude men wel haast voor een Germanisme houden. Maar men zie *Weiland's Woordenboek* op her woord *Schade*.

Hoe zacht, hoe liefelijk is deze toon! en hoe geestig revens 's alles! De natuur verëenigt zich hier volkomen met de kunst.

De opgemelde gebreken in Hoofds nederlandschen stijl, verdwijnen evenwel geheel van onder onze aandacht, wanneer wij het oog vesten op de algemeene gebreken der taal, die voor en in de spaansche beroerten waren ingeslopen, en door den grooten man allergelukkigst verbeterd zijn. Dit met daartoe voor handen zijnde voorbeelden breedvoeriglijk aan te wijzen, duldt het bestek onzes schrijvens niet. Men vindt dit opzettelijk gedaan in de schriften der nederlandsche spraakkunstenaars van de achttiende eeuw, voornamelijk ook in het voortreffelijk werk van Huijdecoper, *Proeve van Taal en Dichtkunde* (*). Ter opbouw van de Nederlandsche taal, was er door Hooft, te *Amsterdam* opgericht een letterkundig genootschap, waarvan, onder anderen, met hem leden geweest zijn Laurens Reaal, Anthonis de Hubert en Joost van den Vondel. Waarschijnlijk heeft zich in hun midden ook bevonden de uitmuntende Konstantijn Huijgens (†). In de bijeenkomsten van dit genootschap, dat ongeveer het jaar 1625 bloeide, werd, door deze schranderere mannen, gehandeld over de eigenschappen der moedertale, zoo ten aanzien van de schikking

en

(*) Men zie, onder anderen, I. bl. 79 en 93. Ook kunnen de *Taal en Dichtkundige Bijdragen* met de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde*, den onderzoeker hier te stade komen.

(†) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 66.

en voeging der woorden, als van de onderscheiding der geslachten, buiging der naamvallen, en spelling. Ook deelde men er elkanderen zijne aanmerkingen mede over goede en slechte, of gebrekkige plaatsen in de toen uitkomende nederlandsche schriften (*). Men mag hier uit opmaken, dat de Kamer, *in liefde bloeyende*, met betrekking tot haar bijzonder doel, allengs in eenen staat van verval was geraakt, en ten dien tijde van de beste taalkundigen niet meer bezocht werd. Trouwens uit één' van Hooft's brieven, ongeveer het jaar 1611, aan Dr. Jan Ten Grootenhuis geschreven, blijkt het, dat dit lettergenootschap toen reeds veel leed, zoo als de waardige man zich uitdrukte, „ door onnutten en ongebondenen, die alles, „ neteghens de gereegtheit schoorvoetten”. Hooft deed toen wel, zoo het schijnt, zelfs met inroeping van de magt des Magistraats, zijn best, om deze letterschool hersteld te krijgen, ook met vrij wat goeds belovend gevolg (§). Doch het komt mij voor, dat de waardige man zich wel dra in zijne goede hoop heeft bedrogen gezien. Indien ik mij niet vergis, dan was het Hooft niet aangenaam, dat de door hem gekuischte taal in de blijspelen van Bredero, die op deze kamer ten tooneele verschenen, weder op nieuw, en dat wel door platte straattaal, ontzuiverd werd. Bredero kon noch als dichter, noch als taal-

(*) Zie De la Ruë's *Geletterd Zeeland*, bl. 183, en v. d. Vondels leven in de *Levensbeschrijving van Nederlandsche mannen*, I. bl. 309.

(§) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 62.

taalkundige Hooft gevallen, hoe veel hij ook anders van hem toonde geleerd te hebben. Zijn stijl was boertig en koddig; overigens onbesnoeid en onbeschaafd. Uitdrukkingen, van het snappen des gemeenen volks geborgd, werden door hem op zijne toonëelen en in zijne schriften overgebracht. Dit ging zoo grof, dat, daar Bredero en voorstanders en wederstrevers had, er een hoog loopend verschil rees, of men de voornaamste, de geleerdste en verstandigste burgers, dan of men het gemeene volk, ja zelfs het graauw tot het toonêel moest nooden (*)? Dit verschil gaf aanleiding, dat, door Hooft's vriend, Samuël Coster, die, vooräl als treurspeldichter, uitmuntte, ten jare 1617 eene nieuwe Kamer, onder de zinspreuk *Ijver*, werd opgerigt, die den naam kreeg van Costers *Akademie*, anders de *Nederduitsche Akademie*, en de eerste *Amsterdamsche* schouwburg geweest is (†). Ten laatste evenwel vereenigde zich met deze nieuwe kamer de oude, in *Liefde bloeyende*. Dit gebeurde door bemiddeling der stadsregering, veertien jaren na Bredero's dood, ten jare 1632. Ook de blazoenen der beide kamers werden zamengevoegd. De *Eglentier* werd gevlochten om den *Bijënkorf*, en van de twee zinspreuken de-

(*) Zie de opdracht voor *Agrippa van Nil volentibus arduum*.

(†) Het gebouw stond op de Keizers gracht, waar hetzelfde, ten jare 1632 hertimmerd, en in het jaar 1664 andermaal geheel vernieuwd zijnde, in *bloetmaand* des jaars 1772, in eenen noodlottigen brand, door de vlammen vernield is.

deze ééne, *Door yver in liefde bloeyende*, gemaakt (*). Van den Vondel plaatste er dit bijschrift onder.

De byen storten hier het éélste, dat zy lezen,
Om de oude stok te voén en ouderlooze wezen.

De nederduitsche Akademie was opgericht ten voordeele van het burgerweeshuis der stad, terwijl het oudmannenhuis zijnen onderstand had van de spelen, die op de oude kamer, in *liefde bloeyende*, vertoond werden. Bij de verééniging der beide kamers vloeiden nu dan ook de beide daaruit herkomstige fondsen in één.

Van alle de hier beschreven lettergenootschappen, die oorspronkelijk eene regtstreeksche strekking hadden ten opbouw van taal en dichtkunde, is van den Vondel één der werkzaamste leden geweest, en als zoodanig tot dien hoogen trap van beroemdheid gestegen, waaröp hij van alle zijne landgenooten steeds bewonderd werd, en nog heden van allen, die zijne schriften lezen, bewonderd wordt. Men noemt hem doorgaans den vader der nederlandsche poëzij. Doch die lof is overdruft van lof. Deze eer komt alleen zoo niet reeds Koornehert, dan zeker Spieghele, den naasten voorganger van Hooft, toe. Maar wil men v. d. Vondel den edelen naam geven van den *Vorst der nederlandsche poëzij*, dien was hij, als opvolger van Hooft, welken hij, te dezen aanzien, overtrof, overwáardig. Nogtans het gene hij was, had hij aan Hooft te danken. En hij zelf was nederig ge-

(*) Zie Kops *Geschiedenis der Rederijkers*, bl. 305.

genoeg, om zulks openhartiglijk te betuigen. Het gene hem in staat stelde, om aan Hoofds licht, met zulk een uitnemend gevolg, zijne fakkel te ontfeken, was inzonderheid zijne grieksche en latijnsche letterkunde. Ook die bezat Hooft. Maar Hooft was dichter alleen in zijne jeugd, en van den Vondel ook in zijne mannelijke jaren. Als dichter moest hij dus zijnen voorganger eindelijk wel voorbij streven. Bij Hooft was anders van natuur meer melodie, meer zachte rolling van maatvloeiendheid, meer deftigheid van dichterlijken tred, meer kracht van toon en zang. Maar v. d. Vondel nam veel hooger vliegt, dan Hooft. Hij klom, als dichter, tot die verbazende hoogte, dat hij, in alle de onderscheiden klasfen, waarin men de dichters kan rangschikken, de eenige feniks der dichters werd, en in alles allen beneden zich liet. Van Broekhuizen noemde v. d. Vondel eenen ontzaggelijken leeuw, die alles voor zich deed zwichten. Als dichter, den toeleg hebbende, om de harten te toeren, was niemand meer kiesch op woorden, dan hij; die moesten, naar zijn juist inzien, eigenaardig en gepast zijn.

„ Om op elke stof en zaak de regte spreekwijzen te vinden, onderzocht hij, bij allerlei slag van menschen, welke neêrlandsche woorden elk omtrent zijn werk, handtering en kunst gebruikte. Den landlieden vraagde hij, hoe zij spraken omtrent den landbouw, en hoe ze 't gene daar toe behoorde, noemden en uitdrukten. Omtrent den huisbouw vraagde hij, op gelijke wijze, de timmerlieden en metselaars; omtrent de zeevaart en het scheepstuig de zeelieden; omtrent

de schilder-kunst en wat daar toe betrekking had, de schilders, en zoo voort omtrent alle ander bedrijf, wetenschappen en kunsten. Dit strekte tot opbouw der tale, en om van al wat hem voorkwam, met woorden, die der zaak eigen waren, te spreken" (*). Hij verbeterde hierdoor vele gebreken der ouden, die volkomen uitbannende. Hieruit laat zich als van zelf opmaken, dat ook v. d. Vondel zich er op benaastigde, in alles eene zuivere taal te voeren. Trouwens zijne doorkneede ervaarenheid in de schriften der oude Grieken en Romeinen bragt ook zulks natuurlijk mede. En nochtans had hij, hoe zeer hij in de poëtische taal de voortreffelijkste meester ware, in de spraakkunstige taal niet die groote verdiensten, welke Hooft had, voor wien hij, te dezen opzigt, moest onderdoen. Hij heeft zeker Hoofts stijl navolgende, in eenige opzigten, dien verbeterd; hij heeft denzelven verëenvoudigd, losser, vrijer doer worden, het latijnächtige er uit weggenomen, het hier en daar min krachtige verholpen, en sommige niet wel gewijzige aardigheden van het te weeldig vernast weggelaten. Maar in andere bijzonderheden was v. d. Vondel, als taalbouwend opvolger van Hooft, beneden hem. Van den Vondels ligchaamsgestel was meer gespierd, dan dat van Hooft. Hij had niet dat zijne gevoel, 't welk deze bezat. Hij was ruwer van
aard,

(*). Ik heb mij hier bediend van het berigt, dat Brandt ons geeft in het *Leven van v. d. Vondel*, bl. 77. en dit met 's mans eigen woorden hier overgenomen. Verg. de m. a. *Verhandeling van de Vries*, I. bl. 156, 157.

waard, minder beschaafd ook, dan de ander. Hooft was in alles de teedere, de aandoenlijke, de zachte, de wel opgevoede man. Van daar, onder anderen, is het, dat v. d. Vondel, met zijnen aanhang, Hoofts meer neêrlandsche, meer redelijke, meer gegronde keus van het vrouwelijke boven het mannelijke geslacht, in vele zelfstandige naamwoorden, verdrongen heeft (*). Ook dit maakte v. d. Vondel dikwerf zeer onâchzaam en onöplettend. Bij voorbeeld, niettegenstaande Hooft hem hierin was voorgegaan, schreef hij nooit *hij had, hij deed, hij bond*, maar verkeerdelijk *hij hadt, hij deedt, hij bondt* (†). Hoe los was hij in het gebruik der bepalende lidwoorden, waar door zijn stijl dikwerf lam werd! (§) Niet zelden ook misvormde hij zijne woorden, alleen, om dat hij dan de dichtmaat beter in zijne magt had (*). Meer andere feilen van v. d. Vondel zijn door Huijdecoper aangewezen. En nogtans schijnt hij, als taalkundige, in het genootschap, waarvan wij hier voor gewaagden, zich boven Hooft te hebben willen verheffen, wijzer meenende te zijn, dan deze, die zijn meester was geweest. Hieröp denk ik, dat Hooft bedoeld heeft, toen hij, als hoofdbestuurder van dit genootschap, aan Huijgens schreef, „ dat van den Vondel wat te verre gingh, somtijds

(*) Zie Bilderdijks *Vershandeling over de geslachten der naamwoorden* bl. 16.

(†) Zie Huijdecopers *Proeve van T. en Dichtkunde*, I. bl. 92, 93.

(§) Zie Huijdecopers a. w. I. bl. 173.

(*) Zie Huijdecopers a. w. I. bl. 84.

tijds knorven in de biezen zoekende" (*). Was Hooft kleingevoelig omtrent zijne hooge waarde, welke elk hem, als den hervormer, der vaderlandsche letterkunde toekende, van den Vondel in tegendeel liet zich op zijne groote verdiensten, die hij, door het volgen van Hooft, verworven had, wat te veel voofftaan. Indien dit gebrek bij hem geene plaats had gehad, zoo zoude het hem, in rijper jaren, beter mogelijk zijn geweest, zich geheel te ontdoen van alle taalgebreken, die hem, nevens anderen, in zijnen jeugd waren ingeprent, maar door vooroordeel gevestigd, nu bijbleven. Echter had hij dan ook alle zijne werken, met dezelfde oplettendheid, beter behooren nagezien, en dus minder geschreven te hebben (†). Niet zoo als Hooft, schijnt hij, bedoord werkzaam, met de pen in de hand gezeten te hebben, om zijnen arbeid, naar eisch, te beschaven. Hadde hij dit gedaan, zoo zouden er in zijne dichtstukken geene matte, doffe, weinig luisters hebbende, en geheel profaische plaatsen gevonden worden, die nu, zelfs in de besten, hier en daar voorkomen. Hij was min ernstig van aard, dan Hooft, en wel vlugger van geest, maar liep losser over alles heen.

Wij maken hier deze aanmerkingen niet, met oogmerk, om den grooten taalbouwer den roem te betwisten, die hem, naar billijkheid, van allen, die zijne schriften kunnen beoordeelen, gegeven wordt. Alleen willen wij hier den lezer doen berekenen, hoe veel voor-
 tref.

(*) Zie Scheltema's *Redevoering* bl. 66.

(†) Verg. Huijdecopers *Proeve van T. en D. I.* bl. 154.

treffelijker hij nog, in zijne dubbelde betrekking, als dichter en t.alkenner, hadde kunnen worden, hij, die in zich alle die overheerlijke eigenschappen veröenigde, welke aan de beste schrijvers der oudheid eenen voortreffelijken roem bezorgd hebben! Tot een staal van 's mans krachtigen nederlandschen stijl in dicht kiezen wij het volgende, uit zijnen Palamedes, waar, in het tweede bedrijf, Sisyfus de bovenkomende Megeere dus aanspreekt.

Waer ben ik Sisyfus, gemat van op te stijgen?
 Nu schep ik weder lucht; nu kan ik adem krijgen.
 Waer ben ik? in wat nacht? Megeere! die my jaeght,
 Nachtmerr! oude kol! hoe hebt ge my geplaeght
 Met uw bebloede zweep en pektok onderwegen,
 Eer ik een' doorgang heb naer 't bovenvolk gekregen?
 Waer ben ik? in den dagh, of in een' blijder nacht,
 Dan d'onderaerdsche poel? waer magh ik dolen? zacht.
 Waer vind ik Hekáté? waer flonkeren de starren?
 Wanschepfel! die geen grijns behoeft, nooh knut ontwarren
 Uw hair, dat gruwzaam krult van zwarte slangen, zegh!
 Waer dwael ik? op wat spoor? waerheen leit ons de wegh?
 My dunkt, ik hoor gebas van honden, die ons rieken.
 Zwijght rekels! luistert! sus! Help Cerberus! 't zijn
 Grieken.
 Ik ben in Pelops rijk, of in mijn oud gebiet,
 t'Ephyren: dat gaet wel. Momäänzicht! hoort gy niet?
 Wy zijn t'Ephyren, daer de menschen van mijn trekken
 En schellomstukken met een groot afgrijzen spreken,
 En Minos vloeken, als zy hooren, dat mijn straf
 Niet zwaerder waegt, als 't wigt eens steens, berg op, berg af,
 Bezweet te wentelen in onderaerdsche kelders.
 Kolrijster! raede ik recht? zegh op, of zijn wy elders?

G g 3

En

En Megeere dus antwoordt.

In Troas staen we, niet in Issmos, in 't gezicht
Van Ilum, daer nu het Dorisch leger light,
In 't vlakke en open velt, van waer wy kortst vernamen
De bleeke schimmen, die ons treurig tegenquamen,
Besprenkeit van veel bloets, gehouwen en gekapt,
Mishandelt en mismaekt, gezengt, gequetst, gekrapt.

Hoe veel zinrijks, kernachtigs, is er in het bekel-
schrift, door van den Vondel, tegen Claudius
Salmasius, die in het rijk der geleerdheid niemand
boven zich verdragen konde, als den lasteraar van
Huigh de Groot, vervaardigd!

O Pharizeeufche grijns! met schijnge loof vernist,
Die 't *Groote* lijk vervolgt, ook in zijn tweede kist!
Gy Helhont! past het u dien Heracles na te basfen?
Te steuren 'op 't, altaer den Phoenix in zija asfen,
Den mont van 't Hollandsch recht, by Themis zelfbe-
weent?

Zoo knaegh uw tanden stomp aan 't heilige gebeent.

Naar het onderwerp, even gelijk Hooft, zich
schikkende, schreef van den Vondel somwijlen
niet minder schoon, in dichtmaat, dan in onzicht,
eenen volkmatigen stijl. Ten bewijze strekke zijne
Kruisklaght van Maria, naar het bekende Latijn-
sche *Stabat Mater dolorosa*.

Jesus nat bekrete Moeder
Stondt by 't kruis, daer ons behoeder,
Haer beminde zoon, aen hingh.
En haer docht, terwijl ze steende,
Hem betreurde en droevigh weende,
Dat een zwaert door 't harte gingh.

Och!

Och! hoe druckigh, hoe veel rouwe
 Was die zegenrijkste vrouwe,
 Moeder van Godts eenig kint!
 Die, met een weemoedigh harte,
 Bevende aenzagh al de smarte
 Van haer vrucht, by Godt bemint.

Dan wij dienen inzonderheid den stijl van van den Vondel, in onacht, te leeren kennen! Ware er nu daartoe maar zoo goede gelegenheid, als voor zijnen stijl in dicht! Overvloed ter keuze is er in dezen niet veel. Onzen smaak bekoren wel zeer 'smans sierlijke opdrachten en voorredenen voor zijne treurspeelen. Dan wij bepalen ons liever tot zijne *Aenleiding ter Nederduitsche Dichtkunste*, door hem geschreven, te *Amsterdam*, ten jare 1650. Uit dezelfde toch blijkt het inzonderheid, dat het van den Vondels toeleg was, om Hoofts, naar zijnen zin, wat te hoog dravenden stijl eenige toonen lager te stemmen, ten einde voor gemeene lezers beter verstaanbaar te zijn. In het volgende, dat ten voorbeelde strekke, verklaart hij zich hieröver allerduidelijkst. Hij begint zijn verhoog alzo. *Die van zijnen Geest naer den Parnas gedreven, in den schoot der zanggodinnen nedergezet, en Apollo toegehelicht wort, dient zijne genegenheit en yver door hulp van de kunst en leeringe te laten breidelen. Anders zal zulck een vernuft, hoe gelukkig het ook zy, gelijk een ongetoomt paert, in het wilt rennen; terwijl een ander Dichter, door kunst en onderwijs getoomt, den hengst slacht, die, onder eenen goeden roskammer en berijder, met roede en sporen*

Gg 4

ge.

geteint en afgerecht zijaen, overal by kenners prijs behaalt. Natuur baert den Dichter. De Kunst vcedt hem op; dus geraekt niemant tot volmaecktheid, dan die de natuur te baet heeft, waeruit de kunst haren zwier en leyen schept. Neemt hy voor in Nederduitsch, zijne moederlijke tale, te zingen, des hoeft hy zich zoo luttel te schamen, als de Hebreen, Griecten, Latijnen, en zoo vele andere uitheemsche volken, die hierom noch by alle weerelt, en elk by zijste lantslieden eere in leggen. Wat onze spraeck belangt, die is, zedert weinige jaren herwaert, van bastertwoorden en onduitsch allenghs geschuimt en gebouwt, en geeft den leerlingh nuveel voorijt, om naer den palmtak in dit renperk te rennen, tegens en voor by hen lieden, die met zulk eene zure moeite en arbeitzaemheit dit spoor onlanghs begosten te leggen. Zoo men uit hunne gedichten en schriften, oock uit Nederlanische hantvestboecken de eige manieren van sprecken by een zamelt, en zich eigen maect, daer is een schat van welspreckenheit by der hant, veel tijds gewonnen, en midadt, om nogh maghtigh in nieuwe koppelwoorden, waerin onze spraeck niet min geluckig dan de Grieksche is, aen te winnen, zoo men met oordeel te werke ga. — Dan wy moeten onze spraeck met kennisse besnoejen; ook niet al te latijnachtigh, nochte te nau gezet en nieuwelijck Duitsch spreken, maer zulcks, dat de tong haer eigenschap niet en verlieze, waer van de hervormers onzer spraecke niet geheel vrij zijn. Men vermijds, gelijk een pest, de woorden, tegens den aert onzer tale, te verstellen; een evet,
daer

daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden en Franschen ook van ziek zijn. Wy moghen hierin nochte Crlecken, nochte Latijnen navolghen. Wort hier tegens gezondicht, terstont verliest de spræck haren luister; en ons oor wraeckt dat geluit, eenen valschen klanck, die de muzijck der tale bederft. — Genoegf

Zie daar nu, lezer! de nederlandsche taal tot die hoogte van volkomenheid gebragt, waar voor zij berekend was. Het is nu meer, dan anderhalve eeuw geleden, dat zij uit de wel gesneden pen van den voortreffelijken van den Vondel dien vorm kreeg, en nog heden schaamt zich de schranderste geleerde niet, alzooten nutte van het denkend publiek te schrijven. Geen gebrek trouwens is er in te ontdekken. De stijl is voor gewone lezers niet te hoog, niet te laag. Hij is mannelijk, deftig, krachtig, verstaanbaar, eenvoudig, zuiver. Vergelijken wij denzelven bij den stijl van Ho oft, zoo zien wij allerduidelijkst het onderscheid. Voor gewone lezers is de stijl van van den Vondel de beste, de regtst geschikte, en ter bereiking van het doel des schrijvens, het nut van 't algemeen, de meest gevorderde. Lezers, daarëntegen, van hooger aanleg zuigen uit den stijl van Ho oft meer mergs en kracht. Hun geest wordt er sterker door gevoed, hun verstand er spoediger door overtuigd, en hun gevoel er levendiger door aan het werken gebragt. Gemakkelijk laat zich dus de vraag beantwoorden, wie van beiden ons in zinnen stijl dan wel het best model heeft bezorgd? In de meeste betrekkingen, zoo als in het schrijven van

vertoogen, verhandelingen, enz. verplicht ons het gemeen belang meer v. d. *Vondel* te volgen, dan *Hooft*. In andere betrekkingen, daarentegen, zoo als in redevoeringen voor een geletterd gehoor, in levensbeschrijvingen, in geschiedschriften enz., doet men beter, zich den stijl van *Hooft*, met zich van de hier voor opgemerkte gebreken, die in denzelfen zijn, onthoudende, meer of min, naar den aard der zake, ten voorbeelde te stellen.

Dus zullen wij dan nu, in de geschiedenis der nederlandsche taal, spoedig zoo ver komen, als het doel onzes schrijvens vordert. In den stijl van *Hooft* en v. d. *Vondel* treffen wij reeds de taal zoo gevormd aan, als zij thans is, en over het geheel genomen, zoo zuiver, als zij naar het oordeel van den tegenwoordigen kenner derzelve behoort te zijn. Immers beiden zijn ze, sedert lang, tot heden toe, als de zekerste gidsen geëerbiedigd, welke de ware beoefenaars der tale, langs den weg hunnes onderzoeks, aan de zijde wenschten te hebben, en welke zij in hunnen stijl veiligst volgen konden. Bij de vervoeging der werkwoorden, bij de buiging der naamwoorden, bij de bepaling der geslachten, en bij wat niet al meer? zijn zij voor ons de eenigste leidstaren, die den rechten koers doen houden.

Minder gezag heeft te dezen aanzien een ander over het geheel, wegens rijkheid van taal, ook zeer verdienstelijk geleerde, die, den deftigen stijl van v. d. *Vondel* voor het publiek nog te hoog vindende, eenen lager weg betrad, en geheel ten dienste van het ongeletterd gemeen schreef in eenen bij uitnemendheid

heid volkmatigen stijl. Hij is het derhalve waardig nader gekend te worden. Men merkt immers wel, dat ik den zoetyloeienden Dichter Jakob Cats bedoele, die zoo in verschieft van denkbeelden, als in het natuurlijk schoon, waarmede hij dezelve bekleedde, schitterend uitblonk, en niet zelden, met alle zijne eenvoudigheid van taal, de heerlijkste trekken van een stout vernuft, op eene, in de daad, verrukkende wijze, aan den dag legde. In de jeugd was zijne taal doorgaans te plat, en in zijnen ouderdom keuvelde hij dikwerf, op een' vervelenden trant, over dingen, die van weinig belang waren. Dan in de kracht zijns levens was ook zijn stijl krachtig, vol geest en vinding, wegslepend door leerzame voorbeelden, die, met gezond oordeel gekozen, het hart róerden, en met zedelijke kieschheid aan het verstand der lezers gebragt werden. Gelijk v. d. Vondel, als dichter, bij Virgilius vergeleken wordt, zoo mag Cats, met regt, nevens Ovidius gerangschikt worden. Had hij de gebreken van Ovidius (*), hij had toch ook de verdiensten van dezen (†). En heeft de natuur wel ooit dichters gevormd, die gemakkelijker schreven, dan deze beïden

(*) Had Ovidius, bij voorbeeld, steeds zijn zoodikwerf wederkomend stopwoord, *quod fuit ante*; bij de hand, Cats zocht zijne speelpoppen *en ik en weet niet wat, en des al nietsemin*, enz. telkens weder op.

(†) Verg. de Vries a. *Verhandeling*, I. bl. 109. Men denke, ten aanzien van beiden, aan het bekende van Horatius; *Ubi plura nitent in carmine, cet.*

den (*)? Geen voorwerp kwam Cats voor oogen, of hij wist er meesterlijk mede te spelen, en er het nuttigste gebruik van te maken.

Geen ding was voor sijn oog zoo kleyn,
Of 't ging hem tot het innig breyn:
Geen dit of dat, geen boere - schuyt,
Of hy en troek er voordeel uyt (†).

Geen hoepel zelfs, dien door een jongske gedreven wordt.

Het kint, dat met een hoepel speelt,
Vertoont gelijk een eygen beelt
Van iemant, die sijn leven langh
Alleen maer gaet sijn ouden gangh.
Hy siet de son, hy siet de maen,
Hy siet den hemel omme gaen,
Hy draeyt ook met den tijt in 't ront;
Maer staet dan weder, daer hy stont:
Want in sijn ganschen ommeloop
Soo doet hy als de meeste hoop;
Hy treet wel in een ander jaer,
Maar anders wort men niet gewaer;
En schoon hy krijgt gerimpelt vel
Hy speelt noch al het oude spel (§).

Is het, zoo geroemde, als bekende, fabeldicht van den grooten Gellert, *Der Greis* (*); wel naïver, wel krachtiger, fraaijer? Overheerlijk is de volks-

(*) Het *quidquid tentabam scribere versus erat* van Ovidius was volmaaktelijk ook op Cats toepasselijk.

(†) *Wegwyser ten houwelick*, in de uitgave van 1700; bl. 263, verg. met die van den Heere Feith.

(§) *Kinderspel*; bl. 238.

(*) *Sammtl. Schriften*, I. Th. S. 12.

wolkstoon, waarop Cats, verstaanbaar voor allen, zijnen dichtgeest boven het gemeene, met majesteit, somwijlen wist te verheffen. Vooräl heeft hij zulks gedaan in zijn *Houwelick*, het beste van alle zijne schriften. In zijne *bedaagde Huysmoeder*, welke de vijfde afdeeling van dat werk is, geeft hij eerst eene beschrijving van den alles vernielenden tijd, en laat dan de Grieksche Helena klagen over de treurige ervaerenis, welke zij daar van had. Alles is hier even schoon.

Wat kan de snelle tijt niet eenmael over-heeren?

En door een stil geknaegh ten lesten omme-keeren?

Hy gaet een staegen tret, en sonder groot geluyt

Eet door het vinnig stael, en holt de rotten uyt.

Hy druckt een harders stal, hy ruckt palleyfen onder;

Hy toont in sijn beleyt meer krachten als een donder,

Meer als het seldsaam vyer, dat uyt den hemel berst,

Wanneer een strijdigh vocht is tegen een geperst.

Want als den blixem raest met sijn getakcte stralen,

Hy treft een harde rots, en niet de sachte dalen.

Al wat maar eenigfins betoont een soeten aert,

Dat is voor desen brant en hare kracht bewaert.

Maar, siet! de rouwe tijt verteert oock teere toofen;

Die in de steden sijn, die op de velden blofen.

Ach! friske maegden selfs; eylaes! het monster eet

Het schoonste dat men vint, het beste dat men weert.

Helene, voor een tijt de peerel van de *Grieken*,

In wit gelijk de snee, in bos gelijk de kriekken,

Ging eenmael, nu bedaaght, omtrent een spiegel staen,

En sprack haer eygen selfs met droeve klaghten aen;

Eylaes! wie ben ick nu? en wie, eylaes! te yoren?

Al wat ick eenmael was, dat is in my verloren.

Siet!

Siet! wat een kleyne tijt mijn krachten heeft gevelt,
 Mijn geesten uit-geteert, mijn luyster af-gepelt.
 Ach! is om dese romp soo menigh sweert geslepen?
 Soo menigh schicht gewet? soo menigh hondert schepen
 Gedreven over zee? soo menigh dapper held
 Gevallen in den krijgh, geslagen in het veld?
 Is om dit snoode (*) lijf soo lange tijt van jaren
 Gesmoort in enkel bloet? Soo menigh duysent scharen
 Verslonden door het stael? is om dit snoode lijf
 De weerelt tegen een gevallen in gekijf?
 Ben ick, vergeten mensch, tot twee verscheyde reyfen,
 Ben ick ontschaackt geweest? wie souhet konnen peyfen (†)
 Ben ick 'er oorsaeck van, dat *Xanthus* is bevleekt?
 Dat *Xanthus* overal, met dooden is bedeckt?
 Is *Troy*?, om mijnent wil, met al haer gulde salen;
 Is *Troy*?, om mijnent wil, met al de naeste palen,
 Is *Troy*?, om mijnent wil, gewonnen door het Peert?
 Is *Troy*?, om mijnent wil, gevallen door het sweert?
 Ach! waer is dan de glans, die hondert duysent menschen,
 Die al, wat oogen had, mijn liefde dede wenschen
 Ach! waer is nu ter tijt, ach! waer is nu de glans,
 Een vreugt en herte-lust van alle friske mans?
 Mijn boesem, die wel eer plach geestig op te zwellen,
 Hangt nu daer heen gesackt, gelijk als dorre vellen.
 Mijn hant, mijn wankel hoofft, mijn gantse lichaam beeft,
 Ick hebbe, wat een druck! mijn krachten overleest.
 Mijn hayr, dat my het lijf placht over al te decken,
 Dat laet my nu alleen een hoofft vol kale plecken.
 Wat dient'et noch geklaeght? mijn leden sijn (oylaes!)
 Als tacken sonder loof en fruyten sonder waes.

Ach!

(*) *Snood* is hier gering.(†) *Peysen* beteekende oulings eenvoudig denken.

Ach! daer één yder mensch voor desen vont behagen,
Dat geeft my nu alleen maer reden om te klagen.

Ach! waeróm noch gezien in dit verdrietig glas?

'k En wil niet, soo ick ben: 'k en kan niet, soo ick was.

Hadde v. d. Vondel wel zoo groote redenen, om boos te worden, toen de Aartsbischop van *Meche-
len* hem bij Cats vergeleek, en hem beneden dezen stelde? Eenen Brabandschen geleerden, bij wien de nederlandsche taal in dicht en ondicht weinig beoefend werd, moest ten minste de versifikatie van Cats gladder voorkomen, dan die van v. d. Vondel. Ook al hadden de gedichten van Cats niet zulk eene spraak-kunstige reinheid, als men in die van v. d. Vondel aantrof, de schatten van zijne moedertaal bezat hij in eene ruime mate. Immers hoe edel, hoe eigenaardig, hoe krachtig, en juist geschikt naar het onderwerp waren alle zijne uitdrukkingen. Het kon niet misfen, of door dezen moest hij den gemeenen lezer, van ware taalkunde ontbloot, roeren, zoo als geen ander hen roeren kon. Huijgens noemde Cats, zonder bedenking, *aller dichteren bestevader*. Ook dien naam verdiende hij, in vollen nadruk, en als ouder in jaren, dan Hooft en v. d. Vondel, en als volksdichter.

Bijzonderlijk evenwel dienden wij den nederlandschen stijl van Cats, in ondicht, te doen kennen! Dit is van veel belang. Dezelve was alleszins doelmatig, als volkomen geschikt naar de gemeene vatbaarheid. Cats schreef alleen voor het ongeletterd volk; en niemand werd door hetzelfde beter verstaan, dan hij. Zonder plat of triviaal te zijn, drukte hij zich

zich geheel uit in de taal, in den toon en in den geest des volks. Hier is er eene proeve van, ontleend uit 's mans aanspraak aan de Bruyloftsgasten, voor het vierde deel van zijn *Houwelick*. *Laet ons kortelick het ampt beyde van echte man en vrouwe overloopen; het en sal niet als vrucht konnen schaffen, alendien 'et maer tot inleydinge van het volgende werck. Wat dan eerstelick den man en desselfs pligten aangaet, dezelve konnen (naer ons bedencken) bequaemlick worden gebracht tot drie hoofstucken. Vooreerst stellen wy tot laste van den man de besorginge van den godsdienst in den huuse, ten eynde desselfs huysgesin moghte wezen als eene kleijne gemeente Gods. De godsaligheyt (seyt de Apostel) is tot alle dingen nut, als die de belofte heeft des jegenwoordigen en toekomenden levens. Ten tweeden vereyschen wy in den selven dapperheyt en goed beleyt, om sijn huys en huysgesin behoorlick voor te staen, en van alle nootsaeckelickheden te versorgen. Ten derden is hem noodig eene hertelicke liefde en vriendelicke heusheyt over sijn geselschap. De voorschreye heusche minnelickheyt meynen wij, dat hem ten diepsten behoort te worden ingescherpt uit drie verscheyde en sonderlinge scribes- plaetsen, daar toe krachtelicken aendringende, die wij geerne kortelick den goetwilligen leser hier willen aenwijzen. De eerste plaatse is Genes. II: vers 33. Daer het wijf wort geseyt te wesen vlees van des mans vlees en been van des mans been, dat is, in al haer wesen geheel uyt aen man. De tweede plaatse is Ezech. XXIV: vers 16. daer de*

vrou.

vrouw wordt geheten de lust van des mans oogen, dat is, de gants en geheele vermaeckelickheit van den man. De derde plaetse is 1 Sam. XII: vers 3. daer de vrouwe bij gelijkkenisse wordt genaemt het eenigh schaepje, slapende in den schoot des mans, 't welck bij hem gehouden wordt als eene dochter. *Wy laten de sluyt-redenen en soete bedenckingen, uyt de voorschreve plaetsen vheyende, een yder tot sijn eygene overlegginge, en seggen kortelick met den Apostel Paulo. So hebbe dan een iegelick van u lieden sijn eygen wijf also lief, als hem selven. Eenige volcken, en onder andere, de Romeynen, hebben in voortijden een gebruyck gehat in hare schou-spielen, dat sy lieden een beir en een stier te samen aen een keten sloten, ten eynde die wreede gedierten des te felder soudon worden, en malkanderen te vinniger mochten tergen. Het gaet recht anders met de echte-lieden, want deselve worden in den vriendelicken bant der liefde te samen gevoeght tot geen ander eynds, als om door onderlinge minsaemheyt malkanderen meer en meer tot liefde en vrientschap te mogen opwecken. 't Houwelick is in den aert een recht werck der liefde; het moet met liefde begonnen, met liefde gevordert, met liefde voltrocken worden.*

Welk een oorspronkelijke, reeds gevestigde, volkmatige stijl van schrijven! Zeer onderscheiden is wel dezelve, gelijk elk ziet, van dien van Hooft en van den Vondel, maar velen niet minder geval-
lig, dan deze, ja meer geval-
lig, dan deze, ja meer geval-
lig, dan deze, ja meer geval-
lig, dan deze, ja meer geval-

dat van dien der anderen. Uit hoofde zoo van zijne eenvoudigheid, als gemakkelijkerheid, is dezelve de vrij algemeene kanseltijl der geestelijkheid geworden, die, wilde zij van allen verstaan zijn, ook niet wel eenen veel geschikter kiezen konde. Ook van daar, dat dezelve de heerschende schrijfstijl is geworden in alles, wat van de godgeleerden, in het nederlandsch, voor het christelijk publiek, door den druk, is in het licht gegeven.

Welke groote verplichtingen heeft dan nu niet onze nederlandsche taalkunde aan de uitmuntende talenten, waarmede dit edel driemanschap door de goede Voorzienigheid is bedeeld geweest. Hooft gaf rijkdom, van den Vondel deftigheid, Cats duidelikerheid aan de taal. Aan hen zien wij, hoe hooge verdienste de poëzij heeft met opzigt tot de taal. Zij waren het, die als dichters, elk in zijne bijzondere betrekking, aan de taal bezorgd hebben glans, kracht en leven, Zij beschouwden, met aandacht, in het rijk der natuur, alles, wat schoon en krachtig was, en bragten den indruk, dien zij daarvan gevoelden, over in de taal. Door dien weg kregen de woorden, stijf en stroef in zich zelve, losheid en luister. En de zinnen werden aangedaan, als waren de teekenen zelve de voorwerpen, welke zij afbeeldden (*).

Dan

(*) Verreërend, In de hoogste mate, is voor de Nederlanders het gelukkig tijdvak, waarin deze drie zoo groote dichters geleefd, en de taal hervormd hebben. Men denke hier aan het gene Voltaire, op goede gronden, gezegd

Dan het wordt tijd, dat wij gaan zien, wat er geworden zij van de taal der *Vlamingers* en der *Brabanders*! Wij hebben hier voor aangemerkt, dat, met de scheiding der Nederlanden, het verlichtste gedeelte van de bewoners der tien; onder *Spanje's* heerschappij blijvende; gewesten zich in de zeven overigen verstrooid en gevestigd had. Alles zonk dus in die landen spoedig weder onder de verdonkerende nevelen der oude barbaarschheid weg. Een *Justus Lipsius*, een *Erycius Puteanus*, en weinige anderen mogten den geheelen ondergang der wetenschappen nog wat doen vertragen. Na hunnen dood kon niemand dien meer tegenhouden. Aan de beoefening der oude letterkunde werd niet meer gedacht. Men leerde grieksch en latijn, of liever het laatste alleen, niet anders; dan men in de sombere middeleeuwen had gedaan, alleen met oogmerk; om de schriften van dien tijd te verstaan, en het gene men weten wilde, daar uit te scheppen. Hoe zoude men, zulk een' bedorven smaak hebbende; dan lust gevoelen, om aan éene hervorming der moedertale de ijverige hand te leggen? Met den dood van *Plantijn*, *Kilian* en van *Meteren*, was al het gene men er aan den herbouw der tale gedaan had, ganschelijk weder ingestort. Gelijk eene kaars op den kandelaar, bij het

uit

zegt heeft; *Poétique*, T. I. p. 23. *On trouvera mille génies, qui sauront arranger un ouvrage, & le versifier d'une manière commune, mais le traiter en vrais poëtes, c'est un talent, qui est donné à trois ou quatre hommes sur la terre.*

Hh 2

uitgaan, nog voor het laatst eenige oogenblikken sterk flikkert, zoo was het ook met het licht der nederlandsche taalkunde, in *Braband*, toen het bijkans geheel had uitgeschenen. Kornelis Kilian gaf, na Plantijn, wiens verdiensten wij, in de vorige afdeeling, geroemd hebben, ten jare 1599, te *Antwerpen* in het licht een alleruitmuntendst Neêrlandsch woordenboek, dat, door Huijdecoper, met het hoogste regt, de éénige fakkel der nederlandsche tale genoemd wordt, waarāan wij onze kaarsen hebben aangestoken (*). Schatten van kennis der oude taal kunnen uit dit woordenboek worden opgedolven. Hiertoe dienen mede de veelvuldige ophelderingen, uit de schriften der ouden er bij gevoegd, door den geleerden G. van Hasfelt, die dit woordenboek, naar de oudste uitgave, op nieuw heeft doen in het licht komen ten jare 1777. De laatste klasfische schrijver uit *Braband* was de grijze Emanuël van Meteren, wiens *Historie der Nederlandscher ende haerder naburen oorlogen ende geschiedenissen* ten jare 1614 in het licht is gekomen. Ware er ten dien tijde iemand in *Braband* of *Vlaanderen* opgestaan, om van Meterens reeds tamelijk

(*) In zijne *Proeve van T. en D.* II. bl. 169. Diergelijke niet min verëerende getuigenissen, aangaande Kilians *Woordenboek*, vindt men bij Junius in *notts ad Willebramum*; p. 5, bij Morhoff, *Poly hist. litt.* II. 4. § 5. bij Eckhart, *Hist. Stud. Etym.* p. 46; bij Ten Kate in zijne *Aanleiding* enz. I. bl. 161; II. bl. 62, bij Wiarda in zijne *Geschiede der alsfries. sprache*; bl. 37, en bij vele anderen.

lijk wel gevormden stijl gelukkiglijk te hervormen, hij zoude zich in waarheid aldaar niet minder verdienstelijk hebben kunnen maken, dan zich, onder ons, Hoofd toe gemaakt heeft. Maar! . . . . . Alzoo lag dan voor altijd geheel te gronde dat van ouds overheerlijk vlaamsch en brabantisch dialekt, 't welk voor het hooffdialekt van de nederlandsche taal gehouden mogt werden, en waarin voorheen onze beste schrijvers de pen gevoerd hadden! Ten bewijze van de jammerlijke gesteldheid der tale in de gemelde landen, na dien tijd, behoef ik niet wel iets anders den lezer onder de oogen te brengen, dan de volgende rijmregels, die den zin van het bla-zen des *Antwerpschen Violiers* behelsden, en, ten jare 1620, Poëtische hemeltaal heetten (*).

Jupiter hemelvorst! wilt ons deur *Pallas* stieren

Voor, *Pegasus* fonteyn, stelt reden in 't lamoen.

Apelles kinders bly commen met violieren

Breurlijck tooghen haer jongst, ter liefde de *Peoen*.

En wil men den brabantischen stijl diens tijds, in on-
dicht, kennen, zie hier iets uit de voorrede van
Antonij Smijters een' *Antwerpenaar*, voor zij-
ne ten jare 1620 uitgekomen *Epitheta*, een boeck,
niet alleenlijck bequaem, ende dienstlijck voor alle die
de Poëtenkonste beminnen, maer oock om alle andere
Nederduytsche compositien te vercierem. Na berigt te
hebben, dat hij een Fransch werk van *Maurice*
de

(*) Zie de a. Verhandeling van *Kops*; bl. 304.

de la Porte ten grondslage gelegd had, gaat hij dezer voege voort. *Het blijft noch bij desen onsen Epitheten boeck, dat alle die Maurice de la Porte in sijn Boeck heeft, hier overghezet zijnde, ontallijke andere D ytsche daer noch by gebracht zijn, noch daghelijcx wt der Poëten schriften ter handt komen, voorvallen ende gheinventeert worden; My zelve verzeerende, on e nakomelingen hier oock wat daer by practiseren zullen tot verbeteringhe, dese noch vermeerderen ende alzoo met lanckheyt van tijden, om de Nederlandsche Tale tot een volkomen Tale te maken, te hulpe nemende den oorspronck ende wtbondt onser Moeder de Hoochduytsche sprake, welke over lang na der konst onser Gramatische Reghelen ghebracht is, hun niet aentreckende (oft aldus doende) den onverstandigen ende quaetwillighen stoffe nemen zulx te berispen, dewijle elck weet, dat dit volcxken qualijck lijden mach, dat men eens anders werck zich toe-eyghene; Neen dat en is niet eens anders werck zich toegeeygent, maer bewesen, dat onse Nederduytsche Tale niet en is barbaris, rou noch ongheschikt; maer bewesen, dat men uyt den oorspronck den oorboor zuyght, onse sprake gheeert, ende ghearbeydt, die tot volkomenheyt te brenghen, op dat door zoodanige middelen, onse jeught lesende, schrijvende ende practiserende de Fransche ende Duytsche Poëten, ghevoordert kan worden, waer door (als ghezeght is) onse Landtslieden dienst gheschiedt, ende hun meer gheneghen maect, hun in hunne Moeders Tale t'oeffenen. — Welk eene jammerzalige brab-*

bel-

belspraak, en wel van eenen, naar den brabantfchen spraak, regt ijverigen minnaar der nederlandsche tale, dien wij vervolgens ook als spraakkunstschrijver zullen leeren kennen. Sedert dien tijd tot heden toe is in die landen de beoefening der moedertaal allerschandelijkt verwaarloosd geworden. De nederlandsche schriften, er van tijd tot tijd uitgekomen, strekken meest allen daarvan tot even zoo veele doorstaande bewijzen. Meest allen, schrijf ik. Immers hoe weinigen kan men uitzonderen? Onder dezen verdient de hoogste plaats Laevinus de Meijer, Priester bij de Jesuiten, wiens dichterlijk geschrift, de *schadelijkheid der gramschap*, in een zuiver vlaamsch-brabantsch dialect allernaauwkeurigst bearbeid is. Hetzelve is uitgekomen in het begin der achttiende eeuw. Voor het overige heb ik ter staving van het be-
weerde mij slechts te beroepen op den tijtel van een hier voor mij liggend werk, dat, uit twee zware deelen in Quarto bestaande, ten jare 1783 in het licht is verschenen te *Antwerpen*. Zie hier den tijtel: *Aldernouwkeurigste Verhandeling der Geschiedenisfen van het oud Testament, even als dezelve in het H. Schrift bevonden woraen met nutte en wijdloopige Aenmerkingen verrijkt ende opgeluystert door verre over de hondert uyt-
muntende Printverbeeldingen zeer konstiglijk in 's Koper gesneden*. Deze tijtel alleen toont genoeg aan, hoedanig de stijl moet zijn van den inhoud des boeks. Doch geen sterker bewijs voor de achterlijkheid van de nederlandsche letterkunde in *Brabant* herinneren wij ons, dan dat, zoo in taal als dicht, allerellendigst geschrift, het welk voor weinige jaren

te *Brusfel* in het licht verscheen, onder den titel van *Virgilius in de nederlanden*, en ten maker had Victor Alexander Christianus Le Plat. De onächtzaamheid der *Vlamingers* en *Brabanders* op de taal, nu sedert meer dan twee eeuwen plaats gegrepen hebbende, is mede oorzaak geworden, dat hunne taal grootendeels voor de fransche geweken is. In *Vlaanderen*, bij voorbeeld, te *Gent* en *Brugge*, spreekt men nog *vlaamsch*, maar te *Yperen* reeds *fransch*. Voorān in *Braband* spreekt het gemeen, ook het beschaafde volk, als de landtaal, geen *fransch*, maar *neêrlandsch*. Dus is het bij voorbeeld te *Antwerpen*. Maar verder op, gelijk in *Brusfel*, spreken de gemeene *Brabanders* beide fransch en neêrlandsch. Het beschaafdst gedeelte spreekt alleen fransch. In de overige gewesten der tien *Nederlanden* heeft de fransche taal de oude taal des lands geheel verdrongen,

Welk eene verāndering! De *vlaamsch-brabandsche* taal, het zuiverste neêrlandsch dialekt, verloor, in een' tijd van twee eeuwen, geheel haren aard, hare kracht, hare waarde, haren invloed en bijkans haar bestaan. Wij kunnen hier uit opmaken, wat er van onze taal, de taal der zeven overige *Nederlanden*, hadde kunnen geworden zijn. Bestaan zoude zij nog zēker overāl, waar zij voor twee honderd jaren bestond. Maar hoedanig zoude zij wel geweest zijn, indien er onder ons geen *Hooft* ware opgerezen, die het gene *Spieghel* begonnen had, met zulk een allergelukkigst gevolg, bevorderd — ja volēindigd heeft. Nooit immers zoude van den *Von-*
del

del zoo groot zijn geweest, hadde hij niet op Hoofdschouderen gestaan. En Cats? Hadde deze, omstreeks het jaar 1603, geene *Amsterdamsche* vrouw getrouwd, 't welk hem gelegenheid gaf, om in den kring der letterhelden, uit de Kamer, in *liefde bloeyende*, regt gevormd te worden tot het gene hij geweest is, zijne *Zeeuwsche* taal en dichtkunde zoude van de *Vlaamsche* en *Brabandsche* mischien niet zoo zeer onderscheiden zijn geweest. Ei lieve! toch, waar vond men, in het begin der zeventiende eeuw, buiten de gemeenschap der genoemde lettervrienden hier te lande, ten aanzien van de beoefening onzer vaderlandsche taal, mannen van kunde en smaak? Nergens. Bij de Rederijkers in ons land was het op verre na nog geen schemermorgen. Het holle des nachts alleen was voorbij. Het was er dus in de kamers wel niet zoo pekdonker meer, als in die van *Vlaanderen* en *Braband*; doch zeer groot was het verschil niet. 't Voornaamste, dat men tot haren lof zeggen kan, is, dat men in het algemeen zich meer begon toeteleggen, om het dicht of rijm van uitheensche woorden te zuiveren. Maar de taal en dichtkunde bleef er nog even onbeschaafd. De *Haarlemsche* kamer, *Liefd boven al*, gaf, in het jaar 1613, op de toen zwevende kerktwisten doelende, ter beantwoording de prijsvraag op,

Of Gods ghenade, door Christi lijden, en 's Geest krachts,
 Ons salicheit maer ten deel, of gheheel heeft gewracht?

onder deze voorwaarde;

Neêrduytsche spraeck „ met zoet vermaeck" wilt reyn verhaelen.

Hh 5

Bss.

Bastaert woorden vreemt „uytlants niet neemt” myt ander talen,
 Soo veel doentijck is „haer rijckheit wis” wilt nemen in acht (*).

Hoe digt ligt *Haarlem* bij *Amsterdam*, waar, uit de kamer, in *Liefde bloeyende*, zulke edele vernuften waren opgetreden, die met zulken glans schitterden, en evenwel . . . . ! Welke ellendige taalknoeijers moeten dan wel de Rederijkers ten platten lande geweest zijn ! Hoe ongehavend moet het er in de kamers op de dorpen hebben uitgezien ! En maar goeden raad, om die te reinigen, heeft men nooit willen hooren. De Dichter Poot, die, in zijne jeugd, met de Rederijkers van *Ketel* en *Schipluiden* verkeerd had, zingt, al boertende, van hunne gedichten, ten zijnen tijde.

De Kamerwerken van 't sijn Rederykerdom
 Verrukten mijn gemoet, al gingen ze ook zoo krom
 En kreupel, als een wijf van driemaal dertigh jaren,
 Waar uit de kracht en geest in 't stinkhuis is gevaren (†),
 In waarheid men moet er zich over bevreemden, dat
 eene zoo kromme letterkunst, zonder kracht en geest,
 uit den duisteren afgrond der ijseren middenëeuwen
 opgekropen, zich, in het volle daglicht van den gouden
 leeftijd van Hooft, heeft kunnen staande houden.
 Evenwel dat heldere licht verspreide zich niet buiten
 den eng beperkten kring van des grooten mans vrienden.

(*) Zie Kops Verhandeling; bl. 88, 89.

(†) Poots *Poëzy*, nieuwste uitg. I. bl. 119. Verg. Kops m. a. Verhandeling, bl. 312.

den. Maar ook dezen vormden hunnen nederlandschen stijl geheel naar den zijnen. Duidelijk ziet men, dat, hoe zeer ook elk van hen zich, te dezen aanzien, onderscheiden mogt, wijl zij allen zoo wel oorspronkelijk schreven, als dachten, nogtans hunne nederlandsche schrijfwijze of meer of min eene vrije navolging was van het verhevenste model, dat hun Hooft gegeven had. Onder dezen mogen, behalve van den Vondel en andere reeds genoemden, bij uitstekendheid geteld worden Laurens Reaal, Samuel Coster, Kaspar van Baerle, Anthonis de Hubert, Daniël Heinsius. Deze laatste verdient den bijzondersten lof, als die de beste middelen heeft aan de hand gegeven, om honigdropelen, van de bloemen der eigenlijk gezegde geleerdheid gezogen, in de nederlandsche taal te mengen, en in het zamenkoppelen der woorden zoo analogisch als etymologisch zeer gelukkig is geweest. Hoe gaarn voegde ik er onzen hoogachtbaren Huigh de Groot bij. Dan deze volgde meestäl den stroom der gewone schrijvers zijns tijds, minder evenwel in stijl, die vrij krachtig was, dan in taal, waarin hij het gebrekkige beter had kunnen verbeteren. Dienaangaande kweet zich bij uitstek een man, anders niet zoo geleerd en kiesch van smaak, de wakkere Johannes Utenbogaert, die reeds sedert het jaar 1588 eene vrij zuivere pen voerde, en hadde hij dat in zulken mannelijken stijl gedaan, als naderhand Hooft, in dezen, eenen ontfelijken naam zoude verworven hebben (*).

ders
 (*) Verg. v. Hoogstratens Aanspraak voor zijne
Gezantslijst.

ders moet hier, met onderscheiding, genoemd worden Konstantijn Huijgens, die, wegens eene bijzondere zinrijkheid, met eigenaardige kortheid gepaard, na van den Vondel en Cats, wel de meest oorspronkelijke schrijver en dichter is geweest van allen, die uit Hoofts school zijn opgetreden. Iets evenwel, 't welk in hem meer te laken, dan te loven is, was, dat hij in den nederlandschen stijl spreuken der oude Grieken en Romeinen tusschenvlocht. In deze manier van het Neêrlandsch met vreemden pronk op te tooijen, is hij, zoo niet de eerste, dan één der eersten geweest.

Eindelijk behoor ik hier, onder Hoofts echte kweekelingen, niet voorbij te zien de twee *Veluwsche* kerkleeräars, Franciskus Martinus, te *Epe*, en Conradus Goddaeus, te *Vaasfen*. Hooft ruimde den eersten eene plaats in naast Huijgens (*) en den anderen gaf hij geen' minderen lof. Als liefhebber van den griekschen en latijnschen dichttrant was Goddaeus één der eersten, die, in de nederlandsche verzen, het rijm, met allen ernst, afkeurde, en eene rijmlooze voetmaat ten sterkste aanprees (†).
Na

(*) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 115.

(†) Zie Huifinga Bakkers a. *Verhandeling*, bl. 119, 120, en Scheltema's a. R. bl. 116. Onder zijne medestanders, hierin, was Huijgens. Maar alle hunne pogingen, gelijk die van latere dichters, zijn, tot heden toe, 't gene niet te verwonderen is, vruchteloos geweest. Alleen verwondert het mij, dat men ter verbetering van de toonêlpoëzij het onrijm nog niet heeft getracht invoeren. In de toonêlpraak is toch, naar het mij voorkomt, het rijm even onnatuurlijk, als in de spraak des gemeenen
le-

Na Hoofst's overlijden, dat ten jare 1647 voorviel, verdwenen al gaande weg 's mans echte kweelingen en volgers. En in het jaar 1650 scheen op al het licht, door Hoofst ontfloken, weder de domper van barbaarschheid gedrukt te zullen worden. Van den Vondel, Cats, Huijgens, en wie hunner kunstgenooten toen nog nevens hen in leven waren, hadden allen met elkanderen op de verbetering van taal en stijl niet dien hervormenden invloed, welken Hoofst alleen had gehad. Trouwens na het midden der eeuw geraakte de studie der oude letterkunde andermaal in diep verval. Slechts bleef zij in hoog aanzien bij de Gronoviusen, de Græviusen, de Franciusen en eenige anderen, die zich met den meesten ijver op hare beoefening bij voortduur toelegden, maar weinig echte kweelingen vormden. Eerst had zich dezelve reeds uit den weg gedrongen gevoeld door de hevige kerktwisten, tusschen de volgers van Arminius en Gomarus. Maar nu zag zij zich geheel in het voetzand geworpen door geweldige godsdienstverschillen, die, onder de aanhangers van Voetius en Coccejus, met eene niets ontziende drift, gevoerd werden, en, gelijk de toen pas geëindigde oorlog met *Spanje*, van het jaar 1658 tot het jaar 1738, niet minder, dan tachtig jaren geduurd hebben.

Van de dichters alleen werd de oude letterkunde geëerbiedigd en beoefend. En hieraan waren zij den roem,

levens. De aard der zake vordert in dezelve slechts eene krachtige taal, zoo als die van poëtisch onrijm.

roem, welken zij verwierven, schier geheel verschuldigd. Door de studie dezer fraaije wetenschap voor- gelicht, waren zij immers alleen in staat, om van Hoofds en deszelfs eerste volgelingen in hunnet dichterlijken gang het beste gebruik te maken; en in het Nederlandsch zich gelukkiglijk hit te drukken. Onder dezen hebben, als taalkundigen; uitgemunt Daniël Joncktijds, Jakob Westerbaan; Reinier Anslo, Pieter de Groot. Doch ik kan hen niet allen opnoemen! Bijzonderen lof evenwel verdienen, als groote taalkundigen diens tijds, slechts eenige weinige dichters. Dezen waren Joachim Oudaen, die de taal zijns tijds zocht te verrijken met geheel verouderde woorden, Johan van Broekhuizen, een oordeelkundig beschaver zijner moedertale, Petrus Poeraat, een allerken- rigst kenner der taal, Petrus Francius, beroemd door zijne echt nederlandsche vertaling der redevoering van Gregorius, den *Nazianzener*. Voor het ove- rige stak, als een echte zoon van v. d. V o n d e l, bijzon- derlijk uit de stoute, schoon soms wat al te gezwollene; Johannes Antonides van der Goes, die zelfs wel eens, zoo in zuiverheid van stijl; als in schikking van woorden, dezen zijnen vader voorbij streefde (*). Eén zijner gedichten, de *Bellona aan band*, betuig- de van den Vondel zoo *schoon te vinden, dat hij er zijnen naam wel onder wilde zetten* (†).

In

(*) Zie v. Hoogstratens *Bericht voor den eersten druk zijner Geslachtlijst*.

(†) Zie het leven van Antonides, achter zijne ge- dichten.

In sierlijke netheid van taal had nogtans, als dichter, zijns gelijken niet de beroemde Jeremias de Decker, een man daarenboven van groote geleerdheid en menschenkennis. Niemand van zijne tijdgenooten had zich op het beschaven der tale, bijzonderlijk op het zuiveren van de geslachten, meer toegelegd, dan hij. Tot zijn bijzonder gebruik had hij eene *Spraakkunst* ontworpen, om niet bij den tast heen te schrijven, maar orde, maat en regel te houden (*).

Gelijk de Decker, in sierlijke netheid van taal, nitblonk, zoo verhief zich in mannelijke kracht, om met de taal beide te roeren en te overreden, als een echt navolger van Hooft, boven alle zijne tijdgenooten, de voortreffelijke Gerard Brandt, predikant bij de Remonstrantshervormden te *Amsterdam*. In zijne jeugd, had hij eene lijkrede gehouden op Hooft, en daarin reeds getoond, hoe gelukkiglijk hij den uitnemenden stijl des Drosfaarts, in alle deszelfs kracht, zich had eigen gemaakt, in zoo verre het hem toen mogelijk ware dien te volgen. In later tijden is hij, bij het schrijven van zijne *Historie der Reformatie* en andere werken hierin nog beter geslaagd. En schoon hij doorgaans minder krachtig in uitdrukking moge zijn, dan Hooft, is evenwel zijn stijl boven dien van dezen daarin beter, dat dezelve minder latijnachtig, ook minder ingedrongen en zamengepakt is. Dit getuigenis geeft, naar waarheid, van hem de oordeelkundige de Vries (†), wiens woordenik hier,

om

(*) Zie de Verhandeling van de Vries, I. bl. 194.

(†) In zijne 2. Verhandeling, bl. 228.

om den lezer Brandt, in zijnen uitstekenden aanleg, nader te doen kennen, verder wil overnemen. „Schoonzoon van den vermaarden van Baerle, was de oude en nieuwe letterkunde hem als in merg en sappen doorgedrongen. Uit de schriften der oude Grieken en Romeinen, en uit die van Hooft en Vondel hield hij naauwkeurige aanteekening van het gene hem het beste en verhevenste toescheen, en vercierde met deze bloemen zijne deftige en keurige geschriften in dicht en ondicht”. En, indien mijn oordeel mij niet misleidt, zoo heeft hij de meeste onvolkomenheden, die in de schriften van Hooft en v. d. Vondel aanwezig waren, meesterlijk verholpen. Er waren in die schriften hier en daar nog overblijfsels van de oude bedorvenheid der tale, onnatuurlijke woordvoegingen, trekken van valsch vernuft, lage uitdrukkingen, enz. Dit alles zag Brandt meer dan iemand van zijnen tijd, en wist er zich voor te wachten.

Op Brandt laten wij hier eindelijk volgen dat edel paar vrienden Johannes Vollenhove en Arnold Moonen, beide uitmuntende dichters en voortreffelijke kerkredenaars. De eerste, predikant bij de hervormden in den *Haag*, stond als dichter en taalkenner, aan Brandts zijde. Vondel noemde hem *zijn* zoon. Geen sierlijker redenaar heeft de hervormde kerk gekend, dan Vollenhove, uit dien hoofde de *Guldemon*d zijns tijds geheten. Meer sierlijk evenwel, dan zuiver redenaar is hij geweest. Schoon hij een naauwkeurig waarnemer was van vele netheden in de taal, was hij evenwel minder indringend in den grond.

grond der tale. Ook de regelen, waarnaar hij werkte, waren soms zeer willekeurig. Over het geheel nogtans kan men hem als een' oordeelkundigen beoefenaar der tale leeren beoordeelen uit zijne aantekeningen in zijne *Mengeldichten*. En zijne Leerredenen, *de Heerlijkheid der Rechtvaardigen*, doen ons zijnen mannelijken stijl, vol van pit en merg, kennen. Ten zijnen tijde was dat erbarmelijk wanbegrip onder de schrijvers ingesloopen, dat goed Neêrlandsch bestond in eene hoogdravendheid van woorden, zonder eenige acht te geven op spraakkunstige gebreken. Wat maat hoog gepend was, al grimmelde het van taalfouten, dat hield men voor keurig Neêrlandsch. Dat wanbegrip uitteroeijen, was het doel bijzonder van Vollenhove. Men hoore hem in zijne Poëzij (*).

't Hervormen van ons taal, daar menig geest in dut,
 Is ieder even na, maar elk niet even nut,
 Taalmeesters vindt men, die gebreken, waard te lasteren,
 Met feilen betren, die de taal nog meer verbasteren,
 Aan't zwerfen vallen, met veel woorden, valsch van klank,
 Van anderhalven voet, die nergens gaan in zwangk,
 Zo hardt, zo duister, dat de zin niet is te vatten.

De andere, Arnold Moonen, predikant bij de Hervormden te *Deventer*, kan in kracht van sierlijke welsprekendheid noch met Brandt, noch met Vollenhove worden gelijk gesteld; maar in wel beredeneerde zuiverheid, gelijk wij vervolgens nader zien zullen, overtrof hij alle zijne tijdgenooten.

(*) Bl. 577, 578. Men vergelijke de Verhandeling van de Vries, I. bl. 251.

nooten. Mer dit al ontdekt men, zoo in zijne voortreffelijke leerredenen, gelijk daar zijn Paulus te *Athene*, Paulus onder de *Heidenen* enz., als in zijne *Poëzij*; eene stoutheid van uitdrukking, gepaard met eenvoudige deftigheid. Zijn stijl is daarēnboven en zaakrijk en beknopt. Francius hield hem, uit hoofde van den volkmatigen toon, die in zijne kanselraal heerschte, voor den besten kerkredenaar zijnes tijds. Van den Vondel waardeerde hem, als dichter, zeer hoog, en Westerbaen gaf hem den lof, dat hij, na v. d. Vondels dood, het heiligdom van *Pindus* beveiligd had tegen de schendzieke handen van deszelfs wederstrevers. Hij stierf ten jare 1711, toen de beste nederlandsche dichters, welken allen de kuischheid der taal, in die tijden, ter hantging, meestal van het toonēel waren afgetreden. Dit deed denzelfden Westerbaen zingen bij het graf van *Moppen*.

De luister der Poëten

Verdwijnt, en wordt vergeeten:

En hy, die meenigh feest

Vervrólijkte met vruchten van zijn' geest,

Vindt naeulijks eenen Dichter,

Die hem (wat valt 'er lichter?)

De schuldige eer en plicht

Voor 't laatste heeft betoont met een gedicht.

Geen dichter van welverdienden roem vierde *Moppen*'s lijkgedachtenis, dan Westerbaen. De bekende *Adriaan Paas*, die als dichter, geroemd zelfs

zelfs van Westerbaen (*), vrij wat naamis maakte, bij zijne tijdgenooten, vlocht *Cipresfen* bij Moonens graf, welke hij der weduwe toezond, met dezen aanhef.

Mejuffrouw, tienmaal most nu in twee weken preken (†),
Als in dees geurbrief moet met U Eerwaarde spreken.

Vergeev, dat niet so 't hoord, maar so ik nu maar kan,
Te kort beschreye U voortreffelijken man.

Maar ik vraag, was deze man den naam van dichter waardig? Wat verder voort laat hij zich dus hooren:

Wie sal Neêrduitsche taal en letter konst herstellen;

Wie leren lesen sal, wel schrijven en net spellen;

Wie breken 't hoofd met naamwoord, lettergreep, geslagt,

. Daar de onbequame en taalsfordige meê lagt.

Ware mijn bestek niet beperkt, zoo zoude ik ter proeve hier bij voegen de *Eergedachtenis* van A. Moonen, door Pars, gewijd aan den hoogleeraar Fabricius. Dit is een uitvoerig stuk, dat geheel samenhangt, maar van donkere wartaal samenhangt, zoo als ik mij nauwelijks herinner ooit iets gezien te hebben. De lezer zoek zelf het eens op, voor Moonens geschrift, Paulus onder de Heidenen, en hij zal verbaasd staan over den allerellendigsten smaak van dien tijd in taal en dichtkunde. En deze man had zich vrij wat naamis gemaakt, niet alleen bij Westerbaen, maar ook bij Moonen en

(*) In zijne *Leikgedachtenis* van den Heere Moonen aan den Heere A. Pars.

(†) Pars was predikant bij de hervormden te Katwijk aan den Rhijn.

en Vollenhove. Men zie hier uit, hoe klein het getal van de verëerders der zanggoſſinnen geweest moet zijn. Anders toch zouden zulke voortreffelijke dichters de hand der broederschap aan geenen Pars hebben toegereikt. De meeste poëten dien tijds waren allerëilendigſte rijmelaars, die, in hunne eigen oogen, zich te ſchrander achtten, om in de school, door v. d. Vondel geſticht, hunne kunst te leeren. Den hoogſten dunk hadden zij van hunne talenten als dichters. Pars zelf ſchreef ergens (*), dat, in zijnen tijd; de *digtkunst, van langs de aarde te kruipen, tot de ſterren verheven was, en de eeuw geen middelmatige dichters meer toeliet* (†). Niet minder gebrekkig was de taalkunde van dien zelfden Adriaan Pars. Hij klaagde in zijne *Cipresen* over de taalfloordigheid der ſchrijveren zijns tijds. Indien Pars waarlijk met zijns vriends Moonens in het licht gegeven *Spraakkunst*, waarvan in het vervolg nader, niet gelagchen, maar die ernstiglijk beoefend heeft, zoo zijn zijne uitgegeven ſchriften ſprekende bewijzen, dat hij, uit mangel van oordeel en smaak, voor de studie der vaderlandſche letterkunde ganschelijk onbekwaam is geweest. In zijne ſchriften heerscht overal een, ja oorspronkelijke, eigen gevormde, maar jammerhartige stijl, vol grove taalfouten. Nergens vindt men naar behooren acht gegeven op het onderscheid der

(*) Zie zijne *Katwijkſche Oudheden*, door P. van der Schelling uitgegeven; bl. 225.

(†) Zijne latijnsche poëzij was van gelijk alooï, volkomen middenëuwsch monnikenwerk.

der geslachten, op het regt gebruik der naamvallen, op de voeging der woorden enz. En ook te dezen opzigt verbeeldde de man zich, boven anderen iets groots te zijn (*). Kiesch, zoo hij meende, in navolging van Hoofst, maar tot in het belagchelijke kiesch was hij bij het vermijden van bastaardwoorden, als daar zijn *kanaal*, *kabinet*, *predikant*, *rumoer* enz., wikkende die volstrekt niet dulden, en daarvoor gebruikt hebben *waterloop*, *schakamer*, *leerëaar*, *geweld* (†). Hierin alleen kan men zeggen, dat bij hem de zuiverheid, maar eene overdreven zuiverheid der nederlandsche taal, waarop hij zulken prijs stelde, gelegen is geweest.

Na v. d. Vondels dood, voorgevallen ten jare 1679, was het getal der ware dichters, die de echte opbouwers schier alleen der tale waren, zeer aanmerkelijk verminderd, doch dat der rijmelaars, die van taalkunde weinig wisten, zeer vermeerderd. Uiterlijk was, bij de verëerders van v. d. Vondels nagedachtenis, alles in beweging, met geen ander oogmerk, zoo het heette, dan om de taal en dichtkunde te volmaken. Van het jaar 1679 tot het jaar 1718 werden er tot dat einde niet minder, dan dertig genootschappen opgerigt, doch die ongelukkiglijk door overdrift van ijver aan de taal en dichtkunde meer schade dan voordeel hebben aangebragt. In dezelve werden de ingeleverde opstellen beoordeeld door half geleerde kunst- en taalwijzen, die zich als achtbare aristarchen had-

(*) Zie de *Konw. Oudh.* bl. 5.

(†) Zie het a. w. bl. 47, 106, 132, 265.

hadden ingedrongen en v. d. Vondel zelfs niet oñangerand lieten (*). Elk van deze genootschappen vormde zich, naar zijn bijzonder welgevallen, taal en dichtkundige regelen, waar aan alles getoetst werd, wat ter bijzondere oefening was opgesteld. Daar deze regelen onderling, gelijk naar den aard der zake niet anders zijn kon, niet alleen veel verschilden, maar zeer tegen elkanderen inliepen, werd hierdoor al de taalkunde op losse schroeven gezet, zelfs bij de verst gevorderden, die eindelijk niet meer wisten, aan welken rigtsnoer zij zich te houden hadden. Hier en daar begon zich echter, in de eerste helft der achttiende eeuw, weder een schrander dichter op te doen, die, bij het lezen der schriften van Hooft en v. d. Vondel, zijnen eigen weg volgde, en door zulk eene oorspronkelijke vrijheid boven de overigen flinkerend uitmuntte, ook in zuivere taalkunde. Met onderscheiding mogen hier genoemd worden Johan de Haes, Pieter Vlaming, Pieter Langendijk, Pieter Vischer, maar vooral Hubert Kornelisz Poot. Deze uitmuntende voorgangers kregen straks in hun gevolg Arnold Hoogvliet, Sijbrand Feitama, Hendrik Schim, Dirk Smits, Jakob Spex, Balthazar Huijdecoper, Everhard Kraaiwanger, Ernst Willem Higt, Jan de Kruiff, en weinige anderen. De overigen waren

(*) Zie Lublinsk's aanmerkingen in het *Alg. Mag.* I. D. II. St. bl. 867; en verg. de verhandeling van de Vries; II. bl. 8 en 27.

meer verzenmakers, dan dichters, welker taalkunde niet veel beduidde. Grootte taalkundigen zijn bijzonderlijk de vier laatstgenoemden geweest. Huij decoper nogtans was van allen de grootste, gelijk wij nader zien zullen.

Tot nog toe hebben wij ons alleen bij taalkundige dichters opgehouden. Staande ja eene geheele eeuw, van het jaar 1650 tot 1750, vooral in het begin en einde van dit tijdvak, ziet men, in den kring der voornaamste dichters, welke wij hebben opgeteld, de vaderlandsche taalkunde met ernst beoefend. Hunne schriften, in eenen goeden nederlandschen stijl opgesteld, dragen de duidelijkste kenmerken van eene welgegronde kennis der moedertaal. Maar treedt men buiten dezen kring, zoo bespeurt men allerwege over de nederlandsche letterkunde een' zwaren nevel verspreid, als het onafscheidbaar gevolg van eene verwaarloosde studie der oude grieksche en latijnsche letterkunde. Men leerde slechts zoo veel latijn als men noodig had, om een boek, in die taal geschreven, wel te verstaan, en, wierd het gevorderd, om zelf er een boek in te schrijven. Maar hoe? met geene de minste kieschheid van taal, gelijk voorheen. En die zelfde wansmaak heerschte in het nederlandsch, dat uit de pen vloeide. Men schreef nu over onderscheidene wetenschapsvakken, in onze moedertaal, veel meer dan welëer, doch op eene wijze, die ons verbaasd doet staan over de heerschende onkunde te dezen opzigt. Geen der schrijveren bijkans scheen er om te denken, dat men, om zich, in eene leven-

de taal, wel uitedrukken, spraakkunstige regelen had in acht te nemen, welke zij anders, ten aanzien van de oude doode talen, zeer wel kenden. Hoe groot een gebrek niet alleen aan gezond verstand maar ook aan juist oordeel en kieschen smaak! Voor alle die geleerden bleef Hoofds arbeid, wat het taalkundige betreft, dat er uit te leeren was, eene gansche eeuw verholen. Geen de minste prijs werd er op gesteld. Wanneer men de gansche rij van nederlandsche schrijvers langs gaat, die in het gemelde tijdvak geleefd hebben, vindt men er maar zeer weinigen, die spraakkunstiglijk wel de pen wisten te gebruiken. Allen, die gene dichters waren, ontbrak het aan gegronde taalkennis. Dit kan naar waarheid gezegd worden, indien men slechts uitzondere eenen Willem Sewel, eenen Jakobus Niloë, eenen Adriaan Verwer, eenen Lambert Ten Kate, Hermanszoon, en ettelijke anderen. Zoo groote voorstanders van de moedertale zelfs de grieksche en latijnsche letterkundigen eene eeuw te voren waren, zoo groote verachters waren zij er nu van. Velen hunner waren volstrekt niet in staat, om in de moedertale iets gevalligs op het papier te stellen (*). Hoe onbekwaam moeten er dan wel de overige geleerden toe geweest zijn! De taal der Regtsgeleerden was half slecht latijn en half slecht neêrlandsch. De Geneeskundigen schreven, gelijk de Wijsgeren, schoon zij zelden de pen

(*) Zie de *N. Bijdragen*, II. bl. 81.

pen in het neêrlandsch gebruikten, wel, te dezen aanzien, eene meer zuivere, maar toch eene zeer armhartige taal, en gemengd met allerlei vreemde kunstwoorden. En de Godgeleerden? Dezen, die, daar zij in het nederlandsch hunne leerredenen hielden, hadden zich inzonderheid moeten onderscheiden. Maar uit hunne nagelaten schriften ziet men, dat schier niemand van hen hier met lof genoemd kan worden. Waarlijk de taal van dezen was zoo slecht, als zij met mogelijkheid zijn kon, niet alleen plat en laag, maar onoordeelkundiglijk opgevuld met allerlei schoolsche, uit de wijsgeerte der *Grieken* en *Romeinen* herkomstige, kunsttermen, en zonder smaak opgefierd met grieksche en romeinsche spreuken, welke men soms in het neêrlandsch tevens vertaalde, maar ook soms niet. Daarënboven was zij doormengd met allerlei latijnsche en fransche bastaardwoorden. Sedert ongeveer het jaar 1625, dus al in Hoofds tijd, hadden, tot deszelfs groot leedwezen, zulke bastaardwoorden weder in de nederlandsche schriften der geleerden eenen te vrijen ingang begonnen te vinden. Men verbeeldde zich, dat sommige denkbeelden eigenaardiger met latijnsche en fransche woorden konden medegedeeld worden, dan met nederlandschen. Van daar, dat men alles, zoo het maar voegelijk geschieden konde, in het latijn schreef (*),

en

(*) Ook dit is de oorzaak, dat wij nog aan en in vele oude gebouwen geene nederlandsche, maar latijnsche opschriften, spreuken, enz. vinden. Nergens heeft zulks meer plaats gehad, dan in Vriesland, zoo ten platten lande, als in de steden.

en dat eene nederlandsche rede niet bevallig geoordeeld werd, indien dezelve niet met spreekwijzen en woorden, uit de latijnsche en franche taal ontleend, ware opgesmukt. Alzoo spraken vele predikanten niet zelden eene latijnsch fransch-neêrduitsche bastaardtaal, die voor de meesten hunner hoorders onverstaanbaar, en in zich zelve belagchelijk was. Men sprak van *trakteren*, *kureren*, *logeren*, *karitanieve menschen*, *heroïke milddadigheid* enz. (*). De godsdienstleeräars hebben, gelijk ons de geschiedenis geleerd heeft, van de vroegste tijden af, eene walg gehad van hunne moedertaal. Niet dan door de kracht der burgerlijke wet, zijn ze te bewegen geweest, om het ongeletterde volk in de landtaal te onderwijzen en te stichten. Zelfs na de hervorming, zochten zij maar al te dikwerf, tegen den aard hunner bestemming, met hun latijn bij menschen, die het niet verstonden, te schitteren, om voor geleerden gehouden te worden, gelijk de regtskundigen bij den eenvoudigen burger met hunne diplomatische kanselarijtaal. Van daar, dat hunne namen en voornamen ook verlatijnd en soms vergriekscht moesten worden. Wie herinnert zich hier niet de namen van Pistorius (Bakker) Sylvius (van den Bosch) Polyander (van den Kerkhof)? Kornelis Loofse van Gouda schreef te-

(*) Verg. *zijne Kerkelijke Geschiedenis d. achtt. eeuw*, VIII. bl. 171, 172.

tegen v. Marnix, onder den naam van Cornelius Calfidius Chryfopolitanus (*).

Eerst met den aanvang der achttiende eeuw begon men het wanvoegelijke hier van eenigermate in te zien. Arnold Moonen, Predikant te *Deventer*, en Jakobus Niloë, Predikant te *Asfen*, beiden zeer voortreffelijke kenners en beoefenaars der nederlandsche taal, hebben, door hunne hier toe bezekkelijke te regt wijzingen, in openbare schriften, waarvan vervolgens nader gewaagd staat te worden, te dezen aanzien vrij wat goeds te wege gebragt. Deze te regt wijzingen werden ondersteund door daarnaar ingerigte voorbeelden van eenen goeden nederlandschen stijl, die allerloffelijkst werden gegeven door de verdientelijke schrijvers van de *Boekzaal der geleerde wereld*, die met den aanvang der achttiende eeuw geopend werd. Als opvolgers van den kundigen Rabus, die, in zijne *Boekzaal van Europa*, ten jare 1692 en later uitgekomen, hen, te dezen aanzien, reeds eenigzins was voorgegaan, waren deze schrijvers de eersten, die eenen, in alle opzigten, zuiveren nederlandschen stijl

(*) Zekere Ulbe, een Vries, van Schalzum geboortig, noemde zich van den *klimöp*, aan den toren van dat dorp (in het Grieksch *Kassos*) Ulpus Cissæus. Jan Fokkes, hoogleerär der wijsgeerte in de zeventiende eeuw te *Franeker*, noemde zich Johannes Phocylides. En de hoogleerär in de Oosterfche talen te *Franeker*, mede van dien tijd, Jan Gerrits, noemde zich Johannes Gerardi Terentius, om dat zijn vader predikant was geweest te *Hempens* en *Teerns*.

stijl begonnen te voeren, en op de taalgebreken der ia het licht verschijnende werken hunne lezers regt aandachtig maakten. Diensvolgens kwam er, gedurende de eerste helft der achttiende eeuw, bij vele predikanten wezenlijk eene merkelijke verbetering. De kerktaal werd allengs eenvoudiger, welluidender, krachtiger, gevalliger, en zuiverder. Dit laatste kan evenwel van de meesten alleen gezegd worden, met betrekking tot het vermijden van bastaardwoorden. Immers bij dezen bleef het neêrlandsch, dat van den predikstoel gehoord werd, wat de grammatikale zuiverheid aangaat, vrij slordig en slecht. In vergelijking van het gene in de tweede helft der naastvorige eeuw was waargenomen, werd hetzelfde ja nog veel slordiger en slechter. De grootste menigte legde er zich alleen maar op toe, om neêrlandsche woorden uittedenken, in stede van latijnsche en fransche bastaardwoorden. Wanneer men hierin slaagde, was men in begrip, dat men zuiver neêrlandsch sprak. Over de grammatikale regelen der tale bekommerde men zich geheel bijkans niet. Van het zuiver spreken naar etymologische en syntaktische regelen had men geen denkbeeld (*).

Trouwens hoe kon dit anders, daar de ijver voor het beoefenen der latijnsche letterkunde, hoe gebrek-kig en zonder smaak dit ook bij de meeste geleerden geschiedde, zoo verre gedreven werd, dat de ei-

(*) Verg. weder mijne *Kerkelijke Geschiedenis* enz. VIII. bl. 572, 573.

eigenlijke studie der moedertaal in de openlijkste verächting geraakte? Aan de Akademiën werden lessen gehouden over de welsprekendheid, maar welke? alleen de latijnsche, volgens de voorschriften van Heineccius; en de godgeleerden, die er hun nut mede gedaan hadden, werden meest landpredikanten! De *Leijdsche* hoogleerär Petrus Burman had ten jare 1715 dermate zich zelf vergeten, dat hij, van den Akademischen leerstoel, der studerende jeugd de beoefening der moedertaal met kracht afried, om die der latijnsche taal haar met te grooter ophef aan te prijzen (*). Op het gezag van deze en andere voorname letterkloeken (†) steunende, maakten de beroemdste Theologanten, niet tegenstaande zij openlijke leerredenen voor het kristenvolk uitspraken, nogtans geene zwaarigheid, om, wanneer zij, in de moedertale, iets door den druk in het licht wilden geven, er rondborstiglijk voor uittekomen, dat zij dezelve niet regt verstonden, en er vreemdelingen in waren. De hoog beroemde Venema van *Franecker* schaamde zich niet, zulk eene belijdenis af te leggen (§). Zoo veel schande het thans is, zoo weinig schande was het toen, in de moedertale onbedreven te zijn (¶). Dus was het gesteld in de eer-

(*) In zijne Akademische Redevoering *De publici humanioris discipline professoris proprio officio & munere.*

(†) Burman was de eenigste niet, die zijne moedertaal verächte. Zie de *N. Bijdragen*, II. bl. 81.

(§) In de voorrede voor *de ware Christelijke Religie.*

(¶) Verg. mijne *Kerkelijke gesch.* enz. III. bl. 477.

eerste helft der achttiende eeuw, waarin vrouwen, naar de eigen klagt der toen leverden (*), geene wetenschap, op eene regt vrije wi ze, met smaak beoefend werd, en zelfs het edele geslacht der ware dichters scheen uitgestorven te zijn.

Hier kwam voor het overige nu bij, dat vooral op de nederlandsche taal der geleerden van dezen tijd nog bij velen hunnen bijzonderen invloed hadden de verichillende dialekten der onderscheiden gewesten. In *Zeeland*, bij voorbeeld, had men de grootste verpligting aan Cats, die het zeeuwsche dialekt, zacht in zijnen aard, nog meer verzacht had. Eenige weinigen aldaar schreven ook in den gekuischten stijl van Cats, met smaak en zwier. Men denke hier aan eenige *Middelburgers*, welker dichtvruchten ons bekend zijn uit de *Zeeuwsche nachtegaal*, die ten jare 1623 is in het licht verschenen. Maar die verbetering der tale was kort van duur, en strekte zich niet verre uit. Immers hoe schreef toch wel de kundige uitbreider van *Reygersberghs oude Chronycke van Zeeland* ten jare 1624? Even ellendig als *Reygersbergh* zelf in het jaar 1550. In *Gelderland* heerschte, nog gedurende het grootste gedeelte der zeventiende eeuw, bij deszelfs geachte schrijvers, volkomen het oude nederrhijnsch dialekt. 's Lands oorkonden, in het bijzonder, waren een allermistelijkst mengsel van *Nedersaksisch*

(*) Zie de opdracht voor *Cinna*, door *Nil volentibus arduum*.

en Nederlandsch (*). De handelingen zelfs der kerkelijke klasfen en fynoden van dit gewest werden, staande de eerste helft der zeventiende eeuw, soms nog in zulk een dialekt gefchreven. Ook zoo fchijnen toen vele godsdienstleeräars gepredikt te hebben. Ho'oft mogt dus de beide, hier voor met lof vermelde, *Veluwfche* kerkleeräars Martinius en Goddæus, in den volften nadruk, *Roze-laars onder de doornen* noemen (†). Met niet weinig Nederrhijnsch bleef ook nog lang vermengd de fchrijfstijl der *Overijfelaren* (§), terwijl die der *Benthemers* geheel in het nederfakfisch wegvloede. Van daar, dat bij dezen de jeugd zoo wel in het hoogduitsch als in het nederlandsch, op 's lands bevel, door de schoolmeesters onderwijs ontving; gelijk nog heden gefchiedt. De fchrifftaal der *Utrechtenaren* daarentegen was beter, als meer naar het hollandsch dialekt gewijzigd. In *Groningerland* en *Drenthe* was weder de taal der fchrijvers nog lang vermengd, deels met nederfakfisch, deels met vriesch. Bij de Oostvriezen was doorgaans de taal der geleerden, bijzonderlijk in de eerste helft der zeventiende eeuw, nog half nederfakfisch en half nederlandsch. In de volgende tijden werd er het nederfakfisch grootstendeels uitgebannen; fchoon het in de volkspraak, onder

(*) Zie van Hasfelts *Kronijk van Arnhem*, op verfcheidene plaatfen.

(†) Zie Scheltema's *a. Redevoering*; bl. 116.

(§) Zie de *Overijfelsche gedenkftukken*, uitgegeven door J. W. Racer; VII. bl. 355.

der het bewind van Frederik, den *grooten*, toen alle openbare landschriften in het hoogduitsch werden uitgevaardigd, weder vrij wat velds won.

Bijzondere aandacht verdienen hier de eigenlijk gezegde Vriezen. Daar hunne schrifttaal éénmaal de vlaamsch-hollandsche taal was geworden, had de oude vriesche landtaal er minderen invloed op, dan men anders had mogen verwachten. De taal was, gelijk wij hier voor gezien hebben, van den aanvang diens tijds af, het gewoone nederlandsch, met inmenging slechts van vriesche idiotismen, die daar men er, in het schrijven, even min keurig was, als elders, van zelve dikwerf uit de pen vloeiden. Maar voor het overige werd de taal alerjammerlijkst *geschreven*. Onder de Vriezen muntten groote geleerden uit, in allerlei wetenschappen. Maar zij schreven voor het publiek schier altijd in de latijnsche taal. Ware het dus wel wonder, dat, wanneer zij eene enkele reis in het neêrlandsch moesten of wilden schrijven, hun zulks kwalijk van de hand ging? Ook hunne gedichten waren veelal in het latijn vervaardigd. Dichtren zij in de moedertaal, dan was alles ellendige rijmelarij, jammerlijke warspraak (*). Enkele onderscheidden zich, die, waren zij in van den Vondels school regt gevormd geweest, waarlijk groot konden zijn geworden. Ik denke hier, onder anderen, aan eenen Baardt, eenen Uma, eenen Gabbema, eenen
Bu.

(*) Men doorbladeré eens de *Frisa nobilis*, of *Mengeldichten op Vriesche edelen*.

Buma, vooral aan eenen Isaäk de Schepper. Ook enkele dichters en muntten uit, gelijk Aurelia Zwartte en Jetske Reinou van der Malen. Als schrijvers in on dicht verwierven den meesten roem de landschap geschiedschrijver Pierius Winfemius, ten jare 1622 en de *Franekersche* hoogleerär Christianus Schotanus, ten jare 1658 en 1664, beiden door hunne *Beschrijvingen van Vriesland*, in die tijden uitgekomen. Maar hoe was hun nederlandsch? allerellendigst! Hunne taal was opgevuld niet alleen met vriesche idiotismen, maar met latijnsche solocismen, en met grammatikale fouten. Niet lang na Schotanus schreef Simon Aabes Gabbema, behalve andere werken, zijn *Verhaal van Leeuwarden*, 't welk, na deszelfs dood, ten jare 1701 is uitgegeven, door den regtsgeleerden Gutberleth. In dit werk had Gabbema er zich op toegelegd, om Hoofts stijl na te volgen. Maar geen schrijver is hierin ongelukkiger geslaagd, dan hij, als die, gelijk de schrandere Scheltema zeer juist heeft aangemerkt (*), zoo weinig oordeels bezat, dat hij meer de gebreken van Hoofts stijl, dan de fraaiheden heeft overgenomen? Met dit al was hij onder de Vriezen één der eersten, die zich op zuiverheid van taal, dit woord ook in eenen spraakkunstigen zin genomen, toelagden, en daarin uitmuntten. De boekbewaarder van de vriesche hoo-

ge:

(*) In zijne *Redevoering*; bl. 127, 128:

geschool Gutberleth staat hierin verre beneden hem, blijkens de opdracht en voorrede. Beide die stukken krielen, in een' zeer zonderlingen stijl, vol valsch vernuft, van de lompste taalfouten, waarover zich menig meester in de laagste schole thans schamen zoude.

Als taalminnaar en als dichter was Gabbema dé kunstvriend van een' man, die in de oude vriesche taal- en dichtkunde geweest is 't gene Hooft was in de vlaamsch-hollandsche taal- en dichtkunde. Gelijk Hooft de hervormer van het nederlandsch vlaamsch-hollandsch was, zoo was Gijsbert Japix de hervormer van het neêrlandsch oud vriesch. Gijsbert Japix was geboren te *Bolsward*, in het jaar 1603, en is gestorven aldaar ten jare 1666. Het nuttig ambt van stads schoolmeester daar bekleedende, verhief hij zich boven zijne standgenooten, door eene allergelukkigste beoefening zoo der oude als der latere latijnsche letterkunde (*). Zeer bedreven in dit studievak zijnde, werd hij de vorst der vriesche dichters (†), de hervormer zijner moedertale, en een geraad zijns vaderlands. Johannes Hilarides, Rector der latijnsche schole te *Bolsward*, in de tweede helft van

(*) Zie Wasfenberghs *Taalk. Bijdragen tot des vrieschen songval*; I. bl. 185-188.

(†) Ten zijnen tijde was, onder anderen, ook geen ongevallig dichter in de vriesche tale Johannes Arceffus, Boekhandelaar te *Franeker*. Zie Wasfenberghs *Bijdragen*; II. bl. 9 en 54, 55.

van de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw, trok Japix, als dichter, voor de Romeinsche ouden, ja voor Virgilius zelve (*). Dit was ijdele grootpraak en snorkerij. Liever houde men het daar voor, en dit is niet te sterk, dat die talenten, welke in Hooft gevonden werden, zich ook in Gijbert Japix vertoond hebben. Dit korte getuigenis, gegrond ook op het oordeel van anderen, die 's mans voortreffelijkheden in taal en dichtkunde weten te schatten (†), ontslaat ons van de moeite, om hier verder in zijnen lof uitteweiden, welke toch niet wel breder nu kan worden uitgemeten. Wat in het bijzondere de verdiensten betreft, welke hij had, als hervormer zijner moedertaal, die waren voornamelijk hierin gelegen, dat hij in dezelve het ruwe beschaafd, het harde verzacht, het doffe opgeluisterd, het wanschikkelijke gevallen gemaakt en het ongerègelde aan vaste regelen gebonden heeft. In den stijl van zijne jeugd is alles eenvoudig, natuurlijk, ongekunsteld en schoon, zonder opschik. Verder op zijne jaren gevorderd, begon hij zijne redenen op te tooijen. Maar hierin hield hij wat te weinig maat. Hij meende aan zijne taal meer kracht te moeten geven, maar bediende zich daar toe van onge-

ge-

(*) Zie Wasfenberghs a. w. I. bl. 180, 181. en verg. deszelfs *Specimen Philologiae patriae academicum*, p. 13.

(†) Wie kon beter over 's mans verdiensten oordeelen, dan de zeer beroemde Wasfenbergh? Dien's getuigenis van G. Japix vergelijkte men met het onze. Zie het a. w. bl. 181 - 184.

geschikte middelen, als eene gezwollenheid van uitdrukking, en eene gezochte zamenkoppeling van werk- en naamwoorden. De juist oordeelende Wasfenbergh schrijft deze verandering van smaak toe aan 's mans omgang met Gabbema, dien hij eene onbegrensde hoogachting toedroeg (*). Ongelukkig is het, in de daad, dat het gezag der vriendschap in zulken edel vernuft, het zuiver gevoel van het ware schoone eenigzins heeft moeten bezoedelen! Zie hier een en ander staaltje uit 's mans *Friesche Rijmlerye*, uitgekomen, na zijnen dood, te Bolsward, in het jaar 1668 (†). Als het eerste het beste mogen wij hier geven een vier regelig vers aan des dichters vriend Fenn'-huws, die hem aanspoorde, om zijne *Rijmlerye* in het licht te zenden.

't Lycket, Frjuene! aef bergen swolle,
 Bergen bergen kealje wolle,
 Bergen antje', o Frjuen Fenn'-huws!
 Droag - je' aet greats? 't Keal wirt in Muwz.

D. i. „ Het schijnt, wel Vriend! of bergeri
 zwellen; bergen (ook) bergen kalven (als eene
 vrucht voortbrengen) willen (§) bergen in barensmood
 zijn,

(*) Zie Wasfenbergh's *a. Bijdragen*; I. bl. 182.

(†) Dit is de eerste en beste uitgave. De *Lecuwarder* van 1681, door Gabbema bezorgd, is vol grove fouten, die door den Hoogleeräär Wasfenbergh, in het *Specimen Academicum*, p. 10-13. en in de *Bijdragen* I. bl. 190-192. voor een gedeelte zijn aangewezen.

(§) Kiliaan heeft *Kalven*, *kalveren*, *foctare*, *foetum ede-
 re*. In dezen algemeenen zin vind ik, onder anderen, het
 woord gebezigd in de Psalmberijming van van Marwijk,
 Ps. XXIX.

's Hee-

zijn (*), o Vriend Fenhuis! Dromen ze van iets
groots

*s Heeren stem doet binden kalvèn
Van vrees' en verschricktheytshalven.

Zeer juist heeft de geleerde Hœnufft in zijne uifmun-
tende *Taalk. aanmerkingen op eenige oudvriessche spreekwoor-*
den, bl. 152. onlangs opgemerkt, dat *Kalven* oorspronke-
lijk de beteekenis heeft van *jongen werpen*. Van *Kalven* is dus
Kalf, in het algemeen, een jong van sommige dieren, en
in het bijzonder een jong van een rund. Zie *Weilands*
Woordenboek op het woord *Kalf*. Alzoo beteekent dan
ook het woord *Kealjen*, bij *Gijsbert Japix*, niet in
het bijzonder juist een *kalf voortbrengen*, maar *jongen wer-*
pen, en *Keal* niet het gene wij doorgaans bepaaldelijk een
kalf (*vitulus*) noemen, maar een *jong*, dat *geworpen is*.
Met zeer veel smaak gebruikt de Dichter hier beide woor-
den, als die twee onderscheidene beteekenissen, eene al-
gemeene, en eene bijzondere, hebben, zoo nogtans, dat
het laatste, als een bepaald dier, tegen een ander genoemd
dier wordt overgesteld,

(*) *Antjen* zegt men *alleen* in dezen zin van de koei-
jen. Maar van waar het woord in die beteekenis? Daar
het den *Vries* zeer gemeenzaam is, de *K* in *Tj* te verände-
ren, kan het woord oorspronkelijk zijn *Anken*, hetzelfde
met *Angen*, waarvan *Angst* is. *Anken*, *ansjen*, kan dus
oorspronkelijk, in het algemeen, *benaauwd zijn* beteekend
hebben; en wijders in het bijzonder in *barensnood* zijn.
Waarlijklijker nogtans is het mij, dat het woord *Antjen*
hetzelfde is met *Anden*, *Anten*, gelijk *Plantjen* het-
zelfde is met *Planten*. Maar wat is nu *Anden*, *Anten*?
Dit beteekent „aangedaan worden van *droefheid*, *smart*,
enz.” Bij *Ottfrid* leest men I: 12, 50. van *Ma-*
ria, toen zij haar twaalfjarig kind op den weg miste.

Ruartun thio ire brusti
tho manego angusti.
Thio suag si mit then hanton;
bigan ir harto anton.

D. i. Menige benaauwdheden beroerden hare borst; die
Kk 3 loeg

groots (§)? Het kalf (de vrucht) wordt een muis." Wie merkt niet, dat onzen vrieschen dichter hier voor den geest hebben gezweefd de bekende woorden van Horatius, *Art. Poet.* vs. 138.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu ?
Parturiunt montes ! nascetur ridiculus Mus,

Hoe overheerlijk is het begin uit zijn Reamer in Sape, waarin Reamer de opkomende zon welkom heet !

Wel-komm', freugde fenne wrdd!
Haed-ljeacht oerre fierren,

Grien-

floeg zij met de handen; (en) zij begon hard (geweldig) te kermen van benaauwdheid. Van daar het zelfstandig naamwoord *ande* alles wat aandoening verwekt. Zie Huijdecopers *Breeder aant.* od M. Stoke; II. bl. 451-454. Huijdecoper leidt dit woord af van *Au, aan*, als zoude dit beteekenen alles, wat men zich *aantrekt*. Deze afleiding is den schranderen man gansch onwaardig. Het woord komt ongetwijfeld af van het oude *And* d. i. *tegen*, (Grieksch *Anti*), blijkens het Mesogothisch *Andastathis*, *Tegenpartij*, en nog overig in ons *Antwoord*. *Manifeste*, zegt Junius in *Gloss. Goth.* op het woord *Andawaurd*, *hoc vocabulum est ab And, adversus & waurd; sermo: proprie enim Responsum vocatur quidquid reponitur ad interrogata*. Zie hem ook voöräl op *Andhafjan*.

(*) D. i. „Beloven zij zich, in hunnen droom, iets groots"? *Droagjen is dromen*. Zoo gebruikt onze Dichter in zijne berijming van den zestienden psalm de woorden *ijn's droagjen op mijn bed*, d. i. in het *dromen op mijn bed*; en elders meermalen. Van daar in Vriesland de spreekwijze *Yen droom is yen droag*. Het is oorspronkelijk hetzelfde met ons *bedriegen*. Dat *Droag-je* hier niet is *dragen zij*, gelijk ligtelijk iemand vermoeden zoude, blijkt daar uit, dat men bij Gijbert Japix dit woord gespeld vindt *dreagjen*.

*Griente, kruwd in blomme FAd,
 Mietter fen uwz jieren,
 Hijmmel-eag, dy 't al oer-sjocht,
 Dy uwz dauwe in miste' onsoecht,
 Dy uwz 't fjild bemiellet,
 Ja mey goud oer-striclet.*

*

*Kersje' in laempe fenne dey,
 Uwle-fjinne', yz-teyer,
 Moude-stuwwe, Droegge-wey,
 Nacht-in Froast-forjeyer,
 Ljeapper oer it wiet in 't druogh,
 Ruwm-om-rinner, nummer suwg,
 Ter in'let allinne
 Wol-komm', wol-komm' Sinne!*

Dat is:

Welkom vreugde van de wereld!
 Hoofdlicht over de starren,
 Groente, kruid en bloemen voogd,
 Meter van onze jaren!
 Hemelöog, die het al overziet,
 Die ons dauw en mist onttrekt,
 Die ons het veld bemaalt,
 Ja met goud overstraalt!

f

*

Kaars en lamp van den dag,
 Uilenvijand, ijsdooijer,
 Moudestuiver (*), wegdrooger,
 Nacht en vorst verjager!

Loo-

(*) „Die het stof doet stuiven.” Moude is *stof*. Zie hier voor bl. 339.

K 4

Looper over 't nat en droog,
 Rondom renner, nimmer traag (vadzig)
 Vroeg en laat alleen,
 Welkom! welkom! Zonne!

Onāngezien de landyriesche taal van Gijsbert Japix voor allen, die dezelve niet dikwerf hebben hooren spreken, moeilijk te verstaan zij, ziet evenwel elk Nederlander uit deze voorbeelden, dat zij in hare kracht niet behoeft te wijken voor het vlaamsche-hollandsch, en tevens, dat zij, oorspronkelijk volmaakt dezelfde taal zijnde, slechts als dialect van hetzelfde verscheiden is. Ten meer overtuigenden betooge van het laatstgemelde, heb ik het volgende voorbeeld, zijnde eene berijming van den CXXX Psalm, uitgezocht, welke ik den lezer hier geheel wil mededeelen. Geen woord, zal men bespeuren, komt in hetzelfde voor, dat niet oorspronkelijk algemeen Nederlandsch is.

*Uwt gruw'leas' djieppe kolcken,
 Dear eangst' tikt' 't hyer oereyn
 Dear schriek, mey tuwzen dolcken
 Grym-grouw'let fier in heyn,
 Mey suwne-molne-stienen
 Belestge', o HEER!' mey eag,
 Mey hert, mey herte-trienen
 Graey ick to Dy om heag.*

*Mijn luwd lit to dy kleuwe,
 Hertse' HEERE God! mijn rop,
 Litt' loft in welck' trog-drieuwe
 Mijn herts-gruw'n' kiermen op.
 O lette', uwt djiep mey-byen,*

Mey

Mey mild ontlitfen ear,
Op 'i uwjen fen mijn Ijen!
Och! heelje mijn siel - seer.

HEER'! woene' T ernste bruwcke
Uwz grow'len trog to sjean,
Jon wreek - swird dear op Iuwcke,
O God! wa schoe bestean?
Mar by Dy wirt foriawns,
Op dat me' yn berne tocht'
Dy freaz' - ljeaft, schuw fen suwna
Waems eag trog 't tjuester sjogt,

Ick wachtje' uwz ljeave HEERE,
Mijn siel dy toavet Him,
Op sijn wurd, in sijn leere
Dear fet mijn hoop sijn klim:
Mijn siel, HEER'! toaft in wachtet
Dy, dearse' om treast to sjuucht,
Meer az dy Weytser achtet,
In gIjoer't ney moarnstijds ljuucht.

Hoopje' op God, Isra'lieten!
Sijn gunst iz eyn'leas great.
Hy, swiet boppe' alle swieten,
Tjocht, dy Him trouwt, uwt nead,
Hy schil sijn Isr'el frye,
Hy schtl sijn folck uwt tjean
Uwt eangste krues in Ijen;
Alle' ondiède eack ferjean.

Dat is, bijkans woordelijk.

Uit grondelpos djepe kolken,

Daar angst tilt het haar over einde,
 Daar schrik, met duizend dolken,
 Grimt - gruwelt verre en heinde,
 Met zonde - molen - steenen
 Belast, o HEER! met oog,
 Met hart, met harte - tranen,
 Graai (*) ik tot U om hoog.

Mijn luid laat tot U klavren (†),

Hert

(*) *Graayen, Grayen, Greyen* beteekende voorheen in onze Nederlandsche taal *schreijen* (plorare). Bij Kilian wordt hetzelfde wel niet gevonden, het gene ten blijkke strekt, dat het niet zeer in gebruik is geweest, maar Plantijn heeft *Greyen, oft greynen, Plourer, plorare*. Volgens Plantijn zoude het woord zamengetrokken zijn van *greyen*, 't welk, inzonderheid van kinderen gebezigd, ook *schreijen* beteekent. Zie Weiland's *Woordenboek* op het woord *Grynen*, dat bij Hoofst in den zin voorkomt van de tanden, onder musmuilend lagchen, lateu zien. Deze beteekenis des woords wordt gestaafd door het gezag van Kilian, die het vertaalt *renidere, subridere*. Ook kan hetzelfde wel zamengetrokken zijn van het oude *Greyzen*, in het Mesogotisch *Greitan, schreijen*. Hoe'took zij *Greynen, Greyten, Greyen, Kryten, Schreyen, Schreuwten, Kraayen*, enz., zijn allen woorden van ééne beteekenis en éénen oorsprong. Zij zijn, als zoodanig, in den grond der algemeene menschelijke tale dezelfden met het Fransch *Crier, Gronder*, Italiaansch *Gridare*, Spaansch *Gridar, Gritar*, Grieksch *Κριζω*, Hebreeuwsch *קִרַץ*. De oorsprong vanden klank der woorden, met derzelve verwante beteekenissen, ligt, gelijk Weiland in zijn *Woordenboek* t. a. p. te regt heeft aangemerkt, in den mond te vertrekken, die als dan zeer gemakkelijk een *graaijend, schreijend*, geluidgeeft.

(†) *Klieuwen*, door Japix hier gebruikt, is ons oud vlaamsch - hollandsch *Klaven*, ergens bij op klauwen; van waar *Klaveren*, dat Kilian vertaalt *scandere in subrectum*, en van het welk v. Hasfelt verscheidene voorbeelden uit de *schriften der ouden* bijbrengt.

Meer

Herk (*) HEER! God! mijn geroep!
 Laat lucht en wolk doordrijven
 Mijn hart - grondig kermen na boven!
 O let, uit diep meêliden,
 Met mild ontloken oor,
 Op 't uiten van mijn lijden!
 Och! heel gij mijn ziel zeer.

HEER!

Meer voorbeelden vindt men in *Huijdecopers Proeve van T. en D.* I. bl. 391-394. Hooft schijnt dit woord zeer geliefd te hebben, als hetzelfde dikwerf in den zin van opklimmen gebruikende, doch waar voor wij thans *klaauzen* bezigen. Zie deszelfs *Nederl. Hist.* bl. 99, 277, 375, 852. Van het vriesch *Klieuwen, Klieuwenen*, is in het zelfde dialect *Klievier*, in de beteekenis van *klaauw*, en zamengetrokken *kloor*, 't welk nog heden, doch meest, bij het gemeen, in het meervoud gebezigd wordt, voor *klaauwen*; als in de spreekwijze; „Gij moet er uwe kloeren af houden“. Verg. *Wasfenberghs Idiot. Fris.* bl. 50.

(*) Daar wij de K gebruiken, wordt van den Vries gebruikt Tj of Ts. Zijn *Hertsfen* is dus ons oud *Herken*, 't welk bij Kilian gevonden wordt in de beteekenis van *auscultare*, toeluisteren, en niet alleen bij v. Velthem *Spieg. Hist.* B. II. H. 11. en anderen ouden, maar nog ook voorkomt bij Anna Bijns, in hare *Cheestelycke Refereyen*; bl. 40.

Vyerich stort U gebet, Godt sal daer na *hercken*.

Zoo ook bl. 69. In de beteekenis van *hooren* is het mij bij de oude Vlamingers en Hollanders niet ontmoet. Maar de Vriezen gebruiken het oudtijds ook in dien zin. *Vriesche wotten* D. II. § 1. *Wilt y harkya ende letet joe sidla fanda aersta kerren*, d. i. „Wilt Gij hooren, en laat het U zeggen, van de eerste keuren“. G. Japix gebruikt het woord mede zoo in het begin van zijn *Nijfchterige jolle*. Het Engelsch is *Hercken*, het Hoogduitsch *Horchen*. In oorsprong is het duidelijk het zelfde met ons *Hooren*. Tegenwoordig gebruiken de landvriezen het woord meest alleen in den zin van *toelutsteren*. Dan zij zeggen nu, in plaats van *Hertsfen*, alleen *Harken* en *Harkjen*.

HEER! wildet G' ernst gebruiken,
 Om onze gruwelen door te zien (*),
 Uw wraakzwaard daar op trekken (†),
 O God! wie zou bestaan?
 Maar bij U wordt vergeven (§),

Op

(*) *Sjean*, *Sjoen*, ons *zien*, schijnt hetzelfde te zijn met het Hoogduitsch *Sehen*. Dat de Houlings in het woord *Sjean* en *zien* is geweest, blijkt, dunkt mij, uit den derden perzoon van den tegenwoordigen tijd *Hy Sjocht*, en ons *zicht*, *gezicht*. *Sjuçh* is, in Vriesland, iemand, die er wel uitziet, *onsjuçh* daarëntegen iemand, die er haveloos, stordig, uitziet. Het woord is verwant aan het oude vriesch *Schoya*, Angelsakfisch *Sceawan*, Frankduitsch *Schuan*, Engelsch *Skew*, *Show*, en ons *Schouwen*.

(†) *Luwcken*, d. i. *trekken*, schijnt hetzelfde te zijn met ons *lokken* (aanlokken) *allicere*, en het oude vlaamsche *lokken*, dat is, zuigen, met den mond trekken, *succum labris elicere*. Zie Kilian. Ook behoort hier denkelijk toe het oude laecken, *trahere*, *attrahere*, *detrahere*. Zie Kilian, op laecke, *sanquisuga*, en het oude *syck laycken*, dat is, slijk uit de grachten, vaarten, of slooten ophalen; zie v. Hasfelt in de aanm. op Kilian. De Vriezen gebruiken het woord *letken* nog dagelijks in den zin van *modder uit de grachten ophalen*. Van daar *Leiker*, elders *Modderman*. Zie Wasfenberghs *Idiot. F.*

(§) *Jaen*, *joun*, *juwn* beteekent in het Vriesch *geven*, en is hetzelfde met het oude algemeen neêrlandsche *Jaen* en *Jan*; waarvan Huidcopper in zijne Aanteekeningen op M. Stoke, III, bl. 309 deze voorbeelden uit *Walewein* bijbrengt f. 23.

— hebbic die macht,
 En jaens mi die Gods cracht.

en f. 18.

Al dat ic hare zielen *jan*,
 Dat moet haer heden comen te staden.

En

Op dat men in kinderzjn (*) (kinder gedachte)
 U vreest-lieft, schuw van zonden,
 Wiens oog door 't duistre ziet.

•

Ik wacht óns lieven HEERE;
 Mijn ziele die toeft (†) Hem;
 Op zijn woord en zijne leer
 Daar vat mijne hoop haar klem.
 Mijn ziel, HEER! toeft en wacht
 U, tot wien zij om troost vlucht,
 Meer als de waker acht
 En gluurt naar des morgentijds licht.

•

Hoopt op God, Israëlieten!

Zijn

En dit *jaen* en *jan* is het zelfde met het oude *junnen*, ons tegenwoordig *gunnen*. Niets is gemeener, dan de verwisfeling van de J met de G. Oorspronkelijk is het woord zelfs *Gonnen*, *gunnen*, van het oude *Onnen*, *Unnen*, met het voorfetsel *ge*. Men verg. de keurige *Aanmerkingen* van den Heer H o e u f f t in het a. w. bl. 65-67. In het vijfde kouplet lezen wij *forjean*, daar hier te regt *forjuwn* gevonden wordt. Ons *ver* is bij J a p i x doorgaans *for*, niet *fer*. Zulke onëenparigheden van spelling worden zelfs in de eerste uitgave van 's mans werk, welke de beste is, meer befeurd. Hadde de dichter zelf de uitgave bezorgd, zoo zoude de druk, te dezen aanzien, buiten twijfel veel nauwkeuriger geweest zijn. Zelf evenwel schijnt G. J a p i x zich in zijne spelling niet volkomen gelijk gebleven te zijn. Immers hij schreef, bij voorbeeld *Eernskloer*, d. i. arendsklaauw, en *Deafyn'kluur*, d. i. doodvijands klaauw. Zoo ook, hier voor, *Droegge-wey* en in 't *druwgh*.

(*) *Bern*, in *berietocht*, is vermaagfchapt, gelijk elk bevroedt, aan ons *geboren*.

(†) *Toeven* is bij ons thans ergens zich ophouden, *morari*; maar was in het Neêrlandsch voormaals algemeen *verwachten*, *expectare*.¹ Zie Kilian.

Zijn gunst is eindloos groot,
 Hij, zoet boven al, wat zoet is,
 Toogt (*) die (op) Hem betrouwt, uit nood,
 Hij zal zijn Israël vrij maken;
 Hij zal zijn volk uittoogen
 Uit angst, kruis en lijden;
 Alle ondadén ook vergeven.

Mogt ik aan mijnen lust voldoen, zoo schreef ik meer af; maar mijn bestek verbiedt mij zulks. Liever voeg ik er dus nog bij iets uit het onzicht van Japix. Zie hier een gedéelte van zijne voorrede. *Ljeafð-wirddige Lánz-ljue, ruwne Friesen, góheriige lezzers en sjongers! So 'er immen aet, aef hette, sijnt to leckjen in to berispjen, oongeande uwz letter-spjealdinge aef boeckstoyinge, aef oorz hette, wy sil-*

(*) Tjaen, Angelsakfisch Teogan, ons *Togen*, beteekent in het Vriesch *trekken*, al dragende *slepen*; gelijk in de spreekwijze *hi toogt alles weg*. Maar in het Neerlandisch had het woord oullings algemeen die beteekenis. Zie Killan op *toghen*, en v. Hasfelt in de aanmerkingen. Het is verwant met *tijgen*, *tuigen*, *tengen*, enz. Bij de Vriezen was het woord van eene uitgestrekte beteekenis, namelijk in die van iets van de eene plaats naar de andere brengen, *ducere*, *adducere*, *perducere*. En die beteekenis had het woord oorspronkelijk algemeen in de duitische taal. Zie ten Kate's *Aanleiding*; II. bl. 451. Het Mesogothisch is *Tiuhan*, het Angelsakfisch *Teogan* (*At eon* is *uitstreken*, waarvan een voorbeeld Mark. III: 5.) het Fransch *Tiuhan*, *ziugan*, het Hoogduitsch *ziehen*. — *Uwt-tjean*, vervolgens door den dichter boven gebezigd. is dus *uitleiden*; gelijk van den infinitivus *Dwaan*, in het *praesens* van den *indicativus*, is *Doch*, *Docht*; zoo is van *Tjean* (in den *zijd* van dezelfde *wijze Tjocht*.) Van het oude *Tijgen*, met *Toghen* naauw verwant, hebben wij nog het imperfectum *Toog*, en het participium *Getoogen*.

sille goemoeds wezze dat petear to herckjen. Mar az 'er immen, for it yensken trognoaze in oerkbge to habben, oonkomt meye fuwllie jerre-pin fen Momus, om alle dwaen oer to kliemjen in to begriemjen, dy schil it beleayje, az hy it alle gearre, meye schernstirt, bestingere het, dat hem jinstiet, uwz eack tokomme to litten dat im wol-beheaget in better vinct; dat wy reiz löyts mogge aest 'er so nolck in ljeap iz yn 't bouwjen, timmerjen, mirsfeljen in oprjuechtjen; az yn 't aefbrecken, wirckscheynjen omschoeren in forwoestjen enz (*).

Ziet hier, lezers! in eenige voorbeelden, de vriesche taal, zoo als zij nog in de tweede helft der zeventiende eeuw gesproken werd (†). Sedert dien tijd is dezelve vrij wat verlopen, en was zij dat reeds in het midden der achttiende eeuw, blijkens de

Fric

(*) Zie hier eene letterlijke vertaling. „Liefdewaardige landslieden! ronde vriezen! gulhartige lezers en zingers! Zoo er iemand iets of wat vindt te laken en te berispen, aangaande onze letterspelling of boekstaving of anders iets, wij zullen goeds moed zijn, om die rede aan te hooren. Maar als er iemand, voor het eens doorneusd en overkaauid te hebben, aankomt met de vuile drekpen van Momus, om al (ons) doen over te smeren en te bemorzen, die moet het beloven, als hij het alles te gader, met de drekstaart, bestingerd heeft, dat hem tegengstaat, ons ook toe te laten komen, dat hem wel behaagt en beter dunkt; op dat wij eens zien mogen, of hij zoo bekwaam en leep is in het bouwen, timmeren, metselen en oprigten, als in het afbreken, werkschenden, omscheuren en verwoesten”.

(†) Eerlang verwachtte men uit de nette hand van den taalkundigen Mr. A. ten Broeke Hoekstra eene nieuwe uitgave van G. Japix werken, met bijgevoegde vertalingen en aanmerkingen.

Friesche Rijmlerij vroeg Jan Althuijzen, Predikant te *Hiaure* en *Bornwird*, uitgekomen in *Leeuwaarden*, ten jare 1755. Menig *Vries* zal tegenwoordig het uitmuntend werk van Japix niet meer verstaan, daar hij in tegendeel in dat van Althuijzen meestâl zijne nog heerschende landtaal vindt, welke thans al meer en meer naar het vlaamsch-hollandsche gebogen en gewijzigd wordt. Dus oordeelen de vriezen algemeen, welke men, in dit opzigt, te minder kan tegenspreken, daar lieden van jaren, onder hen, verzekeren, dat zij tegenwoordig, bij het opkomend geslacht, een groot aantal van woorden en spreekwijzen missen, welke zij in hunne jeugd van hunne grootvaders en grootmoeders plegen te hooren. Een klein staaltje uit de *Friesche Rijmlerij* van Althuijzen, die Gijsbert Japix niet ongelukkig heeft getracht na te volgen, doch hem in kracht van taal en dicht verre is achter gebleven; zal genoegzaam bewijzen 't gene wij hier betweren. Het is genomen uit zijne berijming van den zevenden Psalm, welke dus begint.

*Ik zil yn need my toa jou keerrê ;
 Op jou fortrouw ik, Goad in Heerre !
 Red my sin mijn forfolgers wraed ,
 In meys my fry sin alle leed.
 Lit har naet mey mijn ziel wey rinnê ;
 As leuwen , dy forschurrend binne ;
 Lit har syaen , dat my naet ontbrekê .
 Ien helper , dy mijn lyen wrekt :*

Jon

Jou, Haer! wāns aeg it al trogklurket,

Jou wytte, het dy minsche wurket;

Hab ik oyt zok ten spul bygien?

Het oyt mijn hān ney anrieugt sien?

Hab ik hār oyt mey kwae bylaenne;

Dy yn goe freedde mey my staenne?

Ja for mijn haters onbytogt

Hab ik naets, dan het goed is, zogt:

Ik denk niet; dat het noodig zij, dit voor mijne lezers, die het voorgaande van G. Japix hebben leeren verstaan; te vertalen, te minder, wijl zij er onze hollandsche overzetting van den zevenden Psalm ten nadere verklaring bij kunnen nazien.

Tot nog toe hebben wij geen historisch verflag gegeven van de nederlandsche spraakkunst, die wetenschap van zuiver nederlandsch te spreken en te schrijven. Velen zullen zich hier over welligt verwonderd hebben. Dan men neme in aanmerking, dat deze wetenschap eerst in het meergemelde tijdvak van 1600 tot 1750 regt is begonnen beoefend te worden. Onze ouden hadden, gelijk wij gezien hebben, wel vaste regelen, waarnaar zij in hun schrijven zich schikten; maar niemand hunner heeft de hand aan het werk geslagen; om dezelve tot een wel beredeneerd stelsel te brengen; hoe zeer men anders ook reedsaf vroeg de noodzakelijkheid daarvan heeft ingezien (*). Van die regelen onzer ouden, op zich zelve beschouwd, hadden wij eerst het voorneemen, eene geschiedenis door-

(*) Zie hier voor bl. 215.

doorloopig in ons geschrift in te vlechten, overtuigd van de belangrijkheid des onderwerps. Dan de ruimte van het historisch veld, dat wij voor het overige, naar ons hoofddoel, hadden door te trekken, verbood ons telkens bij die bijzonderheden stil te staan, als welke, naar ons bevinden, geheel de kritische pen van eenen zich daar toe alleen gezet hebbenden schrijver vorderden, gelijk die van Reichard voor de geschiedenis van de hoogduitsche spraakkunst geweest is. Hier en daar hebben wij nogtans, met een enkel woord, iets van dien aard opgenomen en aangevoerd. De lezer verwachtte dus van ons hier slechts eene beknopte historische opgave van de bijzondere nederlandsche spraakkunststelsels, die van tijd tot tijd door onderscheidene geleerden zijn in het licht gegeven.

De voornaamste grondtrekken voor den opbouw eener goede spraakkunst, in het bijzonder van derzelve eerste deel, de *Spelling*, werden gelegd door den onvergetelijken vormer onzer tale, Spieghele, in de hier voor reeds gemelde *Tweespraack van de Nederduytsche letterkunst*, ten jare 1584. Dit was evenwel het eerste ontwerp van dien aard niet. Reeds ten jare 1550 had Joost Lambrecht, te Gent, eene *Nederduytsche speliing* uitgegeven. Ook had reeds, ten jare 1576, Anthonis van Tfestich, anders Sexagius, Advokaat in den hoogen raad te Mechelen, uitgegeven, te Leuven, eene *Orthographie van de nederduijtsche*, voornamelijk de brabantische, taal, en, ten jare 1581, Pontus de Heuiter van Delft, Kanonnik van Gorinchem, bij Plantijn te Antwerpen, insgelijks eene *Nederduijtsche Orthographia*. Dan alle deze werkjes werden door de
Twe

Tweespraak van Spieghel merkelyk overfchaduwde. Na hem gaf, ten jare 1586, de vermaarde wiskun-
stenaar Simon Stevin; van *Bruggé* geboortig;
maar hier te lande woonachtig zijnde, te *Leijden*,
een fraai vertoog uit over de *schoonheid van de*
vlaamsche taal, gevoegd voor zijn werk *over de wa-*
terweegkunde. Dit was het eerste geschrift, dat
meer etymologisch was, dan orthographisch. Or-
thographisch waren weder de *Nederlandsche letter-*
konst van Peter de Bert, uitgekomen te *Middel-*
burg; ten jare 1588, de *Korte onderwijzing der*
Nederduysche orthographie van Jasper François;
uitgekomen in den *Bosch*, ten jare 1591; het ver-
maarde werkje, getijeld; *De Nederduysche spel-*
ling, bij een gebracht duet liefhebbers derzelve;
uitgekomen te *Haarlem*, in het jaar 1612, gelijk
mede dat van hunnen kunst en stadgenoot Samu-
el Ampzing; predikant aldaar bij de Hervormden;
getijeld *Taelberigt der Nederduysche spelling*;
kort na het begin der zeventiende eeuw, altoos voor
het jaar 1625, in het licht verschenen; en vervol-
gens, zo'niet meer dan éénmaal, ten minste in het jaar
1649 herdrukt; terwijl in het jaar 1613, te *Amster-*
dam, uitkwam het *Schryfkunstboek* van Anthonij
Smijters:

De eerste eigenlijk gezegde nederlandsche spraak-
kunst; met de spelkunst ook derzelve overige deel-
len bevattende; schijnt mij toe geweest te zijn die van
Christiaan van Heule; een' Leijdschen wis-
kunstenaar. Deze gaf in het jaar 1612, te *Haarlem*
uit een werkje, *De Nederduysche spelling*, maar liet

daar op volgen te *Leijden*, in het jaar 1626, zijne *Nederduytsche Grammatica, ofte Spraeckonst, waer in de gemeyne deelen der Nederduytsche spraeckè (nae de manier der Grieken ende Latijnen) beschreven zijn*, opgedragen aan één' der voornaamste arbeiders aan het herstel van onze nederlandsche taal, **Antonis de Hubert**, die zich als zoodanig twee jaren te voren had bekend gemaakt in zijne *Noodige waarschouwing* voor zijne *berijmde Psalmen*. Het werkje van v. Heule is het eerste stelsel eener nederlandsche spraakkunst, dat op de niet onvoegeelijke leest der latijnsche Grammatica geschoeid is, zoo evenwel, dat alle, daar uit ontleende, kunsttermen in het Nederlandsch vertaald zijn. Achter het werkje vindt men de oudste geslachtslijst van zelfstandige naamwoorden. Dezelve was wel zeer onvolledig, maar is toch de grondslag geweest, waarop de volgende taalkundigen met vrucht gebouwd hebben. Het werkje is geheel naar de schoolsche methode van de geleerden diens tijds ingerigt, doch heeft des orāngezien voorheen den taallievenden tot geen gering licht verstrekt. Van Heule was voor de volgende beoefenaars van dit studievak de ijsbreker, langs een allermoeijelijkst vaarwater. Aan hem sloot zich terstond **Richard Dafforne**, die te *Amsterdam*, in het jaar 1627, eene *Grammatika* der nederlandsche taal, of, gelijk de titel is, een *Leesleerlings-stelsel*, in het licht zond. Straks sloegen denzelfden weg in **Petrus Montanus** van *Delft*, die eene *Spreeckonst* uitgaf, tenjare 1635, **Cornelius Gifelbertus Plemp**, die tenjare 1637 in het licht zond

zond zijne *Orthographia Belgica*, en meer anderen, in te grooten getal, om hier ordelijk noemen. Bijzonderlijk gedenkwaardig is het werkje van Allard L. Kok in zijn, *Kort Ontwerp der neder-duytsche letter-konst, uit de natuur der neder-duytsche taal, de redelijke ghe-woonste en 't ghebruik der ghoede schrijvers, ten besten van alle liefhebbers der zelve in de noodighste uyt-beeldingen, schiftingsen en ghrondt-reeghelen t'zaam ghe-stelt*, uitgekomen te *Amsterdam* in het jaar 1649, en andermaal te *Rotterdam* in het jaar 1655. Dit werkje is eenigzins op denzelfden voet vervaardigd, als dat van van Heule, met dit onderscheid, dat hetzelfde veel eenvoudiger en meer verstaanbaar is. In gevoelens, vooral ten aanzien der spelling, verschillen beiden Van Heule en Kok hier en daar aanmerkelijk, zooals, onder anderen, ten aanzien der spelling van *Ae* en *Aa*, gelijk uit de opgegeven titels hunner werkjes kan worden opgemaakt. Intuschen mogen wij hier ter plaatse niet vergeten melding te maken van eenige grammatikale stellingen, die in den jare 1528 door de vervaardigers van onze nederlandsche, dus genoemde, Statenvertaling des Bijbels ontworpen, en ten jare 1633, deels af, deels goedgekeurd zijn door de overzieners dier vertaling. Zij worden gevonden achter Hinnlópens *Historie van de Nederlandsche overzetting des Bijbels*, uitgekomen in het jaar 1777. Deze stellingen betreffen de buigingen, de voegingen, de geslachten, enz.; maar inzonderheid de spelling eener menigte van woorden. Wij zien hier uit, hoe zeer de godgeleerden, aan welken het werk der Bijbelvertaling is toebetrouwd geweest,

zich bevljigt hebben op zuiverheid van taal. Ook de vertaling zelve is te dezen aanzien zeer gelukkig uitgevallen, bijzonderlijk in het waarnemen van het onderscheid der geslachten. Velen evenwel zijn er te hoog mede gelooopen, onder welken Verwer is, die er geen gebrek in meende te vinden. Anderen weder hebben er te laag op neer gezien, gelijk Moonen (*). Midden door gaat men hier veiligst. Van Lelijveld oordeelt (†), naar waarheid, dat men den Statenoverzeters des Bijbels den roem niet moet betwisten, van zeer kundig en naauwkeurig in onze taal geweest te zijn (§).

Onder de voornaamste taalkundigen, die vervolgens in dit vak gearbeid hebben, was Petrus Leupenius, bekend door zijne, ten jare 1653. gemeen gemaakte *Aanmerkingen op de Nederduytsche taal*. Ook deze kundige man heeft ten jare 1654, uitgegeven een *Naberigt over de nieuwe nederduytsche mispellingen.*—

Van

(*) Vide Verweri *Idea ling.* B. praef. p. 4 & 5, en zie Moonens Brief aan van Hoogstraten *over de schesse der N. sprake.*

(†) In Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 467.

(§) Eén der-meest in het oog loopende taalgebreken van deze overzetting is, dat men de eigennamen Petrus, Johannes enz., naar het latijn boog tot Petro, Petrum, Johannem enz. Deze wijze van naambuiging was herkomstig uit de vroegste tijden, toen men in het algemeen aan het duitsch latijnsche buigingen gewoon was te geven, gelijk wij hiervoor gezien hebben. M. Stoke had dit taalgebrek reeds verbeterd, terwijl van Maerlant hetzelfde nog aan de hand hield.

Van tijd tot tijd hield men er zich al meer van overtuigd, dat het hoogstnoodig ware, om een' vasten voet in het spellen te beramen, waartoe, onder anderen, bijzonderlijk, W. A. Winschooten, in het jaar 1683, te *Leijden*, zijne *Letterkonst*, als *het eerste deel van de Nederlandsche spraakkunst* in het licht gaf. Een ongenoemde maakte kort daarna, namelijk ten jare 1688, eene *Nederduysche spraakkunst* gemeen, ten dienste der vreemdelingen. Het werkje was uit verscheidene schriften met oordeel zamen gesteld, doch had dit gebreck, dat de auteur de spraak der bewoners van de provincie Holland te zeer als een model aanpreef, om zuiver Nederlandsch te leeren. Belangrijker was de *Aanleiding tot de Nederduysche taal*, welke de zoo schrandere, als zoetvloeiende Jakobus Nijloë in het laaste der zeventiende, of in het begin der achttiende eeuw, zonder zijn' naam, maar daarna met zijnen naam, heeft uitgegeven. Voortreffelijk zijn dezès mans taalkundige aanmerkingen. Ook hij was het, die de spelling van de kamer in *Liefde bloeyende* en van Hooft, ten aanzien der verdubbeling van den klinker A, in plaats van AE, niet alleen ingang vinden, maar schier algemeen deed stand grijpen (*). De naam van Hooft herinnert ons hier aan de honderd zes en twintig uig-muntende grammatikale *waarnemingen op onze taal*, die ons, door Ten Kate, achter het eerste deel van zijne *Aanleiding* enz., van welke wij straks

ma.

(*) Verg. Pieterfons *Rhapsodia van nederduysche taalkunde*, bl. 4 en 5.

nader melding zullen maken, uit 's Drosfaarts eigen handschrift zijn overgeleverd. Vootheen had reeds David van Hoogstraten er ons slechts een zesde gedeelte van medegedeeld voor den eersten, gelijk mede achter den tweeden druk van zijne *Aanmerkingen op de geslachten der zelfstandige naamwoorden*. Klein en eng van begrip is wel elke van deze *waarnemingen*. Dan Moonen vergeleek reeds dezelve te regt, als groot van waarde, bij diamanten, die voor straatsteenen in zwaarte wijken, maar in kostbaarheid zoo veel te voortreffelijker zijn. Te wenschen ware het geweest, dat ook de nederlandsche *Spraakkunst*, die door den uitmuntenden Gerard Brandt in handschrift is achtergelaten, offchoon door hem niet voltooid, evenwel zoo als zij was, ook na zijnen dood ware in het licht gegeven. Het eerste deel der *spraakkunst*, over de spelting, was er toch geheel in afgewerkt (*). 't Zelfde zij gezegd zoo van De Deckers *Spraakkunst* (†) als van die, welke het genootschap *Nil volentibus arduum*, onuitgegeven, heeft nagelaten.

Onaangezien alle deze schriften was er, gedurende de geheele zeventiende eeuw, behoefte gebleven aan eene volledige, wel beredeneerde, in den aard der tale wel gegronde, *spraakkunst*. Doch dezelve werd na den aanvang der achttiende eeuw vervuld, door den oordeelkundigen Moonen. Deze zond, ten jare

1706,

(*) Zie Moonens *Aenspraak* voor zijne *Spraakkunst*, bl. 5.

(†) Zie hiervoor bl. 495.

1706, in het licht zijne *Nederduitsche spaaakkunst, ten dienste van in en uitheemschen, uit verscheidene schrijvers en aantekeningen opgemaakt en uitgegeven*. Menigvuldige malen is dit voortreffelijk werk herdrukt, als zijnde, meer dan drie vierde deelen der achttiende eeuw, het handboek gebleven voor alle taalminnaren, die regelmatig wenschten te schrijven. Zeker altoos werd die arbeid niet verbeterd door Willem Séwel, die ten jare 1708 eene *Nederduitsche spraakkunst* uitgaf, maar daarin toonde op verre na niet dat wijsgerig hoofd te hebben, als zijn naaste voorganger Moonen. Beter was voor zulk een voortreffelijk werk berekend Adriaan Verwer, die, onder den naam van Anonymus Batavus schuilende, ten jare 1707, door David van Hoogstraten, in het licht deed komen zijne, in het latijn geschrevene, *Idea linguae Belgicae*. Everhard van Driel, Rector der latijnsche scholen te Goes, gaf, ten jare 1783, dit werk op nieuw in het licht, met keurige aanmerkingen, terwijl de kundige Nikolaas Hinlopen er ten jare 1776 eene nederlandsche vertaling van beloofd had (*), welke echter nooit verschenen is.

Aan het einde der zeventiende eeuw was inmiddels de bijzondere aandacht van van Hoogstrate, daar op gevallen, dat er geene taal was, waarin
men

(*) Zie 's waans *Historie van de Nederlandsche overzetting des Bijbels*; bl. 224.

men het onderscheid van de geslachten der naamwoorden meer verwaarloosde, dan de onze, hoe zuiver ook van Maerlant, M. Stokke en andere ouden van hunnen tijd hierin geweest zijn. Ter verhelping van dit heerschende gebrek vervaardigde hij eene *geslachtlijst van vele zelfstandige naamwoorden*, die ten jare 1700 voor het eerst uitgekomen, naderhand door hem zelve onderscheidene reizen met vele vermeerderingen uitgegeven is, als ten jare 1710 en ten jare 1723. Na 's mans dood kwam zij, met Bijvoegselen van den geleerden G. Outhof, Predikant en Rector te *Kampen*, in het licht, ten jare 1733, vervolgens met Bijvoegselen en Verbeteringen van den, ook door zijne nederlandsche taalkunde, zeer beroemden Adriaan Kluit, ten jare 1759, en eindelijk door dezelve hand andermaal verbeterd, met nieuwe uitbreidingen, ten jare 1783. Voor van Hoogstratens tijd lag het stelsel der bepaling van de geslachten der zelfstandige naamwoorden geheel in het donkere, Spieghel, Aldegonde, Hoofst, v. d. Vondel, de Decker, en anderen hadden het onderscheid der geslachten zoo goed waargenomen, als zij konden, volgens vaste regelen, welke zij zich zelve daartoe gevormd hadden uit de schriften der ouden. Dan na, en reeds in hunnen tijd was men te dezen aanzien met groote onächtzaamheid te werk gegaan. Geen schrift, na v. Vondels tijden, in de zeventiende eeuw, uitgekomen, valt ons bijkans in handen, of het kriet van fouten tegen de geslachten. Hoognoedig was
het

het dus, dat er eene lijst van zelfstandige naamwoorden wierd gevormd, waarin elk, met een' opslag des oogs, zien konde, van welk een geslacht elk derzelve ware, volgens het doorgaande gebruik niet alleen bij Hooft en v. d. Vondel maar ook bij de ouden, bijzonderlijk bij Melis Stoke, wiens *Rijmkronijk* nu eerst regt begon gelezen te worden door v. Hoogstraten, Moonen (*), en anderen. En deze behoefte is alleruitmuntendst vervuld geworden, aanvankelijk door v. Hoogstraten, vervolgens door Outhof, maar voornamelijk door Kluit.

Het grootste voordeel had inmiddels deze laatstgenoemde, bij zijnen arbeid, getrokken van het helder licht, waarmede hem, in de eerste helft der achttiende eeuw, waren vooruitgegaan twee zeer schrander taalkenners, welken tot heden toe nog niemand in alles regt op de zijde getreden is, Lambert ten Kate, Hermanszoon, en Balthazar Huijdecoper. De eerste gaf ten jare 1722 uit zijne *Aenleiding tot de kennisse van het verhevone deel der Nederduitsche sprake*; en de ander ten jare 1730 zijne *Proeve van Taal- en Dichtkunde*. Beide deze geleerden zijn de eersten geweest, die de nederlandsche taal uit een regt wijsgeerig oogpunt beschouwd, daarin hunne spelling der woorden gevestigd, en de

Q,

(*) Dat Moonen dit vlijtiglijk gedaan heeft, blijkt mij uit het, door hem gebruikte, exemplaar van dit werk, 't welk vol van zijne aantekeningen is, en door mij bezeten wordt.

Q, X en Y, als in dezelve geheel overtollig, uitgebannen hebben. De verdiensten van beide die allervoortreffelijkste mannen, voor het vak der Nederlaandsche taalkunde, naar eisch te schetzen, gaat, wegens het eng bestek mijns schrijvens, hter geheel buiten mijn bereik. In algemeene bewoordingen zij dit getuigenis slechts voldoende! namelijk, dat beiden zijn doorgedrongen tot op den diep liggenden grond der tale, dat zij met een onbeneveld oog haren aard allernaauwkeurigt hebben gadedeslagen, scherpzinniglijk haren oorsprong hebben nagespoord, hare edele kracht zeer duideljk hebben aangewezen, hare hoedanigheid uit de verwantschap verklaard, welke zij heeft met verouderde en nog in bloei zijnde duitfche dialekten, hare regelen ordeljk uit elkanderen gezet, en haar overheerlijk schoon ten toone gespreid. In het Etymologifche gedeelte der spraakkunst heeft inzonderheid ten Kate uitgemunt. Deze heeft, door den gang, dien de taal van haren oorsprong af, in het vormen der woorden, met derzelve eigenaardige beteekenissen, genomen heeft, allerouderde kundigt aan te wijzen, een' weg ontfloten, die tot zijnen tijd toe geheel onbekend was geweest, en bij welks intrede de minvruchtbare arbeid van eenen Adrianus Junius (*), Franciskus Junkus (†), Karel Tuinman (§), Anthonius van

(*) In zijne *Batavia*.

(†) In zijn *Glofs. Gothicum*.

(§) In zijne *Fakkelt der Nederduitsche taal*. Lezenswaardiger zijn dan nog 's mans *Nederduitsche spreekwoorden*.

van Voorst (*) en vele anderen dadelijk schier geheel onder de voet werd getrapt. Daar dezen den oorsprong der duitsche taal hebben getracht op te delven uit het Hebreuwsch, Grieksch, Latijn enz. heeft Ten Kate allerbaarlijklijkst getoond, dat, doordien de duitsche taal geheel op zich zelve staat, men, in het afleiden der woorden, niet buiten hare grenzen gaan moet, en dit door duizenden van voorbeelden gestaafd. Niets heeft meer ter verdonkering van de analogie der tale toegebracht, dan zulk een ellendig wanbegrip der gemelde etymologisten, dat toen algemeen in den smaak viel, en waardoor men bewees, meer geleerdheid dan verstand, meer belesenheid dan oordeel te hebben. Hoe groot waren derhalve de verdiensten van Ten Kate (†)! Huiddecooper is nu en dan, wanneer zich de gelegenheid aanbod, Ten Kate's spoor gevolgd, met zulk een' gelukkigen uitslag, dat, hadde hij er, met alle krachten, zijnen arbid aan gewijd, hij buiten kijf Ten Kate de loef zoude afgestoken hebben

(*) Van Voorst is minder bekend. Deze was Raad in de vroedschap te *Utrecht*, overleden ten jare 1676, en heeft in handschrift, 't welk ik bezit, nagelaten *Origines Pecum Belgicarum*, geheel in den smaak van Tuinman, en even ongegrond.

(†) Onlangs heeft de geleerde Tollius, in eene vergadering van de Maatschappij der nederlandsche letterkunde, te *Leiden*, aan Ten Kate's hooge verdiensten de volkomenste hulde gedaan in eene, naar men ons berigt heeft, ukmuntend bearbeide voorlezing, welke wij vernemen, dat eerlang door den druk zal algemeen worden gemaakt.

ben (*). Hoe scherp van oog ook Ten Kate ware, behoefde Huijdecoper voor hem daarin niet alleen niet ondertedoen, maar overtrof hij hem, al-
 lermeeft zoo in kieschheid van oordeel, als in zijn
 smaak. Er worden in het Etymologischê stelsel
 van Ten Kate nog vele onëigene en verre gezochte
 afleidingen gevonden, waarvoor Huijdecoper
 zich gewisselijk wel gewacht zoude hebben (†).

Onder de woordenboekschrijvers van het meerge-
 melde tijdvak mogen met onderscheiding genoemd
 worden Martinus Binnart, Willem Séwel
 en François Halma. De eerste heeft uitgege-
 ven een duitsch-latijnsch, de tweede een duitsch
 engelsch en de derde een duitsch-franssch woor-
 denboek. Voor dat van Binnart is ten jare 1704
 in plaatse gekomen een *Nieuw woordenboek der ne-
 derlandsche en latijnsche tale*, niet met zeer veel
 oordeel vervaardigd door Samuël Hannet, Ad-
 vokaat te Rotterdam, maar, zoo goed zulks ge-
 schieden konde, voor het gebruik der scholen, ver-
 arbeid door David van Hoogstraten. Meet
 ten gebruike der scholen, bij het leeren van vreem-
 de

(*) Men leze, bij voorbeeld, 's mans aanmerkingen
 over den oorsprong van het woord *Levesei*, II. bl. 255-270
 en van her woord *Toeven*, bl. 419-422.

(†) 't Gene in Huijdecoper te misprijzen valt, is,
 dat hij andere schrandere taalkenners, die van hem ver-
 schillen, zelfs den uitmuntenden Ten Kate, soms, op
 eene onhebbelijke wijze, bejegent. Zie, bij voorbeeld, de
 Werken van de *Leijdsche Maatschappij der Nederlandsche
 letterkunde*, I. bl. 51-55.

de taal, dan wel om de nederlandsche taal in haren aard en grond regt te doen kennen, waren alle deze gemelde woordenboeken, dat van Kilian alleen uitgezonderd, opgesteld, weshalve wij er ons hier niet langer bij behoeven op te houden. Alleen zij nog gemeld, dat zeer onlangs het gebrekkig woordenboek van Hannot, want van Hoogstraten's achtenswaardigen naam willen wij hier niet noemen, heeft moeten wijken voor het allerkeurigt *Nederduitsch-latijnsch woordenboek*, dat ons door den geleerden Rector der latijnsche scholen van *Harderwijk*, Hendrik Friesman, bezorgd is.

Belangrijk is voor de geschiedenis der nederlandsche tale het jongste tijdvak, 't welk, wij nu nog eindelijk dienen over te zien, van het jaar 1750 tot op den tegenwoordigen tijd. Met den bloei des koophandels, die na den *Akenschen* vrede, ten jare 1748 gesloten, weder als op nieuw ontlook, begonnen ook de wetenschappen meer te bloeijen. Voornamelijk verlevendigde zich met kracht de studie der oude letterkunde. Men denke hier aan eenen Hemsterhuis, aan eenen Burman den *tweeden*, aan eenen Valckenaer, aan eenen Schrader, aan eenen Higt, aan eenen Rhuntenius, — ook aan eenen Wesfeling, eenen D'Orville, eenen van Oudendorp, Alberti, Wetstein, van Santen, van Ommeren, Luzac, de Bosch, en zoo vele anderen, die, als de voortreffelijkste lichten in dit letterperk geschitterd hebben, en eene eer van den tijd zijn geweest, waar-

waarin zij leefden. Misen kon het niet, of door de lesien van deze mannen moest aan alle studielievenden smaak voor de fraaije wetenschappen worden ingeboezemd. Welk eene zucht voor diep indringende geleerdheid verwekte, bij honderden, die door kunde en schranderheid uismuntende, Taberius Hemsterhuis, die wijsgeerige hervormer der grieksche literatuur! Hoe fijn een gevoel voor het schoone bij de beoefening der wetenschappen ontstond er uit de oordeelkundige waarnemingen, die Petrus Burman over de latijnsche dichtwerken der ouden, verspreide! Wat hebben zij gezien aanzien, met vereenigde krachten, te zamen niet gedaan die twee edele geleerden, zoo door vriendschap, als ambtgenootschap, aan elkander verkleed. Ludovicus Casparus Valckenper en Johannes Schrader! wat niet ook des eersten leerling en des anderen bloedverwant, de beminnelijke Ernst Willem Higt, een man, die bij de Gratiën was opgevoed! en wat niet vervolgens David Rhunkenius, in keurigheid van latijnschen stijl, voor niemand wijkende, maar allen overtreffende! — De overigen ga ik met stilzwijgende heid voor bij, om dat mijn bestek het verbiedt hunnen zoo wel verdienden roem, onderscheidende wijze, in de bijzonderheden, te vermelden. En de nog levenden noem ik niet, op dat niet eene wellicht min nauwkeurige rangschikking van hunne namen de betamelijke eerzucht kwetse, die den edelen ijver voor de volmaking hunner studie gaande houdt. Dit

alleen zij in het algemeen tot hunnen gemeenschap-
pelijken lof aangemerkt, dat uit hunne scholen zich
een allerliefelijkst licht verspreidt over alle de weten-
schappen, die, over het geheel, nooit met zoo
kieschen smaak zijn beoefend geworden, als in de
jongste tijden, en nog heden.

Door dezen weg moest dan ook de studie der va-
derlandsche letterkunde, en met meer kieschheid
behandeld worden, en meer liefhebbers verwerven,
dan zij voorheen had. Naauwelijk was de helft
der achttiende eeuw verstreken, of men begon eerst
tegt, met gezette inspanning, Ten Kate's, hiervoor
genoemden, wijsgeerigen arbeid, over den aard van
onze nederlandsche taal, te lezen en te bevlifigen.
Met denzelfden lust maakte men een naarstig ge-
bruik van *Huydecopers Proeve van taal- en
dichtkunde*, welke ook nu eerst tegt naar waatō
begon geschat te worden. Algemeen werd hier door
de zucht ter bevordering van de studie der neder-
landsche letterkunde in werking gebragt, bijzonder-
lijk bij eenige zeer voornamen, in onderscheidene
hoofdwetenschappen uitblinkende, geleerden, als daar
waren Adriaan Kluit, Hendrik Arnold
Kreet, Wouter Rudolf Nanninga, Za-
ccharias Hendrik Alewijn, Kornelis An-
thonij van Wachendorff, Ahasneer van
den Berg, Herman Adriaan Bruining,
Hendrik van Wijn, Meinard Tijdeman,
en meer anderen. Uit den gemeenschappelijken ar-
beid van eenigen deze genoemde letterkloeken kwa-

men te *Leijden* in het jaar 1758, te voorschijn de *Taal- en dichtkundige Bijdragen*; waarvan twee deelen het licht zien, zijnde dezelve ten jare 1763, bij gelegenheid, dat het genootschap, zoo in zijne gesteldheid, als in zijre leden, eenige verandering onderging, vervangen geworden door de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche letterkunde*, die ook te *Leijden* werden uitgegeven, en insgelijks twee deelen uitmaken. Alleruitmuntendst zijn de meeste verhandelingen, welke in deze beide werken gevonden worden, dragende de onwraakbaarste bewijzen van den snellen voortgang, dien men tot heden tijde in de beoefening van onze *Nederlandsche taal*, gemaakt heeft. Intusschen was door de oprichting van eenlijken der genoemde mannen een *Utrecht*, in het jaar 1750, opgericht, welke een dichterlijk lievend genootschap in bloei geset, dat zich den naam gaf *Dulces ante omnia Malae*, en twee *Uitreeven van Oudheid taal- en dichtkunde* heeft in het licht gegeven, de eerste in het jaar 1775 en de andere in het jaar 1782, beiden reeds voorbrengselen van kunde, oordeel en smaak. Dit genootschap verëenigde zich ten jare 1790 met een ander genootschap van dergelijken aard, toen den naam aannemende *sex vlyt vereenigd*, maar heeft, als zoodanig, geene de minste vruchten van zijne werkzaamheid nagelaten, zijnde hetzelfde kort na zijne geboorte ook geheel vervallen en vernietigd. Grootte verplichting heeft men aan dit genootschap. Toen hetzelfde nog op zich zelf bestond, onder de s reuk van D. A. O. M., heeft het, in vereeniging van doel met het

Leijdsche taal en dichtkundig genootschap, ter spreuk voerende *Minima Crescunt*, en een diergelijk genootschap, te *Hoorn* gevestigd, onder de spreuk *Magna molimur parvi*, ten jare 1762, den grond helpen leggen tot de beroemde *Maatschappij der nederlandsche letterkunde*, welke te *Leijden*, in het jaar 1766 werd opgericht. Onder de eerste leden van deze Maatschappij waren bijzonderlijk beroemd Hendrik Arnold Kreet, Frans van Leijveld, Adriaan Elait, Lukas Trip, Nikolaas Huijloopen, Zacharias Hendrik A. P. W. J. Korneelis Anthony van Wachendorff, Rutger Schutte, Herman Adriaan Brauning, Leonard ten Wolde, Marten Schagen, Johannes Forman, Jan Jakob Schultens, Balthazar Huijdecoper, Herman Tollius, Hendrik van Wijn, Meinard Tijdeman, enz. Alle deze geleerden hebben, als om strijd, met een zeer goet gevolg, hunne alle pogingen aangewend, om het gebouwen der nederlandsche letterkunde tot de hoogst mogelijke volkomenheid op te trekken, en aan hetzelve den meesten lust bij te zetten. Voortreffelijk zijn de verhandelingen, welke de Maatschappij van tijd tot tijd heeft uitgegeven. Maar jammer was het, dat dezelve, uit hoofde van de kostbaarheid der uitvoering, niet zoo voor het lezend publiek verkrijgbaar zijn geworden, als het belang der zake vorderde, waardoor zij natuurlijk minder aan het doel konden beantwoorden, dan men wel gewenscht had. Evenwel zijn zij rijke bronnen geweest, waar uit verscheidene geleerde

mannen, die meer voor het algemeen schreeven, gepus hebben.

Onder dezen heeft bijzonderlijk uitgeblonden Lam-
bertus van Bolhuis, een doorschander spraakkun-
stenaar, wien roem zelfs geene de minste bedilzucht van
neusopstikkende betweters, zoo verre mij bekend is,
oefn getracht heeft te bezwijken. Deze verdienstelij-
ke man gaf ten jare 1776 in het licht eene *Beknopte
Aanleiding tot de kennis der Spelling, spraakdee-
len en zinscheenen van de Nederduitsche taal*,
opgesteld door Klaas Stijl, en na de zelfs dood
voor de helft vermeerderd met bijgevoegde aanmer-
kingen. Meer dan ééns is dit uitruimend boekke
herdrukt geworden, de laatste maal, zoo ik niet mis-
hebba in het jaar 1787, makende hetzelfde vervol-
gens plaats voor 's mans *Beknopte Nederduitsche
Spraakkunst*, die ten jare 1792 door de Maatschap-
pij tot nut van het algemeen met een gouden eer-
prijs bekroond en uitgegeven werd. In dit werkje
heeft de geseerde schrijver, op eene zeer oordeel-
kundige wijze, gelijk zijn doel was (*), een *aan-
gringen hunger*, en voor de *scholen*, een gereeld
drukbeeld gegeven van onze nederlandsche taalkunde,
zoo volledig en *naauw keurig*, als de begeerte beknopt-
heid of het gewigt der zaak toeliet, maar tevens zoo
kort, als de volledigheid en gemakkelijkhed gedoo-
den, ook zoo *duidelijk*, en met *voorbeelden op-
helderd*, als de kortheid toeliefond (†).

(*) Zie het voorberigt; bl. 13.

(†) Ook hier, als te gevoeglijkste plaats, mag, meer met *de*

Bette deze sprakkunsten hebben eene andere
 schriften van denzelfden aard, hoe veel wistde zij
 ook, op zich zelve beschouwd, hebben moeten,
 in de schatting van het publiek merklijk doen dalen,
 als daar waren eene *Korte schets der Nederduitsche
 spraakkunst*, door Jan van Bette, uitgegeven ten
 jare 1755, eene *Prinſ van eene nieuwe Nederduitsche
 ſpraakkuſt*, door Kornelſ Ezevier, uitgegeven ten jare 1761, eene *Nederduitsche ſpraak-
 kuſt voor de jeugd*, door K. van der Palm, uitgegeven ten jare 1769, eene *Nederduitsche ſpraak-
 kuſt ten dienſte der Nederlandſche ſaalſchoolmeesters*,
 door E. Zeijdelaar, uitgegeven ten jare 1780,
 en eene *Schets der Nederduitsche ſpraakkuſt*, door
 Winkelmann, uitgegeven ten jare 1784. Bij de
 Brabanders gevoelde men ook, ſtaande dit tijdvak, de
 behoefte van eene ſpraakkuſt, ten minſte van eene
 goede ſpelkuſt. Zeker Brabandsch redaktieaars gaf
 ten jare 1757 te Antwerpen, in het lieftvols *Fon-
 damenten ofte grond-regels des Nederduitsche
 ſpel kuſt*, om dezelve in korten tijd in de ſijner
 ſte volmaektheit te leeren, wterby ~~gevoege~~ ^{gevoege} zyn
 eenige regels van de wylgemanidtheit, als ook
 eenige gemeyne brieven; alles zeer nut en profeyt
 voor de jongheyt. Uit dezen tijtel kan men genoeg-
 zaam afnemen, hoedanig deze ſpelkuſtige leſſen in-
 gericht zyn. De ſchrijver is bij dezelve ſanterhalve

enkel woord, melding worden gemaakt van een werke, dat
 door de Maatſchappij *tot nut van het algemeen* over de *Syn-
 taxis* of woordvaaging der Nederduitsche taal, ten jare 1810,
 is uitgegeven.

eeuw achter uit. Ook schrijft hij altijd nog in den eersten naamval *den wou*, *den meester*; gelijk, bij voorbeeld, in de voorrede; *De maniere, zoo mijnen meester mij geleert heeft.*

Ten aanzien van het spraakkunstige der tale hebben zich wijders onder ons hier te lande nog verscheidene andere mannen van kunde, door afzonderlijke verzoogen, met lof bekend gemaakt. Uit dezen verdient vooral genoemd te worden Hendrik Pieterse, die ten jare 1776 in het licht zond zijne *Rhapsodia van nederdaische taalkunde*; waaraan ter gevoegd is eene *geslachtlijst van zelfstandige naamwoorden*, die, als handboek beschouwd, de beste bruikbaarste van allen is, zoo wegens de oetere nauwkeurigheid als volledigheid, en waar van later dagen de vijfde uitgave verschenen is. Die zelfde man gaf ten jare 1782 *Vier tezenswaardige verhandelingen in het licht, over eenige gedeelten van de nederdaische taal*. Merkwaardig is, onder de zelfde, die over de onderscheidene regeln van onze werkwoorden, welke tot vijf soorten gebracht worden.

Daar deze gemelde spraakkunstige schriften door alle liefhebbers der wetenschappen gelezen werden, sproet oetuurlijker wijze het gevolg zijn, dat de nederdaische stijl der geleerden, over het algemeen, al gaande voort, zeer gelouterd werd van groet taalgebreken. Ook waren er in dit tijdvak verscheidene goede dichters, die het hoon mede daarin toe bragten, als bebesenaars van de vaderlandscbe taalkunde. Sommigen van dezen munten zelfs nu niet

uit door keurigheid van taal, dan door stoute, krachtige, vindingrijke, geestverheffende, poëzij. In derzelve klasse verdienen boven aan gerangschikt te worden Bernardus de Bosch, Frans de Haas, Kornelis Elzevier, Johannes Fortman, Gerardus Theodorus de Cock, enz. Meer ware dichters en tevens zeer goede taalkenners waren Jan Macquet, Huisinga Bakker, Simon Stijl, Hieronijmus van Alphen, Jakobus Bellamij, Pieter Nieuwland, enz. En mogt ik hier eenige nog levende dichters, gelijk Bilderdijk, Feith, van der Palm, Siegenbeek, Helmers, enz. noemen! Hoe zoude ik in den lof hunner taal en dichtkundige verdiensten kunnen uitweiden! Maar hunne bekende zedigheid verbiedt mij zulks. Langzamerhand werden onze beste dichters meer naauwgezet op kiesheid van taal. Men vergelijke eens de dichtwerken van de grootste dichters, die geleefd hebben aan het begin van dit tijdvak, met die, welke bloeiden aan het einde, bij voorbeeld de broeders Willem en Onne Zwier van Haren met Bellamij en Nieuwland. Welk een onderscheid! Daar de taal van de poëzij der beide laatste in allen deele spraakkunstig zuiver is, vindt men die van de twee eersten doorgaans nog zeer onzuiver.

Op strecks het midden der achttiende eeuw waren er weinige regt goede dichters, ook weinige regt kundige taalbeoefenaars. De beide van Haren stonden op, als meesters in de dichtkunst, maar bekreunden zich niet zoo zeer over de taal. Zij gaven

slechts proeven van derzelve kracht, zonder op het
 spraakkunstig zwaire te letten. Andere dichters, ver-
 re beneden het staande, begonnen toen van tijd tot
 tijd op hetzelfde meer acht te geven. Maar dezen
 vielen in een ander uiterste. Hunne gedichten werden
 naar de regelen der taal, te zeer gepolijst. Eene te
 groote soetheid der taal deed nadeel aan hunne poë-
 zij, die zigt gekneld in banden, verhindert werd, met
 mannelijken zwier uittekoemen. En naarmate men-
 ten aanzien der taal, overdreven keuriger werd,
 verloor de poëzij al meer haar vuur en vlucht. En
 de dichters zelven voelden zulk, niet. In hunnen
 hoogen waan zagen zij, met verachting, op de van
 Haren neder, als waren het slechts ijn nelaars. Dit
 heeft geduurd tot in de laatste vijf en twintig jaren
 der achtiende eeuw, toen de gemelde dichters op-
 traden, van welken Bellamy en Nieuwland,
 de jongsten waren. Dezen vereenigden met hunne
 sterkte van taal in poëzij, juistheid van uitdrukking,
 naar de regelen der spraakkunst, geijk het behoort
 de, zonder te groote naauwgezetheid, gewijzigd.
 Zoo ziet men, in hoe verre steek kan houden, ge-
 ne men in de laatste tijden wel eens beweerd heeft,
 dat namelijk de grootste dichters in het vak der taal-
 kunde juist niet altijd de beste gilsen zijn. Maar
 toch ook is het ons uit de gantche geschiedenis van
 dit tijdperk gebleken, dat er buiten het edel koerde
 dichteren weinige regte taalbedenars geweest zijn,
 daar de meeste dichters in taalkunde, al ware het dat
 ook soms ten nadeele hunner poëzij, uitdonden.

Erastus Willem Ilg, geestvinder, voorste

felijk dichter, dan zijne vriesche landgenooten de van Harens, maakte, aan het begin van dit tijdsperk re dezen aanzier, eene loffelijke uitzondering op den algemeenen regel. Deze was een uitzonderend kenner en bedefenaar onzer nederlandsche taal. Hier van overtuigen ons zijne, voor eenige jaren, door mij, uitgegeven, gedichten. Dan vooral is mij die uit zijne taalkundige aanmerkingen gebleken, die met vele andere lettervruchten van zijnen edelen geest, in handschrift, door eenen geleerden hoogschatter van deszelfs verdiensten, bewaard worden. Merck van Harens en Higt werd alzoo de overheldering aan der dichteren hemel, staande de achttiende eeuw, het eerst in Vriesland ontdekt, (*) waar des zelve anders, meer dan elders, tot dien tijd niet met de dikte wolken van eene niet veel beter, dan redelijke barbaarschheid, gelijk wij gezien hebben, overtoegen was geweest. Verscheidene zeer oorspronkelijke dichters heeft Vriesland na het midden der eeuw opgeleverd, die, waren zij door des beoefening van de letterkunde der oude Grieken en Romeinen gevormd geworden, groot, zeer groot, zouden geweest zijn (†). Dat geluk viel in Har-

(*) Verg. de m. a. Verhandeling van de Vries, die evenwel, tot mijns spijt, hoe heeft het kunnen zijn? Higt geheel vergeten heeft; III. bl. 176-182.

(†) Waardig zijn, onder dezelve, genoemd te worden een van Boelens, een Jan Aukes Bakker, en Anne Jeltsma, enz. Van den eersten vindt men eenige gedichten in de *Honjshtie*, in zes deelen, te *Leeuwarden* uitgegeven van het jaar 1765-1771. De ander heeft

Jongen, den hij uitteek onderscheidde. Hij was een vriend van Trigsten, Schuurker, en de kweekeling van Valckenwaer, en bewees, dat ook een uitmuntend dichter is, hij gewoet. Gansch Nederland beoemt zich op hem (*). Ook in het vak der taal-kunde was hij de meester, mag ik schrijven van allen. Niemand kan ik mijns een zo onbedenkend volger van Hoefs kuischen. Hij is geweest. Men leze 's mans *Ophoort en vloer de verzenigde Nederlanden*, en men bewondere hem. Reeds voor hem onderscheidde zich, in het vak van taal en stijl, zijn geloofs- en stadgenoot Johannes Stinstra, blijkens de uitmuntende lezingen, welke deze, als predikant van de gemeente der Doopsgezinden, te *Harklingen*, gedaan had, uitgekomen, in de jaren 1744 en 1745.

De geleerde Stinstra was als taal-kundige vooral in onacht één der eerste voorgangers. Na het jaar 1750 begon elk geleerde, die, geen dichter zijnde, met de pen voor het neêrlandsch-publiek op

ten jare 1774 in het licht gegeven zijne *Proeve van dicht-levende Mengelingen*; II. deelen. De derde heeft ten jare 1779 uitgegeven *Mengeldichten*, die mede in twee deelen bestaan. Van dezen jeltemaal is ook het gevallen vers voor het eerste deel der gemelde *Hofsbijl.* aan den uitgever Berwerda gewijst. Blij wien hij toen reeds ter drukkerij was. Onder de vriesche dichters van het tijdperks muntte, bijzonderlijk uit *Cynthia Leeuwenhoek*, te *Makkum*, bekend door hare *Mengeldichten*, uitgekomen ten jare 1786.

(*) Verg. de me. 1. w. Verhandeling van de Vriesen bl. 282 - 285.

treden wilde, zich er van overreed te houden, dat zijne taal zuiver moest zijn. Ook bij las daar toe spraakkunstige Ichriften; maar nog niet met die gezetheid, welke gevorderd werd, nog niet met dien behoorlijken ernst, om alles dadelijk in beoefening te brengen. „Over de geschichten der zessindige inachtwoorden hebben wij veertijds gelykpleeg met den Heer Hoogstraten; hoewel wij niet altijd zijn woordenboek hebben *konden* of *inzien*?” Zoo schreef in het jaar 1757 T. Bijnhoff, predikant te *Srijen*, in de voorrede voor *zijn* *Bondel van dertien leerredenen*. Men ziet hieruit, dat het ten dien tijde bij het publiek een *verwachting* werd, dat een bekwaam schrijver de taal *verstand*, waarin hij de pen voerde. Doch even zeer *merk* men hier, dat dezelve toen nog niet met die hartelijke deelneming bejverd werd, als het behoort. Anders *gewisfelijk* zoude Bijnhoff, die op zijne manier ook dichter was, zich wel geschaamd hebben, om, over het gebrekkige van zijn werk, vol *taalfouten*, zulker wijze verschooning bij zijne lezers te zoeken. Waardom toch *konde* hij v. Hoogstraten's *geslachtlijst* niet altijd *inzien*? en waardom *wilde* hij het niet doen? Op de nederlandsche taal te letten *schien* voor iemand, die in hooger wetenschappen waande bedreven te zijn, toen nog te laag en te gering. Mannen van naam, die jaren lang in de aanzienlijkste gemeenten het predikambt hadden waargenomen, zelfs sommige Hoogleeraars der godgeleerdheid, die in het nederlandsch predikten, betuigden nog openlijk, zonder *schamte*, dat zij niet in *staan* waren, om in zuiver

ne-

nederlandsch te schrijven. Dan in den loop van ruim vijftienvintig jaren, kwam er, te dezen opzichte, een zeer groote verbetering. Onder de taalkundige schrijvers diens tijds gaf de groote Jan Jakob Schrijvens uitmuntende modellen van eenen zuiveren nederlandschen stijl. Een ander achtenswaardig vooranger, in dezen, was de vermaarde Jan Wagenaar. Niemand zijns tijds behandelde de nederlandsche taal, waarin hij de pen voerde, met meer oplettendheid, met meer nauwgezetheid, en kiescheid. Dits mans voorbeeld schijnt wel het meest gezag gehad te hebben; altoos vele geteerd en zijn door hetzelfde opgewekt geworden, om zich op de vaderlandsche taalkunde ijveriger roetel-ggen, dan zij voortien gehad hadden. Intusschen waren sedert het jaar 1761 de schrijvers der *Vaderlandsche letteroefeningen* opgetreden, die eene vrij zuivere pen voerden, en op zoodanig geen geringen invloed kregen. Alleenlijkst werd inzonderheid de groote verbetering der taal, na dat ten jare 1774 en 1775, in de hervormde kerken van ons vaderland eene nieuwe Psalmberijming, die, wat de nederlandsche taal betreft, ook aan den spraak van deskundigen volkomenlijk geveel, was gevoerd geworden. Reeds waren, ten jare 1772, door den *Harlinger* predikant Georg U. van der Schoonbroeder van H. g. t. die als een schrijver van onzer nederlandsche taal aan het opruimen der gemelde Psalmberijming, waartoe hij afgevaardigd is geweest, niet weinig zal hebben toegebracht, eenige leetredenen van den hoogleraar Vennema in een zeer schoon nederlandschen klieed uitge-

ver.

ven. Lente was alzoo, in die dubbelde betrekking voor zine broederen een blinkend voorbeeld, te dezen opzichte. Ook velen volgden hem. Van dien tijd af mag men zeggen, dat elk geleerde, inzonderheid elk echt godgeleerde, er zich op heeft toegelegd, om, in zijne schriften, de moedertaal wel te schrijven. Welk een knifchen nederlandschen stijl voerde, ten jare 1779, als lofredenaar van O. Z. van Haren, de predikant van *Wolvega*, Simon Nauta, in de *Lijkrede* op 's mans afderven, uitgekomen te *Zwal*. In kracht van stijl mogt van Haren de meester van Nauta geweest zijn, deze toonde, dat hij hem in zuiverheid van taal verre boven het hoofd was gegroeid. En deze man nogmas bleef onbekend, ja werd miskend! (*) Elk predikant, die aan de hoo geschool goede gronden van studie gelegd had, mag men vrij zeggen, dat, sedert dien tijd, zich bevlifigd heeft, om eene knifche nederlandsche taal, in éenen krachtigen stijl, op den kansel te doen hooren. Ook onder de Roomschkatholieke godsdienstleerders zijner, die hiervan veel werks maken. Tegenwoordig is, te dezen aanzien, de verbetering zoo algemeen, dat het een schrijver van naam tot groote schande strekt, wanneer men, op de eerste bladzijde van zijne vaderlandsche pennevruchten reeds, de taalgebreken als met lepels, gelijk men spreekt, er af kan scheppen, gelijk voor vijftig jaren het geval bij de meesten was, en hij zich even daarom, indien hij omtrent zijne letter-

(*) Het had groote betrekking op dezen eerwaardigen man gehad; maar meende toch dit te moeten schrijven.

reëer niet onverschillig is, met alle nauwkeurigheid, bevestigd, om niet voor een man gehouden te worden, dien het aan goeden smaak mangelt. Van Le Lijveld schreef ongeveer het jaar 1786, dat onze taal toen sedert eene eeuw merkkelijk heeft veranderd en nauwkeuriger was geworden in de uitdrukking (*). Dan men mag het hier gezegde tijdperk wel wat kleiner nemen. Deze verbetering der taal bepaalt zich binnen het bestek van slechts eene halve eeuw. Ja van slechts het laatste vierde gedeelte der achttiende eeuw. Men zegt schrift de geleerde H. Meder (**). In de nederlandsche taal in de laatste jaren tot den hoogst mogelijken trap van volkomenheid en nauwkeurigheid gebracht is.

Ook eerst in dit tijdvak zag men goede nederlandsche vertalingen van uitheemsche schriften te voorschijn komen, uit het Engelsch, het Fransch en het Latijn, meest echter uit het Hoogduitsch. Na het jaar 1775 werden de nederlandsche vertalingen uit het hoogduitsch zoo menigvuldig, dat er schier geen werk van belang in die taal uitkwam, of hetzelfde werd al dan in het nederlandsch vertaald. Dit ook had eenen zeer voordeelligen invloed op onze taal, die alzoo leerkundige lieden meer beoefend werd. Voordien waren de vertalingen meestal slaafsche, woordelike. Het door slopen er geheel vreemde idiotismen uit, en de talen in de onze, die alzoo naar den aard van dezelve ge-

(*) Zie de aantekeningen op *Huifdecopers*, P. 1. T. en D. III. bl. 52.

(†) In zijne *Subelpredikatie op de XVIII eeuw*, bl. 45.

wrongen werd, en waren de vertalingen zelf zeer donker, hard en stroef. Derom waren zij meer en meer zakelijk, meer naar ons nederlandsch gebruik bearbeid, en de volzinnen daar door veel vloetjender. L. e. m. k. e., dien wij straks genoemd hebben, gaf reeds hierin een navolgenswaardig voorbeeld. En in later tijden hebben Schultena (de jongste), van Namelsveld, Muntinghe, van der Palm enz. door hunne overzettingen of van gedochten, of van den ganschen Bijbel, gelijk Wassenbergh, Boscha, Kemper, Ten Brink en anderen, door hunne overzettingen van vele schriften der oude Grieken en Romeinen, getoond, hoe men de uitmuntendste stukken der oudheid uit eene andere, gansch vreemde, taal, vertolkende, niet zoo zeer de uitdrukkingen, maar de denkbeelden overgieten, en die geheel inkleeden moet in de taal, welke men schrijft. Voorheen was het eerst van allen, gelijk wij hier voor gezien hebben (*), Hoef, daarin zeer gelukkig geslaagd. Maar zijne achtergelaten voetstappen werden nauwelijks opgemerkt. Niemand altes maakte er nog zijn werk van, om die te volgen. Dit bleef voor het tijdvak bewaard van de laatste helft der achttiende eeuw. Met dit al moeten wij hier ook de klagen billijken, die zoo dikwerf gesaakt zijn, dat, in de jongste tijden, door het zoo menigvuldig vertalen uit het hoogduitsch, in het nederlandsch, vele dus genoemde Germanismen onze taal zeer beswalkt hebben. Geene

700.

(*) Bl. 449.

voegingen zijn daar door uit het hoogduitsch in onze taal ingeslopen. Opk hebben vele neêrlandsche woorden, door dezen weg, bij de beteekenis, welke zij hadden, nog ook de beteekenis gekregen, welke zij in het hoogduitsch hebben. Dit alles is maar al te waar, doch het is ook waar, dat men menigwerf voor een germanisme houdt, 't gene het niet is, en terwijl men de reetmatigheid der taal zoekt te verbeteren, die voor deskundigen integendeel verzwakt (*). Maar dan

(*) Men brengt er met tegt toe *allerdings*, *wanhoort*, *krachtens* enz., maar met minder regt *blijkens*, *doelmatig*, *grooistendeels*, *voegelijker wijze* enz., welke woorden door sommigen mede als germanismen worden aangezien. Intersers zegt men in zuiver neêrlandsch, *willens*, *pligtmattig*, *groesendeels*, *dier wijze* enz. En hoe vele woorden zouden wij kunnen gebruiken, die oulings zoo wel neêrlandsch, als rhans alleen hoogduitsch zijn? als daar is *bijspel* (voorbeeld), *sage* (gerucht), *leider* (ach) | *sonder* (maar), enz. *Zelb onzes erachtens*, waatop men het, als germanisme, bijzonderlijk geladen heeft, is analogisch goed neêrlandsch. Op ze ouden toch bezigden *erklaeren*, *erdenken*, *erdichten*, *er leggen*, enz. Beter zoude men gedaan hebben, wanneer men zulke en diergelijke oude neêrlandsche woorden weder op-nieuw ten gebruike had ingevoerd, dan door zijn vernuft te willen toonen in het smeden van geheel nieuwe neêrlandsche woorden. Zoo was er, niet lang geleden, een kort tijdvak, waarin men veel ophad met de woorden *daar te bereik*, *medendtuurgenoeten*, *uitverkorendom* enz., woorden die analogisch beschouwd zijnde, nooit kunnen verdedigd worden. Het laatste vergelijke men maar eens in zijnen aard en kracht van beteekenis met *Christendom*, *Heidendom* enz. Deze uitgang *dom* is, na de invoering van den christelijken godsdienst, uit de latijnsche taal, waarin men het woord *dominium* kent, tot ons overgekomen, op dezelfde wijze, als ook bij ons toen het burgerregt schijnt gekregen te hebben de uitgang *ese* in *sondaresse*, *profetesese* enz., uit het latijnsche *isus*, in *prophetissa* enz., en mogelijk ook de uitgang *in*, *inn*, als in

den van gematigden schein in de jongste tijden onze taal te zullen lijden van het overdreven, zoo genoemd sentimentele, dat de tale hare mannelijke kracht ont- nam, en hare zachtheid in weekheid veranderen deed. Het ware vaste gevoel der ouden begon reeds bij som- migen plaats te ruimen voor een al te teeder, voor een verwijfd gevoel. Geen neerlandsch schrijver heeft hier toe meer zijn best gedaan, dan F. W. Tromp, in zijn *Loise en Daphne* en andere werkjes, waarin daarenboven de gansche voordragt ontluisterd werd door de menigte van titels, uitroepreekens en stre- pen. Dit was ook toen mode; maar bij niemand stak die sterker uit, dan bij Winter Tromp. Hadde hij deze mode bespottelijk willen maken, hij zoude zulks met zijne gemelde schriften voegelijk hebben kunnen doen, ware het maar als he- keluchstf behandeld geweest. Bij velen hebben zij een- ter wellige eene gelijke ditwerking gehad. Verstandi- ge schrijvers ten minste zijn al spoedig van die taalge- brok genezen geworden.

Endelijk is, in de jongste tijden, het gene waar- aan men, naar het oordeel van alle taalminnaars, reeds lang eene wezenlijke behoefte had, dadelijk, op de voortreffelijkste wijze, vervuld geworden. Behoefte had men aan een algemeen omschrijvend woordenboek der nederlandsche tale, waaruit niet alleen alle de schriften, die in die taal zijn opgesteld, voor ieder regt verstaan- baar

in *Windin, Keatingin* enz., uit het latijnsche *ina*, in regi-

baar konden worden gemaakt, maar waarin ook de geheele schat der tale bij een wierd gevat. Inzonderheid heeft, reeds ten jare 1762, ons op deze behoefte oplëttend gemaakt de geleerde Josua van Iperen, en ter vervaardiging van zulk een woordenboek niet alleen een ontwerp beraamd, maar er ook een proeve van gegeven (*). De Maatschappij der nederlandsche letterkunde te *Leijden*, op van Iperen's raad, mede tot zoodanig een oogmerk opgericht (†), heeft aan de uitvoering van dit plan dadelijk de hand geslagen, en er vervolgens vrij was voorraads toe verzameld. Dan de dood van eenigen der hier aan werkzaame leden, als mede de noodlottige loop der tijden, heeft de voortzetting verbindeerd. Zulk een woordenboek moest, volgens het oogmerk, tevens dienen, om eene algemeene eenperige spelling bij alle goede schrijvers gemakkelijk in te voeren. Al lang had men geklaagd over eene willekeurigheid in de spelling onzer tale, een gebrek, dat, na de vijftiende eeuw vooral, hand over hand was toenomen. Het zelve bestond daarin, dat elk schrijver zoo spelde, als hij meende te moeten spellen, en zich te vrede hield, wanneer hij slechts zich zelf gelijk bleef. De kamer, *in Liefde bloeyende*, had reeds haar best gedaan, om dit gebrek te verhelpen (§), maar was daar niet in geslaagd. In later

(*) In de *T. en D. Bijdragen*, II. bl. 510-514, en 541-557.

(†) Zie de *a. Bijdragen*, II. bl. 512.

(§) Zie de voorrede voor hare *Twespreek*, bl. 5.

tiden worden er steeds, nu meer, dan weiniger, taalminnaars aangetroffen, die met geene minder kracht de handen te werk stelden, ter bevordering van eene eenparige spelling. Maar alle deze pogingen hebben eenen zoo ongunstigen uitslag gehad, dat men veeléer aan dezelve te wijten hebbe, dat er allengs nog meer verwarring in het spellen veld heeft gewonnen. „Alles,” schreef voor ongeveer vijftig jaren de geleerde A. Kluit (*), „is thans zoodanig in de war gebragt, dat men vrij mag wanhopen, dat het ooit te regt geraken zal; terwijl men van de duizend nu geen twee ontmoet, die elkänder, ja die zich zelf altoos gelijk en evenredig zijn”. Na dien tijd was de *Leidsche* maatschappij op middelen bedacht, om, konde al deze zware leemte der taal niet volkomen hersteld worden, dan ten minste zulks gedeeltelijk te doen. Maar deze arbeid stond in het naauwste verband met al den omflag van dat grootte bestek, het welk zich de Maatschappij ontworpen had, zoo dat er door de gemelde tuschen beiden komende hindernissen niets van geworden is. Eindelijk sloeg de schrandere Ferrus Weiland, als een zeer verdienstelijk lid der Maatschappij, de hand aan het werk, om altoos zulk een woordenboek der nederlandsche taal te verwaardigen, door welks behulp allen, die het zelve gebruiken wilden, eene zoo regelmatige, als eenparige spelling, op eene gemakkelijke wijze, zouden kunnen volgen. Het eerste deel van dit woordenboek ver-

scheen

(*) In de *Nieuwe Bijdragen*, I. bl. 238.

scheen in het licht ten jare 1799, en het laatste, be-
staande het geheel elf deelen, ten jare 1811. Voor
alle beminnaars der vaderlandsche taalstudie is dit
woordenboek onschatbaar en onontbeerlijk. Hier toe
hebben mede het hunne toegebracht twee andere zeer
geleerden taalkenners, 's mans ijverige helpers aan de-
zen uitvoerigen arbeid, Johannes van Convent
en Gerbrandus Bruining. De eerste stond den
auteur bij van de letter G af tot de O toe; daar na
deszelfs overlijden, ten jare 1805 voorgevallen, de
ander toen dadelijk, van de letter P af, de medewer-
king op zich nam, en vervolgd heeft tot aan het einde.
Indien het mij vlij sta op dit werk iets aan te merken,
dan is het, dat men in hetzelfde bijkans geene andere
idiotismen gemeld vindt, dan *Groningschen* en *Vrie-
schen*. De eersten treft men aan in het middelste ge-
deelte, en zijn van Convent, de anderen, in het
laatst gedeelte, van Bruining. *Geldersche, Over-
ijselsche, Utrechtsche, Brabandsche, Vlaamsche
idiosismen* zijn er te weinig in opgenomen. Maar hoe
ware het ook mogelijk, die allen te verzamelen, zonder
dat een genootschap van geleerden, van welke deze
in dat, gene in een ander gewest was opgevoed, daar
toe ware werkzaam geweest.

Inmiddels dat werk bij deelen werd uitgegeven,
werd men er proefondervindelijk van overtuigd, en
dit was de eerste rijpe vrucht van des schrijvers arbeid,
dat het er met het vormen van een stelsel eener één-
parige spelling niet zoo wanhopig uitzag, als Kluit
voorheen wel dacht, maar ook, dat eene éénparige
spel-

spelling nimmer algemeen zoude kunnen worden, tenzij het hooge landsbestuur door een krachtig bevel haar tot stand bragt. Dit ook was, blijkens het hier voor berigte, niet zonder voorbeeld. Rudolf van *Hapsburg* gebod, dat men in de openbare landschriften niet meer zich van het latijn, maar van het duitsch bedienen zonde. Maximiliaan volgde dit voorbeeld in de raadsvergadering te *Keulen*, in het jaar 1512. Onder den Hertog van *Saksen* geschiedde zulks, gelijk mij hiervoor ook vertaald hebben, in *Vriesland*, ten aanzien van de vlaamsch-hollandsche taal, die, met de invoering eener nieuwe regspleging, het oude Vriesch, uit de gerigtshoven, uit de vierfcharen, en daarna ook uit de kerk verdrong. Alzoo is dan ook iets diergelijks, in het jaar 1804, omtrent de invoering eener éénparige spelling der nederlandsche tale, geschied. In het laatst van de achttiende eeuw was den Agent der nationale opvoeding, door het hooge bewind des lands, in last gegeven, om de beste middelen te beramen ter invoering eener gelijke spelling onzer moedertale. Niemand voorzeker was meer geschikt, om ter bereiking van zoodanig een wensche-lijk doel dadelijk alles in het werk te stellen, dan de beroemde Johan Hendrik van der Palm, de man, die dezen last had gekregen. Bij deszelfs door-kneede kunde der Oostersche talen bezat hij eenen uitgezochten rijkdom van kennis ook in onze nederlandsche taal. Zijne schranderheid van geest daarēnboven, gepaard aan kieschen smaak, was er de beste waarborg voor, dat de zorg, hem aanbevolen, de uitnemendite

ste gevolgen eens hebben zoude. Ook de opgevatte verwachting is niet verijld geworden. Ter spoedige voortzetting der zake, verzocht de Agent van der Palm aan de, toen door vereeniging der drie taal en dichtlievende genootschappen van *Leijden*, *Rossterdam* en *Amsterdam*, opgerigte, Bataafsche maatschappij van taal en dichtkunde, hem eenige gemagtigden uit haar midden toe te zenden, met welken hij een ontwerp van de voorgenomen werkzaamheid vormen konde. Dit laatste geschiedde in eene bijeenkomst den 3 van *wijnmaand* des jaars 1801 gehouden, waarin zamen waren uit *Leijden* C. Rogge en M. Siegenbeek, uit *Rossterdam* P. Weiland en B. Fremerij, uit *Amsterdam* J. van Hamelsveld en G. Brender a Brandis. Staande die vergadering werd eenpariglijk besloten, den Hoogleeräär Siegenbeek en den Prèdikant Weiland te magtigen, den eersten tot het opstellen van eene *Verhandeling over de nederlandsche spelling*, en den anderen tot het vervaardigen van eene *nederduitsche spraakkunst*. Beiden kregen zij daarenboven hiertoe een' bijzonderen last van den meergenoemden Agent, en hielden zij zich voortaan, met de volbrenging der hun opgelegde taak, vol ijvers bezig. Het werk van beiden, verrigt zijnde, werd door de gemelde maatschappij beoordeeld, goedgekeurd, en als voor haar eigen werk erkend. Iets diergelijks geschiedde door de *Leijdsche* maatschappij der nederlandsche letterkunde, na voorafgegaan onderzoek, dat aanbevolen was aan twee, boven anderen bij uitstek voor dat

dat werk berekende, geleerden M. Tijdeman en A. Kluit. Vervolgens werden de beide geschriften, als zoodanig, aan den Raad van binnelandfche zaken, in dezen nu vervangende den voormaligen Agent van nationale opvoeding, overgeleverd. En hieruit ontstond eene voordragt van gemelden Raad aan het Staatsbewind, dat, den 18 van *wintormaan*d des jaars 1804, betrekkelijk den arbeid des Hoogleeräars Siegenbeek, besloot, voorëerst, dat dezelve zouden worden algemeen gemaakt onder den titel van *Verhandeling over de spelling der Nederduitsche taal, tot bevordering van eenparigheid in dezelve, uitgegeven in naam en op last van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek*: ten tweede, dat de spelling, daarbij aangeprezen, zoude worden aangenomen en gevolgd in alle gedrukte stukken, welke door de Kancelarij van het Staatsbewind, en aan de Bureaux van alle nationale kollegiën, ondergeschikt aan het Staatsbewind, midsgaders op het Bureau van den kommissaris van het Staatsbewind, gekommitteerd tot de, door de Fransche aan deze Republiek afgestane, landen, worden uitgegeven, met uitnodiging tevens aan het wergevend Ligchaam, nationale Rekenkamer, nationaal Gerechtshof, nationaal Syndicaat, en de respektive departementale Besturen, om de, bij gemelde verhandeling voorgestelde, spelling in hunne Bureaux insgelijks in te voeren en te doen volgen; — en voorts, dat dezelve spelling zoude worden in acht genomen in alle onderwijsboeken, welke van landswege, ten dienste der scholen,

zouden worden uitgegeven, met aanschrijving aan alle schoolopzieners, om hunne beste pogingen aan te wenden, ten einde deze spelling alom in de scholen wierde aangenomen. Ook deze schoolopzieners waren toen reeds eenigen tijd geleden door het landsbestuur aangesteld geworden. Door derzelver zorg voor de goede inrigting der scholen is allengs het getal der kundige schoolmeesters, die de nederlandsche taal wel verstaan, zeer vermeerderd. Het kan alzoo niet misten, of ook onder het volk, dat voorheen van alle gelegenheid, om in dezen onderwijs te ontvangen, verstoken was, moet de kunde van onze taal doordringen (*). Deze allerheilzaamste schikking heeft men te danken aan de werkzaamheden der uitgebreide Maatschappij *tot nut van het algemeen*, die sedert het jaar 1784 bestaan heeft. Eindelijk werd niet lang daarna, den 30 van oogstmaand des jaars 1805, door het Staatsbewind een gelijk besluit uitgevaardigd, omtrent de verhandeling over de *Nederduitsche spraakkunst*, opgesteld door den Predikant Weiland, op grond der verhandeling van den Hoogleer-

(*) De noodzakelijkheid daarvan is misschien nergens grooter, dan in *Amsterdam*, de hoofdplaats van Nederland. Hier schittert het licht der wetenschappen in vollen luister, maar ook hier is, buiten den omtrek, waarin zich dit licht verspreidt bij velen, de grootste duisternis. Van hier dan ook het slechte onderrigt van vele schoolmeesteren in de nederlandsche taal voorheen gegeven. De bewijzen er van ontdekt men nog in de jammerlijke spelling, op vele uithangborden der winkelhuizen. Het tegenwoordig opkomend geslacht zal, door de tegenwoordige schoolmeesters onderwezen, zich voor zulke taalgebreken wel leeren wachten.

leerfār Siegenbeek over de *Nederduitsche ſpelling*.

Alzoo werd dan nu in ééns de wensch van alle taalminnaars, door het vermogend gezag der hooge overheid, vervuld. Er kwam eene genparige ſpelling der nederlandsche taal tot ſtaand, waarvan de uitmuntende ſtelsels beârbeid waren door twee, in het vak der nederlandsche taalkunde allerbedrevenſte, mannen, welker veelvuldige geleerdheid niet alleen gewallig door ſijn gevoel voor het ſchoone, maar ook vruchtbaar in rijke voortbrengſelen is van den edelſten ſmaak. Beiden zijn zij verre boven het bereik van mijnen lof. Door hunnen gemeenſchappelijken arbeid, mogen wij ons dus verblijden, dat de ſpraakkuſt der nederlandsche taal, in haren ganſchen omvang, nu tot de meest mogelijke volkomenheid gebragt is. Maar verwonderen moeten wij ons, dat verſcheidene waarlijk zoo oordeelkundige als geleerde mannen haar nog niet verkiezen te volgen. Immers worden er nog hier en daar, naar het gevoelen van ſchrandere taalkenners, miſtellingen in gevonden, dezen geven wij te bedenken, of, wanneer hun eens het werk ware toevertrouwd geweest, zij, naar het gevoelen van anderen, ook geene gebreken zouden hebben doen overblijven? Zoo iemand in deze opzigt niet iets van zijne bijzondere begrippen wil opöfferen, die vergt van menſchen iets, dat hun ondoenlijk is. De hoogſte volkemenheid is hierin, gelijk ten aanzien van alle menſchelijke zaken, ongenaakbaar. Ik weet wel, dat men aan het gezag der Overheid geens

spraakkunstige regelen kan vastleggen, maar zonder dat gezag is het toch onmogelijk, eene éénparige spelling in te voeren. Goede voorbeelden van vermaarde schrijvers, die het met elkanderen ééns zijn, kunnen in dezen, gelijk de ondervinding geleerd heeft, niets afdoen.

Betrekkelijk de nederlandsche taal is nog slechts ééne behoefte onvervuld, waarop de Maatschappij der nederlandsche letterkunde, bij het ontwerpen van haar plan voor een algemeen omschrijvend woordenboek der vaderlijke tale ons oplettend heeft gemaakt. Men verlangt een *Erymologisch* woordenboek, in den smaak, of liever in een' nog beteren smaak, dan het Fransche werk van den geleerden Court de Gebelin en anderen, die de oorspronkelijkheid der talen in het licht hebben getracht te stellen. Dan er is geene geringe hoop, dat eerlang aan hetzelfde alleszins voldaan zal worden door een' man, die voor de bearbeiding van dit vak meer dan iemand berekend is, door den in de meeste westersehe talen op erymologische gronden doorgeöefenden Willem Bilderdijk, wiens voortreffelijke *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden in de nederlandsche taal*, ten jare 1804 uitgekomen, ons doet zien, wat wij te dezen aanzien van hem verwachten mogen. Wij weten zoo uit 's mans voorrede voor dat werk, als uit onderscheidene andere berigten, dat deze zoo beroemde taalgeleerde, die tevens als de grootste dichter bekend staat, al sedert eenigen tijd hier aan is werkzaam geweest. En nog onlangs heeft ons in onze uitzigten op nieuw versterkt de geleerde

de Jakob Henrik Hoeufft, bij gelegenheid der uitgave van zijne alleruitmuntendste *Taalkunlijke Aanmerkingen op eenige oud vriesche spreekwoorden* (*). Wij wenschen alzoo, dat eerlang deze nog overig zijnde behoefte ook op de meest voldoende wijze vervuld worde.

Inmiddels vinden wij, in de geroemde verdiensten van deze zoo uitmuntende taalkenners en dichters, de, hier voor door ons, bij een algemeen overzicht aller tijden, gemaakte, aanmerking, ook met betrekking tot een klein tijdperk, volkomen bevestigd. De taal- en dichtkunde snelde, gelijk een wankel schip, met Hooft, van den Vondel en Cats, als naar den hemel, met Pars (†) en zijns gelijken, die velen waren, als naar den afgrond, maar met Weiland, Siegenbeek en Bilderdijk weder tot zijne vorige hoogte. En door die verbazende hobbeling bespeuren wij, met geen gering genoeg, dat zij, in haren vaart, niet weinig vooruit is geraakt. Staande elken op en nedergang is er ééne geheele eeuw weg gerold. Indien dus de vordering der taal- en dichtkunde voortaan, op zulk eene wijze, haren loop moet houden, zoo schijnt de toekomst in de negentiende eeuw ons juist geen helder verschiet te openen. Dan het betaamt ons niet, over de eens te verwachten uitgangen van den aanstaanden tijd, die in de albeschikkende hand van den
hoogst.

(*) Zie de voorrede; bl. 6.

(†) Bl. 499-501.

hoogstwijzen God voor ons in de duisternis verholen is, losse berekeningen te maken!

Ten slotte zij nu ook nog aangemerkt, dat, gedurende dit laatste tijdperk, de nederlandsche spraak door de nederlandsche taal verbeterd is geworden. De spraak des volks, in zoo vele ontelbare dialecten verdeeld, is langzamerhand meer gewijzigd geworden naar de algemeene landtaal, die door geleerden, zoo in de openbare redevoeringen, bijzonderlijk op den kerkkanfel, als in door den druk uitgegeven schriften gebezigd werd. Voor honderd, zelfs voor vijftig jaren, spraken in de onderscheiden gewesten onzes lands de beschaafde lieden nog meestäl het volksdialekt. Dan van lieverlede hebben zij hunne spraak meer naar de taal der geleerden ingerigt. En dit weder had natuurlijk eenen niet geringen invloed op de spraak van het gemeenê volk, dat zich, zonder er om te denken, naar lieden van den fatsoenlijken stand schikt. Wanneer men de *Amsterdamsche* volkstaal, die Bredero zijnen toonëlspekers nu en dan in den mond legt, met de tegenwoordige vergelijkt, ontdekt men het groote onderscheid. Hoe ongevallig voor kiesche ooren zij ook thans nog wesen moge, zij blijkt alzoo voorheen nog veel ongevalliger geweest te zijn. En reeds in Bredero's tijd begonnen zelfs lieden van goede opvoeding te *Amsterdam* de nederlandsche taal wel te spreken (*). Ook in zeer vele andere steden van het voor-

(* Zie v. d. Vondels *Aanleiding ter N. D.* bl. 6.

voormalige *Holland*, vooral met name *Rotterdam* en den *Haag*, werd de verbetering te dezen opzichte bespeurd. Geheel *Holland* trouwens was, na de spaansche beroerten, de voornaamste zetel der beschaafdheid geworden. In de overige gewesten bleef men hierin meer ten achteren. Eerst gedurende de jongste vijftig jaren kwam aldaar te dezen aanzien eene aanmerkelijke verbetering. En door dezen weg is, zelfs ten platten lande, het onderscheid van dialekt der nederlanders, allerblijgbaarst verminderd. Bij het wel opgevoed gedeelte des volks is hetzelfde altoos thans niet meer hinderlijk, waarom het te hopen is, dat het gemeen, dit voorbeeld op den duur volgende, met den tijd, eene spraak zal leeren voeren, die vrij gelijkvormig, en allen daar door niet on aangenaam is.

VERBETERINGEN.

- Bl. 49 (aanteek. §) staat Ammianus, Marcellinus, lees Ammianus Marcellinus.
- 53 en 56 (aanteek.) staat Mellin, lees Millin.
- 62 r. 3 v. o. staat *oude*, lees *oude en*.
- 70 r. 3 v. b. staat *voorhouden*, lees *voorhanden*.
- 79 r. 1 v. b. staat *wonderspeurig*, lees *wonderspreukig*.
- 80 in de aanteek. staat 59, lees 62.
- 133 r. 8 v. o. staat *Hesfische*, lees *Hesfische en*.
- 143 r. 4 v. o. staat *geschroeid*, lees *geschocid*.
- 156 r. 15 v. b. staat *eerste*, lees *tweede*.
- 158 r. 11 v. o. staat *de eerste lettergreep*, lees *de twee eerste lettergrepen*.
- — r. 10 v. o. staat enz., lees enz. *Vlaamsch baatafsch en*.
- — in de aant. staat bl., lees bl. 104.
- 160 r. 10 v. o. staat *eerste*, lees *tweede*.
- 208 r. 12 v. b. staat *dergelijke*, lees *zinnelijke*.
- 215 (aanteek.) staat *effengendis*, lees *effingendis*.
- 221 r. 2 v. b. staat *sechts*, lees *meest*.
- 270 moeten de beide noten (*) (†) de laatste voor de eerste geplaatst worden.
- 292 (aanteek. §) staat *compos*, lees *impos*.

Andere kleinere gebreken, als bl. 51 in de aanteekening Eckharti in *Hist.*, bl. 70 *kristelijke* voor *christelijke* enz. zal de genegen lezer, des twijfel ik niet, wel gaarn over het hoofd zien.

A L G E M E E N E
K O N S
E N
L E T T E R - B O D E ,

VOOR HET JAAR 1813.

N°. 25. *Vrydag den 28sten Mei.*

Volgens KEIZERLYK BESLUIT van den 26sten September 1811,
is de *Uitgave van dit WERKBLAD definitief toegestaan.*

B E R I G T E N.

PARYS. Iemand, die zich niet bekend gemaakt heeft, liet aan den bestendigen Secretaris van de Klasse der Fransche Taal- en Letterkunde van het Instituut onlangs eene som ter hand stellen van duizend Francs, bestemd tot een' Prys voor den geen, die, naar het gevoelen der Klasse, het best de volgende Vraag zal beantwoorden, door den uitloover dus omschreven:

„ Welke hinderpalen bestaan 'er dadelyk tegen de invoering van het Rythmus der Grieken en Latynen in de Fransche Poezy? Waarom kan men geene Fransche verzen zonder rym maken? ”

„ Ondersteld, dat het gebrek aan bestemdheid der Fransche prosodie eene der voornamste redenen zy, is dat een onoverkomelyke hinderpaal? En hoe zou men ten dezen aanzien zekere, duidelyke en gemakkelyke grondslagen kunnen leggen? ”

„ Welke aanmerkingwaardige pogingen en nasporingen heeft men hieromtrent gedaan, welke werken geschreven? Wat is derzelver inhoud en tot hoe verre is men in dit belangryk onderzoek gevorderd? Om welke redenen, eindelyk, indien het wellagen hierin

L. DEEL.

Bb

on-

onmogelyk is, konden de overige hedendaagsche talen daartoe geraken?"

Na bekomen goedkeuring en magtiging van wege Z. M. den Keizer en Koning, looft de Klasse op de beste beantwoording dezer buitengewone Pryspraak eene gouden Medaille ter waarde van 1000 Francs uit; de tyd der inzending is op 2 February 1814 bepaald, zullende voorts alle vereischen, by de gewone Prysragen in acht te nemen, hierby door de mededingers gevolgd moeten worden.

ZAANDAM, den 14den Mej. Heden is alhier overleden de Eerwaardige Heer **PIETER BEETS Pz.**, *Leeraar der Doopsgezinden en Schoolorzicner*, in den ouderdom van 49 jaren en om trent 5 maanden. Behalve verscheidene zeer goede Vertalingen uit het Hoogduitsch, en eenige Leerredenen, is men aan zyne pen als oorspronkelyk verschuldigd; *De Vriend der Jeugd*, in 3 Deeltjes, en eene *Handleiding tot Onderwys in den Christelyken Godsdienst*: zynde hy ook de Hoofdredacteur geweest van het *Christelyk Magazyn of Bydragen ter Christelyke Verlichting en Evangelische Deugd naar de behoeften van onzen tyd*. Ook zoude hy in den aanvang der uitgave van de *Bibliotheek van Theologische Letterkunde* in de Redactie van dat Tydschrift aanmerkelyk de hand hebben gehad.

KORTE LEVENSBERIGTEN VAN DE GOTTINGSCHE HOOGLEERAREN

AUGUST GOTTLIEB RICHTER

EN

CHRISTIAN AUGUST GOTTLIEB GOEDE

BEIDE IN 1812 OVERLEDEN.

AUGUST GOTTLIEB RICHTER werd te Zörbig in Saxon in het jaar 1742 geboren. Door zynen Oom, **GEORG GOTTLIEB RICHTER**, voorheen Hoogleraar in de Geneeskunde te Gottingen, werd hy aangespoord, om de Heelkunde tot zyne hoofdstudie te kiezen, en daartoe de gronden op de Gottingsche Universiteit te

leg-

leggen. Gelukkig was hy juist Student in den tyd van den zevenjarigen Oorlog, toen Göttingen, door de Franschen bezet, derzelver Hospitalen een' geruimen tyd in zyne muren had; daar toch had RICHTER, dewyl zy door de bekwaamste Chirurghyns bediend werden, de beste gelegenheid, om eene Kunst (want tot eene eigenlyke wetenschap verbleef hy dezelve het eerst onder de Duitschers) met de instrumenten in de hand zich eigen te maken, waarin tot hier slechts door Kwakzalvers en Barbiers geklad werd. Eigen nadenken en oefening, die hy aan de verkregene vaardigheid met de hand paarde, verschafften hem nieuwe inzigten en verklaringen, welke hem overhaalden zich aan dit vak te wyden. Het gevolg daarvan, dat eene geheel nieuwe wetenschap, gezuiverd van alle de onreinigheden des vooroordeels en der onwetenheid, in helderen glans te voorschyn kwam, behoeft geene nadere ontleding. Na voleindigde Akademische studiën zette hy zyn plan op de beste wyze voort; hy ging naar Frankryk en Engeland en bragt twee volle jaren op deze geleerde reize door. Hy verdeelde zyn' tyd tuschen Straatsburg, Parys (waar hy voornamelyk PETIT zich ten model verkoos), Londen en Oxford; op zyne terugreis over Holland tuschen Amsterdam, Leyden en Groningen, om de lessen der grootste Geneeskundigen van dien tyd te hooren. Na zyne terugkomst werd hy terstond te Göttingen Hoogleraar in de Geneeskunde en verwierf zich daar de gewigtigste posten in het Geneeskundig vak. Zyne overige Letterkundige verdiensten, zyne uitmuntende gaaf van onderwyzen, zyne Geneeskundige roem maakten hem alles cynsbaar en de Göttingische Universiteit ook eerbiedwaardig in de oogen van hun, die met de geleerdheid niet zeer ingenomen zyn. Hy overleed den 23 July 1812 in zyn 71ste jaar, na 46 jaren de Göttinger Universiteit tot sieraad verstrekt te hebben.

CHRISTIAN AUGUST GOTTLIEB GOEDE werd den 20 February 1774 te Dresden geboren. Daar zyn Vader aan het Pages-Instituut een' post had, verkreeg hy de beste gelegenheid, om de leeringen zich daar ten nutte te maken. Hoezeer hy zich daarin beyverd hebbe, toont zyne grondige en fyne kennis der Latynsche taal, welke hem te Leipzig den naam van den kleinen CICERO deed verwerven. Daar muntte hy in de beoefening der Regtsgeleerdheid uit en deed, na

afloop der Akademische jaren, met den jongen Heer BLÜMNER, thans Baron von FROHBERG, eene Reis naar Frankryk en Engeland. Zyn Werk over het laatste land, dat echter niet voltooid werd, is bekend (*).

Nadat hy van deze reis was teruggekomen, bestudeerde hy te Gottingen eenige jaren de Natuurkundige Wetenschappen, Mathesis en Staatskunde. Daarop werd hy Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid te Jena en schreef zyn *Jus Germanicum*. Van daar werd hy naar Rostock beroepen, en toen hy reeds voornemens was, om daarheen te reizen, en Professor PAETZ te Göttingen onverwacht stierf, tot Hoogleeraar aldaar benoemd. Met hoeveel goedkeuring hy 'er lessen hield is bekend. Zyn' werkkring poogde hy nog uittebreiden, door de geregelyke Welsprekendheid, dié by de nieuwe regtsbezorging zeer verdiende beoefend te worden, tot het onderwerp zyn'er voorlezingen te maken. Hy sloeg daarby den klasieken weg in, en beoefende, hetgeen hy tot hier veronachtzaamd had, de Grieksche taal, om Grieksche modellen van Welsprekendheid te kunnen bestuderen. Over het algemeen had hy eene overhellende neiging tot Taalbeoefening, welke men byna eenen *morbus animi* heeten mogt. Zoo was by zyne laatste reis zyn hoofdoogmerk te Parys Arabisch te leeren. Met behulp van een' Arabier, dien hem SUIVETRE DE SACY aanbeval, maakte hy ook dadelijk daar yverig een begin mede. Doch daar zyn verblyf te Parys met zyne gezondheid niet strookte, werd deze studie weder gestaakt. Hy overleed in den nacht uschen den 1sten en 2den July 1812. Eene teringkoorts maakte na lang lyden, dat eene reize naar Italië niet verminderde, maar door eene overhaaste terugreis in den herfst eer vermeerderde, een einde aan zyn leven.

Waarnemingen, betrekkelijk den invloed der Warmte en der Koude op de Kolom van VOLTA, door den Heer DESSAIGNES.

In eenen brief, aan den Heer DELAMETHÉRIE toegezonden, geeft de Schryver, berigt van de volgende uitkomsten zyn'er nasporingen.

(*) Van hetzelfde is eene Nederduitsche vertaling verschenen in 3 Dn. in gr. 8°. by F. Bohn te Haarlem.

1°. Wanneer men de Kolom in een verkoelend mengfel dompelt, moet men zorg dragen, dat dezelve, in alle hare deelen, door eene gelyke koude getroffen wordt, wyl men door het verzuimen van de koude aan derzelve bovenste gedeelte te onderhouden, en wel eene koude even zoo sterk, als die in al het overige van den toestel, zich buiten staat stelt, om haar Electriciek vermogen geheel uittedooven. Wanneer dit, door middel van deze voorzorg, uitgedoofd is, ziet men hetzelve zich weder herstellen, zoodra men het bovenste einde van de Kolom ontbloor. De Schryver vermoedt, dat eene Kolom, by welke men zich van een ontbindsel van Ammoniak-zout, tot bevochtiging tusschen de platen, bedient, insgelyks daarin zoude uittedooven, mits men, gedurende twee uren, rondom dezelve eene koude van $1-18^{\circ}$ honderd gr. therm. konde onderhouden. Het is hem gebleken, dat eene Kolom van 36 paren platen van 48 millimetres middellyns anderhalf uur noodig heeft, om te dalen van $+ 12^{\circ}$ C. tot 0.

2°. Wanneer men de Kolom met water of met een zoutachtig ontbindsel bevochtigd, in kokend water dompelt, zoodanig, dat alleen de onderste helft dezer Kolom in het kokende water geplaatst zy, maar de bovenste helft boven hetzelve uitsteekt, verheft zich derzelve Electriciek vermogen tot zulk eenen hoogen graad, dat het niet meer mogelyk is, hare schokken doortestaan.

3°. Wanneer men daarentegen dezelfde Kolom geheel in kokend water dompelt, zoo, dat zy in het midden van deze vloeistof hangt, zonder den bodem der kolf te raken, en haar boveinde omtrent 108 millimetres onder het water zy, dan vermeerdert derzelve Electriciek vermogen, by de eerste indrukfelen der warmte, zichtbaar in sterkte, maar neemt vervolgens, na eenigen tyd, trapswyze weder af, en wordt eindelyk, na omtrent drievierde uur kokens, geheel uitgedoofd. Ten einde dit te doen gebeuren, moet het water in eene sterke beweging zyn, en zoodanig koken, dat daardoor op alle punten een gelyke graad van warmte plaats hebbe.

4°. De uitdooving der Kolom volkomen zeker zynde, herstelt zy zich spoedig weder, wanneer men haar uit het kokende water neemt, en in eene Hydro-pneumatische kuip vol water plaatst, zoodanig, dat zy geheel

onder het water bedekt is; en derzelver kracht neemt alsdan, gedurende de grootste verkoeling, zoodanig toe, dat de Schryver geoordeeld heeft dezelve viermaal zoo sterk te zyn als zy, in de vrye lucht vervaardigd zynde, zou bevonden worden. Op het einde der verkoeling verzwakt zy zeer schielyk, en blyft vervolgens dezelfde werking doen, als in de vrye lucht.

Deze waarnemingen bewyzen duidelyk, 1°. dat de Kolom, die gewoonlyk op alle graden van de temperatuur des dampkrings werkt, ophoudt, dit te doen by eene hooge temperatuur zoo als tot $+ 100^{\circ}$ c. en daar beneden, alsmede by eene zeer lage temperatuur zoo als van $- 18^{\circ}$ c., mits dat het werktuig door de opgegevene graden van koude of warmte gelykelyk worde aangedaan; 2°. dat de Electricke kracht der Kolom integendeel veel aanmerkelyker is, naarmate 'er een grooter verschil of tuschenruimte van temperatuur tuschen de beide polen dezer Kolom plaats heeft, om het even of een van derzelver einde in koude of in hitte geplaatst zy.

5°. Dezelfde verschynselen vertoonen zich by de eenvoudige hoofdstof der Kolom, dat is by eene dubbelde plaat van Koper en Zink, welke men in eenen koper van blik sluit, en waarvan men de Electricke kracht doet zien door middel van Kikvorfschen, die tot Electroscop dienen.

6°. Na ontdekt te hebben, dat de ongelyksoortige Metalen, in de onderscheidene temperaturen van den Dampkring, niet Electric op elkanderen werken dan alleen door het verschil van derzelver soortelyke warmte, een verschil, dat en door eene hooge temperatuur en door eene strenge koude even zeer versterkt wordt en ophoudt, heeft de Schryver willen beproeven of het niet mogelyk ware, by de aantakking van gelyksoortige metalen eene Electricke werking te doen ontstaan, door aan dezelve onderscheidene graden van temperatuur te geven. Deze poging is hem geslykt, maar de byzonderheden daarvan zyn te uitvoerig, om dezelve hier te kunnen melden. men vindt dit in het *Journal de Physique, Cahier de Decembre 1811*.

NIEUW-UITGEKOMEN BOEKEN.

1860. *Tables comparatives pour convertir les Francs en Florins de Hollande, et les Florins de Hollande en Francs,*

Francis, etc. — Vergelykings-Tafels enz. door JACOB DE GELDER. In 12°. Hollandais et Français, de 2 $\frac{1}{2}$ feuilles tiré à 2000 exempl. Impr. de P. E. Briët, à Amsterdam, A La Haye et à Amsterdam, chez les Frères van Cleef. Prix fr. 0-84.

1561. *Explication de ce qui est représenté dans le magnifique Vitrage de la grande et belle Eglise de Saint-Jean à Gouda* etc. In 8°. de 2 feuilles, tiré à 500 exempl. Impr. de Verblauw à Gouda. Prix fr. 0-20.

1574. Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap ter Bevordering der Heelkunde te Amsterdam; tweede Deel, tweede Stuk. Gr. 8°. 8 $\frac{1}{2}$ bl. opl. 250 exempl. Drukk. van P. E. Briët te Amsterdam. By R. J. Berntrup ald. f 1-2-:

1575. De Sarkophaag, naar het Hoogduitsch van G. BERTRAND, in twee Deelen. Gr. 8°. 16 bl. ieder, opl. 350 exempl. Drukk. van Rohloff te Amsterdam. Te Leeuwarden, by de Wed. J. P. de Boy. f 4-16-:

1576. Mengelingen voor Roomsche-Catholyken enz. 5 Df. 1ste Stuk. In 8°. 4 bl. opl. 400 exempl. Drukk. van H. Bruyn te Amsterdam. By Crajenschoot aldaar.

1577. De Geest van 't Evangelisch Christendom, door W. E. de PERPONCHER. 3de en laatste stukje. Gr. 8°. 3 $\frac{1}{2}$ bl. opl. 500 exempl. Drukk. van J. Altheer te Utrecht. By J. van Schoonhoven aldaar.

1579. Een uur achter 't Slot, of de Brief van Aanbeveling. Blyspel met zang, in twee Bedryven; door Mr. J. C. HONIG. In 8°. 4 bl. opl. 500 exempl. Drukk. van A. Mars te Amsterdam. By denzelven aldaar.

MITTEKSELS EN BEOORDEELINGEN.

TAALEKUNDE. *Dotroops Geschiedenis der Nederland- sche Taal*, door A. FREY. *Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, en Korresponde- rand Lid van het Hollandsch Instituut van Wetenschap- pen, Letteren en Schoone Kunsten.* Te Utrecht by O. J. van Raddenburg, 1812. In gr. 8°. 573 bl.

Er is, buiten de eerste helft der 17de Eeuw, in onze ge- schiedenis geen tydperk, waarin de zucht voor de Vader- landsche Taal en Letterkunde zoo sterk en algemeen was op- gewekt, en voor de uitbreiding en verheerlyking van de eene en andere zoo veel gedaan werd, als in het tydperk, dat wy beleefd. De Nederlandsche Dichtkunst werd in de laatste ja- ren tot eene hoogte opgevoerd, waarop zy, sedert de roem- ryke dagen van Hooy en Vondra, nimmer gestaan heeft; de welsprekendheid, of, wil men liever, de beschaafde en sierlyke prozastyf vond eene groote menigte van uitstekende beoefenaren; en, wat meer byzonder de taal betreft, wie weet

niet, dat hare speijing, in onzen leeftijd, op vreesse geestelijken gegeven, hare spraakkunst, in alle hare deelen opgehelderd, een Woordenboek voor dezelve tot stand gebragt en een groot aantal gewigtige bydragen tot handhaving van hare eer, bevordering van hare kennis en haar regte gebruik, en wat dies meer zy, in het licht werd gegeven? Onder die bydragen verdient de *beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, die wy onzen lezaren thans hebben aangekondigen, eene zeer aanzienlyke plaats. Zulk eene geschiedenis, toeh, aan welke het ons tot hietoe geheel ontbrak, geschreeven door een' man van bekende bedrevenheid in het vak der Nederlandsche Taalkunde, kan niet anders dan een hoogst aangenaam geschenk wezen voor allen, wien de Vaderlandsche taal dierbaar is. En moet niet de naam van den Heer Yess, voorheen Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Harderwyk, thans te Groningen, die zich, zoo door andere werken, als inzonderheid door zyne *Taalkundige Aanteekeningen over eenige verouderde woorden in de Statenvertaling van de Bybel*, als een' onzer meest bekwaamsten deed kennen, daaraan tot de grootste ambagelief strecken? Het gunstig vooroordeel, hierdoor opgewekt, wordt door eene gezette lezing en nauwkeurig onderzoek van het werk op het volkomenst bevestigd. Immers zien wy daarbij allerwege grondige taalkennis, geschiedkundige nauwkeurigheid en volledigheid, schrandere oordeelkunde en wygevoelig scherpsinnigheid op het kostelyk tusschen. Ook de stijl waarin het werk geschreeven is, heeft groote verdiensten, als zynde over 't geheel zeer zuiver, duidelyk en met die mate van bevalligheid versierd, voor welke een dergelyk werk behooren, aard verbaar is. Dan laat ons, ten einde onze lezaren in staat te stellen, om over deszelfs waarde zekere oordeelen, den inhoud daarvan met rustoefening van eenige keele aanteekening, en de mededeeling van eeneklaare proeve, eenigzins breedvoeriger opgeven.

De opdracht aan de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden leert ons, dat eene vraag, door haar in den jare 1800 uitgeschreeven, en vorderende eene, Behoefte „ maar tot dan waren groed en eigenlyken aard der taal „ dringende, geschiedenis der Nederduitsche taal, men „ wyzing byzonder van den invloed, dien de taal „ deze volken, door onderscheidene tydperken „ gehad hebben? den Schryver tot het samenstellen van zyn „ werk de eerste aanleiding heeft gegeven. Hetzelve is „ Maatschappy niet dan leyden doen, dat eene de verhandeling van den Schryver, om zyne Verhandeling ten zesdelende „ tyde in te zenden, en dat de inrukkang des vraag, welke „ onbeantwoord bleef, haar van de gelegebheid verstoeken heeft „ om hem het welverdiende, respect te betuygen „ werk, als het bare, in het licht te brengen „

nogrens verheffen, dat zy door hare vraag de bearbeiding en opgave van een zoh voorreffelyk stuk veroorzaakt heeft. — Tot die *geschiedenis* zelve overgaande, ontboden wy in de eerste plaats een korte *taalkunde*, waarin de Schryver zyn doel voorstelt, om uit de *geschiedenis der echte yvonden op se delven*, waarop de *Nederlandsche taal van oudsher rilt*, de *tevens den eigedlyken aard te doen kennen*, waarvoor dezelve van zoh vele andere talen onderscheiden is. — *Naar dit plan* (dus verwijst hy naar *elck ontwikkeld worden*) den moet de *geschiedenis der Nederland-sche taal* in de *vroegste oudheid opgehaald*, en met vele andere zoovroemde, als *verwante, talen vergeleken worden*. — Voorts draagt hy de, onzes achtens, allezins voldoende redenen voor, waarom hy de taal, welke geschiedenis hy beschryven wil, liever de *Nederlandsche*, dan de *Nederduitsche* noemt, en besluit eintelyk met de opgave der *onderscheidende wyperken*, in welke hy meeh zyne *geschiedenis* geboegelyk te kunnen verderfen. De hierop volgende *eerste afdeeling* besta van blz 7—116. *het tydperk der eerste geschiedenis voor en na den Zondvloed tot omstreeks den aanvang onzer gewone eeuwraking*. Het zal misschien sommigen, in den eersten opslag, vreemd dunken, hoedanige *geschiedenis ontziet* uit eene zoh gryze en afgele-gene oudheid te zien opgehaald; doch hunne bevreemding zal, voortaan wy ophouden, wanneer wy hun den belangrijken inhoud dier eerste afdeeling eenigzins nader zullen hebben bekend gemaakt. De Schryver begint met de aanmerking, dat de *oorsprong der talen*, gelyk die der volkeren, in de *ouderste schrikkoeken der afgelegenste oudheid verborgen ligt*, maar dat het nogtans zeker is, dat er eenmaal, gelyk slechts één volk, of liever één enkel huisgezin, zoh ook slechts één enkele taal geweest moet zyn. Welke dese taal geweest zy, is, of den aard der zake onzeker. Het gevoelen van BECANUS en SCHIECK, dat men het *Duitsch* daarvoor te houden ne-bejwoldt door den Heer YER, naar verdienste, als onge-rymd verworpen. Waarschynlyker is wel het gevoelen van hun; die aan het *Hebreeuwsch* die eere toekennen, doch ook dit gevoelen is, om redenen, door den Schryver zeer goed ontwikkeld, by nader onderzoek geenszins aannemelyk. In 't byzonder draagt hy, by deze gelegenheid, zeer goede aan-merkingen voor over den oorsprong der talen in 't algemeen, uit een wysgeetig oogpunt beschouwd, in welke ons bestek verbiedt hem te volgen. Hij rop tot de *historische nasporing van dien oorsprong overgaande*, stelt hy als eene onbetwistba-re *waarheid voor*, dat in het Oosten de wieg des mensche-doms en gevolglyk ook de berke vorming der talen te zoeken is. Dit vooruitstehende, legt hy eene oordeelkundige verklaring van het *Mozaische verhaal* aangaande de versprei-ding der volkeren, en de daaruit gevolgde verwarring der

spraken, na den gestoorden toestand van het Eiland, in het groot-
 slag zyner wederige afsporingen, men draagt voorts eenige zeer
 gezonde bedenkingen voort en beweegt van de ernstige en
 taal, in het eerste stamhuis van den Zuidelyk gelykten
 Dit dit stamhuis waren, het verloop van rusten, tengeveer
 drie meer uitgebreide stambuizen voorgekomen, die zandelyk
 van Sem, Cham en Japhet, de drie Zonen van Noach, Ten
 aanzien der verspreiding dezer drie groote stambuizen, en
 der uit elk derselwe gesproten stammen omtrent den sichten
 der meest gewone gevoelens, dan namslyk het stamhuis van
 Sem zich in zyne desruits voortgesproten stammen verspreide
 de in het Zuidelyk deel van Azië, van Syrië af tot den
 dien toe, — dat het stamhuis van Cham, met zynzelvde
 en verre uitelkaar gegane stammen, heeft trok door Arabië
 Palestina, Egypte, en gansch Afrika, en dat de eendelyk het
 stamhuis van Japhet, met zyne zeven bysondere stammen
 zich verbreide uit het Noordelyk gedeelte van Azië tot
 geheel Europa. Na zyne korte uitveiding naar den oorsprong
 der bevolking van Amerika, welke de geleerde Schryver
 meent, dat voor den Zuidelyk gelykten moet worden
 by, eenen meer duistere en trankoligen weg in het zuiden
 tot het onderzoek, naar den meer bysonderen oorsprong
 voornaamste Europeesche talen, en de hoofdtakken, welke
 dezelve gebragt moeten worden. Het is ook hiermede
 onmogelyk, den Schryver in alle byzonderheden te volgen
 en wy moeten ons dehalve vergenoegen, met alleen de hoofd-
 som zyner navoltingen op te geven. De eerste is de
 der, dat in overvloedige tyden een groot en magtig volk, dat
 den algemeenen naam van Scythen, hebbend, zich uit het
 Europa verspreide; dat dit volk zich weldra in twee groote
 stammen, de meer eigentlyk gezegde Scythen, namslyk de
 Kelten, verdeelde, welke stammen zich in verschillende
 tingen over ons wereldeel uitbreidden, en ook zynne taal
 een zeer onderscheidens wyze vormden; dat hierop twee
 twee hoofdtakken der tale ontstaan zyn; de Grieksch-Kelische
 namslyk en de Kimbrisch-Duitsche; als hebbende de
 briers en Duitschers, in huanen oorsprong, als hebbende de
 ingemakt, dat dezelfde taal sprak en van de eigentlyk
 gezegde Scythen herkomstig was; dat eindelyk de twee groote
 de taaltakken zich, by de meerdere trefhaving en
 ding der volkeren, wederom tot vier onderscheidene
 takken gevormd hebben, den Grieksch-Kelischen, namslyk den
 Kelischen, den Kimbrischen, en den Duitschen; tot welke
 alle talen van Europa kunnen toegebragt worden, en
 deel der Scythen, Intuschen was, by de verhuizing der
 ren, in Azië achtergebleven; uit deze Aziatische Scythen
 naderhand de Perzen gesproten, en van daar de gesoet
 eenkomst, die zich tuschen zeer vele woordneder
 talen en vele woorden niet afgevan de Kelische, namslyk

van de Kimbrisch-Duitsche taal voortv. Eén dit ketselyk
opgegeven, als welk door den koningden Schryver, door het
bybrengen van vele hoogt merkwaardige byzonderheden,
breeden oorsprong, opphelderden gestaafd wordt, leidt hy
mer toe af, dat het de dwaasheid zelve is, vele Kimbrisch-
Duitsche woorden, die zoo rijk klank als in betekenis met
Grieksche, Latynsche en Gallische woorden overeenkomen,
wt het Grieksch, Latyn enz. te willen oeffden, of, omge-
beerd het Grieksch, Latyn enz. van het Kimbrisch-Duitsch
te willen doen afkammen, maar dat integendeel de reden dien
overeenkomst is geheel iets anders, in den gemeenen oors-
sprong, namljk der Grieksch-Keltische en Kimbrisch-Duit-
sche taal, gezocht moet worden. Vervolgens staat de Heer
Yzer meer byzonder stil by het betoog, dat het Kimbrisch
en Duitch oorspronkelyk slechts éne taal zyn, welke betoog
hy door het bybrengen van een aantal proeven der Kimbrisch-
sche taal volbringt. Het laatste gedeelte eindelyk van deze af-
deeling wordt door den Schryver toegewyd aan een hoogt
belangryk onderzoek naar de redenen der overeenkomst, wel-
ke zich aanschen zeer vele woorden van algemeene behoefte
en noodzakelykheid in de meeste, anders wyd uiteenloopen-
de talen voordoen. Den grond dier overeenkomst acht hy,
enkele oordeels, te segt gelogen te zyn in eene algemeene
menschen taal, van welke zich in iedere taal, voor den op-
merkingen duidelyke sporen vertoocen en deelt by die ge-
legenhed zeer belangryte werken en waarnemingen, mede
omtent de vorming dier algemeene taal en de regte wyze van
woordafleiding. Ten slotte stelt hy dit zyn gevoelen nader in
het licht door het voordragen van onderscheidene systemen van
woorden die hetz. als klanksoortling gesproken zyn, hetz.
die tot voorwerpen van de vroegste ontdekking, behoefte en
werkzaamheid, als daar zyn bloedverwantchap, — de deelen
van het menschelyke ligchaam — de levensmiddelen,
kleding, woning, bestraf en meer dergelyke, betrekking
hebben, met aanwyzing by ieder woord van de verschillende
talen, waarin het zich met geringe vercheideheden voor-
doet, waarna hy nog tot hetzelfde einde de aandacht wyer
toezeten vestigt op de overeenkomst der talen ten aanzien der
zoo genaamde hulpwoorden, de getalwoorden en de namen en
gedachten der schryfletteren.

De tweede Afdeeling, tot welke wy thans gevorderd zyn,
bevat van bl. 116—199 het tydperk der geschiedenis van
de Duitschers sedert den aanvang anzer gewone eeuwe-
kening tot aan de zande eeuwe, of de invoering van den
Christlyken Godsdienst. Aan deze afdeeling, bepaakt de
Schryver zamb eeniglyk by de geschiedenis van het Duitsche
Volk, oeng die van dezzeifs taal. Eerst geeft hy voortsme-
lyk op geleide van Tacitus, eene korte schets van dezzeifs
zanden; levenswyze, bevolking, en wat dies meer zy, be-
schryft

Schryft voorts de grenzen en uitgestrektheid van groot en klein Germanie, door welk laatste de oude en gedeelte verbonden, dat over den Rhyne lag en zich, ook onder den naam van Gallisch België, tot aan Giffie uitstreckte, en daarna verder van de verwoesting en ontvolking van een groot deel van het strikts genoemde groote en kleine Germanie, door den zoogenamen Cimbrischen vloed (*); ruim eene eeuw voor onze tyden, waardoor in 't byzonder ook de gewesten die wy bewonen, geheel van inwoners zouden zijn beroofd geworden. Niet lang echter duurde die ontvolking, daar de Angelen en Saksen uit het tegenwoordig Holstein en Westfalen, naar deze lagere streken afzaken en zich naar de kusten der Noordzee nederzeten. Deze Volkplantingen, schoon met onderscheidene namen door de oude Schryver beoemd, waren echter algemeen onder dien van *Frison* bekend. Behalve deze Vriezen was mede binnent een gedeelte voor onze tyden, een deel der Katten, in het tegenwoordig Hesseland gezeten, naar die oorden verhaald, welke sedert onder dien naam van het *eiland der Britten* zijn verhaald geworden, en waarvan de gelegenheid en omtrek door den Schryver naauwkeurig bepaald worden. De naaste burch der Katten, of, zood als zij naderhand heeten, *Barbarum*, waten de *Kaninesaten*. Het verdere gedeelte des rylands was door de Tencteren, de Uppelen, Bructeren, Sykameren en meer andere kleinere volkeren ingenomen, waarvan de oeffening in het werk zelfs in de oudste tijden nagezien. — Nu dit overzicht van de voornaamste volkeren, die reeds voor onze jaartelling deze landen bewoonden, en de bepaling der uitgestrektheid van Belgisch Galfie, waar, onder by, omc van KARE, niet alleen de verdere gewesten der van ouds zoogenamde XVII Provincien, maar ook een ganfche tweede strik, langs den Rhyne naar boven tot aan het meers van Geneva toe begrypt, geeft by de aan elkander naawendes warden dialekten op, door die volkeren gesproken. Vdgens deze opgave spraken de *Vriezen* de eigenlyk *Wesfalsch-frijsche dialekten*, de *Bataven* en *Kaninesaten* de *Hessisch-frijsche*, en de *Belgen* of *Plamingen* (zoo als zys naderhand genoemd werden) eene meer of mind met het Westfalsch overeenkomstige taal, terwyl de meer nederwaarts liggende Rhyne woneude nabaren der *Bataven*, de *Saksen*, een omdaandiaakt hadden tusfchen het *Hessisch* en *Angelsaksisch*, dat, als zoodanig, reeds eenigzins *Nederfalsch* was, en ter onderscheidige het *Nederfalsch* en *Wesfalsch* had.

(*) De oetfheid van dezen vloed, door onzen Schryver aangenomen wordt, fchijnt anders, zekere in 't wylc getrokken, zoo wy beoemd zyn, zal by de uitgave van een volgend Deel der *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandfche Letterkunde*, over dit onderwerp, eenig licht verfprekt worden.

noemd wordt. Uit eene vermenging van deze dialekten, namelijk het *Vriessche*, *Bataafsch*, *Belgisch* of *Vlaamsch* en *Nederrhynisch*, is ons *Nederlandsch* ontstaan, dat in zynen aard zacht was en naderhand nog zachter geworden is. De *Duitsche* taal laat zich in 't algemeen in twee hoofddialekten verdeelen, in het zuidelyke, namelyke en het noordelyke, of in het *Hoog- en Nederduitsche*. Vele volken van het zuidelyk deel van Duitschland, waar het *Hoogduitsche* dialekt heerichte, gingen in de derde eeuw een verbond tot handhaving der gemeene vryheid aan. De nadere verzwaging dezer volken, onder den naam van *Allemanen* vermaard geworden, had een merkelyken invloed op hunne taal, die een mengsel werd van onderscheidene dialekten. — Het *Nederduitsche* dialekt, dat in het noordelyk deel van Duitschland, door den Heer *Yper* nader beschreven, gesproken werd, is weder in twee byzondere dialekten verdeeld, het *Nedersaksische* namelyk, anders ook het *Platduitsche* genoemd, en het *Nederlandsche*. Om de gesteldheid van het Hoog- en Nederduitsch in de vroegste tyden eenigzins te doen kennen, laat de Schryver by het oudste gedankstuk der *Duitsche* taal, het *Melo-gothisch* Evangelie van *UZILAS*, omfrees het jaar 360 vervaardigd, wat breeder stil, en deelt daaru eene proeve mede ten betooge der nauwe verwantschap van het *Melogothisch* met het Hoog- en byzonder met het *Nederduitsch*. — Een ander middendialekt tuschen het Hoogduitsch of *Allemanisch*, en het *Nederduitsch*, werd het *Frankduitsch*, herkomstig van een gedeelyk althans *Nederduitsch* volk, dat zich mede tegen de *Romsische* overheersching met onderscheidene andere volkeren verbond, die allen uit dien hoofde den naam van *Franken* d. i. vryen kregen. — De groote uitbreiding dier volken in de vierde en de naastvolgende eeuwen en de wyzigingen, die hunne taal door de beide andere hoofddialekten ondergaan, en in dezelve te weeg gebragt heeft, worden voorts nader geschetst; waarna de Schryver uit al het voorgestelde beslot, dat de taal van ons land gedurende dit tweede tydperk zich in drie voornaame dialekten verdeelde, het *Vriessch* namelyk, het *Vlaamsch*, *hollandsch* of *Vlaamsch-bataafsch* en het *Nederrhynisch*, het laatste een middendialekt tuschen het *Nedersaksisch* en het *Vlaamsch-bataafsch*, dat die beide dialekten vereenigde. Na eenige aanmerkingen over den wederkeerigen invloed, dien deze dialekten op elkander oefenden, staat de Heer *Yper* meer byzonder stil by het betoog, vooreerst, dat het *Vlaamsch-bataafsch* van het *Vriessch* niet zoo veel verschild heeft, of beiden konden, in het oor der *Romeinen*, voor éene taal doorgaan, ten andere, dat beide deze dialekten gedurende dit tweede tydperk in hunnen aard dezelve waren; die zy thans zyn, met andere woorden, dat zy niet dat *Duitsch* waren, 't welk thans Hoog-

Hoogduitsch genoemd wordt, maar het oude zuivere Duitsch, waarvan het tegenwoordige Hoogduitsch geheel is afgeweken. Ten bewyze van het eerste voert de Schryver een aantal namen van landschappen, steden en dorpen aan, blykbaar van hoogen onderdom en die aan Vriesland en de overige Nederlandische Gewesten gemeen zyn, als daar zyn namen, die op *go* of *gou*, op *tum* en *hem*, oorspronkelyk *hiem*, *heim* of *heem*, op *geest*, *horn* en *broek* uitgaan. Het tweede zoekt hy te betoogen uit de waarschynlyke afleiding van eenige oude volksnamen, die ons door de Romeinen, geheel naar het Latyn vervormd, zyn opgegeven, met name de *Batavi*, de *Kaninesates*, de *Frisabones* en de *Marsatii*. Den eersten naam leidt hy af van *bat*, *bat* (beter) en *auw* landstreek, zoodat *Batauw*, *Betuw* beteekene *goeden grond*, *beter grond*. — De naam van *Kaninesates* is, meent hy, zynen oorsprong verschuldigd aan het *vatten* der *Konynen*, waarmede deze duinbewoners van het tegenwoordige Noord-Holland zich bezig hielden. — *Frisabones* beteekent volgens hem, zooveel als *Vriesche Waterbewoners*; *a* toch is in onze oude taal *water*, en de *w* of *v* was by de Romeinen zeer wisselbaar met de *b*: of, zoo *bone*, volgens HAMMONDUS, in het oude Vriesch een' boer beteekene, kan men het woord ook door *Vriesche Waterboeren* vertalen. — De *Marsatii* eindelyk heetten, naar het gevoelen van den Heer YPEY, in het Duitsch *Marschfaten*, d. i. ingezetenen van eene moerasige landstreek, uit *marsch* moeras, en *fate*. — Voorts brengt de Schryver tot hetzelfde einde nog eenige Nederlandische of Duitsche woorden uit TACITUS, mitsgaders uit de *Lex Salica* by en voert verder nog sommige andere, zoo eigene als gemeene, namen aan, welke oude uitspraak nader aan onze Nederlandische dan aan de Hoogduitsche of Nederfakische komt: uit welk alles hy eindelyk dit besluit opmaakt, dat de taal der Nederlanderen in haren aard minder verloopen is dan die der Nederfakten en der Hoogduitschers. Ten einde de taal, in deze gewesten gedurende dit tydperk heerschende, nog nader te doen kennen, bepaalt de Schryver de aandacht zynrer lezere by de Engelsche en hare woornamen moeder de Angelfakische taal, welke niet de Nederlandische en byzonder met de Vriesche ten naauwste vermaatschap is. Na een kort historisch overzicht van de vorming der Engelsche taal, deelt hy, ten bewyze van hare overeenkomst en vofsal van die harer moeder de Angelfakische met de Nederlandische, eerst eene kleine proeve mede van het zoogenaamde Apostolische Geloofsformulier in het Engelsch, en daarna eene breedere van de oude Angelfakische vertaling van het Nieuwe Testament, die waarschynlyk nog in dit tydperk vervaardigd werd. Eindelyk besluit hy de geschiedenis van hetzelfde met een beknopt historisch bericht van het verkeer onder voorvaderen met de Romeinen en de Franken en van den

invloed, dien dit een en ander op de taal, ter invoering van eene menigte van Latynsche woorden, waarvan eenige worden opgenoemd, gehad heeft.

(Het vervolg en slot hierna.)

HANDEL EN ZEEVAART, HUISHOUDKUNDE EN WAT DAAR TOE BETREKKING HEEST.

Koffy van roode Beetwortelen (*Mangelwortelen; Bosteraves.*)

De volgende wyze van behandeling is gegeven door den Heer Sénateur FRANÇOIS (*de Neufchateau*), om de Koffy na te maken.

Men neme rauwe roode Mangelwortelen, waake dezelve wat schraapt die een weinig, en snydt ze vervolgens in kleine vierkante stukjes, ter grootte van trent een dobbelsteen.

Men legt deze stukjes op horden, en zet dezelve in den oven, nadat er het brood is uitgehaald, om te droogen: dit doet men twee of drie onderscheidene reizen. Zoodra deze stukjes wel droog zyn, zonder te veel gebraden of gebrand te zyn, doet men dezelve in eenen trommel tot het branden van Koffy geschikt, of in eene pan tot dat einde gebruikt; maar de trommel is gemakkeliker.

Men brandt dezelve even gelyk de Koffy, tot dat zy eene een weinig donkere, karmelite kleur hebben aangenomen; stort ze vervolgens op eene raster uit; en late ze koud en hard worden.

Daarop doet men deze stukjes in eenen Koffymolen, en maalt dezelve als gewoonlyk. Dit poeder gebruikt men vervolgens enkel, als Koffy, het zy door 'er, wa ter op te gieten, dat door enen zak lekt, 't geen de beste wyze is; het zy door het in de Koffykan te laten kokan. Men doet er dezelfde hoeveelheid in een weinig meer doet geen kwaad; maar het aftreksel moe niet te sterk zyn.

Het vocht, dat men op deze wyze krygt, is zeer helder, heeft eene schoone Koffykleur, en is ongelyk beter dan alles, wat men tot nog toe beproefd heeft, om de Koffy te vervangen.

Dit poeder van Mangelwortelen, 't geen een suikerachtig en verwend gedeelte bevat, levert eenen zoeten en gezonden drank uit. De wortel van de Cichorei is bitter, en verhu. Gebrande boonen, eikels, erwien, gerst, rog enz. geven slechts een gebrand poeder, waar-

waarvan het aftrekfel troebel is, en, in de maag, zwaar liggen blyft.

Er is geene Koffy, welke ook, die een meer helder en klaar vocht van eene meer schoone Koffykleur uitlevert dan het afkookfel of aftrekfel van het poeder van Mangelwortelen.

Begeert men, dat hetzelfde zoo naby komt aan de Koffy, dat men zich in den smaak dadelyk vergist, zet dan goede Koffy, zoo als gewoonlyk, giet dit aftrekfel door, dat het helder zy, en vermeng twee derden van dat van Mangelwortel met één derde van dat van Koffy. Nimmer moet men de gemalene Mangelwortelen met gemalen Koffy vermengen, maar altyd beide afzonderlyk aftrekken, en dan de aftreksels met elkanderen vermengen.

Het gemalen poeder kan men lang in dozen, met papier bekleed en op eene drooge plaats gezet, goed houden.

**WEERKUNDIGE WAARNEMINGEN,
BUITEN HAARLEM.**

1813. Mei	BARO- ME- TER.	THER- MOME- TER.	WIND- STREEK	LUCHTS- GESTELD- HEID
19	29. 9½	55	N. W.	bewolkt; in den namidd. en 's avonds regen.
	29. 5½	65	Z. O.	
	29. 7	55	Z. Z. W.	
20	29. 6½	58½	Z. W.	zeer windig; omtrent betrokken op den middag regen; 's namidd. bewolkt.
	29. 5½	60	—	
	29. 5½	51	Z. Z. W.	
21	29. 5½	54	Z. W.	zeer windig; bewolkt; tuschen beide regen en hagel.
	29. 6	59	—	
	29. 6	43½	Z	
22	29. 6½	51½	Z. W.	bewolkt; windig.
	29. 7	60½	—	
	29. 7	49½	—	
23	29. 6½	58	W. Z. W.	wolken; 's avonds regen.
	29. 6½	60½	W. T. Z.	
	29. 6	56½	Z. W.	
24	29. 4½	56	Z. W.	harde wind; bewolkt; tuschen beide regenbuijen met hagel.
	29. 5	63	W. T. Z.	
	29. 5½	51	W. T. N.	
25	29. 5½	55	W. T. Z.	bewolkt; 's morg. stormachtig; tuschen beide regen; verders zeer windig; 's av. betrouk. met regen.
	29. 7	59½	W. Z. W.	
	29. 7½	51	Z. W.	

NB. Den Heer *Ambrosius Weltevreden* diene tot marge, dat van zynen brief of deszelfs inhoud, geen gebruik kan gemaakt worden, dan nadat zyn ware naam aan de Redactie bekend zal zyn.

TE HAARLEM, BY A. LOOSJES PZ.

TER DRUKKERY VAN V. LOOSJES TE HAARLEM.
(Lange Veerstraat W. 3. N. 6.)

A L G E M E E N E
K O N S T.
E N
L E T T E R - B O D E

VOOR HET JAAR 1812

N°. 26. *Vrydag den 2den Juny.*

Volgens KRIZERLYK BESLUIT van den 26sten September 1811,
is de Uitgave van dit WERKBLAD definitief toegestaan.

B E R I G T E N.

CORONNA (Dept. de l'Eure). Deze Stad, gelyk bekend is, op eene hoogte van 44 metres (135 voeten) boven de vallei en de eenige bron, waaruit de inwoners niet veel moeite een weinig waters gingen putten, gelegen zynde, was de Hr. Maire DE FOUGY, een even verlicht als welwillend Bestuurder, 'er lang op bedacht, om in dit gebrek aan water te voorzien. Dit is hem gelukt. Door zyne bezorging voëren twee Watertrahmen (*Babers hydrauliques* of *Stofhebers*) elken dag zonder ophouden omtrent 40,000 pinten water naar boven, haer melk vyf fonteynen door de vershillende wyken der Stad verspreiden. Sedert July 1812 is deze bewerking doorgezet en door zyne briefwisseling met den Heer *MORREAU* en den Redacteur van het *Journal des Arts et Manufactures*, meent de Heer DE FOUGY te kunnen verzekeren, dat de uitkomst bestendig goed is, en dat de hoop en beloften van den Heer *MORREAU* overtreft. Hoeveel steden en byzondere

L. D. A. N. Ge per.

personen zouden dezelfde voordeelen kunnen genieten indien nuttige uitvindingen overal even bekend waren en gewaardeerd werden ( ).

ANTWERPEN, den 14den Mei. Eenigen tyd geleden heeft men by het graven der slooten van den nieuwen weg van hier naar Breda, tusfchen de Dorpen Ryberg en Luddert, een' geheelhouder Staen gevonden, die eertyds een altaar fchynt geweest te zyn, dat aan een der Goden van het land was toegewyd. Op denzelfen leest men het volgend opschrift: *Des Sandraudige cultores templi.* Dit gedénkstuk is 4 vt. 2 dm. hoog en 2½ vt. breed; op ieder der zyvlakken is een Floren des Overvloeds in relief gebeiteld, en met smaak geteekend. Op de vierde zyde staat niets, dat vermoeden geeft, of dezelve ook tegen een muur gefaan heeft. Omfreesks den steen ontdekte men verscheiden stukken getoest yzer; deze hebben de gedaante van ringen, gene Ichynen punten van ijzer geweest te zyn; geen derzelve is bewaard gebleven, want zoodra men ze aanroerde, vielen zy in stof.

MIDDELBURG. „ Heeren Directeuren van het Zeeuwsch Genootfchap der Wetenschappen, hebben den tyd ter beantwoording der Prisvragen over de *afzwelming van den Rhoeparus in het lasthuidige en de werking der Bledmasfeideren* welke by het Programma van 1811 bepaald was op den 15den October des jaars, nog verftengd tot den 15den de volgende July eérenkomende.

Den 21 Mei 1819.
J. DE KANTER, PHIZ.
Secretaris.
Medic. Doct. en Hoogleeraar in de Geneeskunde en Chirurgie, en in het Zeeuwsch Genootfchap der Wetenschappen te Middelburg.
„ Dat op de vraag — „ Welke is de ontferming van de Hy. MONTGOLFIER die zich hier al het jaar tot deze bewerking geleverd moet worden tot eenen vasten gellenden en reëmatigen prijs belast, woudt te Parys The Paldouze No. 2. „

Personen zouden dezelfde voorbeelden kunnen geven
indien hunne uitvindingen eerst bekend waren
en gewaarsdeld werden.

P R O G R A M M A

Van de Maatschappij der Wetenschappen, te Haarlem, op den 21sten Mei 1812, is de President, **Mr. D. J. GANTER, CAMERLING**, verzocht den Secretaris verslag te doen van hetgeen by deze Maatschappij, sedert de laatste Algemeene Vergadering van den 21sten Mei 1812, was ingekomen, betreffende de **NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN**.

Hier uit bleek het:

I. Dat op de vraag *„Wat heeft de ondervinding nu genoezaam bevestigd omtrent de zuivering van het bedruipen, water, en van andere onzuivere stoffen door de houtskool?“* in hoe verre kan men de wyze, waarop zulka geschiedt, uit Chemische grondbeginselen verklaren? — eg welke voorbeelden zyn daarvan verder te trekken? — waren ingekomen twee antwoorden, waar van A in't Fransch

II. Dat op de vraag — „Wat heeft de ondervinding nu genoezaam bevestigd omtrent de zuivering van het bedruipen, water, en van andere onzuivere stoffen door de houtskool?“ — in hoe verre kan men de wyze, waarop zulka geschiedt, uit Chemische grondbeginselen verklaren? — eg welke voorbeelden zyn daarvan verder te trekken? — waren ingekomen twee antwoorden, waar van A in't Fransch

tot zijn prebit heeft: *Nihil in majus parum propter factum est, nec non sanitatem circumspicere*. Boek 15: *Zuiveren der ziele en van het navel, enz.* Men heeft gelede, dat het antwoord (A) veel verdienen heeft als verhandeling over de kunst van bederven water te zuiveren, en over de werktuigen en de middelen daartoe beproefd; doch dat hierdoor aan de vraag en byzonderlijk aan het tweede lid van dezelve niet was voldaan, en dit derhalven aan hetzelve des tinge loofde een prijs niet kon worden toegedend. Men besloot echter aan den Schryver een bescheid van erkentenis zyner verdiensten des zilveren eenpennings waard te schieden, en de vraag te behouden voor een volgend paardens tyd, ten einde aan dien Schryver nogmaals gelegenheid te geeven ter beantwoording van het azen lid des vraag de vereisde proefondervindelyke aanprovingen (B) desz, en hiermede den tinge loofden een prijs te behouden (C) als volgt.

III. Dat op de vraag. — „Kan men uit de kankers der stondeelen van der dieren, goeds den oorsprong der zoort naam de afgelegene bestanddeelen van het dieetlyk lichaams, als daaraan byzondert het byzondert Kalkzout, Soda, potasche, enz. uzer en z. genoegzaam verklaren: en zou men, welke den zynen elders in het lichaam gebragt of magtig, en welke praecten en waardeningen verorden stellen, en dat in minsten afspannen der zelve, schoon door soetkundige middelen moop te scheiden noch zaam te stellen, door eenige byzandige bewerking der levende organen worden voort gebragt? Indien men beslaafte gevoelen oinhield, en die voorvotende gehouden worden, dat men de oorsprong van deez bestanddeelen overtuigend bewezen en geleverd, kan komen een antwoord in de Hoogduitsche taal, als volgt.

IV. Men oordeelde dit antwoord als beantwoordt, oetisch, zynge, geheel onvoldoende, en men besloot de vraag te behouden, om antwoord te worden konnen. Men had zyn vraag met byvoeging: dit theoretische beschouwingen door, geene proefondervindingen gestaafd, by dezes Maatschappij niet in aanmerking kunnen komen. (D) 1800. 1801. 1802.

V. Dat op de vraag. — „Hoe danig moet de jarling van de ziele, den Malen wiken, om de praten de meest nasigt, en de kinkig woont te brengen? met byvoeging, dat de Malen (E) byzandert byzandert verlangde: (1) een opgave van de voornaamste manieren van het steken der bakken, en de haren de byzandert leemakers, in gebruik; (2) een vergelyking der zelve oetisch, lig, en doch soet als met de ziele enige jaren geleden, en de wiken (F) van D. L. (13) welke mabur man op geestelike oetisch, en praktische gronden, voer deeligen moet maaden, en welke meekomen een antwoord in de Hoogduitsche taal, als volgt: (G) 1800. 1801. 1802.

Men erkende de overdenking van die stiel, als byzandert, en verhandeling over de onderwerpe beschouwd, en doch men oordeelde, dat hetzelve als geantwoordt, en op

op de beide scheiden de deelen daarvan vrij konden worden zinge-
 makregen, dat regens niet konde worden bekroond. 1787. Adat op de vraag 401. Welke is de oorzak, dat de
 37. gedeeltesplaten veel seilbenedoor den hogen beindend
 38. vliedend door hew begieten van dezelve niet regensy
 39. wels, winter of graanwaer seilvinder middelend om aan de
 40. heb verstillende wateren dat ivrichtbaar makend verindgen
 41. van de vregen mede te deelen ion welke zyn derzeite 1787
 42. wter vregelkoma die wateren der, vallen in de vregenduch
 43. wteren hooten ginsvont bucek. *Is innoe der Natu*
derzeite inder schaffner geist. Bb Ofservando ducimus.
 44. *Op 2012. spain pofte rerum dagnafers causas.* Men bora
 45. deelde deze beantwoorden, alsoo by groene theorien behelende
 46. 47. op de te moeten leggen, het men vordoggede vraag te
 herhalen (om beswoord te worden vordan 1803) Januarij
 48. 1812 ghemacht volgende by voegsel. — Der Maatschappij verlicht
 49. te beantwoording dezer vraag, zoodanig als word de vordan
 50. gens geselschaps herfenschimmige theorien van allen bevoegde
 51. bloot zo zoo als bysonderlyk door een der Schryvers van deze
 52. antwoorden gegeven is; maar zy begeert, dat men de geode
 53. beginselen van Bacon en Newton volgende, geene theorien
 54. vordie, ndie op te geene voldoende proeven of waarnemingen
 55. gebonden zyn, en dat men zich des by den vordan hede
 56. hawonta zich zoo gelukkig by de hervorming der Schakelen
 57. der hoesvontgeschreyen en die door hem des is vordgedrukt
 58. *Chrysos. Nicolai deo. etre innoe exact des facts.* 1787
 59. 30. Dit oop de vraag: — 301. Wat moet men vordan vordan
 60. vording en hushouding der vordan in rivieren en edonen
 61. vordan vordan bysonderlyk der geenen die tot spyzen dienen
 62. en wat is daarruit af te leiden, vordan hergeen moet doen
 63. vordan te vordan hede; en de vordan vording dezer vordan
 64. vordan te begunstigen. 302. Wat is ingekomen een antwoord
 65. in vordan vordan, geestend: *Linn. natson.* Dit bevord met
 66. vordan vordan vordan. Men behoor de vraag te herhalen, om
 67. te beantwoorden voor 1. Januarij 1812.
 68. 30. Dit oop de vraag: — 303. — Wat is fer van alle die vordan
 69. vordan van vordan vordan vordan van vordan vordan of van
 70. vordan vordan van vordan vordan die men meent te vinden in
 71. vordan vordan der vogelen, in het geschreeuw of in der geluid
 72. vordan vordan vordan of andere dieren maken, en in het geen
 73. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 74. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 75. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 76. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 77. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 78. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 79. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 80. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 81. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 82. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 83. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 84. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 85. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 86. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 87. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 88. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 89. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 90. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 91. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 92. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 93. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 94. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 95. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 96. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 97. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 98. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 99. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan
 100. vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan vordan

„hier van ziet gebetren? Men verlangt alleen byeen gebragt te zien, wat de ondervinding deszangaande moge geleerd hebben, omtrent zoodanige dieren, die hier te lande wonen of somwylen gezien worden, ten einde de beantwoording dezer vraag byzonderlyk voor de bewoners van deze gewesten ten nutte verstreke. — was ingekomen een antwoord in 't Nederduitsch, geteekend: *Est enim vis et natura quaedam &c.* Cic. de divin. l. 1. Men erkende de kunde en de bekwaamheid des Schryvers, doch men besloot de vraag te herhalen, om beantwoord te worden voor 1 January 1815, ten einde denzelven gelegenheid te geven dit antwoord te verbeteren met in achtneming der aanmerkingen hierop gemaakt, waarvan hy, onder een optegeven adres, by den Secretaris onderrigt bekomen kan; als ook, om aan anderen gelegenheid te geven van nevens hem naar den prys te dringen.

VIII. Dat op de vraag — „Bestaat het gekleurd zetmeel, „Indigo genaamd, altyd zoodanig uit dezelfde beginselen, „dat het verschil der kleur van de onderscheidene soorten, „welke in den handel voorkomen, alleen afhangt van bygemengde vreemde zelfstandigheden; zoo neen, welke is dan „het onderscheid van zamenstelling in die verschillende soorten; en zoo ja, welke zyn die vreemde zelfstandigheden, „en hoe kunnen zy het gemaklykst van het kleurend deel „worden afgescheiden; eindelyk is dit zetmeel uit de Indigo- „plant verkregen van gelyken aard met dat, het geen in de „Pastel gevonden wordt — was ingekomen een antwoord in 't Nederduitsch, geteekend: *De ondervinding is de beste Leermeester.* Men bevond dit geheel onvoldoende, en men vond goed de vraag te herhalen, om beantwoord te worden voor 1 January 1815.

IX. Dat op de vraag — „Schoon het begraven van lyken in de kerken, en naby bewoonde plaatsen zeer nadeelige gevolgen hebben kan, by het verspreiden van de gasforten, welke door de verrotting ontwikkeld, en in den dampkring worden opgenomen, zooda is het echter zeker, dat deze nadeelen veel worden verminderd door de ontleding van een aanmerkelyk gedeelte dier luchtvormige afvoelsels, terstond na derzelver ontwikkeling. Men vraagt dus, „door welke middelen men kan bewerken, dat alle die door „de rotting voortgebragte gasforten in den grond worden „ontleed, zonder tot den dampkring te kunnen doordringen; en dus alle nadeelen voor de levenden afgewerd, „welke de gevolgen kunnen zyn van het begraven der lyken by bewoonde plaatsen? — waren ingekomen twee antwoorden, waarvan A in 't Nederduitsch is geteekend: *Denkste juyabit.* en B in 't Hoogduitsch: *Nos ubi decidimus, pulvis et umbra sumus.* Men oordeelde de antwoorden onvoldoende, en men vond goed de vraag te herha-

halen, met het navolgende byvoegfel: „ Men vraegt byzon-
derlyk, op welk eene wyze de luchtvormige uitvloeiſels
van dierlyke lyken in de graven worden ontleed, en hier-
door onſchadelyk gemaakt? wat hierby de meer of min
lucht dicht ſluitende doodkisten, en de knoſtfol, welke in
onze gronden aanwezig is, toebrengen? — Te beant-
woorden voor 1 January 1815.

X. Op eene vraag, die voor een' onbepaalden tyd is voor-
geſield gebleven, betreffende het gebruik der Inlandſche
Planten tot verſtoffen, (zie het Programma van 800 in
den Letterbode van 30 Juny 1809) is ingekomen een ant-
woord in 't Hoogduiſch, geteeekend: *Unter jeden himmels-
ſtrich* enz. Men oordeelde dit antwoord te weinig te bevat-
ten, behalve hetgeen reeds ſeleert lang bekend is, om in
eenige aanmerking te kunnen komen.

(Het vervolg hierna).

NIUW-UITGEKOMEN BOEKEN.

1632. *Missionariae, sive descriptiones Urb. de Gjan-
berland Superioris, Bazarum missionis, nationis habitum
et contrahitum, Claretii missionis, sacerdotes, sive
leur de missionibus J. W. ROZENS, Bibliopala, Dantiscia.
In folio, impressio abno et nigro, utramque, 240 pag. ex-
empl. a G. P. de Lange, Daventriae.*
1632. *Geestelyk Bloem-beddiken of Navoer van den Groo-
ten Heiligen Antoonius te Padua, enz. In 8vo, 5 bli. opl. 500
exempl. Drukk. van Coppens, te 's Hertogenbosch. Rys
heruyvingd mo.*

* 1633. *Bevestigings Reden over de Gelykenis den Talep-
rent, In 8vo, 14 pag. door J. van Voerſt, Gr. 8°
84 bli. opl. 800 exempl. Drukk. van J. B. de Leyden.
By J. en J. v. Honkoop, aldaar f. 208.*

1634. *Christelyk Huis en Handboek enz. door J. de
Ewale, te 't Hoogduiſch vertaald door J. G. van der
W. In 8vo, 13 bli. opl. 750 exempl. Drukk. van N. Car-
nel, te Rotterdam. Te Rotterdam by N. Carnel, en te Am-
sterdam by W. Brava, f. 248.*

1635. *Gedichten van B. Tollens. Tweede Deel. Gr.
8vo, 12 bli. opl. 1000 exempl. Drukk. van J. J. Sturman te
Delft. Te Rotterdam by J. Immersel Junior, f. 300.
Dit Tweede Deel bevat een twintigtal stukken, welke waarde wy nader
hopen te ontdekken.*

1636. *Voor opgeruimden van Geest, door J. Imme-
sel Junior. In 8vo, 8 bli. opl. 500 exempl. Drukk. van
J. J. Sturman te Delft. Te Rotterdam by den Stoffer-
Pruyt, f. 75.*

Etc 4

* 1637. Reis rondom de Wereld, in de Jaren 1803 tot 1807, door G. H. VAN LANGSDORF, uit het Hongdonsch door M. STUART, met Platen. Eerste Deel. Gr. 8°. 22 bl. opl. 800 exempl. Drukk. van F. Bohn te Haarlem. Te Haarlem en te Amsterdam by F. Bohn en J. van der Hey.

UITTREKSELS EN BEOORDEELINGEN.

TAALKUNDE. *Beknopte Geschiedenis der Nederland- sche Tale*, door A. YPEY, Lid van de Maatschappij der Nederlandische Letterkunde te Leyden, en Korrespondent Lid van het Hollandsch Instituut van Wetenschap- pen, Letteren en Schoone Kunsten. Te Utrecht by O. J. van Paddenburg, 1812. In gr. 8°. 573 bl.

(*Vervolg en slot van blaadz. 399.*)

De derde Afdeeling, tot welke wy thans gevorderd zyn bevat van bl. 200—312 het tydperk der geschiedenis sedert de invoering van den Christelyken Godsdienst tot het midden der dertiende eeuw, den leeftyd van Jakob VAN MAERLANT. De beschryving van dit tydperk vangt de Heer YPEY aan met het berigt, dat, na den ondergang van het Westersch Keizerryk, ook onze voorouders, zoo ten aanzien van taal, als zeden, zich geheel vormden naar de Franken, die over geheel Duitschland het gebied voordren. Voorts staat hy meer breedvoerig stil by de geschiedenis der invoering van den Christelyken Godsdienst in deze landen, welke met derzelver volkomene onderwerping, ten laatste door KAROL den Groeten tegen het laaste der achtfte en met het begin der negende eeuw geheel voltooid werd. Daarna geeft by eene reeks van de edele en weldadige pogingen, door den genoemden Vorst ter beschaving en verlichting zynes tydgenooten en byzonder ook tot volmaking en veredeling der Duitche tale aangewend. Die pogingen echter, en vooral die tot het laatstgemaelde einde strekkende, konden uit den aard der zaken niet dan langzaam werken. De Duitche taal was, in KAROLS leeftyd, uiterst ruw en onbeschaafd, zy werd in geschrifte en by alle openbare verrigtingen niet of nauwelijks gebruikt, waar by men zich sener eeniglyk van de Latynsche taal bediende. Ten einde hare gesteldheid voor KAROLS leeftyd nader te doen kennen, houdt de geleerde Schryver ons eenige proeven voor uit de oudste Duitche schriften voor KAROL, met name uit eene Duitche overzetting van een gedeelte des geschrifts van ISIDORUS HISPALENSIS over de he-

hoorte en het lyden des Zaligmakers, door een onbekenden, waarschijnlijk reeds in de laatste helft der zevende eeuw, opgesteld, en uit een fragment van een Oud-Duitschen Roman, mede door een onbekenden, staande de eerste helft der achtfte eeuw, vervaardigd, van welke stukken het eerste naar den Hoog- het laatste naar den Nederduitschen tongval gesteld is. Uit deze proeven, gevoegd by eenige woorden en spreekwyzen, welke uit het oudste bekende Latynsche Woordenboek, mede van de achtfte eeuw, ontleend zyn, leidt de Schryver met regt het doorgaande bedesf der Duitsche tale af, 't welk, in het laatst der zevende eeuw, door den armzaligen smak der toenmalige Schryveren, hunne moedertaal op eene slecht Latynsche leest schoeiende, plaats had. By gebrek aan Duitsche Schriften uit KARELS leeftyd, moet de Heer YPER zich vergenoegen met uit eenige losse woordenlysten, die ons overig zyn, enkele proeven mede te deelen, met name uit de dusgenoemde Boxhornische Glosfen (*), uit een Latynsch-Duitsch Glossarium, ten onregte aan RABANUS MAURUS, een geleerd geestelyke van het begin der negende eeuw, toegeschreven, en eindelyk uit de hoogst merkwaardige Woordenlyst, door LIPSIUS uit eene nog onuitgegevene Latynsche en Dausche overzetting der Psalmen, mede tot de tyden van KAREL den Grooten behoorende, opgemaakt. Verder toekent de Schryver, ten bewyze der onderlinge overeenkomst, nog eenige Vriesche woorden op, genomen uit de Latynsche Werken der Vriezen, door den geleerden SICCAMA ten jaare 1617 uitgegeven en waarschijnlijk omstreeks het jaar 801 geschreven en uitgevaardigd. — Na een beknopt overzicht van den staat der letteren en wetenschappen onder KARELS naaste opvolgers, van welke inzonderheid LOBEWYK, de Duitscher bygenaamd, dezelve grootelyks bevorderde, en de vermelding van de nadeeien, daaraan toegebragt door de invallen der Deenen en andere Noordsche Volkeren, van welke echter de Duitsche taal minder leed, dan zich van voren liet vreezen, vestigt de Schryver de aandacht zyner lezeren by een hoogst merkwaardig overblyffel der Duitsche taal, uit de negende eeuw herkomstig, de Evangelien nameelyk, door ORTRIDUS, een Benedictyner Monnik van het Klooster Weissen-

(*) Onder de woorden, uit die Glosfen opgegeven, noemt de Heer YPER bl. 232 eenige geheel verouderd en onvertaambaar en brengt daartoe tot verwondering van den Recensent, ook de woorden *balduhu confidenter* en *Dhinevan concionator*. Het eerste toch dezer woorden is blykbaar *baldeylyk*, houdelyk, stoutelyk, welk *balde* wy nog in *balddadig* bewaard hebben; het laatste is zoo veel als zeg of spreekman van dingen zeggen, praten en man. De opgegevene beteekenis van dingen is by de Ouden zeer gemeenzaam. Zie *Huydecoper op Melis Stoke* I. B. v. 304. *Recusantur du rebivende*, gedenkt aan de woorden van HORATIUS, *verum opera, longo jam est obrepere somnum*

senburg in den Elzas, op rym gebagt. Van zyn werk, geschreyen in een Franssch-Hoogduitsch dialect, maar dat, ten aanzien van het gebruik der woorden, met ons Nederlandsch groote overeenkomst heeft, deelt de Heer YPEY eene merkwaardige proeve met ophelderende aanmerkingen mede, gelyk ook van twee profaïsche overblyfselen uit de negende eeuw, het eerste een verbondseed van de Koningen LODEWYK, den Duitscher, en KAREL, den Kalen, tegen hunnen broeder LOTHAMUS, in een' Nederlakschen of Hoog-Nederrhynschen, het tweede een brok van het *Capitulare* van LODEWYK, den Vromen, in eenen echt Nederlandschen tongval gesteld. Na eenig bericht omtrent een' Duitschen Rymbybel, die onder LODEWYK, den Vromen, gemaakt zou zyn, en de sporen, die sommigen daarvan in een handschrift te Oxford meenen gevonden te hebben, en na eene beknopte ontvouwing van de oorzaken, die in de tiende eeuw het licht van kennis en beschaving schier geheel uitdoofden, voert de Schryver een gedeelte aan van twee hoogst merkwaardige gedenkstukken der Duitsche taal uit het laatst der negende en het begin der elfde eeuw, het eerste een Zegelied, by gelegenheid der overwinning door LODEWYK den Derden, in het jaar 881, op de Noormannen bevochten, het andere eene vertaling der Pfalmen, met bygevoegde verklaringen door NOTHERUS, Abt te St. Gallen, in Zwitserland. De voortgang, dien de beschaving in de elfde eeuw, ook hier te lande, maakte, wordt vervolgens kortelyk geschilderd, waarna de Schryver weder eene enkele proeve uit twee oude Duïsche schriften van de elfde eeuw bybrengt, het eerste een Lofdicht van een' ongenoemden op den Keulschen Aartsbischop, ANNO, in den jare 1075 overleden, het andere eene Duïsche omschryving van het Hooglied door WILLERAMUS, Abt te Eversberg in Beieren, die in het jaar 1085 gestorven is. — Meer breedvoerig staat de Heer YPEY vervolgens by de zoo belangryke geschiedenis der twaalfde eeuw stil, in welke, met den overgang der Keizerlyke regering in het huis der Swavische Hertogen, een nieuw en glansryk tydperk voor de Duïsche Taal- en Dichtkunst geopend werd, en de eerste een' meer geregelde en beschaafde vorm verkreeg, de laatste door een aantal waarlyk groote genien tot eene hoogte werd opgevoerd, die de verwondering der nakomelingschap moet opwekken. Terwyl de Schryver ons deze groote vorderingen der Taal- en Dichtkunst meer in byzonderheden doet kennen, legt hy'er zich tevens op toe, om door welgekozene voorbeelden de nauwe verwantschap van het Hoogduïsch van dien tyd en byzonder van het Nederlaksch met het Nederlandsch in het licht te stellen. Ook de echt Vriësche taal van dien tyd wordt door een enkel staaltje uit de oude Vriësche Wetten, in het begin der dertiende eeuw, naar men meent, verzameld, in hare

Kenrigheld en regelmatigheid nader bekend gemaakt, en voorts nog eene en andere aanmerking ter opheffing van de onderscheidene dialekten, toen in de Nederlandfche Gewesten heerfchende, in het midden gebragt. Eindelyk befluit de Heer YPER de gefchiedenis van dit tydperk met de opgave van een aantal Latynfche woorden, die, gedurende hetzelfde, zoo uit de Kerkpraak, als uit die der Gereghshoven, Staatkunde, Artfeykunde, Wyfgeerte enz. in de Duitfche en met name ook in de Nederlandfche taal zyn ingevoerd. — Met het vierde tydperk, dat wy thans binnen treden, neemt de gefchiedenis der Nederlandfche taal, als fchryftaal, eerst eenen aanvang, aangezien de oudfte fchriften, daarin voorhanden, niet hooger dan tot dit tydperk opklimmen. De uitvoerigheid, welke dit verflag ongevoelig reeds verkregen heeft, gebiedt ons hetzelfde, met opzigt tot dit en de beide andere tydperken, aanmerkelyk te bekorten. Het zy dan genoeg niet een enkel woord te zeggen, dat in de vierde afdeeling, bevattende van bl. 312—374 *het tydperk der gefchiedenis sedert den leef tyd van VAN MAERLANT tot even voor het midden der vyftende eeuw, toen de Boekdrukkunf werd uitgevonden*, de aandacht des lezers in de eerfte plaats op den trap van befchavinge en geregeldheid, waartoe de Nederlandfche taal reeds in de dertiende eeuw was opgevoerd en de voornaamfte oorzaken van dit aangename verfoerft gevestigd wordt, en daarna de verdienften der oudfte Nederlandfche Schryveren, den Vlaamfchen Dichter MAERLANT en den Hollandfchen MELIS STOKER meer in het breede en met bybrenging van gepaste proeven voor hem ontwikkeld worden. Na ook den Brabandfchen Dichter JAN VAN HESLO, die mede nog tot de dertiende eeuw behoort, met den verdienften lof vermeld te hebben, bepaalt de Heer YPER zich tot de gefchiedenis der 14de eeuw, in welke de taal, door toemenging van vele basterdwoorden, in zuiverheid reeds merkelyk afnam, een kwaad, dat door de uitelling der zoege-naamde Rederykgezefchappen, van welke in het vervolg eenig kort berigt voorkomt, niet weinig verergerd werd. Men ziet dit kwaad reeds merkelyk doornalen in den *Spiegelhifloriael* van den Brabandfchen Dichter, LUDWYK VAN VELTHEM. Des te grooteren lof verdient een ongenoemd Dichter van een Zedekundig Rymwerk, de *Dierfche Doctrinale* geheeten, en omtrent het midden der veertiende eeuw voltooid. Ook eene proeve uit het oudfte afchrift eener Nederlandfche Vertaling in onrym, door den Schryver medegegeeft, doet ons eene ongenood zilverd taal kennen. Eindelyk deelt hy ook van de Dialectifche fchryftaal van dit tydperk, die over 't geheel het zuiverft bleef, eenige proeven, zoo die Hollandfche en Zeeuwfche, als uit Gelderfche, in een Nederrhynfchen dialekt getelde, en voornamelyk uit

uit Vriesche Landbrieven mede by welke laatste hy inzon-
 derheid de aandacht vestigt op het zeer aanmerkelyk verloop
 van het Vriesche dialekt in Oostvriesland en Groningerland
 in het begin der veertiende, en de geheele verdwyning van
 hetzelfde tusschen den aanvang der vyftiende eeuw toen hier
 ganschelyk in het Nederlandsche, maar vooral in het Nederfak-
 sische overging, mitsgaders op het wel minder aanmerkelyk
 maar nogtans genoege bykbare verloop van hetzelfde dialekt
 in de schryfsaale van het eigenlyk gezegde Vriesland, waar het
 anders het langst stand hield. — De vyfde Afdeeling tot
 welke wy thans gevorderd zyn, behelst van bl. 375 tot 417
 het tydperk der geschiedenis sedert de uitvinding der
 Boekdrukkunst tot den tyd van HOOFT en VAN DEN VON-
 DEL. — Ook hier verbiedt ons ons beslek den Schryver in
 alle byzonderheden te volgen, weshalve wy ons vergenoegen
 met het berigt, dat hy na een kort overzicht van de voora-
 deelen door de uitvinding der Boekdrukkunst voorgebragt
 de gesteldheid der Nederlandsche taal in de vyftiende en een-
 greeks van proeven uit een aantal ongedrukte en gedrukte
 en vonden deze verscheidene min algemeen bekende Schriften
 in rymen en onrym, voor zyne lezeren volledig opentegt en
 daarna de verdiensten der drie voorname herstelleren van on-
 ze taal en dichtkunst, door de Rederykeren bovenal op het
 deelyk overbasterd en onthuisd, *Aldegonde*, namelyk
Coornhert en *Spiegel* naar waarde ontvouwt. Hierop volgt
 ons eenige bysonderheden behorende. Waar den boeksta-
 een eene enkele Spraakkunst kortelyk opgenoemd, en eindelyk de
 onderscheiding uit elkander loopende dialekten der Nederlan-
 dsche taal, voor zoo verre zy uit het voorgaande niet reeds
 licht ontvingen, met name het Overysfches, het Geldersche,
 het Vriesche, Oostvriesche en Groningsche, door het bybre-
 gen van eenige proeven, opgehelderd, waarna de Schryver
 ten besluite, nog de nauwe gemeenschap, die tusschen het
 Nederlandschen en Nederfakschen in dit tydperk plaats, had en
 waarvan de band byzonderlyk door de Oostvriezen, gelegd
 werd, door eenige voorbeelden doet kennen. — Enziet daer
 ons eindelyk tot den zesde of laatste afdeeling van dit werk
 gevorderd, waarin de Heer YPER van bl. 428 tot 573 of het
 einde des werks het tydperk der geschiedenis sedert den
 tyd van HOOFT en VAN DEN VONDEL tot op den tegenwoor-
 tigen dag kortelyk doornoot. Kortelyk zeggen wy niet
 zonder reden, want hoe zeer ook deze afdeeling eene meer-
 dere ruimte beslaat, dan eene der voorgaande, gevoelt echter
 ieder, die den ryken voorraad der hier voorkomende stof-
 fen is eenigermate kent, dat de ontwikkeling der bysonde-
 rheden hier overtuigendelyk zeer kort moet wesen. — Ofschoon
 wy te geen in dezen ter verhooning van den geleerden
 Schryver een vnut en geacht in de zekere

Schryven kan worden bygebracht, dat by namelijk met deze
 afdeeling een veld intrad, dat meer dan een der vorige door
 bekwaame voorgangers alreeds met lof bearbeid was, in geenen
 deele willen over 't hoofd zien, kunnen wy echter niets ont-
 veinzen, dat zich in ons oog zekere onevenredigheid uschou-
 dit laat, en de vroegere gedeelten zyner geschiedenis voor-
 doet, en sommige punten, naar ons oordeel, eens meer uit-
 voerige ontwikkeling verdiend hadden, dan hier aan dezelve
 ten deel viel. Deze aanmerking geldt in 't byzonder het ge-
 zegde ter ontvouwing van de verdiensten van TEN KATE en
 HUYDECOOPER omtrent de Nederlandsche Taalkunde, als 't
 welk voor beiden nog geene drie bladzyden beslaat. Het is
 waar, die van TEN KATE worden, by de behandeling der vroeg-
 ste tydperken, reeds eenigermate kenbaar, voor zoo verre
 zyn arbeid daarby geduriglyk werd ingeroepen, dan het komt
 my nogtans voor, dat dit de schraalheid van het in deze af-
 deeling gegeven bericht geenszins kan vergoeden, en eene oor-
 deelkundige uiteenzetting en waardering van het geen door
 TEN KATE en HUYDECOOPER tot opheldering van de regelmaat
 en afleiding der Nederlandsche taal en tot bevordering van
 eene grondige kennis derzelve verrigt werd, in een werk van
 dezen aard niet mag gemist worden. Doch staan wy liever
 by het veelvuldig goede en loffelyke van dezen arbeid, dan
 by de enkele leemten, die daarin gevonden worden, still.
 Zeer fraai is by den aanvang dezer afdeeling, de ontwikke-
 ling der weldadige gevolgen, die de hervorming in het Gods-
 dienstige voor de Wetenschappen en Letteren had en byzoo-
 derlyk van den geestverheffenden invloed, dien de edele wor-
 feldryd ter handhaving der Godsdienstige en burgerlyke vry-
 heid door de Nederlanders, in het laatst der zestiende en
 het begin der zeventiende eeuw, even moedig aangevangen
 als kloekelyk doorgezet, in onderscheidene opzichten op hen
 oefende. Daar wy onzen lezers nog eene proeve schuldig
 zyn, geschikt om hen den styl van den Heer YPER te doen
 kennen, zullen wy tot dat einde een gedeelte affchryven van
 't geen ter ontwikkeling van den straks genoemden invloed,
 doot hem is ter nedergesteld. Dus luidt hetzelfde: „ Deze
 „ groote omkeering van zaken, zoo in de Kerk als in den
 „ Staat, had voor de wetenschappen gevolgen, die vooraf
 „ door geen eindig verpust hadden kunnen berekend wor-
 „ den. De Nederlanders, die geen ledig aanbouwer van
 „ zoo vele, elkanderen met de grootste ijelheid vervangen-
 „ de verschynselen kon zyn, was intuschen aan het den-
 „ ken geraakt, en zyn ontsloten verstand had door dien
 „ weg ter algemeene vatbaarheid gekregen, om de nat-
 „ tige begrippen van belangryke zaken in te zamelen, ze-
 „ kere. Over dien tyd hem even vreemd, als ongeacht.
 „ Romm op zoo veel voorpoede tegen den beoorloogden vy-
 „ and, storte een vuur van geestdrift in de aderen des volks,
 „ dat

dat nu tegen niets edels, dan alleen tegen de meer opgezette
 alles, wat schoon was, durfde ondernemen. Blijkbaar
 zich gelukkig schattende tot een Volk te behooren, dat
 door eigen kracht groot werd, was ook op te zien, dat
 om als mensch waarlijk groot te worden in deo heiligdom
 men van onyysheid ten zedelykheid. De onnykheidde letter
 kunde gaf hun de meest prikkelende spoorlage om, met
 de wapenen in de vuist, den staat des lands den besten
 dienst te bewyzen. En voortreffelyk in den krygstand
 door overwinnden helden moed, gevoelden zy weder aan
 de andere zyde hunnen yver ontvont, om, in het veld
 perk der wetenschappen, ook het meesterschap te verwer-
 ven over de naourige volken. — Den vorderen inhoud
 dezer afdeeling kunnen wy slechts met een enkel woord aan-
 stippen. Opmerkelyk, offchoon geenszins onnatuurlyk en
 zonder grond, is de geestdrift, waarmede de Schryver zich
 voor Hoort en deszelfs verdiensten omtrent de Vaderlandsche
 Letterkunde bezield toont. Ook aan die van VONDEREN wordt
 door hem de verschuldigde hulde toegebracht, dan in de veta-
 gelyking van beider verdiensten is hy, naar het oordeel van
 Recensent, eenigzins partydig voor den eersten ingekomem
 en heeft vooral op het groot verhoil van omstaandigheden, dat
 tuschen beide plaats vond en zoo zeer ten voordeele van
 Hoort was, geene genoegzame acht gegeven. Dan gebrek
 aan ruimte verbiedt ons, dit breeder uiteen te zetten. —
 Ook aan den derden voornamen grondlegger van Neerlands
 letterroem in de zeventiende eeuw, den deminnykten en
 zoetvloeyenden CATS wordt met den hem behoorenden lof
 gedacht. Na vooits den deerlyken teruggang der taal en
 dichtkunst in Brabant en Vlaanderen met een kort woord
 geschetst te hebben, betreurt de Schryver, onder blyke
 waardering der verdiensten van hun, die zoo in gebonden en
 als ongebondenen styl het voetspoor der genoemde hoofdschry-
 veren loffelyk volgden, het blykbare verval, dat zich ten dien
 aanzien, na het midden der zeventiende eeuw, ook in deze
 gewesten begon voor te doen en de sordige verwaarloozing
 van de taal, hare zuiverheid, kracht en eigenschappen, waar
 aan het grootste pros der Schryveren, byzonder ook der Ker-
 kelyken, zich sedert schuldig maakte en die zich zelfs tot
 diep in de achttiende eeuw uitstrekte. Het ontbrak echter
 niet aan mannen, die zich daartegen met kracht verzetten en
 vooral niet aan dichters, die, als taalkenners grooten dienst
 dienen; dan hun voorbeeld had geen genoegzamen invloed.
 By deze geschiedkundige beschouwingen, waarin wy den
 Schryver niet in byzonderheden kunnen volgen, laat de Schry-
 ver niet enkel het oog op Holland, maar ook op andere Ne-
 derlandsche Gewesten, byzonder op Vriesland, by welke ge-
 legenheid hy meer in het breedte over den uifmuntenden Vrie-
 schen Dichter GYSBERT JAPIX uitweidt. Ook de voornaamste

yervaardigers van Spraakkunsten, Woordenboeken en andere taalkundige Schriften, die in de zeventiende en de eerste helft der achttiende eeuw opstonden, worden door den Heer **YVAR** in hunne verdiensten kortelyk geschetst. Eindelyk hangt by ten besluite van zyn Werk een hoogs bekoorlyk tafereel op van de groote vorderingen, die de Vaderlandsche Taal en Letterkunde, gedurende de laatste helft van de achttiende eeuw tot op onze dagen, maakten, en van de algemeene geestdrift, voor hare beoefening en beschaving opgewekt, en zwaait, by het schetsen van dit tafereel, met eene milde hand den verschuldigten lof toe aan die mannen, die zoo vroeger als later op onderscheidene wyzen daartoe medewerkten.

Na het gegeven verslag van den ryken en gewigtigen inhoud van dit voortreffelyk Werk, zal het gewislyk onnoodig zyn iets ter verdere aanpryziing van hetzelfde te zeggen. Integendeel vleijen wy ons, dat elk beminnaar der Vaderlandsche Letterkunde, die deze geschiedenis nog niet bezitten mogt, zich onverwyld dezelve zal aanschaffen, en dat allen zich gaarne met ons zullen vereenigen, om den verdienstlyken Schryver voor dit uitmuntend geschenk den opregtsten dank te betuigen en hem van ganschler harte de noodige gezondheid, lust en krachten ter voortzetting van zyne glorie-ryke loopbaan toe te wenschen.

KUNSTEN.

Recept om aan de Borst en Standbeelden van Pleister het voorkomen te geven van Marmor door den Heer PANWARRE te London.

Deze behandeling bestaat in het Pleister met gewonen **Aluin** of **Sulfure d'Alumine** Zwavelzure stonzuurde te verzadigen. De oplossing geschiedt op de volgende wyze.

Men bindt in drie Lires water zes Hectogrammes Aluin, en maakt dit alles warm, tot dat de Aluin gesmolten is. Het Borstbeeld of ander werk van Pleister moet volkomen droog zyn, en in dezen staat dompelt men het in het vocht, waarin men het vyftien tot dertig mynuten laat blijven. Vervolgens hangt men het boven het vocht op, om het te laten afsnuipen en droogen. Zoogda het verkeld is, giet men er een gebede van het ontbindsel over; dit doet men door middel van eene spons of een doek, en gaat met deze behandeling aanhoudende voort, tot dat de Aluin eene geelachtige of krist over de geheele oppervlakte te make heeft. Als dit geschied is, zet men het stuk te droog.

droogen, en, zoodra het droog is, polyst men hetzelfde met gezand papier en wryft het vervolgens met eenet doek, een weinig in zuiver water vochtig gemaakt.

Men verkiest tot deze bewerking een vat van hout, door den damp van kokend water in eenen ketel heet gemaakt, wyl de meeste Metalen ligtelyk gevaar loopen van aan het ontbindfel vreemde kleuren mede te deelen. Dit bekleedsel geeft aan de stof meer sterkte en vastheid, en bezit de witheid en doorschynendheid van het fraaiste witte Marmer. Het wederstaat, in alle vertrekken, de vochtigheid, is minder onderhevig aan vuil worden, en kan even zoo gemakkelyk als het Marmer worden schoon gemaakt.

Door middel van deze uitvinding kan men zich, tot eenen prys, die zeer naby komt aan dien van het Pleister, van uitmuntende Kopyen zoo der oude, als der latere stukken voorzien.

STERRE- EN WEERKUNDIGE WAARNEMINGEN.

WEERKUNDIGE WAARNEMINGEN,
BUITEN HAARLEM.

1819.	BARO- ME- TER.	THERM. MOOM- TER.	WIND- STREK	VOUCHTIG- HEID.
26	29. 6	57	W. Z. W.	zeer windrig; 's morg. regen; voormidd. wolken; verders buljen.
	29. 6½	63	—	
	29. 8½	50	W.	
27	30. 0	54	W. t. N.	windrig; wolken.
	30. 1	61	W.	
	30. 1½	53	Z. W.	
28	30. 1½	59	Z. t. O.	voormidd. bewolkt; verders helder.
	30. 1½	73	O. Z. O.	
	30. 1	54½	O. N. O.	
29	30. 0	69½	Z. O.	bewolkt; meest helder.
	30. 0	58	O.	
	30. 0½	62	O. t. N.	
30	30. 0½	68	N. W.	voormidd. omtrent betrokken; verders bewolkt.
	30. 1	74½	W. t. N.	
	30. 1	61	N. O.	
31	30. 0½	66	Z. O.	's morg. bewolkt; verders betrokken; 's avonds zeedamp.
	30. 1	72	Z. W.	
	30. 1	57	N. W.	
Juni	30. 1½	63	N. O.	voormidd. betrokken; verders omtrent helder.
	30. 1½	72	W. N. W.	
	30. 1	61½	N. t. O.	

TE HAARLEM, BY A. LOOSJES PZ.

TER DRUKKERY VAN V. LOOSJES TE HAARLEM
(Lange Veerstraat W. 3. N. 6.)

Sanskrit 52

- 1111111111 -

